Malek Chebel
SCLAVIA PE PĂMÂNTUL ISLAMIC
Redactor: Antonia KACSÓ Coperta: Cristian NEGOI
Malek Chebel, *L'Esclavage en Terre d'Islam* e Librairie Arthème Fayard, 2007
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CHEBEL, MALEK
Sclavia pe pământ islamic / Malek Chebel.
— Bucureşti Artémis, 2009
ISBN 978 – 973 – 566 – 172 – 4
123.1 (= 411.21)
Tehnoredactare computerizată Editura ARTEMIS Str. Piaţa Presei Libere nr. 1 Sector 1, Bucureşti Tel. /Fax: (021) 318.83.44 web: http://www.semneartemis.ro E-mail: officesemneartemis.ro
Difuzare: (021) 311.49.36 (021) 310.74.59
E-mail: difuzaresemneartemis.ro
Tiparul executat la S.C. SEMNE '94 S.R.L. Tel.: (021) 667.08.20
Malek Chebel
SCLAVIA PE PĂMÂNTUL ISLAMIC
Un tabu bine păzit
Traducere de Cătălina Mihai
EDITURA ARTEMIS
2009
DE ACELAŞI AUTOR
Le Corps en Islam, PUF, 1984.
La Formation de l'Identité politique, PUF, 1986; Payot, 1997.
Le Livre deşi *séductions*, Lieu commun, 1986; Payot, 1996.
L'Esprit de sérail. Mythes et pratiques sexuels au Maghreb, Lieu commun, 1988; Payot, 1997. Histoire de la circoncision des origines à nos jours, Balland, 1992; Perrin, 2006.
L'Imaginaire arabo-musulman, PUF, 1993, Cvadrige, 1393.

Dictionnaire des symboles musulmans, Albiri Michel, 19 io.

Encyclopédie de l'amour en Islam. Érotisme, beauté et sexualité dans le Monde arabe, en Perse et en Turquie, Payot, 1995.

La Féminisation du Monde, Pâyot, 1996 (devenită Psychinàtyse des Mille et Une Nuits).

Les Symboles de l'Islam (Album), Assouline, 1997.

Prefaţă şi note la *Êphèbes et Courtisanes* de Jahiz, Paris, Rivages, 1997.

Le Coran, tradus de Édouard Mortet (prefaţă), Payot, 19*98.

Traité du raffinement, Payot, 2001.

Du Désir, Payot, 2000.

Les Cent noms de l'amour (eu Lassaad Métoüi), Alternatives, 2001.

Préface au Coran, Payot, 2001.

Le Sujet en Islam, Seuil, 2002.

Islam et libre arbitre (eu Marie de Solemnes), Dervy, 2003.

Dictionnaire amoureux de l'islam, Plon, 2004.

Manifeste pour un islam des Lumières: 27 propositions pour réformer l'islam, Hachette littératures, 2004.

Anthologie du vin et de l'ivresse, Seuil, 2004.

L'islam et la raison, le combat des idées, Paris, Perrin, 2005.

L'islam, passion française (prefaţă), Bartillat, 2005.

Le Kāma-Sūtra arabe, Pauvert, 2006.

Le Coran raconté aux enfants, Petit Phare, 2006.

L'Islam expliqué par Malek Chebel, Perrin, 2007.

Treize contes du-Coran et de l'Islam, Flammarion, 2007".

CUVÂNT-ÎNAINTE

20 iunie 2005: chestiunea sclavagismului, de care m-am lovit lucrând la *Ephebes et courtisanes*, epistola lui Al-Jahiz (776 – 869), mă frământă iarăşi. Al-Jahiz a fost un

prozator arab genial. Încă din timpul abbasizilor, care au stăpânit la Bagdad chiar din secolul al VIII-lea, el observase, şocat, fenomenul sclavagismului şi dispreţul rezervat negrilor, propriile origini bantu predispunându-l, firește, la această revoltă rece şi mocnită, revoltă rămasă, de altfel, iară ecou, cel puţin la nivel literar. Ca să am inima uşoară, am decis să deschid un dosar pe această temă, să decupez articole de ziar, să strâng fonduri, adică să procedez ca în cazul tuturor temelor ce mi-au trezit vreun interes imediat sau mai îndepărtat. La început, plănuisem un articol destul de aprofundat pe care să-l public în vreo revistă universitară îndată ce l-aş fi terminat, un rechizitoriu destinat specialiştilor, cu extrase şi ecouri în vreun mare cotidian. De atunci a trecut multă vreme, s-a scurs multă apă pe sub poduri, iar dosarul s-a îngroşat văzând cu ochii. Nu mai putea fi vorba despre un articol, ci despre o carte! S-a acumulat documentaţie cu greutate, pe care am s-o expun pe îndelete, în funcţie de circumstanţele ce mă vor pune faţă în faţă cu acest fenomen la fel de lamentabil ieri ca şi astăzi.

Să fie formaţia mea de antropolog şi de psihanalist cea care mă atrage irezistibil către acest tip de investigaţie? Demersul firesc al unui umanist care crede în om şi că trebuie să-l apere pe acesta de pericolele ce-l pândesc este să restaureze ordinea virtuoasă de odinioară, să-l apere pe sărac şi pe cel orfan, să facă opere filantropice. Aceasta este şi menirea mea şi „servitutea mea voluntară” şi coincide, în lucrările mele, cu intenţia de a-l elibera pe omul musulman din lanţurile sale. Măcar să încerc s-o fac! Nu voi reuşi din prima, bineînţeles, cu atât mai puţin cu cât manifestările de supunere sunt vechi de când lumea!

În fond, faptul că omul despre care vorbim a trăit pe teritoriul islamic contează prea puţin: libertatea e aceeaşi oricând. Orice parcelă de umanitate demnă de a fi salvată de ignominie, de ipocrizie, de negare, consolidează în mod necesar – aproape mecanic, ca într-un puzzle – demnitatea

omului, oriunde ar trăi el. Trebuie udată îndelung această floricică pentru a o vedea înflorind şi iscând noi frumuseţi care ar face la rândul lor muguri. Libertatea nu-l lasă teafăr nici pe opresor, nici pe despot, cu atât mai puţin pe sclavagist.

A trecut un an… Dosarul s-a îngreunat trecând prin „năpârliri" succesive, căci aşa este miracolul creaţiei: se hrăneşte din ea însăşi şi se îmbogăţeşte, rând pe rând, prin mutaţii interne. Trebuie să spun că, niciodată, un asemenea subiect tragic nu a mai fost însoţit de atât de frecvente avertizări, de semnale de tot felul, de lucrări ştiinţifice şi de reportaje alarmiste. S-au redactat sute de lucrări pe această temă dar, pentru cei mai mulţi, sclavagismul a rămas apanajul albilor cei răi care îşi rumegă astăzi remuşcările şi vinovăţia. Este vorba şi de siniştrii negustori de negri şi de plantatorii de trestie de zahăr, inevitabil rasişti, inevitabil americani, obligatoriu din Mississippi. Cartea de faţă corectează acest neadevăr, aruncând o privire nouă asupra acestor postulate. În fapt, sclavagismul este cea mai des întâlnită practică de pe planetă, o realitate umană universală. Până şi arabii, până şi persanii, până şi indienii, popoare atât de rafinate, au practicat sclavagismul. Au vândut sclavi şi au cumpărat concubine, au castrat tinerii cu scopul explicit de a-i face gardienii haremurilor ce le aparţineau, privându-i de organe şi eliberându-i de orice dorinţă carnală.

Acesta este primul obiectiv al lucrării de faţă: să încerce să spună tot adevărul despre sclavagism, fără a se îngrijora de efectele pe care unele dintre dezvăluiri le-ar putea produce. Mi s-a părut că am o anume misiune de îndeplinit, indignarea-mi fiind mai presus decât uitarea sau simţul compromisului.

M-am întâlnit cu Claude Durând, editorul meu, şi i-am vorbit despre aspectele ce mă inspiraseră, despre subiectele la care lucram. A tresărit, literalmente, la auzul lor. Adunase şi el, la rândul lui, precum mi-a mărturisit, o jumătate de chintal de documente pe această temă, şi

aştepta momentul oportun ca să le valorifice. Unul dintre secretele muncii de editor este acela de a şti cum să utilizezi forţa, energia, curiozitatea autorilor, în momentul în care ei înşişi resimt imperioasa necesitate de a le pune în practică «Ce-şi doreşte taurul dacă nu să se năpustească în arenă şi să lupte?

Scânteia? M-a întrebat dacă pot întocmi un deviz, căci proiectul cerea numeroase călătorii în ţările respective. Să mergi pe teren, să cercetezi, să simţi! să vezi cu ochii tăi, contează mai mult decât toate teoriile din lume. Poate că se cerea să îmbrac chiar veşmintele sclavului, implicit ale sclavagistului care, în zilele noastre, maschează opresiunile prin semantica suavă şi civilă: „personal necalificat”, „personal permanent”, „personal de casă” etc., termenul „personal” fiind la fel de *impersonal*, în fond, ca şi în cazul animalelor de povară care, odată epuizate, sunt duse la abator. Se va vedea că acelaşi nume, *jallab*, sau *gallab* (în egipteană), este atribuit, în arabă, furnizorului de vite şi negustorului de sclavi, misitului şi samsarului!

Unul dintre prietenii mei scriitori, Marc Boulet, a folosit acelaşi procedeu, deşi într-un alt domeniu. Pentru a studia comportamentul delincvent al traficantului de arme s-a pus în pielea unui chinez, apoi a unui rus, fiind pe rând vânzător şi cumpărător, în funcţie de interlocutor, cercetând prin identificare totală. Având exemplul lui, am început să întrevăd enormitatea sarcinii, dificultăţile punerii ei în practică, pericolele pe care. le presupunea. Oamenii prea puţin curtenitori pe care aveam să-i întâlnesc, sclavagişti sau mizantropi cinici, ştiau să-şi cultive subterfugiile, să manevreze şi să folosească argumente dezarmante cu care să-i îndepărteze pe curioşii ca mine.

Am revăzut cu ochii minţii chipul palid al lui Arthur Rimbaud şi, în mod special „cel al traficantului de arme Paul Soleillet, cu care se dedase la un comerţ prea puţin

recomandabil. Autorul operei *Un anotimp în infern* călătorea când la Aden, când la Obock, altă dată la Tadjoura şi Harar, tot atâtea locuri pe care avea să-mi fie dat să le străbat şi, eu şi în care, în orice caz, odinioară se practicase comerţul cu sclavi. Să fi fost Rimbaud şi sclavagist, după cum fusese negustor de arme şi traficant? Indiscutabil e că a trăit înconjurat de sclavi şi de negustori de sclavi. La Zeila a putut fi văzut discutând cu Abu Bekr, atotputernicul stăpân al ţinutului. Graţie unei armate corupte, cel din urmă controla plecarea şi sosirea caravanelor. La capătul câtorva luni de voiaj, Rimbaud rămăsese fără un chior. Zdrenţăros, a stârnit curiozitatea şi neîncrederea consulului Franţei la Massaua care i-a trimis colegului său din Aden o misivă extrem de grăitoare în privinţa poetului: „Un anume domn Rimbaud, pretinzând că este comerciant la Harar şi la Aden… V-aş rămâne foarte îndatorat, domnule consul, dacă mi-aţi trimite nişte informaţii despre acest individ a cărui înfăţişare e un pic cam suspectă…” Se întâmpla la 5 august 1887> cu puţin peste un secol în urmă.

Ceea ce l-a interesat pe editorul meu a fost un document dinamic, o anchetă de teren, bogată în detalii picante, în întâlniri, în discuţii, adică în viaţă. O anchetă la dimensiuni planetare, serioasă, incontestabilă, dublată de o reîntoarcere adâncă în trecut. Pentru autor era esenţial să se alăture cohortelor de sclavi de odinioară, să le viziteze temniţele. Astăzi au dispărut aceste realităţi, în mare parte, dar obiceiurile au viaţă lungă. Vqm vorbi, evident, şi despre situaţia actuală din regiunile ce se întind din Africa de Vest până la Oceanul Indian şi Marea Oman, vom trece apoi din Tanzania în Malaysia şi, de acolo, în Brunei, trecând prin Africa Centrală şi Estică, prin Maghreb, Arabia Saudită, ţările Golfului, Egipt, Istanbul, Cornul Africii, Yemen, Irak, Iran, India musulmană, pretutindeni unde drepturile omului sunt încă ignorate, aşa cum au fost întotdeauna, încă din perioada preislamică căci, dincolo de extinderea actuală a sclaviei, cartea

aceasta va surprinde şi cronologia ei în diferite regiuni ale lumii.

În cărţile mele de până acum am vrut, constant, să cred că bunătatea islamului s-ar oglindi în cea a fiecărui musulman, iar cumpătarea şi înţelepciunea pe care le găsim la tot pasul în versetele Coranului lui Mahomed (570 – 632) şi-ar găsi la acest musulman o aplicare imediată şi fără greş. Drept dovadă stă acest *ḥadīth* al Profetului pe care l-am inclus în dosar încă dinainte de abordarea primei controverse: „Dumnezeu nu a creat nimic care să-i placă mai mult decât eliberarea sclavilor şi nimic pe care să-l urască mai mult decât repudierea”. Versetul a fost catalogat drept „autentic”, ceea ce înseamnă că în comunitatea musulmană este considerat a fi ieşit într-adevăr din gura Profetului. Prin opoziţie, există şi aşa-zisele *haditb*-uri „slabe” şi altele apocrife. Vom vedea aici că numeroşi musulmani nu par a simţi vreo plăcere, vai, decât făcând invers decât se recomandă cu atâta seninătate şi limpezime, musulmani care îşi repudiază cu neruşinare femeile şi îşi asupresc servitorii. Pentru o mică parte de arabi cultivaţi sau de gânditori musulmani eliberaţi ce resping versiunea oficială a unei istorii religioase neprihănite şi care, acestea fiind date, manifestă o adevărată stingherealã în a cerceta trecutul, majoritatea musulmanilor rămân surzi la orice denunţare a acestui trecut, trecând cu vederea că tocmai pe pământul pe care trăiesc s-au petrecut drame neştiute, că negri de contrabandă au fost ucişi pe când fugeau de călăii lor, că vitele umane au pierit sub loviturile de bici ale negustorilor de sclavi.

Îi acoperea islamul pe sclavagişti? îi încuraja? Cine-şi făcea pe atunci griji că tabuul ar fi ascuns intenţii necurate şi gânduri rău intenţionate? Să-şi fi dat islamul binecuvântarea pentru aservirea păgânilor, a evreilor sau a creştinilor, numindu-i *dhimmP*. Apărătorii tradiţiei au ripostat că nici nu poate fi vorba de aşa ceva. În realitate nu există, pentru moment, nici conştientizare, nicio

măsură exactă a fenomenului. Terenul de studiu este virgin, mai ales că sunt excluşi flagrant un număr considerabil de cercetători care au înfierat problema sclaviei, dar n-au făcut-o decât în cercurile academice, ale institutelor sociologice experte în comerţul oriental şi atlantic şi ale căror lucrări, în final, nu au circulat decât în paginile revistelor de specialitate.

Observarea directă a fost sursa mea principală. Am fost în toate ţările unde se ştia că existase un centru de sclavagism. Uneori, neputându-le aborda direct, le-am observat de la distanţă, înregistrând toate doleanţele abolţioniştilor locali ce se zbăteau în indiferenţa generală, implicit în dispreţul semenilor ce-i considerau nişte renegaţi. Alteori, nu am găsit urme, dar mărturii au fost din belşug de-a lungul acestei anchete.

Pentru a rămâne credibil, m-am străduit să mă ţin la distanţă de cele două extreme: negativismul şi ideologizarea. Utilizarea politică ce va putea fi dată cercetării mele nu va putea fi imputată decât celor ce se vor deda la aşa ceva. În ce mă priveşte, gândirea dogmatică nu este punctul meu forte. Cât despre cei care cred că islamul nu a cultivat asemenea monstruozităţi, va fi suficient să citească anexele cărţii ce sunt dovezile de acuzare cele mai explicite posibil.

Pornind de la aceste premise, rămân deschis la obiecţiile ce mi s-ar putea aduce în virtutea implicării mele personale, dincolo de necesităţile cercetării, şi în privinţa subiectivităţii pe care, inevitabil, cartea o ascunde. Din aceste pagini, în care nu m-am lăsat luat de valul celor două păcate majore pe care le-am menţionat mai sus, cititorul îşi va forma singur o părere. În deplină cunoştinţă de cauză, consider că exemplul de neurmat este *Muntu*, cartea excelentă a lui Janheinz Jahn, apărută în anii ’50, în care autorul şi-a propus să stabilească fundamentele antropologice ale africanului fără să facă nicio referire la categoria istorică a sclaviei. Această bună (rea) – credinţă a fost principalul pericol pe care a trebuit să-l înfrunt. Se

ştie că „etnologia participantă” nu şi-a atins scopul. Dar controversa care i-a vizat pe cercetătorii occidentali, acuzaţi de neocolonialism, descriind superficial subiectul şi neştiind să manipuleze limba, ar trebui să mă privească şi pe mine, de vreme ce eu însumi sunt un produs al acestei culturi.

De ce niciun imam nu a îndrăznit niciodată să ridice problema servituţii? De ce apelul Naţiunilor Unite şi al organizaţiilor umanitare, pe această chestiune, au rămas inutile, neauzite, absolut ineficiente? Ce legături întreţin sclavajul şi comerţul şi cum poţi denunţa ambiguitatea unei asemenea conivenţe? Există vreo legătură structurală între comerţul cu negri din Vest, numit şi atlantic sau triunghiular, şi cel oriental, al arabilor şi al musulmanilor? Unde se face joncţiunea?

Aceasta este întrebarea de fond. Islamul a interzis de peste paisprezece secole punerea în sclavie a oricui, credincios sau necredincios. De ce acest fenomen este încă viu pe pământul islamic?

Dar termenul *islam*, pe care traducerea franceză îl rezumă la „supunere”, nu exprimă, oare, prin esenţa lui, *supunerea* faţă de Dumnezeu, în sensul latin al lui *servio*, preludiu la o stare de aservire de ordin strict terestru (cazul sclavului), ceea ce-l incită pe exploatator să-i transgreseze frontierele semantice?

Partea întâi

DOCTRINA

1

Ce spune islamul despre sclavie?

„Învaţă-i pe oameni! Tu nu eşti acolo decât pentru a-i învăţa, şi nu pentru a-i domina…”

(Coran, LXXXVIII, 21)

Sclavagisniul de pe pământul islamic este o moştenire venită de la Antichitatea orientală, comparabil cu cel practicat în vremea evreilor, în Roma sau în China veche. În secolul dl VII-lea, data afirmării islamului, situaţia sclavului din Hejaz şi din Peninsula Arabică era

deplorabilă. Coranul şi-a propus să pună capăt acestui fenomen, promulgând o politică de eliberare urmată concret de Abu Bakr (mort în 634), al doilea calif, care şi-a alocat averea personală în vederea răscumpărării şi eliberării sclavilor. Dar politica lui a fost contracarată, în parte, de Omar (581 – 644), al doilea calif al Islamului şi succesorul imediat al lui Abu Bakr. Islamul nu a promovat decât o politică timorată, fără constrângeri reale pentru negustorii de sclavi şi finanţatorii lor.

Întrebarea ce se ghiceşte printre rândurile acestei cercetări este următoarea: a dorit islamul cu adevărat să eradicheze sclavia, sau doar a căutat să atenueze formele d cele mai crude, tratamentele cele mai umilitoare? Complexitatea doctrinei şi, în special, fluctuaţiile ei, au favorizat apariţia und pieţe paralele înfloritoare – stik al – ăbid în cadrul cârda regulile venale erau singurele aplicate. Pe de o parte, erau în joc prestigiul finanţatorului, gustul accentuat pentru putere şi dominare, pe de alta, profitul negustorului ce mai era numit şi hakhkhâs. Treptat, ideea de a elibera un sclav pentru a câştiga binecuvântarea cerească a fost trecută pe un plan secundar. A trebuit aşteptat virtuosul secol al XVIII-lea şi, mai ales, apariţia în secolul al XIX-lea a unei morale universale, promovată de Constituţiile occidentale, pentru ca politicile de abolire să pătrundă în bazinul mediteranean. La începuturi ele erau subterane şi puţini dintre feudali aderau. Dar noii suverani, dintre care unii au fost adevăraţi reformatori, precum Ahmed Bey, în Tunis, au găsit în ele ocazia ca ţările lor să rântre pe piaţa mondială, în Europa Luminilor, pe calea progresului.

Înainte de a cerceta care a fost locul deţinut de sclav în textele sacre, să aruncăm o privire asupra Arabiei preislamice. Încă din Antichitatea timpurie exista un tip de servitute ordinară, acceptată deplin în societatea beduinilor, în special la curtea marilor seniori din Hejaz – locul naşterii islamului – dar şi în Persia sassanizilor, în Mesopotamia şi în Egiptul faraonic în care, cu 2000 de ani

înainte de naşterea lui Hristos, era practicat un sclavaj economic şi militar pe seama nubienilor.

Istoricii greci nu au oferit nicio informaţie în privinţa Arabiei pentru care doar sclavii africani şi cartaginezi erau menţionaţi explicit. Strabon (cca. 58 î.Hr. – 21 d.Hr.) a mers până la a releva că, la arabii nabateeni, sclavia nu era răspândită, structura familiei fiind puternic endogamă şi fiecare clan organizându-şi propria servitute internă. Vorbea marele Strabon fără să fi călătorit în ţările la care se referea? în lucrarea sa. *Les Sémites*, G. Levi della Vida nota că nabateenii – care, după el, erau un amestec de elemente arabe (beduini) şi împrumuturi de la alte civilizaţii, şi al căror ţinut se întindea de la Damasc până la Hejaz – formau primul şi cel mai important dintre statele arabe din epoca elenistică. Aşadar, aceştia ar fi fost strămoşii arabilor de azi.

Primele informaţii ne vin de la poeţii preislamici, în special de la războinici. Am aflat, de exemplu, că poetului războinic Antar ibn Haddad (secolul al VI-lea), un mulatru – în măsura în care a existat –, i s-a refuzat mâna lui Abia, iubita lui, din cauza condiţiei sale de servitute sau pentru că fusese eliberat de prea puţin timp. Unele izvoare adaugă la acest handicap şi culoarea pielii sale, de vreme ce era supranumit al-Habachi („Abisinianul”). În timpul războaielor fratricide şi, al incursiunilor întreprinse, arabii beduini au văzut dispărând multe dintre tinerele şi copiii lor, cu toţii hărăziţi a îngroşa rândurile persoanelor aservite de învingători. Practica era într-atât de folosită, încât a fost organizat un schimb informai între jefuitori. Pe cât de mult se felicitau pentru răpirea femeilor şi copiilor dintr-un clan, pe atât de surprinşi erau să vadă la reîntoarcerea în taberele lor că turmele, femeile şi copiii le fuseseră capturaţi de către alţi războinici.

Viaţa sclavului a avut dintotdeauna prea puţină valoare. Pe cât era stăpânul de liber, pe atât nu avea sclavul niciun drept şi, odată ajuns în această condiţie, era adeseori considerat doar o vită. Ce spune Coranul despre

acest lucru? Urmărea el, în vreun fel sau altul, să abolească sau să organizeze sclavia? Ce se întâmpla cu sluga, cu servitoarea, cu concubina? Toate aceste întrebări au prins contur începând din momentul în care mediul nativ al islamului, Hejaz, în centrul Arabiei, era – şi este încă, într-un anumit fel – puternic sclavagist.

Coranul evocă problema sclaviei (*raqâq*) în 25 de versete distincte, repartizate în 15 sure. Tonalitatea de ansamblu înclină clar în favoarea sclavului. Este adevărat că, la acea vreme, pasivul era deja încărcat. Consacrarea unei religii precum islamul, axată în întregime pe Dumnezeu, nu putea să rămână indiferentă la deplorabila condiţie a sclavilor. Morala coranică, sau cel puţin înţelegerea ei, militează, în fond, pentru apărarea celor mai năpăstuiţi de soartă. În acest spirit, cineva l-ar fi întrebat pe Profet ce trebuia să facă pentru a ajunge în rai. Mahomed a răspuns fără ezitare: „Eliberează-ţi fraţii din lanţurile sclaviei”. Dacă abolirea nu a fost niciodată proclamată ca atare, în schimb, musulmanul a trebuit să vegheze la îmblânzirea celor mai degradante forme ale sclaviei.

Punctul din doctrină pe care se sprijinea Coranul era adoptarea de către sclavul păgân a noii religii, ceea ce făcea din el un musulman ca atâţia alţii, altfel spus un „servitor al Domnului” cu acelaşi statut ca şi fostul său stăpân, liber, dacă nu *de jure*, atunci măcar *defecto*. S-a instituit atunci un cod de bună purtare, ca şi cum Profetul ar fi vrut să circumscrie fronda oligarhilor de la Meca, oligarhi care, până atunci, controlau ţara. Aceştia aveau nevoie de sclavii lor, la fel cum aveau nevoie de soţiile lor, de vacile cu lapte şi chiar de animalele lor sălbatice. Dar ideea şi-a făcut loc şi în rândurile plebei ce a primit favorabil noua predică a lui Hedjazi (supranumele Profetului). Graţie Legii sale Cereşti, Mahomed s-a angajat să-i elibereze pe toţi cei supuşi jugului ancestral. E puţin credibil că în secolul al VII-lea se vehicula ideea că, odată devenit musulman, sclavul avea să fie curând eliberat,

chiar dacă onoarea recomanda ca stăpânul lui păgân să fie corect despăgubit.

La coduri noi, percepţii noi: un sclav credincios era adeseori mai bine înţeles şi mai apreciat de către islamici decât un sclav liber şi necredincios. Acesta din urmă rămânea supus voinţei stăpânului său, desigur, pentru încă multă vreme după eventuala eliberare, era mai maleabil decât oricând şi bun de corvoadă, dar pervertirea lui era văzută ca o pecete flagrantă a bunătăţii divine, însă şi ca o dovadă a umanismului musulman. Or, asemenea semn din partea Cerului era nepreţuit! Astfel, eliberarea sclavilor în numele adoptării noii religii a devenit stringentă, islamul admiţând (sau preconizând) că fiecare sclav avea menirea de a fi eliberat şi sprijinit. Islamul manifesta asupra sclavului o compasiune ce-l incita chiar să spere la recunoştinţa stăpânului: „Aţi făcut din sclavii voştri nişte tovarăşi [în ale plăcerilor pământeşti] pe care vi le-am oferit într-atât încât să vă fi devenit egali?” (XXX, 27). Într-un alt verset pot fi citite următoarele: „Cei îndrăgiţi de Allah îşi împart darurile [primite] cu sclavii lor, încât toţi să primească egal” (XVI, 73).

Orice musulman veritabil care deţinea un sclav era, prin urmare, îndemnat să-l elibereze, dar fără a fi şi obligat: „Dacă voi credeţi că merită să fiţi darnici cu bunurile cu care Allah v-a binecuvântat, oferiţi-le [eliberarea] acelora dintre sclavii voştri care o cer!” (XXIV, 33); „[Dreapta cale] este să-i eliberezi pe cei închişi” (XC, 13).

Cel care săvârşea vreun act pe care morala îl judeca drept reprobabil putea să-şi răscumpere greşeala eliberând un sclav, cu condiţia expresă ca acesta din urmă să-şi asume condiţia de credincios: „Nu-i este iertat unui credincios să ucidă un altul altfel decât din greşeală. Cel care ucide un credincios din greşeală îşi poate răscumpăra păcatul eliberând un sclav credincios [*raqbatân muminatin*] şi înapoind familiei celui mort echivalentul preţului sângelui. Aceasta poate consimţi, totuşi, la un act

de milostenie, cedând suma pentru acte de caritate. Dacă victima aparţine unui clan rival, dar musulman, este recomandabil să fie eliberat un sclav credincios. Dacă, dimpotrivă, ea aparţine unui clan cu care s-au făcut tratative [*mithay*], o anumită sumă [preţul sângelui] trebuie înapoiată familiei şi mai trebuie eliberat şi un sclav. Cel care nu se poate achita de aceste îndatoriri e obligat să postească două luni, ca mărturie a căinţei sale faţă de Dumnezeu. Allah rămâne înţelept şi drept" (IV, 92).

Dar abolirea nu a fost un sistem de stat, structurat ca atare, nu mai mult decât un pătrunzător laitmotiv al Coranului. Coranul nefiind constrângător, abolirea rămânea o simplă iniţiativă a stăpânului. Această ambiguitate a constituit o componentă a demersului coranic: încurajarea binefăcătorilor, ceea ce nu însemna şi îngreunarea pedepsei pentru cei care nu întreprindeau nimic. La urma urmelor, mai multe versete au fost de acord cu inferioritatea sclavului faţă de stăpânul său. Ideea că o parte dintre cei aleşi ar fi mai presus decât alţii, mai puţin privilegiaţi, revihe explicit în două versete: VI, 165 şi XLIII, 32. În fond, cartea precizează că Dumnezeu i-a ridicat „pe unii deasupra altora, în trepte» pentru ca cei dintâi să-i ia pe ceilalţi în serviciul lor, în calitate de servitori". De aceea, servitutea la scară largă nu mai era o mizã.

Până foarte de curând, unii islamologi au fost, totuşi, înclinaţi să găsească islamului scuze pe care nu le merită. A fost un mod ca oricare altul de a-şi ocroti mâna de lucru! Vincent Monteil (1913 – 2005) şi Jacques Berque (1910 – 1995), care s-au numărat printre cei care au cunoscut mai bine islamul şi l-au îndrăgit, dispuneau, evident, de informaţiile necesare pentru a trage semnalul de alarmă, dar au preferat detaşarea mistică a marilor gânditori, a filosofilor şi teozofilor islamului, în detrimentul realităţilor scabroase ale negustorilor de carne vie. Alt exemplu este cel al lui Loüis Massignón (1883 – 1962); nimeni nu se va îndoi de sinceritatea şi, mai ales, de erudiţia lui, dai cu toate acestea a susţinut, evident că fără a se gândi la rău,

următoarele: „conştiinţa musulmană dezaprobă să bei apă dintr-un puţ săpat prin muncă samavolnică” (*La Parole donnée*, p. 259).

La fel se întâmplă şi cu Coranul şi cu atitudinea Profetului faţă de cazurile concrete. Trebuie să amintim că islamul începuturilor era infinit mai umanist şi, fără îndoială, mult mai spiritual decât în secolele ulterioare. Sclavia era considerată o calamitate naturală de care trebuia ferită familia personală, dar şi marea familie a credincioşilor – exceptând, totuşi, servitutea inamicului, cea a prizonierului, cea rezultată în urma cumpărării, a războiului, a unei incursiuni, sau a unui schimb. Dar jurisprudenţa era imprecisă, nuanţată, alambicată. În realitate, în islam s-au înfruntat două doctrine clare: prima a fost cea a feudalilor ce răstălmăceau sensul versetelor coranice în favoarea comerţului pe care-l practicau; a doua, aparţinea abolиţionиştilor ce foloseau legea coranică drept pretext pentru eliberarea avantajoasă a sclavilor sau, uneori, pentru a elibera pur şi simplu sclavii altora. Căci unii nu se atingeau de sclavii lor, pe care-i numeau când „Copii”, când „Fii”, când „Fiice”, şi în care vedeau adevăraţi copii adoptivi. Lui Omar ibn Al-Khattab (581 – 644), al doilea calif „bine călăuzit” al Islamului, îi sunt atribuite următoarele cuvinte mai degrabă liberale: „De ce să decretăm că oamenii pot fi sclavi de vreme ce mamele lor i-au adus pe lume liberi de orice constrângere?”

Din această perioadă datează statutul privilegiat al musulmanului ce nu putea fi decăzut la servitute în nicio conjunctură. Interdicţia aceasta a făcut obiectul unei legi religioase edictate de acelaşi Omar, lege în care se stipula că musulmanul nu poate nici să-şi aservească vreun coreligionar, nici să fie aservit de el. Dimpotrivă, acesta trebuia să încerce să smulgă din lanţurile sclaviei pe orice musulman avea să-l întâlnească. Se redactase deja statutul *dhimma*.

Despre ce era vorba? Despre relaţia de „tributar” a adepţilor altor monoteisme, la care fuseseră adăugaţi, mai

mult, şi zoroastrienii obligaţi să trăiască în minoritate juridică în teritoriile cucerite de islamici. Statutul de *dhimmi* („tributar” sau, după cum spun musulmanii, „protejat”) era fondat pe o idee coranică formulată în versetul IX, 29, conform căruia Oamenii Cărţii – în esenţă evrei sau creştini – erau obligaţi să plătească un impozit special (*jiziya*). În schimb, aveau libertatea de a-şi practica religia şi să facă toate tipurile de comerţ ce li se ofereau. Mai presus de orice, erau scutiţi de războiul (*jihad*) ce urmărea să răspândească legea islamică în teritoriile inamice.

Cu unele excepţii, acest statut pretindea a-i proteja pe evrei şi pe creştini de o eventuală aservire de către musulmani. Dar excepţia confirmă regula, aşa că au existat excese. Aşa a fost cazul teritoriilor limitrofe Imperiului Musulman, în special – în cazul de faţă otoman unde mulţi dintre tinerii creştini au fost capturaţi sau cumpăraţi cu scopul de a hrăni căpcăunul sclavagist ce devenise imperiul în epoca marilor sale cuceriri. O pane din grupul de ieniceri era constituită de caucazieni, georgieni, greci, slavi, făcând parte din diferite culturi religioase, în special ortodoxe.

Dacă ar fi să ne luăm după spusele teologului sunnit Ibn Hanbal (780 – 855), oricine şi-ar fi tratat râu sclavul nu mai ajungea în paradis. În secolul al XI-lea.

Al-Qabisi (mort în 1012) ar fi recomandat stăpânilor să fie mai moderaţi când trebuiau să aplice corecturi sclavilor. Nu făcea, astfel, decât să ilustreze o cugetare deja formulată de Mahomed, conform căreia cel care îşi flagela sclavul era un răufăcător, un rău musulman. Dar era cu totul altceva să te desparţi de el! Bineînţeles că alte cuvinte profetice autentice puneau accentul pe avantajele eliberării: „Cel care, deţinând un sclav, îl întreţine, îl educă, îl tratează cum se cuvine, apoi îl eliberează şi-l căsătoreşte, va primi o dublă răsplată divină”. În sfârşit, „oricine va elibera o persoană [*raqba*, în traducere literală „gât”, „ceafă”] va scoate din foc, cu fiecare membru al

sclavului, propriile membre cu care ar păcătui”. Acest *ḥadīth* a fost consemnat de Al-Bukhari (810 – 870) şi de Muslim (816 – 973), consideraţi amândoi drept cei mai buni compilatori ai tradiţiei islamice. Odată eliberat un sclav, nu era permis ca el să mai fie aservit pentru a doua oară. Pentru majoritatea propovăduitorilor credinţei nu era permis nici să fie vândut de două ori, deşi mentalitatea veche accepta ideea că sclavul – chiar eliberat – să nu părăsească niciodată domeniul stăpânului. Dincolo de faptul că devenea „client” sau „tributar”, el trebuia să-şi ridice în slăvi fostul temnicer, să-l venereze ca pe un tată, ca pe o rudă de sânge. Într-un caz naşterea era una biologică, în celălalt era una socială. Această eliberare era una ereditară, ceea ce însemna că fiii foştilor sclavi deveniţi liberi erau şi ei liberi. Toată legislaţia se baza pe un celebru verset din Coran care stipula: „Nicio constrângere în religie” (” *La ikrahafid-dân*”. II, 257).

La nivel economic, preocuparea pentru un Islam egalitarist s-a manifestat prin împărţirea şi redistribuirea bogăţiilor, dar fără a se ajunge la abolirea dispozitivului de dependenţă sau la modificarea regimului feudal ce prevala în Arabia, prin mijlocirea unor modificări ce permiteau asocierea cu noul regim monoteist. Astfel, un act de caritate veritabil trebuia să-i vizeze pe săraci, pe strâmtoraţi, dar şi pe sclavi – un alt mod de a spune că sistemul, care era acceptat ca atare, trebuia revizuit în aspectele cele mai revoltătoare. Aşa se explică faptul că musulmanul câştiga un plus de demnitate acceptând ca celălalt, săracul, ruda aflată în impas, orfanul, bolnavul sau sclavul, să beneficieze de bunătatea lui şi să fie trataţi ca atare. Tot din Coran este desprins şi următorul verset: „Nu i-am dat doi ochi, o limbă, două buze? I-am dat şi cele două ajutoare. Dar nu şi-a dat osteneala [propensiunea ascendentă]. Ştii tu ce-i efortul de depăşire? însemnă să eliberezi un sclav *fakkii raq-abatân*], să hrăneşti o rudă, un orfan sau un nevoiaş pradă deznădejdii” (XC, 8 – 13).

Reiese, astfel, că eliberarea unui sclav era, în sine,

ceva extraordinar. Dar, deşi Coranul o recomanda şi deşi era practicată de Profet, aceasta era departe de a constitui o obligaţie. Principiul general, foarte bine descris acum câţiva ani de Chawqi Abu-Khalil – a cărui carte, *Islamul în boxa acuzaţilor*, a fost foarte criticată la apariţie era următorul: pe de o parte, legea islamică punea condiţii draconice posesorilor de sclavi, bărbaţi sau femei; pe de altă parte, era încurajată şi uşurată eliberarea. În absenţa unei interdicţii radicale de a cumpăra sclavi, legea islamică a contribuit energic la denunţarea abuzurilor din acest domeniu. Intenţia era lăudabilă, în fond, dar univocă, fără intenţie coercitivă. Sclavul trebuia ridicat mai presus de sistemul care-l anihila, astfel încât sclavagismul se golea de raţiunea ce-l justifica. Cele două expresii folosite de Abu-Khalil au fost: „strâmtarea canalului" (*tadyk almadkhal*) prin care se făcea achiziţionarea sclavilor şi „lărgirea gurii de vărsare", în sensul de deschidere a porţilor (*tawsî al-makhrij*) eliberării. Această atitudine era similară unei acţiuni de binefacere, pe placul lui Dumnezeu şi al Profetului său care, de mai multe ori, oferise exemple strălucite de acest gen, precum acela de a cere proprietarilor de sclavi să lase testamente în favoarea celor din urmă aşa încât, după moartea stăpânului, să nu ajungă la mâna vreunui rival, să-şi recapete libertatea, şi încă la modul cel mai explicit cu putinţă.

În epoca abbasizilor (secolele IX-X), prizonierele de război de orice naţionalitate şi religie – persane, circaziene, grecoaice, egiptene, georgiene, albaneze, turcoaice, abisiniene, etc. – învăţau versurile celor mai mari poeţi spre a le cânta. Graţie a cestor cântece, multe dintre ele au urcat pe scara socială, şi-au putut găsi admiratori şi, uneori, s-au putut chiar căsători cu ei. În numeroasele sale epistole, un scriitor precum Al-Jahiz, deja citat, a tras foloase de pe urma acestor femei ce-şi datorau supravieţuirea şireteniei cu care îşi înşelau „fanii". Alt exemplu: *Cartea Cântecelor* a lui Al-lsfahani (secolul al X-lea) prezintă mii de anecdote ce relatează faptele eroice

ale sclavelor cântăreţe.

În al treilea verset al capitolului IV din Coran se reamintea credincioşilor că limita maximă a numărului legal de soţii era de patru. Le era permis a avea două, trei, sau patru soţii, cu condiţia ca soţul să fie în măsură a stabili o perfectă egalitate între ele. Dar se mai preciza în rândurile imediat următoare că soţul îşi putea lua oricâte roabe dorea, fără restricţii, ceea ce aproape că golea de semnificaţie cifra „plafonului" de patru soţii legitime.

Pe plan istoric şi antropologic, poligamia – chiar şi limitată drastic – constituia un avatar al sclavagismului spontan cel atât de bine ancorat în mentalităţile Arabiei străvechi. Odată cu legea islamică, acest obicei a primit, foarte simplu, o formă juridică mult mai estetică decât cea anterioară. Pentru că nu o abolise definitiv, Profetul a căutat s-o atenueze, în conformitate cu pragmatismul epocii. Rezultatul efectiv a fost, însă, acelaşi: poligamia este un sclavaj atenuat, iar sinceritatea cu care s-ar dori instituirea lui actuală este nulă şi neavenită. Aureolate de semantica lor casnică, regulile feudale ale poligamiei nu au evoluat decât când noile abordări au fost mai puternice decât tradiţionalismul. La fel s-a întâmplat şi cu poligamia – sclavie în sânul aceleiaşi familii – care nu s-a diminuat decât atunci când loviturile de atac ale reformatorilor, precum cele ale abolţionişţilor din secolul al XIX-lea, aveau să fie decisive.

Ideea că prizonierele de război puteau deveni credincioase libere (*muhţanâti*) revine în numeroase versete – cel puţin douăzeci şi cinci reconstituind în Peninsula Arabică un clivaj soţii legitime/concubine, clivaj pe care civilizaţia greco-latină, şi orientală în general, îl instaurase deja. Ecuaţia arată că ordinea şi familia se aflau de-o parte, iar plăcerea şi delectarea de cealaltă parte. Fosta mentalitate misogină a mândrilor beduini a găsit aici trei condiţii favorabile: pe de o parte, prizonierul de război era recunoscut de edictele religioase ca putând să devină sclav; pe de altă parte, învingătorul musulman putea să-l

folosească drept trofeu; în sfârşit, era posibil ca bărbaţii să-şi ia oricâte concubine ar fi vrut, de vreme ce captiva devenea un substitut legal la îndemâna tuturor celor care nu aveau posibilitatea de a onora clauza, din acel moment puritană, ce le proteja pe femeile libere… Acela dintre noi care nu se poate căsători cu adevărat cu femei caste şi credincioase să-şi ia roabe de război dintre cele credincioase, cunoscut fiind că Dumnezeu ştie totul despre sinceritatea credinţei şi dinspre partea unora, şi dinspre partea celorlalte. Dacă aşa stau lucrurile, luaţi-le de soţii cerând în prealabil acordul familiei lor, daţi-le zestre după obicei, căci atunci vor deveni femei onorabile, şi nu nişte dezmăţate" (IV, 25).

Ideea era subversivă. În fond, neputând înmulţi pâinile la infinit şi trebuind să ţină cont de dezaprobarea diverşilor machişti faţă de limitarea numărului de soţii legitime la patru, Coranul, prin urmare şi Profetul, au liberalizat oarecum numărul concubinelor, supranumite cu pudoare „ceea ce a stăpânit mâna voastră dreaptă" (*mă malakate aymakum*), sintagmă oarecum controversată.

În sfârşit, cel din urmă aspect susţine cu tărie punctul de vedere contemporan faţă de eliberarea sclavilor: faptul că ea ar fi fost considerată, implicit pentru prizonierii de război, drept o binefacere. Or, validarea acestui act de binefacere, nu neapărat obligatoriu, era foarte imprecisă. Nici Coranul, nici legislaţia ulterioară nu i-au stabilit contururile.

În concluzie, părea să se fi cristalizat doar pornirea eliberatoare, pe când condiţiile eliberării, răscumpărarea materială, profitul simbolic, plusvaloarea morală şi spirituală, chiar forma de milostenie rezervată abolţionştilor (zestrea, moştenirea lăsată soţiei, preţul sângelui, dovezile compensatorii), rămâneau imprecise sub aspect juridic. În fiecare şcoală de gândire, teologul putea să stabilească după uzanţe nivelul compensaţiilor, cu condiţia ca ele să nu varieze foarte mult, ceea ce reducea proporţional caracterul revoluţionar a ceea ce ar fi putut

constitui o veritabilă „teologie a dezrobirii”.

Cu toate acestea, se pare că ar fi existat o excepţie musulmană în maniera legală de a trata sclavii. Pe de o parte, spre deosebire de omul liber, sclavul nu putea pretinde decât jumătate din orice achiziţie materială, precum moştenirea, dar, pe de altă parte, în jurisprudenţă, y? A, nimic nu-l împiedica să achiziţioneze, ca şi stăpânul său spre exemplu, prin căsătoria cu femei de condiţie servilă şi achiziţionarea de concubine, dacă-i permiteau mijloacele. Unele tradiţii datând din vremea lui Ibn Abbas şi a lui Ibn Omar (secolul al VII-lea) amintesc că această practică era folosită încă de la începuturile islamului. Se întâmpla şi ca unii sclavi să devină suficient de bogaţi pentru a-şi răscumpăra libertatea, după care puteau să se folosească la rândul lor de ea pentru a-şi lua sclavi şi concubine – ceea ce, adeseori, constituie cercul specific alienării ce alienează la rândul ei.

Mai multe cuvântări ale Profetului relevă că poziţia demnitarilor musulmani contemporani lui nu era suficient de bine definită încât să conducă la schimbări hotărâtoare. Imamul Nawawi (1233 – 1277) cita mai multe cuvinte ale Profetului (*ḥadīth*-uri) construite pe această idee. El le atribuie lui Muslim Abul-Husayn (817 – 875) – renumit compilator al *ḥadīth-nnlot* şi originar din Neyshăbâăr care, la rândul lui, le moştenise de la înaintaşi: „Orice sclav fugit în pădure sau în munţi pentru a se sustrage stăpânului său nu se va mai afla sub protecţia noastră”; sau, conform unei alte versiuni: „Oricărui sclav care nu se supune stăpânului nu i se va mai accepta rugăciunea” (*Gardens of the Righteous*, p. 836). Nu era acesta, oare, un mod de a ceda aspiraţiilor celor mai conservatoare ale societăţii, de a scăpa de lest, de a negocia? Cum vechiul drept musulman semăna atât cu hanul spaniol cât şi cu brânza de Gruyère, în măsura în care aici se afla totul, dar şi contrariul, în aceeaşi culegere a lui Nawawi găsim măsuri de clemenţă ce îndrăzneau să propovăduiască eliberarea sclavului (*idem*, pp. 642 şi 644).

Totuşi, în ansamblu, sistemul rămânea mai degrabă feudal, favorizând mai ales stăpânul decât pe sclavul său, în loc să impună legea coranică comună ce stabilea, mai mult sau mai puţin, un soi de echitate morală între credincioşi. În final, *statu-quo* a părut să convină cel mai bine, atât negustorilor, cât şi teologilor, astfel încât un autor precum Étienne Félix Berlioux, în *Trăite orientale*, apărută la Lyon în 1870, nu găsea alt mod de a se suprima sclavia din ţinutul islamic decât rupând, una câte una, paginile Coranului!

Reacţia a fost, poate, excesivă, Coranul nefiind, în speţă, cel mai dur obstacol de înlăturat dar, dacă poziţia oficială viza eliberarea efectivă a sclavilor ca pe un ideal îndepărtat, ea era la fel de dispusă şi să înţeleagă că acest ideal era socotit intangibil. Astfel, perspectiva eliberării sclavilor trebuia să includă o clauză importantă: emanciparea aserviţilor depindea de bunul-plac al dominatorilor: „Ceea ce propunea legea islamică în materie de «dezrobire»”, nota Claude Meillassoux, „nu era decât o eliberare, pe cât de oneroasă, pe atât de gratuită, făcută în condiţii ce trebuiau să dovedească generozitatea sau căinţa stăpânului (…) în fond, sclavii convertiţi la islam ce ar fi urmat să beneficieze de eliberare nu erau, cel mai adesea, decât nişte eliberaţi condiţionat” (*Anthropologie de Tesclavage*, pp. 121 – 122).

Pe scurt, doctrina era dezorientată, era complicată, fără coloană vertebrală, fără un proiect precis. Fundamentele sale filosofice şi antropologice au fost destul de fluctuante şi de aleatorii spre a-i putea descuraja pe potentaţii dreptului divin, pe neguţătorii bogaţi şi pe feudalii de tot soiul să se mai înconjoare de oricâţi sclavi şi-ar fi dorit. Învăţaţii ce ne-au descris situaţia sclaviei se arată, în plus, foarte elocvenţi în privinţa vechii sclavii, în esenţă aplicată negrilor, dar sunt prea puţin vorbăreţi când este vorba despre sclavia endogenă islamului. Or, aceasta ar fi fost tolerată în unele cazuri (*mubah*) şi în anumite condiţii, fără a fi şi recomandată explicit. Numele ce revin

cel mai des aici sunt Al-Yacoubi (mort în 897), Al-Biruni (973 – 1050), Ibn Hawkal (sfârşitul secolului al X-lea), Al-Istakhri (mort în 951), Al-Muqadasi (în jurul anului 1.000), Al-Idrissi (1100 – 1165), AJ-Bekri (secolul al XI-lea), Ibn-Khaldun (1332 – 1406), Al-Maqrizi (1364 – 1442), Al-Omari (secolul al XIV-lea). Juan-Leon Africanul (1489 – 1550). Se va constata că această pleiadă de istorici şi geografi acoperă toată perioada islamică. Asta denotă că problema abolirii sclaviei nu se punea sau că, atunci când se punea, era raportată la unica doctrină a islamului.

Complexitatea doctrinei, exploatată abil de către sclavagişti, era la fel de eficientă şi pentru abolţionişti, dar adevărul este că aceştia nu erau prea numeroşi în epoca islamică. Presupunând că existau, eliberatorii sclavilor musulmani erau prea timoraţi în faţa puterii banului. La aceasta trebuie adăugată credulitatea indivizilor, teama lor legitimă faţă de violenţele pe care le aveau de înfruntat, în special din partea instanţelor poliţieneşti şi judiciare şi, în fine, absenţa flagrantă a educaţiei cetăţeanului în spiritul respectului faţă de drepturile umane cele mai elementare.

Autorităţile religioase înseşi, precum imamul, muftiul şi preotul, care uneori îşi exprimau reticenţa în predicile lor, se mulţumeau cu formulări îndurerate, în limitele autocenzurii. Nu puteau critica latifundiarii care se foloseau de oameni pe domeniile lor şi cărora autoritatea politică le dăduse încuviinţarea şi garanţii.

Astfel, din dinastie în dinastie şi din secol în secol, sclavia a devenit o realitate musulmană. Nicăieri nu am aflat opoziţii sau dezaprobări la adresa ei. Mulţimea sclavilor şi condiţia servilă erau nişte realităţi profund înrădăcinate în societatea feudală şi treceau drept un lucru firesc. Dovada e că un Mare Vizir, cum a fost Nizam al-Mulk (secolul al XI-lea), a crezut de cuviinţă să redacteze, în cadrul *Tratatului de guvernare*, (Siyasset-Nameh), un capitol impozant în care educaţia sclavului dependent de un suveran era fin zugrăvită, în timp ce locul sclavului în

ierarhie, avansarea lui, recompensarea, şi chiar vestimentaţia erau sistematizate. „Odinioară, amintea Nizam al-Mulk, începând chiar din momentul cumpărării lor şi până îmbătrâneau, sclavii erau supuşi, în vederea educării şi avansării lor, unor reglementări unanim acceptate” (*Tratat de guvernare*, p. 176). Această sintagmă, „unanim acceptate”, demonstrează ponderea pe care o avea la acel moment, în ţinutul islamic, de la orient până la occident, sistemul servituţii. Morala islamică nu mai funcţiona.

Desigur, minţile luminate, lingviştii rafinaţi, juriştii, sultanii, călătorii au condamnat la unison principiul servituţii, dar toţi au găsit-o acceptabilă atâta vreme cât obţineau beneficii de pe urma ei. Putem să analizăm cazul lui Ibn Battuta (1304 – 1377), celebrul călător din Tanger despre care se ştie, pe de altă parte, că era credincios, epicurian, un mare senior ce a alimentat imaginaţia copiilor arabi din Maghreb şi care ne-a oferit o imagine plină de supleţe şi de simplitate a islamului. Acest om, devenit o figură reprezentativă, şi-a devansat epoca prin deschiderea pe care o propovăduia altora şi prin curiozitatea pe care a manifestat-o faţă de diverse forme de religiozitate. În acelaşi timp, Ibn Battuta şi-a afişat bunurile şi bogăţiile, dovedindu-şi în mod special slăbiciunea de a avea numeroase sclave şi eunuci în serviciul său. De-a lungul a două decenii de peregrinări, a cumpărat sau a primit mulţi sclavi, unii oferiţi de negustori, de sultani, sau de suveranii ţinuturilor pe care le-a vizitat. Despre mulţi dintre ei am aflat chiar din comentariile pe care ni le-a oferit chiar el, în *Relatare de călătorie* (*Rihla*), astăzi tradusă în mai multe limbi europene. A avut-o pe Marghalita, sclavă grecoaică pe care a cumpărat-o pe la 1332 de pe o piaţă turcească. A existat Nicolas, primit în dar sau achiziţionat în acelaşi an, la Izmir. A fost Sunbul, eunucul care l-a slujit în Indii, şi Anbari („Cea mirosind a ambră”), sclava din Maldive oferită de Coromandel în 1342. Un an mai târziu, tot în

Maldive, Ibn Battuta a căpătat-o pe Gulist în („Grădina cu Trandafiri"), din Mahrat. Atâtea exemple ce dovedesc că eruditul călător, fără îndoială un bun credincios, nu era un eliberator de sclavi. Un bun burghez al islamului, Ibn Battuta se putea împăuna cu titluri prestigioase – cadiu, jurist, imam, perceptor, consilier al prinţului etc. – dar fără să repună în chestiune anomalia pe care o reprezenta principiul servituţii – anomalie semnalată de Coran cu şapte secole înainte.

Cazul lui Ibn Battuta nu e unicul. Numeroşi demnitari – în afară de prinţi, sultani, califi – au deţinut sclavi şi concubine. Unul dintre ei, care a căpătat faima unui gânditor de renume mondial, a avut şi el sclavi: Ibn Khaldun (1332 – 1406). A deţinut cu adevărat sclavi, sau doar a observat fenomenul? Cert este că nu a denunţat sistemul sclaviei. Mai mult: într-un extras din *Muqaddima* explica diversele metode de a-ţi alege un sclav.

Născut la Basra în 1058, juristul Abul-Hassan al-Mawardi a dat în *Statutele guvernamentale* indicaţii precise pentru cel care dorea să înţeleagă statutul juridic ai sclavului din ţinuturile islamice. Deşi sclavul era privat de dreptul de a guverna sau de a conduce rugăciunea, în mod excepţional putea să redacteze sau să emită o *fatwa*, aviz juridic care, uneori, avea puterea unei legi, cu condiţia să fi avut cunoştinţele necesare. Conform acestui liberal, „starea de servitute nu te împiedica să dai consultaţii juridice" (*Fatawi*, p. 132), mai ales la un nivel inferior. Conform opiniei mai multor şcoli doctrinale, o parte minimă din caritatea legală (*zakât*) trebuia alocată celor eliberaţi spre a-şi consolida şi desăvârşi acest nou statut. Aceasta era opinia unuia dintre cei mai mari imami ai Islamului, Abu Hanifa (696 – 767). Cât despre imamul Malek Ibn Anas (716 – 795), o altă autoritate în materie de drept, el recomanda ca sclavii să fie răscumpăraţi spre a li se reda mai apoi libertatea (p. 260). Totuşi, sclavul rămânea „anexa" (*mawla*) stăpânului său, protejatul lui, inclusiv atunci când stăpânul era doar un soldat de rând.

Doar Abu Hanifa preconiza retribuirea sclavei a cărei obligaţie era impusă cu titlu de serviciu public.

Astfel, doctrina era foarte complicată sau, cel puţin, ambiguă. Chafi-i (767 – 820), alt teolog din Malikit, alegea o altă cale, aceea a califului Omar ibn Al-Khattab, care nu oferea soldă (militară) decât stăpânului. De altfel, principala sa lucrare, *Risala*, un soi de epistolă juridică fondată pe dialogul cu discipolii, asimila sclavul cu un animal de povară bun de vândut pe piaţă. El reamintea că un cumpărător înşelat în privinţa mărfii ar fi putut să-şi recupereze cheltuiala de la vânzător dacă descoperea imediat că sclavul pe care l-a cumpărat suferea de un viciu ce putea anula vânzarea. Aşadar, se putea înapoia sclavul păstrând uzufructul ce s-ar fi putut obţine între momentul cumpărării şi cel al înapoierii. Asemenea atitudine se fonda pe un *ḥadīth* al Profetului, conform căruia „cumpărătorul putea restitui sclavul cu defectul respectiv, dar păstra veniturile obţinute de pe urma lui în virtutea principiului că profiturile sunt proporţionale cu riscurile” (*Risala*, p. 248).

Dacă era un fapt recunoscut că sclavul se făcea vinovat de delictul depravării, acesta era pedepsit cu cincizeci de lovituri de bici, adică mai puţin de jumătate din pedeapsa dată unui om liber, căci sclavul trecea drept iresponsabil pentru un musulman cinstit. În unele privinţe, statutul acestuia era comparabil cu al copiilor. Acelaşi lucru se întâmpla şi în cazul mărturiei false: era pedepsită cu optzeci de lovituri de bici dacă autorul era bărbat sau o femeie liberă, dar pedeapsa se reducea la jumătate dacă acuzatul era sclav. Teologii ezită asupra cuantumului reprezentat de *diya* (preţul sângelui) pe care sclavul trebuia să-l plătească în cazul omuciderii voluntare şi involuntare. O legislaţie aparte se aplică în cazul naşterii copiilor nelegitimi. Copilul născut de o sclavă nu trebuia supus la obligaţii, la sarcini, sau la munci care-i depăşeau capacităţile. Aceeaşi clauză îi invita pe stăpâni să se arate clemenţi şi binevoitori faţă de sclavii lor. Dar se întâmpla

ca unii sclavi să se plângă la *muhtasib*, inspectorul pieţelor care, cu această calitate, reprezenta autoritatea publică. Acest *muhtasib* putea, de altfel, să-l constrângă pe stăpân să furnizeze hrana şi veşmintele necesare sclavului său.

În sfârşit, eliberarea ce decurgea din decesul stăpânului se recunoştea atât în ţinuturile musulmane ce emiteau judecăţi religioase (*fatwa*), precum Egiptul sau Arabia, cât şi în cele care le aplicau. În anexe am introdus o copie a „testamentului" întocmit înaintea morţii de un bogat marocan din Tanger care şi-a dezrobit toţi sclavii. La Madras, sclavul ereditar era recunoscut a fi liber imediat ce numele (aşadar şi clanul) stăpânului care-l deţinea se stingea. La fel se întâmpla şi în cazul datoriilor contractate în numele stăpânului şi neachitate în timpul vieţii acestuia.

*

Dacă, pe de o parte, Coranul încerca să limiteze prerogativele sclavagiştilor îndemnându-i să elibereze sclavii virtuoşi pe care-i deţineau – act de două ori necesar, date fiind regulile de recrutare a noilor adepţi –, Cartea accepta, totodată, că statul menţinea aservirea sclavului faţă de stăpân. Unii erau consacraţi în hegemonia lor, alţii în înrobirea lor. Mai multe versete (XVI, 71, 75; XXX, 28) dezvinovăţesc această relaţie, declarând-o legitimă, şi asta pentru a compensa deţinerea sclavilor prin şansa pe care o avea sclavagistul de a face acte de caritate. În fond, sclavul contribuia la îmbunătăţirea tuturor condiţiilor de viaţă ale stăpânului său. Unii teologi nu au ezitat să reafirme această ordine, grefând-o pe o altă structură, eventual una mai justă şi mai umană. Pentru ei, dialectica stăpân/sclav era nu doar imuabilă, ci corespundea sub toate aspectele planului divin. Totuşi, gânditorii musulmani mai apropiaţi de zilele noastre, precum Mohamed Abduh (1849 – 1905) sau Djamal ad-Din Al-Afghani (1838 – 1897), elaborează o asemenea aserţiune, traducând în acest fel evoluţia evidentă a mentalităţilor, cel puţin în păturile inferioare ale populaţiei, mai puţin predispuse să accepte până şi cea mai mică tutelă. Trebuie spus că, fiind parţial

formaţi în Occident şi avizi de libertate, ei nu au contenit să transforme vechile structuri ale Islamului şi să-i combată superstiţiile şi pseudocredinţele.

2

Termeni care o denumesc

Terminologia utilizată în contextul sclavagismului islamic relevă o bogăţie ce se detaşează de atitudinea de falsă pudoare ce se manifesta în recunoaşterea faptului că sclavul era o fiinţă privată de voinţă personală, de libertatea şi demnitatea ei. De la termenii *abd*, „sclav", şi *ubudiyya*, „sclavie", au derivat cuvintele înrudite: *td abbud* (servilitate), *aband* (serv, dar şi cel care depune un jurământ religios) şi *mibada*, literal „locul unde era venerat Domnul, loc al supunerii în faţa lui Dumnezeu" În unele cazuri se utiliza termenul *mutabud* spre a desemna în special sclavul negru, pe când *mutaabbad* era cel care, despot sau tiran, pretindea a-l înlocui pe Dumnezeu. Prizonierii de război erau desemnaţi în Coran printr-o veche expresie cu sens destul de vag: „Ceea ce a stăpânit mâna voastră dreaptă" (*Ma malakâte aymanaqurn*), asupra căreia exegeza a rămas multă vreme tăcută.

Categoria servilor era desemnată şi prin alţi patru termeni: *raqâq* (sau *riqq*, sau *istirqâq*, „supus la servitute", *jariya* (plural *jatvari*, doar pentru sclave), *raqba* (conform utilizării coranice, însemna literalmente „ceafa" sau „cap") şi *ghulam* (utilizat doar pentru bărbaţi). Acest ultim cuvânt era folosit cu precădere în Islamul asiatic (Afghanistan, India, Bengal, Indonezia), pe când sclavul negru din vechea Arabie şi Irak era numit, după culoarea pielii, *zandj* sau *aswad* („negru"). Este foarte posibil ca termenul *zandj* să fi fost influenţat de Zanjibar, denumirea arabă a Zanzibarului. Cât despre termenii *asâr* (plural *asra*), *khaddam* şi *dada*, erau utilizaţi respectiv pentru a denumi prizonierii, servitorii şi doicile.

În sfârşit, o accepţie oarecum paralelă cunoaşte termenul *maruluk*, literal „posedat" sau „aservit", pentru a identifica o clasă superioară în cadrul servilităţii. Dinastia

egipteană mamelucă fusese constituită din sclavi de palat şi din viziri ce-şi alungaseră stăpânii. Mai înainte ei formaseră o clasă puternică, a sclavilor eliberaţi. Termenul *marul uk* mai înseamnă şi „posedat de demoni”, sinonim cu *masqun*, „chinuit”, „bântuit”.

Vocabularul comun al servituţii este foarte bogat, înglobând toate dialectele locale, idiotismele şi poreclele. În secolul al XIX-lea, Édouard Gasselin, autor al dicţionarului francez-arab (1886), a consacrat un spaţiu amplu cuvântului „sclav”.

căruia i-a aflat treizeci de sinonime. Numărul acumulat din toate codurile lingvistice arată că sclavagismul era nu doar aclimatizat pe pământul islamic ci că, mai mult, rămăsese integrat pe deplin în imaginar.

Mai există un detaliu care trebuie să ne alerteze în privinţa abordării islamice a fenomenului aservirii; este vorba despre evaluarea morală a meseriilor din zonele islamice. Dacă privim lucrurile din perspectiva lui Robert Brunschwig, în *Les métiers vils en islam*, se constată cu consternare că negoţul nu era inclus printre meseriile aşa-zise „de joasă speţă” în fapt, vechii teologi decretau cu uşurinţă că o meserie manuală, sau o alta, erau josnice – precum cel care punea ventuze, sacrificator, flebotomist, ţesător, vânzător de linţolii, bărbier, tăbăcar, cizmar etc. –, dar refuzau să includă printre ele negoţul cu sclavi. Explicaţia vine din faptul că suveranii înşişi erau sclavagişti. În consecinţă, ei apelau la serviciile negustorilor de sclavi care le ofereau o cotă parte atractivă. Nici autoritatea publică, nici instanţa religioasă nu au găsit nimic de condamnat, căci înşişi stăpânii ţinutului se dedau la acest trafic.

Autorii arabi au atribuit tuturor sclavilor germanici, circazieni, sau nordici, o origine slavă. Termenul „slav” însuşi ar fi provenit de la *saclabi*, după cum o arată istoricii limbii (cf. Charmoy, *Mémoire sur la relation de Massoudi*, vol. II din *Mémoires de l’Académie de Saint-Pétersbourg*, 1835, pp. 370 şi următoarea). Mai mulţi autori au înclinat

a crede că folosirea cuvântului ar data de la războiul pe care Otto cel Mare l-a purtat împotriva slavilor. În luptă au fost capturaţi numeroşi războinici slavi şi transformaţi în sclavi, de unde echivalenţa sclavi-slavi, ce ar data din secolul al X-lea. Astfel, în urma războaielor şi raziilor, mare parte din garda pretoriană a emirilor şi a califilor, de la Córdoba la Ispahan, era alcătuită din aceşti *saclabis*. Mulţi dintre ei s-au amestecat cu sarazinii din Sicilia, în special la Palermo, unde un cartier întreg purta numele lor. A fost remarcată prezenţa lor şi în Egipt, în Turcia, în Siria şi în Mesopotamia. Unii *saclabis* erau uneori investiţi cu funcţii importante, în vreme ce o infimă minoritate accedea în cele mai înalte sfere ale statului. Aşa se pot explica numeroasele pasaje ale cronicarilor arabi în care sunt menţionaţi asemenea *saclabis* care, fără acestea, ar fi rămas necunoscuţi.

Dat fiind că domeniul semanticii arabe a fost înnobilat de aportul coranic şi de poezie, cuvintele desemnând servitutea, pe credinciosul faţă de Dumnezeu, pe sclav, sunt atât de numeroase încât o teză universitară nu ar reuşi să le repertorieze pe toate, căci la arabă ar trebui adăugată şi turca, persana, urdu, bengali şi toate limbile africane. Cititorul va găsi la sfârşitul acestei cărţi un index al celor mai folosite cuvinte dintr-un domeniu a cărui arborescenţă merge de la pietate până la impietate, de la servitutea amoroasă – mai degrabă dulce – la aservirea negrilor de către stăpâni cinici lipsiţi de orice urmă de poezie.

3

Paisprezece secole şi jumătate

Istoria aservirii în ţinuturile islamice, ieri ca şi azi, necesită o întoarcere către cele mai întunecate vremuri. Ar trebui să cercetăm, în acest scop, momentele de criză şi de îndoială pe care le-a traversat Islamul de-a lungul secolelor, dar şi să ne întoarcem pe firul timpului până la perioada anterioară Islamului. Vechii arabi, care cunoşteau perfect sclavia, practicau un soi de comerţ pe care l-am

putea numi endogen, iară a fi, din acest motiv, şi autohton. Era copiat după modelul oferit de Roma şi de Atena. Dar gradul de cunoaştere al vechilor arabi depăşea graniţele informaţiei comune. Presupunând că sclavajul s-ar fi ivit odată cu primele civilizaţii umane, atunci nu a văzut lumina zilei altundeva decât în triunghiul format de Mesopotamia, Egipt şi Grecia. Ca urmare, nu doar beduinii arabi erau informaţi asupra funcţionării comerţului cu sclavi, în sensul în care el era legat mai ales de luptele între triburi, de razii, ci şi marile familii de comercianţi urmăreau asiduu cursul vânzărilor de sclavi. Când Islamului i s-a revelat Profetul, ei s-au adaptat rapid la doctrina mahomedană conform căreia musulmanul nu putea să fie înrobit de un coreligionar.

Pe vremea când Andaluzia era mahomedană, în special începând din secolul al XI-lea, un corp militar alcătuit din soldaţi negri – aşadar, sclavi – a fost constituit în jurul anului 950 de către Abderrahrrlan an-Nasir (în traducere „Cuceritorul”). Destinaţia lui era clară: să-şi apere stăpânul cu preţul vieţii. Era prea puţin faţă de ceea ce se petrecea în restul Imperiului Musulman, iar puterea lor nu s-a afirmat niciodată cu adevărat. Ideea suveranului, ca şi a succesorilor săi, Al-Hakim II al-Mustansir, aflat la putere între 961 şi 976, sau, mai târziu, Al-Mansur, era să-i limiteze la nişte servicii subalterne. *A contrario*, sclavii slavi, prezenţi şi la curtea sultanului, erau mai bine văzuţi. Sclavii negri au cunoscut şi ei epoca lor de glorie în bătălia de la Zalaka, la 23 octombrie 1086, câştigată de armata musulmană în defavoarea regelui Alfons al VI-lea. Sub conducerea generalului berber Yusuf ibn Tashfin (mort în 1106), primul suveran al dinastiei almoravizilor, au reuşit să pătrundă în rândurile inamicilor fără a obţine vreun avantaj oarecare pentru eforturile lor. În fond, imaginea pe care o avea negrul în Spania era similară celei pe care o deţinea şi la Maghreb.

Prin comparaţie, sclavele cântăreţe şi concubinele, albe sau negre, şi-au găsit o bună primire la curţile

suveranilor şi emirilor arabo-andaluzi. Poeţi cunoscuţi, precum Ibn-Zaidun (mort în 1134), au mers până la a se alia cu ele şi până la a le ridica în slăvi farmecele, spre a trezi gelozia femeilor libere. Unul dintre cadourile cele mai preţuite la toate curţile musulmane, în Orient ca şi în Occident, era sclavacântăreaţă (*jariya-mughaniya*), dansatoarele (*răqissa*), orice femeie bucurându-se de graţie fizică dublată de instruire. Elocvent, Yusuf ibn-Tashfin, despre care am vorbit anterior şi despre care se crede că era creştin până la ascetism, respectând cu stricteţe credinţa, nu ezita să dăruiască femei sultanilor andaluzi cu care dorea să facă înţelegeri. L-am cercetat pe Ibn Abizaid (mort în 996) spre a afla dacă stăpânul unei sclave cântăreţe putea să se îmbogăţească legal rezervându-şi o parte dintre beneficiile pe care ea le primea drept recompensă pentru talentul ei, fie în cadrul ceremoniilor de la palat şi al sărbătorilor populare, fie ca bocitoare la înmormântare.

Înaintea marelui comerţ cu sclavi din secolele XVIII şi XIX, care a fost aproape exclusiv african, centrele de aprovizionare cu sclavi se aflau în Nord şi în Est: de o parte Anatolia şi Balcanii, de cealaltă China. Ruta privilegiată a negustorilor de sclavi era cea care lega stepele eurasiatice, trecând prin Crimeea, Bizanţ şi Fenicia. Mai târziu, aceleaşi rute aveau să fie folosite de negustorii arabi pentru a fonda şi a-şi fructifica negoţul: „Acest comerţ", scrie M. Reinaud, „s-a extins mai ales după ce Siria, Egiptul, Africa şi Spania, au trecut sub dominaţia sarazinilor. Se ştie că, dintotdeauna, sclavia s-a menţinut la arabi şi că, în rândurile acestui popor, sarcinile cele mai stânjenitoare, în special lucrările de mecanizare şi de agricultură, erau date în sarcina celor privaţi de liberate. În realitate, conform legislaţiei musulmane, sclavia nu atrăgea după sine nicio urmă de inferioritate, iar sclavul care se dovedea capabil, sau cel favorizat de soartă, ajungea în aceleaşi funcţii ca şi omul liber. Obiceiul de a vinde sarazinilor prizonieri şi copii de orice sex s-a

răspândit de foarte timpuriu” (*Invasions des Sarrasins en France*, p. 235).

Negustorii cumpărau sclavi germani şi slavi de pe coastele Germaniei, de la gurile Rinului, ale Elbei şi ale Dunării. Graţie lui Ahmed ibn Fadian (secolul al X-lea), autor al unei relatări de călătorie (*Risala*) la bulgarii de pe Volga, se cunoaşte interesul pe care Muqtadir (secolul al X-lea), califul abbasid din acea vreme, îl manifesta faţă de această regiune semideşertică locuită pe atunci de khazari, bulgari, georgieni şi turco-mongoli – pe scurt, popoare reunite de arabi sub denumirea de *saqaliba*.

Îi aflăm şi pe ţărmurile Mării Adriacice, după cum consemnează Constantin Porfirogenetul (*De administratione emperii*, în Banduri, *Imperium orientale*, vol. 1, pp. 88 şi urm. şi p. 131) şi pe coastele Mării Negre unde, până la sfârşitul secolului al XIX-lea, popoarele din Circazia şi Georgia erau bănuite că-şi vindeau progeniturile în schimbul unei sume de bani. De altfel, pentru ei exista o piaţă specială la Constantinopole.

Cel de-al doilea bazin era cel maghrebin. În fond, campania de islamizare a Maghrebului dusă în secolele VII-VIII, a fost una dificilă şi fără concesii pentru cei învinşi. Astfel, încă de la primele victorii musulmane, s-a înregistrat un trafic sporadic cu munteni înrolaţi în armata musulmană. Unii aveau statutul de prizonieri de război; alţii au fost trimişi către centrele de triere şi de revânzare situate în zonele din centrul Islamului arab; Egipt, Siria, Irak, Arabia.

Însă cel mai mare bazin de „producere” a sclavilor a fost la acea vreme, fără îndoială, Africa Orientală. Conjugarea celor doi factori, sărăcia populaţiilor şi păgânismul anterior islamului, au accelerat procesul sclavagist. Progresiv, negrii din Africa estică au ajuns să satisfacă cererea din ce în ce mai mare a oraşelor şi garnizoanelor islamice. Această sursă de aprovizionare prezenta numeroase avantaje; dincolo de faptul că era mai puţin oneroasă, ea garanta o servitute docilă, puţin

predispusă la tulburări şi revolte. Negustorii arabi de negri se ocupau, evident, de ansamblul lanţului, de cumpărare, de transport şi de vânzarea în diferite locuri din vecinătatea Mediteranei şi din Orientul Apropiat. Alegeau oamenii de pe pieţele Africii Orientale, în special din Zanzíbar şi de pe coasta swahili (din arabul *şahii* şi *sahilU* „coastă" şi „de coastă"; plural *sawahili*), dar şi din Sudan, din Nubia şi din Egiptul Superior. Erau duşi apoi către Delta Nilului, unde-i aşteptau eventualii cumpărători. O dată pe săptămână, o parte dintre aceşti sclavi era expusă în bazarul de sclavi cel mai apropiat. Promişi unor comanditari din înalta administraţie khedivă, cei mai buni ajungeau în marile case. Cei mai norocoşi scăpau de muncile grele; mina, plantaţiile, construcţia de drumuri şi de baraje. Doar o mică parte ajungea să slujească în marile palate. În anii prielnici, comercianţii mărunţi puteau, cheltuind doar câteva sute de dinari, să strălucească în societate, exhibându-şi sclavii *zandj*.

În unele cazuri, sclavii erau prezentaţi drept simpli prizonieri de război sau servitori, astfel încât autorii din secolele XVIII şi XIX nu au făcut nicio legătură cu comerţul cu negri aflat la apogeu la acea vreme.

Poveştile din ciclul *1001 de Nopţi* consfinţesc legătura dintre sacru şi profan şi, într-un anume fel, dintre lumea veche şi lumea nouă. Aceste poveşti anonime, datând din secolul al X-lea, condensează şi ilustrează detaliat raporturile de aservire a oamenilor de rând faţă de cei puternici, oferind o imagine despre arhitectonica socială din timpul marilor abbasizi. Oricât de miraculoase ar fi, aceste poveşti sunt populate cu sclavi – *abid* sau *zunüj* (plural de la *zandj*) – cărora li se atribuiau diverse statute; paj, concubină, eunuc, servitor, gardă, om bun la toate, maseuză, doică, cântăreaţă, coafeză etc. De la prima şi până la ultima pagină nu se vorbeşte decât despre aceste „mânuţe" negre sau albe, de circazieni, maghrebini, etiopieni sau bizantini, de nubieni sau persani. Cele *1001 de Nopţi* vorbesc despre lumea acestora mai înainte de a

pomeni de regele veleitar Şahriar şi de muza acestuia, Şeherezada.

Toate marile naţiuni ale vremii aveau reprezentanţi captivi. Plăcerile vieţii la Bagdad, aşa cum a fost ea relatată de Şeherezada, ar fi fost mult mai puţine dacă nu s-ar fi aflat acolo cohorta de sclavi pentru a mai atenua din rigorile vieţii colective inechitabile şi pentru a veghea să asigure confortul celor puternici. Dacă am judeca lucrurile după cea dintâi ediţie a poveştilor, tradusă de Antoine Galland la începutul secolului al XVIII-lea şi care este, neîndoielnic, cea mai reuşită sub aspect literar, ne dăm seama că personajul sclavului – care nu are o istorie propriu-zisă – traversează toate timpurile, iară excepţie.

Scurtele eşantioane pe care le avem, extrase dintr-o altă traducere, a lui J.

— Ch. Mardrus, arată că, în timpul abbasizilor, sclavii, mai ales cei negri, erau folosiţi la toate sarcinile, inclusiv sexuale.

„Mare ne-a fost mirarea să vedem că în acest alai, ce i s-a părut pe de-a-ntregul alcătuit doar din femei, se aflau şi zece negri ce aveau fiecare drept ţiitoare pe stăpâna lor. La rândul ei, soţia sultanului nu rămase multă vreme fără amant; bătu din palme şi strigă: «Mesaud! Mesaud!» şi, îndată, coborî un alt negru din vârful unui copac [imagine a animalităţii] şi alergă la ea degrabă” (*Povestea celor doi regi Şahzenan şi Şahriar*, prolog la *1001 de Nopţi*).

„Trăia, printre negustori, misiţi şi cumpărători, o tânără sclavă albă, cu un trup delicat şi elegant: talie de cinci palme, obraji ca doi trandafiri, sâni obraznici, şi ce posterior!” (*Povestea frumoasei Zoumourroud şi a lui Afişar, fiul Gloriei*).

„La cuvintele măr şi sclav, Marele Vizir Jaafar scoase un strigăt de surpriză amestecată cu bucurie şi, băgând imediat mâna în sânul fiicei sale, scoase mărul. Chemă un sclav (Rihan) care se afla nu departe şi, când fu înaintea lui, îi zise: «Netrebnicule, de unde ai luat mărul acesta?

— Stăpâne, răspunse sclavul, vă jur că nu l-am furat

nici din grădina dumneavoastră, nici din cea a califului…»” (*Povestea femeii ucise*).

„Sosi o sclavă şi, înainte de a deschide, întrebă cine ciocănea la uşă. «Spune-i stăpânului tău că-l caută Nur-Eddin, fiul focului, vizirul Khacan.» Sclava deschise, îl primi într-o odăiţă şi intră în camera unde se afla stăpânul ei pe care-l anunţă că Nur-Edidn venise să-l vadă…” (*Povestea lui Nur-Eddin*).

Tot relativ la substratul mnezic, să ne amintim şi basmele şi istorioarele pe care bunicile noastre arabe sau berbere ni le spuneau fără a se gândi la ceva rău, căci orice istorie legendară are şi un corespondentul ei real. Aceste poveşti nu sunt doar produse ale imaginaţiei colective, ci trezesc în ascultători fondul inconştient ce zace în fibrele limbii. Uneori, ele sunt „împănate” cu informaţii despre viaţa socială, inclusiv de supunere vădiră a unui om de către altul: regele şi regina de-o parte, împreună cu cei şapte copii ai lor şi, de cealaltă parte, trăind la voia altora şi neavând altă justificare decât de a-i servi pe aceşti îngeri, era clasa defavorizată, reprezentată de abidşi de *waţifate* (pluralul maghrebin de la *waţifa*, „doică”). Ce de sclavi!

Îmi amintesc mai ales un basm inspirat din *1001 de Nopţi* cu titlul *Badr* az-*Zin*. Pe parcursul istorisirii, care este un pic cam neclară, aflăm că o sclavă a reuşit, printr-un subterfugiu, să ia locul adevăratei prinţese, Badr az-Zin. Aceasta din urmă a fost trimisă să mulgă vacile, să mâne cămilele pe pajişte şi să le păzească din zori şi până-n noapte.

Pe tot parcursul acţiunii ea recită un refren:

Plângeţi, plângeţi.
Cămile ale tatălui şi ale mamei
Căci sclava e liberă
Iar femeia liberă e-n locui…

Turma începea să geamă, de fiecare dată… Secretul este descoperit în final, respectiv modul în care sclava se eliberase uzurpând identitatea stăpânei sale. Sclava a fost

dusă mai apoi la izvorul vrăjit şi acolo i se dezvăluie adevărata identitate, cea de „congoleză” (*conguya*). În sfârşit, Badr az-Zin apare, frumoasă ca luna şi mândră de a fi prinţesă. Sclava a fost ucisă, iar trupul ei dat drept hrană câinilor.

Sclava contribuia la prestigiul stăpânului. Odinioară, achiziţionarea unui sclav provoca în convivi admiraţie şi felicitări. Astfel, după cum ne spune S.D. Goitein, expresia arabă „Să-ţi dea Dumnezeu cât mai mulţi sclavi ca el!” (*Allahu yarzuquka mitlahu kathâr*) era curentă în Egipt (cf. *Slaves and Slavegiris in the Cairo Geniza Records*). Alt exemplu este vechea Arabie, în care numărul sclavilor era contabilizat printre bunurile inalienabile ale familiei, ale clanului, sau ale tribului. Iată cine participa la perpetuarea aservirii antice iară a tulbura nici cel mai mic capitol de lege. Dacă islamul interzicea cu adevărat sclavia, atunci de ce ar fi „suprimat taxele” pe deţinerea de sclavi? Aceste informaţii ne sunt oferite de un teolog precum El-Bokhari (*Traditions islamiquesy* vol. I, p. 477), care spunea că respectă părerile lui Abu Horaira (secolul al VII-lea), una dintre cele mai sigure surse ale tradiţiei. După ce l-ar fi ascultat pe Profet însuşi, acesta ar fi zis că „musulmanul nu datorează dijmă nici pentru calul său, nici pentru sclav”. Aşa se face că marii seniori nu ezitau să-şi înţese palatele cu sclavi, pentru acelaşi motiv pentru care îşi luau şi covoarele somptuoase sau marmura cea mai scumpă.

Cu cât erau mai rari, cu atât sclavii erau mai scumpi. Ca să-şi procure marfa proaspătă, adeseori trebuiau înfruntate cele mai crâncene suferinţe în funcţie de depărtare şi de aşteptarea tranzacţiei sau a cumpărării. Juan-Leon Africanul (circa 1483 – 1550) povesteşte cum, într-o ţară din Sahel, negustorii de sclavi aşteptau săptămâni, adeseori luni, poate şi ani, până să fie aprovizionaţi de regii mărunţi datori cărora le dăduseră comandă: „Când revenea din expediţie, el aducea uneori destui sclavi ca să-şi plătească mărfurile dar, alteori, creditorii se vedeau obligaţi să aştepte anul următor

pentru ca regele să captureze destui sclavi pentru a-i plăti…” (*Description de l’Afrique*, vol. II, p. 480).

E arabul un sclavagist înnăscut? Nu, dar omul în genere este, cu siguranţă, atunci când i se oferă ocazia. Dacă întrebarea ar fi fost pusă în termenii organizării familiale, al cărei model iniţial era confederaţia, dar şi prin raportare la inveteratul gust al plăcerii şi al bunăstării, cultivat de beduin, atunci am putea răspunde afirmativ, aşa cum am fi răspuns şi în cazul Greciei sau al Romei. Îi amintesc aici pe autorii greci şi latini, dar şi pe întemeietorii Bisericii, care au pus accentul mai degrabă pe ordinea instaurată în sânul familiei (sau al unei societăţi) decât pe libertatea individuală a fiecăruia din sânul acestei ordini, respectiv pe libertatea sclavului. În afară de Seneca, Euripide, Epictet, ce au manifestat înţelegere faţă de situaţia sclavilor (Epictet a fost el însuşi sclav la Roma), alţii, precum Sf. Pavel, Sf. Petru, Sf. Vasile, Sf. Augustin, Sf. Toma d’Aquino etc., au avut faţă de sclavie o părere identică cu aceea a epocii în care trăiau. Un studiu extrem de aprofundat ar demonstra, fără dubii, unele evoluţii în timp şi spaţiu, inclusiv la unii dintre cei enumeraţi mai sus, dar atitudinea globală şi nediferenţiată vrea (sau voia) ca sclavul să fie un partener al ordinii naturale, încât Aristotel a ajuns să considere această stare de fapt drept una „la fel de utilă, pe cât este de justă” (*Politica*, I, II, 15).

4

Negri şi albi în legea islamică exista o scindare şocantă, pe care nimeni nu îndrăzneşte s-o denunţe, fără îndoială că din teama de a sălta capacul fântânii: este vorba despre culoarea pielii sclavilor. Desigur, islamul reaminteşte pe cât de des posibil adepţilor săi că nu se face nicio diferenţă între un arab şi un barbar (*Ajami*), în afară de nivelul de credinţă al fiecăruia. Dar realitatea e mai complexă. Trebuie să constatăm că, în planul reprezentărilor, privirea negativă îndreptată asupra negrilor se cristalizase încă din Antichitate, ceea ce

tradiţia arabă, apoi doxa musulmană, nu au făcut decât să confirme. Caustic, după cum îi era obiceiul, Al-Jahiz îi ridiculiza pe arabi: „*Zandj* (negrii) le spun arabilor: Iată un aspect al ignoranţei voastre – în timpul păgânismului ne stimaţi îndestul ca să ne lăsaţi să ne căsătorim cu femeile voastre şi, cu toate acestea, când s-a împământenit legea islamică, ni s-a interzis pe motiv că ne consideraţi respingători – pe când deşertul era plin de oamenii noştri, guvernatorii şi mai-marii căsătoriţi cu femeile noastre v-au apărat onoarea şi v-au salvat de duşmani" (*RassaâU* p. 130).

Dacă mulţi dintre musulmani nu au văzut în asta decât un fleac asupra căruia nu merită să te opreşti şi să-l iei în serios, mulţi alţii, negri, au suferit teribil şi încep să o şi spună. Acest tabu este disimulat în ascunzişurile unei false certitudini conform căreia în islam nu ar fi existat nici sclavagism, nici ostracizare, nici măcar rasism, ipoteză evident naivă, pe care un autor precum Bernard Lewis, în *Race and Color în Islam*, o demontează cu obişnuita-i dexteritate. Fără a fi rasist în mod special, islamul a dezvoltat o cultură a rasei, cel puţin pentru a o condamna pe cele două planuri fondatoare ce au fost teologia şi spiritualitatea. Pentru teologi, criteriul pielii negre nu este pertinent, cu atât mai mult pentru judecător – într-o chestiune privată, spre exemplu – pe cât este pentru imam în momentul rugăciunii. Dar societatea nu vede lucrurile la fel şi face opoziţia foarte clară între credincioşii albi, adeseori arabi, turci sau persani, şi credincioşii negri, adeseori africani. Căci negrul a fost întotdeauna sclav, un sclav declasat din punct de vedere social, aflat în serviciul altuia ca servitor, rândaş sau hamal, un soi de unealtă însufleţită, după cum ar fi zis Aristotel. La fel era şi-n plan sexual, de vreme ce negrul era perceput ca un armăsar folosit în scopuri de pur extaz fizic, cum s-a văzut în *1001 de Nopţi*.

Negrii cei mai cunoscuţi în Arabia, şi de aici în întreg Islamul, au fost etiopienii Chabachis, din Habacha, Etiopia)

şi *zandj* (sau *zanj*), negri originari din Africa Centrală şi de pe coasta orientală a „Continentului negru”, al-*Qarra as-sourda*. Nu se ştie când au trecut etiopienii Marea Roşie ce-i separa de Peninsula Arabiei; fără îndoială cu multe secole înainte de sosirea în Islam. Dar vechea Abisinie a influenţat mult Arabia şi Yemenul învecinate, nu numai graţie acelor „schimburi” de populaţii, ci şi prin marcanta sa personalitate culturală. Astăzi, un procent mare din populaţia etiopiană trăind la nordul şi la estul ţării este musulman, în ciuda a ceea ce pretind autorităţile de la Addis-Abeba. Din 1993, provincia Eritreea, complet convertită la islam, şi-a dobândit independenţa înainte de a se constitui în republică. Se ştie că această parte a Africii învecinată Mării Roşii, cu Kordofan, Sennar, fosta capitală a regatului Fundji, Eritreea, dar în special Etiopia, i-a adăpostit pe cei dintâi musulmani fugari din Meca de teama persecuţiilor, la începutul Propovăduirii.

Venind din Africa de Est, aşa-numiţii *zandj* sunt mai recenţi în această regiune a lumii. Au fost remarcaţi în secolul al IX-lea, în mlaştinile din Irakul Inferior (<*bâtayih*), când s-au răzvrătit pentru a denunţa condiţiile inumane în care lucrau, absenţa soldei şi, mai ales, condiţia dezastruoasă pe care o aveau prin comparaţie cu angajatorii lor. O să revin mai pe larg în capitolul referitor la Irak.

Sigur este că opoziţia alb/negru echivala cu opoziţia stăpân/sclav: opoziţie clasică! De altfel, nu mai e nevoie să se spună *abd* (sclav); e suficient să spunem „negru” În inconştientul colectiv negrul este prin definiţie sclavul, şi asta în ciuda numărului mare de concubine albe ce au populat palatele sultanilor şi ale vasalilor acestora. E dificil să-i asociem pe sclavi cu servitutea. Cronica arabă a hrănit şi a cultivat această opoziţie. Circulă mii de anecdote în care cuvintele „negru”, *zandj* şi *abd* erau considerate sinonime, sau schimbate între ele în funcţie de efectele stilistice dorite de orator.

E denunţată această situaţie? Prea puţin, căci mulţi

dintre arabi şi musulmani nu văd unde se află problema şi, în imaginarul opiniei comune, nu se consideră că faptul de a desemna pe cineva după culoarea pielii ar fi ceva dezonorant. Apropierea e rasială, dar nu şi rasistă.

Totuşi, un autor a deschis o amplă controversă editând o epistolă în care apăra în manieră provocatoare rasa neagră, în detrimentul rasei albe, ca un soi de răzbunare a adevărului faţă de minciună. Al-Jahiz (cca. 776 – 869), pentru că la el facem din nou referire, a fost el însuşi de origine servilă. Născut la Basra – astăzi Basrah în Irak – din părinţi negri, fără îndoială că de origine abisiniană, sau bantu, nu a precupeţit niciun efort în a proslăvi în acest text dedicat rasei negre măreţia şi puterea acesteia, spre deosebire de rasa albă, *Fakhr as-sudane ăla albaydâne*: Negrul – culoarea oficială a abbasizilor – era mai recunoscător ca albul, spunea el folosindu-se de o aserţiune ce ascundea prost invidia, la fel cum noaptea cea neagră e mai misterioasă decât ziua. Urmează o tiradă nesfârşită în care vorbeşte despre cămile, mai frumoase atunci când sunt negre, despre vacile negre a căror piele e mai preţioasă decât altele, fiind mai rezistentă şi mai folositoare, despre leii negri cărora nu le rezistă nimic, despre munţii negri şi pietrele negre despre care se crede că-s mai dure. Până la apariţia curmalei negre nu ar fi existat nimic mai dulce şi mai savuros în afară de curmala brună, iar palmierul însuşi, dacă are trunchiul negru, este mai robust şi trăieşte mai mult. Al-Jahiz trece în revistă, pe mai mult de nouăzeci de pagini, toate caracteristicile care, în viziunea lui, diferenţiază rasa neagră, pe care o preferă, alături de rasa turco persană (*Manaqâb at-turk*), în defavoarea rasei albe. Iată una dintre perlele acestui text: călăreţul turc soldat are patru ochi, doi în faţă şi doi în spate!

5

Sclavi „puri”, sclavi „impuri”.

Islamul admite existenţa a două tipuri de sclavi, pe care le pune faţă în faţă. Din dorinţa de a fi clar, eu îi voi

numi sclavi „puri” şi sclavi „impuri” Coranul îi numeşte altfel, cu o evidenţă dezarmantă: „O sclavă credincioasă e mai valoroasă decât o femeie liberă necredincioasă, chiar dacă cea din urmă vă este chiar pe plac. La fel, nu vă măritaţi fetele cu necredincioşi, căci sclavul credincios e mai bun decât un necredincios, fie el şi un necredincios seducător” (II, 221).

Categoria sclavului „pur” prin excelenţă, pe care îl mai numesc şi sclav „solar”, este ilustrată de Bilal al-Habachi (literal „Abisinianul”, mort în 641), cel dintâi. Eliberat de Abu-Bakr (mort în 634), socrul lui Mohamed şi viitorul prim calif, Bilal l-a servit pe Profet atâta timp cât s-a aflat la Meca dar, începând cu Hegira, emigrarea Profetului la Yathrib (actuala Medina), statutul lui s-a schimbat radical. În fond, prin voinţa lui Mohamed, care încerca să dea un exemplu, Bilal a devenit cel dintâi muezin islamic, cel care, din înaltul unui dâmb sau al unui minaret, îi chema pe credincioşi la rugăciune. El măsura timpul, devenind cu de-a sila – se spune că avea voce de stentor – mijlocitorul vocal dintre sacru şi profan, dintre cer şi pământ. Realitatea era aceasta: sclavul eliberat Bilal al-Habachi devenise cel care-i chema pe credincioşi să îngenuncheze în faţa lui Allah. Situaţia lui a avut o semnificaţie simbolică extraordinară, căci generaţii întregi de sclavi africani sau berberi, eliberaţi şi convertiţi la legea islamică, şi-au găsit pe mai departe în Bilal sfântul patron care-i putea racorda la trunchiul comun al islamului.

Dar, spre reflecţie, acest dintâi tip de sclavi, desigur „puri”, cel puţin prin faptul că sunt conformi voinţei Profetului, nu erau liberi decât în măsura în care se converteau la legea islamică: „Eliberarea recomandată de religie şi frecvent practicată [este] favorabilă în special convertiţilor”, nota Hady Roger Idris (*La Berberie orientale sous Ies Zirides*, vol. 2, p. 576). Înainte ei se plecau în faţa stăpânilor, pe când, odată deveniţi musulmani, se înclinau doar în faţa *mihrab*-ului, firida

care, în moschee, arăta Meca. Deveneau puri în ochii comunităţii care nu mai vedea în ei nişte persoane aservite altor persoane, ci doar nişte fiinţe „supuse" lui Dumnezeu.

O pleiadă de sclavi „puri", eliberaţi pentru nevoile cultului, au purtat stindardul noii religii. Acelaşi a fost şi cazul unuia dintre cei mai celebri, Tariq ibn Ziyad, general berber care a întreprins în 711 cucerirea Spaniei şi a reuşit să se instaleze în Tarifa, în detrimentul vizigoţilor. Deşi berber – unii spun că ar fi fost persan – şi, mai mult, „sclavul" (*mawla*) lui Musa ibn Nusair (640 – 717), comandant suprem al armatelor musulmane în timpul omeyyazilor, Tariq ibn Zyad – căruia i se datorează şi numele Gibraltarului, „Muntele lui Tariq" (*Gebel Tariq*) – este un exemplu perfect de Sclav bun, sclav „pur", căci el a propagat islamul şi l-a extins până la marginile lumii.

Cei eliberaţi din aceste considerente nu aveau să mai redevină vreodată sclavi, cel puţin teoretic. Avem exemplul celor eliberaţi de Profet şi citaţi de Ibn Hisham (mort în 834), biograful cvasioficial al lui Mohamed: „Câţiva sclavi ai tribului Thaqâf au scăpat din oraşul asediat, s-au refugiat pe lângă Profet şi s-au convertit la legea islamică. Profetul i-a eliberat. Mai târziu, după convertirea locuitorilor din Ta if, cei din Thaqâf şi-au cerut sclavii înapoi. Dar Profetul i-a refuzat: «Sunt, le răspunse el, eliberaţii lui Dumnezeu»" (Ibn Hisham, *Viaţa Profetului*, p. 358).

De-a lungul celor paisprezece secole de existenţă a islamului, numeroşi sclavi „puri" au ieşit din anonimat şi au conferit islamului o parte din nobleţea şi strălucirea lui. Sultanii-sdavi din Delhi, mamelucii Egiptului, ienicerii Turciei otomane, mulţi dintre teologi şi soldaţi au făcut parte din această categorie de „nobil" al sclavilor. Mulţi dintre ei au ajuns chiar la putere şi au creat dinastii.

A contrario, un sclav neconvertit la legea islamică rămânea toată viaţa lui Un sclav „impur" Chiar dacă era eliberat de stăpânul lui, emanciparea nu avea mare preţ, nu primea nicio investitură spirituală ce l-ar fi putut scoate

din „universul greşelii” lui, dintr-un păgânism calificat imediat de islam drept devianţă temporară. E cazul sclavilor cumpăraţi în Africa sau al „prăzilor de război” ce nu au făcut pasul convertirii şi care aveau să servească drept carne de tun pe toate fronturile jihadului.

Numeroasa categorie a sclavilor „impuri” este şi astăzi reprezentată de către muncitorii asiatici. Sunt rjaii, chiar milioane care lucrează în ţările islamice pe ogoare, în carierele de piatră, în hoteluri sau pe vapoare. Sunt exploataţi ca nişte sclavi, ba chiar mai mult, ca şi cum recompensa bănească pe care le-o distribuie şeful de echipă săptămânal, sau lunar, justifică orice abuz. Trebuiau întrunite trei criterii de bază pentru a face parte din această categorie de sclavi: origine socială mai degrabă modestă, culoare închisă a pielii şi o religie fără Dumnezeu.

Când murea, sclavul – ce rămânea în spiritul congenerilor săi drept un musulman de mâna a doua – primea o ceremonie funerară distinctă. Conform lui

Ghazzali (1058 – 1111), sclavului, la fel ca şi servitorului, îi era dedicată o rugăciune specială (*khădim*), spre a primi binecuvântarea cerului, dar o rugăciune mai scurtă, expediată într-un minut, în timp ce locul unde era înhumat rămânea necunoscut. În fine, proprietarului, şi nu imamului, i se cerea să citească oraţia funebră, şi oferim una spre edificare: „Dumnezeul meu, dă-mi binele, lui şi binele pentru care a fost făcut, fereşte-mă de răul lui şi de răul pentru care a fost făcut!” (*Temps et prières*, p. 96). Nu în ultimul rând, sclavul nu era obligat la pelerinajul musulman.

Cum se poate explica această opoziţie între sclavii „puri” şi cei „impuri”, valabilă, de altfel, şi la sunniţi şi la şiiţi, dacă luăm în consideraţie avizul juridic (*fatwa*) al califului Al-Mui zz li Din Allah (secolul al XI-lea), care a acordat în fapt, din principiu, statutul juridic de om liber oricărui sclav ce devenea şiit? Mi se pare că decurge direct din dualitatea credincios/necredincios indusă de

Coran şi pusă în aplicare de imami şi de teologi. Acest calc nu iese la iveală direct în conştiinţă. Totuşi, fiind respins de straturile inferioare ale gândirii vigilente, el acţionează în profunzime şi comandă pe de-a-ntregul, sau parţial, atitudinile stăpânitorilor faţă de „bunul" lor cel mai inalienabil.

În acest cadru foarte riguros, în viziunea clerului moral musulman, credinţa era cheia tuturor eliberărilor, astfel încât un musulman devenit ateu era perceput ca un animal sau ca o piatră seacă. Conform acestei legi, orice fiinţă umană – *a fortiori* când era sclav la origine – care nu credea în Dumnezeu era o fiinţă aservită propriei persoane, constrânsă de limite fizice şi intelectuale înguste, nedispunând de niciun dram de libertate. Credinciosul beneficia de graţia acordată de Dumnezeu de a se elibera de concret, astfel încât să fie aservit material, dar liber din punct de vedere spiritual şi uman. Legea islamică (*sharia*) îi recunoştea chiar drepturi pe care Arabia Saudită, neabolind radical sclavia, le formula clar într-o „instrucţie" din 1936 cu privire la traficul de sclavi: „Drepturile sclavului faţă de stăpân sau de posesorul uzufructului sunt că acesta trebuie să-l hrănească, să-l îmbrace şi să-l adăpostească. Trebuie să-l mai trateze şi decent, să-l folosească cumpătat şi fără cruzime (...), aşa cum se relatează în legile nobilei *sharia*" (citat de B. Lewis, *Race et histoiare au Proche-Orient*, p. 241).

Aceasta este complexitatea doctrinei căreia nu i-am prezentat explicit aici discursul. Dificultăţile pe care le-a întâmpinat islamul chiar în definirea statutului persoanei au ţinut de incapacitatea lui funciară de a înţelege noţiunea de „subiect" uman, independent de vocaţia religioasă. O astfel de postură ideologică este, bineînţeles, în contradicţie cu articolul 4 din Declaraţia Universală a Drepturilor Omului adoptată în cadrul Naţiunilor Unite la 10 decembrie 1948. În această declaraţie se stipulează că „nimeni nu va fi ţinut în sclavie, nici în servitute", de orice natură ar fi, implicit religioasă. Cei care vorbesc astăzi

despre „drepturile omului musulman”, sau inspirate de islam, trebuie să verifice dacă condiţia *sine qua non* a oricărei libertăţi umane, şi anume libertatea de conştiinţă, nu este supusă unei conştiinţe prealabile, în ocurenţă cu islamul. În orice caz, aceste „drepturi” trebuiau să-şi schimbe titulatura în „drepturile omului în cadrul credinţei islamice” şi să-şi abandoneze pretenţia de universalitate. Putea să se contrazică pe sine Carta musulmană ce preconiza egalitatea între indivizi, oricât de necredincioşi ar fi fost ei?

6

Etnie contra religie

O a treia problemă o ridică opoziţia arabi/musulmani, mai precis beduini, arabi, persani şi turci, pe de o parte, şi musulmani de cealaltă parte. Tocmai am văzut că, pentru islamici, singurul sclav eliberat era cel convertit imediat la legea islamică şi devenit (sau acţionând) ca un credincios. Această postură era *a priori* valabilă pentru toate cazurile. Dar exista un viciu de formă nu lipsit de importanţă: originea etnică. Un sclav dorea să se dezrobească, dar cel care-i „năşea” întotdeauna eliberarea era mereu acelaşi, musulmanul născut liber, sau orice alt senior al tribului dintr-o clasă socială superioară. Or, nu era prevăzut dinainte ca acest patronaj să fie acordat la modul sincer şi convins, cu atât mai puţin sistematic. Arabul beduin, integrând în concepţia lui despre lume ideea că e un „cavaler înnăscut”, un „aristocrat al deşertului” cu o istorie multiseculară, nu a încetat să se regăsească şi mai târziu în opoziţii precum sayyidşi *ghayr sayyid* (senior şi om de rând), sau *shârifşi ghayr shârif* (nobil şi nobil de ţară). Legende care au circulat de la un trib la altul afirmă această preeminenţă legată de naştere şi de nume. *A priori*, islamul nu a schimbat nimic din acest dispozitiv, cel puţin nu în primele secole. Şi în zilele noastre, pretenţia celor ce spun că descind din Nobila Familie(*shârif*, plural *shurafa*) a Profetului, fie că sunt şiiţi sau, aleatoriu, sunniţi, îndeamnă a se lua în consideraţie situaţia

ereditară. În această privinţă, arabii au un proverb afghan care spune: „Sunt cinci degete înfrăţite la o mână, dar nu seamănă unul cu altul” (Hackin şi Kohzad, p. 201).

Eliberarea sclavului depindea în mare parte de stăpânul căruia-i era tributar şi, de aici, se năştea opoziţia între cultura etnică, care controla forţa de lucru şi însemnele prestigiului şi, de cealaltă parte, cultura religioasă ce înţelegea să se elibereze de aceste repere înguste. Cele două sfere nu se suprapun. Ba, mai mult, nu fac apel la aceleaşi straturi ale inconştientului. Un musulman se comportă ca atare la moschee dar, odată ieşit, acţionează în calitate de arab, de beduin, uneori ca un tată afectuos, alteori ca un patriarh, ca sclavagist, ca potentat. În numeroase cazuri, sclavul eliberat de musulman rămânea un sclav supus, înţelegându-se de aici că doar sclavul „pur”, respectiv credincios, putea pretinde o eliberare totală.

Nu putem înţelege supravieţuirea sclaviei până în zilele noastre în ţările islamice dacă nu recurgem la această grilă de lectură în dublă opoziţie: sclav „pur” / sclav „impur”, etnie/religie.

Să luăm ca exemplu un sclav care aspiră să-şi depăşească condiţia. Se converteşte la legea islamică, îşi câştigă libertatea şi crede cu fermitate în acest angajament. Totuşi, integrarea lui nu va fi efectivă decât dacă acesta ajunge să se amestece cu un grup social titular, să vorbească limba arabă (sau orice altă limbă simbolizând puterea politică), uneori chiar să se identifice unui teritoriu, unor valori comune, unui praxis. Statutul eliberatului varia în funcţie de criterii colective şi subiective ce condiţionau laolaltă iden – >

titatea individuală (el era singurul care o resimţea), identificarea lui la un grup şi, mai ales, imaginea pe care el o are despre sine. Cumulând toate aceste date, se poate spune că „cel mai bun sclav” era acela care, la bază, era un arab ce stăpânea limba Coranului, care se convertea cu fervoare la credinţa islamică şi care, în plus, vădea reale

dispoziţii să împărtăşească valorile stăpânilor săi. Sclavul *zandj*, sclavul caucazian, sclavul negru, nu se bucurau de aceeaşi primire, exceptând cazul în care ar fi avut calităţi excepţionale.

Pentru aceea, musulmanul sincer era cel ce îmbina acţiunea cu cuvântul, care veghea să pună în aplicare preceptele Coranului eliberându-i pe acei sclavi care i-o cereau sau care doreau să se căsătorească. Şi în acest caz, etnia, situaţia socială şi conservatorismul proprietarilor de sclavi acţionau ca nişte frâne, astfel încât arabul, beduinul, turco-mongolul, africanul sau berberul nu se mai comportau ca nişte musulmani, ci doar ca sclavagişti sau ca proprietari care doreau, în primul rând, să-şi facă să prevaleze interesele imediate.

La beduini, această din urmă poziţie contravenea valorilor emancipatoare proclamate de islam. Desigur, sclavul era socotit liber, dar rămânea asociat universului stăpânului. Statele din Golf funcţionează azi ca nişte ţări musulmane, putând să şteargă cu un simplu gest sclavia din carta lor sau, dimpotrivă, ca nişte ţări care au trăit de când se ştiu din pescuitul de perle ce necesită, evident, o mână de lucru la preţ bun? La fel se întâmplă cu Yemenul şi, bineînţeles, cu berberii din Maroc, cu tuaregii din Algeria, etc. Pe aceste considerente, se poate aprecia că mesajul Coranului nu este încă universal respectat, inclusiv în ţările unde este invocat cu constanţă drept un imn închinat emancipării sclavului. Realitatea este cu totul alta.

De ce sunt aceste regimuri mai sclavagiste decât altele? Pentru că organizarea lor politică, fondată pe interesul bine înglobat al marilor familii şi clanuri ce au moştenit-o de la strămoşii lor, este pe deplin lipsită de egalitate. Orice structurare ereditară a puterii favorizează mai puţin dezrobirea persoanelor aservite decât o face un regim în care părerea celor mai numeroşi este solicitată pentru a-şi pecetlui destinul. În lumina acestor rupturi aproape invizibile la o primă abordare pot fi înţelese, fără

a se şi justifica în vreun fel, încetinirile pe care le-a întâmpinat aplicarea sinceră şi clară a preceptelor coranice.

7

Cei „fără nume”.

Una dintre caracteristicile sclavului a fost aceea de a fi anonim. Termenul generic pe care l-au utilizat arabii pentru a-i numi pe sclavii lor a fost *abd* sau *aband* şi, pentru cei mai instruiţi, *riqq* sau *râqâq*. Stăpânul era *mawla* (din *ivilaya*, „tutore”), dar şi *mâlik*, „deţinător” Omul născut liber era numit *hurr* (feminin *hurra*). În această categorie apăreau *sayyâd* (stăpânii), dintre care unii provenind dintr-o ascendenţă mai nobilă erau numiţi *shârif*. Desemnaţi cu un termen colectiv, sclavii nu au căutat să se înzestreze cu un nume propriu, chiar dacă Profetul recomandase a li se da prenume frumoase, prenumele negative fiind purtătoarele unei încărcături malefice, de rău augur. Pentru a dejuca aceste superstiţii, unele triburi sau familii princiare, oferind prenume sclavilor pe care-i deţineau, preferau să vorbească nu de „sclavii” lor, ci de „slugi”, sau de „servitori”, ba chiar, în cazul celor mai afectuoşi dintre ei, despre „fiicele” şi „fiii” lor. Destul de des întâlnit era şi termenul *marulouk*, în traducere textuală „posedat”: mai întâi a desemnat, evident, sclavul, dar istoria a vrut ca o clasă întreagă de sclavi apropiaţi puterii centrale să capete puterea în Egipt şi Siria, iar aici epitetul s-a substantivizat, substantivul comun devenind mai apoi substantiv propriu; pe mai departe s-a vorbit despre mamelucii din Egipt la fel ca despre catari sau despre Cavalerii de Malta.

Faptul de a priva sclavul de nume a contribuit la un proces de dezumanizare şi a consacrat o ruptură de apartenenţă. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi când se dădea acelaşi prenume mai multor sclavi simultan. În schimb, atribuirea unui nou prenume facilita integrarea sclavului în mediul său de găzduire, neutralizându-i eventualele legături cu lumea lui anterioară. În sfârşit, erau la modă

numeroase apelative dispreţuitoare: Abd (sclav), dar şi Sina'a (lucru, creatură), sau Hachara (vierme). Pentru femei avem Wasifa (doică, masculin Waţâf; plural Wusfan), Dada (guvernantă), Khadima, etc.

Puţin câte puţin, s-au impus anumite prenume pentru a desemna în mod special sclavii, fie direct, fie prin antifrază. Indivizii care aveau de-a face cu sclavi ştiau, astfel, la aflarea prenumelui, că unul era sclav şi că altul, dimpotrivă, era om liber. Unele dintre le evocau buna dispoziţie; adeseori se spunea despre un sclav că era „aluat bun", primind numele Mabruk („Binecuvântatul", feminin Mabruka), Masrur („Surâzătorul"), Să-ad („Fericitul"). Alte nume denumeau pietre preţioase, flori, materii rare: Mordjan (coral), Yacut (rubin), Yasmin (iasomie), Sandal (santal), Rihan (mirt), etc. Se pare că prenumele Anbâr (ambră) ar fi aparţinut unui sclav negru al lui Al-Mu'izz ibn Bâdis (secolul al XI-lea).

Existau, bineînţeles, şi nume legate de geografie sau de istorie: abaşi, „abisianian" sau „etiopian", *zandj* sau *zandji*, sclav de origine africană din Irak, Bilal, purtat de primul muezin al islamului (dat individual sclavilor negri), acest din urmă prenume fiind, la fel, şi de folosinţă colectivă.

Mai mulţi sclavi abbasizi au ajuns să facă din prenumele lor nişte prenume în toată puterea cuvântului. A fost cazul special al concubinelor ce au reuşit a-şi obţine un prenume-nume în virtutea frumuseţii lor. Roxelane, favorita lui Soliman, este exemplul desăvârşit al sclavei care, cu ajutorul intrigilor, a reuşit chiar să ajungă la putere. Graţie vocilor cristaline cu care erau dăruite, unele concubine au devenit cântăreţe la palat, plătite ca atare, şi au cunoscut, unele, ascensiuni spectaculoase. Arta vocală – poezie, cântec, declamaţie – era, în fond, foarte apreciată la palate. Aşadar, nu rar se întâmpla ca o sclavă să ajungă la un preţ exorbitant datorită supralicitărilor admiratorilor. În sfârşit, unele răscumpărări intempestive au arătat că sclavul nu avea nicio valoare umană, nici chiar când avea

calităţi. Originali, suveranii îngenuncheaţi sub bogăţiile lor puteau să-şi golească sipetele pentru vreo favorită jucată şi pierdută în faţa unui rival, sau în timpul unor licitaţii duse prea departe.

Ce prenume purtau aceste prinţese din umbră? Hawa, bineînţeles, în traducere textuală „Eva”, Dhat al-Khâl, „Cea cu aluniţă”, Sallafa, o sclavă din Hedjaz. A existat Khulayda din Meca, proprietatea lui Ibn Chammas, Anissa, fiica cântăreţului Ma bad, Ghadir, sclava califului Al-Hadi (care a domnit între 785 – 786) ce a ajuns să se căsătorească cu acesta înainte de a cuceri inima lui Harun al-Raşid (766 – 809), faimosul calif abbasid. A existat Behar, sclava mamei lui Jaafar, din familia Barmekid, şi Mulk („Domeniu”, „Posesiune” sau, conform unei alte accepţiuni, „înger”), frumoasa sclavă râvnită de Ibrahim, fiul califului Al-Mahdi. Manhala se afla în proprietatea unei femei bogate din familia Bani Abs ce cobora periodic la Koufa. Am aflat-o şi pe Danânir, o barmekidă faimoasă pentru antologia ei de cântece, apoi pe Dhalfa, sclava lui Ibn Tarkhân, care a încercat în van să-l seducă pe Harun al-Raşid. A mai fost Arib al-Ma’muniya, cea pe care califul Al Ma mun (813 – 833) o dorea atât, despre care nu ştim ce a devenit mai apoi. Dha ifa a fost curtată de Suleiman Ibn Al-Mansur. A fost şi Rakhâm, sclava emirului Credincioşilor, Al-Mahdi (775 – 785) şi mama lui Abassa, sora lui Harun al-Raşid, ca şi Haylana, sclava aceluiaşi calif. Abaţia a fost sclava lui Abi Umayar an-Nakhkhas, un sclavagist, după cum o arată şi numele lui. Tajani i-a aparţinut ministrului Abu Mohamed al-Muhallabi (secolul al VIII-lea). Amel a fost sclava iubită de Al-Isfahani (897 – 967). Să ne aducem aminte, Al-Isfahani este autorul *Cărţii Cântecelor*, de unde am extras toate aceste prenume de sclavi abbasizi. În fine, au existat Badhl, Amara, Sallama, Nafisa, Nuwar, Qaz a din Hedjaz, Utayba din Medina, Chudha, cântăreaţa, şi fiica ei, Atiqa, Mamnaa, Suad din Koufa, Amama, Fanda, Hadiya, Mutayim al Hichamiya din Basra, Bad atu, Khansa, o altă sclavă tot de acolo,

Khuzami, Nabât, Qâlm as-Salihiya şi Qurat al-Ayn (textual „pupila ochiului”). Numărul curtezanelor din timpul abbasizilor era atât de mare iar serile scăldate în vin atât de numeroase încât unii detractori nu au ezitat să-i eticheteze pe suveranii acestei dinastii drept bastarzi, uitând cine era tatăl lor legitim, toţi fiind la fel de lipsiţi de modestie şi de religie.

În final, mai trebuie să spunem că soarta celor „fără nume” era şi mai disperată în cazul revoltelor de la palat, căci tradiţia cerea ca toţi sclavii suveranului detronat să fie trecuţi prin sabie, la fel ca şi el. Acest masacru ritualic, ce anihila radical amintirea potentatului din sufletul şi din mintea captivilor săi, avea o funcţie mai mult politică: erau prevenite nesupunerile celor care, din invidie sau din calcul, ar fi încercat să restaureze vechea ordine. La ascensiunea lui la putere, Tamim, fiul lui Zirid al Muizz (secolul al XI-lea), nu a găsit nimic mai bun de făcut decât să-i masacreze pe sclavii tatălui său. Pentru a marca „ruptura”, el a reînnodat legăturile cu un alt grup de sclavi – aceştia fiind creştini – în locul celor capturaţi de la triburile africane.

8

Sclavagism şi sexualitate

Prin natura ei, aservirea sexuală acutiza dimensiunea tragică a condiţiei sclavului, era cea din urmă treaptă a ei. De fapt, nu se va putea niciodată spune în ce măsură a frânat apetitul sexual al suveranilor abolirea efectivă a sclaviei, exceptând – o excepţie notabilă – concubinele devenite mame (*umm al-valad*), după ce au născut un băiat.

Recenta apariţie a cărţii egipteanului Najwa Kamal Kira, consacrată favoriţilor şi concubinelor din timpul celor două dinastii egiptene, fatimidă şi ayyubidă, a revelat toată amploarea fenomenului. Au fost sute, mii de femei vândute, cumpărate şi utilizate drept concubine timp de cinci secole – secolul al X-lea până-n secolul al XIV-lea – şi care au asistat la irupţia şi menţinerea la putere a acestor

dinastii. În timpul abbasizilor din Bagdad (secolul al VUI-lea-secolul al XIII-lea) şi al omologilor lor din Andaluzia aceloraşi vremuri, omeyyazii occidentali, personajul concubinei a devenit o constantă a culturii urbane, companie obligatorie a celor bogaţi şi rafinaţi. Se spune că Akbar cel Mare (1542 – 1605) avea cam 5.000 de concubine în haremul lui, ceea ce nu l-a împiedicat să fie depăşit de fiul său, Jehangir, care ar fi avut nu mai puţin de 6.000. Anwar Shaikh, care raportează aceste cifre în *Islam> sexe et violence*, susţine că sultanul Giath-Ud Din din Malwa (1469 – 1500) ar fi adăpostit sub acoperişul lui 15.000 de femei sclave, astfel încât haremul lui semăna cu o mare administraţie păzită de corpuri de gardă, cu femei care ele însele aveau sub tutelă mai multe sute de sclave negrese sau turcoaice.

Cei mai mari luminaţi arabi şi/sau musulmani au acordat un interes aparte acestei probleme. Este adevărat că sclavia femeilor ar fi fost în parte lipsită de interes fără pigmentul sexualităţii. În 1952, G.H. Bousquet, bun cunoscător ai dreptului musulman, a mers şi mai departe, pretinzând că, după fiqh, femeia arabă, musulmană sau arabo-musulmană, etc., nu era sclavă, sau mai exact nu era în totalitate sclavă, dincolo de ceea ce releva sexualitatea. Obligaţia ei fundamentală, dacă nu unică, afirma el, era să fie carnal la dispoziţia soţului ei (cf. Ghazali, *Le livre de bons usages en matière de mariage*, p. 129). Vom examina mai departe situaţia femeii în Iran, cel puţin până la sosirea la putere a molahilor, dar şi în Arabia, la Maghreb şi în alte ţinuturi islamice unde anumite practici ţin mai mult de servitutea sexuală decât de o alegere personală liber consimţită. Acelaşi lucru se petrecea cu mariajul de plăcere, cu *jus primae noctis* şi cu castitatea obligatorie la începutul căsniciei. O altă cutumă menţionată de Emile Dermenghem mărturisea că, în anumite triburi algeriene, tinerele îşi vindeau virginitatea unor oameni avuţi pentru a obţine zestre (*Le Pays d'Abel*, p. 72). Altele se angajau la familii în schimbul hranei şi a veşmintelor şi lucrau până

când reuşeau să le „ramburseze” (*ibid.*).

La fel se întâmpla şi cu favoritul, cu tânărul paj, cu confidentul, personaje atât de caracteristice pentru societatea mondenă din timpul abbasizilor (cf. *1001 de Nopţi*), instrumente sau alibiuri pentru tendinţele homosexuale ale suveranilor. Pe când o lectură rapidă a *Colierului porumbiţei*, tratat de psihologie amoroasă a cadiului andaluz Ibn Hazm (994 – 1064), ne-ar putea lăsa să credem că sexualitatea era voluntar lăsată la o parte, un studiu mai atent scoate la iveală faptul că pasiunea amoroasă pe care o trezeau concubina sau sclavul reprezenta o tramă narativă aparte, în această privinţă, textul lui Ibn Hazm funcţionează ca o oglindă în care se reflectă sufletul tulburat al andaluzului. Mai târziu, la Istanbul şi în întreaga Asie Mică, concubina numită aici odaliscă, din turcul *odalâk* (1624) – avea să cunoască o soartă extraordinară, atât în viaţa haremului, chiar la Topkapî – dar Topkapî nu era extensibil –, cât şi în marile case de proprietari, guvernatori de provincie, militari, negustori şi literaţi.

Aceste forme derivate ale sclaviei au constituit un dispozitiv ce masca duplicitatea cu care sclavagistul dorea să eludeze interdicţia coranică. Printr-o serie de denumiri mai mult sau mai puţin distincte, acesta a căutat să anuleze servitutea, în favoarea serviciului făcut (şi uneori remunerat), astfel încât sclavul să nu mai apară ca o entitate izolată. Era cazul femeilor, în special, a căror identitate se utiliza adeseori ca paravan. În spatele fiecărei sclave-femeie exista un proiect de societate fondat pe aservirea celui mai slab faţă de cel mai puternic. Astfel, femeia, în măsura în care era obiect de producţie în sensul marxist al termenului, rămânea o fiinţă supusă şi alienată cu mai multe niveluri de existenţa ei: sexual, economic, matern etc. în sistemul sclavagist, acestei femei nu-i aparţinea copilăria, ca şi libertatea, ca şi viitorul, căci atunci când proprietarul ei murea ea trecea sub tutela moştenitorului direct. Calvarul femeii începea foarte

devreme, practic odată cu naşterea. Ajunsă la adolescenţă, destinul nu-i rezerva prea multe surprize: devenea concubină. Dacă era cumpărată fecioară preţul ei era mare – plactic dublu – faţă de cel al unei fete care nu mai era. În final, odată ieşită de pe piaţa plăcerii, avea să fie afectată educării copiilor, uneori ei înşişi sclavi, sau pentru menaj.

În teza lui din 1913, Mansur Fahmi susţinea că, dacă femeile libere au fost obligate de Omar, al doilea calif al Islamului, să poarte văluri, pe sclave nu le-a obligat la aşa ceva, şi asta pentru a fi cântărite de cumpărători: „Trebuia să fie văzute spre a fi evaluate şi spre a se da fiecărui războinic partea sa de pradă. Mai mult, se întâmpla în unele oraşe, precum Medina sau Meca, ca sclavele să servească drept femei publice, iar moravurile nu erau deloc afectate la vederea tinerilor ce le urmau pe sclave şi le făceau propuneri amoroase” (*La condition de la femme dans l'islam*, p. 87). Astfel, sclava, fie ea şi musulmană, nu era obligată să-şi ascundă cu stricteţe intimitatea (*satr al – awra*), spre exemplu în timpul abluţiunilor (cf. R. Brunschvig, *Encyclopédie de l'islam*, p. 28), situaţie strict reglementată în alte condiţii.

Trebuie să mai spunem că sclavul, oricare i-ar fi fost sexul, nu era considerat *a priori* un partener sexual pentru beneficiarii uzufructului obţinut de pe urma lui. Coranul este foarte explicit din acest punct de vedere: prezenţa eunucilor în harem nu le obliga pe femeile musulmane să poarte voal. Motivul invocat este că aceşti „servitori masculi [sunt] incapabili de acte sexuale” (XXIV, 31). Nu era lucru rar, prin urmare, ca sclavul să servească drept paravan stăpânilor când aceştia erau dezbrăcaţi sau când îşi făceau nevoile, precum în secolul trecut în Algeria, unde femeile libere le solicitau pe *zuaua* (nume atribuit pe atunci sclavilor din Kabylia) să le ascundă dacă se aflau afară şi nu aveau o latrină unde să se uşureze.

În sfârşit, mai este şi această mărturisire datând din 1810 referitoare la pieţele de sclavi din Tunisia: „Atâta timp cât o negresă era sclavă, ea putea merge pe străzi cu

faţa descoperită dar, îndată ce devenea liberă, decenţa impunea să se acopere cu un văl, ca femeile maure” (L. Frank, *Tunis, description de cette régence*, p. 115).

Codul juridic al lui Khalil, bine cunoscut de către judecătorii cutumiari din Maghreb în timpul când dreptul personal era încă influenţat de religie, revine constant asupra aspectelor sexuale ale condiţiei de sclav, bărbat sau femeie, începând de la căsătorie şi până la repudiere şi lapidare, iată un rezumat al celor mai de seamă articole, realizat de Charles Le Tourneau în *Evolution de l’esclavage dans les diverses races humaines*: „Legislaţia arabă a edictat un întreg ansamblu de prescripţii relative la căsătoria sclavilor. Mai întâi, femeia sclavă, considerată a avea mai mică valoare morală decât femeia liberă, este mai uşor pedepsită în cazul adulterului decât cea din urmă; nu primeşte decât 50 de lovituri de bici şi 6 luni de proscriere, pe când o tânără liberă şi vinovată de depravare primeşte 100 de lovituri şi este exilată pe timp de un an. Pentru crima de adulter, Sunna cere ca femeia liberă vinovată să fie lapidată. Orice căsătorie a sclavului bărbat fără consimţământul stăpânului poate să fie anulată de acesta din urmă; la fel ar trebui să fie şi în cazul sclavei. Se interzice unei musulmane sau unui musulman să se căsătorească cu sclavul copiilor lor. Un credincios nu se poate însura cu o sclavă cu care a coabitat decât după ce o eliberează.

Este îndreptăţit ca stăpânul care îşi mărită sclava să reţină, independent de voinţa acesteia, tot darul nupţial, exceptând un sfert de dinar, dacă sclava nu are datorii. Femeia sclavă este, de altfel, considerată un obiect de vreme ce, fiind proprietatea comună a doi stăpâni, în cazul în care rămâne însărcinată cu unul dintre ei, acesta trebuie să-i ramburseze coproprietarului valoarea părţii sale. Din acelaşi motiv, un musulman liber nu este trimis la moarte dacă a ucis un sclav, fie şi musulman. La fel, sclavul nu este constrâns, aşa cum este musulmanul liber, să facă pelerinaj la Meca. Spre exemplu, el nu va fi lapidat, căci nu

există noţiunea de semilapidare" (*LEvolution de l'esclavage*... pp. 282 – 283).

Într-un cuvânt, uşurinţa cu care bărbatul arabo-musulman avea acces la favorurile femeilor aservite lui a încetinit considerabil eliberarea acestora. Pentru a-şi apăra trupul, concubina, almeea, sclava-cântăreaţă sau dansatoarea din vremea islamului clasic ofereau destule avantaje stăpânilor sclavagişti pentru a stârni în aceştia din urmă vreo umbră de admiraţie filantropică sau omenească. Sexualitatea a acţionat în acest caz nu ca ferment de înflorire a libertăţii – ceea ce, de obicei, este o cale de „eliberare" a libidoului, mai ales la tineri ci ca o răsplată pentru aservirea aproapelui.

Chiar şi astăzi dependenţa sexuală este legătura cea mai puternic ancorată în jocurile puterii pe care unii proxeneţi o întreţin cu prostituatele lor. Este clar, de altfel, că modul în care aceste femei sunt vândute pe diverse pieţe de sclavi este stabilit prin raportare la plăcerile imediate pe care le pot oferi ele. În 1802, Louis Frank a descris întrecerile oratorice şi târguielile ce precedau vânzarea unui sclav. Dincolo de dependenţa sexuală – căci „codoşul" se putea satisface sexual pe seama „protejatei" sale supunerea celei din urmă, ca şi a concubinei din trecut, era extrem de flatantă pentru ego-ul susţinătorului ei.

Câte mii de femei, chiar şi în zilele noastre, fără a purta la modul propriu eticheta de „sclave", atât în Asia musulmană, cât şi în Africa Centrală sau la Maghreb, sunt menţinute într-o condiţie ce le obligă să calculeze în bani plăcerile sexuale pe care le oferă în profitul proxenetului?

Şi mai pervers este sistemul de sclavie matrimonială al tinerelor pubere – practic nişte copii – în numele cutumelor tribale datând din vremuri apuse. Este cazul, şi azi, al Afghanistanului, unde tinerele abia nubile sunt căsătorite cu căpetenii de triburi, bogaţi şi adeseori senili, în nişte termeni ce par o formă a „dreptului seniorului" Situaţia este atât de haotică în această ţară încât nimeni

nu va îndrăzni să denunţe acest troc inuman, cu atât mai sinistru cu cât el este adeseori orchestrat de familiile tinerelor înseşi, pentru a-i extorca fie şi câteva zeci de dolari achizitorilor care se împăunează cu titlul de soţ.

9

Diferite categorii de sclavi

Pe pământul islamic, ca şi în alte părţi, sclavii au aparţinut mai multor categorii sociale, etnice, religioase şi geografice. Un harratin mauritanian, spre exemplu, cumula mizeria condiţiei sale sociale, culoarea neagră a pielii, religia şi originea geografică (spre exemplu Gorgol, la frontiera senegaleză). Dincolo de criteriile originii, asupra cărora autori precum A.R. Meyers şi B.G. Martin au făcut cercetări, primul pentru a face distincţii etnice şi sociale între sclavi (! *aband*), celălalt spre a stabili legături cu originea geografică, cum ar fi Kanem, Bornou, Fezzan etc., intervin şi departajări în funcţie de vârstă şi sex: sclavi militari, servitori, concubine, sclave-cântăreţe, eunuci, ieniceri, prizonieri sau captivi ai raziilor şi, nu peste mult timp, în virtutea extremei sărăcii din unele zone ale Africii şi Asiei, „copii sclavi", plus o întreagă potenţială armată de sclavi economici. Copiii sclavi, fete şi băieţi, erau folosiţi în bordelurile din Phuket, Bamako, Nairobi, Bombay, Calcutta şi alte mari metropole, implicit arabe.

Trebuie să-i menţionez şi pe sclavii „nominativi" şi pe sclavii „de trenă" înţeleg prin această din urmă sintagmă pe descendenţii sclavilor – asta dacă nu erau şi ei tot sclavi – şi pe aceia, eliberaţi mai demult, care continuau să cultive o retorică a sclaviei. Exactitatea termenului ce desemna sclavul, adeseori greu de ales, îşi are, totuşi, importanţa ei. O să vedem acest lucru când va fi vorba despre evaluarea totalităţii indivizilor aflaţi în servitute. Trebuie sau nu să-i includem şi pe descendenţii sclavilor în fluxul continuu al servituţii din Orient? începând de la ce grad de înrudire înceta sclavul a mai fi sclav, de vreme ce el însuşi, sau descendenţii lui, continuau să trăiască sub acoperişul stăpânilor ce i-au eliberat postmortem, dacă ne

este permis a spune aşa? Autorii codurilor arabe ale sclaviei, pe care i-am reunit la sfârşitul volumului, în „Dosarul negru” al sclaviei din ţinutul islamic, sunt avizi de astfel de situaţii atipice şi le multiplică din abundenţă, în special graţie metisajelor: o concubină care primea statutul de „mamă de copii” (*umm al-walad*) era deja o soţie legitimă, o a doua soţie, sau doar o semisclavă?

Fiecare sclav era definit prin funcţia pentru care era rezervat, uneori şi de stăpân sau de ordinul pe care-l servea. Totuşi, foarte des, originea etnică, ţara, culoarea pielii, sexul, erau criteriile determinante.

În trecut, unii dintre ei deveneau eunuci – *khassy* – sau, în cazul sclavilor veniţi din nord, sclavini. Xavier de Planhol descoperise că în marina fatimidă (secolul al X-lea) erau foarte mulţi, precum acel Sabir care, în 928, trebuia să blocheze portul Neapole, după ce luase cu asalt oraşul Taranto: „Sclavin încă”, ne aminteşte autorul pe un ton inspirat, „eunucul Soleyman, pe care-l aflăm în fruntea expediţiei navale trimisă de mahdiul Obaid Allah, fondatorul dinastiei, împotriva Egiptului, în 919 (expediţie distrusă, de altfel, în faţa oraşului Rosetta, după ce conducătorul ei căzuse prizonier). Tot sclavin a fost şi Dja far ben Obaid, zis c-o louk („Pungaşul”, „Tâlharul”), pe care mahdiul îl însărcinase, pe timpul fugii sale din Salamiyya (din Siria), în 902, să le supravegheze pe femeile din haremul lui, înainte de a fi eliberat la Maghreb şi înaintat şambelan, apoi numit în 924 la comandamentul flotei care pleca să cotropească Sicilia, apoi să atace Calabria şi ţinutul Otranto. Tot sclavin a fost şi Mas’ud care, înainte de a conduce flota împotriva Calabriei în 922, fusese purtătorul de cuvânt al mahdiului. Sclavin a fost şi Noţair care, puţin înainte de cucerirea Egiptului, comanda garnizoana din Mahdia pe care o construise Obaid Allah în 912 – 913, atât drept capitală cât şi ca bază maritimă a puterii fatimide. În sfârşit, sclavin, mai modest, era şi conducătorul echipajului care, sub domnia aceluiaşi mahdiu, a fost însărcinat să recruteze personal pentru flota

«de vârf» din Auila, un cartier mărginaş din Mahdia...” (*L'Islam et la Mer*, pp. 52 – 53).

Uneori era sclavin şi un *ghulam*, adică pajul, tânăr servitor, dar şi copil de trupă (*bandagan* la otomani). În unele dinastii orientale din secolele X-XI, precum dinastiile şamanidă, buvayhidă şi ghaznavidă, era mercenar. La fel avea să se întâmple şi la abbasizii care au instituit realitatea *ghulam-ului* la sfârşitul secolului al VIII-lea, după cum ne spune Abu al-Faraj al-Isfahani în *Cartea Cântecelor*. În Persia, acelaşi termen desemna un sclav alb. În Turcia, *ghulam* era, în funcţie de context, pajul, sclavul, ibovnicul, tânărul prieten, ajutorul. Unii autori dau termenului sensul de „eunuc” Istoria dinastiilor musulmane din Asia e bogată în anecdote referitoare la acest personaj. *Ghulam*-ii cei mai apreciaţi erau turcii, indienii, armenii, ruşii, grecii, kurzii, caucazienii sau bizantinii. În secolul al X-lea, Ibn Fadian, călător arab, scria: „Am plecat eu însumi cu ambasadorul, cu un cumnat al lui şi cu cei doi aşa-numiţi *ghulam*, Tekân şi Bâris (sau Farâs). Când sosi ziua hotărâtă ca să pornim la drum, le-am spus: «Atenţie! Cu voi e *ghulam*-ul regelui şi ştie totul despre planul vostru»” (*Călătorie la bulgarii de pe Volga*, p. 35).

Evident că toate marile dinastii au recrutat şi folosit sclavi militari, în special circazieni, turci şi africani proveniţi din regiunile centrale situate între Senegal şi

Sudan. Omeyyazii din Córdoba, începând cu 750, aveau sclavii lor – cel puţin 30.000 pe când abbasizii din Bagdad (750 – 1250) deţineau de două ori mai mulţi, în aceeaşi perioadă, dinastia tulunidă (868 – 905), ce a domnit în Egipt, a recurs masiv la sclavi militari. Cel puţin 80.000 de sclavi de diferite origini au servit în rândurile oştirii lui Ibn Tul. un (mort în 884), aliat turc al abbasizilor, înainte ca ei să se elibereze de sub tutela stăpânilor. „Naţionalitatea” acestor sclavi nu era o prioritate pentru administraţia tulunidă: contau doar calităţile de războinic ale sclavului. Se ştie, însă, că sclavii turci şi africani

dominau numeric. Mai târziu, fatimizii (909 – 1171), şi chiar mamelucii (1250 – 1517) – de origine servilă, totuşi –, au procedat la fel.

Astfel, din India şi până la Maghreb, nu exista niciun ţinut islamic care să nu fi avut nevoie, pentru război, de sângele sclavilor sau, pe timp de pace, de sudoarea, lor în agricultură, în lucrările de terasament, la întreţinere sau drenaj, în albitorii, la pază. În India şi în Persia erau numiţi *ghülam*, iar în Egipt *maruluk*. Precum s-a văzut, acest substantiv comun a sfârşit prin a desemna faimoasa dinastie egipteană. La origine, sclavii palatului aveau unele responsabilităţi şi jucau rolul strategic de mediatori între diferiţii poli ai puterii, înainte de a deveni, la rândul lor, fondatori de dinaştii, mai întâi în India, apoi în Egipt. *Ghülam*-ii erau de origine turcoiramană şi constituiau ţinta recrutărilor regulate încă din timpul dinastiei şamanide (secolul al IX-lea). Mamelucii, sclavi turci sau circazieni a căror organizare semăna cu a ienicerilor, au constituit de-a lungul timpului un corp extrem de organizat şi dominant încât să pună mâna fără nicio piedică pe frâiele statului „chiar dacă unii dintre ei nu erau iniţial decât nişte renegaţi.

Şamanizii erau turci şi iranieni şi-şi extinseseră controlul în întreaga parte orientală a actualului Iran, ceea ce îngloba şi Afghanistanul şi, mai la nord, stepa Asiei Centrale. Răpindu-le altor puteri musulmane bogatele provincii Sigistan şi Tranşoxiana, ei şi-au instalat o administraţie eficientă alcătuită din prinţi, guvernatori, servitori şi sclavi. La acea vreme, vizirii, şambelanii şi, *a fortiori*, *ghülam*-ii, alcătuiau majoritatea ierarhiei militare. În oraşe precum Bukhara, Balkh, Bagdad, Ghazna, adevărate bijuterii ale emiratului, serviciul de gardă al prinţului era încredinţat *ghülam*-ilor. De rasă turcă, sclavi aşadar, erau cumpăraţi în general de pe pieţele din Tranşoxiana şi din Khurasan, apoi formaţi ca militari de şambelanii de la curte, *hadjib*. În secolul al X-lea, categoria sclavilor militari ce furnizase cadre superioare emirilor şi

sultanilor emiratului s-a aflat în situaţia de a schimba mersul lucrurilor, uneltind revolte sau susţinând suverani de proastă calitate, suverani cărora şi-au oferit imediat serviciile.

Cel mai mare număr de sclavi militari se găsea în miliţia mamelucă. La origine, membrii acestei miliţii fuseseră cumpăraţi sau achiziţionaţi în timpul bătăliilor duse la hotarele septentrionale ale Imperiului Musulman, în Rusia, Ungaria, în jurul Mării Caspice sau al Mării Negre. Începând de la Saladin (1138 – 1193), suveran de origine turcă, fondator al dinastiei ayyubide, el însuşi soldat la origine, regimul sclavilor militari angajaţi de sultani pentru protecţia sau apărarea lor avea să se transforme fundamental. Mai multe generaţii de mameluci nou-veniţi au fost înrolate ca simpli soldaţi în armatele lui Saladin, ceea ce i-a făcut să-şi piardă distincţia iniţială, pe când pătura superioară a acestei caste – căci miliţia devenise o castă cu privilegii, cu soldă suportată din bugetul statului, cu posibilitatea de a-şi transmite funcţia din tată în fiu – ajunsese la apogeul puterii sale. La mai puţin de un secol distanţă, mamelucii, deveniţi o aristocraţie războinică renumită, şi-au însuşit puterea politică. Au guvernat în aceste două mari provincii musulmane, Egipt şi Siria, timp de trei secole, din 1250 până în 1517, înainte de a sucomba sub loviturile violente ale puterii otomane. La prăbuşirea lor, un corp de elită a continuat să servească Sublima Poartă până la începutul secolului al XIX-lea.

Exemplul dinastiei mameluce este, desigur, un caz izolat în istoria musulmană, cu excepţia sultanilor-sclavi din India, dar ilustrează porozitatea puterii califale şi maniera în care unele grupuri califale puteau accede la putere. Tentaţia e aceeaşi şi în zilele noastre, în cazul militarilor ce ajung să-şi aroge puteri depline sub nasul puterilor politice şi religioase.

Dacă ar fi să-l credem pe Ibn-Khaldun (1332 – 1406), sociolog arab din Evul Mediu, ar fi existat patru tipuri de

servitori, adică tot atâtea condiţii de sclav abia mascate. Cele patru tipuri erau următoarele: servitorii capabili şi oneşti, cei care nu erau niciuna, nici alta, cei care nu întruneau decât o singură condiţie şi cei care o întruneau pe cealaltă. Autorul explică, sârguincios, că servitorul capabil şi demn era inabordabil căci, dacă ar fi avut ocazia, i-ar fi fost greu să aleagă şi ar fi putut sluji pe cei mai înalţi demnitari ai ţării. Servitorul care-şi fura stăpânul însemna ruina celui din urmă şi, în acelaşi timp, un pericol pentru comunitate, căci risca să-şi atragă emuli. Pentru ceilalţi, să-l citǎm pe Ibn-Khaldun: „Rămâneau […] credincioşii ce nu erau buni de nimic şi viclenii necredincioşi. Problema e care valora mai mult… Acesta avea o părere personală: mai multe parale făcea necinstitul priceput, decât neîndemânaticul onest. Dibaci, cel dintâi putea face multe servicii, pe când celălalt rămânea un nătărău. Concluzia filosofului: „Luaţi, dar, această părere drept o regulă în alegerea slugilor voastre. Şi nu uitaţi că Dumnezeu face voia Lui”. Aşa se face că, în aceste îndepărtate vremuri în care a fi sclavagist nu era deloc dezonorant, Ibn-Khaldun, ca şi Voltaire mai târziu, Montesquieu şi alţii, se arăta, în definitiv, mai preocupat de condiţia stăpânului de sclavi decât de cea a sclavului.

1001 de Nopţi a popularizat personajul concubinei. Autorii anonimi ai acestor povestiri care se leagă una de alta nu par deloc stingheriţi să evoce orice formă de servitute. Dacă, în plus, adăugăm credinţa în ipoteza ce susţine că povestitorii erau, mai sigur, povestitoare, femei ţinute la palatul din Bagdad, probabil ele însele sclave, este interesant să vedem cum aceste concubine evocau situaţia servilă a semenilor lor.

În spaţiul ce le era rezervat, cel al poveştilor, aceste concubine păreau libere în exprimare şi în conduită. Ele îi evocă pe negri (*zandj*, *kulal*, *sud*) cu care se dedau la tot soiul de jocuri amoroase. În sânul servitorimii, concubina căpăta un statut demn de invidiat atunci când devenea una dintre preferatele stăpânului. Ambiguitatea traseului

parcurs de această categorie este formulată chiar de una dintre ele:

„Sire”, continuă frumoasa sclavă, „oricât de sclavă ar fi, după cum am spus Maiestăţii Voastre, un rege nu-i poate stăpâni voinţa. Totuşi, fiindcă Maiestatea Voastră vorbeşte despre o sclavă capabilă să placă unui monarh şi să se facă îndrăgită, dacă sclava este de o condiţie inferioară, vreau să cred că se poate considera fericită în nefericirea ei. Ce mai fericire, totuşi! Ea nu ya înceta să se simtă ca o sclavă smulsă din braţele tatălui şi ale mamei sale, şi poate şi din ale vreunui iubit pe care nu va înceta să-l iubească toată viaţa. Dar dacă această sclavă nu cedează cu nimic [în virtutea poziţiei sociale] regelui care a cumpărat-o, atunci să judece Maiestatea Voastră asprimea sorţii ei, nefericirea, deznădejdea, durerea care o pot aduce în stare să facă orice!” (*1001 de Nopţi*, *Povestea lui Abu-Kir şi a lui Abu-Sir*, vol. III, p. 9).

10

Eunucul, un sclav „deplin”?

Condiţia de eunuc consista în ablaţiunea organului genital masculin dublată, în majoritatea cazurilor, de excizia testiculelor, ceea ce avea adeseori drept consecinţă moartea imediată a sclavului. În arabă, eunucul se numea *maslul*, textual „despuiat” [de testicule], „jugănit”», sau *mukhsiy*, *khassyi*, „scopit”, „castrat” Provenea mai ales din Sudan şi Nubia, uneori din Etiopia său, nediferenţiat, din Cornul Africii, deşi unele zone precum Somalia nu au avut cunoştinţă despre existenţa „fabricilor” de eunuci, iară să ne putem explica de ce. Fără îndoială că nu există mărturii în acest sens.

În orice caz, dispunem de o informaţie mai degrabă neoficială referitoare la acest fenomen ciudat în toate privinţele, al castrării sclavului şi al folosirii lui la palatele princiare.

China imperială a fost naţiunea cea mai implicată şi mai experimentată în acest domeniu. În mare măsură, toate celelalte naţiuni au învăţat de la ea tehnicile de

ablaţiune, la fel ca şi finalitatea operaţiei. Practica s-a perpetuat în Imperiul de Mijloc până la sfârşitul secolului al XIX-lea, după cum o mărturiseşte lucrarea lui Yu Chunhe, eunuc al împărătesei Xiaoding, care a petrecut optsprezece ani în Oraşul Interzis.

În *Scrisori persane*, Montesquieu reamintea, vorbind despre eunucul musulman, fie că era turc, fie persan, afirmând că el era laolaltă „otrava viciului şi stâlpul fidelităţii", şi caracterizând, astfel, extrema ambivalenţă specifică acestui ciudat personaj cvasi-suprarealist pe care grecii îl numeau „gardianul patului" (*eunoukhos*) şi a cărui enigmă a încercat şi Platon, în *Republica*, să o descifreze.

Eunucul a fost cunoscut de toate vechile civilizaţii. Roma şi Bizanţul îşi aveau cohortele lor de eunuci, „oameni imberbi" – un eufemism... – ce participau la ritualuri şi la iniţieri şi ocupau inclusiv înalte funcţii în administraţia palatului. La rândul ei, Asia Mică practicase aservirea femeilor într-un spaţiu închis şi castrase bărbaţii pentru a le păzi. Se pare că, după exemplul bizantinilor, turcii au început şi ei să practice această izolare a femeilor.

În sfârşit, mai e şi cazul castraţilor folosiţi şi răsfăţaţi în capelele pontificale, castraţi italieni precum faimosul Farinelli din secolul al XVI-lea, ce le făceau să se înfioare pe frumoasele veneţiene şi care, cu vocile lor foarte înalte, însufleţeau publicul sălilor de operă. Erau crescuţi în acest scop încă din copilărie şi nu cunoşteau nimic mai de preţ decât culisele scenelor europene.

Chestiunea eunucului a fost abordată cu complezenţă şi deriziune în numeroase relatări de călătorie. O slăbiciune evidentă, hrănită mai întâi din neînţelegere, a lucrat la cristalizarea percepţiei observatorilor contemporani ai realităţii eunucilor. Astfel, Ibn Fadian (secolul al X-lea) care, în 921 – 922, conducea o ambasadă în ţinutul khazar, vorbea despre concubinele şi eunucii de pe malurile Volgăi: „Exista obiceiul ca regele khazarilor să aibă douăzeci şi cinci de femei, fiecare dintre ele fiind fiica

unuia dintre regii din ţinuturile învecinate. Le lua de bunăvoie sau cu forţa. Mai avea şi şaizeci de sclave concubine, pentru plăcerile carnale, toate nespus de frumoase. Aceste femei, libere sau sclave, se aflau într-un castel izolat în care fiecare îşi avea pavilionul ei cu o cupolă căptuşită cu lemn de tec, iar fiecare pavilion era înconjurat de un cort. (…) Fiecare dintre ele dispunea de serviciile unui eunuc care o ferea de privirile nedorite. Când regele dorea să se vadă cu vreuna dintre ele, trimitea un mesager eunucului care o păzea, iar acesta sosea cu femeia într-o clipită şi o depunea în patul regelui, apoi rămânea în picioare la uşa pavilionului e regal. Când regele termina, eunucul o lua de mână şi se întorceau, fără a o slăbi vreo clipă din ochi" (*Călătorie la bulgarii de pe Volga*, pp. 85 – 86).

La începutul secolului al XVI-lea, Juan-Leon Africanul (1483 – 1554) semnala prezenţa acestui fenomen la curtea regelui din Tlemcen unde „numeroşi eunuci erau afectaţi asigurării pazei femeilor" (*Descrierea Africii*, vol. 2, p. 335).

Asemenea descrieri sunt adeseori mişcătoare, precum e cea a lui William Lempriere, medic englez primit la sfârşitul secolului al XVIII-lea la curtea lui Sidi Mohamed pentru a-l trata pe moştenitorul tronului de o afecţiune la ochi. Deloc poetică, relatarea este de o precizie pătrunzătoare. Iată cum îi descria autorul pe „monşerii-amfibie" ce păzeau haremul:

„Îndată ce prinţul a decis că voi intra în haremul femeilor, el ordonă să fiu condus împreună cu interpretul meu. Căpetenia eunucilor mă întâmpină la uşă. Trebuie să spun că eunucii însărcinaţi strict cu paza femeilor provin din rândul sclavilor negri. În general, sunt scunzi şi graşi; dacă unii sunt puţin mai înalţi decât majoritatea, asta se întâmpla în defavoarea conformaţiei sănătoase: rareori se întâmplă să nu fie diformi şi estropiaţi. Vocea eunucilor are un accent aparte; seamănă puţin cu cea a tinerilor neieşiţi încă din adolescenţă. În sfârşit, aceste fiinţe mutilate oferă

o imagine dezgustătoare a slăbiciunii şi a monstruozităţii laolaltă. Autoritatea ce li se dă asupra unui sex pe care-l tiranizează îi inspiră să arboreze un aer de importanţă: sunt neînchipuit de mândri şi insolenţi. Eu însumi aş fi căzut victimă răutăţii lor dacă, intrând în serai, nu aş fi fost avertizat asupra josniciei caracterului pe care-l au. Fiind însoţit de căpetenia acestor monştrii-amfibie, am trecut pragul haremului pe care-l aveau în pază. Am mers apoi, destul de mult, pe sub o boltă întunecoasă ce mă conduse în curtea în jurul căreia se aflau apartamentele femeilor. Traversând-o, am zărit numeroase femei şi copii albi şi negri. Am aflat apoi că, în trupa de femele, le văzusem, de fapt, pe concubinele prinţului şi pe sclavele ce le serveau… (*Călătorie în imperiul marocan şi în regatul Fez*, pp. 79 – 80).

După exemplul celor ce se petreceau la curtea Marocului, multe dinastii musulmane au întreţinut cu mari cheltuieli eunucii, aceştia dovedind calităţi pe care alţi servitori nule aveau. Istoria ne-a păstrat câteva nume ale acestor devirilizaţi deveniţi, însă, stăpâni în administraţie, în finanţe, sau în comandamentele militare.

Eunucii îndeplineau diferite sarcini înăuntrul sau în afara palatului şi a marilor case. Pe lângă eunucii din harem sau din *diwan* (guvernare), am descoperit eunuci şi în vecinătatea locurilor sfinte ale islamului: sarcina lor era să-i separe şi să-i îndrume pe credincioşi în funcţie de sex – femeile de-o parte, bărbaţii de cealaltă.

Eunucul era un sclav ce şi-a câştigat drepturile. În apărarea lui, el reuneşte într-o singură persoană propensiunea despotului de a dori să guverneze fără altă rivalitate masculină şi extrema servilitate a celui lipsit de virilitate – un „clapon uman” – şi care, date fiind acestea, n-are nicio dorinţă în care să exceleze. Sclav cu drepturi, dar tot un sclav, şi nu dintre cei mărunţi, căci poziţia lui era considerată drept una strategică de către toţi teologii ce au încercat să reglementeze locul lui în cadrul vieţii musulmane, eunucul se implica îndeaproape în afacerile

interne de la palat, ceea ce-i făcea pe unii dintre ei să nutrească veleităţi la care nu puteau aspira cei care trăiau pe front sau la graniţele imperiului. Aşa se face că fiecare eunuc făcea parte dintr-un dispozitiv de supraveghere reciprocă ce alimenta suspiciuni şi invidii cu un final uneori fatal. Eunucul ce supraveghea de foarte aproape haremul era el însuşi supravegheat permanent, în clipa în care prezenţa lui devenea supărătoare pentru stăpâni, era urgent îndepărtat, fără menajamente, implicit eliminat fizic.

Un tabu drastic acoperă această aberaţie. Nicio cultură virilă nu acceptă cu uşurinţă să se vadă lipsită de atributul emblematic al puterii şi, din acest punct de vedere, castrarea este un fenomen interzis, inexistent, fantasmatic. De asemenea, pentru a fi exilat pe un plan secundar, eunucul este adeseori prezentat într-o viziune folclorică, aşa încât să nu se obţină decât un uşor catharsis care să uşureze vinovăţia negustorilor de oameni.

Prin supoziţie, mi-am spus că însăşi existenţa eunucului era presupusă a aduce servicii acelor potentaţi care, deşi musulmani – aşadar devotaţi integrităţii corporale a fiinţei umane – acceptau să se folosească de nişte fiinţe private de organe ce prezentau avantajul de a păzi şi de a lăsa în pace haremul. Musulmanul rău îşi asuma din acel moment două păcate suprapuse: să aibă prea multe femei pe care să nu le poată satisface şi să castreze oameni care, în speţă, puteau să o facă în locul lui.

Eunucul e dispreţuit atât de Dumnezeu, cât şi de oameni: „Să-l ierte Dumnezeu”, spune Al-Jahiz pe care l-am mai pomenit în cazul sclavelor-cântăreţe. „El nu e nici bărbat, nici femeie, temperamentul lui situându-se la graniţa dintre femei şi bărbaţi. Are atât de multe defecte încât, dacă ar fi femeie, ar trebui să ne ferim de ea, oricât de seducătoare ar fi. Eunucul este un ciclotimie. De la mulţumire, de la blândeţe şi vivacitate, el trece rapid la cea mai acută apatie. Devine brusc serios, trist şi

răutăcios, deşi cu doar câteva clipe mai înainte era amuzant şi vesel…” (*Elogiul efebilor şi al curtezanelor*, vol. 1, p. 123).

Statutul eunucului a contrariat generaţii la rând de umanişti ce nu acceptau că trupul omului poate fi mutilat doar pentru a fi pus în servitute sau pentru a obţine un ambitus al unor voci presupuse a fi celeste. Totuşi, fenomenul nu este foarte vechi. Ultimul castrat din oraşul Neapole cunoscut, Alessandro Moretti, a murit în 1922, practic în acelaşi an cu califatul otoman! Dar „fabricile de eunuci”, o industrie cu totul specială, au fost la mare preţ în toată Europa şi în câteva ţări arabe până la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Exemplele nu lipsesc. Charles-Emmanuel Dufourcq notează că „în secolul al IX-lea, Verdun (în Lorena) era (de asemenea) centrul de castrare în care negustorii de sclavi, cel mai adesea evrei, aplicau teribila operaţie unor copii slavi pe care, mai apoi, aveau să-i vândă în Spania musulmană la preţuri extrem de mari, căci niciun «articol uman» nu era mai scump decât eunucul. La Verdun, ca şi în zonele islamice, intervenţia chirurgicală, foarte delicată, era executată în special de medici evrei. Era foarte riscantă: destul de frecvent se solda cu moartea pacientului (…). Operaţia consta în suprimarea testiculelor, completată uneori şi de amputarea penisului. Rezultata un tip uman neobişnuit. Castratul rămânea un tânăr, de preferinţă frumos” (*La vie quotidienne dans l’Europe medievale sous domination arabe*, pp. 130 şi urm.).

Medicii evrei operau, negustorii arabi vindeau, protectorii creştini îi foloseau în capelele şi în corpurile lor de balet: frumoasă solidaritate monoteistă!

Autorul *Relatării din China şi din India*, lucrare anonimă datând din 831 d.Hr., menţionează de mai multe ori categoria eunucului. Conform părerii lui, eunucii ocupau un loc extrem de privilegiat în India şi, mai ales, în China, unde ei îl secondau pe împărat, autoritatea

centrală, sau pe guvernatorul provinciei. „Se spune că regele Chinei deţine peste două sute de metropole: fiecare dintre ele are suveranul şi eunucul ei (*toukien*)”. Folosiţi în finanţe, în economie, în administraţia imperiului, erau foarte apreciaţi pentru docilitatea şi zelul lor în muncă. În vechea Chină, unii părinţi nu ezitau să-şi castreze fiii spre a le deschide calea unei cariere pe lângă împărat.

Călătorii arabi nu şi-au ascuns oroarea pe care le-o inspira această infamantă ablaţiune. Dacă, în secolul al X-lea, călătorul palestinian Al-Muqaddasi nu făcea decât să constate cele trei categorii ale comerţului cu eunuci, cel practicat de slavi sau ghiauri, cel al negrilor sau abisinienilor, cel al berberilor, în schimb, Al-Omari, la mijlocul secolului al XIV-lea, amintea că suveranii musulmani ai timpurilor sale, precum cel din Amhara, în Abisinia, considerau abominabilă orice practică ce-l priva pe sclav de bărbăţia lui. Distincţia dintre eunucii slavi şi abisinieni este şi cea pe care o regăsim în *Cartea animalelor* de Al-Jahiz (I, 16), care pretinde că operaţia conducea la o debilitate avansată în cazul abisinienilor, ce ieşeau desfiguraţi şi deprimaţi din operaţie, pe când slavii îşi păstrau frumuseţea şi inteligenţa. Dacă Al-Jahiz este recunoscut pentru ascuţitul său simţ de observaţie, aici a făcut o diferenţiere cel puţin îndoielnică, căci cu greu ne putem imagina că nişte băieţi ar deveni mai „veseli şi mai inteligenţi” după o asemenea mutilare.

Al-Omari semnala că o fabrică de eunuci exista într-adevăr în ţinutul Hadya, limitrof cu Arababni (la sudul actualei Addis-Abeba): „În ţinutul Hadya”, notează el, „erau importaţi eunucii proveniţi din ţările necredincioşilor. Negustorul El-Hajj Faraj al-Fûni (Al-Funi, „Nubianul”) mi-a povestit că suveranul din Amhara interzicea castrarea sclavilor, considerând abominai un asemenea act şi acţionând ferm pentru reprimarea ei. Dar răufăcătorii mergeau într-un oraş numit Waslu, locuit de o populaţie pestriţă şi fără religie; acolo erau castraţi sclavii” (citat de Masalik el-absar fi Mamalik el-Amsar,

LAfrique moins l'Égypte, p. 16).

Un asemenea obicei părea cvasiuniversal sau se întindea, în orice caz, pe mai multe continente. Aflăm de la Ibn Hawqal, călător arab din Mesopotamia Superioară de la sfârşitul secolului al X-lea, că „toţi copiii ce supravieţuiau acestei operaţii crude erau trimişi în Spania, unde granzii îi cumpărau foarte scump" (Ibn Hawqal, *Manuscrit arabe*\ Deuguignes, *Mémoires de l'Académie des inscriptions*, vol. XXXVII, p. 485). Se pare că acest comerţ devenise pe atunci atât de frecvent, încât eunucii puteau fi oferiţi cadou „aşa cum se oferă azi un cal sau o bijuterie" Dacă e să-l credem pe Al-Maqqari (1632), seniorii francezi din Catalonia, vrând să dobândească favorurile califului din Córdoba, i-au oferit în 966, printre alte daruri, douăzeci de slavi tineri deveniţi eunuci.

Mai primim şi o mulţime de informaţii parţiale pe acest subiect ce-l intrigă atât pe martorul din trecut, cât şi pe analiştii contemporani. Astfel, eunucii apar în cinci poveşti din *1001 de Nopţi*, *dintre care trei sub un titlu ce nu lasă nicio îndoială asupra originii lor*: *Povestea negt'ului Saouby primul eunuc sudanez* (*în fapt sudanez*, *dar mai presus de toate african*); *Povestea negrului Kafoury al doilea eunuc din Sudan*; *Povestea negrului Bakhtia*, *al treilea eunuc din Sudan*.

Descrierile cele mai fanteziste s-au ţesut în jurul celor două operaţii recunoscute, castrarea şi emasculare. Într-un caz, „pacientul" suporta o intervenţie care-i obstrua penisul, în celălalt caz i se îndepărta întreg aparatul genital, penis şi testicule. După castrare, cei care executau operaţia introduceau în canalul urinar o tijă de plumb pe care mutilatul o scotea când urina, până în ziua în care se oprea cauterizarea. Un martor citat de Al-Muqaddasi (secolul al X-lea) arăta că această tijă, sau baghetă, era purtată de eunuc „de la naştere [sic]" (*Description de l'Occident musulman*, p. 57). Aşadar era vorba de cauterizare, de folosirea deviată a organului vătămat, cu consecinţe asupra psihicului victimei. Rana

era îngrijită cu unt, pe lângă diverse alte unguente. În general, castrarea se aplică la băieţii între 10 şi 15 ani, vârsta potrivită pentru ca scrotul să fie vizibil. Transporturile de sclavi se făceau prin portul din Tadjura cu destinaţia Egipt şi Aden. Autorul observa că numărul celor care-şi pierdeau viaţa era de departe superior celui al supravieţuitorilor, în special din cauza lipsei de igienă, operaţia afectând centre vitale. Pentru zece eunuci „reuşiţi" se „pierdeau" nouăzeci. Prin urmare, înainte de a-şi primi încărcătura pentru ciudata comandă, traficanţii trebuiau să dea dovadă de multă răbdare.

Deşi castrarea a fost abolită printr-un firman (decret) trimis de sultanul otoman Mahmud lui Mohamed-Ali la 13 februarie 1841, practicarea eunuchismului, oricât a fost de barbară, s-a perpetuat multă vreme. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, un anume doctor O. Abbate a avertizat neîncetat autorităţile publice – am păstrat mărturiile scrise. În opinia lui, în timpul khedivilor din Egipt, un eunuc valora echivalentul a 100 de euro, uneori chiar mai mult.

11

Rutele sclaviei

Comerţul oriental a folosit cinci rute principale. Prima urca de-a lungul coastei africane din Zanzibar până la Djibouti ca să alimenteze pieţele din Egipt şi din Mesopotamia. Uneori, o parte dintre aceşti sclavi se reexpedia către Amman (Iordania), în Palestina, în Siria şi, de acolo, în Anatolia. O ramură a acestui traseu ocolea Peninsula Arabică, trecea prin insula Socotra şi Yemen, aproviziona piaţa din Zâbid şi pe cele din Golful Persic, înainte ca alte nave specializate să escorteze „lemnul de abanos41 până în India. Al doilea traseu exploata ţinuturile inferioare ale Libiei, în special Ciad şi Fezzan, şi alimenta porturile de pe coasta mediteraneană. De la Tripoli plecau nave ce transportau sclavii în Sicilia, la Veneţia şi spre toate porturile de pe coasta Adriaticii şi ale Mediteranei Orientale. Această rută era suficient de sigură pentru ca

aici să existe aproape permanent şi în număr mare sclavi, la Geneva, la Veneţia şi la Florenţa unde, se pare, au fost nu mai puţin de 389 de vânzări de sclavi între 1366 şi 1397 (A. Ciot, *LEgypte des Mamelouks. L'empire des esc laves*, p. 264). Al treilea traseu se baza pe rezerva Africii Centrale, în special pe bazinul Sudanului Occidental, Mali şi Niger. Transportul de oameni era, mai întâi, depozitat la Tombouctou, înainte de a lua drumul sării şi al aurului spre regatul Marocului. Multă vreme acest ţinut a servit drept placă turnantă pentru întreg traficul destinat Maghrebului Occidental, în aşa fel încât mulţi cercetători, în special marocani, s-au specializat în studierea acestui parcurs şi au redactat unele teze pe această temă, articole savante sau opuscule mai accesibile.

Un al patrulea traseu poate fi adăugat, cel ce lega Turcia otomană, în special Istanbulul, de ţinuturile furnizoare de sclavi albi, ghiauri sau slavi (*saqaliba*). Printre acestea se numărau Caucazul, ţinuturile limitrofe Anatoliei, Balcanii, Ungaria, Rusia.

Polonia. Acest traseu era atât maritim cât şi terestru şi intra uneori în rivalitate cu

ultima rută, exclusiv maritimă: cursa mediteraneană. Vreme de două secole, între secolul al XV-lea şi secolul al XVII-lea, piraţii au invadat regiunea şi au transformat Marea Mediterană într-una dintre cele mai periculoase mări din lume, aproape cum fusese Marea Chinei în urmă cu vreo treizeci de ani. Fără credinţă, şi mai presus de toate fără de lege, piraţii nu ezitau să abordeze orice navă ce arbora pavilionul inamic. Printre echipajele care bântuiau marea, cele ale fraţilor Barbarossa, Arudj (cca. 1474 – 1515) şi Kheireddine (pe la 1476 – 1546), au fost cele mai faimoase. Flota lor ancora la Alger, unde cercetătorii toponimiei citadine pot încă afla câteva urme ale trecerii lor.

Între secolele IX şi XIII, pieţele de sclavi din Egipt, din Mesopotamia şi din Siria erau înfloritoare, alimentate

de sosirile regulate ale caravanelor transsahariene şi ale numeroaselor corăbii. Calea terestră traversa Bosforul, Anatolia, Siria şi întreg ţinutul fertil al Semilunii. Înainte de a fi alungate de către genovezi, greci şi libieni, felucile tradiţionale traversau Marea Roşie către porturile mediteraneene. La întoarcere îşi deversau produsele în magazinele (termenul este de origine arabă) situate în Delta Nilului.

Negustorii evrei luau şi ei parte la comerţ, după cum ne aminteşte şi geograful persan Ibn Khordadbah (mort pe la 885) care le indica şi traseul: „Iată itinerarul negustorilor evrei din Narbonne ce vorbeau arabă şi persana, limbile bizantine, limba francilor, limba andaluzilor şi a slavilor. Călătoreau de la Machreq la Maghreb şi de la Maghreb la Machreq, fie pe uscat, fie pe mare. Aduceau din Maghreb servitori, concubine, efebi, veşminte de mătase, piei de castor şi de jder, haine de blană, spade…” (citat de Blanchère şi Darmaun, *Géographes arabes du Moyen Âge*, p. 28) *

Toate aceste „rute ale sclavului” pornite din bazinele de producţie în general africane aveau legătură cu zăcămintele cartografiate, pe care negustorii le cunoşteau prea bine. Punctele de joncţiune dintre diferitele trasee erau de natură să optimizeze la maximum comerţul. A existat cel puţin o regiune unde fuzionau traseele occidentale şi orientale: triunghiul situat între insuliţa Corée – centru de triere în realitate –, mai bine zis de fluviul Senegal, de Mauritania şi Maroc. În sens larg, se poate spune că porturile ce făceau comerţ cu sclavi pe coasta Atlanticului, precum Ouidah, în Benin, comunicau între ele. Însăşi natura acestui comerţ occidental, numit şi „comerţ de circuit” (L. Créte), avea predispoziţia să lege mai multe porturi şi să coordoneze mai multe rute căci, dincolo de interesele lor individuale şi imediate, negustorii de sclavi mai aveau şi grija întrajutorării şi a solidarităţii.

12

Numărul şi preţul

Mai întâi numărul. Câţi au fost? 10 milioane, 20 de milioane, mai mult? Când s-a pus problema comerţului atlantic, dincolo de faptul că a stârnit dispute între istorici şi specialişti (Austen, Deget, Petré-Grenouilleau, Lovejoy, Clarence-Smith, Tolédano), chestiunea s-a dovedit destul de sterilă. În sfârşit, estimarea numărului total de sclavi nu este folositoare pentru o eventuală compensaţie sau, mai exact, pentru o verificare a memoriei. Faptul de a avansa o cifră în aceste condiţii este aleatoriu, căci riscă să escamoteze esenţialul: geneza sclaviei, justificările ei, consecinţele. Totuşi, percepem clar că, dacă numărul contează prea puţin faţă de scandalul pe care-l reprezintă procesul de aservire a omului – măcar de ar fi numai unul – de către om, el rămâne, totuşi, un important element de evaluare.

Se înţelege foarte bine că, în acest monstruos fenomen, cel mai scandalos nu este numărul, ci principiul. De aceea, înainte de orice evaluare, ţin să reamintesc că însuşi principiul sclavajului este barbar. Dar întreaga sa oroare *a fortiori* s-a materializat în numărul sclavilor, în extensia spaţială a schimburilor şi, mai presus de toate, în banalizarea comerţului cu sclavi.

Sclavia din zonele islamice se distinge prin cumulul şi interacţiunea acestor caracteristici şi a durat multe secole, ceea ce se presupune a fi existat efective foarte numeroase de sclavi vânduţi şi cumpăraţi, capturaţi sau, dimpotrivă, născuţi pe pământurile proprietarilor. Aria de răspândire a traficului cu sclavi, natura lui neîntreruptă şi anacronică, câştigurile substanţiale rezultate, arată că morala coranică nu a constituit niciodată o barieră eficace sau un antidot la această practică. În multe privinţe, mărunţii regi africani şi grioţii, legătura lor locală, au servit drept paravan negustorilor de negri.

Regulile codului arab al sclavajului fiind de o elasticitate dovediri, îl greu să stabilim o scală gradată a vânzărilor de sclavi. Fără să ne propunein a o trece pe un plan secundar, problema numărului de sclavi tinde să se

demonetizeze şi să se relativizeze, un asemenea calcul riscând să-şi piardă semnificaţia dacă nu este riguros.

Totuşi, în zilele noastre, când adevărul ştiinţific se exprimă în cifre, acestea sunt elementele de care dispunem.

Am văzut anterior că orneyyazii din Córdoba, abbasizii şi tulunizii, deţineau mai multe sute de mii de sclavi. Şamanizii din Persia (874 – 999), dinastiile indiene şi egiptene, la fel. La două secole după Revelaţia Coranului, Islamul se folosea de mai multe milioane de sclavi, unii mai vechi, alţii proaspăt achiziţionaţi (! *abd marulouk*) şi de cei eliberaţi şi presupuşi a se fi alăturat la Umma şi despre care am spus mai sus că proveneau din rândul „sclavilor de trenă”, printre care se aflau şi cei născuţi pe proprietatea stăpânului din părinţi deja sclavi*l abdqinn*).

Nu am uitat şi celelalte categorii: femeile din haremuri, soldaţii-sclavi, servitorii, supuşii etc. Într-una din cărţile sale, Maurice Lombard, căruia-i apreciem precizia şi seriozitatea, nota: „Haremul lui Abd ar-Rahman III (912 – 961) din Córdoba număra 6 300 de femei; palatul fatimid din Cairo deţinea 12.000” (*Listam dans să première grandeur*, p. 194). Or, acestea nu sunt decât două exemple printre multe altele!

Cu asemenea date, efectul este garantat: fiecare cititor de azi îşi poate închipui în voie suavitatea haremurilor din trecut unde se aflau înghesuite atâtea cărnuri de femeie, la uşa unui paşă îmbuibat şi răpus de plăceri. Dar, odată consumat acest efect, problema rămâne: câţi erau? 1, 2, 3, 10 milioane, mai mult? Unii cercetători recenţi susţin că existau 17 milioane de sclavi proveniţi din comerţul arab, 11 milioane proveniţi din comerţul cu negri, 14 milioane din sclavia internă de pe continentul african – tip de sclavie căreia, de altfel, nu i se cunosc nici amploarea, nici durata. În 1967, Tadeusz Lewicki avansa o cifră situată între 12 şi 19 milioane de sclavi negri ce părăsiseră continentul african între

începutul comerţului oriental şi sfârşitul secolului al XVI-lea. În 1979, Ralph Austen, din Statele Unite, dădea o cifră de circa 10 milioane pentru transporturile transsahariene, dintre care 2 milioane în Marea Roşie şi 900.000 pentru coasta orientală, pe când E.B. Martin şi T.C. Ryan avansau, în 1977, cifra de 1 120.000 pentru cea din urmă rută, şi asta doar în secolul al XIX-lea!

Autorii cei mai serioşi, implicit cei mai prudenţi dintre ei, recunosc că principala caracteristică a statisticilor furnizate de cei ce se străduiseră să le întocmească era tocmai îndepărtarea lor de adevăr. Cifrele citate de J.B. Kelly (1968), bazate pe cele oferite de căpitanul P. Coulomb (1873), reflectă mai bine cifra medie a traficului cu negri? încrezându-se în datele culese în secolul al XIX-lea, amândoi au ajuns la o estimare anuală a traficului din Oceanul Indian – adică dintre Zanzibar, lumea arabă şi Persia – cifre cuprinse între 8.000 şi 15.000 ca valori minime şi 10.000 şi 20.000 ca valori maxime.

În 1860, Richard Pankhurst a realizat o amplă lucrare de estimare şi de numărare, în special pentru filiera etiopiană şi pieţele din Cornul Africii. S-a sprijinit pe diverse studii, arhive, statistici, coroborându-le cu propriile rezultate. În 18 (e, el a ajuns la un preţ mediu al sclavului pe piaţa din Gondar de 70 ¿dolari pentru, o ¡fată de 8 – 10 ani. *Gellaba* (negustorii de sclavi) ofereau mai mult, uneori şi dublu, pentru cele care, având vârste între 12 şi 18 ani, nu aveau niciun defect fizic. Dar, pentru Pankhurst, ansamblul activităţii comerciale contaeel mai mult, sclavuffiind pus laolaltă (şi în final fiind asimilat) cu cafeaua, a cărei faimă era recunoscută, cu mierea, în virtutea valorilor sale gustative, inclusiv cu, un animal, ca de exemplu calul, cel mai nobil dintre ele.

Conform părerii unor autori marocani, sclavajul organizat în jurul prizonierilor de război în timpul în care Marocul era un imperiu din vestul Africii nu depăşea 5.000 de indivizi în anii cei mai buni. Dar cifrele acestea sunt stabilite pe tranşe temporale incomplete şi nu >ţin cont de

porozitatea existentă între servitorime şi sclavi, între viaţa militară şi cea civilă, între sclavajul orchestrat de Makhzen (guvernământul sultanului) şi sclavajul de la particulari. În secolul al XVI-lea, amploarea transporturilor de sclavi cu destinaţia Maghrebul musulman se situa, după opinia lui R. Mauny (1961), în jurul cifrei de 2 milioane, cifră supraevaluară în viziunea altor cercetători.

Evident, chestiunea volumului acestui comerţ se lasă cu greu definită. Să spunem că volumul total de sclavi din ţinuturile arabe şi musulmane nu ar fi fost inferior cifrei de 20 de milioane. Dacă această cifră ar putea fi rafinată, s-ar ajunge, neîndoielnic, la o estimare cuprinsă între 15 şi 30 de milioane de fiinţe aservite din diverse motive (război, comerţ, schimb) şi în diferite ipostaze (servitorime, armată, administraţie, agricultură, harem), şi asta în virtutea unei medii anuale rectificatecu 2 – 3 milioane pe secol.

Mi St ar putea replica faptul că Islamul, neavând; decât paisprezece secole de existenţă, ar fi trebuit să dea cu 8 – 10 milioane de sclavi mai mult, atât din războaie, cât şi din comerţ. Dar dificultatea evaluării numărului de sclavi de pe tărâmul islamic constă în altceva, respectiv. În diferenţierea dintre sclavia nominală şi sclavia „de trenă” în sfârşit, din clipa în care sclavul era, teoretic, eliberat, după ce trecea la islam, chiar dacă faptele arată că el rămânea tributar faţă de *mawla* (stăpân), orice comparaţie s-ar dovedi eronată. La fel, anulând ruptura dintre temporal şi spiritual, dintre privat şi public, islamul a eliberat într-un mod asimptotic sclavi ce rămâneau, în realitate, supuşi, privaţi de libertate. Un* asemenea sclav. eliberat din motive de cult şi menţinut în condiţia servilă din raţiuni economice era considerat pe mai departe un sclav, un om liber, sau unul semiliber? Aceste nuanţe nu intră în deducţia finală, dar menţine suspiciunea cu privire la caracterul difuz al sclaviei de pe pământul islamic.

Faptul că se ştie atât de puţin despre volumul exact este o realitate ce ascunde rău cantitatea fenomenală a

fiinţelor aservite, căci este suficient să vedem că anumite căpetenii de trib, unii negustori agreaţi, unii potentaţi, puteau poseda cu titlu personal mii şi mii de sclavi. Aflăm, spre exemplu că, în secolul al XII-lea, un pelerin întors de la Meca ar fi oferit, cu titlul de *zakât* (milostenia lăudabilă), şi asta în două rânduri, peste 300 de sclavi pe tot traseul său. Timp de un sfert de secol, marii şefi afghani din regiunea limitrofa cu India de astăzi nu au încetat să ducă bătălii pentru controlul zonei Indiei din zona Gangelui şi al scutului himalayan; lui Mahmud din Ghazna (astăzi Ghazni), la sfârşitul secolului al X-lea, i se atribuie faptul că a strâns cu această ocazie o bogăţie considerabilă şi un alai de sclavi ce însoţea, în mod necesar, orice nouă cucerire.

În viziunea mea, sclavia „de trenă" trebuie să fie analizată ca o sclavie cu drepturi. De aceea, eu includ în cifrele avansate şi servitorii marocani, pe *mrubbiyin*-ii tunisieni, pe descendenţii sclavilor rămaşi pe proprietate (*abd qinri*), şi chiar pe cei care, de la un secol la altul, sunt numiţi încă „sclavi", deşi ei nu mai sunt de mult.

Atâtea elemente nu pot trece neobservate. Adăugând toate estimările avansate de autori pentru fiecare dintre cele paisprezece secole de islam şi pentru fiecare domeniu servil, am ajuns la un total cuprins între 21 şi 22 de milioane de sclavi. Acest număr îl include şi pe captivii din războaiele slave, pe concubine, pe servitorii şi pe sclavii proveniţi din Africa, cumpăraţi de la negustori sau capturaţi de pe pământurile lor ancestrale. În capul listei se află datele actuale referitoare la numărul sclavilor africani ce au făcut obiectul transportului oriental, cam 12 milioane, dar şi trartspărturile mediteraneene, ceea ce include şi captivii creştini. În sfârşit, se adaugă toate grupuleţele încă existente, precum „berberii negri" din Mauritania, sclavii din Sudan şi din Africa Mijlocie în general, cât şi servitorii din ţările Golfului – filipinezi, indieni din Kerala, pakistanezi – omişi, de obicei, din rândurile categoriei moderne, ca o soluţie de reabilitare. I-

am putea adăuga şi pe copiii sclavi, pe paria indieni, pe culi, aceşti nefericiţi indieni care se vând pentru un colţ de pâine, şi diversele minorităţi africane din Maghreb, din Turcia, din Iran şi din Afghanistan… La ce bun, de vreme ce bilanţul prezentat aici este el însuşi înfiorător?

Este adevărat că supralicitarea cifrelor obnubilează demersul şi aruncă îndoiala asupra fiecărei metode de calcul. Cei mai mulţi ar fi vrut ca transportul oriental, adică cel arab, să fi avut mai multe consecinţe asupra Continentului Negru decât cealaltă filieră, cea în care erau implicate Europa şi America. Alţii, dimpotrivă, consideră că filiera arabă nu a fost decât un substitut, un accident al istorier o uşoară derivă, un epifenomen ale cărui statistici nu intră în acelaşi caz! Scopul este să ne disculpăm mutual şi colectiv graţie acestor false calcule, sau se urmăreşte să răspundem la o întrebare ce atinge chiar esenţa fiinţei umane, independent de originile sale şi, mai ales, dincolo de toate speculaţiile filosofico-religioase?

Dacă există un autor ce oferă un exemplu exagerat de subiectivitate, acela este Robert C. Davis care, în *Esclaves chrétiensy maîtres musulmans*, recent tradusă din engleză, alcătuieşte o listă de sclavi de pe traseul barbar din Mediterana bazându-se doar pe autorii (creştini) ce făcuseră estimarea. Or, el uită tot ce nu a fpşt contabilizat şi, bineînţeles, exagerările pe care unii canonici le făceau să treacă drept realitate concretă, omiţând să spună că aceştia acţionau astfel pentru a intra în graţiile superiorilor şi pentru a fi trimişi din nou în misiuni.

La aceste imagini înşelătoare trebuie să precizăm că fiecare sclav rezumă, în sine, toate laşităţile umane şi că nu există nici, o justificare fondată pentru o dispută aritmetică. Trebuie să cercetăm procesul punerii în servitute, *ideology of mslqvement* \ după cum îl numeşte Ralph John Willis, şi nu doar consecinţele lui. Ce nu vor să vadă doctrinarii este durata fenomenului şi natura lui roacă în cazul transportului occidental de negri durata

este delimitată riguros şi nu a implicat decât câteva mii de negustori – se cunosc încărcăturile, deconturile, comenzile, livrările, carnetele de bord ale navelor mici încărcate atât cu morţi, cât, şi cu vii – nu la fel stau lucrurile pentru transportul oriental, în măsura în care „la începutul comerţului arab, înaintase în Oceanul Indian, unde includea numeroase ţări şi unde niciun jurnal de bord şi niciun document similar nu se referă, la acest subiect. Pe lângă aceasta, în primul caz, plantatorii comandau la sursă o „unealtă ujnană", pe când ruta orientală era orchestrată de negustorii înşişi, nu de vreun latifundiar anume. Totul.se petrece.ca şi cum cultura orală, care ştie atât de bine să ascundă, era, în cazul de faţă, mult „superioară" celei scrise, care avea obsesia registrului ţinut la zi, marcă a Occidentului, ceea ce expunea şi mai brutat la acuze.

Am văzut în aceste pagini că sclavia făcea ravagii în regiune încă din timpul grecilor şi al romanilor, şi. că era integrată în economia păstorească a Peninsulei Arabice. Or, apariţia islamului a bulversat totul. Şi aici este şi problema: căci n-am fi auzit, poate, niciodată, vorbindu-se despre sclavi *sh* nici despre comerţul cu sclavi, dacă Coranul şi, pe cale de consecinţă. Profetul, nu punea accent, pe eliberarea lor. În mod paradoxal, pentru că islamul condamna sclavia şi. pentru că el a avut încă de la început o acută conştiinţă a faptului că musulmanii se făcuseră vinovaţi, de neglijarea metodelor radicale de eliberare, în favoarea metodelor gradate, indirecte sau denaturate. Din momentul în care eliberarea depindea exclusiv de puterea discreţionară a stăpânului, pariul era pierdut, practic, dinainte. Sclavului îi revenea sarcina de a face efortul necesar pentru a-şi sfărâma jugul, dar mai trebuia şi pregătit, mai trebuia să primească argumente juridice şi morale, să i se explice barbaria condiţiei sale, să fie format spre a se elibera de toate opreliştile ce-i defineau condiţia şi, mai presus de toate, să fie dotat cu suficiente mijloace materiale spre a-şi răscumpăra libertatea. Toată această panoplie de mijloace ar fi putut fi

promovate de legea islamică, uneori doar promulgând câteva decrete sau legi generale. De asemenea, ar fi putut accelera procesul de eliberare punând pe un singur talger al balanţei grava greşeală morală pe care o coriiitcă fiecare sclavagist, în special negustorul, iar pe celălalt punând o recompensă mai onorabilă şi mulţumitoare: pentru cel care-şi elibera sclavii.

Pe parcursul celor trei secole ale comerţului cu negri, între mijlocul secolului al XV-lea şi mijlocul secolului al XVIII-lea, preţul mediu al sclavilor africani, bărbaţi sau'femei, a creşeut neîncetat. În secolul al' XIX-lea condiţiile de comerţ s-au schimbat profund iar, dintr-un alt punct de vedere, cultura ăbdliţionistă şi-a făcut o intrare răsunătoare în comerţ, diferenţele de preţ dintre sclavii sosiţi cei dintâi şi sclavii veniţi de pe coastele Braziliei şi din Surinam au rămas, practic, neschimbate.

Pe coastaorientală a Africii, preţurile sclavilor (secolele XVIII-XX) au cunoscut fluctuaţii mai puţin accentuate. Totuşi, dacă preţurile erau, în – general, mai mici la începutul traficului oriental, ele au suferit, printr-un efect de contrabalansare, 6 creştere notabilă imediat după începerea procesului de suprimare a traficului occidental. În 1371» în Mozambic, preţiil mediu al unui sclav oscila între 3 şi 5 dolari. Când sllavul ajungea în Zanzibar, preţul lui era dublu. La Socotra, preţul era de cihei oti mai mare decât la pornire. La drept vorbind, în măsura în care această vânzare nu era feglementată pentru o bază regională, nu se aplică nicio regulă uniform pentru diferite loturi de sclavi, cu atât mai puţin cu cât chiar cifrele transportului african erau supuse fie la creştere, fie la scădere. Acestea fiind zise, ne închipuim cu uşurinţă că atunci când tânăra sclavă cu o vârstă situată între preadolescenţă şi adolescenţă ajungea la *suq al – abid* (piaţa de sclavi) de destinaţie, preţul ei de vânzare eră de 10 – 20 de Ori mai ridicat decât cel de la cumpărarea iniţială.

Odinioară, ¡preţurile exorbitante ale unor sclave-

cântăreţe din secolul al IX-lea făceau subiectul cronicii din Bagdad şi din Andaluzia. Suveranii se luptau între ei pe Hâru a-şi aroga frumuseţea, tinereţea, jovialitatea unei sclave, cântăreaţă sau instrumintistă, ce le-ar fi putut împodobi serile „mondene (*diwan*) cu calităţile Cele mai căutate: „Au existat bucătari, dar mai ales cântăreţe, ajungând la sume ameţitoare", rtotă jeamilâude Garcin în *Le monde musulman midievdl*. Cronicarii arabi din trecut au mărturisit că anumite sclave-cântăreţe erau mai bine cotate şi decât un pur-sânge arab…

Mult mai aproape de zilele noastre, în Îs 89!, conform raportului comandantului de la Deportări, oscilaţia preţurilor sclavilor se stabilea, după cum urmează, pe majoritatea pieţelor de pe linia saheliană (Tombouctou, Tidikelt, Touat şi Gurară).

Piaţa din Tombouctou. Un băieţel între 4 şi 10 ani valora între 50 şi 80 de franci; băiat între 11 şi 16 ani: 150 – 200 de franci de aur; faţă de aceeaşi vârstă: 200 – 250 de franci de aur. Adulţii, femei şi bărbaţi, începând de la vârsta de 16 ani, se vindeau între 100 şi 300 de franci de aur, în funcţie de „prospeţimea" lor, soliditate, frumuseţea fizică.

Piaţa din Gurară şi din Touat. Băieţel între 4 şi 10 ani: Între 150 şi 200 de franci de aur; 200 până la 350 de franci pentru fetiţa de aceeaşi vârstă; preţurile se eşalonau apoi între 200 şi 500 de franci de aur pentru fetele între 11 şi 16 ani sănătoase.

În sfârşit, am văzut într-un reportaj din revista *WqIWS* din ianuarie 1958 că, în Arabia Saudită, preţul unei fete – „marfă dintre cele mai de preţ" – putea ajunge până la 400.000 de franci, iar cel al unui bărbat de aceeaşi vârstă se apropia de 200.000 de franci.

Confruntaţi cu o istorie atât de complexă, în vreme ce islamul trecea drept o religie antisclavagistă, sentimentele negustorilor de negri erau contradictorii, asta când no erau absolviţi de orice culpabilitate. Aşadar, greşeala era funcţională „eventual de natură juridică „în

esenţă religioasă-Este adevărat că sclavul era exact reflexul societăţii despotice care-l exploata: el era totodată C<? 1 mai jpsnic dintre oameni, dar şi cel mai valoros dintre obiecte. Considerat ca oglindă a societăţii feudale, el aspira atât la abolirea sclavagismului, dar şi la cea, mai puţin probabilă, a acestui sistem nedrept.

13

Eliberarea

Profetului i se atribuie aceste cuvinte favorabile eliberării: „Sclavul care merită cu adevărat eliberarea este cel care a costat cel mai scump şi la care stăpânul ţine cel mai mult”. Fie că acest *ḥadīth* este autentic, fie că, dimpotrivă, este o producţie posterioară şi apocrifa, nu schimbă cu nimic ideea că eliberarea era călduros recomandată de doctrină, în practică fiind urmată cu moderaţie.

În teorie, sclavul musulman îşi câştiga libertatea dacă săvârşea un act ¿roic în beneficiul stăpânului sau al comunităţii musulmane. Era liber dacă se năştea dintr-un tată liber şi o sclavă concubină, cil condiţia să fie recunoscut de părintele său. Şi mama, femeie aservită, era declarată liberă îndată ce dădea naştere unui copil, băiat sau fată, dar era de preferat un băiat. Principiul ce stipula că „orice om liber îl poate recomanda ca succesor pe copilul avut cu o sdâvă” era valabil cu condiţia ca mama acestui copil să fie eliberată mai întâi.

Toate ăceste reguli sunt străvechi. Unele datează din timpul grecilor şi al romanilor, altele erau specifice societăţii beduine din Hedjaz. Antar ibn Haddad (secolul al V-lea), despre care am vorbit în prolog, şi-a câştigat libertatea luptând în serviciul stăpânului său. La fel s-a întâmplat şi cu sclavul lui Wahehi (secolul al VII-lea) – în traducere literală „Sălbaticul” –, potentat de la Meca, pe care l-am văzut propunând un schimb: l-a ucis pe puternicul Hamza, şi iată-l liber! Stăpânul putea decide să vândă sau să-şi elibereze sclavii în timpul vieţii sau postmortem. S-a văzut cazul unor stăpâni ce şi-au eliberat

sclavii în timpul agoniei şi care, recăpătându-şi în mod misterios sănătatea, s-au trezit fără niciun sclav, şi asta pentru mai mulţi ani. În sfârşit, sclavul se transmitea prin moştenire.

Când izbucnea un război între două triburi era necesar ca şi unul şi celălalt să dispună de animale, de pământuri, de puţuri de apă şi de numeroşi sclavi de ambele sexe care, în caz de nevoie, ar fi servit ca monedă de schimb. În cazul morţii unui bărbat, sclavul era adeseori un preţ pe care contractanţii îl ofereau spre a spăla o crimă. Astfel, sclavul a fost implicat în legea talionului şi servea ca răscumpărare în caz de crimă. Pe timp de pace, el devenea monedă de schimb, sau mai pe scurt monedă, cu acelaşi titlu ca şi anumite cochilii şi cu o funcţie aproape identică cu cea pe care o acordăm noi pentru euro sau dolar.

Pentru a înţelege mai bine trebuie să ne întoarcem la regulile ancestrale ce codificau legătura dintre trib şi incursiunile fulgerătoare. Când, la capătul unui conflict între triburi, partea victorioasă împărţea prada, se întâmpla ca femeile şi războinicii să facă parte din această pradă. Un exemplu foarte instructiv ne este oferit de conduita Profetului Mohamed care, pentru a o elibera pe Djuwayra (secolul al VII-lea), viitoarea lui soţie, a trebuit să plătească o răscumpărare stăpânului ei. Cronica insistă pe acest gen de fapte pentru a dezvălui cât de abolиţionist era islamul. Or, în această situaţie, părinţii Djuwayrei, musulmani sclavagişti ce dispuneau de bărbaţi şi de femei aserviţi, nu i-au mai putut păstra din momentul în care au devenit „socrii” Profetului. Conform lui Aicha (614 – 678), niciodată femeia din vremea lui nu a făcut mai multe pentru poporul ei decât Djuwayra, căci căsătoria ei cu Profetul înnobilase dintr-odată un întreg clan.

Spre deosebire de acest exemplu, mai există şi altele, precum cel al lui Sabă, supranumele unui. anume ‘Abd Ach-Chams, fiul lui Yachdjob, care a fost cel dintâi, în timpul islamului, ce a făcut prizonieri de război înainte de

a-i transforma în sclavi.

Profetul s-a comportat în cazul de faţă în exactă conformitate cu Coranul, care stipulase în trei rânduri că eliberarea unui sclav poate repara o abatere de la dogmă sau de la doctrină. Prima reparaţie se referea la crima comisă involuntar şi se poate formula astfel: „Cel care ucide un credincios fără să ştie că acesta e musulman trebuie neapărat să elibereze un sclav şi să-i dea familiei acestuia drept compensaţie preţul sângelui defunctului” (IV, 92). A doua (V, 92), se referă la jurământul fals: Dumnezeu nu e sever, dar îl obligă pe credincios să-şi răscumpere greşelile dând de mâncare celor săraci – zece săraci trebuiau să primească mâncarea de zi cu zi, „dintre felurile cu care îşi hrănea de obicei familia”; puteau, de asemeuea, să primească echivalentul în veşminte. În sfârşit, eliberarea unui sclav sau, în lipsă, postul.de trei zile, revenea celor ce nu puteau să se spele altfel de păcat.

În mod bizar, cei care-şi repudiau femeile fără a pronunţa formula adecvată trebuiau să se răscumpere „eliberând” un sclav înainte de a contracta o altă uniune. Acesta este sensul imediat al versetului LVIII, 2, dar, în realitate, noi nu ştim cu exactitate care era natura greşelii comise, asta dacă formula în cauză, „Să fii pentru mine ca dosul mamei mele”, nu aminteşte vreun tabu estompat al incestului ale cărui efecte ar fi de preferat săle: reconstituim.

Eliberarea făcea, deja parte din tratatul pe care l-au încheiat musulmanii, prin vocea guvernatorului Abd Allah ibn să ad, cu regele din Nubia>, pe atunci cu capitala la Assuan (Aswan). După preliminariile uzuale, putem citi în traducerea lui Mohamed Hamidullah un articol ce-i evocă direct pe negri: „Va trebui să împingeţi către pământul islamic orice sclav fugar ce ar veni la voi şi care aparţine musulmanilor” (*Corpus des traités et lettres diplomatiques*... p: 127).

Eliberarea nu compensa la modul propriu nicio greşeală morala, era concepută ca o răscumpărare cinstită

pentru o infracţiune a cărei ispăşire era organizată şi prevăzută dinainte. Nu e loc de culpabilitate aici.

Graţie relaţiilor diplomatice şi povestirilor călătorilor, din Evul Mediu până în ajunul secolului Luminilor, se poate verifica faptul că sclavul era o monedă foarte apreciată în cursa pentru putere din jurul Mediteranei. Era un semn dte putere şi servea, în funcţie de situaţie, drept monedă, drept cauţiune sau de garanţie. O parte dintre acordurile şi misiunile organizate de-o parte *şi* de alta a Mediteranei era consacrată condiţiilor de eliberare a captivilor. Călugării se ocupau de eliberarea coreligionarilor înainte ca agenţii regelui, consuli şi cancelari, să fie mandataţi pentru această funcţie ce se putea sfârşi uneori şi rău pentru ei. Călugării aveau satisfacţia prozelitismului şi a noii propovăduiri.

Răscumpărarea sclavilor era la fel de importantă şi pentru sufletele din cohortade damnaţi ghemuiţi în temniţele algeriene. Am consultat numeroase documente abolţioniste redactate de feţele bisericeşti creştine care, în timpul traficului mediteranean, au răscumpărat mulţi sclavi capturaţi de piraţii din Alger, sau reţinuţi în palatele beilor din Alger, din Tunis, din Cairo sau din sultanatul de Istanbul. Citez în special opera abatelui Orse, intitulată *Alger pendant cent ans et la rédemption des captifs*, apărută în 1853, relatând fapte ce datau din secolul al XVIII-lea; dar, şi în acest caz, o bibliografie abundentă, inspirată de redempţionişti, trinitari şi congresionişti, a fost produsă pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Aceste negocieri nu sunt esenţa cercetării mele şi nu am făcut, aşadar, decât să semnalez majoritatea scrierilor referitoare la chestiune. Este vorba de lucrările lui A. Berbrugger, fondator al *Revistei africane*, de H.-D. de Grammont, de abatele Orse, de părintele François Comelin, de monseniorul Aranda Doncel, de Bellon de Saint Quentin, sau de João Mascarenhas, sau de Jean-Baptiste Gramaye (1579 – 1635), „episcop al Africii”, care a lăsat un pasionant jurnal al captivităţii sate la Alger; Veţi găsi în

anexe o bogată colecţie ce arată câtă aversiune avea Biserica Catolică fată de comerţul cu sclavi

ti mediteranean şi, mai ales –, faţă de eventualitatea urnei capturări a călugărilor ei.

Dacă unii dintre călugări erau ei înşişi nişte mai-mari sclavagişti, alţii, precum abatele Grigorie (i754M 831), ** fost nişte aboliţionişti înflăcăraţi. O singură frază a lui ne convinge de profunzimea luptei pe care o ducea: „Sclavia", nota el în *De la trăite et de l'esclavage des Noirs*, „degradează atât pe stăpâni, cât şi pe sclavi. „Alţii se arătau şi mai interesaţi: voiau să-i elibereze pe sclavi, dar cu condiţia cât aceştia să fie creştini, moştenitori bogaţi, sau oameni devotaţi unei puteri europene de la care se putea spera obţinerea unui avantaj.

De mai: multe ori, reprezentanţii puterilor europene au. căutat să-i tergiverseze. Astfel; sir Andrew Clarke (secolul al: XIX-lea), guvernator în numele Coroanei; Britanice în regiunea malaeziană, îi declara succesorului său* J.W.W. Bârch, primul 1 rezident din Perak, că sclavia era, desigur, un lucru rău (e *bad thmşjr* dar că timpul şi energia cerute pentru eliberarea tuturor sclavilor îndemnauy mai? degeaba, să; nu se facă nimic în acest sens.

La 3 îi martie 1891, consulul Trevenen, scriindu-L confidenţiali marchizului de Salisbury, susţinea că răpirea şi comercializarea sclavilor făceau parce din: cultura din Borneoy din Sarawak, din Brunei, şi trebuia, aşadar, acţionat în etape (» *Slave-dealing and kidnapping are a part of Bornean tradition, wich must be dealt vuith by degrees*\ Eric Tagiiacozzo, *Secret Trades, Porous Borders*, p. 240).

Din toate aceste relatări, ca o curiozitate, aflăm că, în timpul schimburilor de sclavi, şefii diferitelor tabere trimiteau mai bucuroşi bătrâni bolnavii şi captivi infirmi, căci le displăcea să-i vadă plecând pe cei tineri ce mai puteau, îl folosiţi drept vâslaşi pe galere. Un ambasador stabilit odinioară la Alger îi scria cele ce urmează

superiorilor săi: „Turcii pe care i-aţi trimis din partea regelui au sosit aici în data de 14 luna aceasta, cu excepţia unui; bătrân în vârstă, se zice, de peste 90 de ani, care a murit pe drum” (H.-D. de Grammont, *Un académicien captif à Alger*, p. 391). Aflăm altundeva că sclavii ce trebuiau eliberaţi plângeau cu lacrimi fierbinţi. Sclavi care sufereau la perspectiva eliberării; lor – acesta este un laitmotiv al argumentărilor antiabolişionistilor. Toţi sufereau atât de mult, ni se spune, încât stăpânii lor îşi făceau scrupule să-i elibereze: iată ce a trasat definitiv limitele dintre sclavaj şi servitutea voluntară, dintre captivi şi servitori, dintre cântăreţe şi concubine!

Alte două exemple semnificative. Pe cei dintâi îl aflăm de sub pana lui Sir Samuel White Baker, descoperitorul englez al izvoarelor Nilului; „Totuşi, chiar şi în acest vizuină sălbatică a sufletelor barbare şi împietrite, existau legături pe care nu le puteam rupe fără durere, şi am văzut cu cel mai sincer regret mica noastră trupă de copii sclavi; plângând la gândul că se vor despărţi… «Unde vă duceţi?» strigă sărmanul micuţ Abai în jargonul arab pe care noi îl învăţasem să-l vorbească. «Luap-mă cu voi, *Sky* fdoamnă; soţia lui Baker]». Pe când noi îi părăseam1 cu regjret în suflet pe protejatul nostru, el ne urma de-a lungul cărării, frecândta-şi cu pumnii ochii *im* lacrimi, deşi plecarea propriei marne n-ar fi trezit în el niciun sentiment de regret. Nu puteam; să-l luăm cu noi; era al lui Ibrahim şi aş fi putut fi acuzat de trafic de sclavi dacă l-aş fi cumpărat pentru a-l scăpa de soarta lui şi a-l creşte ca pe o fiinţă civilizată… (*Découverte de l’Albert NYanza*> ppv 459 – 46Ô).

Cel de-al doilea exemplu ne este furnizat de faimosul autor african Amadou Hampâte Bă. Când bătrânul prizonier Beydari, căpetenia sclavilor din familia Hampâte, află că va; fi eliberat de noul său stăpân, izbucneşte în lacrimi: „Când îşi mai reveni, cu o voce tremurătoare, întretăiată de suspine, ne spuse păsul lui: «O, Tierno [un prieten al scriitorului]! în ziua când tatăl meu, Hampâte

[astfel vorbea sclavul despre fostul lui stăpân] m-a smuls din mâinile călăului care era griotul Amfarba, am vărsat lacrimi de bucurie. La tatăl meu, Hampâtă, n-am simţit niciodată că am fost captiv. (…) Dar astăzi, lacrimile pe care Amadou Hampâte mă face să le vărs sunt cu totul altfel decât cele pe care le-am vărsat pentru tatăl lui acum aproape 39 de ani!» (…) Bietul om era zdrobit de durere…” (Hampâte Bă, *Oui, mon commandant*, pp. 485 – 486}.

Cercetarea mea îmi permite să constat că, după numărul partizanilor nedeclaraţi ai sclaviei, sclavul însuşi făcea tot ce-i stătea în puteri ca să nu fie smuls din starea de sclavie. Printre semnalmentele acestei „agăţări” (eu am creat acest neologism), erau „aceste lacrimi fierbinţi” pe care se presupune că sclavii le vărsau când erau puşi cu brutalitate în faţa şansei eliberării lor.

Pentru autorii occidentali contemporani, sclavajul timpurilor primitive ale islamului reprezintă o considerabilă anomalie, implicit o enigmă, cu atât mai mult cu cât nu existau cifrele referitoare la acest comerţ. Aşadar, se impunea substituirea statisticii defectuoase cu o semantică cu atât mai înfloritoare cu cât era conştientă

de inautenticitatea sa. Dar cum să expui acest fenomen, circuitele lui, volumele, filosofia pervertită care îl susţinea, fără a-i lovi pe acei musulmani care au luptat efectiv pentru abolirea lui? Pentru a evita să ne confruntăm cu o realitate atât de tristă, aceşti cercetători au organizat un soi de denunţare tacită, un mod de a reciti trecutul prin ochelarii ideologiilor imprecise. Este adevărat că soarta captivilor creştini şi evrei le puneau probleme mult mai complicate decât cea a negrilor din Africa la fel şi categoria soldaţilor care, în timpul dinastiilor militare, precum cea mamelucă, sau în Imperiul Otoman, cu ienicerii săi, au jucat un rol determinant în expansiunea islamului. Abia apoi veneau categoriile reprezentând servitutea comună: concubine, prizonieri de război, ansamblurile de cântăreţe şi de dansatoare, paji etc. Astăzi

vorbim mai bucuroşi despre „personalul de rând”, în unele mănăstiri, unele ambasade, la unii potentaţi „civilizaţi”, decât de sclavi propriu-zis.

Această stare de lucruri mă întristează, dar asta nu schimbă cu nimic situaţia lor.

Şi încă ceva: aş fi putut consacra abolirii sclaviei un capitol întreg, ca să echilibrez lucrurile. În realitate, nicio abolire n-a fost făcută benevol; în Tunisia, prima ţară din lumea arabă în care s-a iniţiat mişcarea, Ahmed Bei însuşi a trebuit să-şi ia unele precauţii oratorice înainte de a-şi lansa acuzaţia: „Am căpătat certitudinea deplină că majoritatea locuitorilor regatului abuzează de dreptul de proprietate pe care le au asupra negrilor şi că ei maltratează aceste inofensive creaturi (…) [Aşadar, în interesul de azi al sclavului şi în interesul viitor al stăpânilor, dar şi pentru a-i împiedica pe cei dintâi să ceară protecţie unor autorităţi străine, notarii se vor stabili la Sidi-Mahrez, la Sidi-Mansur şi la Zaonia Bekria, pentru a oferi oricărui sclav ce va cere scrisori de eliberare ce ne vor fi prezentate nouă ca să le pecetluim… (citat de M. Bompard, *Legislaţia Tunisiei*, p. 308).

Am precizat în anexe data diferitelor tratate ce au jalonat înaintarea lumii arabo-musulmane către abolirea definitivă, chiar dacă aceasta rămâne încă aleatorie şi inconsistentă în multe locuri.

14

Codurile arabi ale sclaviei

Una dintre cele mai însemnate surse de surpriză pentru mine din timpul redactării acestei lucrări a fost o tulburătoare descoperire, pe care mi-ar fi plăcut să n-o fi făcut: a existat un cod arab al sclaviei.

În fapt, este vorba despre mai multe reglementări distincte, dar care dovedesc aceeaşi preocupare: să se organizeze piaţa de sclavi, să se fixeze preţul, să se sancţioneze înşelătoriile în tranzacţii, să se pedepsească fuga sclavilor, tranzacţiile clandestine, să se anticipeze moştenirea sau să se evalueze eliberarea. Mai mulţi autori,

dintre care cel mai cunoscut este Ibn Butlan (mort în 1063), au lăsat chiar scrieri edificatoare prin care să disculpe cumpărătorii de sclavi, evitând numeroase neplăceri ce s-ar fi ivit dacă evitau să verifice în detaliu achiziţiile lor. Autorul *Epistolei pentru cumpărarea sclavilor* (*Rissalân şi charyi al – abid*) Al-Mukhtar ibn Al-Hassa Ibn Butlan, ne învaţă cum trebuie să ne alegem sclavul, statura pe care trebuie s-o aibă, vârsta, sexul, culoarea, educaţia, numeroase obiceiuri care, odată deprinse, l-ar fi mulţumit până şi pe cel mai aspru stăpân. În *Muqaddima*, Ibn Khaldun predică sfaturi similare, dar nu se opreşte prea mult asupra lor. Observăm că cele mai mari confuzii domneau în redactarea sancţiunilor şi în maniera în care judecătorul tradiţional, cadiul, trebuia să le aplice. Cum nu a existat niciodată stat de drept în această parte a lumii, autorii invocau propria lor legitimitate şi ştiinţa pe care considerau că au acumulat-o în stabilirea codurilor de bună conduită între sclavi şi negustorii de negri.

Printre descoperirile pe care mi le-a rezervat această cercetare, faptul că teologi musulmani dintre cei eminenţi au putut consemna în unele scrieri condiţiile servituţii a fost pentru mine cea mai dezolantă. Asta însemna că moscheea nu rămăsese neutră faţă de acest microb şi că, în loc să lovească la rădăcinile lui, respectiv în cupiditatea negustorilor şi în indolenţa criminală a proprietarilor de sclavi, ea le-a furnizat mijloacele juridice pentru a practica un comerţ devenit astfel aproape anodin. Să admiţi sclavia, din lipsa puterii de a o reforma, este în sine o anomalie; să ţii unul sau mai mulţi sclavi sub acoperişul tău este o ofensă la adresa demnităţii umane; dar să redactezi coduri ale servituţii, chiar prevăzute cu clauze de eliberare, mi se pare perversiune morală la cei mai înalt grad.

Această subtilitate a fost iniţiată la palatul califului şi în anturajele apropiate chiar de la începutul secolului al VII-lea, exceptând cazul în care nu a fost – după cum cred mai mulţi autori independenţi precum egipteanul Mansour

Fahmy la începutul secolului al XX-lea – opera califului Omar (591 – 644) însuşi, însoţitor al Profetului. Însă corporaţia negustorilor a fost cea care, cu un cinism perfect, a încercat să predice traficarea „alb-negrilor" – aşa numesc eu sclavia ca sistem, alimentată în parte de Africa, în parte de stepa asiatică şi de Balcani. Deşi împodobiţi cu titluri sforăitoare, juriştii şi teologii ce au edictat regulile „codului negru" arab nu au oferit o imagine la fel de strălucitoare şi pentru religia musulmană: s-au comportat ca nişte negustori de negri sau, mai rău, ca un docil executant al negustorilor de carne vie, al căror singur scop era îmbogăţirea personală.

Cele trei coduri ale sclaviei din ţările islamice, pe care le-am consemnat şi în anexe, sunt: primul, extras din *Moudawwana* (cod personal) alluilbn al-Qasim, aşa cum a fost recenzat de Sahnoun (776 – 854), jurist mălikit din Kairouan; al doilea, extras din Statutul personal al hanefiţilor, aşa cum îl găsim în *Rezumatul* lui Al-Quduri; cel de-al treilea, un cod al deşertului, fără îndoială că din Mali sau din Niger, pe care Eugène Daumas l-a inclus *in extenso* în opera lui, *Le Grand Désert*, şi pe care eu am considerat-o suficient de credibilă pentru a o prezenta cititorilor acestei cărţi.

Îi datorăm lui Georges-Henri Bousquet faptul că a schiţat în 1960 – 1961 recenzia pentru *Moudawwana* a lui Ibn al-Qâsim în *Revue des Annales de l'Institut d'études orientales*, editată pe atunci la Alger, dar acest autor a lăsat-o în paragină. Am reluat-o eu aici, încercând să introduc şi elemente de evaluare ce depăşesc cadrulwict juridic. Pentru claritatea părerilor a trebuit să includ şi câteva comentarii şi păreri ale unui alt faimos teolog, imamul Ach-Chafi-i (767 – 820), căci sunt în rezonanţă cu textul imamului Sahnoun. În sfârşit, am semnalat articolele de drept privitoare la sclavagism aşa cum le-am găsit în codul lui Ibn an-Nujaym, teolog hanefit din al doilea secol după Hegira (ceea ce echivalează cu secolul al DC-lea al nostru), pe care Muhammad Diakhy l-a sintetizat, de altfel,

în opera lui, *Sclavia în Islam*.

Sclavia din ţinuturile islamice, neavând turnura traficului atlantic, cel puţin nu prin concentrarea în timp şi prin imperativele economice ale momentului, nu şi-a avut „codul negru" propriu-zis, dar s-a supus unui ansamblu de legi răspândite în opuscule, tratate, scrieri teologice ale sunnismului, ceea ce explică faptul că puţini musulmani ştiu azi despre existenţa lui. Acest soi de corpus invizibil tratează simultan chestiunea sclaviei, dar şi a căsătoriei, a repudierii, a comerţului, a funciarului, a moştenirii. Astfel de articole diferite din dreptul musulman (*fiqh*), chiar perimate, ne permit a sesiza cu precizie contururile mentalităţii sclavagiste a primelor secole de după Hegira. Situaţia sclavului era tratată în patru mari capitole: războiul sfânt; rugăciunile, trădările şi înşelăciunile; vânzarea în interiorul islamului şi la exterior; proprietatea sexuală. Astăzi nu mai există niciun tribunal al shariei, nici măcar în ţările fundamentaliste, care să le poată aplica, exceptând, poate, cazul în care ar dori doar să arate unor terţe părţi tocmai contrariul – voinţa de a se alinia, pe acest subiect, cu ţările reformatoare.

Din acest moment ştim că Islamul a văzut născându-se în sânul său o jurisdicţie particulară urmărind să camufleze realitatea cotidiană a sclaviei pornind de la o mulţime de texte în care interesele sclavilor păreau la fel de bine apărate ca cele ale proprietarilor şi ale stăpânilor atotputernici. Dar analiza acestor legi arată că, în fapt, nu era vorba decât de un simulacru juridic care, neputând să critice răul însuşi, nu căuta decât să-i „rotunjească colţurile", fără a fi convingătoare. Astfel, în secolul al XV-lea*, imamul Ahmed AJ-Wancharissi scria în toate scrisorile: „Am fost consultat [pe tema sclavilor care au sosit din Abisinia şi care au recunoscut dogma musulmană şi regulile practicate în religie] asupra chestiunii dacă este licit sau nu să-i vinzi şi să-i cumperi? „La această problemă simplă, raţiunea ar dicta să-i eliberăm de orice obligaţie, dat fiind că un musulman nu poate, şi nici nu trebuie să

suporte lanţurile servituţii, de vreme ce este presupus a fi liber atâta vreme cât rămâne pe pământ islamic. Teologul nostru trage concluzia fără ezitare: „Am răspuns! Aparent este vorba despre un imam ce pare să vorbească limpede: „Am răspuns! Dar răspunsul lui este o capodoperă de ipocrizie: „Dacă este stabilit că sclavul este necredincios la origine şi că aparţine uneia dintre diversele categorii de necredincioşi – exceptând cazul că e quraysh [tribul căruia i-a aparţinut Profetul] – şi dacă, pe de altă parte, nu este dovedit că el s-a convertit la islam în ţara lui, în locul unde era la adăpost, va fi permis, odată ce mâinile capturatorilor l-au atins după cucerire şi victorie, să fie vândut sau cumpărat fără nicio opreliştе” (citat de E. Amar, *Archives marocaines*, XIII, p. 426).

Sclavagiştii aveau, deci, liber la cumpărarea şi la vinderea sclavilor, condiţia ca ei să dovedească faptul că prizonierii fuseseră (sau erau) animişti, fără religie, sau, după caz, adepţi ai unei alte religii monoteiste.

Iată unul dintre pasajele cele mai semnificative din codul sclavajului la musulmani, aşa cum este consemnat de Eugène Daumas. Este vorba despre un extras din capitolul XVIII, intitulat „Despre punerea în libertate în general”: „Profetul a spus: «Cel care eliberează un sclav este iertat de focul infernului;» Orice stăpân poate reda libertatea sclavului său, religia nu se opune şi, odată eliberat, servitorul nu mai poate să fie repus în sclavie. Este bine ca, în momentul punerii în libertate, sclavul să spună că cel ce-l eliberează este încă stăpânul său. Sclavul poate lua cu el ce i-a aparţinut cât a fost sclav; dacă apar dificultăţi pe această temă, stăpânul este obligat să dovedească contrariul celor susţinute de sclav. Acesta depune atunci jurământ şi, dacă jură strâmb, o să suporte consecinţele pe lumea cealaltă. Dacă sclavul a dat fonduri unui individ pentru ca acesta să-l răscumpere, şi dacă răscumpărarea a avut loc, această eliberare este valabilă. Dacă stăpânul spune: «Sclavul meu este liber» fără a preciza şi care, el poate alege şi sclavul este liber (…). Dacă un om nu deţine

decât jumătate dintr-un sclav şi-i oferă libertatea, celălalt stăpân este obligat să subscrie la acest fapt. Toţi erudiţii sunt se acord cu aceasta. I se poate promite unui sclav libertatea după o anumită perioadă; la momentul respectiv, servitorul trebuie eliberat. Cel care a eliberat partea lui dintr-un sclav este obligat să plătească partea coproprietarului, iar atunci sclavul devine liber dacă şi acesta consimte să fie pus în libertate. Cei care primesc drept moştenire un sclav căruia i s-a promis eliberarea trebuie să respecte promisiunea stăpânului defunct: dacă apar discuţii, sclavul este separat de restul bunurilor moştenite şi pus în libertate (...). Cel mai mare merit constă în a da libertatea sclavilor mai valoroşi, fie şi necredincioşi; aceeaşi valoare o are la sclavii musulmani eliberarea bărbaţilor, pe când, în cazul servitorilor necredincioşi, este mult mai merituoasă eliberarea femeii. Stăpânul care eliberează un sclav devine ca un tată al lui; dacă sclavul eliberat moare fără copii, fostul stăpân îl moşteneşte. Dacă stăpânul moare, descendenţii lui său, în lipsa lor, ascendenţii, excluzând femeile, primesc moştenirea; dar dacă stăpânul nu are niciun fel de rude şi dacă sclavul eliberat a eliberat la rândul lui un alt sclav, servitorul eliberat primeşte moştenirea stăpânului defunct. Moştenirea unui sclav necredincios, mort în legea lui, după ce a fost eliberat, revine musulmanilor, şi stăpânului său, dacă moare musulman. Toate aceste reguli, în fond referitoare la moştenire, nu se aplicau decât în cazul celor recunoscuţi a fi liberi, şi nu pentru sclavul eliberat prin stipulare".

Partea a doua

CĂLĂTORIE ÎN ŢINUTUL SCLAVILOR

Va sfătuiesc să vă temeţi de Allah, să-l ascultaţi pe conducătorul vostru ţi s-a vă supuneţi lui, chiar dacă e sclav.

(Cuvântul Profetului Mohamed, consemnat de Abu Dawud şi Thirmidi; este şi al 28-lea *ḥadīth* autentic al lui Nawavvi)

Această „călătorie în ţara sclavilor – pentru a parafraza subtitlul uneia dintre cărţile lui V.S. Naipul Călătorie în ţara credincioşilor – este relatarea exactă a periplului pe care l-am întreprins în numeroase ţări musulmane care au avut raport cu fenomenul recurent al sclavagismului şi care au resimţit consecinţele sclaviei asupra mentalităţii, a obiceiurilor inclusiv a politicii acestor ţări. Pentru mine, în această explorare a fost vorba, mai întâi de toate, să efectuez un soi de „extracţie în felul celor făcute de geologii ce sapă subsolul în căutarea minereurilor sau zăcămintelor de petrol: O extracţie de date istorice ţi sociologice având menirea să „vorbească”.

Această a doua subdiviziune va fi urmată de o a treiay sub forma unui dosar negru al sclaviei din Islam.

1

Istanbul: guvernarea uterului

Simbolul puterii otomane, Istanbulul era, de asemenea, identificat cu Marele Turc şi Sublima Poarta. În apărarea lor, recruţii militari (devşirme), concubinele, eunucii din serai şi sclavii negri au căpătat un statut de „personaje” literare şi romantice. O practică seculară, în special în această ţară şi la cel moment, era controlul naşterilor, atât la soţiile legitime, cât şi la concubine. Obsesia: să se evite naşterile nedorite, să se îndepărteze spectrul rivalităţii dintre sultani, să se rezolve din timpul vieţii problema transmiterii puterii în sânul palatului, unde toate intrigile erau permise.

Care era situaţia sclavilor din Turcia pe vremea Roxelanei (pe la 1505 – 1559), în momentul în care acest oraş, resimţind o mare schimbare, sucomba tropismului oriental? Câte curtezane, câte odalisce, câţi eunuci au frecventat pe atunci palatul de la Topkapî? Şi când sistemul a fost abolit, ce emoţie i-a copleşit pe aceşti numeroşi cecăţeni obscuri asupra cărora cădea brusc vaporoasa lumină a Bosforului?

Pentru o mai bună înţelegere a puterii Imperiului

Otoman, începând de la mijlocul secolului al XV-lea şi în special în secolul al XVI-lea – secolul lui Sol. iman Magnificul – şi pentru a-i urmări descompunerea de la sfârşitul secolului al XIX-lea, am decis să-mi încep cercetările cu vestigiile de la Gara Centrală, gara Sirkeci, aceeaşi unde Orient-Expresul îşi sfârşise, în trecut, periplul continental.

Aici se simţea cel mai bine trecută măreţie a puterii otomane, desfăşurată de-a lungul celor patru secole (XV-XVIII) în timpul cărora, respectată sau urâtă de toate capitalele europene, civilizaţia lui era admirată şi recunoscută de toţi. Printr-o privire de perspectivă cuprindem şi geografia puterii foştilor stăpâni ai lumii care, până la sfârşitul secolului al XIX-lea, au făcut să tremure pământurile islamice.

În ciuda convulsiilor pe care le resimţea pe atunci Marele Turc, sistemul lui se afirma, prin sistemul interpus al kediviloi, până în Egipt, în Peninsula Arabică, şi la Maghreb. Făcea încă legea în toate regiunile şi controla Locurile Sfinte ale Islamului, întregul Hedjaz, Irakul, Siria şi chiar o parte din actualul Yemen. Simbolic, traseul trebuie să ocolească Cornul de Aur şi să ofere la Topkapî, reşedinţa foştilor sultani, ocazia de a etala vestigiile unei puteri odinioară necontestate. Astăzi gara e aproape goală, un pic tristă cu locomotiva ei aşezată în faţa marelui hol, un mod de a simboliza că jocurile sunt făcute.

Pentru a mă pătrunde mai bine de acest spaţiu am decis a locui la *Orient-Expres*, hotelul situat la poalele palatului Topkapî, la o distanţă egală de diferitele cartiere ale Istanbulului. Din local unde mă aflü, la al şaptelea şi ultimul etaj, pot auzi chemările la rugăciune. Căci Istanbulul este un oraş al moscheilor: islamul este aici fluturat ca un stindard. Nu există niciun cartier, nicio stradă, fără una sau două moschei, mănăstiri, cimitire, oratorii, librării religioase, o mulţime de prăvălii unde se vând la fel de multe kitsch-uri ca şi sandviciurile (*doner*), fără a uita cărţile, cel puţin ambigue, ale creaţionistului

Harun Yahya. Nici măcar nu vorbesc aici despre cele mai mari moschei, care sunt Sultanahmet – moscheea Albastră –, sau Suleymanya lui Soliman Magnificul (1494 – 1566), monumente arhitecturale impozante, ci de mica moschee ascunsă după colţul întunecat al unei case, pe un metru de pământ ingrat, la intrarea în vreo grădină.

Pare că arhitectul Sinan (1489 – 1588), fără îndoială că unul dintre cei mai faimoşi din istoria musulmană, a vrut mai întâi să-l satisfacă pe Allah şi abia apoi pe comanditar şi pe stăpânul său, Marele Sultan, ca şi cum la Paris s-ar fi construit două Catedrale în de de la Cité.

În nicio altă capitală musulmană domnia islamului nu este la fel de palpabilă decât pe acest pământ al Istanbulului, nici măcar în Cornul de Aur. Din turnul Galata de peste drum ai o perspectivă mult mai amplă a dimensiunilor pe care le atinsese capitala dinastiei otomane şi pornirea ei nebună către durabil. Într-o ţară despre care se spune că e laică, de la începutul secolului al XX-lea, când a fost transformată de noul profet, Mustafa Kemal Atatürk (1881 – 1938), islamul nu a părut niciodată atât de prosper, ca şi cum această contradicţie l-ar fi stimulat.

Hatemul constituia o republică secretă guvernată de legi crude. A cunoscut o istorie şi o dezvoltare pe care puţini o cunosc; majoritatea oamenilor nu ştiu că hăremul turc, adică musulman, este în mare parte o moştenire de la Bizanţ.

Nicio logică nu vă putea descifra problema sclaviei dacă nu se opreşte mai întâi la organizarea haremului. Când aflăm că mai-marele eunucilor, el însuşi eunuc, era a patra persoană în statul otoman, conştientizăm importanţa pe care o avea haremul, nu atât pentru falsele motive pe care i le atribuie Occidentul, respectiv satisfacţia sexuală a potentatului în funcţie, cât pentru perpetuarea însăşi a dinastiei. Trebuie să abordăm cu sinceritate această problemă vitală. De foarte timpuriu, dinastia lui Osman, fondatorul ei, mort în 1324, şi-a găsit mijloacele de a-i

selecţiona pe cei mai buni aspiranţi la cele mai înalte funcţii ale statului, cei care, prin mijlocirea concubinelor, în lipsa unor soţii legitime fertile, s-au căţărat în fruntea imperiului.

Aşadar, întreg haremul se structura în jurul unei datorii dinastice, cea a selecţiei, şi asta independent de originea şi religia în care se născuse cea care, avea să-l poarte pe viitorul suveran. Această selecţie era una socială (culoarea pielii, originea slavă, proximitatea cu ramurile nedegenerate ale familiei) şi politică. Conform unei optici eugeniste bine puse la punct, se eliminau naşterile ce riscau să ofenseze selecţia oficială. Înseamnă că tehnicile avortului erau de actualitate, dar şi luptele fratricide, ingestiile letale, „accidentele”. Din acest moment, cele mai experimentate matroane nu au mai şomat, dar fără să acţioneze vreodată făţiş. În fapt, *birth control* la care ele supuneau concubinele le puneau pe ele însele în pericol, ca şi pe membrii direcţi ai familiei domnitoare. S-au luat toate precauţiile pentru a le proteja de un eventual asasinat.

Concubinele, favoritele, soţiile legitime, mamele însărcinate, primele doamne, prinţesele şi întreg personalul aservit, servitorii, maseuzele, cântăreţele sau costumierele se aflau în serviciul acestei guvernanţe care acţiona prin intermediul uterului femeilor şi prin programarea calculată a naşterilor de băieţi, cel puţin până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, când se înregistrează aberaţii nemaivăzute. Bărbaţii care ajungeau să scape acestei selecţii administrative erau fie îndepărtaţi din palat, fie exilaţi (cazuri rare, în virtutea periculoaselor alianţe pe care le puteau încheia cu puterile economice inamice, Austria, Rusia, Balcanii), fie exilaţi în ascunzători sau în „chioşcurile” îngropate cu grijă în vreun colţ al palatului, echivalentul temniţelor subterane medievale.

La fel se întâmpla şi cu sclavajul masculin, sau *devşirme*, constituit în special din circazieni, georgieni şi, conform opiniei lui Lucy M.J. Garnett (1909), din „yezidis din Kurdistan” în scurte perioade, Siria ar fi furnizat atât

băieţei cât şi concubine, mai ales că femeile de acolo treceau drept cele mai frumoase din lume. Bărbaţii erau recrutaţi de tineri, educaţi, îngrijiţi, formaţi pentru aceeaşi funcţie: protejarea pedigriului aşa cum era el hotărât de voinţa suveranilor., Unii sclavi bărbaţi erau destinaţi armatei; deveneau ienicerii, dintr-un termen turc, *yeni chéri*, care înseamnă „noul corp" sau „noii recruţi". Am văzut mai sus că unii erau castraţi spre a servi drept gardieni ai haremului şi ai palatului sultanatului.

Am vizitat haremul acum un sfert de secol, dar am simţit nevoia să mă întorc spre a mă reculege între zidurile lui, să trăiesc alte emoţii dar, mai ales, să-i studiez mai îndeaproape organigrama. Căci, în acest loc este cel mai bine exprimată esenţa sclaviei din timpul otomanilor, care a durat, totuşi, cinci secole. La Istanbul am măsurat pentru prima oară ce putea să însemne angoasa unui sultan. Să ne imaginăm un sistem feudal în care fiecare greşeală era sancţionată nemilos, în care formele implicite ale puterii nu erau niciodată acolo unde se credea. Este exact ceea ce s-a petrecut în epoca ultimilor sultani ai Turciei. Ajuns pe tron în urma unui accident supărător, căruia i-a căzut victimă predecesorul său, sultanul a jubilat, după ce reuşise, în sfârşit, să supună Divanul, dar euforia lui se putea schimba în orice moment într-un coşmar. Numeroşi potentaţi şi alţi pretendenţi la tron au trăit şi ei astfel spaime de nedescris. Fiecare clipă de relaxare le putea fi fatală. Puteau să moară în braţele delicioase ale vreunei concubine, dar la fel de bine puteau primi un pumnal subţire în inimă. Câţi sultani n-au pierit în urma vreunei otrăviri pe care marele şambelan nu reuşise s-o prevină sau la care, complice fiind, uneltise cu maeştrii bucătari? La fel putea să piară la vânătoare, sau la întoarcere. Putea să moară în faţa poporului, trădat de o simplă scândură roasă de cari sau tăiată ce i se aşezase drept în cale. Ar fi nevoie de un întreg volum pentru a epuiza toate vicleniile seraiului. În haremul de la Topkapî, sultanul putea să fie strangulat în baie, eunucii fiind consideraţi experţi la acest

capitol. Şi astăzi se simte o tulburare aparte în vocile ghizilor atunci când explică turiştilor că hamamul privat al sultanului avea drugi de fier zdraveni pentru a-l proteja de un atac în momentul în care ar fi fost orbit de săpunul cu care se spăla pe faţă.

Dacă Istanbulul este atât de captivant, este din cauza istoriei ascunse, izvorâtă din violenţa reglărilor de conturi şi a revoltelor de la palat, a instabilităţii politice şi a succesiunilor ratate, a sclaviei ca atare, sau sub aparenţele mai blânde ale sclaviei concubinelor. La frontiera dintre mai multe civilizaţii, oraşul a acumulat un soi de pedigri tragic la proporţii dintre cele mai excesive. Întunecata sa istorie este şi cea a sutelor de mii de sclavi, fie ei sexuali, militari sau doar civili, recrutaţi de ici, de colo, corupţi, vânduţi, răscumpăraţi, în virtutea licitaţiilor ce nu încetau să crească. Mărturiile despre viaţa la curte şi la haremul Istanbulului sunt nenumărate. Nu a trecut niciun sezon editorial care să nu ne ofere amintiri de călătorie în acest loc, mărturisiri mai mult sau mai puţin pe gustul momentului. Bărbaţi, femei, diplomaţi, spioni, turişti, eruditi, jurnalişti, nu a fost niciunul care să nu ofere publicului câştigat dinainte relatări care mai de care mai pitoreşti.

În *Constantinople et l'Égypte*, italianul Cesare Vimercati nota cu realism că „intriga şi galanteria la femeile turce nu jucau acelaşi rol ca la femeile occidentale;

totuşi, ele nu repudiau pe de-a-ntregul ceea ce ascunde şi inima celei mai oneste femei, celei mai reţinute, cochetărie, maliţie şi, uneori, perfidie, când este vorba să-şi înşele soţul. Deşi ele cunoşteau perfect toate consecinţele unei infidelităţi, urzeau, totuşi, intrigi amoroase, iar. libertăţile haremului le ofereau tot timpul din lume pentru a ţese intriga. Se serveau adeseori de sclavi spre a-şi duce la bun sfârşit aventura; corespondau prin intermediul florilor, iar drumurile către. băi erau pretextele" (p. 81).

Aceeaşi atenţie binevoitoare o regăsim şi în *Relation*

journalière d'un voyage du Levant, de Henry de Beauvau, când descrie starea Imperiului Otoman la începutul secolului al XVII-lea. În această relatare de o mare precizie, Beauvau nu ezită să laude, măreţia Sublimei Porţi însă, când e. surprins sau derutat de un fenomen ciudat, nu îşi înfrânează uimirea şi o relatează cu mult zel. Descrierea pe care o face curţii suveranului musulman de la Constantinopole ar – fi meritat ea însăşi o amplă detaliere. Autorul a remarcat existenţa a zece ordine, sau camere, dintre care patru pentru diferitele categorii de copii ce trebuiau crescuţi şi educaţi, fiecare după clasă şi rang, A cincea cameră, camera favoritei, camera vânătorilor, camera etuvei, camera tăietorilor de lemne, camera samsarilor de carne, camera cofetarilor. Mediatorul dintre aceste camere ce funcţionau ca tot atâtea ordine era tot eunucul. Acesta era fie mut (cu limba tăiată; *dilzt*), fie vorbea (*copiaga*). Eunucul care vorbea era de două feluri: alb sau negru. Eunucul alb stătea în faţă uşii sultanului, pe când eunucul negru stătea la poarta femeilor. Fiecare clasă de eunuci era condusă de o căpetenie, *kislaragacy*.

În afara haremului, celelalte sarcini porneau de la uşier (*capigi*) către comisar (*chaoucb*), către curierii pedestraşi (*houlac*), către curierul călare (*soulac*), etc. Miniştrii se numeau viziri şi erau comandaţi de Marele Vizir (*Bacha*). Toţi se întruneau în Divanul ce funcţiona ca guvern. Garda regală era alcătuită din ieniceri, „noul corp", împrospătat graţie captivilor de război slavi; ei asigurau protecţia Marelui Serai în care se afla – ascuns vederii – haremul.

Memoria sclavagismului s-a estompat mult în Turcia, în special la Istanbul, orientată fiind către această Europa ce o fascina şi pe care o; respingea totodată. Transformările sociale petrecute în ţară, dinamismul populaţiei sale, par să fi aruncat în ultimul plan orice amintire a vreunei aserviri a omului. Această amnezie este atât de izbitoare încât, când m-am văzut în piaţa de cărţi,

în căutarea vreunui volum despre sclavia turcq-otomană, niciunul dintre vânzătorii din bazar râu cunoştea termenii englezi *slave*, sau *slavery*. A trebuit să cer un dicţionar bilingv turco-englez ca să-mi formulez cererea: *slaves*, *slavery* = *kolelik*.

— Ah, da, bineînţeles, kolelik! Am o carte veche pe tema asta, dar nu aici. Trebuie să veniţi şi mâine.

Am revenit şi a doua zi şi m-am năpustit asupra volumului un pic cam îngălbenit al dr. Ismail Parlatir, datând din 1987, *Tanzimat Edebiyatinda Kolelik*. Am cumpărat-o. Era scrisă în turcă, dar un prieten de la Paris mă putea ajuta s-o înţeleg în linii mari. Se referea la sclavia din Turcia din secolul al XIX-lea aşa cum o evocă literatura, iar autorul adopta o perspectivă abolţionistă. În plus, aveam să mă folosesc de bibliografia lui, învechită desigur, dar onorabilă. În chip de recompensă am găsit o altă lucrare mai recentă, cea a lui Y. Hakan Erdem, *Osmanlida Koleligin Sonu*, *1800 – 1909*, din 2004. Perioada pe care o acoperă mă interesa în cea mai mare măsură; evident, era o carte care-mi trebuia. Am verificat-o parcurgând lista studiilor publicate în engleză pe care le-a utilizat autorul şi pe care le-am examinat îndelung. Un detaliu nu mă înşela: opera lui Ismail Parlatir, pe care tocmai o achiziţionasem, era menţionată în bibliografie, ceea ce însemna că Hakan Erdem a strâns tot ce existase până la el pe acest subiect. Chiar coperta cărţii relua un clişeu datând de la începutul secolului al XX-lea. îl reperaset* deja în catalogul unei expoziţii despre harem organizată în 2003 la Centrul de Cultură Contemporană din Barcelona (CCCB), şi păstrasem o copie. Era vorba despre o parte a haremului sultanului Abdul-Hamid al II-lea, care a domnit din 1876 până în 1909. În imagine se puteau vedea şase concubine albe şi cei doi eunuci negri ce au fost obligaţi să le urmeze în exilul vienez, după ce sultanul a fost detronat de Mehmed al V-lea Reshad (1909 – 1918), penultimul sultan otoman (cf. foto).

Toate acestea îmi inspirau mai degrabă încredere. În

rest, aveam să-mi completez evaluarea cu ajutorul turcologului parizian.

Sistemul de recrutare numit *devşirme* s-a aflat în centrul aservirii otomane. Acest sistem datează din secolul al XVI-lea – după unii istorici din 1330 şi ar fi înflorit sub Murad al II-lea, mort în 1451. Pe atunci deja bine pus la punct, consta în a lua copii creştini din provinciile balcanice aflate sub dominaţia otomană, sciavini cu vârste între 8 şi 12 ani, uneori 13, în a-i duce la Topkapî, în a le insufla o educaţie musulmană şi în a-i introduce în final în corpurile de infanterie – ienicerii –, inclusiv „uneori, în administraţia seraiului, Pe lângă ţările balcanice, bazinul natural de „extracţie" a sclavilor din timpul Imperiului Otoman îngloba Germania, Austria, Rusia şi Polonia, chiar în virtutea războaielor duse în aceste ţări şi adeseori câştigate de Sublima Poartă. În *Géographie universelle de Malte-Brun*, revăzută şi corectată de

E. Cortambert, se pot găsi informaţii care, fiind contemporane cu perioada descrisă, sunt considerate fiabile:

„Mamelucii sunt sclavi aduşi din Circazia, din Abadia, din Mingrelia, din Georgia, uneori chiar din Kurdistan. Aceste ţinuturi s-au dedat întotdeauna comerţului cu băieţi şi fete; îi găsim urmele încă din cea mai îndepărtată antichitate; porturile Phasis, Dioscurias şi Phanagoria erau antrepozite ale acestui comerţ. Acum un secol – secolul al XVIII-lea Imperiul Otoman primea şi sclavi ruşi şi chiar sclavi germani, veneţieni, francezi, englezi. Şi astăzi există în imperiu câţiva sclavi greci provenind din războaiele Moreei" (voi. VI, p. 462).

Se întâmpla ca garnizoana aflată în serviciul califului să fie în întregime formată din ieniceri. În definitiv, numeroşi viziri sau înalţi funcţionari erau foşti „recruţi" Puţin câte puţin, statutul ienicerului s-a asociat cu numeroase privilegii, încât chiar şi otomanii din moşi strămoşi căutau să-şi înroleze fiii. Trebuie să spunem că avantajele funcţiei aveau câştig de cauză adeseori în faţa

servituţii, aşa încât, când aveau ocazia să-şi întemeieze un cămin, unii ieniceri rezervau aceleaşi drepturi şi sarcini şi fiilor şi nepoţilor lor. De la sfârşitul secolului al XV-lea şi până la sfârşitul secolului al XIX-lea, Ordinul ienicerilor a simbolizat aparatul administrativ îmbătrânit al statului imperial turc, cu tot cu imperfecţiunile sale, cu dificultăţile, cu corupţia lui. De-a lungul acestor secole, ienicerii s-au simţit uneori atât de puternici încât au iscat diverse tulburări, mergând până la incitarea la revoltă la palat, asemănătoare cu cea a mamelucilor din Egipt ce au sfârşit prin a lua puterea în defavoarea prinţilor ereditari. Una dintre aceste rebeliuni, cea din 1826, a fost înăbuşită în sânge de sultanul reformator Mahmud al II-lea.

În ce priveşte statutul legal al sclavului, se înţelege că la otomani, ca şi la arabi, dar şi ca în vechea Chină (cf. Biot), omul liber putea să apeleze la un succesor bărbat născut dintr-o sclavă sau o concubină. Mama era atunci eliberată odată cu copilul. Această cutumă era încă în vigoare în Turcia în secolul al XIX-lea şi atestată în întreaga lume arabă de până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Ce nu prescria cutuma cu claritate, era culoarea pielii mamei. Dacă era albă, eliberarea era mai uşoară; dacă era brună sau neagră, eliberarea era mai problematică.

Fantasma occidentală a haremului a existat în aşa măsură încât pictorii orientalişti au făcut din ea un subiect predilect. Diplomaţii şi spionii se interesau de el din motive de influenţă politică. Maniera obsesivă în care aceşti pictori au tratat haremul şi pe ocupanţii lui – în esenţă curtezana şi favorita, cadâna, şi noua sclavă – are ceva emoţionant, chiar pueril. Elementul feminin rămâne recurent şi nu ni se arată altceva, în fiecare pânză, decât vârful nasului sau ceva mai mult.

O atmosferă foarte festivă se degajă şi din tabloul lui sir William Alia intitulat

Piaţă de sclavi la Constantinopole, actualmente păstrat la Londra la Fine Art Society

(cf. foto). Un grup de sclave femei este oferit spre

vânzare. Negustorii şi cumpărătorii sunt la pândă, dar şi inspectorul de vânzări, *muhtassib*, nu departe de acolo. De jur-împrejur, sub un chioşc, femei de vază, nababi cu bărbi bogate şi câţiva gură-cască, se înghesuie în primele rânduri. Persoanele de vânzare sunt de rasă neagră, dar marii negustori de rasă albă pot fi identificaţi după turban şi după superbii cai de rasă pe care stau cocoţaţi. La ceva distanţă, afacerile continuă. Pe o estradă, doi burghezi din Constantinopole vorbesc despre viitoarele încărcături. În depărtare se vede o moschee cu turla şi minaretele sale.

Multe alte tablouri orientaliste evocă comerţul cu sclavi cu un fast al detaliilor

şi în culori pornind de la cele mai sordide până la cele mai somptuoase. *Examinarea sclavilor* de Ettore Cercone datează din 1890. Această pânză urmează *Cumpărarea unei sclave la Constantinopole* de Stanislas von Chlebowski, cu zece ani mai veche, şi *Inspectarea noilor venite* de Giulio Rosati. Mai târziu, la cotitura secolului XX, nu trebuie să trecem cu vederea consistentul *Ghid al palatului* datorat lui Georges Clairin (1843 – 1919) şi *Sarazinul* lui Benjamin Constant (1845 – 1902), ambele putând servi drept modele, fiind vorba de negri, pentru toţi eunucii care, din Maroc până în Orient, nu au încetat să alimenteze imaginarul epocii. Moravurile Sublimei Porţi erau deja atent studiate de Occident graţie aportului călătorilor, al feţelor ecleziastice, al diplomaţilor, al jurnaliştilor şi spionilor, dar rareori i s-a oferit o reprezentare mai puternică decât cea datorată pictorilor, cu care s-a impregnat în parte şi inconştientul nostru colectiv. Trebuie să mai spunem câteva cuvinte despre mai multe pânze reprezentative.

Târgul de sclave a lui Jean-Leon Gerome (cf. foto), ulei pe pânză nedatat de 84, 3 x 63 cm, astăzi conservat la Sterlig and Francine Clark Institute la Williamstown (Massachusetts), prezintă o femeie goală în poziţie culcată,

examinată de un bogat negustor care-i verifică dantura. Cadrul este constituit dintr-o curte interioară, desigur un caravanserai, mai degrabă vetustă, mai bine zis mizerabilă. În jurul personajelor centrale, vânzătorul, sclavul, negustorul şi alaiul său, o mulţime anonimă se ţine la ceva distanţă şi pare detaşată de eveniment, ceea ce ar însemna o anomalie în acest tip de comerţ. Morfologia tinerei sclave este tipic europeană, cu coaste delicate, calculată, cu ţinută de orăşeancă.

Sub directa influenţă a lui Gerome, *Sclava albă*, ulei pe pânză pictat în 1888 de Jean Jules Antoine Lecomte du Noiiy (1842 – 1929), reflectă mai bine decât toate ambiguitatea haremului şi a faunei sale occidentale. Mai e şi Jean-Dominique Ingres, cu *Baia turcească* (1862, cf. foto), pânză de 149, 5 cm x 118, 3 cm, conservată la Muzeul de Arte Frumoase din Nantes; exprimă fantasma occidentală ce alimenta cu o extraordinară fecunditate universul feminin al seraiului. Personajul principal este o femeie albă cu o piele extrem de fină, cu o ţinută de prinţesă. În faţa mesei copioase ce i se aduce, femeia fumează cu ostentaţie dintr-o ţigaretă, gest neaşteptat în acest decor, dar care-i trădează clasa socială şi privilegiul de favorită de care se bucura în captivitate. În fond, deşi sclavă, ea dispunea la rândul ei de sclavi de ambele sexe, de origine africană. O ierarhie discretă domneşte în raporturile dintre cele două categorii.

Trebuie să precizăm că, în majoritatea cazurilor, bărbaţii pictau haremuri sau scene de acest gen. Vedem acest lucru şi în *Femei din Alger în apartamentul lor* (1834) de Eugène Delacroix, pânză pictată, se pare, la întoarcere din sejurul lui marocan. Sunt valorificate şi scenele de dans oferite paşalelor: *Almeele* lui Paul-Louis Bouchard (pe la 1892 – 1893, cf. foto), *Balul albinei* (1862) de Vincenzo Marinelli, *Marea odaliscă* de Dominique Ingres (1814): reflectă modul de viaţă oriental dezgustător, intrigant şi pasionant în acelaşi timp.

Tragem o altă învăţătură din acest scurt ocol prin

pictura orientalistă: dacă Turcia a influenţat într-atât modul de reprezentare occidental, dacă putem aprecia, pe acest criteriu, măsura în care secolul al XIX-lea a fost fascinat de cultura Turciei şi de modul ei de viaţă, sclavia încă în vigoare în această regiune a lumii musulmane nu i-a preocupat prea mult pe scriitori şi pe călători. Doar pictorii de mai sus s-au delectat cu acest subiect, dar „suprarealitatea" lor a avut prioritate în faţa realităţii din acele vremuri, cu atât mai mult cu cât temele sociale precum echitatea şi respectul demnităţii supuşilor nu atingeau deloc spiritele.

Adaug încă o informaţie pentru a închide capitolul. Pe când prinţii şi sultanii se lăfăiau prin saloane aurite, cu sofale moi, pe când erau serviţi zi şi noapte de o puzderie de tineri servitori, sclave, concubine de o seară, sau eunuci pentru ultimul sfert de noapte, Karl Marx (1813 – 1883) a finisat tezele ce aveau să revoluţioneze raporturile stăpân-sclav. Pentru acest motiv, atacatorul economiei burgheze nu avea să exercite o influenţă prea mare pe malurile Bosforului. Dacă a trebuit aşteptat încă o jumătate de secol pentru ca sclavia să fie abolită, nu a fost cu acest titlu, căci sclavia era nedemnă de o mare naţiune, ci pentru că s-a prăbuşit califatul otoman. În 1924, revoluţia kemalistă a înfrânt ultimele rămăşiţe ale regimului decadent al sultanilor. Din acel moment, în ciuda episoadelor regresive, Turcia şi-a fluturat sus şi tare aderarea ei la democraţia de tip occidental şi nu a ratat nicio ocazie să laude un model republican fondat pe respectarea drepturilor omului şi ale cetăţeanului, soluţie radicală spre a extirpa definitiv practica sclaviei.

2

Mesopotamia, pământ al supunerii şi al revoltelor

Fostă ţară sclavagistă din acel moment căzută în ruină, Irakul a fost în secolul al IX-lea teatrul unor revolte gen Spartacus care a fost înăbuşită în sânge. Ce rămăsese din „strada sclavilor", din „casa sclavilor", din bazarul unde erau vânduţi sclavii?

Iranul în schimb, începând din epoca sassanizilor (secolele III-VII), s-a confruntat întotdeauna cu puternice rupturi sociale şi considera că acest lucru era o realitate ce data din vechime, o moştenire regală. Să fi fost sclavajul practicat la o scară largă, cel puţin până la consacrarea islamului? Rezistă încă în zonele din sud, în Baluchistan şi în estul ţării. Din 1979 – data sosirii la putere a mollahilor –, fenomenul este mai degrabă mascat, dar tineri cercetători originari din ţară şi lucrând în Canada sau în Anglia au început să ridice vălul de peste ceea ce ei numesc „afiro-iranieni”, mici comunităţi de foşti sclavi negri importaţi în Baluchistan în timpul traficului oriental. Dincolo de aceasta, o scandaloasă practică, cunoscută sub numele de zawaj al mât a (căsătorie de plăcere), constituie un soi de sclavaj sexual deghizat în mariaj temporar.

Situaţia ce predomină astăzi în Irak, după mai mult de şase ani de tulburări urbane, nu-mi permite să merg în deplină siguranţă la Bagdad şi să verific existenţa „străzii Casei-cu-sclavi” (Chari daâr ar-raqiq) descrisă de Al-Mas’udi (cca. 900 – 956) în *Preriile de aur*, cât şi de un alt renumit geograf, Al-Yakubi (mort în 896), autor al unei opere intitulate *Al-Buldan* (Ţările), apărută în 891. Şi unul şi celălalt au semnalat existenţa unei străzi situate într-un cartier mărginaş din Bagdad şi care adăpostea un soi de caravanserai unde se practica un comerţ îndoielnic. Şi Veneţia îşi avea „cheiul ei cu sclavi”, la fel ca şi Istanbulul şi toate oraşele-comptoar precum Socotra, Zeyla, Djibouti, Massaua, care marcau traseul sclavilor din locul de capturare şi până la locul de vânzare. Sub ce pretext s-ar fi refuzat, în trecut, dotarea puternicelor familii de negustori de sclavi cu echipamentele necesare comerţului lor? Ne putem imagina perfect existenţa unei „case de sclavi” în care locuiau sclavii de la palatul abbasid, în special cei ai lui Abu-Jaafar Al-Mansur (709 – 775), ce nu puteau fi adăpostiţi la palat. Această anexă rămânea deschisă pentru noii recruţi, pentru concubine căzute în dizgraţie, inclusiv pentru călătorii aflaţi în trecere. Şi la Istanbul

exista un palat separat de Marele Serai rezervat concubinelor bătrâne sau favoritelor căzute în dizgraţie. Istoricii au stabilit că aceste sclave erau încredinţate unui anume Rabi\ client al califului, fost sclav eliberat, ce ar fi fost şambelanul lui.

Mi-am spus că este foarte puţin probabil ca generalii americani să fi căutat în mod special să păstreze strada Casei-cu-sclavi cu titlul de „loc memorial”. A trebuit să existe Al-Mas’udi, cel mai faimos cronicar al Bagdadului, oraşul său natal, înainte de a se revărsa tonele de bombe asupra Cetăţii Rotunde. Cititorul curios găseşte numeroase informaţii despre sutele de concubine sau sclave-cântăreţe (*qaynate*) ce locuiseră odinioară în palatele diverşilor califi şi ale apropiaţilor acestora. Sunt descrise în numeroase monografii, în special în opera cronicarilor precum Al-Isfahani (897 – 967). Vreo patruzeci dintre ele au rămas în memoria posterităţii, încât figurează în diverse antologii arabe. Cele pe care le vom enumera au aparţinut primului secol de dinastie abbasidă şi nu figurează în această listă decât în măsura în care Al-Isfahani, autorul *Cărţii cântecelor*, le-a identificat.

Numărul lor este imposibil de calculat, dar valoarea comercială a unora depăşea cu mult costurile alocate la acea vreme pentru o femeie liberă. Astfel, Hawa, primită cu titlu de dar de către Al-Hussayn (mort în 680), fiul mezin al lui Ali, al patrulea calif al Islamului, valora peste 100.000 de dirhami; pentru sclava Dhat al-Khâl („Femeia cu aluniţă”), licitaţiile urcau până la 70.000 de dirhami, şi Badhl, o sclavă-cântăreaţă, a fost achiziţionată pe mai multe mii de dirhami de – Amin (care a domnit între 809 – 813), fiul lui Flarun al-Raşid. Trebuie să precizăm că însăşi Badhl, mai întâi sclava lui Abdal ibn Moussa al-Hadi (mort în 786), cunoştea pe dinafară nu mai puţin de 30.000 de versuri. Odată ce ştim ce rol a jucat poezia la curtea regală a epocii, înţelegem cu uşurinţă că plusvaloarea adusă de cunoştinţele sclavei corespundea prestigiului pe care sconta proprietarul că-l va obţine de pe urma ei. Erau sute,

mii? Nu putem decât să încercăm să apreciem, dacă ne ghidăm după naraţiunile făcute de cronicarii arabi din trecut.

Recrutarea aşa-numitelor *ghilman* (sclave albe, în general turcoaice şi caucaziene) datează cam de la începutul secolului al IX-lea, epocă în care s-a constituit ordinul gardienilor de la palat. Se pare că Al-Mutasim, califul aflat ia putere între 833 şi 842, ar fi desăvârşit opera începută de predecesorii săi.

O personalitate feminină fără egal cu numele Khayzuran bine Aţa, sclavă berberă moartă în 789, ne-a reţinut atenţia căci istoria ei este emblematică pentru viaţa tuturor acelora care, cu miile, respectiv cu zecile de mii, nu au putut trece în posteritate. Fostă sclavă eliberată graţie mariajului cu califul abbasid Al-Mahdi (mort în 785), căruia îi era favorită, Khayzuran bine Aţa a născut doi copii de sex masculin, Musa Al-hadi şi Harun al-Raşid. După nenumărate intrigi, cel dintâi a devenit calif din 785 până în 786, cel de-al doilea i-a urmat din 786 până în 809.

Sclavele-cântăreţe s-au afirmat în contextul ipocriziei sexuale ce domnea în mediile arabe, în special pe lângă moscheile unde toţi se prefăceau a nu vedea nimic care să poată fi denunţat prin mijlocirea unei *khutka* (predica de vineri) bine ticluită.

Conform mărturiilor celor mai slabe de care dispunem, aşa-numita *al-qayna* (plural: *qiyun*), sclava-cântăreaţă, a fost bijuteria servituţii feminine din timpul marilor curţi abbaside. În general este descrisă ca o tânără caucaziană, slavă sau bizantină, instruită şi rafinată. De aceea mai era numită şi *al-jariya al-mughaniya*, „concubină-cântăreaţă”. Educaţia ei cădea în sarcina monarhului care o cumpăra de fragedă sau care o captura cu ocazia nesfârşitelor războaie pe care Imperiul Otoman le purta cu regatele învecinate. Patruzeci de astfel de sclave, unele poete, altele doar cântăreţe, printre sutele descrise de Al-lsfahani, au rămas în posteritate. Majoritatea erau selecţionate pentru frumuseţea lor sau

armonia vocii. Toate aveau bărbaţi care le curtau fără falsă pudoare. Unii dintre aceşti Casanova au fost nevoiţi să verse sume exorbitante ca să le capete, alţii s-au ruinat la jocuri pentru ochii migdalaţi ai vreunei servitoare înţelepte. Majoritatea lor a sfârşit prin a face partide bune prin căsătorii chiar în interiorul palatului, asta dacă nu însuşi califul se îndrăgostea de ele – lucru foarte rar.

Cel mai vârstnic dintre cronicari şi cel mai virulent, Al-Jahiz (cca. 776 – 869), oferă o descriere plastică a sclavei-cântăreţe. Conform părerii lui, alegerea unei sclave era apanajul oamenilor cu gust: „Cum valoarea sclavei nu poate fi determinată nici prin măsurare, nici prin cântărire, nici prin numărare, nici prin parcelare, ea se recunoaşte după gradul de frumuseţe ce nu va putea fi stabilit decât printr-o privire de expert, de un ochi exersat şi experimentat în domeniu. În fond, frumuseţea sclavei este prea subtilă şi delicată pentru a fi sesizată de fitecine… (*Sclavele-cântăreţe*, p. 135).

Insecuritatea care face ravagii azi la Bagdad şi în restul ţării aminteşte de cea care s-a abătut asupra Irakului Inferior, la Basra, actualmente Bassorah, între Tigru şi Eufrat, în timpul revoltelor sclavilor negri, *zandj*, folosiţi de abbasizi în saline şi la drenarea mlaştinilor (*batdih*). Autorii care au studiat acest episod (Devie, 1883; Khalifa, 1954; Popovic, 1976; Renault, 1989) au scos în evidenţă dimensiunea ei tragică, pe jumătate apocaliptică, pe jumătate utopică.

Mlaştinile din Irakul Inferior au fost o capcană pentru armatele inamice, şi asta încă din cea mai îndepărtată epocă a Antichităţii. Asirienii ar fi avut, fără îndoială, ce mărturisi pe acest subiect când au fost striviţi de caldeenii ce trăiau acolo înainte de a fi respinşi masiv către nord, în 710 î.Hr., de regele Sargon al II-lea, rege al Asiriei. După lucrările lui Alexandre Popovic consacrate „revoltei sclavilor în Irak”, nu putem să nu ne oprim puţin asupra sorţii acestor *zounouj* (pluralul de la *zandj*). În ce priveşte denumirea lor, s-au confruntat mai multe

concepţii: termenul este arab, zoroastrian, grec sau indian? Popovic oferă toate referinţele necesare pentru ca cititorul să-şi facă o părere, inclusiv prin reveniri la Al-Jahiz şi la alţi autori arabi vechi (*Revolta sclavilor în Irak din secolele III-IV*, pp. 54 – 57). Derularea acestei revolte, cauzele probabile, consecinţele ei au mobilizat mai multe zeci de autori din toate limbile, în măsura în care aceşti *zounouj* cumulau trei caracteristici ce nu se regăseau reunite nicăieri altundeva: sclavi, negri, revoluţionari. Zugrăvind climatul care otrăvea relaţiile stăpânilor din Bagdad cu provinciile lor meridionale, André Miquel scria clar: „Dificultăţile fără număr întâmpinate cu ţăranii, expansionismul concesionărilor, autoritarismul guvernanţilor, în special al lui al-Hajjaj: trebuia rapid să se facă apel la populaţii deportate din valea inferioară a Indusului, etnicii Zott (jat, ţigani), care au sosit cu bivolii lor. Şi mai jos, în Chatt al-Arab, erau sclavii negri, *zandj*, tovarăşi de suferinţă cu ţărănimea pe jumătate servilă, cu toţii îngrămădiţi în abataje şi folosiţi la curăţarea solurilor saline. Precum se vede, şi pământul îşi are mercenarii lui" (*Lislam et sa civilisation*, p. 92). Aşa se face că, în 869, o amplă rebeliune a acestor muncitori negri, lucrători aserviţi pe domeniile agricole ale imperiului abbasid şi ale marilor seniori locali, a mobilizat mai multe mii dintre ei. În fruntea lor s-a aflat un agitator şiit cu înclinaţie zaydită, aşadar un persan, numit Ali ibn Mohamed al-Burqu-i („Strâmbul"), un Spartacus şi un Zorro laolaltă, care a reuşit să-i convingă că o revoltă era de preferat morţii lente căreia îi erau sortiţi. Acestea fiind date, a reuşit să adune un număr considerabil de *zoûnouj* ce îşi exprimau făţiş dorinţa: refuzau soarta deplorabilă pe care o aveau şi condiţia de sclavi. Referindu-se la principiul echităţii enunţat de Coran, al-Burqu i promitea discipolilor săi o eliberare rapidă şi o nouă condiţie, de oameni liberi, ba chiar că vor deveni la rândul lor proprietari.

Insurecţia a fost fulgerătoare şi decisivă. Trebuie spus că exploatarea inumană la care erau supuşi sclavii

încuraja toate actele de temeritate, până şi pe cele mai nebuneşti. Efectivele lor erau evaluate la mai multe sute de mii. Oricum ar fi fost, Ali ibn Mohamed a ştiut să tragă foloase de pe urma situaţiei delicate în care se afla pe atunci regimul abbasizilor, atacat în capitala lui, Bagdad, de dinastia saffarizilor. Ocupat cu apărarea, califul nu a putut face faţă înaintării acelor *zounouj*, care au cucerit mai multe fortăreţe, printre care Bassouah şi Ahwaz, în 871, abia la doi ani de la începutul insurecţiei, au repurtat prima victorie marcantă. Acest succes a sfârşit prin a atrage de partea lor şi alţi paria, toţi cei care acceptau să vorbească despre ei identificându-se în secret cu rebelii. Aşa a fost cazul sclavilor din oraşe, al trupelor negre din Bagdad şi al descendenţilor sclavilor.

Istoricii arabi consemnează că, de la o simplă revoltă socială, mişcarea s-a transformat curând într-o revoluţie politică, încât califul abbasid Al-Mutamid (mort în 892), care nu ştia cum s-o înăbuşe, a trebuit să promită rebelilor compensaţii materiale, inclusiv o recunoaştere cât se poate de oficială. *Zoûnouj* şi-au continuat, totuşi, hărţuirea şi şi-au consolidat două dintre locurile lor, Al-Mukhtara (Aleasa), pe care au făcut-o capitală, şi Al-Mani a (Ceabine-apărată).

Promisiunea lui Al-Mutamid a fost ţinută: foştii sclavi negri ai mlaştinilor (<*albataih*) erau, din acel moment, noii stăpâni ai sudului Irakului. Posedau pământuri, case şi, mai presus de toate* deveniseră la rândul lor sclavagişti! Prada pe care o căpătaseră pe front le-a revenit în totalitate, La începutul anului 881, se aflau la doar câteva zeci de kilometri de Bagdad şi ameninţau să-i treacă prin sabie pe descendenţii dinastiei. Califul Al-Mutamid s-a înfricoşat şi l-a convocat pe al-Muwaffaq (mort în 891), fratele lui, pe care l-a numit regent, cu misiunea de a înăbuşi rebeliunea. Contraofensiva s-a declanşat imediat.

Imperiul a fost obligat să reacţioneze în forţă şi să mişte spiritele pentru a combate o altă revoltă proletară. După mai multe tentative, în special graţie noilor trupe

venite din Siria, *zoûnouj* au fost obligaţi să părăsească toate posesiunile pe care le ocupaseră mai înainte, inclusiv Ahwaz, enclava lor iraniană. Asediaţi din toate părţile, neavând experienţa războiului, nu au putut rezista prea mult. Curând nu le-a mai rămas decât capitala, Al-Mukhtara. Pentru a-şi atinge scopurile, Al-Muwaffaq a trebuit să desfăşoare o energie impresionantă, dar era în joc onoarea lui, iar Al-Mukhtara a căzut la capătul a optsprezece luni de asediu, la 11 august 883.

O jumătate de milion de rebeli a pierit la sfârşitul acestei revolte care a durat paisprezece ani. Capul conducătorului lor a fost dus la Bagdad şi expus în vârful unei lănci. Cuprinsă de o spaimă pe care cronicarii au descris-o ca pe un soi de delir colectiv, populaţia a fost invitată să mediteze la povestea acestor bandiţi de onoare care făcuseră Bagdadul să tremure neîncetat, din 869 până în 883, când au sfârşit decapitaţi.

Paralela cu Spartacus nu este cu totul întâmplătoare, căci şi în cazul acestuia visul de independenţă a durat puţin peste zece ani, din 73 până în 62 î.Hr. Exista o durată medie alocată înfloririi, apoi înfrângerii unei conjuraţii servile? Opera panoramică a lui Henri Wallon (1812 – 1904), *Histoire de l'esclavage dans l'Antiquité* (în Grecia şi în Roma), demonstrează amplu că lumea servituţii, recurentă între cele trei istmuri – Gibraltar, Suez, Bosfor – nu a fost întotdeauna docilă.

De un secol, condiţia sclavilor din Irak s-a estompat în mare măsură, dar nu s-a resorbit pe deplin. La mijlocul secolului al XX-lea, între 1952 şi 1958, Wilfred

Thesiger, care trăise cu triburile Maadan, în Mesopotamia, între Tigru şi Eufrat, chiar pe locurile revoltei *zounouj*, spunea că „toţi sclavii [erau] liberi din punct de vedere legal" Adăuga imediat că „în triburi erau consideraţi în continuare drept sclavi cei ai căror înaintaşi fuseseră la fel" (*Les Arabes des marais*, p. 71). Conform părerii lui, acest sclavaj „de trenă" nu era greu de purtat de către cei în chestiune, căci nu erau „nici maltrataţi, nici

dispreţuiţi”, exceptând aspectul sexualităţii. În sfârşit, dacă un om născut liber decidea să se căsătorească cu o sclavă, sau chiar să trăiască în concubinaj cu ea, asta nu ridica nicio problemă. Dimpotrivă, „moartea îl aştepta pe sclavul care îndrăznea să pună ochii pe ɋ femeie născută liberă”, chiar dacă trebuia să se căsătorească cu ea. Această resurgenţă a dreptului cutumiar era mai puternică decât doctrina conciliantă a islamului. Legea Talionului se aplică seducătorilor şi contravenienţilor la fel de aspru ca şi înainte de afirmarea islamului. Aceeaşi regulă primitivă funcţiona şi în triburile din deşertul iordanian şi sirian, ca şi în Kurdistan, în Turcia şi în tot Maghrebul rural. Islam sau nu, nu era de glumit cu onoarea familiei!

Am putea crede că Iranul, moştenitor al unei vechi civilizaţii dualiste şi care a profesat cel mai preţios rafinament, nu a fost preocupat de problema sclavagismului. Arhitectura socială, clădită şi în zilele noastre pe un credo religios, cu puternice conţinuturi egalitariste, ne-ar putea, lăsa a crede că regimul mollahilor căuta să instaureze echitatea între oameni şi respectarea drepturilor femeii.

În fapt, pământul sassanid, care a luat, locul Persiei antice, a cunoscut suişuri şi coborâşuri în materie de sclavaj – numit aici *gbulami*, *maluk sauburda* –, în timp ce comerţul de sclavi, *burda foruchi*, era, dacă se poate spune aşa, moneda curentă în toate porturile Golfului Persic de până, la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Să revenim asupra unei scurte perioade foarte instructive, cea care priveşte succesiunea imamului Ali, văr cu ginerele Profetului Mohamed. În 661, Ali. ibn Abi Taleb, al patrulea calif al Islamului şi ginere al Profetului, se pregătea să conducă rugăciunea de dimineaţă. Un kharedjit, Ibn Muljan, a sosit la el şi, înţelegând că Alţii întorcea spatele, i-a dat o lovitură de cuţit morrală. Cu câteva zile n-ai înainte, acest tânăr fanatic primise de la o femeie promisiunea, că se va căsători cu el cu condiţia ca el să-l asasineze pe Ali ibn Abi Taleb, al patrulea şi ultimul

„calif bine călăuzit” al Islamului.

La moartea lui Ali, Hassan, fiul său cel mai marea devenit calif pentru o scurtă perioadă de timp, şase luni, dar a fost constrâns să abdice în favoarea lui Mu’awiya (mort în 680), fiul lui Abu Sufiyan şi fondator al dinastiei omeyyadedin Damasc.

Hassan a murit câţiva ani mai târziu la Medina, otrăvit, se spune, chiar de soţia lui care primise o promisiune de căsătorie din partea lui Yazid, fiul califului Mu’awiya. În tot cazul, aceasta este teza avansată de istoricii şiiţi! Trebuie să spunem că Hassan avea reputaţia unui desfrânat. Supranumit „Repudiatorul” (Al-Mutliq), s-ar fi căsătorit cu vreo o sută treizeci de femei de care s-ar fi despărţit la fel de rapid pe cât de repede le primise în aşternutul său. Tatăl său, Ali, îi prevenise pe părinţii tinerelor pretendente, dar puţine erau cazurile în care acestea rezistau tentaţiei de a fi fecundate de un descendent direct al Profetului, de nepotul lui, excelentă garanţie a emancipării sociale pentru aspirantă.

Secolul următor a fost marcat de emergenţa dinastiei abbaside (secolele VII1-XIII), căreia cronicile călătorilor arabi îi atribuiau o viaţă de palat foarte agrèabilă, cel puţin pentru stăpâni, pentru calif, pentru guvernatorul de provincie şi alţi seniori. Dar cererea de material servil creştea exponenţial astfel încât, ne spune Ibn Hawqal (mort în 977) *i* un oraş precum Heart, în Sistan, absorbea singur toţi sclavii recrutaţi în Ghûr (*Configuraţiapământului*, vol. 2, p. 430). Preţurile pe care le atingeau unii dintre sclavi erau exorbitante. Ali ben Abdullah al-Ghuzuli, citat de Ashtor, spune că un negustor musulman a vândut în 1187 lui Saladin (1138 – 1193) o sclavă pentru 100 de dinari, dar nu a primit decât 90, vistieria puternicului prinţ ayyubid fiind sleită (*Histoire des prix et des salaires dans l’Orient medieval*, p. 238).

Aflăm pe de altă parte de la Ibn Hawqal că, dacă cei mai buni sclavi veneau din Turcia – erau recunoscuţi drept „cei mai agili şi cei: mai frumoşi” –, comerţul cu slavi era la

fèl de bine organizat pe plan regional. Exista o piaţă de sclavi la Bokhara (*Configuraţiapământului*, vol. 2, p. 470) unde prinţii azeri (*idem*, p. 346) încasau o taxă de trecere de la caravanele ce le traversau pământurile. Când călătorul medieval aminteşte că cea mai bună educaţie a sclavilor importaţi în Transoxiana era acordată la Samarkand (*idem*, p. 474), putem evalua cât de abundent era produsul comercial „sclavi" şi, în plus, în ce măsură aceştia ridicau prestigiul proprietarilor.

Mai târziu, dinastia safavizilor, aflată la putere între 1501 şi 1732, a adoptat majoritatea însemnelor exterioare ale puterii otomane. Una dintre mărcile acestei puteri – s-a dovedit a fi garda pretoriană, pe care sultanul o recruta pentru protecţia lui, alcătuită din sclavi. Călătorul francez Jean-Baptiste Tavernier (1605 – 1689), care cunoştea Turcia, Persia şi India, a avansat cifra de 18.000 de oameni, toţi „slavi", adică sclavi albi. Unii veneau din Georgia sau din Albania, cumpăraţi sau capturaţi în timpul războaielor-fulger, alţii din Armenia sau din Grecia. Mulţi – maltezi, maghiari, galicienfrancezi – erau folosiţi şi ca mercenari.

Trebuie să amintim că safavizii îşi revendicau origini turcomane, ceea ce-i încuraja să diferenţieze un sclav de altul, să-l elibereze pe unul sau să nu-l elibereze pe un altul. Alţi sclavi mai erau *zounouj* (africani), sarcina lor constând în a întreţine palatele, să lucreze pe plantaţii sau ca tăietori de lemne.

Exemplul celor din Shirâz este suficient ca să arate că sclavia din Iran era guvernată de aceleaşi reguli şi proceduri ca şi în restul Orientului. Cine erau aceştia? începând din secolul al XVI-lea, nişte comercianţi veniţi din Shirăz, oraşul aristocratic din sudul iranian, au creat comptoare pe toată coasta est-africană, în special în Comore. Datorăm, de altfel, navigatorilor, portughezi faptul de a fi fost cei dintâi care au semnalat fenomenul ce se extindea la Kilwa, Anjouan, Mahore şi până în Madagascar. În realitate, shirazii s-ar fi aflat în aceste

insule, iar sultanii din Oman s-ar fi aflat în Zanzibar şi Socotra.

Şi astăzi subzistă un sclavaj, „de trenă” în mai multe provincii iraniene, în special în Sistan, în Khuzestan, în Hormozgan şi Baluchistan. După ce au pus piciorul pe pământul sasşanid la Bushehr, port al comerţului cp negri situat în Golful Persic şi care, avea încă această reputaţie în legaţiile străine din secolul al XIX-lea, foştii sclavi au „roit-o” pe întreaga coastă Fars, trecând prin Shârâz, până la frontiera iranian, p-pakistaneză. Toată coasta de sud a ţinutului a fost locuită „astfel, de o diasporă formată din descendenţi ai sclavilor negri, arabofpni şi sunniţi – în vreme ce populaţia iraniană este iranofobă şi şiită – care „în plus, prezentau un fizic cu totul diferit de al concetăţenilor de la Marea Caspică şi cultivau p cosmologie absolut identică cu cea a străbunilor africani. Aceşti „afro-iranieni”, după cum îi numeşte cercetătoarea iraniano-canadiană Asi Behnaz Mârzaj, întreţineau memoria Strămoşilor bantu, tanzaţiieni şi kenyeni, graţie unor ceremonii de tranşă numite *zâr* sau *guwat* (cf. *African Presence în Iran*: *Identity and its Recomtruction*) Elementele probatorii sunt numeroase şi concordante: înrudirea temelor muzicale cu cele din Africa „în special în registrul caracteristic ăl percuţiei, dar şi analogii între cuvintele din cântecele ritualice, între ceremoniile agrare şi habitat.

Filiera arabă era un alt mod de aprovizionare la scară mică cu sclavi. Mulţime de comisionari frecventau pieţele situate la Marea Roşie şi făceau aprovizionarea pentru comenzile date de marii proprietari de terenuri, sectorul agricol; fiind cel care înghiţea cei mai mulţi bărbaţi. Cel m, ai uimitor lucru rămâne, totuşi, furnizarea sclavilor către *hujjaj* (pelerini) care făceau măreţe, pelerinaj anual către Meca şi Medina. Conform unei surse engleze citate de O’Donelle. şi F. Martin, „un număr considerabil de pelerini care mergeau în fiecare an către Meca sau la Kerbela (loc sfânt şiit în Irak) revenea, fiecare, fie că era Ipogat sau

sărac, însoţit de câte un sclav» (cf. B. Lewis, *Race et couleur*, p. 157). Unele mărturii pretind că numeroşi sclavi au intrat astfel în patria sassanizilor, *via* caravane (şi corăbii) de pelerini revenind din Arabia, odată cu baloţii plini de daruri şi survenire vândute pe loc.

În urma unui acord anglo-iranian, comerţul a fost abolit pe întreg teritoriul persan în 1851. Un val de eliberări a fost orchestrat de puterea colonială* al cărei sediu regional îşi avea baza la Bombay. În cursul anilor 1851 – 1855, mii de sclavi din Baluchistan şi-au putut câştiga astfel libertatea, prezentându-se la birourile deschise de Marea Britanie în toată ţara. În realitate, această abolire teoretică nu a avut efecte concrete decât la începutul secolului al XX-lea.

Şi la acea vreme se practica aşa-numitul mariaj de complezenţă (*zawâj almut a*). Ciudată practică, mai degrabă feudală, de care Iranul vechi s-a făcut în mare măsură vinovat şi care poate fi asimilat comerţului cu oameni Despre ce este vorba? Despre o consumaţie sexuală limitată în timp, organizată de manieră a satisface apetiturile oamenilor aflaţi în trecere, prin mijlocirea unui bacşiş mai mult sau mai puţin consistent pe care consumatorul trebuie să-l verse către mollahul din cartier. Căci, în mod insidios, căsătoria de complezenţă, numită şi căsătorie de plăcere sau mariaj temporar, a devenit o instituţie protejată chiar de cler. Or, dacă ne referim la articolele de lege destinate să lupte împotriva prostituţiei, mariajul temporar nu este nimic altceva decât o prostituţie legalizată. Dar nu primise el odinioară binecuvântarea celor mai înalte autorităţi religioase, de vreme ce Hassan, unul dintre fiii lui Ali, s-ar fi „căsătorit”, astfel, cil vreo o sută treizeci de femei? Chiar dacă el nu a bătut recordul deţinut de regele Solortion, care a avut mai multe sute de neveste de rang princiar, acest personaj singular se detaşează, prin număr, de Uzanţele comune. Dar nu este nimic ieşit din comun ca partenerii să se căsătorească dimineaţa şi să divorţeze în aceeaşi seară. Oare nu

înseamnă asta desfrâu (*zina*), deviaţie sexuală, cum ar crede Un moralist bănuitor? Nici pe departe! Era o practică răspândită pe aceste locuri cu o străveche cultură, unde clasa Superioară – elita religioasă, casta militarilor, negustorii bogaţi şi până la scriitori – şi-a arogat privilegiul de a se bucura de ea fără oprelişti şi fără măsură, cel puţin până la revoluţia khomeynistă din 1970.

Mai demult, deşi în mod mascat, femeile fără bani se puteau deda la aceste libertinaje Urbane fără a se teme nici de cel mai mic reproş din partea stăpânului, din partea soţului gelos sau a bigoţilor. În cazul acesta era vorba despre sclavie în sens propriu? Fiecare va vedea că se pot găsi numeroase moduri de a scăpa de o asemenea etichetă. Fiecare partener al acestei uniuni fugade se putea drapa în demnitatea lui şi piuea declara sus şi tare că era sincer. Atâta timp cât femeia şi bărbatul nu erau egali în faţa legii» femeia rămânea la dispoziţia celui care îi furniza protecţie juridică şi ajutor material, Ea avea nevoie de peculiul pe care comanditarul ei i-l asigura drept preţ pentru comerţul cu farmecele ei.

În *Voyage en Perse*, apărută în 1686, seniorul de Chardin descria maniera în care iubiţii organizau aceste uniuni efemere: „Femeile de închiriat se numesc *moutia d'amouyad* [în fapt, acest tip de uniune se numeşte astfel], care înseamnă concubină, dar şi servitoare. Poţi lua câte vrei, pentru cât timp doreşti şi pentru preţul negociat. La Ispahan, capitala Persiei, poţi închiria unele frumoase şi tinere pentru 450 de livre pe an, cu asigurarea vestimentaţiei, cu hrană şi locuinţă. Acest soi de căsătorie", încheia el, „este un contract pur civil, dar care trece prin faţa judecătorului, şi care este valid, licit şi cinstit, ca-orice alt contract de căsătdrie" (*Voyage de M. le chevalier de Chardin en Perse et aţitreslieux de ¿ Orient*, vol., II, p. – 61). Caustic, auto/ul remarca faptul că mollahul încasa de două ori: dimineaţa când îi unea pe cei doi iubiţi, şi seara, când îi despărţea. Graţie vorbelor dulci ale mollahului veros, cei aflaţi în trecere puteau să guste în

voie din mierea diferitelor concubine şi să plece a doua sau a treia zi către alte orizonturi unde se petrecea acelaşi lucru. Vă închipuiţi câţi bastarzi rămâneau în urma lor.

Căsătoria de complezenţă nu este decât partea vizibilă a unui sistem de aservire pe care Orientul l-a practicat sub diverse forme. Am putea cita numeroase exemple de comerţ organizat în regate, dar este suficient să citim poemele persane consemnate în opera lui Firdousi (940 – 1020) sau a lui Nizami (1141 – 1209), ca să constatăm prezenţa masivă a sclavilor în palatele regilor sassanizi, persani şi iranieni.

3

Peninsula Arabică:

Arabia Saudită şi Emiratele Arabe Unite

Lucrători supuşi, eunuci, servitori, concubine: toate gradele de servitute erau practicate şi întreţinute într-una din regiunile cele mai opulente de pe planetă. Prea mulţi bani te orbesc? Banii te fac mai puţin moral? Erau preceptele coranice mai puţin respectate în Ţara Sfântă decât în ţările învecinate?

Numeroase prezumţii îi acuză pe unii musulmanii din această regiune că, în ciuda declaraţiilor de la moschee, se comportau acasă ca nişte adevăraţi feudali. Desigur, sclavul era o umbră inconsistentă în ochii stăpânului său, dar prezenţa lui era, practic, indispensabilă funcţionării cetăţii în Arabia. Fie că vorbim despre locuri sfinte păzite cu străşnicie de eunuci, fie despre servitutea arhiabundentă a palatelor, sclavajul rămânea un element social la fel de vechi, în Arabia, pe cât era de inextirpabil Regulile medievale fac încă improbabilă, chiar şi în zilele noastre, o normalizare a situaţiei. Vom cita în acest capitol mai multe relatări de călătorie, precum cea a lui Richard Burton şi cea aparţinând lui Jules Gervais-Courtellemont, care au oferit informaţii edificatoare pe acest subiect.

La rândul lor, în virtutea „boom-ului” economic, Emiratele Arabe Unite au cunoscut şi cunosc o nevoie vitală de mână de lucru pe care aveau s-o caute în Asia şi

nu au ezitat, la nevoie, s-o pună în servitute în locuinţele private. Trebuie să spunem că întreaga regiune a dovedit o puternică repulsie pentru munca manuală şi pentru activitatea în aer liber. Chiar şi când averea permitea vreunei familii să deţină prăvălii extrem de bine aprovizionate, tot sclavii lucrau şi acolo. Banii au anihilat la proprietari orice iniţiativă personală, făcându-i dependenţi de micul lor personal pe care-l priveau, de altfel, cu un dispreţ desăvârşit.

Arabia Saudită, ţară sălbatică pe care niciun „necredincios" n-o poate vizita de ceva vreme pentru ca niciun picior impur să nu-i pângărească pământul – exceptând, evident, diplomaţii, şefii de stat, amicii personali ai regilor şi prinţilor locali, oamenii bogaţi, arhitecţii însărcinaţi cu construirea luxoaselor castele de lângă Kaaba, vânătorii de elită care pot, bine escortaţi, să facă o escală turistică de câteva ore în Haram ach-charif, fără a uita detaşamentele de poliţişti ce au trebuit convertiţi artificial, în avion, când a fost vorba de a elibera Meca de pelerinii şiiţi care o ocupau de mai multe săptămâni –, nu se va putea debarasa de imaginea dezastruoasă pe care a căpătat-o, atâta timp cât se va feri de vizitele inopinate şi cât va refuza orice dialog în materie. Arabia este pământul binecuvântat de *sharia*, legea religioasă conform căreia societatea umană este guvernată la modul decisiv. Or, această lege induce indirect o formă de inegalitate între oameni, mai întâi între arabi şi npnarabi, dar această opoziţie îşi poate găsi o soluţie nelegitimă în faptul că non-arabul e capabil, la rândul lui, să înveţe limba, să-şi însuşească legea islamică, să-şi salveze sufletul accedând la statutul dorit de musulman. Se va reduce astfel discriminarea al cărei obiect juridic îl constituia acest non-arab, dar fără a o suprima în totalitate. Mai există şi opoziţia ireductibilă dintre albi şi negri dar, graţie credinţei, aceştia se puteau întâlni într-o formă slăbită, a egalităţii de fapt, dacă nu de drept. Aceste opoziţii puteau fi, aşadar, depăşite parţial,

dar dispoziţiile Coranului se opun acestei perspective, enunţând clar că unii aleşi în ale credinţei au autoritate asupra altora, fiind preferaţi de Dumnezeu, latã versetul în întregime: „Dumnezeu i-a favorizat pe unii în defavoarea altora în materie de bogăţie şi de bunuri. Cei care au fost favorizaţi merg până la a-şi împărţi bunurile cu sclavii lor încât să le devină egali? S-ar dezice de binefacerile lui Dumnezeu!” (XVI, 73). Ultima frază este e capcană: „S-ar dezice de binefacerile lui Dumnezeu!” înseamnă, la propriu şi la figurat, că situaţia astfel descrisă nu poate în niciun caz să fie contestată, nici chiar pentru motive legitime de egalitate socială între oameni. Ar însemna să contravii deciziilor lui Dumnezeu. Sclavul, în special, ar deveni necredincios din momentul în care vrea să obţină reparaţia prejudiciului ce i s-a făcut, să-şi schimbe statutul; să spere la o avansare socială: să se îndoiască de binefacerile lui Dumnezeu, El, cel care îl ţine în dependenţă?

Acest articol major din Coran contrazice toate iniţiativele vizând instaurarea unei egalităţi în tratarea musulmanilor şi a non-musulmanilor, dar şi în sânul comunităţii musulmane înseşi. *Sharia* gravează în marmură inegalitatea de fapt dintre musulmani şi non-musulmani, dintre arabi şi non-arabi. *A fortiori*, ceilalţi credincioşi sunt marginalizaţi, în timp ce necredincioşii. nu pot primi nimic, în materie de indulgerjţă, decât punerea în carantină şi respingerea. Aşadar, sclavajul este înscris în practica colectivă a acestei ţări şi a tuturor celor care se inspiră de la ea, precum Sudan, Mauritania, Somalia şi alte câteva regate obscure să u emirate, care oscilează între o formă foarte anemică de „laicitate” şi viguroasele vestigii ale unei *sharia* arhaice.

Când, în secolul al XIX-lea, francezul Jules Gervais-Courtellemont (1863 – 1930), vizitând Meca şi Locurile Sfinte, îi descria pe „mândrii beduini”, rămaşi „oameni prin excelenţă liberi, ce nu acceptă niciun jug” pe un pământ al libertăţii (*Mori voyage* à la *Mecque*, p. 130), se gândea, oare, că în jurul lui mişunaseră numeroşi sclavi ce-

l slujiseră fără să crâcnească? Nu văzuse ochii întunecaţi ce-l fixau cu curiozitatea celui care, cu un veşnic surâs pe buze, reuşea să-şi alunge gândurile negre ca să facă celuilalt pe plac. Da, îi văzuse bine pe aceşti sclavi, la fel că şi pe stăpânii tor, şeicii beduini ce conduceau caravana oficială a pelerinajului la Meca, spre inima pulsândă a Islamului, catafalcul de la Kaaba. În calitate de ghid-însoţitor avizat, Jules Gervais-Courtellemont, întotdeauna gata să flateze, îi admira în tovarăşii săi pe „adevăraţii regi magi, învăluiţi în costumele lor uşoare şi împodobiţi cu colane de aur”.

Descrierea pe care le-o face celor doi ghizi dezvăluie latura paternalistă a sclavagistului arab, transformat sub pana lui în salvator al umanităţii, aproape un filantrop. Cât despre sclav:

„Cu o statură de Hercule, sclavul lor, Şeik Salem, cum îl numisem noi dintr-o inocentă deriziune, era un uriaş negru cu picioare musculoase ca de elefant şi cu mâini enorme, nişte mâini cu degete ţepene acoperite cu o piele bătătorită şi groasă ce îi permitea să strângă fără grijă în pumn cărbunii aprinşi sau să îndoaie fierul ca între fălcile unui ciocan… Era la fel de bun pe cât era de puternic, şi foarte grăbit să facă pe placul stăpânilor săi, alungând uşor muştele şi ţânţarii de pe faţa lor în timpul somnului, ferindu-i de soare cu o grijă meticuloasă, improvizând corturi pe care le deplasa permanent în funcţie de legănarea corăbiei. La ora mesei prepara masa frugală constând în orez fiert şi pâine neagră, ceapă crudă şi curmale. Mânca cel din urmă, singur, relativ puţin pentru talia lui de colos; doar noaptea, după ce pregătea covoarele şi pernele pentru stăpâni, se întindea şi el, fredonând încă multă vreme înainte de a adormi melodii sălbatice din ţara neagră” (*idem*, pp. 40 – 41).

Evident, autorul nostru nu se gândea la rău atunci când vorbea despre sclavul negru: nu era încă vremea eliberării. În fond, când, în secolul al XIX-lea, diplomaţii englezi şi francezi au reuşit să smulgă Sublimei Porţi un

decret ce proclama sfârşitul sclaviei în „colonii” (otomanii ocupau Arabia şi o parte din Yemen), potentaţii de la Meca, mari şi mici, nu au văzut acelaşi lucru. Toţi au refuzat în bloc nici vorbă să se abolească sclavia. Au fost date uitării recomandările islamului de a blama „intervenţionismul” foştilor cruciaţi. Răul era întotdeauna altundeva. Au avut loc încăierări şi s-au comis asasinate. Nu era atât de uşor să fii otoman în Arabia acelei vremi.

Cu cât secretul era mai straşnic păzit, cu atât mulţimea de bănuieli creştea. Pe un asemenea fond de suspiciune revenea obsedant problema sclaviei, cel puţin aşa spune descrierea amănunţită pe care o face sir Richard Burton, eruditul englez care şi-a consacrat o bună parte din viaţă în vederea traducerii în engleză a operelor arabe clasice precum *1001 de Nopţi* sau Coranul.

În *Pilgrimage to* al-*Madinah and Meccah*, Burton numeşte explicit răul, folosind cuvinte supărătoare. Astfel, vorbeşte despre „traficul cu sclavi la Jeddah şi în Egipt” şi despre urgenta necesitate a abolirii acestui comerţ. Mai înainte, el îi evocase pe „tinerii sclavi negri din Medina”, pe eunuci, pe tinerele sclave de la Meca, cât şi temutele triburi de la Marea Roşie. Faptul că autorul vorbeşte fără animozitate făţişă despre *Arabia Felix* oferea un real credit relatării sale. Nimeni nu se îndoia atunci, nici chiar emirul de la Meca care, în funcţie de nevoi, se referea la edicte legalizând sau interzicând sclavia, nici, bineînţeles, stăpânii (*sayyid*), principalii beneficiari ai sistemului, că la acel moment sclavia era o lepră ce infecta toată peninsula.

Ca urmare a acestei stări de lucruri, englezii au vrut să pună capăt josnicului comerţ cu africanii ce alimenta fără fereală *suq al –aband* (pieţele cu sclavi), făcându-l pe regele Ibn Saoud (1880 – 1953) să semneze o declaraţie conform căreia comerţul cu negri trebuia să înceteze cât mai repede posibil. Asta în 1927. Dar cutuma ancestrală avea pielea prea groasa ca să termine pentru totdeauna sub efectul unui timid decret. În fapt, comerţul cu sclavi s-a menţinut şi a continuat să prospere. La şase ani după

avertismentul englez, în 1933 aşadar, un autor cu numele Eldon Rutter, totuşi prosaudit dacă judecăm după linguşirea din opera lui intitulată *The Holy Cities of Arabia*, nu a ezitat să mărturisească fără sfială, într-o comunicare în faţa Royal Aslan Society din Londra, în care el declara:

„În roată Arabia, exceptând Aden, sclavia este considerată o instituţie perfect normală. În schimb, nu am văzut decât o singură dată o piaţă de sclavi în care sclavii să fie expuşi public, ca nişte mărfuri. Asta se întâmpla la Meca, pe o străduţă strâmtă numită *suq al – aband*. Pretutindeni altundeva, inclusiv în oraşele din Golful Persic, sunt vânduţi în particular. În unele locuri, negustorii aveau un stoc de sclavi contabilizaţi cu precizie; în altele, nişte simpli intermediari aveau sarcina de a plasa orice sclav pe care stăpânul dorea să-l vândă" (citat de M. Gordon, *L'esclavage dans le monde ambe*, p. 225).

Apoi, revenind la o dispoziţie mai sinceră, Eldon Rutter a scris un articol ştiinţific intitulat *„Slavery în Arabia"* Pentru exactitatea informaţiei trebuie să menţionăm că la acea vreme britanicii erau interesaţi de prea puţin timp de golful Aden care, de altfel, avea să intre în sfera lor de influenţă din 1937, şi asta pentru un sfert de secol, ceea ce explică, poate, faptul că autorul nostru – englez, precum am văzut – nu văzuse pieţe de sclavi în regiunea unde toate mărfurile ilicite circulau regulat, totuşi, încă din Antichitate.

În ianuarie 1958, la optsprezece ani după un alt decret al regelui Ibn Saud, promulgat în 1936, apărea în revista *Réalités o* mărturisire conform căreia existau încă 500.000 de sclavi în Arabia Saudită, adică un locuitor din zece. La acea vreme, comerţul cu sclavi era perfect integrat în reţeaua comercială a ţării şi chiar susţinut discret de clasele dominante autohtone, ca şi cum pentru ele ar fi fost vorba să reziste la intervenţionismul „cultural" englez. Cunoscut, acest comerţ era, în plus, reglementat oficial; şi a rămas aşa cel puţin până în 1960 – data dezbaterilor parlamentare de la Londra pe chestiunea

intervenţiei în faţa Camerei Comunelor a lordului Shackleton – şi în special până în 1963, data abolirii oficiale a sclaviei de către regatul wahhabit. Dar, în 1980, mai mulţi călători au vorbit despre o supravieţuire a acestei practici încă identificabilă în persoana eunucilor care, în Locurile Sfinte, îşi asumau sarcina dificilă de a separa spaţiul feminin de cel masculin şi de a veghea la buna moralitate a pelerinilor.

În regatul aurului negru, cum i se spune la nevoie, continuau transporturile cu sclavi puşi în serviciile autohtonilor. În schimb, aceştia trebuiau să se străduiască să împace islamul, credinţă comună cântată şi proslăvită ca atare, cu bunăstarea materială, cu obligaţiile şi compromisurile pe care le presupunea. Desigur, nu vom găsi sclavi autohtoni – întreaga Arabie se revendică din islam, iar musulmanul nu va aservi un alt musulman –, dar extinderea servituţii actuale subliniază amploarea comerţului din trecut.

Câţi erau ei? Nu în cazărmi sau la palate, ci câţi erau în locuinţele private, în casele de ţară, de la cea mai mică proprietate şi până la hacienda din deşert? 10.000, 100.000, 1 milion, mai mult? Nimeni şi nimic nu va împrăştia îndoiala atâta vreme cât nu se va duce o campanie statistică riguroasă, spre a se cifra cu exactitate populaţia acestei ţări şi pentru a se face o estimare – chiar teoretică – a numărului de sclavi, incluzându-i şi pe orfani, pe eliberaţi, pe tinerii fără nume sau familie sau cu o filiaţie imprecisă.

Acum nu mult timp, Statele Unite ale Americii au vrut să acuze această falsă transparenţă încercând să stabilească numărul exact al celor care emigrau din regat; s-au văzut dezaprobate de protejaţii lor saudiţi în numele respectului faţă de solidaritatea naţională. Dar, presupunând că regele ar fi vrut-o, mai trebuia să-i convingă şi pe şefii de clanuri şi triburile puternice din ţinut, mari consumatori de sclavi. Totuşi, articolul IX din decretul din 1936 privitor la sclavie este lipsit de echivoc:

„Toţi sclavii existenţi [în regat] vor trebui declaraţi într-un registru special ţinut de autoritatea competentă; şi orice sclav va primi un document de identitate conţinând descrierea lui şi, pentru bărbaţi, o fotografie" (citat de B. Lewis, *Race et esclavage au Proche-Orient*, p. 243). Peste şaptezeci de ani, Arabia Saudită nu dispune încă – după cunoştinţele mele – de un asemenea registru. În fond, de ce să recenzăm şi să înregistrăm sclavii, cu riscul de a le atribui drepturi suplimentare, dacă fracţiunea servilă a populaţiei rămâne o componentă majoră a susţinătorilor regimului?

Supranumit „paradisul Arabiei", şi chiar „grădina Meccăi", oraşul princiar Ta if, la o sută de kilometri de oraşul sfânt, se poate lăuda şi astăzi că posedă numeroşi sclavi. Sunt folosiţi la udarea grădinilor de trandafiri, a viilor şi a livezilor care conferă faima locului, sau la curăţenia şi la întreţinerea palatului. La fel se întâmplă şi la Jeddah, oraş portuar, la Riyad, capitala politică a ţării, şi chiar în puritanele Medina şi Meca, unde s-a semnalat acum vreo zece ani existenţa unui corp de eunuci, cu fotografii spre exemplificare.

Nu departe de acolo, în continuarea aceluiaşi deşert, către est, şapte mici emirate jalonând fosta Coastă a Piraţilor (*Trucial Coast*) au reuşit să-şi unească destinele pentru a atenua plecarea englezilor de la sfârşitul anului 1971. Acestea sunt: Abu Dhabi, Dubai, Sharjah, Fujairah, Ajman, Umm al-Qaiwain şi Ras al-Khaymah. Abu Dhabi a fost atunci desemnată drept capitală a noii entităţi, federaţia Emiratelor Arabe Unite. Era şi cel dintâi emirat, prin populaţie, şi cel mai bogat. Cu acest titlu, a jucat un rol de „locomotivă" regională, mergând până la redistribuirea unei părţi din producţia lui petrolieră în profitul principatelor celor mai sărace. Condus de şeicul Zayed bin Sultan an-Nahyan, emir pe viaţă de la independenţa emiratului, în 1971, şi până la decesul lui, în 2004, număra în jur de 900.000 de locuitori, cu o populaţie străină estimată la 600.000 de suflete (populaţia totală a

Emiratelor este de 2, 8 milioane de locuitori, dintre care mare parte străini). Sunt reprezentate aici cam cincizeci de naţionalităţi, în principal originare din Asia – Filipine, India, Pakistan etc. – şi din ce în ce mai mulţi din Maghreb şi din restul Africii. Acest Emirat, precum fratele său mai mic din Qatar, la fel de bogat ca şi el, se zbate azi să atragă cât mai mulţi turişti străini, în special occidentali, şi pentru ca marile firme internaţionale să se implanteze aici. Drumul către aurul negru a continuat. În fapt, modicitatea teritorială şi monoproducţia petrolieră au frânat considerabil boom-ul economic. La aceasta trebuie adăugată clima (agreabilă iarna: între 25 şi 30° C; caniculă vara: în jur de 40° C, şi asta din luna martie) care acţionează ca pată de culoare pentru turismul de calitate.

Paradoxul acestor emirate ţine de un fapt evident: autohtonii, ultrabogaţi, au nevoie de mult personal, pentru toate activităţile, mai mult sau mai puţin plăcute.

Acest personal este compus în esenţă din asiatici rezistenţi la corvoadă chiar dacă, evident, supunerea nu este aici decât simulată. Poate că termenul „sclavaj” nu este pertinent în accepţiunea lui clasică, dar dispreţul cu care stăpânii privesc această faună umană, de la cel mai modest până la cel mai puternic, frizează indecenţa. Aceşti non-sclavi sunt trataţi, în realitate, ca nişte sclavi; cel puţin adevăraţii sclavi nu se înşală asupra sorţii lor. Bogăţia materială cea mai insolentă acoperă adeseori o incultură crasă în cazul multora dintre familiile de pescari şi de comercianţi ce dorm pe lingourile lor.

Nu mai e nevoie să spunem că venerarea calului i-a împins pe şeici şi pe comercianţi la nişte excese ce trec chiar şi dincolo de limitele unei pasiuni, fie ea şi faraonică. Prospectele agenţiilor turistice oferă din abundenţă informaţii despre acest subiect: caii pur-sânge ai familiei regale Maktoum sunt cei mai preţioşi din lume, cei mai frumoşi, cei mai scumpi. La Dubai totul este atât de frumos încât descrierile din *1001 ele Nopţi* par doar nişte decoruri de carton. Emiratul oferă dune şi plaje artificiale de o

frumuseţe deconcertantă, castele reconstituite, *abaya* (veşminte masculine) de o albeaţă ireproşabilă, inclusiv o bucătărie internaţională gătită ca la carte şi delicioasă. Trebuie să menţionăm şi hotelurile de cinci stele, cămilele, numeroasele zile însorite, maşinile de lux, piaţa aurului, lemnul parfumat (*ud*), mirodeniile, perlele… „Cu cât eşti mai mic, cu atât trebuie să străluceşti mai tare”, a spus La Fontaine. În ritmul acesta, Duty Free Complexes, cu care s-a înzestrat micul emirat, imitat îndeaproape de Qatar, nu vor întârzia să stârnească invidia faimoaselor Las Vegas şi Costa Brava. Ne aflăm aici într-o ţară orwelliană în care găseşti toate mijloacele ce oferă fericire oamenilor, dar în care plictisul este constant.

Ţările golfului practică un dumping economic ce rămâne ca o excepţie în istorie, excluzând, poate, ce a întreprins Japonia după ultimul război şi, mai recent, China. Cu investiţii de milioane de dolari s-au clădit blocuri-turn numite *burj* (plural *buruj*), câte o sută pe an. O asemenea frenezie răstoarnă ideile preconcepute, în special la călătorii veniţi din bătrâna Europă, unde se pare că pământului i s-a acordat o valoare patrimonială multiseculară. Aici, dimpotrivă, o bulimie jubilatorie, aproape infantilă, pare să fi cucerit fosta Coastă a Piraţilor, devenită de vreo treizeci de ani pământul ales de magnaţii petrolului. În acest scop, Emiratele au importat un număr considerabil de muncitori asiatici, mână de lucru competentă şi supusă totodată. Noi sclavi, în fond, căci drepturile lor sunt încălcate; până în ziua în care aparentul lor limfatism se transformă în tornadă socială.

Până acum, Asia a constituit un rezervor de muncitori clădiţi, parcă, după un tipar, inclusiv în a îndura nedreptăţile cotidiene cu care contramaiştrii sau alţi şefi de echipă nu ezită să-i tortureze. Pe şantier trebuie să se lucreze zi şi noapte, să se mănânce puţin, să se doarmă în nişte barăci construite rudimentar în afara oraşelor, să se câştige un minimum de bani înainte ca, veteranii asigurând rotaţia, să sosească noi migranţi. Dar gestionarea acestor

fluxuri de către oameni pune probleme foarte subtile. Mai întâi, exercitarea acestor meserii cu riscuri ar necesita o legislaţie socială riguroasă. Or, problemele de sănătate, volumul de ore lucrate, puţinele perioade de odihnă, limitarea liberei circulaţii a muncitorilor asiatici, adeseori tineri şi exclusiv bărbaţi, sunt susceptibile să primească unele etichetări ce se îndepărtează cum nu se poate de mult de normele edictate de Organizaţia Internaţională de Lucru.

Alte semne exterioare contribuie la crearea unui „spaţiu al servituţii", chiar dacă tehnologia a evoluat de ceva vreme. Evidenţiez următoarele atitudini: punerea în expectativă în timpul consiliilor sau al audienţelor, practica ofrandelor somptuare şi a cadourilor care depăşesc vizibil posibilităţile economice ale solicitantului, reţinerea paşapoartelor noilor „sclavi" care sunt muncitorii din Golf, absenţa totală a participării la viaţa colectivă, chiar şi cel mai jos nivel al scării sociale, intima convingere că supuşii sultanului şi ai emirilor din Golf, la fel ca şi ai stăpânului, sunt intrinsec superiori congenerilor imigraţi nu doar din punct de vedere economic, ci şi uman.

Câţi sclavi există, astfel, în palatele de vară, în casele particulare, în hoteluri, în stabilimentele publice? Desigur că jumătate dintre cei care lucrează în afara sectorului construcţii, cam 100.000. Nu înseamnă că aparţin fizic angajatorilor lor ci că, din moment ce mâna de lucru este abundentă, preţul ei derizoriu, şi, în pius, angajatorul nu este supus nici unei reguli scrise, adică nu este obligat să respecte niciun drept de lucru, înseamnă că poarta este deschisă oricărui abuz. De vreme ce paşaportul îi este reţinut muncitorului imigrat din momentul în care intră pe teritoriul emiratului şi, din moment ce angajatorul lui îi decide soarta dincolo de orice legalitate internaţională, termenul sclavie poate fi utilizat fără să aibă nevoie de vreo cosmetizare. Practica ancestrală a aservirii rămâne neschimbată.

Dar iată că, în septembrie 2006, a sosit ştirea: emirul

din Dubai era urmărit în Statele Unite... pentru sclavaj organizat! Şeicul Mohamed bin Rashid al-Maktoum trebuia să răspundă unei acuzaţii foarte grave: în cursul ultimilor treizeci de ani a redus la sclavie 30.000 de copii, în medie cam 1.000 pe an! Scopul: să facă din ei jocheii cei mai uşori şi mai agili din lume, capabili să încalece pe cămile şi să câştige cursele cele mai renumite din Golf. La fel de apreciată ca şi calul şi şoimul, cămila de călărit (*mahri*), capabilă să parcurgă peste douăzeci de kilometri pe oră, este foarte preţuită. Oare nu făcuse vechea Arabie din ea un instrument de război, de vânătoare şi de indispensabilă căutare a locurilor cu apă? Acuzaţia precisă spunea că nişte copii de 2 – 3 ani au fost luaţi de la familiile lor, cumpăraţi sau răpiţi în Bangladesh, din sudul Indiei, din Sudan, din Etiopia, şi duşi pe terenurile de curse cu camelide unde îndurau regimuri spartane pentru a rămâne cât mai slabi posibil. Unii susţin chiar că erau înfometaţi la modul ştiinţific. Acuzaţia adăuga că aceşti copii primeau tratamente pe bază de hormoni care-i împiedicau să crească, că, în fond, erau supuşi unei castrări chimice menite să-i cizeleze ca pe nişte maşini de pilotat mastodonţii de curse. Dar, dacă 30.000 de copii au fost reduşi la condiţia de sclavi ai hergheliilor şi ai curselor cu cămile, câţi erau sclavii din palate, din grădinile haremului, cei care întreţineau maşinile, clădirile, piscinele, care se ocupau de bucătării, de plantaţiile de palmieri, de grădini? Ne temem că ceea ce nu se ştie este mult mai sordid decât ceea ce deja am aflat!

În Kuweit, ca şi în Qatar, în Arabia Saudită sau în Dubai, angajatorul l-a înlocuit de mult pe sclavagist. Dar, deşi cuvintele se schimbă, practicile sunt imuabile, în această zonă a servituţii, filipinezi, indieni, malaezieni, cei din Bangladesh, i-au înlocuit pe captivii din Africa, *habachi* şi *zandj*. Sclavia şi-a schimbat culoarea, fără a-şi schimba funciar metodele, exceptând, poate, recrutarea ce se efectuează, practic, la domiciliu sau pe internet. Cel mai scandalos este că ţările furnizoare sunt în mare parte

complice la trafic, asta atunci când nu îl orchestrează în favoarea lor. Şi negustorii de negri şi-au schimbat tabăra şi înfăţişarea: au gulere albe; notabili printre notabili, vorbesc „*zaffair*\ conduc maşini Mercedes, locuiesc în vile pe malul apei. Un mod de viaţă pe care-l copiază de la omologii lor din Golf.

Am auzit rostindu-se cuvântul *bidoun* pentru a desemna naţionalităţile sărace, în special beduini a căror naţionalitate kuweitiană nu a fost niciodată recunoscută. Se pare că sunt peste 100.000 dintr-o populaţie autohtonă de mai puţin de 2 milioane. Am aflat că au loc constant tulburări sociale provocate de aceşti paria deosebiţi. Acum câţiva ani li s-a promis de către guvernul kuweitian că li se va reglementa situaţia. Dar se pare că nerespectarea cuvântului dat este la fel de frecventă ca şi promisiunea. Pentru moment, *bidoun*, arabi autentici sau foşti sclavi eliberaţi de aceşti aşa-numiţi *adjamis* (barbari) ce bântuiau regiunea Khuzistanului iranian şi Chatt al-Arab, s-au folosit de fiecare criză instituţională pentru a-şi manifesta mânia.

Ar mai fi atâtea studii de făcut! îmi imaginez nişte monografii consacrate fiecăreia dintre aceste populaţii volatile din goiful arabo persic şi din strâmtoarea Ormuz pe care le cunoaştem atât de puţin, monografii care să ne permită să stabilim, în sfârşit, o hartă precisă a servituţii din regiune.

4

Yemen: Zabid, piaţa de sclavi

Una dintre particularităţile Yemenului este că aici s-a combinat una dintre cele mai vechi civilizaţii, poveştile minunate ce au hrănit Biblia şi Coranul, şi structuri tribale şi războinici de onoare. Nu e imposibil ca, în cazul unor conflicte interne, să asistăm la revenirea trecutelor „rasia”[1] în timpul cărora erau puţi în servitute, şi de-o parte şi de alta, captivii, apoi vânduţi într-o piaţă sub cerul liber, în special la Zabid, Pentru moment, turiştii

1 Incursiune fulgerătoare (n.tr.).

occidentali sunt cei care plătesc neînţelegerile dintre puterea centrală – monopolizată de o clică – şi circumscripţiile locale. Raptul este aici un subterfugiu politic de ieşire din criză, are o funcţie de alertă la adresa puterii centrale de la Sana'.

Renumit pentru amplasarea strategică, Yemenul dispune şi de o geografie extrem de contrastantă. Sana' este separată de oraşele de pe coasta Mării Roşii de un lanţ muntos cu peisaje care-ţi taie răsuflarea. La vederea lor, până şi călătorul cel mai blazat se poate lăsa pradă emoţiei fără a trece drept un naiv cu inima sensibilă. În trecut, Hudaydah, Aden, Zabid, Moka şi întreg Hadramawt, deja celebre în timpurile lui August datorită războinicilor curajoşi, erau interesate de comerţul cu sclavi. Hudaydah pentru că era o escală obligatorie de pe coasta sud-occidentală a Arabiei şi deoarece controla accesul la Marea Roşie. Şi astăzi, ambarcaţiunile care înaintează pe canal trebuie să se aprovizioneze aici cu alimente şi apă.

Atât prin poziţie, cât şi prin importanţa lui, Aden trece drept capitala strâmtorii. Englezii nu s-au înşelat în privinţa lui, nici yemeniţii înşişi care au făcut din el marea lor cetate de la Sud, una dintre cele dintâi în istoria umanităţii. Aden se bucură de o istorie foarte veche, cu bazinele lui încastrate datând din timpul reginei Bilquis şi cu dubla influenţă, comercială şi militară.

Însă Zabid, în câmpia Tihama, nu departe de la azz, antica Sabea Regia, a fost cel care s-a impus în epoca medievală drept o etapă obligatorie în comerţul cu sclavi, după ce şi-a întreţinut sclavii proprii şi pe savanţii coranişti, oraşul fiind faimos şi pentru biblioteca lui şi academia sunnită de ştiinţe religioase. Astăzi, Zabid supravieţuieşte modest graţie unei producţii locale de cafea şi de textile. Totuşi, acum câteva secole era reşedinţa oficială a dinastiei zaydite care a reuşit, în 819, să-şi extindă influenţa asupra Yemenului occidental. Şi în secolul al XII-lea era un important oraş pe care geografii îl

vizitau şi-l descriau în cuvinte de laudă. Din această perioadă datează dinamismul şi strălucirea lui. Sclavii, pe care se fonda, de asemenea, acest prestigiu, veneau din Abisinia, din Bahr al-Ghazal, de pe unul din braţele Nilului Superior, trecând prin Zeyla, valea rivală situată pe coasta africană, şi poate şi prin Somalia, continuând către Meca, Medina, Damasc şi Mesopotamia.

Aşadar, graţie mai ales situării sale geografice, Zabid, imortalizat de Al-Hariri din Basra (textual „Omul de Mătase”; 1054 – 1121) într-una din planşele din celebra sa operă *Maqamât* (Şezători), astăzi păstrată la Biblioteca Naţională a Franţei, a cunoscut o asemenea expansiune. Pictând piaţa de sclavi de la Zabid (cf. foto), ilustratorul lui Hariri nu-şi închipuia cât de preţioasă avea să se dovedească mărturia lui pentru generaţiile viitoare, de vreme ce este aproape unică în felul ei. Vedem în ea beduini sub un chioşc, fără îndoială un vânzător şi un cumpărător, care evaluează nişte produse neidentificate, asta dacă nu erau chiar nişte negustori de sclavi ce-şi încercau marfa. În prim-planul miniaturii, un grup distinct de persoane participă la o vânzare de sclavi bărbaţi, cu negociere aprigă. Erau mai mulţi de vânzare? Fără îndoială, dar legenda nu o spune. Sigur este că stăpânii sunt albi, îmbrăcaţi cu strai oriental, straie mai degrabă scumpe, semn al bunăstării, şi cu bărbi negre destul de bogate. Sclavii sunt negri, un grup de trei adolescenţi. Alături de ei, o fată slavă. Nu sunt nici legaţi, nici maltrataţi în vreun mod special. În grupul de negustori se disting clar două tipuri de turbane (văluri), unele roşii şi lungi, celelalte albe. În plan îndepărtai, un ah personaj important al pieţei de sclavi, aşa-numitu! *muhtassib*\ sarcina lui consta în a veghea la exactitatea tranzacţiei şi a preleva dijma trezoreriei. După înfăţişare, unul dintre sclavi era destinat locuinţei unei burgheze din oraş pe care o vedem, împreună cu fiica ei, ascultând descrierile pe care un *jăllâb* i le face viitoarei sale achiziţii. Miniatura datează de pe la 1230, un secol după redactarea definitivă

a lucrării *Maqamât* a lui Hariri. Iată cam ce ne spune despre gradul de acceptare a negoţului cu sclavi în regiunea Zabid, despre care ştim în subsidiar că era şi furnizoare de mână de lucru servilă pentru o regiune ce mergea de la Cairo la Bagdad şi mai departe, poate până la Samarkand şi Bukhara, trecând, bineînţeles, prin Hedjaz, Meca şi Medina, dintotdeauna mari consumatoare de sclavi.

În faţa regiunii Hadramawt şi a joaselor sale văi biblice se află insula Socotra, numită şi Socotora şi, în arabă, Suqutra. Este situată în largul oraşului zemenit

Al-Muqalla şi. la aproape 250 de km de extremitatea orientală a Africii. Această insulă paradiziacă măturată de vânturi, lovită de hulă şi de muson, măsoară cât jumătate din Corsica. Renumită pentru mierea ei, socotită drept cea mai scumpă din lume – dar şi mierea din sultanatul Oman are aceeaşi reputaţie –, pentru aloe, tămâie, corali, pentru absenţa reptilelor şi pentru vegetaţia tropicală, Socotra este încă protejată de turismul în masă, mai ales că broşurile operatorilor de turism nu o menţionează deloc. Totuşi, „Frumoasa Adormită”, deja menţionată de Plinius, v-a fost foarte atrasă, de-a lungul secolelor, de comerţul cu sclavi, atât pentru numeroasele servicii pe care le oferea negustorilor de negri, cât şi pentru luptele de influenţă pe care ea le-a stârnit între portughezi, la cei din Oman, la yemeniţi şi englezi. După ce s-a aflat sub directa influenţă a portughezilor (1509), apoi a imamului din Mascat ai cărui locuitori erau aproape tributari, englezii au ocupat-o în 1835, se presupune că după ce a fost cumpărată de la imamul din Hadramawt. Flota Maiestăţii Sale remarcase interesul pe care acest petic de pământ îndepărtat îl putea reprezenta pentru siguranţa vapoarelor din Royal Navy ce se îndreptau către Indii. În fond, Socotra se afla exact pe ruta cea mai directă dintre Canalul Suez şi Bombay.

Şi în zilele noastre, cei care trăiesc la Socotra şi care vorbesc o rugoasă arabă yemenită, sunt foarte marcaţi de dubla apartenenţă, arabă şi africană* terestră, şi maritimă,

căci întreaga insulă este îndreptăţită să se simtă ca aparţinând ambelor elemente. Acest aspect derivă direct de contactele sale vitale cu continentul arab şi cu oraşele de pe coastă (cei din Socotra ajungeau până la Bahrein ca să pescuiască perle), dar şi de legătura lor viscerală cu lumea mării. În golfuleţe trăiesc veritabili Robinson Crusoe a căror singură sursă de subzistenţă este pescuitul rechinilor. Regiunea este atât de populată de rechini, încât cei mai pricepuţi pescari ar putea să strângă o cantitate spectaculoasă în ambarcaţiunile lor fragile.

Socotra a fost şi un refugiu pentru corsari şi negustorii de negri, constituind o piesă de rezistenţă a comerţului oriental cu sclavi, cam de talia, în Lumea Nouă, a Antilelor, a Cubei sau a insulelor Haiti, cu diferenţa demnă de reţinut că mulţi dintre sclavi se opreau mai degrabă în Caraibe decât pe continentul nord-american.

Yemenul este, aşadar, o fostă bază sclavagistă. Piaţa de la Zabid a fost, cu siguranţă, amplasamentul cel mai important, dar dispozitivul sclavagist era şi mai bogat: de o parte, calea de descărcare pe care o oferea Socotra şi care, pe ruta Indiilor, oferea securitate şi anonimat; de cealaltă parte, axa Aden-Hudadah, pe coasta occidentală a ţării, constituia o trecătoare ce asigura, un preţios avantaj seniorilor locali pentru abordarea oricărei ambarcaţiuni suspecte. Adăugând Djibouti şi Zeyla de cealaltă parte a canalului şi, bineînţeles, întreg hinterlandul african, acest punct de pe glob s-a dovedit un obstacol extrem de bine înarmat pentru controlul traficului cu sclavi venind din Oceanul Indian.

5

Sultanatul Oman, furnizorul oficial pentru NEGUSTORII DE NEGRI

Acest sultanat din Oceanul Indian a dat numele său mării cu care se învecinează pe mai mult de 1 300 de kilometri. Graţie mai ales regiunii largi de coastă dinspre ocean care l-a înzestrat cu o experienţă maritimă inegalabilă, sultanatul a furnizat navigatori recunoscuţi,

precum Sindbad, personajul din 1001 de Nopţi care, prin aceste locuri, nu trece doar ca un personaj de legendă, ci ca un marinar originar din Soiir, printre altele port în comerţul cu negri din secolul al XIX-lea, la fel ca Mascat, unde se organizau regulat ceremonii în onoarea lui. Dar sultanatul a oferit mai ales numeroşi corsari ce au străbătut Oceanul Indian, negustori de perle şi de aur, traficanţi de tot soiul, şi o mică dinastie de sclavagişti de care flotele occidentale au trebuit să ţină cont.

Cu imensa lui deschidere la ocean, aflat în faţa Iranului şi a temutei sale strâmtori şi în faţa Pakistanului şi a Indiei, sultanatul Oman a fost un punct-cheie în navigarea sclavilor negri din secolul al XVIII-lea. Negociatori, armatori, traficanţi şi chiar, astăzi, militari americani, au făcut într-o bună zi escală la Mascat. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, acest imens teritoriu deşertic şi muntos a jucat un rol strategic decisiv în regiunea căruia el îi stimula dinamismul şi-i oferea securitatea.

Istoria modernă a sultanatului Oman a început în zorii secolului al XVI-lea, în 1508, când marinarii portughezi, sub ordinele lui Albuquerque, profitând de rivalităţile dintre diferitele triburi, au ocupaţ capitala, Mascat, unde au rămas până în 1548. Portughezii nu au părăsit provinciile şi fortificaţiile din Oman decât constrânşi cu forţa. În 1649 ei au fost alungaţi până la posesiunile lor est-africane – Mombasa, Pemba, Kilwa, Zanzibar – pe care au trebuit de asemenea să le părăsească la sfârşitul secolului al XVII-lea.

Dar unele surse pertinente arata că marinarii din Oman erau foarte activi în regiune de mai multe secole. Ambarcaţiunile lor băntuiau coastele africane până la Mogadiscio, de unde luau încărcături de mărfuri rare de care Mesopotamia şi Egiptul erau pe atunci avide. Independent de numele său şi de loc, suveranul din Oman era obligatoriu comerciant şi armator. Cu flotila lui de corăbii tradiţionale, el aducea din Africa elefanţi, sclavi, tămâie, tot felul de mărfuri vândute pe loc şi reexpediate

în Arabia, Persia şi India.

După cum o dovedesc chiar arhivele sultanatului, puterea prinţului se întindea asupra unor comptoare situate în Oceanul Indian, atât pe coasta persană, cât şi în India şi în Africa Orientală, în timp ce strâmtoarea Ormuz îi servea drept refugiu. Stabilimentele din Kilwa ar data din această epocă, dar nu dispunem de nicio cercetare precisă în acest sens. Se ştie doar că abbasizii şi-au arătat interesul pentru sclavii negri ce puteau veni să muncească în mlaştinile (*bataân*) din sudul Irakului. Printre celelalte insule care-i reveneau sultanului, Socotra – astăzi yemenită –, graţie poziţiei sale strategice, aproape de punctul extrem al Cornului Africii, constituia o etapă la jumătatea drumului dintre zona meridională a comerţului cu sclavi şi capitală. Situată la Zanzibar, reşedinţa principală a ultimilor sultani sclavagişti a fost păzită de sclavi cafri.

Toate părerile converg în a semnala că sultanatul Oman a făcut, de treizeci de ani, un salt considerabil pe calea modernităţii. Pentru o ţară care întreţinea încă un comerţ cu sclavi acum o jumătate de secol, efortul este de apreciat. Ce a devenit în zilele noastre? Sultanatul cunoaşte acelaşi sindrom ca şi ţările din Golf, ieşite din feudalitate direct în secolul al XXI-lea? Sau este o excepţie în mijlocul triunghiului oriental Africa de Est/ Emiratele Golfului/ India?

Când debarci în această ţară descoperi, mai întâi, o coastă „elveţiană mijlociuorientală”, atât prin curăţenia traseelor rutiere, străduţele înflorite, mici sate, cât şi prin presupusa bogăţie a suveranului, sultanul Qaboos ibn Said, aflat la putere din 1970. Dar mai e şi altceva care-ţi sare în ochi: infinita blândeţe a celor din Oman. Problema n-ar trebui abordată în aceşti termeni, căci păcătuim mereu prin subiectivitate atunci când generalizăm o trăsătură, o personalitate, când extindem o conduită la ansamblul unei populaţii, dar există intuiţii ce vorbesc de la sine. Cei din Oman au moştenit de la trecutul lor simţul opulenţei şi-l

manifestă amplu în gesturile mărunte ale vieţii cotidiene. Nici viitorul nu-i înspăimântă, dat fiind importanţa zăcămintelor de hidrocarburi descoperite în subsolul terestru şi maritim.

Sigur este că puternicii neguţători din Evul Mediu care dominau pe atunci comerţul din Golf erau în majoritate din Oman, fie credincioşi sunniţi shafiiţi, după numele imamului Chafc-i (767 – 820), fie şiiţi imamiţi, pentru care legenda Imamului Ascuns este o certitudine ce nu mai necesită comentarii. Au reuşit să strângă averi colosale inventând, literalmente, cabotajul, escalele, navigaţia nocturnă, vela triunghiulară aşezată oblic.

Să adăugăm la aceasta, în secolul al XVIII-lea, un negoţ foarte puţin onorabil, dar rentabil: cel cu sclavi. Nu erau obligatoriu aceiaşi comercianţi, aceleaşi prăvălii, aceleaşi familii care îl practicau, dar câştigurile erau rapide şi pe măsură, corupţia atât de generalizată încât nimeni nu ar fi considerat a fi un lucru rău ca vreo familie să se lanseze în acest trafic. Să cumperi un paznic, un vameş, un inspector, era ceva obişnuit, cu atât mai mult cu cât sclavia nu era condamnată moral. Fără constrângerea unei legi de stat, sau fără o presiune străină, nimic nu-l îndemna pe un simplu vameş să verifice încărcătura pe care căpitanii echipajelor o îmbarcau, legal sau ilegal, la bordul felucilor lor. În faţa tentaţiei câştigului conştiinţa devine adeseori complicele contabilului, mai ales că aurul, materiile preţioase, sclavajul, constituiau principalele resurse ale seniorilor din Oceanul Indian.

O altă trăsătură marcantă este marele metisaj al societăţii omaneze, nu atât prin jocul alianţelor, cât prin influenţele exercitate de comunităţi între ele, în special în comerţ şi în servicii. Indienii deţin aceste sectoare, chiar dacă pakistanezii, cei din Bangladesh, filipinezii, le contestă hegemonia. Dacă mulţi vin din Kerala şi din Bombay, atunci este suficient să asistăm la un Bollywood local – festival de cinema organizat chiar la Mascat – pentru a verifica faptul că aici sunt reprezentate toate

regiunile Indiei. Ei deţin sectoarele cu cea mai mare plusvaloare, precum ţesăturile, aurul, artizanatul, comerţul cu bucata, telefonia şi informatica. Servitorimea este vizibilă în restaurante, în hoteluri de lux, în oraşele de pescuit, fabrici, grădinărit. Indienii mai sunt şoferi, comisionari, birtaşi, negustori de stofe, tăietori de pietre, artizani. Nu există niciun domeniu din categoria serviciilor unde ei să nu intervină cu competenţă.

Nu se poate spune în ce măsură era odinioară soarta Omanului legată de a Zanzibarului. Ceea ce le-a unit, legătura indestructibilă, a fost mica dinastie a busaizilor din Mascat (în arabă Al-Bu să-id) care, începând din 1741, a domnit în ambele ţinuturi. La mijlocul secolului al XIX-lea, două ramuri distincte ale dinastiei care s-au intitulat ei înşişi *sayyd* („Stăpâni”), apoi Sultani – dominau regiunea. Prima ramură se afla sub autoritatea sultanului ibn Ahmad, cealaltă se supunea ordinelor fiului acestuia, imamul să-id ibn Sultan (cei din Oman sunt credincioşi kharedjiţi şi ţin la titulatura sistemului şiit), care a murit destul de repede, în 1856, lăsând după el cincisprezece copii, dintre care mai mulţi pretendenţi la tron. Tuwayni, vârstnicul, şi-a adjudecat Omanul, iar Majid, mezinul, a luat Zanzibarul, care s-a eliberat imediat de sub sultanat.

Sub conducerea viceregelui Indiei, bucurându-se din plin de influenţa lor în Mascat, englezii s-au arătat foarte activi în alegerea strategică a dinastiei Sayydi din Oman. Începând din această epocă, s-a profilat declinul celor două ramuri, antrenând în căderea lor şi lucrativul comerţ marin care conferise puterea şi prestigiul oraşului Mascat timp de două secole.

Să ne oprim asupra a două nume: Yacout şi Bargash.

Bargash era fratele lui Majid ibn să-id. În 1870 a întreprins extinderea puterii sale asupra întregii regiuni dintre Zanzibar şi Mogadiscio. Dar perioada nu-i era favorabilă, mai ales din cauza apetitului din ce în ce mai ascuţit al puterilor occidentale. Emglezii, precum am văzut, îşi formaseră deja obiceiurile lor aici, dar germanii

şi italienii se interesau şi ei de această coastă africană care, deşi aparent fără de lege încă de la Potop, atrăgea toţi prădătorii…

Celălalt exemplu, al lui Yacout, este o ilustrare perfectă pentru omul din Oman trecut în Zanzibar. Yacout (Yakut, conform grafiei anglo-saxone) era exfavoritul imamului din Mascat, capitala sultanatului. În secolul al XIX-lea a devenit guvernator în Zanzibar, ceea ce a făcut din el ultimul sultan în funcţie înainte ca englezii, care curtau de mai multă vreme regiunea, să obţină de la acest „băiat drăguţ” – *dixit* Louis Garneray – un drept de control asupra ansamblului activităţii portuare, la sosire şi la plecare. Mai înainte, Yacout, însetat de aur, tratase cu numeroşi negustori de negri arabi şi europeni care veneau să se aprovizioneze pe insula lui cu sinistrele încărcături. În timpul domniei sale, *Doris*, corabie înarmată ce transporta negri, condusă de înfricoşătorul căpitan Liard, putea încărca peste 250 de sclavi la un singur transport.

6

Egiptul, „creierul” comerţului arab cu sclavi

Doctrina musulmană pe tema sclavagismului a fost concepută şi aplicată mai întâi la Cairo. Acolo au fost create şi au făcut avere marile trusturi sclavagiste. Astăzi dispunem de informaţii conform cărora politica sclavagismului era deja uzuală în primul secol al islamului. Dar Egiptul faraonic recrutase, în trecutul îndepărtat, sute de mii de sclavi pe care-i folosise cu asprime la construirea numeroaselor monumente funerare, la lucrările militare şi de cult din care ţara avea nenumărate. Ca tot ce se petrecea important la ei, artiştii egipteni au sculptat în piatră şi aceste detalii, după cum se poate vedea foarte clar pe un perete al mormântului aparţinând lui Horembeb, din cea de-a 18-a dinastie (cu paisprezece secole înainte de Hristos).

Odată cu instalarea islamului şi după ce i-au corupt pe teologi, pe inspectorii de pieţe şi pe suverani, promotorii acestui ruşinos trafic, aşa-numiţii gallabine

(nume purtat curent de negustorii de sclavi din Egipt) au reuşit să-l menţină cu orice preţ până la începutul secolului al XX-lea. În această lungă perioadă, Egiptul a rămas placa turnantă a comerţului cu negri proveniţi din triunghiul de aur est-african: Sudan, Nubia şi Etiopia. În timp ce Nilul funcţiona ca o legătură între sursa de aprovizionare şi „centrele de triere „care erau pieţele de sclavi, Egiptul – fiica Nilului, precum îl numea Herodot – servea drept răscruce pentru diferitele rute ale sclaviei, Sudul întâlnind Nordul, Libia întâlnind Turcia, Maghrebul întâlnind Mesopotamia, etc.

Începând de la islamizarea lui, în 642, Egiptul a devenit străjerul doctrinei musulmane tradiţionaliste, locul unde se elaborau decretele hotărâtoare pentru viaţa în comun şi cartele ce guvernau toate tranzacţiile dintre oameni, aşadar şi comerţul. La mijlocul secolului al VII-lea, deja, a fost semnat un tratat de neagresiune mutuală între nubieni şi egipteni. Acest tratat, numit *baqt* (sau *bakt*, ori *bakht*) era, totuşi, prevăzut cu o clauză interesantă pentru noi: cei dintâi trebuiau să le furnizeze sclavi celorlalţi – mai multe sute, conform lui Al-Maqrizi (1364 – 1442), cel mai mare istoric al Egiptului –, în vreme ce partenerii lor din

Nord le trimiteau provizii, garantându-le regilor locali securitatea şi frontierele dintre districte.

La drept vorbind, comerţul cu sclavi negri nu a încetat niciodată în Egipt. Nici războaiele, nici campaniile de islamizare, nici imprecaţiile moraliştilor nu au reuşit să oprească o activitate ancestrală ce s-a acutizat de-a lungul secolelor al VIII-lea şi al IX-lea în virtutea cererii tot mai mari venite din partea marilor metropole ale Islamului.

Căci Egiptul a devenit atunci o „treaptă" importantă în dezvoltarea Islamului, în secolul al X-lea, sub sceptrul generalului fatimid Jawhar (mort în 992), fost sclav eliberat, un străvechi orăşel cu numele Fustat (Tabără) avea să se transforme, puţin câte puţin, în Cairo. Situat pe o câmpie de la ţărmul Nilului, nu departe de fostul Babylon

egiptean, Cairo avea să reveleze curând puterea fatimizilor şi să-i impresioneze pe rivalii acestora, şiiţi ca şi ei, pe abbasizii din Bagdad. Trebuia ş-o facă repede, căci sultanul fatimid Mui zz li Din Allah (mort în 969), aflat încă în Tunisia, dorea să-l cucerească.

E de la sine înţeles că, în aceste condiţii speciale, rolul sclavilor era hotărâtor, astfel încât, patru ani mai târziu, Cairo, numit mai întâi Al-Qahira al Muizziya (Victoria lui Al-Muizz), a fost declarat capitala oficială a fatimizilor. Pe lângă sclavii negri veniţi din Africa, Egiptul a făcut întotdeauna apel şi la sclavini, captivi de origine slavă care, în trecut, se integraseră în administraţia armatelor musulmane înainte de a ocupa posturi de foarte mare responsabilitate. „Nu peste mult", nota Xavier de Planhol, „slavii [sclavini], aceşti sclavi pe care creştinii, în special prin mijlocirea negustorilor evrei, îi vindeau atunci în număr mare în Islam şi care se grăbeau să adopte credinţa noilor stăpâni, au jucat un rol determinant în dezvoltarea marinei fatimide. Unul dintre ei, Cabir, a fost cel care, în 928, comanda escadrila ce a pornit de pe coasta tunisiană ca să atace Apulia şi să ia cu asalt Taranto, înainte de a bloca Neapole. S-a făcut remarcat şi în anul următor, înfrângând flota greacă în Marea Ioniană" (*L'Islam et la Mer*, p. 52). Autorul admite că numărul lor era foarte mare şi-i distinge printre ei pe eunucul Solyman, Djaafar ben Obayd, zis Tâlharul (Ţlou loq), pe Masud şi Noşayr.

De-a lungul secolelor, Egiptul, guvernat de numeroase dinastii musulmane, a cunoscut trei momente de exaltare sclavagistă: perioada tulunizilor (868 – 905), cea ayyubidă (1169 – 1260), cea a mamelucilor (1250 – 1515). A trebuit să urce pe tron Mehmet Ali (1769 – 1849) care, la 1 martie 1811 a masacrat 300 de mameluci în citadela lor, pentru ca structurile féudale de la Nil să înceapă să evolueze astfel încât, între 1885 şi 1953, sistemul kedival a putut iniţia o politică de eliberare a sclavilor, având drept mentor în acest domeniu mărele

Albion.

Cifrele cele mai concludente se referă la circa 60.000 de sclavi folosiţi de mica dinastie a tulunizilor ce şi-a exercitat puterea timp de patru decenii, între 868 şi 905. Armata lui Ahmed Ibn Tulun (mort în 884) era constituită din sclavi turci şi, mai ales, din sclavi africani. Această perioadă mai degrabă prosperă a văzut organizându-se o politică de împărţire a pământurilor numite *qata-i* sau *iqta*. Aceste concesionări funciare mergeau, mai întâi, către acoliţii sultanului, ceea ce a condus la o creştere rapidă a numărului de sclavi însărcinaţi cu amenajarea lor, cu întreţinerea şi cultivarea. Până nu demult, puteau fi încă văzute ici şi colo unele gravuri reprezentând sclavi ce puneau cu mare greutate în mişcare o roată de apă pe Nil, irigaţia fiind în aceste ţinuturi semideşertice cheia agriculturii.

În timpul dinastiei ayyubide, de origine kurdă şi contemporană cruciadelor, sclavi i din Asia Centrală au urcat una câte una treptele ce duceau către culme. Întregul merit i-a revenit lui Salah Ad Din al-Ayyoubi (1138 – 1193), saladinul cruciadelor, a cărui carieră militară a Strălucit ca o stea pe cerul oriental mai degrabă înnorat.

Erau desemnaţi cu numele lor de servitute: „Posedaţii" sau *Mameluci*. Aceştia au fost suveranii Egiptului între 1250 şi 1517. Foşti sclavi eliberaţi, musulmani pioşi, conduceau provincia cu o clarviziune certă. Acest exemplu unic pentru pământul islamic – exclud pentru moment sultanatul din Delhi – ar merita să i se acorde numai lui un studiu aprofundat. Timp de mai multe secole, califatul musulman a vădit nevoia de a se aproviziona cu soldaţi străini şi de a-şi constitui un soi de miliţie cu oameni proveniţi din toate colţurile Europei, în special din Caucaz, din Kurdistan, din jurul Mării Caspice, din Rusia, din Bulgaria, din Polonia, din Balcani. Această miliţie albă, numită şi *devsirme*, în alte părţi corpuri de ieniceri, a cunoscut o amploare considerabilă între secolele al XIII-lea şi al XVI-lea. Chiar estompată, influenţa

ei trebuie să se fi prelungit până la începutul secolului al XIX-lea. În 1811, s-a văzut, între 300 şi 400 de puternici reprezentanţi ai dinastiei mameluce au fost trecuţi prin sabie. Mohamed Ali (Mehmet Ali pentru turci) trebuia să-i pedepsească oferind gestului său maximum de publicitate. În fapt, mamelucii nu erau în măsură să-şi impună pe deplin voinţa în faţa suveranilor din regiune şi nu vedeau turbanele înclinâpdu-se la trecerea lor. Nu numai că ceilalţi îndrăzneau să-i înfrunte dar, într-un final, puterea lor a fost chiar eradicată prin forţă.

De-a lungul acestei cărţi s-a văzut că, a fi fost în trecut sclav, nu ferea pe nimeni să devină, la rândul lui, sclavagist. Cazul mamelucilor nefiind unic, este important să răspundem la întrebarea: „Au fost mamelucii sclavagişti? Şi ce amploare a cunoscut comerţul lor cu sclavi?” Răspunsul nu lasă loc nici unei iluzii de vreme ce numeroşi servitori şi sclavi erau retribuiţi, în timpul mamelucilor, din vistieria publică. Nu lipsesc cazurile marcante, după cum ne spune Abd ar-Raziq, autorul lucrării *La Femme au temps des Marulouks en Égypte*: astfel, An-Naţâr Mohamed Ibn Qalawun ar fi avut, pe lângă cele patru soţii legitime, peste 2000 de concubine pentru care a cerut să se construiască „şapte săli” *ţal-qa ăt as-sab*) în Citadelă pentru a le adăposti (p. 49).

O asemenea cultură a sclaviei militare sau administrative, inclusiv. guvernamentale, a sfârşit prin a influenţa în asemenea măsură, cutumele egiptene»; încât autorii arabi nu mai semnalează deloc existenţa unei categorii servile, aceasta, făcând corp comun cu restul naţiunii. Această neutralitate s-a reliefat în mod special în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, până în iunie 1826, dată la care corpul de ieniceri a fost decapitat.

Pe fryntul de expansiune, Egiptul simţea că prinde aripi. Graţie victoriilor asupra ţărilor vecine din sud, el a devenit progresiv cel mai solid pol al Lumii musulmane. În Egipt, mai precis la Cairo, dispozitivul sclavagist şi-a

căpătat atunci adevăratul sens, începând cu terminologia menită să descrie servitutea, Un cuvânt cu sonorităţi străine, fără îndoială că de origine turcă, *yasirji*, îl desemna, pe negustorul care făcea comerţ cu captivi şi sclavi. Un alt termen, tot străin, *jallab* sau *gallab*, conform pronunţiei egiptene, desemna un personaj redutabil şi important care se deda unei ocupaţii ce astăzi ne repugnă: comerţul, cu negri. La origini, *jallab* era boarul. Dar, în măsura în care persoana aservită nu: avea nicio demnitate şi nu se deosebea cu nimic de vite, termenul folosea pentru a-l desemna pe cel care făcea, un astfel de comerţ. Să mână boi, cămile, cai, dintr-un oraş sap dintr-o ţară în alta, Se spunea *jalaba*, „a conduce", „a transporta" Cuvântul *jallab* este, de altfel, utilizat constant în târgurile de animale din Maghreb.

Fie că se numeau *jallab*, *yasirji* sau *tajâr fir-raqâq* („negustor.de sclavi"), aceşti negustori şi comanditarii lor aveau proprietate. asupra unei străzi din Cairo unde posedau agenţii comerciale stabile şi agenţi, în vreme ce corporaţia lor era plasată sub conducerea unui mai-mare al negustorilor de sclavi, *ra is al-yasirjiya*. Aceşti negustori erau suficient de puternici pentru a putea arma şi corăbii. Aristocrata engleză Lucie Duff-Gordon, aflată în vizită în ţară pe la mijlocul secolului al XIX-lea, mărturisea că a văzut corăbii cu negri ancorând la Lpxor pe 7, martie 1, 864: „Aparţin *uvaxi gellqb* sau negustor de sclavi pe care îl văd de aici" (*Scrisori*, p... 137). În sfârşit, pentru a completa această organigramă trebuie să spunem că mai existau şi nişte funcţionari numiţi de puterea kedivă – unii europeni, precum „cooperanţii" albanezi –, carp îi ajutau să se păstreze în conformitate cu legea.

La Cairo soseau caravanele din Sudan încărcate, cu mărfuri rare şi preţioase şi, mai ales, cu sclavi cumpăraţi ieftin, de comisionari ca să-i exporte către Siria, Anatolia, Balcani şi republica din Veneţia. Merită să.ne gândim la cifra lor: au fost mai multe zeci de mii care au tranzitat antrepozitele şi caravanseraiurile din Cairo

Înainte de a fi puşi în vânzare pe diferite pieţe, printre care şi cea din Cairo, în vecinătatea Citadelei, şi cea din Alexandria, amplu descrisă în 1843 de Félix Fabri cu ocazia călătoriei lui. Nu putem propune un număr exact deoarece, în cele mai multe dintre cazuri, etichetele aplicate pe încărcăturile navelor ce străbăteau Marea Roşie sau Nilul erau fanteziste. Chiar când sclavajul apărea ca fiind activitatea lucrativă a vreunui negustor de negri, destinaţia pe care o urmau captivii le schimba condiţia, deci şi statutul. Astfel, când o tânără sclavă sudaneză îşi găsea achizitor în înalta societate egipteană şi când noul său proprietar decidea să-i acorde un minimum de educaţie, ea devenea servitoare, chiar membră a familiei; Identitatea ei de sclavă dispărea imediat din vocabularul uzual şi devenea „fiică prezumtivă" sau „fiică adoptivă" a marelui senior. Personalul aservit de administraţia kedivă îşi schimba şi el denumirea şi identitatea. Din sclav devenea soldat, om bun la toate, gardian, camerist, paj, sau chiar secretar. Dacă era femeie şi, în plus, tânără şi drăguţă, avea toate şansele să urce în ierarhia socială pentru a le asista pe marile doamne din clasele înalte. Sclava devenea atunci „guvernantă", „maseuză de baie", „costumieră" sau „bucătăreasă" Femeile sclave asigurau, în calitate de concubine, un serviciu sexual cvasiobligatoriu pe lângă stăpânul casei; uneori şi pe lângă progenitura masculină pe care trebuia s-o ajute să devină bărbat. La o scară inferioară, ele se aflau adeseori în serviciul poliţiei şi al agenţilor statului. Unele erau dirijate către bordelurile din oraş unde petreceau ani buni practicând prostituţia.

Această activitate intensă necesita structuri portuare fixe şi funcţionale, cum au fost Alexandria, Damiette şi Rosette. Cealaltă rută era terestră: trecând prin Sinai, lega Egiptul de Mesopotamia şi mai departe, prin deşert, de întreaga Persie. LJneori se făceau livrări particulare direct în micile porturi de pe coasta Arabiei: Jeddah, Rabigh, Mastura, Umm Ledj, Ouedj, Dhaba şi Khuraiba.

La Cairo se aflau şi teologi care disimulau cu edictele lor alambicate (*fatwa*, pl. *fatawi*) traficul cu fiinţe umane. Cu mijlocirea finanţelor, ei închideau ochii când se comiteau abuzuri flagrante. Am spus anterior că se constituise un birou guvernamental specializat în sclavie. Acest birou, activ la Cairo până în 1860, se numea „Direcţia sclavilor pe lângă corporaţia sclavagiştilor" (*meslahat ar-mqâq bţ-wakalat al-jallaba*). Dincolo de „moralizarea" unui astfel de comerţ nefondat, misiunea lui oficială consta în supravegherea tranzacţiilor şi a încasărilor masive de bani. Acest „serviciu" a fost condus succesiv de Hajj Ali (1826), Ismail ben Radi (din 1833 până în 1834), Hajj Abd al-Karim al-Baghl (1835) şi, din nou, de Ismail ben Radi din 1843 până în 1852.

Între 1800 şi 1850, Egiptul deţinea în Africa cea mai mare suprafaţă din istoria lui contemporană. Fondând Khartoum (1832), el a cochetat cu ideea de a deveni o superputere, dacă nu panarabă, cel puţin regională. Odată restaurată patria faraonilor, aceasta trebuia să fie demnă de acest statut în toate atributele naturale ale puterii sale, printre care şi aservirea „maselor muncitoare", altfel zis sclavii. De aceea, în materie de abolire, cum ne putem imagina, decretul kediv din 4 august 1877, presupus a pune capăt traficului cu „lemn de abanos", s-a dovedit contraproductiv şi nu a cunoscut un succes imediat. Am putea spune că a rămas literă moartă, exceptând, poate, cancelariile occidentale cărora le-a ascuţit vigilenţa. Autoritatea centrală însăşi nu era deloc grăbită să vadă dispărând im comerţ foarte profitabil, în ciuda tuturor nemulţumirilor. Dacă a părut că încearcă să stârpească morbul, în schimb a alimentat unele centre paralele. Din acest punct de vedere Egiptul a fost, prin excelenţă, ţara ambiguităţii şi a limbajului dublu. Pe de o parte, versetele coranice preconizând abolirea sclaviei erau interpretate de către jurişti teologi drept o facultate a credinciosului de a-şi salva sufletul odată trecut în lumea de dincolo, ceea ce întârzia cu atât mai mult un gest recomandat, fără a fi şi

obligatoriu; de cealaltă parte, corporaţia negustorilor se folosea de influenţa ei pe lângă autoritatea publică pentru a exploata abil absenţa oricărei interdicţii majore în Coran.

Dacă povestea biblică vorbeşte despre vechimea cutumei sclavagiste, vestigiile arheologice sunt, pe drept cuvânt, mândria Egiptului, şi constituie o veritabilă arhivă atestând extrema banalitate a practicării ei de către guvernarea faraonică. Pe aceste considerente, sultanii, potentaţii, căpeteniile mărilor nu au mai simţit nevoia de a schimba metoda. Conform istoricilor, în Egipt au putut fi, astfel, numărate mai multe milioane de sclavi, în special negri sosiţi din interiorul Africii Orientale, din Darfour, regiune alipită Sudanului, din Kordofan, din Bahr al-Ghazel, din Etiopia şi din Egiptul apropiat şi, firește, din Nubia.

Fenomenul „domesticităţii" care, ca şi în alte părţi, este adeseori un sclavaj mai blând, mai „acceptabil", perpetuează şi astăzi legăturile de supunere a unui mare număr de tineri şi tinere defavorizaţi faţă de faţă de „notarii de ţară", asta ca să reluăm titlul unei opere populare egiptene.

7

Sudan şi Nubia: „cooperare" forţată cu vecinii EGIPTENI

Alături de alte regiuni ale Africii, Sudanul şi Nubia au constituit un zăcământ de sclavi, oarecum asemănător cu minele de diamante din Africa de Sud. Sub termenul ¡Bilad ad-Sudan, „Ţinutul Negrilor", călătorii arabi care au creat, fără îndoială, denumirea „Sudan", au descris bogăţia acestor foste regate, în special aurul lor, fildeşul, populaţiile „primitive*, şi au furnizat informaţii despre neîncetatele războaie la care se dedau triburile încă din timpurile cele mai îndepărtate.

Incă din primul secol al Islamului, un pact neobişnuit a impus Nubiei şi Sudanului (graniţele lor s-au modificat în funcţie de corectările pe care le-au suportat de-a lungul ultimelor două secole) să furnizeze suveranilor Egiptului

între 400 şi 500 de sclavi pe an. Mărunţii regi sudanezi primeau o compensaţie în natură în grâu, orz, stofe preţioase şi, se pare, în vin, în ciuda obiecţiilor teologilor conservatori şi a guvernatorului Egiptului în funcţie pe atunci, Abdal-Aziz ibn Marivan (mort în 704).

Sudanul şi Egiptul sunt strâns legate, iar sângele lor s-a amestecat într-atât încât este greu să nu observi continuitatea elementelor umane între cele două popoare. Mai întâi culoarea pielii, statura înaltă a indivizilor, cultura arabă comună şi, mai presus de toate; destinul lor istoric. Desigur, o ţară a strălucit uneori mai mult decât cealaltă prin progresele spectaculare în materie de arhitectură şi urbanism, însă cel care a clădit toate monumentele marilor imperii egiptene, implicit faraonice, nu a putut fi decât nubian sau sudanez. Aşa se explică faptul că Sudanul a cunoscut cel mai vechi dintre sistemele sclavagiste, sclavia regală. În secolul al X-lea, un istoric din Assuan cu numele de Ibn Sulaym al-Aswani, călătorind în zona unde Nilul se despărţea în două braţe, în actualul Sudan, îl evoca pe regele ţinutului care, deja, „reducea la starea de sclavie pe orice supus dorea1 Departe de a protesta împotriva sorţii ce li se rezerva, preciza Ibn Sulaym al-Aswani, sclavii „se prosternau şi strigau: Trăiască regele! Facă-se voia lui!” (*Descrierea Nubiei*, Arabica, 1954, vol. 1). În această regiune sclavia este cu mult mai veche decât islamul. Cu multe secole înainte, pe vremea faraonilor ziditori, sclavul nubian, etiopian şi sudanez, era smuls de pe pământul său natal şi pus la muncă în cariere. Servea şi drept soldat, gardian „hamal, eunuc sau* dacă era femeie, drept concubină, servitoare sau cameristă. În sfârşit, întreţinerea *jéguia*. – sistemul hidrauluic utilizat în deşert – şi cel al plantaţiilor, absorbeau un număr mare dintre ei.

În 64Q a avut loc prima confruntare dintre Islam şi triburile animiste, din Sudan. Putem spune că această ţară a fost printre primele care a îmbrăţişat religia Profetului – nu fără greutate, trebuie s-o spunem. În fond, de la aceste prime contacte, armatele musulmane au cerut regilor

locali să le furnizeze o cantitate considerabilă de bunuri în schimbul unei păci solide (dar nu definitive), incluzând şi protecţia datorată de către stăpânul arab clientului său. A fost chiar semnat un tratat (*baqt*), în 652, între reprezentanţii statului musulman „Nubia – provincie egipteană încă necucetită – şi Sudan.

Cu treisprezece secole şi jumătate mai târziu, această supunere a Sudanului şi a Nubiei. faţă de suveranii, musulmani veniţi din Arabia Şidin Egipt rămăsese foaete bine ancorată în inconştientul colectiv. În fapt, sudanezii s-au achitat meticulos de greaua sarcină ce consta în a trimite anual la Cairo un anumit număr de sclavi. Cercetătorul sudanez Abdel-Gaffar M. Ahmed, stabilit la Khartoum, su Stine să erau. „Între 300 şi 400 de sclavi pe an, dintre care 40 afectaţi direct palatului". Regii nubieni şi sudanezi ce respectau înţelegerea primeau în schimb câte 1.000 de legături de grâu, vin, cai. După opiniile cercetătorilor actuali, acest pact a rămas în vigoare pe timpul celor patru secole de atotputernicie otomană, din secolul al XV-lea până în secolulal XVIII-lea, când termenii s-au agravat ca urmare a nevoii presante de tineri recruţi pe care o resimţea Istanbulul. Aceiaşi cercetători observă astăzi vătămările psihologice generate de această supunere ancestrală, un soi de „traumatism latent" despre care vorbesc şi folclorul, literatura, poveştile pentru copii, coşmarurile de noapte.

Oamenii locului le ofereau sclavi călătorilor ce traversau ţara la mijlocul secolului al XIX-lea. Nu lipsesc mărturiile în acest sens, precum cea a celebrului „descoperitor", în 1864, a lacului Albert: „La O'întrebare pe care i-am adresat-o cocoşatului, acesta m-a întrebat la rândul lui cine eram. «Un călător. Vă trebuie fildeş?

— Nu, nu-mi trebuie.

— Ah, bine! Atunci poate vreţi sclavi? – * Nici de sclavi nu; am nevoie»" (Sir Samuel White Baker, *Découverte, de lAlbert N'Yanza, nouvelles explorations des sources du Nik* p. 112).

În aceste îndepărtate regiuni, între ţinutul Kanem ciadian şi Kordofânul sudanez, puterile europene ar fi dorit să creeze în trecut un „bantustan” pentru sclavi? Ideile revoluţionare nu au lipsit în secolul Luminilor, iar promotorii acestui „bantustan” visau să fondeze o guvernare compusă exclusiv din sclavi proaspăt eliberaţi! Utopie, desigur: sclavul nu era mai virtuos decât stăpânii lui, condiţiile economice şi istorice decizând în ultimă instanţă.

Oricare ar fi adevărul, Sudanul nu a fost ferit de campania ce proslăvea abolirea sclaviei. În secolul al XIX-lea ţara se afla sub dubla influenţă a egiptenilor şi a englezilor. La întoarcerea din expediţia în centrul Africii, Sir Samuel White Baker, descoperitorul lacului Albert Nyanza, posibila origine a Nilului, vorbea despre inspectarea mai multor încărcături de sclavi de către autorităţile de la Khartoum care; spune el, ar fi fost presate de către autorităţile europene să ia măsuri serioase în vederea suprimării comerţului cu sclavi. Pe acest motiv, un vapor a primit ordin să afle şi să semnaleze autorităţilor toate ambarcaţiunile şi caravanele ce practicau acest „teribil comerţ” Vorbea despre ce văzuse? Cert este că „două corăbii au fost prinse şi duse la Khartoum, având la bord 850 de suflete, oameni îndesaţi unul peste altul ca sardelele, cei vii şi cei în agonie culcaţi talmeş-balmeş peste morţi! (...) Sclavii mureau de foame, fiind nemâncaţi de mai multe zile. Au fost debarcaţi la Khartoum. Morţii şi mai mulţi muribunzi, legaţi împreună cu lanţuri de picioare, au fost târâţi pe străzi cu măgarii. Un tifos feroce decima această gloată a suferinţei şi a mizeriei. Imediat după debarcare, femeile au fost împărţite soldaţilor de către autorităţile egiptene. Odată cu aceste creaturi, în Khartoum a pătruns şi ciuma, ca o pedeapsă dreaptă dată acestei ţâri a sclaviei şi a ororii. S-a răspândit în oraş cu repeziciunea unui incendiu şi a distrus regimentele ce primiseră înfiorătoarea moştenire de la încărcătura de sclavi în agonie. Printre cei arestaţi de

autorităţi ca făcându-se vinovaţi de trafic cu carne umană s-a aflat şi un supus austriac ce a fost încredinţat consulului. Un francez, M. Garnier, a fost trimis de consulatul Franţei la Alexandria ca să facă o anchetă asupra comerţului cu negri; şi-a îndeplinit sarcina cu multă energie…” (*idem*, p. 498).

Astăzi apasă grele suspiciuni asupra acestei ţări în care sclavajul este încă palpabil. În 1998, organizaţia Christian Solidarity International confirma că, deja de mai mulţi ani, răscumpăra cu câte 50 de dolari tinere sclave pe care le elibera imediat. Este sigur că luptele tribale şi conflictele cu caracter economic, deja endemice în Sudan, aruncau în stradă mii de femei şi copii fără apărare. Una dintre soluţiile de supravieţuire pe care o alegeau aceste fiinţe era, desigur, intrarea în servitute. Aşa se face că, şi astăzi, tineri care nu au niciun sprijin se vând chiar în centrul oraşului Khartoum pentru sume derizorii oricui vrea să-i angajeze sau, mai exact, să-i folosească ca pe nişte unelte. Sunt lustragii, hamali, vânzători ambulanţi, muncitori, folosiţi pe plantaţii sau în mici fabrici, în atelierele meşteşugăreşti sau particulare.

8

Cornul Africii, „rampa” traficului încă din timpuri imemoriale, Cornul Africii, numit astfel din cauza formei de cap de rinocer, a fost un loc de trecere pentru sclavii şi traficanţii lor. Neaflându-i la îndemână, negustorii de sclavi negri îi căutau în interiorul continentului. Erau reprezentate toate etniile: gallas, afar, danakil, barraian, somalezi, amhatas etc. Odată ce se asigurau de captura lor, erau trimişi la Mogadiscio unde erau triaţi, apoi expediaţi către Oman, către Golful Persic, India şi Egipt, via Tadjoura şi Djibouti. Cornul Africii era o placă turnantă a sclaviei: cu Djibouti, creaţie recentă şi aproape artificială, cu Zeyla, micul port situat dincolo de frontieră, pe coasta somaleză, cu Etiopia şi Somalia, ţările „producătoare”, el alcătuia un ansamblu teritorial omogen ce dădea impresia că a fost construit chiar în acest scop.

Loc ideal pentru trierea, parcarea şi reexpedierea sclavilor negri, bărbaţi, femei şi copii, după ce erau răpiţi din ţinuturile lor îndepărtate sau cumpăraţi de la negustorii locali, Cornul se bucura de o putere logistică ce i-a conferit şi faima şi eticheta de siguranţă.

*

Tulburările care fac astăzi ravagii în regiune, conflictele interne, ca şi lupta împotriva coaliţiei americano-etiopiene, m-au împiedicat să merg acolo pentru a face o anchetă. Mă resemnez, aşadar, să evoc participarea acestui ţinut la comerţul cu sclavi pe baza documentelor de care dispun.

Principalele oraşe de pe coastă amestecă populaţii cu origini africane diferite, dar elementul arab a fost mereu prezent. Somalezii înşişi consideră că sângele lor este amestecat, mulţi dintre ei rezultând din încrucişarea yemeniţilor cu omanezii.

Trebuie, printre altele, să nu uităm numeroasele moschei, rolul major jucat de căpeteniile satelor, *chaykh* (şeic, în arabă *chuyukh*), a căror funcţie se transmitea din tată în fiu, şi remarcabilul ataşament al credincioşilor islamişti. Călătorii arabi, precum Ibn Jobayr (1145 – 1217), Ibn Battuta (1304-cca 1377) sau, mai târziu, Air Ayachi (mort pe la 1679), au descris o populaţie ce credea ferm în mesajul coranic şi care practica, pentru a-şi asigura existenţa, pescuitul, agricultura şi creşterea vitelor.

Trocul şi, nu peste mult, micul comerţ, erau curente: fildeş, piei de animale sălbatice, coarne de rinocer, unt frământat, seu, ambră gri, peşte uscat şi gumă arabică. Pe plan economic, Somalia pare să fi fost o replică a sultanatului Oman, cu care ar fi întreţinut în trecut schimburi frecvente şi fructuoase.

Dar, în mod tradiţional, Cornul Africii s-a aflat în contact cu Yemenul, în special cu capitala din sud, Aden. Cu Zeyla în Somalia, cu Tadjoura şi Djibouti, cu ţinutul Axoum în Etiopia, Danakils de la Marea Roşie, reţeaua pare să fi fost bine structurată; iâri etapele câravanierd

bine stabilitei Ruta din Massaua, în Eritreea, completa reţeaua neagră din Etiopia. Mai întâi, aceasta a fost alimentată de caravanele ce înaintau în Somalia, dar şi de filierele de aprovizionare din interiorul ţării, din platoul etiopian, din Gondar, la nord, şi din Ogaden, la sud-est.

În această regiune în care tulburările sunt deja endemice, cu apanajul lor de acte-răuvoitoare, cu raziile neaşteptate, cu alianţele nefireşti, viaţa unui om contează prea puţin. Tâlhari la drumul mare, jefuitori, traficanţi de toată mâna, ocupă văile adânci. Pentru a-şi comite fărădelegile pândesc de jos, pe lângă coaste, uneori în faţă, Cinee atât de imprudent încât să se avânte în astfel de capcane ale ţinutului?

Fie că este vorba de împrejurimile golfului Tadjoura, de Djibouti sau Aden, Cornul Africii, care din nefericire nu avea nimic dintr-un corn al abundenţei, a oferit întotdeauna o viziune complexă asupra comerţului său căci, fără să aibă vreo specializare propriu-zisă, se poate mândri că le-a făcut pe toate: aur, mirodenii, miere, arme, sclavi, piei de animale, colţi de elefant, peşte sub toate formele, animale vii, sare, seminţe, totul trecea prin această zonă, fie pe uscat* fie de-a lungul coastelor, în tradiţionalele feluci. Afluenţa acestor produse a condus la o coluziune între traficanţi şi, într-o oarecare manieră, între comanditarii lor.

După informaţiile de care dispunem, Cornul Africii a fost mereu o etapă în comerţul cu mirodenii şi sclavi provenind din „triunghiul aurului negru” situat în jurul celor două mari lacuri, Victoria şi Tanganyika. În golfuleţele şi porturile lui atrăgea comerţul ce pornea din oraşele de pe litoralul african şi din comptearele situate în interiorul ţării. Relatările de călătorie ne vorbesc despre aceste locuri în care pedestrimea servă era adunată, apoi triată, înainte de porni să îngroaşe rândurile comerţului cu vite umane. Fără a fi egalat vreodată importanţa strategică a Zanzibarului, unde sclavajul constituia la un moment dat un soi de „monocultură”, Cornul Africii i-a oferit escale

unde să se aprovizioneze cu apă şi alimente. După Lamou, Melinda şi Mombasa* negustorii de negri par să fi pus mare preţ pe porturi precum Marka, Mogadiscio, Hobya, Eyl, Bender Beila. Mulţi dintre ei îşi aveau aici antrepozitele şi mici puncte de reparaţii a felucilot şi a velaturii.

— Este momentul să evocăm un personaj puternic ce a rămas în anale: este vorba despre Abu-Bakr Shehem Ibrahim (1810 – 1885), cel mai celebru dintre traficanţii din regiune. Paşă în Zeyla, port situat la intrarea în Marea Roşie, la câteva mile de Djibouti, Abu-Bakr Ibrahim a fost, la vremea lui, cel mai important sclavagist din Corn. Asigurându-şi controlul rutei maritime celei mai râvnite din secolul al XVIII-lea, el şi-a adjudecat şi Obock, Ambabbo, Djibouti şi Tadjoura. Dar nu a fost doar un simplu comerciant de negri de la un moment dat; el] se înscria", nota Marc Frontier, „în teribila epopee a marilor comercianţi arabi ce au clădit Africa de Est" (*Abou-Bakr Ibrahim*, p. 239). Ceea ce arată că această „ierarhie africană" corespundea ambiţiilor regionale pe care le aveau suveranii epocii.

Un ultim element mai trebuie menţionat: „fabrica de eunuci" în fapt, mai mulţi călători arabi, printre care şi El-Omari, au semnalat existenţa acestor practici barbare în Abisinia şi în Cornul Africii, fără a fi mai precişi. Desigur, cele mai nebuneşti aproximări planează în jurul acestui fenomen, a cărui dimensiune tragica ne-o putem închipui, în special rata ridicată a mortalităţii: peste 80% de morţi, ceea ce conferea eunucului „reuşit" o valoare inestimabilă. Am aflat din diverse surse că, odată castraţi şi trataţi cu unt, eunucii erau expediaţi, pornind din golful Tadjoura, în ţările vecine, în Yemen, Arabia, în Mesopotamia şi în Siria. În secolul al X-lea, Moqaddassi, călător palestinian, distingea două categorii de eunuci: slavi şi abisinieni; abisinienii erau expediaţi din porturile ce traficau negri, în timp ce slavii veneau din Spania, unde erau „pregătiţi" înainte de a-şi încheia periplul la Constantinopole, devenit

Istanbul în 1453. Acolo, în haremurile Cornului de Aur şi în locuinţele înstărite ridicate pe malurile Bosforului, îşi aflau cei mai mulţi dintre ei piaţa de desfacere ce scotea profit de pe urma mutilării lor.

9

Libia, Ciad, Niger, furnizori de „lemn de abanos”.

Despre Libia nu se cunosc decât extravaganţele preşedintelui său pe viaţă, Muammar al-Gaddafi (Kadhafi), aflat la conducere din 1970 şi, practic, proprietarul ei. Însă Libia de astăzi are un trecut sclavagist ce nu s-a resorbit decât la începutul secolului al XX-lea şi din care un cercetător italian, Salvatore Bruno, de profesie istoric, şi-a făcut o specialitate (cf. Bibliografiei). O curiozitate uşor de înţeles: când Italia a invadat ţara nu a vrut să interzică imediat traficul cu sclavi care servea ambiţiilor sale coloniale fie şi divizând triburile şi clanurile.

Ţară sălbatică şi multă vreme temută, Ciadul, hinterland libian prin excelenţă, este cunoscut pentru vechea sa rută de caravane şi pentru „zăcămintele „de sclavi: Kanem şi, mai jos, Bournou. Vreme îndelungată, neguţătorii libieni au străbătut regiunea şi au creat, etapă cu etapă, colonii ce au furnizat, via Fezzan, cantităţile de sclavi de care Mediterana şi vecinătăţile ei aveau nevoie.

Ca şi Ciadul, Sudan, Mali şi Nigerul au tăinuit numeroşi sclavi. Autorităţile, admiţându-şi incapacitatea de a stopa fenomenul, au încercat să limiteze efectele, dacă nu pe plan cantitativ, cel puţin sub aspectul vizibilităţii.

Tripoli, în Libia, a fost dintotdeauna o răspântie foarte apreciată de traficanţii de sclavi, o „*slave route*” preţioasă pentru siguranţa oferită contrabandiştilor. La mijlocul secolului al XIX-lea, tratamentele inumane aplicate sclavilor s-au făcut cunoscute în asemenea măsură încât Marele Vizir, Mustafa Rashid Paşa, îi scria la 28 noiembrie 1849 guvernatorului din Tripoli o scrisoare de mustrare în care îi împărtăşea informaţii îngrijorătoare primite din provincia acestuia: „... dacă legea noastră

sfântă autorizează sclavia, ea cere ca sclavii să fie trataţi cu o grijă părintească (...) cei care acţionează contrar legii vor fi condamnaţi de Dumnezeu" (citat de B. Lewis, *Race et histoire au Proche-Orient*, p. 234).

Traficul cu sclavi îşi avea rezervele în ţinuturile îndepărtate ce porneau de la Fezzan, via Zawila, care funcţiona drept comptoar, la Tibesti (Ciad), în Sudan, la Tombouctou şi la Bournou, în nord-estul Nigeriei; să menţionăm şi-Wadai, în actualul Ciad, oaza libiană de la Koufra, apoi Benghazi, dar şi axa Ténéré-Fezzan-Tripoli şi, mai târziu, Sokoto, cu importantul lui „centru comercial" (cf. G. Renault) din Kano.

Mai mult decât celelalte ţinuturi ale Maghrebului, cu care nu avea decât puţine legături, regenţa de la Tripoli se caracteriza printr-un trafic regulat şi sigur, controlat de la un capăt la celălalt de negustori şi de oamenii lor. În inima dispozitivului se afla Fezzan, regiune aridă, un centru de distribuţie, un soi de „schimbător" pentru toate rutele caravanelor mergând înspre nord. În 1949, Jean Despois îi consacra un studiu foarte util, pe care-l regăsim la sfârşitul celui de-al doilea volum din *Encyclopédie coloniale et maritime*, în 15 volume, publicate de Eugène Guernier şi G, Forment-Guieysse. Iată, pe scurt, ce spunea autorul în materie de sclavie:

„Este adevărat că aportul negru a fost acolo aproape continuu: prin vecinătatea lui, a întreţinut permanent legături cu Sudanul. Din secolul al XIII-lea şi până în secolul al XV-lea, Fezzan a fost chiar o anexă politică a lumii negre sub autoritatea regilor din Kanem, ce par să fi fost nişte *tebou*. Traghen, situaţ între Zouila şi Murzuk, era capitala pe atunci. Dar, majoritatea negrilor sosiţi în această regiune, ca şi cei care au ajuns apoi în Africa de Nord şi Orient, au fost capturaţi de vânătorii de sclavi şi transportaţi cu caravanele pentru care ei reprezentau marfa cea mai de preţ (...) Putem estima la 1.000 – 2000 cifra anuală a nefericiţilor negri care, î/i curbul secolului trecut (secolul al XIX-lea), se revărsau pe marea piaţă din

Murzuk. O parte considerabilă rămânea în ţară. Erau căutaţi de proprietarii din Fezzan pentru a executa lucrări de scoatere a apei, iar femeile lor erau apreciate pentru robusteţea şi veselia lor" (*Encyclopédie coloniale et maritime*, vol. 2: *Le Fezzan*, p „357).

Timp de peste două secole, între mijlocul secolului al XVII-lea şi mijlocul secolului al XIX-lea, Tripoli şi-a arogat o bună parte a sosirilor de sclavi provenind din hinterlandul african, pe care îi reexpedía spre Malta „spre Sicilia şi de acolo, în întreaga Europă. Un singur oraş, cum era Istanbulul, absorbea jumătate din livrările pe care le făceau Tripoli şi Benghazi. Totuşi, disputându-şi supremaţia cu Egiptul, Libia din vremea karamanlilor, suzerani în regiune în slujba Constantipopolelui, nu reuşea să atingă faima pe care o avea Cairo pentru cei mai mari comercianţi. La mijlocul secolului al XIX-lea, când în posesiunile occidentale din Cornul Africii sufla un vânt aboliţionist, situaţia ce domnea în Cairo şi cea specifică regenţei de la Tripoli erau cu totul diferite. Pe de o parte, englezii exercitau o presiune manifestă asupra Egiptului; de cealaltă parte, numeroşi feudali, printre care, se număra şi şeicul 'Abdul-Jalil, din Murzuk, în sud-vest, continuau să satisfacă o cerere de sclavi ce, nu fusese niciodată mai presantă, tocmai din cauza dificultăţilor de aprovizionare ce se resimţeau din ce în ce mai acut pe tot cursul Nilului. Dar, ajunsă la capătul răbdării, mica dinastie karamanţi a sfârşit prin a accepta, în 1835, tutela occidentală, ceea ce a pus capăt, cel puţin oficial, activităţilor comerciale ilicite, respectiv traficului cu sclavi. Atunci au decis căpeteniile triburilor să lichideze ultimele vestigii ale acestui trafic. Serge Deget vorbeşte despre acest lucru într-un recent articol din *Histoire générale de l'Afrique*, atunci când se referă la abolire: „În 1842, şeicul 'Abdul-Jalil a consimţit la abolirea comerţului cu sclavi, dar a fost asasinat" („Abolition de la trăite des esclaves", *Histoire générale de l'Afrique*, p. 101).

Ciadul, ţara lui Idriss Deby, nu este deloc cunoscut;

puţine misiuni umanitare au fost trimise acolo, iar jurnaliştii de investigaţie sau turiştii s-au limitat să poposească la N'Djamena (ex-Fort-Lamy), capitala. Aşa se explică faptul că cifrele sclavajului nu ne sunt cunoscute, că luptele intertribale s-au manifestat prin interminabile razii cu o mare putere de propagare, şi că unitatea politică a regiunii, închisă între şase ţări mari, rămâne una dintre cele mai nesigure.

Cine cunoaşte cu adevărat Tibesti, această zonă montană extrem de instabilă de la nordul Ciadului? Ce ştim despre populaţiile teda şi daza, numite şi tubu, ce locuiesc aici, în afară de relaţiile stabilite cu vecinii lor din nord, libienii din Fezzan şi cu cei nigerieni, din Air? Există, totuşi, o certitudine: toată această regiune este islamizată din secolul al XI-lea şi, cu acest titlu, este interesantă pentru cercetarea noastră.

Între secolele al XIV-lea şi al XV-lea, fostul mic regat Bournou a devenit, la rândul lui, musulman, sub influenţa negustorilor şi a caravanierilor ce străbăteau regiunea în căutare de aur şi de fildeş. De atunci, trei confrerii religioase, Tijaniyya, Qadiriyya şi Senoussiyya, şi-au împărţit această influenţă, hrănită şi întreţinută de diferitele pelerinaje la Meca şi de activitatea centrelor de ucenicie a Coranului. La această arhitectură malikită cu subordonare faţă de marabu, s-a adăugat, însă, şi o altă dimensiune, mai belicoasă. În fond, în secolul al XVIII-lea, Tibesti a fost străbătut de triburi izolate ce aveau, mai mult sau mai puţin, să se reverse în Bourkou şi, mai la est, către Sudan, până la Bahr al-Ghazal, două „bazine" tradiţionale de sclavie. În cele două secole următoare regiunea a trecut prin numeroase frământări, între secolele al XIX-lea şi al XX-lea, au avut loc masive migraţii în interiorul zonei Tibesti şi la graniţele sale de nord şi de sud. În joc au intrat trei actori de anvergură: turdi, cu ajutorul confreriei Senouissiyya, foarte influentă în regiunea Fezzan şi care avea să se întoarcă împotriva semenilor pentru a pune bazele Libiei actuale; în 1912,

italienii, care aveau interes în Fezzan, s-au aliat cu populaţiile teda pentru a-i alunga pe turci din fortăreţele lor; cât despre francezi, care ajunseseră deja în sudul algerian, au căutat să-şi extindă influenţa la estul Saharei, în special în Bourkou şi în Ouaddai, înainte de a ocupa Tibesti, în 1914. Cei din urmă au utilizat, spre a-şi atinge scopul, vehiculul tuareg, dromaderul, şi călăuze tuarege, trăgând folos din vechea rivalitate a acestora cu triburile negre din Fezzan, din Tibesti şi din Bourkou. Aceste jocuri de alianţe şi de contraalianţe, de cuceriri şi recuceiiri, aveau să dureze pe tot parcursul secolului al XX-lea, cel puţin până în 1965, dată la care Ciadul actual a recuperat din mâinile francezilor administraţia triunghiului Bourkou-Ennedi-Tibesti.

Estimarea numărului de sclavi din Niger făcută de o ONG implantată în această ţară şi implicată în lupta împotriva acestui flagel, oscilează între 30.000 şi 60.000 de suflete. Această ONG şi altele au încercat să-i răscumpere pe sclavi de la proprietarii lor. Arissal Ag Amdague, căpetenie tuaregă, a dezvăluit dispozitivul acestui sclavaj cutumiar, acceptând să elibereze, la 20 martie 2005, cei 7.000 de captivi pe care îi deţinea tribul său. Însă autorităţile nigeriene, aflând despre operaţiune, au început să se teamă de efecte şi să escamoteze dimensiunile fenomenului sclaviei.

Cât costă azi un sclav în aceste locuri? Se ştie că atunci când s-a declanşat războiul din Mozambic, preţul a scăzut la 165 de dolari americani. Era vorba despre băieţi destul de robuşti, capabili să lucreze şi să-şi îmbogăţească stăpânii. Dar cât valora exact o fată peulă din Tenere, un băiat haussa, sau songhal din sudul ţării?

Istoria sclaviei din Niger nu se deosebeşte de cea din ţările învecinate care, toate – trebuie s-o amintim –, sunt complet islamizate. Peulii, care împărţeau ţinutul cu tuaregii, au tristul privilegiu de a fi la fel de sclavagişti ca şi ei. Desigur, ceea ce implică această noţiune ar putea părea excesiv atât şefilor de trib cât şi negustorilor, dar

realitatea este, totuşi, aceeaşi: un bărbat deţinea un altul, sau o femeie, sau copii, şi putea face cu ei ce credea de cuviinţă, inclusiv să-i vândă sau să-i răscumpere mai apoi: „Comerţul sclavilor era în mâinile lor”, este ceea ce se poate citi în lucrarea unui călător european, în timp ce „bogaţii afişează un mare lux în materie de sclavi”.

În orice caz, îndată ce s-au combinat cele trei ingrediente – sărăcie, comerţ şi venalitate – trebuie să te aştepţi ca traficul cu sclavi să se activeze. În această regiune, în care comerţul s-a dezvoltat încă din Antichitate şi în care stratificarea socială s-a văzut răsturnată de noua repartizare a rolurilor între căpeteniile tradiţionale şi imami (sau marabu), comanditarii, care anterior îi mandatau pe comercianţii locali, negustorii de sclavi, şi chiar unii marabu venali, continuau să aibă un rol hotărâtor în cotaţia unor produse precum lemnul, fildeşul, pietrele preţioase şi, bineînţeles, dobitoacele umane. Nu e de mirare că, în secolul al XIX-lea, călătorii europeni au putut constata că sate întregi, pe tot cursul fluviului Gambia, aparţineau, la modul propriu, bărbaţi, femei şi copii, unui singur stăpân.

xo

Tombouctou: 333 de sfinţi şi niciun sclav!

S-a întâmplat pe vremea când Tombouctou se mândrea că deţine 333 de sfinţi. Analele nu spun, în schimb, care era numărul sclavilor. Or, mai multe sute de mii de sclavi au travèrsat desertul spre a îngroşa rândurile gărzilor pretoriene ale sultanilor marocani, sau s-au dispersat în întreaga Africa Orientală, până în Egipt.

În Maroc se ştie acum că au servit drept rezerve pentru garnizoanele palatului, pentru a se lupta în Rif şi a proteja Coroana. Fapt este că, din 1590, data ocupării oraşului de către trupele venite din nord, Tombouctou a devenit o escală obligatorie pentru toate caravanele comerciale ce străbâteau regiunea, însă rezultatul obţinut a fost contrar aşteptărilor: comerţul a pregătit războiul. Această tranzitare prin Tombouctou fiind la fel de necesară

pe cât de vitală, oraşul a devenit de-a lungul secolelor un mare centru cultural şi un oraş dedicat învăţării Coranului. Aici se aflau imamii care legitimau, prin mijlocirea unor generoase recompense, un trafic ale cărui consecinţe le putem încă vedea.

Axa Bamako-Djenhe-Mopti-Tombouctou-Gao a fost câmp de mai multe secole linia de demarcaţie dintre cele două culturi din Mali: cea a deşertului şi cea a savanei. La nord se aflau triburile asimilate de tuaregi, la sud, triburile Bambara. Dincolo de această linie, pe partea nordică, sclavajul era practicat pe scară largă. Djenne, oraş situat între Bamako şi Mopţi, care a dat numele său fostului regat Guineea – şi, mai târziu, numele monedei, *guinee*, pe care Charles al II-lea al Angliei a bătut-o cel dintâi este, se poate spune, protejat de vecinătatea cu marea piaţă de sclavi ce a fost Tombouctou. Din secolul al XIII-lea, imperiul songhai, a cărui capitală istorică a fost Gao, în nordul actualului Mali, a întreţinut două tipuri de comerţ profitabil: aurul şi sclavii. Juan-Leon Africanul (1483 – 1554) spunea în toate scrisorile: „Există un loc la Gao unde se vând în zilele de târg o mulţime de sclavi, bărbaţi şi femei/4 El preciza: „O fată de 15 ani valorează cam 6 ducaţi, iar un tânăr aproape la fel (cca. 87 de franci-aur), copiii mai mici valorează aproape jumătate, la fel ca şi sclavii în vârstă14 (*Descrierea Africii*, vol. II, p. 471).

Poziţia oraşului Gao, ca şi a oraşelor Tombouctou, Mopţi sau Djenne, făcea din ele ultimele aglomerări urbane dinaintea marelui deşert, le-am putea spune „zăvoarele" de la intrarea şi ieşirea din Nigerul vecin, în direcţia Sudanului sau a Egiptului. Ultima verigă din acest lanţ, Gao, constituia o etapă importantă în înaintarea caravanelor ce cărau aur şi sare, sau care practicau comerţ cu „lemn de abanos". Acesta din urmă era destinat Marocului în timpul primelor două dinastii autohtone, apoi Andaluziei, înaintea abolirii comerţului cu sclavi, cât şi. Libiei; aceeaşi axă majoră sud/nord, pământ/mare, furnizori/comanditari.

Guvernul manding de la Mali, în fapt musulman chiar de la început* a prosperat între secolele al XIII-lea şi al XVII-lea, cu un apogeu la începutul secolului al XIV-lea. Fastul şi opulenţa pelerinajului făcut de Kankan-Moussa (care a domnit din 1312 până în 1337), stăpânul ţării, efectuat la Meca în 1324, a rămas în istoria colectivă. Însă două secole mai târziu, în 1591, saadianii, dinastie marocană, au reuşit să preia controlul comerţului lucrativ din regiune, deturnându-l în întregime către vest. Prestigiul pe care-l aveau aceste oraşe încă din timpul lui Juan-Leon Africanul (secolul al XVI-lea) a rămas, totuşi, neschimbat.

Şi astăzi, când pătrunzi în această ţară extraordinară care este Mali şi petreci o serie de zile de sărbătoare în care nimic nu pare să se mişte – Anul Nou şi Ţabaski (Aici el-Kébir), spre exemplu –, trebuie să reevaluezi orice noţiune de timp şi distanţă. Experienţa este materială, uneori agreabilă, adeseori derutantă, niciodată lipsită de interes. Aşa mi s-a întâmplat şi mie nu demult, cu ocazia unei duble traversări a ţării, de la sud la nord, apoi de la nord la sud.

Odată debarcat, m-am văzut supus unui regim alimentar cu totul diferit de cel cu care eram obişnuit şi fără mari variaţii gastronomice. Căpitan – numele peştelui prins în Niger, pe care-l reţii imediat – devine un soi de „sesam" ce-ţi permite să comunici cu băştinaşii. De două-trei ori pe zi îl ai sigur în meniu: căpitan la prânz, căpitan seara, şi la fel a doua şi a treia zi! Cu gustul lui delicios, un asemenea peşte ar putea potoli multe minţi derutate. În loc să provoace temute indigestii sau alergii, iată că bravul căpitan stinge acum arşiţa sufletului. Călătorii îi sunt recunoscători şi gata să i ridice la gradul de amiral!

În ce priveşte condiţia sclavei din Mali, putem conta pe un mare scriitor din partea locului, pe care l-am întâlnit deja, Amadu Hampate Bă (1900 – 1991), ca să obţinem o imagine fidelă. Dacă sclavia este menţionată în mai multe dintre romanele sale, în Memorii aflăm pasajul cel mai

elocvent în această privinţă. Este vorba despre doar câteva pagini, dar care descriu situaţia mai bine decât multe altele.

Mai întâi, scriitorul recunoaşte unele trăsături umaniste ale Islamului, în cazul de faţă iertarea şi eliberarea sclavilor. Hampate să distinge iertarea în conduita Profetului Mohamed care, întors triumfător de la Meca, i-a iertat pe vechii lui duşmani, deşi îl trataseră înainte cu un dispreţ făţiş. De altfel, Profetul şi-a eliberat toţi sclavii cu câteva săptămâni înainte de a muri, în iunie 632, dar niciunul dintre ei nu a vrut să-l părăsească în timpul vieţii. Hampate Bă a ţinut să-i urmeze exemplul şi l-a eliberat pe un anume Beydari Hampate, mai-marele celor şase sclavi ai tatălui său. Desigur, bătrânul trăia ca un adevărat membru al familiei în sânul căreia se ocupa de gestionarea finanţelor, dar autorul nu a ezitat să-l elibereze, cel puţin simbolic* I-a împărtăşit intenţia pe care o avea lui Tierno Bokar, un om cu mare influenţă în familie, care i-a spus: „Eliberarea sau răscumpărarea captivilor este unul dintre gesturile cele mai apreciate de Dumnezeu şi de Profetul lui". Acest act, semn de mare caritate, era uneori citat înainte de rugăciune sau de milostenii, după cum vedem şi în versetul 177 din a doua sură. Însă procedura de eliberare era foarte strictă: un sclav trebuia înzestrat înainte de a fi eliberat, căci îl pândea sărăcia. Or, sărăcia este o altă formă de captivitate. Mai întâi, sclavul Beydari nu şi-a dorit o astfel de eliberare subită şi sumar pregătită. Dar eliberatorul s-a arătat persuasiv încât, în final, cu ajutorul lui Tierno Bokar, a ajuns să-i asculte motivaţia. După ce l-a înzestrat* Hampate să scria: „Conform uzanţei, trebuia să-i dau eliberatului un nume nou care să-l înlocuiască pe cel vechi. Am ales «Zeydi", numele primului eliberat al Profetului Mohanied. Beydari a semnat actul cu noul său nume, «Zeydi Hampate", sub care, pe mai departe, a rămas cunoscut în ţară" (*Oui, mon comandant*, pp. 483 – 487).

La trei zile după plecarea mea din Bamako, mă aflam

la graniţa dintre două lumi: de-o parte ţinutul Dogon, cu vestigiile sale de paradis terestru pe care turiştii nu au reuşit încă să-l distrugă, dincolo, ţinutul Bambara, începând dincolo de intersecţia Djenne-Mopţi. Clădit pe cele două braţe ale fluviului Niger, Mopţi oferă imaginea unui oraş vechi ce a înlocuit fastul trecutului cu turpitudinile prezentului. Este metropola ce oferă călătorului şansa de a se odihni o zi-două înainte de a ataca platoul. Pe 31 decembrie 2006, am decis să pornesc către Tombouctou, în ciuda numeroaselor avertismente ale autohtonilor: nu era suficient că sărbătoarea Tabaski se prelungise pe mai multe zile, dar mai era şi Anul Nou, care-i convinsese pe toţi şoferii să nu-şi părăsească familiile.

La 7 dimineaţa mă aflam deja lângă coliba sărăcăcioasă ce ţinea loc de autogară pentru automobilele Land-Cruise de pe linia Mopti-Tombouctou. Şoferul o făcea pe surdul: nu voia să-şi întrerupă sărbătoarea. Administratorul parcului de vehicule încearcă să-l convingă să ne ducă la Tombouctou. Nu eram încă suficienţi; trebuia să fim zece – doisprezece pasageri ca să decidă să trimită o maşină la drum. Pe la 10, micul nostru grup de străini s-a colorat subit şi s-a înmulţit: un cuplu malian şi copilul lor de un an ni s-au alăturat. El, Abdullahi, era profesor de arabă la Tombouctou, adică un învăţat. Ea era secretară la o administraţie. Amândoi respirau o modernitate calmă şi arborau ţinuta senină a celor care se încredinţează cu totul lui Dumnezeu. Fără voal, cu un aer perfect autonom, tânăra din Mali s-a aşezat lângă o occidentală venind de la Paris, pe a doua bancă, în timp ce soţul ei a trecut în spate, lângă ceilalţi malieni. Abdullahi îmi explică:

„*Tim* este puţul pe care sfânta noastră patroană legendară, Bouctou, l-a săpat şi l-a protejat. Ştiţi, apa e sacră aici! Bouctou este cea mai de preţ dintre toţi sfinţii, căci a ştiut să apere apa”.

Într-o arabă perfectă, mi-a vorbit îndelung despre

oraşul lui, *Timbûe-tû*, un miracol ivit din întâlnirea dintre o sfântă şi o apă, devenit, prin francizarea numelui, Tombouctou.

În momentul plecării, prin nu ştiu ce minune, vehiculul era înţesat. Cei din Mali nu au plătit acelaşi preţ ca şi noi, pe drept cuvânt, căci condiţiile în care călătoresc ei sunt deplorabile. Călătorim cu ferestrele larg deschise. „Le lăsăm coborâte, îmi spune şoferul, din cauza prafului. Altfel, ar intra peste tot şi ne-ar acoperi din cap până-n picioare într-o oră!”

Am petrecut peste şapte ore în maşină. Noaptea căzuse deja de câteva ore când am ajuns la debarcaderul de la Niger, Dar bacul era deja departe, ajuns, fără îndoială, la destinaţie. Trebuia, totuşi, să traversăm fluviul. De jur-împrejurul nostru, foşti sclavi eliberaţi. Fără îndoială că, acum aproape două secole, René Caillé îi descrisese pe strămoşii lor în *Voyage à Tombouctou et à*/< ««e (1830): „Sclavii negri au tras ambarcaţiunea cât o parâmă. Cu toţii Bambara, bărbaţi şi femei, sclavii începură să ţopăie, să danseze şi să se distreze…” Situaţia noastră părea mai degrabă disperată: cum bacul nu se mai întorcea, nu ne rămâneau decât două soluţii, la fel de dezagreabile. Prima era să dormim în maşină până la răsărit, cealaltă, să încercăm o traversare cu piroga. „O să luăm bacul în zori”, îmi zise Abdullahi, profesorul de arabă cu care mă împrietenisem la Mopţi. Adăugă: „Primul bac este la ora 6”. Văzusem deja cât de elastic era timpul pe aici, aşa că îl ascultam cu o ureche, iar cu cealaltă eram atent la alte propuneri. În fine, se făcuse deja târziu şi majoritatea maiienilor ce călătoriseră cu noi, inclusiv şoferul, se deciseseră să doarmă acolo» sub cerul liber, la adăpostul colibelor rudimentare, Călătorii occidentali nu au atâta răbdare încât să le urmeze exemplul. Decidem să trecem! Un conducător de pirogă (nuit aici *pinassier*), mai întreprinzător decât ceilalţi, ne hărţuieşte cu propunerile, dar luntrea lui nu pare a fi într-o stare tocmai bună: apa se prelinge pe pereţi şi se adună pe fund, aşa că ar fi tocmai

bune nişte crengi ca să „călăfătuim” fundul şi să ne păstrăm uscaţi.

Într-o ultimă tentativă de a ne convinge să renunţăm, unul dintre tovarăşii lui ne şuieră la ureche: „Fiţi atenţi la crocodili, fluviul e plin. Trebuie să vă puneţi speranţa că hula nu va fi prea puternică, fiindcă riscaţi să vă răsturnaţi şi să vă târască curentul!” Ne-au trecut fiori de spaimă, dar nimeni nu i-a răspuns. Într-un soi de înţelegere unanimă, ne-am îngrămădit fără să crâcnim pe fundul bărcii. Spaima se putea citi pe feţele tuturor. Am fi vrut atât de mult să ne petrecem noaptea de Anul Nou într-un pat, oricât de sărăcăcios ar fi fost!

Pinasa părăsi ţărmul destul de rapid şi alunecă în linişte pe apa în care se răsfrângea o lumină rece. Luna apărea şi dispărea. O fi vrând şi ea să ne avertizeze asuprea pericolelor ce ne pândeau? În depărtare, câteva lumini ne făcură pentru câteva clipe să credem că nu mai avem mult până la liman. Dar ghinionul ne urmărea – fără îndoială că, rămas pe uscat, Abdullahi o fi dat ceva daruri vreunui marabu şi ne-a făcut un descântec! Motorul pinasei a făcut pană. Bietul luntraş trăgea că un diavol de sfoara motorului, dar fără folos. Motorul nu mai răspundea. „S-a înecat”, mormăia el neîncetat, aruncându-ne priviri vinovate. „N-o putem repara decât pe uscat”, adăugă el când privirile noastre neliniştite se întâlniră cu a lui. Nu aveam noroc; trebuia să rupem vraja ce se abătuse asupra bărcii identificându-l pe cel vinovat cu deochiul. Am început să înţeleg profeţia celor care spun batjocoritor. „Tombouctou, oraşul unde nu ajunge nimeni, niciodată…”

Cinci minute, 1 zece, s-a scurs un sfert de oră. Începusem să plutim lent, în derivă, înconjuraţi cât vedeai cu ochii de o apă neagră în care nu trebuia să te încrezi. Tocmai când călăuza noastră era pe punctul de a-şi pierde speranţa, a avut strălucita idee de a ridica motorul şi, iată-l din nou radios, arătând înspre vinovat: o plasă de pescuit se înfişurase ca o algă în jurul elicei. Am făcut apel la femei: „Aveţi o foarfecă, o pilă de unghii?” Şi către bărbaţi:

„Aveţi vreun briceag?” Am reuşit să eliberăm elicea, aşa că a pornit şi motorul.

În mai puţin de o jumătate de oră am acostat în portul Korioume. Termenul „port” era, desigur, exagerat, căci nu exista niciun chei unde s-ar putea adăposti ambarcaţiunile.

Am aflat că Tombouctou se afla la peste doisprezece kilometri şi că, în acest port de la capătul lumii nu exista niciun vehicul cu motor. Cum trebuia să ne apropiem cu orice preţ de destinaţia noastră, am luat o altă pirogă pe care am plătit-o mai scump decât pe prima. Mafia fluviului se îngraşă cu fiecare grup de străini care eşuează aici. Felul ei de a înhăţa călătorul aflat la ananghie a rămas neschimbat de secole. René Caillé vorbea despre acest lucru ca despre o fatalitate locală. Am cedat: dorinţa de a ajunge era mai puternică. Trebuie să spun că, cu toată foamea care nu ne dădea pace şi cu toată oboseala Ce ni se citea pe chip, ideea de a petrece lin Sfânt Silvestru vesel la Tombouctou ne părăsise. Trebuia să ajungem cu orice preţ la Kabara, la doar şapte kilometri de oraş. Acolo sunt maşini”, ne promitea vag însoţitorul nostru.

Între timp, grupul s-a înmulţit şi ni s-a alăturat o altă ambarcaţiune. Acum eram doisprezece călători, toţi visând la oraşul mitic. Am acostat din nou; debarcaderul era mai bine amenajat decât primul. Puţin mai târziu, o maşină zgâlţâindu-se din toate încheieturile ne-a dus pe toţi la Tombouctou, depunându-le la *Bouctou*, hotel turistic prin excelenţă. Confortul lui cât se poate de sumar nu oferi călătorilor extenuaţi nicio şansă de recuperare.

I-am cerut lui Frédéric, un alt coechipier cu care m-am împrietenit, să mă însoţească la restaurantul de peste drum, căci leşinam de foame. Belgian, lucrând la o ONG umanitară din Dakar, biolog, Frédéric era versat în prevenţie şi a rămas, pe tot parcursul acestei călătorii, îngerul meu păzitor şi medicul personal – m-a făcut să înghit o cantitate considerabilă de pastile împotriva intoxicaţiilor alimentare, a febrei şi a paludismului.

Iată-mă, dar, la Tombouctou, oraşul sfânt din Mali, punctul de pornire al caravanelor ce mergeau odinioară să caute sarea din minele de la Tuadeni şi aurul din Sudan. Legenda locală pretinde că este opera unei femei, O femeie şi un puţ: ca şi Hadjar şi Zemzem, la Meca. Hadjar, sclavă a Sarei şi concubina lui Abraham, i-a dat celui din urmă un fiu, Ismael – strămoş eponim al arabilor –, apoi a fost abandonată în deşert. Rătăcind mai multe săptămâni, ea s-a reîntors la Meca; pierit de sete, Ismael era aproape mort. Panicată, Hadjar a alergat de colo până colo, lovind pământul cu piciorul, până ce a izvorât un firicel de apă. Acest izvor era Zemzem, apa sacră a pelerinajului musulman. Nu cred decât parţial în aceste legende dar, de vreme ce visul este suficient pentru unii, de ce ar căuta un adevăr ce riscă să-i decepţioneze?

Bouctou de aici era sclavă sau aristocrată? Legenda nu spune dacă a fost alungată de stăpân şi, refugiindu-se în regiune, ar fi săpat faimosul puţ. În acea zi a lui 2007, la 12 kilometri de malurile Nigerului, ale cărui ape s-au retras departe de zidurile oraşului, eu aveam impresia că mergeam pe urmele călătorilor medievali arabi. Mă refer aici la Ibn Battuta (1304 – cca. 1377), un globe-trotter timpuriu ce a petrecut peste douăzeci de ani cutreierând în lung şi-n lat pământul Islamului. Dacă Egiptul şi Meca au fost primele lui destinaţii în pelerinajul obligatoriu la Locurile Sfinte, curiozitatea a fost cea care l-a împins către Siria, Persia, Rusia, India, Afghanistan, Bçngal, China, Maldive, Ceylon, până la puzderia de insule din arhipelagul indonezian.

În ce an a făcut escală în această moschee din Tombouctou? Exista, deja, pe vremea lui faimoasa Bibliotecă a deşertului? Ce părere avea despre sclavie? Sunt tot atâtea întrebări la care el nu a răspuns deschis în *Relatări de călătorie* (*Rihla*), ci doar indirect.

Povestea lui Ibn Battuta este presărată cu informaţii despre sclavie şi despre interesul pe care-l arătau cei puternici faţă de supuşi. Cum era şi de aşteptat, autorul nu

a părut interesat de condiţia servilor, cel puţin nu atât încât să denunţe tratamentele inumane rezervate sclavilor de ambele sexe care erau cu miile: „În faţa sultanului au ieşit muzicanţii, ţinând în mâini *kanâbirs* [instrumente muzicale tradiţionale] de aur şi de argint. În spatele lui sunt cam 300 de sclavi înarmaţi…” Ibn Battuta menţionează în trecere că regimul matrimonial din Mali era unul excesiv: „Comandanţii, judecătorii şi propovăduitorii se aşază conform obiceiului. Doughă, interpretul, soseşte însoţit de cele patru soţii legitime ale sale, de concubine şi de sclave, vreo sută la număr”. Acest Dougha era foarte puternic dar, în calitate de curtean al sultanului, trebuia să-i aducă mereu osanale. Aşadar, spune Ibn Battuta, când recita un ditiramb era însoţit de toate soţiile şi sclavele. La acest cor s-au alăturat curând „vreo treizeci de sclavi băieţi”. Când sultanul s-a decis să-şi repudieze prima dintre soţii, a chemat ca martoră împotriva ei pe propria sclavă; „Atunci a chemat-o pe una dintre tinerele sclave cu lanţuri la picioare şi mâinile legate de gât şi i-a poruncit: «Spune ce ştii!» Sclava se execută şi povesti cum prima doamnă a statului a uneltit o lovitură de stat împotriva soţului ei”. Autorul observă că sclavele sultanului erau foarte numeroase şi umblau goale, fără nicio bucată de pânză pe ele: „Toate femeile care intră la suveran sunt goale şi nu au pe chip niciun văl; la fel şi fetele. În a douăzeci şi şaptea noapte a lunii ramadanului, am văzut vreo sută de femei sclave ce ieşeau din castelul sultanului, şi erau toate goale…” (*Relatări de călătorie*, vol. 3: *Călătorie în Sudan şi în Mali*).

Astăzi, la şase secole distanţă, Tombouctou este tot acolo, ceea ce ţine deja de domeniul miraculosului, dacă luăm în calcul dispariţiile programate ale oraşelor din deşert. Este anemiat – acum sunt câteva zeci de mii de locuitori faţă de sutele de mii din secolul al XIV-lea dar încă viu. Desigur, din marile biblioteci ale trecutului au fost furate cele mai bune manuscrise, iar cele rămase sunt în descompunere. „Praful este devorator”, mi-a spus unul

dintre conservatori, „trebuie să-l cureţi zilnic, să veghezi la grăunţele de nisip ce se strecoară printre pagini, le macină, le fărâmiţează, în plus, aceste foi îngălbenite sunt o pradă uşoară pentru prădătorii de la exterior. E ca un fagure!”

Al doilea călător arab al cărui nume mi-a venit în minte când am ajuns în marea moschee de la Tombouctou a fost al lui juan-Leon Africanul (cca. 1483 – 1554, p. 182), pe care l-am menţionat în precedentele capitole ale cărţii, autorul unei *Descrieri a Africii*, cunoscut sub numele de convertit creştin, deşi se născuse musulman şi pe atunci răspundea la patronimul Al-Hassan ibn Mohamed al-Wazzan az-Zayati. Răscumpărat şi eliberat de papa Leon, a fost botezat în biserica Sfântul Petru din Roma, în 1520. Şi-a părăsit ţara, care fusese definitiv recucerită de Regii

Catolici, şi s-a oprit la Fès, unde a studiat Coranul şi a aprofundat cunoştinţele de arabă în asemenea măsură încât s-a asimilat oraşului, de unde şi supranumele ce i s-a atribuit atunci, el-Fassi. Juan-Leon Africanul a călătorit pretutindeni în Maghrebul arab, până în ziua în care a fost capturat de marinarii sicilieni ce se aprovizionau cu sclavi de pe coastele libiene.

Ce diferenţe sunt între călătoriile lui Juan-Leon Africanul, a lui Ibn Battuta, şi a mea? La drept vorbind, aproape niciuna! Desigur, Tombouctou; faimoasele biblioteci evocate mai sus au fost înghiţite de deşertul ce nu a lăsat tefere decât câteva manuale roase de vreme. Mijloacele de locomoţie – odinioară catâri, acum Land-Rover, taxi-brousse sau avion – au schimbat, desigur, condiţiile, dar demersul a rămas acelaşi: vii la Tombouctou să cauţi un anumit mod de a vedea lumea. Acelaşi lucru îl spunea cu ocazia uneia dintre călătoriile sale, cea din 1828, şi René Caillé, spunând despre acest oraş că devenise „ţinta permanentă a tuturor gândurilor sale”.

Pe mine, însă, m-a adus aici condiţia sclavilor. Sunt legaţi cu lanţuri şi astăzi de picioare ca vitele şi expuşi răzbunării populare? De la Caillé am primit altă mărturie:

„La 30 iulie a sosit la Sambatikila o caravană de negustori de etnie Săracoler ce mergea la Foulou să cumpere sclavi pe care să-i revândă mai apoi în Fouta sau în Kankan, Toate mărfurile vândute în comptoarele europene sunt destinate comerţului infam cu sclavi care, în realitate, nu sunt exportaţi, dar nici nu sunt mai fericiţi”. Şi mai este şi această teribilă frază: „Europa civilizată poate aboli sclavia, dar africanul, sălbatic şi interesat, va mai păstra multă vreme obiceiul barbar de a-şi vinde semenii” (*Voyage à Tombouctou*, vol. 1, p. 359).

Sunt aproape două secole de când René Caillé a redactat febril aceste rânduri şi de când şi-a riscat viaţa dându-se drept musulman.

Tombouctou este unul dintre centrele din deşertul malian unde, e deja amplu demonstrat, sclavajul s-a practicat la scară largă, inclusiv de către locuitorii vechiului oraş. Henri Barth o confirma şi el, după o vizită făcută la Tombouctou în 1853. Astfel de scurte expediţii, dintre care unele aveau interese de spionaj, au sfârşit prin a conferi un real avantaj Franţei, care căuta să-şi extindă puterea dincolo de sudul algerian. Astfel, Tombouctou a rămas ocupat în perioada 1893 – 1960.

După estimările făcute în 1963 de Institutul Francez al Africii Negre (1FAN), al cărui sediu se află la Dakar, aşa-numiţii *bella*, sau *karratine*, sclavii eliberaţi, erau mai numeroşi în Kourmina, la nord de paralela de 15°, adică într-un imens sector situat între Niafounké, Goundam, Tombouctou, Bourem şi Gao. Acest teritoriu, cu o suprafaţă de două ori cât Franţa, aparţine tuaregilor şi maurilor. În partea nordică se contopeşte cu teritoriul peulilof, mai puţin sclavagişti. Conform IFÀN, actualmente ar exista 15.000 de *bella* la 7.000 de tuaregi, adică puţin peste dublu.

Studiul arată, totuşi, că toate aceste etnii – bella, tuaregi, mauri –, în parte devenite tuaregizate, trăiesc într-o oarecare simbioză.

Ne-ar putea mira persistenţa unei realităţi atât de

sordide cum este sclavajul în ciuda faptului că, deja de un secol, se manifestă tendinţa de eliberare generalizată. Cred că un cod secret acţionează în paralel cu toate campaniile vizând abolirea, un cod de inspiraţie religioasă. Dacă sclavul ar fi fost aservit stăpânului exclusiv pe plan juridic sau economic, atunci ar fi trebuit ca statutul lui să fie demult învechit. Rămânea, însă, legătura „sacramentală”, cea a înfeudârii religioase a sclavului de către stăpânul care, adeseori, se prezenta ca un şeic carismatic, ca marabu sau griot. Desigur, Islamul dezaprobă sclavia, mai mult sau mai puţin, dar nu prevede nicio clauză cu efect imediat în acest sens. Or, când te aureolezi cu titlul de *hajj* („pelerin”) şi când revii de pe pământurile ancestrale, tentaţia de a accepta să fii servit de o mulţime de omuleţi ţâre încearcă să se înnobileze cu har proaspăt în vecinătatea unui marabu este mare. Funcţia mistică a acestui guru al deşertului, care era acest *hajj* sau *sheik*, nu era recunoscută decât când se invoca vreun motiv misterios, sau vreo putere miraculoasă. La razie, care îmbogăţea confederaţiile tribale cu forţe noi şi diversificate, în special sclavi, se adăuga şi supunerea de ordin spiritual. Fenomenul era atât de bine ancorat în mentalitatea elitelor deşertului – ca, de altfel, şi în unele ţări dinastice precum Maroc, Arabia Saudită, ţările Golfului nu e lucru rar să găsim genealogii gata făcute pe care seniorii deşertului le exhibă la fiecare vizită a autorităţilor oficiale.

În studiul său despre islam şi despre triburile din Sudan, Paul Marty citează genealogia lui Ahmed Baba, judecător tradiţional, din Tombouctou, un cadiu presupus a descinde direct din Profetul Mohamed: Ahmed Baba, fiul lui Abul-Abbas, fiul lui Moulay Omar, fiul lui Ziyan, fiul lui San Mohammed, fiul lui Zoubayr, fiul lui Ahmed Saqli menţionat în *Tarikh es-Soudan* (*Istoria Sudanului*) şi care purta numele de Fettach, fiul lui Ali, fiul lui Aissa, fiul lui Ziyan, fiul lui Abd el-Aziz, fiul lui Abd Allah, fiul lui Mohamed, fiul lui Manadj, fiul lui Ali, fiul lui Andas, fiul lui

Mansour, fiul lui Aissa, fiul lui Abd el-Rahman zis Yala, fiul lui Ishaq zis Abd El-Ala, fiul lui Ahmed, fiul lui Mohamed, fiul lui Idris II, fiul lui Idris I, fiul lui Abd Allah al lui Hassan, suveran al tinerilor ce trăiesc în Paradis, fiul stăpânului nostru Ali, soţul Fatitnei şi ginerele Profetului!

Cu atât mai rău dacă doctrina respectată în această regiune era malikită, deci sunnită, căci ascendenţa relevată de acest arbore genealogic este şiită, via Hassan, fiul lui Ali! Exemplul este tipic, o imitaţie a arborelui genealogic pe care îl putem găsi în numeroase arhive familiale. Imprecizia este o regulă: în cazul de faţă nu este vorba să descinzi direct din Profet, ci să răzi convingi pe adepţi să creadă acest lucru şi să cadă imediat în genunchi!

În Maroc şi în alte părţi găsim genealogii strict sunnite care, datând din secolul al VII-lea, fac o misterioasă translaţie pentru a deveni şiite, căci oricine ştie că Profetul nu a lăsat niciun descendent bărbat, ci doar o descendenţă indirectă, prin Fatima…

Sclavii sunt, evident, ultimii care ar putea controla genealogia stăpânilor coranişti şi a unor *hajj*, înainte de a crede şi a se supune. Iată de ce, supunerea sclavilor rezultă, în mare parte, dintr-o proastă interpretare a Cărţii. Se întâmpla şi ca interpreţi*! Coranului – r imamul, şeicul – să se dedea cu bună, ştiinţă la aşa ceva pentru a obţine de la sclavagist avantaje materiale sau concesiuni (*iqta*). Această proastă interpretare a sfârşit prin a crea în sufletele sclavilor nişte confuzii redutabile. Cum dar, se întrebau ei, s-ar putea înşela imamul nostru, sau să interpreteze greşit Coranul? Lucrul li se părea de neconceput, mai ales în această regiune a lumii musulmane în care cadiul, *hajj*, sau gurul spiritual, sunt renumiţi că deţin o bucăţică de divin.

11

IbAREGII „AMAZIGH” CU SANDALELE DE VÂNT

Oameni liberi (AmazighA aristocraţi, sau vajnici sclavagişti? Nu există unanimitate în privinţa tuaregilor,

populaţie puternic ierarhizată şi scindată, totodată. Cei pe care etnobgii îi numesc „Fii ai vântului”, „Războinicii absolutului”, „Fiii norilor şi ai Antineei”, caută astăzi un nou punct de pornire în cadrul identităţilor multiple consacrate de dispersarea lor în cinci state independente: Algeria, Libia, Mali, Niger şi Burkina Faso.

După exemplul kurzilor, răspândiţi în mai multe ţări, tuaregii, numiţi şi Kel Taquelmoust, „oamenii cu văluri”, şi Kel Tamacheq, „cei ce vorbesc tamacheq”, constituie o puternică minoritate în cinci ţări limitrofe Saharei. Există şi câteva grupuri răzleţe, dar numai în perioada transhumanţei, în Ciad, Mauritania, Sahara Occidentală. În Mali, ei coboară până la graniţa cu ţinutul Dogon şi se amestecă cu negustorii din bazarurile din Tombouctou, Gao şi Mopţi.

În ţinutul tuareg, sclavia este percepută ca un fapt cultural legat de tradiţie, atât de veche încât a devenit structurală. În mitologia occidentală, tuaregul are ceva seniorial, şi asta pentru motive temeinice: încă din vremuri imemoriale, tuaregul se percepe şi acţionează ca o fiinţă nobilă. Drapându-se în acel *taquelmoust* albastru, turbanul vopsit cu indigo, el devine mai misterios decât însăşi regina Saba, făcându-le pe femei să aibă fantasme şi cucerindu-i, prin atitudine, pe călătorii aflaţi în trecere! Nu a existat scriitor, jurnalist sau misionar, niciun militar din trupele de la Tibesti, care să nu fi cedat farmecului enigmatic al seniorilor deşertului şi care să nu-i sublimeze frumuseţea intrinsecă, ţinuta, istoria şi, de curând, statutul de minoritate într-o regiune presupusă a-l exclude sau oprima. În cazul de faţă, autorii nu au ezitat să înfrumuseţeze o realitate ce nu avea nimic poetic. Vorbesc, din propria perspectivă, despre triburile rustice ce par să apere cu orice preţ o civilizaţie imemorială pe cale de dispariţie. În acest timp, tinerii tuaregi nu visează decât un lucru: să scape de ridicolele greutăţi ale tradiţiei, să lucreze în cadrul companiilor străine, sau să migreze spre nord.

Niciun tuareg nu străbate astăzi mai mult de 100 de kilometri iară o Toyota solidă, fără suficient carburant şi fără apă, plus un utilaj care să îndepărteze nisipul. Restul e nostalgie! Amintire sunt şi „stăpânii”, *amenokal*, ai tuaregilor algerieni, *illan* la tuaregii malieni, dar nu şi cea a sclavilor capturaţi în timpul expediţiilor de supravieţuire în care tuaregul se aproviziona cu cămile, cu vite şi cu *iklan* – termenul îi desemna pe captivii şi pe sclavii negri capturaţi din rândul populaţiilor sedentare din Ciad şi Sudan.

Nimeni nu va putea rezuma în cuvinte măreţia şefilor tuaregi, convingerea lor că sunt o rasă superioară, sectarismul lor. Nimeni nu va putea mărturisi îndeajuns că societatea lor este profund lipsită de egalitate şi mică. Sistemul sclavagist este în vigoare în această imensă şi dezolantă regiune încă din Antichitate. E dificil să intrăm în detaliile multiplelor dependenţe pe care le-a traversat societatea tuaregă, cu toate ramificările sale locale şi, de curând, şi naţionale. Să ne mulţumim a spune că cele două pături sociale inferioare sunt meşteşugarii şi prizonierii. „Grupul meşteşugarilor fierari (*inhadany*\ consemna Pierre Boiley, „se ocupa cu lucrările industriale. Dependenţi de un *tawset* (trib cu bază de rudenie liniară), ei se aflau în serviciul lui, dar nu erau consideraţi nici captivi, nici tributari. Statutul lor ambiguu îi afilia la o castă. Parţial intangibili şi, uneori, dispreţuiţi, stârneau totuşi frica, prin dimensiunea magică a industriei lor, iar ceilalţi trebuiau să-i protejeze sau, măcar, să nu-i atace, fiind ameninţaţi să-şi piardă onoarea (…) La baza ierarhiei sociale, servitorii şi captivii (*iklan*) erau şi servitorii permanenţi ai taberei (captivi de cort), dar şi păstori, trăind singuri cu turmele (captivi de dune). Se pare că servitorii nu erau foarte numeroşi la Kel Adagh (în Mali), având de suferit de pe urma numeroaselor incursiuni fulgerătoare” (*Les Kel Adagh et la colonisation*, p. 237).

Boiley a utilizat termenul „intangibil”: este vorba despre acelaşi tabu pe care îl aflăm şi în India? Merită să

ne punem întrebarea cu atât mai mult cu cât detaliul singular este adeseori mai grăitor decât marile explicaţii. Iată un exemplu: când cineva străin de grupul fierarilor avea un contact carnal cu una dintre femeile acestora, o *inhaden*, el nu se putea reintegra în grupul de origine decât dacă se spăla de şapte ori pe organele genitale.

Chiar şi cel eliberat *vederef*) continua să suporte ostracizarea venită din partea seniorilor. În dicţionarul său tuareg-francez (1910 – 1916), părintele Charles de Foucauld, totuşi binevoitor faţă de cultura tuaregă, spunea cu sinceritate: „În prezent, în întreaga Sahară algeriană, marocană şi tripolitană, din ziua în care un sclav (adică un negru, deoarece nu există alţi sclavi) este eliberat, el primeşte numele de *hartani*, face parte din clasa *hartani*, şi este considerat drept unul dintre ai lor din toate punctele de vedere; populaţia *hartani* primeşte astfel, permanent, provizii proaspete de sânge negru. *Hartani* sunt liberi, dar formează clasa cea mai de jos a oamenilor liberi” (vol. II, p. 632).

Fondată pe legea sângelui, ereditatea tuaregă îi trecea în servitute pe cei care nu au avut şansa de a se naşte în casa unui stăpân. Naşterea unor astfel de sclavi le pecetluia destinul pentru totdeauna, căci destinul făcea din ei nişte „damnaţi ai pământului”, ca să folosim expresia lui Franz Fanon (1925 – 1961), psihiatrul antilez care a poposit la Blida (Algeria) – expresie pe care Roger Botte a reutilizat-o în 1999 spre a descrie condiţia categoriilor „riimaybe, hărăţini şi iklan”.

Până în zilele noastre, căpeteniile tuarege şi-au văzut confirmată superioritatea ereditară de către toate regimurile în funcţie ce le aminteau de gloria lor trecută. Măcar, fiind atât de aplecaţi către vremurile idilice, rămâneau liniştiţi! Niciunul dintre cele cinci state vizate de acest romantic nomadism nu a repus în discuţie statutul elitelor tuarege, perpetuând, astfel, divizarea instaurată aici din timpuri imemoriale şi pe care sistemul colonial francez s-a străduit atât de mult să-l supună. În anul 1980

am văzut apărând o serie întreagă de opere scrise de autoare occidentale căsătorite cu tuaregi, în care existenţa tuaregă era ridicată la rangul de epopee grecească. Din aceste lucrări de microsociologie, cititorul păstrează impresia că deşertul a împins toată populaţia tuaregă de partea Binelui, pe când restul societăţii a fost alungat dincolo de linia de demarcaţie, de partea Răului. Dualismul respectiv este foarte la modă printre elogiatorii oamenilor albaştri şi printre cei interesaţi.

În realitate, tribul tuareg este strict ierarhizat. La Kel Tamachaq din Hoggar şi din Air (numiţi şi Tamajaq sau Tamahaq), grupul oamenilor liberi, ce guvernează pe principiul eredităţii, este *illelan*. În fruntea lor se află un *amenokal* ales din triburile considerate nobile, *imajaghen*. Statutul de „superioritate" le impune să vegheze la securitatea claselor sociale ce depind de ei, începând cu imghad şi *tilaqqiwin* – liberi la origine, dar decăzuţi la servitute –, *inhadan* (grupul meşterilor fierari), *inesleemen* sau *alfaqiten* (marabu, personal de cult) şi *iklan*, servitorii sau captivii, dintre care unii aveau acest statut de generaţii întregi.

Deşi colonizarea franceză a destabilizat un sistem ce nu mai este la fel ca în trecut, mentalităţile nu s-au schimbat, iar tinerii sclavi (*askiouen*) sunt încă mulţi. La începutul secolului al XX-lea, unii tuaregi erau la fel de sclavagişti ca şi strămoşii lor din secolul al X-lea, cei atât de bine descrişi de călătorii arabi. Unul dintre aceşti călători, El-Bekri (cca. 1028 – cca. 1094) menţiona că în regiune „existau indivizi care deţineau, fiecare, câte 1.000 de sclavi [*raqâq*, *khadâm*], şi chiar mai mult" (p. 317).

Am făcut în 1985 o călătorie la Tamanrasset şi Djanet. La Tamanrasset am fost întâmpinat de autorităţile din *wilaya* ce mi-au oferit ospitalitate într-o reşedinţă rezervată oaspeţilor temporari, în special celor veniţi din Alger. În fapt, această „vilă de oaspeţi" era o simplă casă pătrată, spoită cu var, cu o curte interioară în care câţiva arbuşti scheletici încercau să reziste la dogoarea sufocantă

a marelui Sud. Într-o zi, când mă întorceam la căderea nopţii dintr-un periplu având ca scop direct muzica tuaregă prin care geniul acestui popor atinge sublimul, am dat nas în nas, spre marea mea surpriză, cu o familie de sclavi malieni ce fugiseră de seceta din 1970 şi ajunseseră la Tamanrasset, unde şi-au găsit un serviciu fastidios, dar nesperat pentru o familie de refugiaţi. Locuinţa cu apă curentă reprezenta pentru ei Kawtharul, acest fluviu mitic al paradisului musulman!

Din discuţiile cu această familie şi cu tuaregii algerieni am aflat că sistemul castelor era încă în vigoare, deşi formele sale cele mai evidente erau înecate în pseudosocialismul pe gustul vremii. Mi-am ascuţit, totuşi, auzul la o remarcă a ghidului meu care m-a avertizat în privinţa diferenţelor vestimentare, în special între turbanele tuarege.

Ne aflam pe atunci la Djanet, la câteva sute de kilometri la est de Tarrianrasset. Ghidul meu, văzând că sosea un tuareg, îmi spuse: „Recunosc nobilul după turbanul lui. Cei de condiţie modestă încearcă să se dea drept Kel Tagelmousr (textual «cei care poartă tagelmoust»), Oamenii Vălului, dar preţul, prohibitiv al vălului indigo îi face să comită unele greşeli. Amestecând culorile, ei îşi dezvăluie originea. Cât despre aşa-numiţii *bella*, sclavii trăind liber în ţinutul tuareg, ei au purtat multă vreme bucăţi de împletituri de piele, veşminte de căpătat, sau pânzeturi din bumbac”.

Conform opiniei lui Maurice Lombard, care a studiat evoluţia textilelor ip lumea arabo-musulmană în timpul primelor cinci secole islamice, arabii au introdus straiele alese în Africa, din mătase şi bumbac în special, mai ales în zona subsahariană. Călătorii ce au descris Ţara Negrilor, *zandj*, erau oripilaţi să constate că locuitorii de pe toată fâşia saheliană, din Sudan şi din Cornul Africii, trăiau goi. Pe acest subiect este bine să amintim că ţările furnizoare de sclavi erau cele unde se purta goliciunea. Ţările exploataroare de sclavi erau chiar cele care făceau comerţ

cu bumbac şi cu mătase. O graniţă discretă separa ţările exploatatoare de cele exploatate, dar nu era suficientă pentru a le separa riguros căci, chiar după ce ai adaptat costumul musulmanului sau al colonului portughez, sclavul rămânea marfă cea mai de preţ a negustorilor.

Aşa-numiţii *hartani*, ca şi exilaţii din Mali şi din Niger, care îşi părăseau seniorii în timp de război (în timpul revoltei Azawag), de mizerie, de secetă, toate atrocităţile pe care le suportau sclavii şi pe care noi le uităm ca şi numele pe care îl purtau ei, erau folosiţi în general la muncile cele mai grele. Stăpânii le încredinţau corvezile la care un notabil nu s-ar fi pretat niciodată, nici cu riscul de a fi îngropat sub mizerie: întreţinerea drumurilor, curăţarea canalelor, construirea şi restaurarea permanentă a clădirilor, îngrijirea şi păzirea vitelor şi, în special, cum bine a precizat Charles de Foucauld, lucrările agricole.

Astăzi situaţia a evoluat simţitor, cu atât mai mult cu cât politizarea islamului a aruncat o lumină crudă asupra atavismelor locale. Oricât de puţin musulman ar fi, un sclav al tuaregilor îşi câştigă demnitatea pe altarul credinţei pe care o afişează: va fi un sclav „pur”. Niciun tuareg nu va cuteza să-l trateze nedemn, căci ar risca să fie el însuşi exilat din comunitatea credincioşilor. În măsura în care legăturile tribale rămân destul de puternice, această situaţie nu-şi are locul, în orice caz, nu făţiş. În fond, cutumele sunt singurele care pot încă impune legea. Pentru a înţelege lentoarea cu care autohtonii şi-au luat soarta în mâini, este suficient să părăsim o mare metropolă occidentală, cu ritmul ei de viaţă ameţitor, şi să poposim pentru câteva zile în ţinutul tuareg: aici nu se schimbă fusele orare, căci decalajul este filosofic. Timpul se scurge fără ca cineva să-l măsoare. În rest, tuaregii înşişi o spun: „Puteţi pleca dintr-un punct A chiar cu douăsprezece ore întârziere faţă de ora prevăzută şi este aproape sigur că veţi ajunge la punctul B acceptând să pierdeţi douăsprezece ore din timpul vostru, poate şi

mai mult”. Acest timp relativ – care pare scos din *Elogiul încetinelii* – a marcat şi continuă să marcheze abolirea sclaviei şi eliberarea ultimului lot de servitori. Mai poate dura câteva secole, voinţa fiind inexistentă în acest caz.

Pentru a veni în ajutorul sclavilor care doresc să scape de închistarea cutumiară, trebuie să le oferim posibilitatea de a schimba peisajul, să-i îndemnăm să migreze către nord pentru a-şi făuri o viaţă nouă. În rest, tuaregul este mereu gata să vă pritnească în cortul lui, să vă ofere ritualul celor trei ceaiuri, apoi să vă conducă în linişte cu un surâs enigmatic lipit de buze, ce pare şi el o rămăşiţă neolitică.

12

Mauritania: ţara „albilor” fără cusur

Din toate ţările pe care le-am vizitat pe parcursul acestei anchete, suferinţa ce însoţeşte sclavia mi s-a părut a fi fost cea mai puternică în Mauritania. Pe de o parte, fiecare mauritanian jură pe toţi zeii că această practică este inexistentă (sau nesemnificativă); pe de altă parte, o linişte plină de vinovăţie învăluie chestiunea sclaviei, inclusiv în rândul elitelor apropiate Puterii. După mărturiile interlocutorilor mei, de vreme ce sclavajul este rezidual, nu încape nicio controversă, cu atât mai puţin vreo critică. Dezbaterea este încheiată înainte de a începe.

Înţeleg că această atitudine derivă din strategia naţională care constă în a colmata toate faliile unei identităţi bifide ce nu reuşeşte să anihileze toţi fermenţii divizării. Există două indicii ce nu înşală: în această ţară sunt numeroase asociaţii de sclavi eliberaţi care încearcă din greu să dea acestei chestiuni o dimensiune politică; tot în această ţară, ele sunt cel mai puţin ascultate.

Recent ales, actualtdpreşedinte al Mauritaniei ar trebui să se străduiască, totuşi, să facă din sclavie o chestiune naţională, ceea ce ar avea ca efect – de durată – consolidarea identităţii multiple a naţiunii mauritaniene.

Până atunci, fiecare cămin de beidane (albi) întreţine harratine negri, fii ai foştilor sclavi cărora li se dă numele

de „servitori”, cam cum se proceda odinioară în Barbados, unde erau pudic gratificaţi cu numele de „ucenici” sclavii proaspăt eliberaţi din lanţurile lor.

Nu poc folosi aici decât iniţialele persoanelor, căci a le numi ar însemna să le aduc prejudicii: „M. M. M”. Când amicul meu mauritanian şi-a deschis site-ul web ca să-mi arate ce resurse avea, la început nu m-am simţit prea interesat. Dar, de la primele pagini de primire mi-am dat seama că era tocmai ce căutam: părerile pe care autohtonii înşişi le aveau despre sclavie, fenomen cu siguranţă complex, dar care părea a pune la grea încercare nervii tuturor celor interesaţi. Cum percepe un mauritanian cultivat această practică? Cum o judecă? Are el vreo idee exactă despre modul în care se poate eradica acest fenomen rezistent? Am ciulit urechile şi m-am pregătit să asist la demonstraţie.

„Aveţi date despre sclavajul din Mauritania?”

Severitatea cu care pusesem întrebarea mă uimi şi pe mine. Descumpănit, interlocutorul meu bâigui un răspuns de neauzit.

„Sclavajul în Mauritania”, am reluat, „te-ai gândit să deschizi o pagină web pe tema asta?”

Încercă o manevră de diversiune:

„Să vedem. Intrăm în «Sclavie».

Tastează „sclavi”, „sclavie”; nu găseşte nimic. Încearcă „servitute” Calculatorul rămâne impasibil. „*Aband* (sclav în arabă)? Nimic. Îi şoptesc: „*harratineK* sau „*hartant* M.M.M. se revoltă, şocat că pot să-i cer aşa ceva frumosului său computer Toshiba.

„*Hartani* e la noi un termen peiorativ”, zise el aproape excedat.

Înţelege prin asta că termenul nu aparţine vocabularului elevar al cercetării ştiinţifice. În fond, nu e el director de laborator şi, cu acest titlu, nu trebuie să dea un exemplu?

Iar computerul îi dă dreptate.

„«Eliberat»?

— Ah, da! «Eliberat» mi se pare a corespunde cu spiritul locului. Să eliberezi e mai nobil decât să aserveşti.

Dar, pentru a nu ştiu câta oară, calculatorul nu dă niciun răspuns. Mă mâhneşte mult să văd dezamăgirea zugrăvită pe chipul interlocutorului meu, dar faptul că un computer face nazuri la a răspunde unor astfel de întrebări mă consternează şi mai mult. Este adevărat că acest sclav electronic nu este stăpân pe actele lui; nu oferă decât ce a fost programat să ofere.

Prietenul rheU explică:

„Site-ul *elnex* tânăr, nu poate acoperi tot”.

Rămân perplex la atâta simplitate. Trecem la masă; o masă frugală, dar gustoasă, servită de soţia lui M.M.M., tot cadru superior. O intelectuală. Nu îndrăznesc să împing interogatoriul mai departe de teamă să nu-mi supăr gazdele.

Dar ce nu ştie M.M.M., sau se preface că nu ştie, este că e de bună-credinţă. Această „inhibiţie” este sistematică în Mauritania. Nimeni nu răspunde la întrebări despre sclavie, căci sunt prea stingheritoare: secret de stat, afacere de securitate internă. Când un cercetător curajos îndrăzneşte să facă pasul, nu o face decât în şoaptă. Şi pe bună dreptate: sclavia nu mai există oficial în Mauritania de două decenii. A’fost abolită în 1980. E deja istorie.

Refuzul este în primul rând unul oficial. Nicio statistică pertinentă nu este disponibilă. Nimic, sau aproape nimic la Biblioteca Naţională, exceptând nişte relicve datând din 1950. Nimic evident nici în jurnalele oficiale. Nimic la televiziune. Nicio carte care să ofere nişte chei de înţelegere a servituţii. Mai multe lucrări despre Mauritania redactate în Franţa în anii 1970 şi 1980 omit să menţioneze sclavia, atât în corpul textului, cât şi în bibliografie sau la index. Mă gândesc mai ales la lucrarea colectivă *introduction à la Mauritanie*, publicată în 1979 de CNRS, care a reunit lucrările a cincisprezece profesori şi specialişti francezi şi mauritanieni. În ea sunt abordate toate capitolele sociale mai sofisticate, exceptând sclavia,

Cercetătorii nu au ezitat să răspundă că este vorba doar de dependenţă, nu de servitute, sclavul fiind liber să dispună de el însuşi. De altfel, primul articol de lege referitor la abolirea sclaviei, al cărui text îl reproduc în anexe, este evaziv şi nu utilizează cuvinte supărătoare:

„În pofida definiţiilor prevăzute de tratate şi de convenţii internaţionale referitoare la Drepturile Omului, ratificate de Mauritania, expresia «comerţ cu persoane» desemnează înrolarea, transportarea, transferul de persoane cu forţa sau prin recursul la forţă sau ameninţare, sau la alte forme de constrângere prin răpire, înşelăciune, abuz de autoritate sau exploatarea unei situaţii de vulnerabilitate, oferirea sau acceptarea de bani sau de avantaje pentru a obţine consimţământul unei persoane având autoritate asupra alteia în scopuri de exploatare. Exploatarea se referă, cel puţin, la munca neremunerată, munca sau serviciile forţate, ca şi la practicile analoge, prelevarea de organe în scopuri lucrative, exploatarea prostituţiei, sau alte forme de exploatare sexuală”.

*

Cine ajunge pentru prima dată în Mauritania este şocat de fizionomia negroidă a populaţiei. Sunt membrii aceleiaşi societăţi hibride capabili, aici mai mult decât altundeva, să se amestece şi să creeze metisaje, pe când elementul cu adevărat „arab”, maurul islamic (sub denumirea nobilă de *beidane*, textual „alb”) s-a amestecat de mult cu elementul autohton, barbarul islamizat? Până şi componenta neagră este multiplă: seninke, toucouleur, sarakole, bambara, wolof – pe când seniorii albi se disting atât prin frumuseţea veşmintelor („Hainele nu-l fac pe călugăr, ci pe imam”, spune o expresie din Dakar şi Bamako) şi prin statura lor zveltă, prin ţinuta demnă şi gesturile măsurate. Toate aceste etnii au avut timp, de mai multe secole, să se instaleze în ţinutul dintre braţele fluviului Senegal şi să coabiteze paşnic.

La această primă sursă a complexităţii se adaugă o

alta: credinţa şi, mai presus de toate, apartenenţa. Ziceţi că sunt africani? Dar vorbesc arabă, sunt nomazi sau seminomazi, iar unii dintre ei se cred chiar marocani! Sunt *beidane* sau *baydâne*\ Arabi? Dar aparţin unei ţări-fantomă, cea a aşa-numiţilor *harratine* sau a sclavilor eliberaţi, o ţară ce nu e maghrebină decât prin misteriosul capriciu al istoriei, o ţară azvârlită acolo ca din întâmplare şi care, în antichitatea ei târzie, a fost leagănul marii dinastii musulmane a almoravizilor (Al-Murabitun)!

Cu toate acestea, o linie invizibilă separă între ele comunităţile. Trebuie să fii *beidane* (*baydâne*) ca să identifici un servitor (! *aband*), sau un eliberat şi, la fel, trebuie să fii *harratine* ca să identifici dintr-o privire un alt sclav eliberat şi să distingi într-un grup care a fost sclav şi care nu, lucru ce nu se citeşte în gene, ci în atitudine.

Ilustrativă este experienţa pe care am trăit-o cu un şofer de taxi mauritanian. Acest bătrân plebeu al volanului se plângea de patronul lui exploatator care-i ceruse să plătească mai multe sute de *ouguiyas* pe zi pentru a-şi putea păstra taxiul. I-am cerut să mă ducă în cartierul de maghernițe din Nouakehott, literalmente „Depozit de murdării4,(*Kebba*), apoi în port, apoi în târgul ce se ţinea în împrejurimile oraşului. Maestrul-Taxi era volubil. Mi-a vorbit despre mizeria în care vegeta ţara, de absenţa perspectivelor pentru cei tineri, de lipsa educaţiei. L-am întrebat dacă, după câte credea el, mai existau sclavi. Mi-a răspuns fără ezitare:

„Patruzeci la sută dintre mauritanieni sunt sclavi!

— De unde ai scos cifra asta?

— E o impresie pe care mi-am făcut-o uitându-mă la *harratine* ce rătăcesc pe străzi, care sperie oameni, care şterpelesc”.

Se făcuse linişte în maşină. A mai luat alţi trei pasageri, deşi se presupunea că taxiul lui n-ar fi trebuit să mai ia pe cineva. Nişte docheri siniştri, foarte agresivi. Era sistemul D, în Africa, şi nu mă interesa. Dar nu-mi convenea ocolul pe care ne-au obligat să-l facem. Au

coborât, în sfârşit, şi ne-am reluat discuţia despre sclavi.

„Da, îmi zise el, când nu rămân în satele lor devin *harratine* la oraş”.

Maşina traversa lent cartierul de maghernițe. Mizeria era palpabilă. Mândru, Maestrul-Taxi îmi zise:

„E mai bine decât în Brazilia! Ai văzut *favellas* de la ei? Aici, cel puţin, nu plouă, n-avem noroaie care să curgă pe dealuri…

Brusc, întinzând arătătorul drept în faţa lui, reia:

„— Lată-i!

— De cine vorbeşti?

— De *harratine*\ Nu voiai să-i vezi? Toţi cei de colo sunt *harratine*. Acum sunt muncitori. Sunt majoritatea săracilor din această ţara, nici cu adevărat liberi, nici cu totul sclavi”.

Căţăraţi ciorchine pe camioane, săracii se agaţă de draghine.

„— Pleacă la muncă.

— Aşadar sunt muncitori? Agricoli sau în construcţii?

— Nu, nu! Sunt *harratine*, insistă şoferul meu. *Harratine* ţi-am zis! Sunt foarte mulţi aici”.

Se estimează că numărul sclavilor din această ţară este de peste 100.000, să zicem între 100.000 şi 150.000. Aceşti mauritanieni de ascendenţă neagră se repartizează în două subgrupe: sclavii şi eliberaţii. Pentru moment, cei care sunt sclavi n-au nicio şansă să iasă din starea aceasta. Majoritatea se află în deşert, iar o altă parte pe valea fluviului Senegal. Numiţi *adabai*, ei se află în proprietatea a cinci triburi din ţară, Trarza la nord-est de Nouakehott, Tendgha, Awlad Ebyeri, Idaghzeynbu, triburi stabilite în Brakna, la est de capitală, între lacul Aleg şi masivul Assaba. O parte dintre *harratine* supravieţuieşte şi în valea Gorgol, la sudul ţinutului maur; acest imens teritoriu este guvernat de un cod funciar ce favorizează supunerea durabilă a sclavului faţă de fostul stăpân.

Patru alte confederaţii tribale din interiorul ţării deţin numeroşi sclavi: Ahl Barik-Allah, care fac parte din

confederaţia Idayqub din Akjoujt, pe traseul Atar-Chinguetti, la nord de Nouakehott; Idablahsen; Awlad; Dayman, Tadjakant.

Când însemnăm pe hartă aceste prezenţe, ne dăm seama că întreaga Mauritanie era, până de curând, o ţară de stăpâni şi de sclavi. Stăpâni erau maurii albi ce descindeau direct din triburile războinice din trecut, în Trarza şi în alte părţi. Musulmani cu drepturi depline, totuşi sunt sclavagişti pe de-a-ntregul. Erau moştenitorii seniorilor, şeici, imami sau războinici, care deţineau Gao, Tombouctou, Goundam, Niafounke, Nema, Ayoun al-Atrouss, Nioro din Sahel, Kayes şi Tamehakett. Mai la est, în Niger, fortăreţe precum Katsina, Zinder şi Sokoto erau ale lor.

Este clar că toate marile metropole ale deşertului, situate la nord de Segou, de Bamako şi de fluviul Senegal, au avut un trecut sclavagist. Sarea era bunul cel mai de preţ şi constituia o rezervă esenţială. Cât despre „bibliotecile deşertului”, patrimoniu universal protejat de UNESCO, care constau în câteva colecţii de manuscrise arabe, acestea erau, de fapt, biblioteci private ale foştilor stăpâni almoravizi, capi de familii sclavagiste.

Cifra avansată anterior, de 100.000 – 150.000 de sclavi încă în viaţă, este nu doar plauzibilă, ci şi moderată. Confirmată de Anti-Slavery International – o ONG care militează pentru eliberarea fiinţelor asuprite –, trebuie, cu siguranţă, revăzută, luându-se în consideraţie şi naşterile. În studiul său despre sfârşitul sclaviei (*Ending Slavery*: *Hierarchy*, *Dependency and Gender în Central Mauritania*) –, V.P. Ruf semnala că eradicarea sclaviei din Mauritania nu s-a desăvârşit (*notyet been accomplished*). În tot cazul, este iluzoriu să cauţi statistici pertinente. Nu numai că nu există voinţa politică, dar dificultatea a devenit obiectivă: cine e stăpân? Cine sclav? Adeseori, sclavii eliberaţi rămân pe pământurile stăpânului care i-a capturat, pe ei sau pe strămoşii lor, le cultivă şi varsă în punga celui din urmă o sumă forfetară anuală. Dacă avuţia stăpânului este

constituită dintr-un şeptel, măcelăriile din oraş constituie pieţele de desfacere fireşti. Tot foştii sclavi ţin şi măcelăria, mână vitele, le ucid, le vând.

Rare sunt, de altfel, cazurile în care stăpânii locuiesc pe pământurile lor. Trăiesc în mările oraşe, la Nouakehott în speţă, unde ocupă funcţii bune în administraţie, în partidele politice, inclusiv în legaţiile străine. Merg regulat cu maşinile lor 4 x4 ca să-şi inspecteze bunurile, animalele, pământurile, sau sclavii.

Pe bună dreptate, la piaţa din Atar, sclavii sau descendenţii lor pretinşi a fi eliberaţi sunt puzderie: fiinţe substituibile, transparente, cu toate astea vii. Unul dintre ei m-a urmat. îl cheamă Mabruk. Vrea să-mi care geanta în care am toate actele de călătorie, paşaportul, biletul de avion, banii. Apoi vrea să-mi şteargă de praf hainele şi încălţămintea, apoi se oferă să-mi facă de mâncare. E dificil să-l fac să înţeleagă că nu am nevoie de un sclav şi că nu cunosc gustul raziei. Băiatul are ochii negri atât de mari încât par că-i mănâncă faţa. Câţi ani are? îl întreb. Înţelege cu greu. Număr pe degete: zece, unsprezece, doisprezece? Are paisprezece ani şi pare de douăzeci.

Îmi înţelege ezitarea, căci geanta mea e foarte preţioasă: nu pot să mă despart de el fără să tremur. Îmi cere o monedă. Sunt stingherit. Îi ofer un sandvici ca cel pe care-l mâncasem: ouă ochiuri, câţiva cartofi, sare din zonă. Mă refuză cu un gest al capului. Refuzul lui mă intrigă. Înşir întrebările: Unde locuieşte? E născut la Atar? îmi răspunde cu o voce monotonă şi nazală. Se pare că se născuse în *wilaya* Atar, la vreo şaptezecu de kilometri în interiorul ţinutului. Acum locuia la periferia oraşului, îmi spune un nume de oraş pe care l-am uitat imediat. Are părinţi? Cu ce se ocupă ei? Mă face să înţeleg că părinţii lui sunt crescători de vite şi că lucrează de multă vreme pentru un anume Mohamed. Turmele le aparţin? Este turma unui bogătaş care a făcut avere la Atar, Sheikh Hassany. „Este un om sus-pus”, îmi zice Mabruk cu o asemenea convingere în voce pe care n-o pot traduce în

cuvinte, eu fiind, oarecum, oaspetele lui: chiar dacă pământul mauritanian nu-i aparţine, ar putea să invoce posesiunea lui morală, şi asta ar fi de ajuns să mă lase fără replică.

Se îndepărtă un pic, manifestându-şi dorinţa de a vorbi:

„Este un om bun, Sheikh Hassany. Ne face daruri la sfârşitul fiecărei luni de post, la *tabaski* (de fapt el se referea la o mică sumă de bani pe care fiecare om cu avere trebuie s-o ofere în acea zi a anului sau la sfârşitul ramadanului). Sheikh Hassany ne oferă *zakat* (milostenia) şi multe haine de la familia lui. Haine vechi…

Mabruk mă însoţeşte multă vreme. Ştie de unde vine; am încercat să văd împreună cu el unde merge.

Ce face statul? Mai întâi de toate, poate face faţă cristalizării reflexelor celor mai conservatoare? Legea din 1980 – 1981 a rămas literă moartă. Cea din iulie 2003 nu a avut nici ea efecte. Într-o ţară ce rămâne subadministrată, trebuie să se pună întrebarea eficacităţii textelor, mai ales când se urmăreşte combaterea unui comportament colectiv destul de vechi. De altfel, sclavia este privită ca o dimensiune naturală a raporturilor dintre oameni, unii mai bogaţi decât alţii, sau mai puternici, sau mai frumoşi, sau mai albi, etc. în ediţia din februarie 1997, *Le Monde diplomatique* amintea deja absenţa voinţei manifeste de a eradica această plagă. Autorul articolului, Bruno Callies de Salies invoca opinia unui sociolog avizat: „Absenţa unei voinţe politice şi administrative şi mentalităţile [în vigoare] asigură continuitatea sclaviei, mai ales în sud-estul ţării” („La Mauritanie cernée par les conflits”, p. 6). Pe parcursul ultimei jumătăţi de secol, situaţia s-a agravat din cauza secetei endemice pe care o suportă ţara, din cauza conflictelor regionale cu puternică rezonanţă etnică sau socială, a sărăciei, a absenţei perspectivelor politice sau economice pentru cei defavorizaţi. De aceea sclavul consideră adeseori că este preferabil să rămână la stăpânul lor, iar pentru acesta din urmă este o ocazie să

prelungească servitutea foştilor sclavi într-o formă mai puţin convenţională, dar la fel de profitabilă.

„Unii nu sunt nici măcar sclavi”, mi s-a spus adeseori. Asta însemna că erau mai nefericiţi decât sclavii?

Un an mai târziu, situaţia a reţinut din nou atenţia aceluiaşi jurnal. Sub semnătura lui Amel Daddah, articolul pune în introducere întrebările importante: „De ce stăpânii şi sclavii seninké nu pot fi îngropaţi în acelaşi cimitir? De ce sclavii halpulareni beneficiază atât de puţin de accesul la pământ, principala sursă de emancipare economică în sânul comunităţii? De ce, într-una sau cealaltă dintre aceste două etnii, principalele componente ale minorităţii afro-mauritaniene, ar continua să fie considerat scandalos, indecent, ca un om de origine servilă să pretindă a se căsători cu o femeie ce nu aparţine castei?” („Mauritanie, les héritiers de l’esclavage», *Le Monde diplomatique*, 1998, p. 13).

Mi-am amintit o frază a lui Louis Garneray din *Le Négrier de Zanzibar*. Căpitanul navei *Doris* ce transporta negri, un anume M. Liard, „arab că un evreu”, altfel spus, avar şi prea puţin simţitor la soarta încărcăturii sale de „lemn de abanos”, îi spunea lui Louis Garneray, care-i împărtăşea dezgustul pe care-l simţea văzând „cum oameni liberi erau răpiţi spre a fi aruncaţi într-o monstruoasă sclavie, deşi nu vă erau duşmani”, că soarta acestora din urmă era mai bună decât a multora dintre ţăranii săraci ai Europei. Celălalt argument şocant pe care-l utilizează toţi negustorii de negri pentru a-şi amuţi glasul conştiinţei este următorul, emis de Liard lui Garneray: „Foarte bine!… Trebuie ca dumneavoastră să fi fost, în consecinţă, martorul profundei disperări, care merge până la sinucidere, pe care-o trăieşte negrul condamnat la libertate… Plânge, geme, se târăşte în genunchi, cere îndurare, promite supunere… este nebun de durere, e adevărat?” (*Le Négrier de Zanzibar*, p. 98).

Astfel de păreri am auzit repetându-se pe tot parcursul călătoriei mele. După interlocutorii mei, era mai

bine să fii un sclav bine tratat decât un muncitor strivit de sistemul capitalist şi privat de toate bunurile, inclusiv de suflet.

Încă un exemplu pentru a ne convinge: l-am găsit în relatarea lui Sir Samuel White Baker, cu care ne-am mai întâlnit şi anterior. Deşi în ansamblul textului părea afabil şi orientat către eliberarea firească a sclavului, i se întâmpla să strecoare ici-colo fraze precum aceasta:

„Istoria negrului a dovedit altruismul teoriei mele. Odată stăpân pe propria viaţă, sclavul a retrogradat întotdeauna. Ca şi caii liberi, se sălbăticeşte; puneţi-l în frâu, şi niciun animal nu este mai util. Concluzia aceasta este, din nefericire, contrară opiniei publice din Anglia, unde *vox populi* îşi asumă dreptul de a decide în ultimă instanţă asupra lucrurilor şi oamenilor pe care ea nu-i cunoaşte în niciun fel. Englezii vor doar ca sistemul lor de greutăţi şi de măsură să determine excelenţa speciei umane şi, în consecinţă, cei mulţi, ce nu cunosc nimic despre negri, au decis că negrul este un frate maltratat, că este un membru demn al familiei umane redus la o poziţie inferioară de prejudecăţile şi de ignoranţa albilor, al căror egal ar trebui să fie din toate punctele de vedere” (*Découverte de l’Albert N’Yanza, nouvelles explorations des sources du Nil*, p. 202).

Rândurile ce urmează vor finaliza descrierea stării unei părţi a mentalităţii europene de la mijlocul secolului al XIX-lea:

„Negrul a fost şi este încă necunoscut. Oricât de aspru am putea condamna oribilul sistem al sclavagismului, nu este mai puţin dovedit, conform rezultatelor emancipării, că negrul nu apreciază binefacerile libertăţii; nu arată nici cel mai mic semn de recunoştinţă faţă de cel care l-a eliberat din lanţuri. Cu inteligenţa lui limitată, nu poate înţelege sentimentul de pură filantropie ce a determinat Anglia să ia iniţiativă împotriva sclavajului, iar el priveşte mişcarea aboliţionistă ca pe o dovadă a propriei importanţe. Orizontul său

restrâns nu-l include decât pe el, negrul, şi prin urmare vanitatea lui îl face să creadă că lumea întreagă se războieşte din cauza chestiunii negrilor. Rezultă de aici că el se percepe drept singurul personaj important în lumea inferioară; este mult prea distins ca să lucreze. În special asupra acestui punct, negrul lasă să i se vadă adevărata natură. Nimeni nu poate exercita vreo autoritate asupra lui; odată liber, prima grijă este să se poarte ca de la egal la egal cu cei pe care-i servea odinioară şi să uzurpeze o demnitate, adică are nişte pretenţii ce au dezgustat dintotdeauna societatea albă…” (*ibid.*).

Acelaşi discurs mi l-au ţinut şi acei mauritanieni conformişti ce trăiau la Paris, vorbeau fără să fie ascultaţi de nimeni la UNESCO, îi apărau pe orfanii şi pe văduvele din ţări africane şi mai săracă decât a lor, Mali, Burkina, Ciad, dar uitau sistematic să deschidă dosarul gros al sclaviei de la ei2. Unii erau ei înşişi sclavagişti, nu la modul sporadic şi mascat, după modelul angajatorilor de forţă de muncă la negru – „sclavagiştii la negru”, după sintagma „muncitor la negru”! –, ci în mod firesc, ceea ce era de notorietate publică.

Sclavii înşişi, odată eliberaţi, nu mai voiau să audă vorbindu-se despre condiţia lor originară. Dacă puteau părăsi locul de baştină, o făceau fără ezitare. Unii au căpătat o poziţie oarecare în rândul administraţiei sau în vreo firmă privată. Nu ar mai putea înfrunta vreodată privirea foştilor stăpâni, căci le-ar învia vechile răni. Trebuie să spunem că, pentru ei, drumul este lung şi periculos. Criza de identitate nefiind întotdeauna sinonimă şi cu o criză de conştiinţă, se întâmplă ca fostul sclav să se poarte violent faţă de semenii lui rămaşi la sat şi care, în viziunea lui, zac în indolenţă şi în nepăsare. Tentaţiile oraşului sunt foarte puternice. Aşadar, pentru descendenţii sclavului este uşor să intre în pielea unui *beidane* veritabil, să-l imite în toate, inclusiv în dorinţa de a păstra secretă această mârşăvie. În sfârşit, am avut ocazia de a mă întâlni cu unul sau doi descendenţi ai sclavilor care, ajungând în

capitală, s-au transformat în notabili.

Apologia sclaviei ia uneori turnuri inedite. Astfel, unii nu au ezitat, în solilocviile lor, să-mi amintească despre „revolta din Barbados" din 1830. În această insulă paşnică din Antilele Mici, care nu şi-a obţinut independenţa decât în 1966 şi a cărei capitală este astăzi Bridgetown, două sute de negri, bărbaţi şi femei, s-au revoltat împotriva unei hotărâri luate în martie 1830 ce prevedea eliberarea lor. Odată eliberaţi, sclavii, care în mod firesc ar fi trebuit să se bucure, nu au văzut decizia cu ochi buni. Au mers la fostul stăpân, un anume Glenelg, ca să-l convingă să-i reprimească drept sclavi. Un pastor anabaptist a redactat pentru ei un registru cu doleanţe pe care l-au prezentat plantatorului. Au avut loc discuţii îndelungate pe plantaţie dar, legea fiind lege, Glenelg a refuzat să dea satisfacţie foştilor sclavi. Situaţia a degenerat în încăierare. Sclavagistul a căzut răpus de lovituri, ca şi familia lui. Au fose forţate lacătele şi fiecare sclav şi-a ocupat din nou coliba. A doua zi, conform unui ritm ancestral, sclavii de bunăvoie şi-au reluat muncile zilnice pe pământuri şi în ateliere. Dar soarta lor era pecetluită, căci guvernatorul MacGregor nu era omul care să cedeze la astfel de şantaj, iar eliberarea sclavilor a avut loc în Barbados cu acelaşi titlu ca şi în restul imperiului colonial.

1 Când editorul trimisese cartea! a tipar, am aflat că Adunarea Naţională Mauritaniană adoptase, miercuri 8 august 2007, o lege ce incrimina pentru prima dată sclavia. Conform acestei legi, votată în unanimitate, persoanele dovedite a practica acte de sclavagie riscau o pedeapsă cu închisoarea între 5 şi 10 ani. Textul mai interzicea şi orice producţie culturală sau artistică ce ar fi făcut apologia sclaviei, pedeapsa fiind de 2 ani de închisoare.

13

Senegal: politici confruntate cu uitarea

Locul Senegalului în periplul meu nu a fost unul oarecare. Această ţară are o istorie veche, bogată ţi

frământată. Legăturile ei cu lumea arabă şi cu Islamul sunt cunoscute, în special cele conflictuale, dar frecvente, pe care le-a întreţinut cu Marocul şi cu Mauritania. Nu mai există sclavie în această ţară de când Franţa i-a pus capăt, la începutul secolului al XX-lea, dar relaţiile de supunere au continuat să existe, astfel încât, astăzi, nimeni nu ar putea afirma că dependenţa numeroţilor copţi faţă de angajatorii lor din oraşe nu seamănă cu o servitute în toată legea.

După o lungă perioadă de ezitare, într-un final, Senegalul a fost luat în vizor ţi s-a denunţat comerţul atlantic cu sclavi rămas multă vreme singurul cunoscut ţi studiat. Este vorba despre o disculpare a negustorilor locali de negri sau, dimpotrivă, de o acuzare? „Nici vorbă despre aţa ceva”, spun cu mărinimie responsabilii muzeelor, dar ţi elita conducătoare. „În primul rând este o restituire a memoriei celor ce ţi-au pierdut-o din cauza masivelor deplasări a tinerilor negri de pe continentul african către Antile, SUA, ţi chiar Europa”.

Nu mă voi întoarce pe insula Gorée, în largul Dakarului. Cel puţin nu imediat. Am vizitat-o acum câţiva ani cu ocazia unei călătorii private în Senegal. Casa Sclavilor de acolo este un pic cam prea restaurată pentru gustul meu. A găzduit cu adevărat un asemenea comerţ? Sper că, de la ultima mea vizită, timpul şi-a desăvârşit lucrarea, aşa c-o voi revedea mai reală, sau măcar oferind această iluzie. Cu toate acestea, pentru că spiritul locului şi-a făcut efectul, în ciuda pereţilor daţi cu var, a frumoaselor frize, a culorii aurite a scării răsucite, impresia de dezolare pe care am trăit-o acolo, impalpabilă şi puternică totodată, s-ar putea să mă convingă să nu mai calc vreodată pe acolo. Vad încă trapa din incintă prin care sclavii erau îmbarcaţi direct pe fundul calei, iar imaginea îmi dă încă fiori. Deşi locul nu a mai servit la îmbarcarea sclavilor din 1823 sau 1824, ne dăm seama că traficul cu sclavi nu lasă pe nimeni indiferent, nici pe vizitatori, nici pe gardieni, nici măcar pereţii, care par încă a reverbera

strigatele miilor de nefericiţi pe care soarta îi lovise şi care încercau să se agaţe de ziduri înainte de a face marele salt.

Un trafic puţin cunoscut, fiind minoritar, a fost cel cu africani musulmani, accidental meghrebini, capturaţi sau răpiţi în timpul marelui comerţ cu negri, cel din Atlantic. Unii dintre ei erau ostaticii ordinelor creştine din Europa, alţii se trezeau pe fundul calelor împreună cu alţi nefericiţi cu destinaţia Brazilia. Mărturisiri lacunare pretind că aceşti sclavi musulmani continuau să-şi respecte riturile religioase, printre care rugăciunea (*şalăi*), făcută atât în cala vaporului, cât şi pe plantaţiile de trestie de zahăr unde erau folosiţi.

La mijlocul secolului al XX-lea, în *Maîtres et esclaves*, cartea care l-a făcut celebru, Gilbert Freyre arăta pe mai multe pagini complexitatea acestor schimburi dintre oraşele Europei – aici Spania şi Portugalia – şi maurii şi alţi mozarabi ce fugiseră de persecuţiile din timpul Reconquistei: „Sclavajul la care au fost supuşi maurii şi chiar mozarabii după victoria creştină a fost mijlocul prin care portughezii au suportat influenţa decisivă nu numai din partea maurului, a mahomedanului, a africanului, ci şi, la un mod mai general, a sclavului” (p. 176). Ce răsturnare de situaţie! Autorul explică faptul că, de cealaltă parte a Atlanticului, aceşti sclavi mauri şi mozarabi şi-au impus numeroasele deprinderi manuale şi modul lor de viaţă, inclusiv în materie de igienă. La acea vreme, populaţia din zonele semiaride braziliene era alcătuită din noi coloni cărora le lipsea totul, începând de la educaţia şi rafinamentul andaluzilor. Blândeţea stăpânului faţă de sclav ar fi fost, în primele momente ale colonizării Braziliei, o rămăşiţă musulmană. La fel se întâmpla şi cu unele trăsături fizice, cu legende şi elemente de mitologie, cu basmele.

Chesriunea religiei i-a preocupat puţin pe istorici şi nu i-a îngrijorat mai mult nici pe jutiştii musulmani. Acest aspect ţine, desigur, de faptul că un sclav nu putea cumula puterea de muncă, pe de o parte, şi credinţa şi practicarea

ei de cealaltă parte. Doar pentru islamul strict păgânul era un sclav perfect, putând fi convertit. Pe acele vremuri, nici creştinismul, nici legea islamică nu se instalaseră definitiv în rândurile populaţiei în cea mai mare parte animistă. Chiar unii berberi crescuţi în Spania descopereau existenţa islamului doar pe vapoare.

În timpul comerţului atlantic cu sclavi, fiecare captiv trebuia să fie supus unei îndoctrinări religioase destul de puternice pentru a-l împiedica să revină la credinţele lui primitive şi la vrăjitorie. Codurile în vigoare erau foarte clare: „Toţi sclavii ce vor ajunge pe insulele noastre – reamintea M. Petit cu ocazia unei promulgări a ordonanţei regale din 1685 cu referire la disciplina negrilor sclavi de pe insulele din America – vor fi botezaţi şi instruiţi în religia catolică, apostolică sau romană". Şi mai departe: „Se interzice orice exercitare în public a unei alte religii decât cea catolică, apostolică şi romană" (*Traité du gouvernement des esclaves*, vol. 1, p. 11). Mai târziu, revoluţia franceză abolea această clauză; ea nu-l considera pe sclavul din colonii decât ca supus, nu ca un coreligionar.

După eliberarea lor, numeroşi sclavi negri au rămas pe plantaţii prin mijlocirea unei schimbări de statut pentru cei mai norocoşi. Primii proletari ai timpurilor moderne, această mână de lucru ideală a fost, în realitate, bună de exploatat. Pentru plantatori, acest regim prezenta toate avantajele fostei servituţi, fără conotaţia degradantă. Sclavajul era, în concluzie, moralizat. Conform unor numeroase mărturisiri franceze, condiţia sclavilor sub administraţia spaniolă era şi mai severă decât pe domeniile franceze de dincolo de Atlantic. Aceşti mauri şi negri suportau biciul *alguazil-v & ui* (ofiţer de poliţie), lucrau şi dormeau în condiţii inimaginabile. Când era prins vreun fugar, era pus în lanţuri. Era numit „negru fugar" orice sclav denunţat ca fugar de către stăpânii săi şi recunoscut ca atare de către autorităţile locale.

Chiar şi la Maghreb, la începutul colonizării, se folosea un cuvânt străin, „*sarrasinage*", pentru a califica

unele tipuri de delict, o violenţă, sau fuga unui indigen. Conform părerii lui Vincent Monteil, cuvântul era încă în vigoare înaintea Primului Război Mondial, în special la membrii consiliului de conciliere a conflictelor de muncă.

În Senegal predomină o bonomie care cadrează prost cu amintirea tragediei comerţului cu negri, cu efectele sale devastatoare. Cine-ar putea crede că acolo s-a orchestrat una dintre cele mai ample deplasări de populaţie din istoria omenirii? Printr-o bizarerie nemaipomenită, până şi a părăsi această ţară şi Africa trădează o predispoziţie către sclavie: rostind un simplu „Ciao!”, o invocăm din nou, prin acest cuvânt sonor care şuieră în vânt şi care nu este altceva decât forma contractată a italianului *schiavo*: „Sunt sclavul tău”.

14

Maghreb, alt continent negru în mod tradiţional, Maghrebul este perceput de către orientali, singurii ce pot pretinde cu adevărat numele de „arabi”, drept o „rezervă africană” atât prin populaţie, cât şi prin limbă şi chiar prin religia încă „începurată”, după părerea lor. Nu sunt ei barâbar (berberi), adică» barbari” sau „primitivi”? La fel se întâmplă şi cu livrările de sclavi din care această repune îţi făcuse o specializare în Evul Mediu. Imediat ce erau satisfăcute nevoile locale, nakhâssân (sau jallabas, sau dawabân), susţinătorii hoţului sau ai negustorului, căutau să-ţi canalizeze surplusul de ţeptel uman către marile oraşe din Machreq. Reluând o informaţie oferită de Ibn Hawqal, Hady Roger Idris scria: „Ifriqiya şi celelalte regiuni ale Maghrebului furnizau Orientului mulatre frumoase (mûwalladate), sclavi frumoţi ţi eunuci sudanezi (aswâd, plural sud) sau sclavini (rûm). u Putem adăuga că fiecare ţinut avea specificităţile lui.

Algeria era ţara corsarilor. Fraţii Barbarossa au făcut să tremure Biserica creştină ţi toate ţările din jurul Mediteranei. Sătui de lupte, emisarii Romei au fost nevoiţi să negocieze timp de zeci de ani răscumpărarea captivilor lor, dintre care unii ne-au lăsat cronici edificatoare despre

popasul lor în infernul din Alger – este ceea ce rezumă ţi ilustrează perfect ţi cartea lui Robert C. Davis, Esclaves chrétiens, maîtres musulmans, apărută în Franţa în 2006.

Acolo s-a născut khulugli, descendentul uniunii dintre turcii din Alger ţi femeile băştinaşe, în ciuda puţinei aprecieri pe care turcii o acordău arabilor. „Turtii îi considerau pe mauri nişte canalii josnice, sau cam aţa ceva", scria în secàlûl al XVI-lea benedictinul spaniol Diego de Haëgo. Şi astăzi, dincolo de denumirea de khulughli sau khôutoughă, în Algeria poţi găsi numeroşi descendenţi ai acestor uniuni dintre militam Otomani ţi concubine, sau africani metisaţi. Unul dintre cei mai iluştri a fost Hassan ben Kheir-Ed Din, aflat de mai multe on în fruntea Algerului, născut din căsătoria tatălui său cu o» moriscă „La fel s-a întâmplat mai târziu cu Ahmed, bei în Cons cantino pole. Şi el un kulughli. Numele Aberkane, folosit curent în această ţară, traduceţi el bogăţia originilor. În sfârşit, în această ţară „consumatoare „sclavajul transsaharian a fost, de asemenea, responsâbil ţi-ai înnoirea consecventă a sângelui negru provenind, în principiu, din Sudan Şi din Mali.

Situat pe axa ţinuturilor ocupate de militari în Africa de Nord\ Tunisul păstrează încă reminiscenţe cu arome de beilic, cu vilele sale înstărite, cu aroma de ceai, cu mimozele şi iasomiile îmbălsământ aleile cu borduri albite cu var. Acest farmec discret al burgheziei tunisiene exală un rafinament provenit de nu se ştie undet până când descoperi că, în parte, datează de pe vremea otomanilor. Via Kairouan, fosta capitală spirituală. Tunisia a aţâţat vreme îndelungată apetitul nobililor sau mai puţin nobililor suverani musulmani. Într-un trecut mai puţin îndepărtat, pe vremea Sfântului Ludovic, Tunisia a fost percepută şi ca ţin prestigios partener al regatelor europene. De unde şi mânia creştinilor care au fost cercetaţi acolo mai înainte ca unii dintre ei să se şi instaleze durabil. Prin definiţie, într-o ţară mixtă din punct de vedere social, prestigiul unora nu merge fără servitutea altora. Dincolo de sclavia

din timpul zirizilor; al dinastiei Mouradi şi al beilor din Tunis, vom menţiona influenţele moderniste ale unora dintre aceştia, Ăhmed Bey în special, şi supravieţuirea „domesticităţii" în sânul familiilor la multă vreme după abolirea precoce a sclaviei din această ţară (1840 – 1846).

Însă Marocul a fost „marea putere" sclavagistă din regiune. Dincolo de acest trecut de aservire, studiat şi denunţat astăzi de înşişi cercetătorii marocani, regatul prinţilor arabi a şuferit un fenomen contemporan, cel al unei „domesticităţi" excesive, După evaluările făcuţej, chiande autorităţi, au existat între un milion şi un milion şi jumătate de servitori şi de persoane aservite. Ca şi în Brazilia, în India şi în alte ţări ce prezentau enorme contracte sociale; semnul luxului afişat de marocanii din Fes, din Rabat> din Marrakech sau Casablanca: este femeia bună la toate, bqy-ul sau servitorul. Mai grav: trebuie adăugată munca prestată de copii şi prostituţia, atât a fetelor, cât şi a băieţilor.

w Dispunem de informaţii fragmentare despre situaţia sclaviei în Africa de Nord în. timpul marilor regate berbere. Roma şi Cartagina nu au încetat să-şi apere visele de putere cu arma în mână, iar această regiune proconsulară, care se întindea din Libia până Tunisia, apoi în Algeria şi în Maroc, în Nuţnidia şi, în Mauritania Tingitana, a văzut înmulţindu-se ţulhurârile, conflictele, ocupările, rezistenţele homerice. Dar, pe tema sclaviei nu există studii, sau sunt puţine. A existat o arhitectură socială echivalentă celei din Roma, în plus cu umilinţele pe care le sufereau sclavii ferecaţi în temniţele lor? Au existat lup te cu mâinile goale între sclavi, aşa cum se întâmpla în arenele lumii greep – romane? Ce se cunoaşte despre servitutea feminină (gineceu), despre condiţiile arendării, despre sparta plebeilor, despre cea a sclavilor militari? La acest soi.de întrebări, istoricii antici au rămas muţi sau prea puţin vorbăreţi, fără îndoială că din cauza rarităţii documentelor pe care să lucreze.

Este dovedit că, în ajunul islamizării Africii de Nord,

în secolele al V-lea şi al VI-lea, situaţia socială era destul de tulbure şi puţin organizată. Pentru secolul al

Vlî-lea, spre exemplu, nu este cunoscut niciun conducător cartaginez, Sau roman, sau vandal, capabil să unifice rezistenţa autohtonilor în triburi musulmane. Doar linul sau două triburi Aures, sub sceptrul vreunei binefăcătoare cu numele de Kahina (textual „Ghicitoarea”), au putut organiza o revoltă ce a făcut oarece vâlvă. După aceea au fost ibadiţii ce au opus o oarecare formă de rezistenţă, circumscrisă însă spaţiului şi timpului, împotriva generalilor musulmani Okba ibn Nafa’ (mort în 683) şi Musa Ibn Nusair (640 – 717).

Începând din secolul al VIII-lea, *lingua arabica*, care a escortat propaganda religioasă a islamului, a impus o unitate de fapt acestui imens teritoriu. Care era pe atunci soarea sclavului? Cea a tributarilor cu care se „dotau” musulmanii în timpul numeroaselor victorii pe care le repurtau destul de rapid, în special pe parcursul incursiunilor în Mediterana. Au fost necesare trei secole pentru ca romanii să supună marile provincii africane, deşi dominaţia lor era încă parţială; trupelor musulmane le-au trebuit doar treizeci de ani pentru a parcurge Ifriquiya de la est la vest şi pentru a se impune durabil. La sfârşitul secolului al VIII-lea, deja, bătăliile cele mai importante avuseseră loc între facţiunile musulmane, în vreme ce mici dispute mai aveau încă loc între cele din urmă şi triburile berbere recalcitrante.

Tunisia

Cunoscând toate aceste invazii, Tunisia poate, pe drept cuvânt, să se prevaleze de o lungă experienţă de coabitare între ocupanţii străini şi autohtoni, între bogaţi şi săraci, între stăpâni şi sclavi.

Au trecut secole. Dinastiile musulmane s-au succedat. Unii, precum zirizii (secolele X-XII), au folosit sute de mercenari – sclavi în realitate – spre a se război cu toţi regii mărunţi care, timp de un secol, le-au contestat supremaţia. Există, totuşi, cineva care mărturiseşte că

trebuie să fi existat un comerţ cu sclavi sau cu sclavini europeni. În studiul său, *La Berberie orientale sous Ies Zirides*, Hady Roger Idris îl considera activ la Kairouan, unde exista piaţa de sclavi numită Birka, la fel ca la Mahdia, şi chiar în Tunis. De atunci, termenul *barka* serveşte pentru a desemna orice sclav tunisian. La aceste pieţe poate fi adăugat Djerba. poziţia lui geografică făcându-l o escală importantă pentru caravanele şi negustorii de sclavi ce veneau din Kanem, rezervorul de vite umane din inima Africii şi din Sudan. Profitând de absenţa lui Bulughân (mort în 984), stăpânul plecat să se războiască în Maghrebul Central, un anume Abd Allah Mohamed Ibn Al-Katib a profitat de situaţie pentru a reorganiza complet trupele sale achiziţionând mai multe mii de stlavi sudanezi pe care i-a instalat la Mansuriyya (Idris, op. cit., vol. 1, p. 54). Acest Bulughân, din tribul Sanhadja, era foarte puternic: la moartea lui deţinea două castele şi o mulţime de concubine, poate patru sute. Istoricii, neputând fi întotdeauna exacţi, au pretins că numărul soţiilor era atât de mare încât, în unele zile, se anunţau şi câte şaptesprezece naşteri.

Mai târziu, tot la zirizi, se vorbeşte despre o gardă neagră alcătuită din 20.000 de *aband* (30.000 după alte surse), numiţi mameluci în accepţia banală a termenului, adică „posedaţi” sau „captivi”.

Toate aceste cifre au fost confirmate de Ibn Khaldun (1332 – 1406), istoric tunisian care, la sfârşitul secolului al XIV-lea, a reuşit să completeze tabloul dinastiilor tnaghrebine adăugând informaţii strânse de-a lungul mai multor secole.

Cea de-a treia menţiune nu este şi cea mai neînsemnată: ura care, se pare, exista între cei din Kairouan şi soussieni provenea din faptul că „primii locuitori din Sousse erau sclavii *(aband*) kairouanezilor” (Idris, op. cit., vol. 2, p. 444). Explicaţia o dă Ibn Saraf, poet şi jurist: în condiţiile în care kairouanezii îşi instalaseră sclavii pe coastă cu misiunea de a-i apăra

împotriva almoravizilor (Al-Murabitun), *rtim*-ii au profitat de această nouă vecinătate pentru a se elibera de sub tutela stăpânilor, pactizând eu inamicul.

Ar fi necesar un întreg volum pentru a evoca, secol după secol, dinastie după dinastie, situaţia sclavilor şi evoluţia statutului lor. Pentru a face legătura cu epoca modernă a fost suficient să descriem condiţia captivilor din timpul dinastiei Murad (1613 – 1702). Nu erau mulţi, câteva mii, faţă de traseul algerian al cărui volum era, în general, de ordinul zecilor de mii. Dar, prezenţa lor pe străzile din Tunis era o realitate fizică a peisajului urban, ceea ce tunisienii „de matcă" o constatau zilnic: „Sosirea lor în La Goulette, în lungi convoaie, punerea lor în vânzare în centrul oraşului, circulaţia lor în oraş, chiar existenţa temniţelor unde locuiau cei mai mulţi, nu treceau neobservate" (A. Raymond, *Tunis sous les Mouradites*, p. 116).

În secolul al XIX-lea, în sfârşit, chiar înainte de întreruperea sclaviei, regenţa din Tunis îşi avea încă piaţa de sclavi, suficient de prosperă, după cum spune Louis Frank care a studiat-o (*Tunis, description de cette régence*, p. 117), spre a servi drept legătură cu Levantul. Cele două trasee principale ce alimentau pe atunci pieţele din Kairouan şi din Tunis erau cele care legau fostul bazin Fezzan de Gadames, la sud-vestul actualei Libia, apoi, de acolo, printr-o primă bifurcaţie, la Tataouine, Djerba şi Gabès şi, prin a doua, de-a lungul frontierei tuniso-algeriene, ţinutul Nelzaoua, apoi Gafraşi Kairouan: „Gadames şi Ghat", scria Jean Despois, „jalonează o foarte veche rută transsaharianã ce leagă Sudan, Air şi Agadès, de Tunisia şi Tripoli. Această cale aparţinea aproape în întregime ţinutului tuăreg. Se leagă, prin Ghat, de drumurile transfezzaniene cu care a rivalizat. Dar declinul traficului transsaharian şi sechestrarea de către turci a celor două oaze (1875), au fost fatale activităţii lor" (*Algérie et Sahara*, p. 364).

Sclavajul este o însuşire intrinsecă islamului. La

Maghreb, ca şi în alte părţi, era cultivat fără reţinere. Agricultura, domesticitatea abundentă în păienjenişul urban cu care Tunisia era înzestrată încă demult, demonstrau că sclavul avea multe de făcut în această ţară foarte veche care, întotdeauna, a oferit impresia că e ultima născută. Dar la ce ţară se gândea Victor Schoelcher (1804 – 1893) când, redactându-şi în 1847 apelul pe şaptesprezece puncte în favoarea interzicerii totale şi definitive a sclaviei, scria: „pentru că prinţii barbari au proscris deja sclavajul din statele lor" Să fi fost Tunisia, care a interzis-o între 1840 şi 1846? Sau Algeria, care a pus Capăt transporturilor de sclavi imediat după ce a fost ocupată de Franţa?

Ahmed, bei al Tunisului, aflat la putere între 1835 şi 1855, a promulgat un decret în care sclavii erau declaraţi liberi, iar orice practică manifestată împotriva acestei măsuri cădea sub incidenţa legii. Asemenea act fondator i-a umplut de mândrie pe tunisieni care, o dată în existenţa lor, au intrat în ritm cu ţările moderne, în acelaşi an (1846), pieţele cu sclavi turci au fost puse sub sechestru. Deşi Schoelcher şi alţi aboliţionişti francezi se luptau încă împotriva intereselor economice ale societăţilor sclavagiste, abolirea din Tunisia s-a simţit abia din 1847. Totuşi, niciun istoric serios nu ar putea afirma că sclavajul real a dispărut în elanul decretului dat de bei. Dimpotrivă, totul arată că servitutea ordinară a fost multă vreme substituită sclaviei şi că numeroase familii tunisiene, adeseori de bună credinţă, au întreţinut în acest scop, sub acoperişul lor, băieţi şi fete, până la maturitate. Căsătoria acestor servitori – „trăind printre noi şi consideraţi drept fraţii şi surorile noastre" – punea capăt domesticităţii lor şi consfinţea începutul eliberării.

Dacă ar fi să-i credem pe unii dintre cercetătorii tunisieni, ar exista şi astăzi sate întregi de foşti sclavi, în Sud. S-ar putea chiar distinge o frontieră discretă ce le separă de satele foştilor stăpâni, unde continuă să trăiască descendenţii acestora. Aceste sate, în care ar locui mai

multe sute de familii, poartă numele colectiv pe care stăpânii îl dăduseră sclavilor. În Tunisia se foloseşte termenul *aband* (sclavi) ca să desemneze un negru. Un cercetător tunisian, el însuşi negru, mi-a povestit experienţa trăită la piaţa de legume unde, pentru a-l identifica, o vânzătoare l-a strigat de departe: „Hei, tu, *al* – *abâdtl* în viziunea lui, această femeie onorabilă nu ştia ce înseamnă, deşi cuvântul pătrunsese încă demult în limba ţării, folosit ca sinonim pentru „negru”.

Algeria

De-a lungul mai multor secole obscure, sclavia a fost curentă în Alger, chiar dacă informaţiile privitoare la pieţele cu sclavi şi la comerţul organizat cu sclavi ne lipsesc (exceptând pieţele din Touat şi din Souf). În ciuda a ceea ce ne mărturiseşte frumoasa gravură a lui Karl-Wilhelm Gentz (1881), în care se poate vedea o caravană transsaharianâ în mers, cu negustori biciuind sclavii, deşertul a constituit un obstacol pentru caravanele venind din Sudan. Decât să înfrunte cei 2000 de km din cel mai inospitalier deşert de pe planetă, negustorii o luau oblic, fie pe ruta libiana, fie pe cea marocană. După alţi istorici, Ouargla, în sudul Algeriei, ar fi servit drept „centru de repartizare” a acestor sclavi sosiţi din vastul Sudan. După numărul redus al celor ajunşi la Ouargla, se pare că *dey-ul* din Alger primea – „ca omagiu” –, o rată anuală de treizeci de sclavi, după cum spun François Renault şi Serge Deget (*Les Traites négrières enAfriquei* p. 28) care se sprijină pe *Descrierea Africii* de O. Dapper, apărută la sfârşitul secolului al XVII-lea.

Ca şi în restul Imperiului Otoman, practica sclavajului era acceptată fără a fi autorizată explicit, nici condamnată, de altfel. În realitate, regula aplicată de beii din Alger a fost deţinerea, exploatarea, vânzarea şi cumpărarea cât mai multor sclavi posibil. Conform unei reguli nescrise, dar cunoscute de toţi, „marfa” servilă era „necredincioasă” (*kafira*), sau fără religie („animistă”, *awthânia*), iar proprietarul de sclavi nu putea să primească

pedepse legale, nici măcar mustrări din partea imamului.

Ceea ce era permis în sclavajul terestru trebuia să fie la fel şi pentru ruta mediteraneană. Aceasta beneficia de un imbold suplimentar: fiind creştini, viitorii sclavi erau văzuţi ca nişte duşmani ai islamului. Traseul a funcţionat peste o mie de ani şi a acoperit întregul secol XVI. Io *Histoire des rois d'lger*, istoricul spaniol Diego de Haëdo (sfârşitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea) evoca modul în care unii dintre ei, Hassan Paşa spre exemplu, pretindea cei mai buni sclavi înainte de a-şi da acordul de începere a vânzării sau a trocului cu sclavi, „în plus, el [Hassan Paşa] nu permitea să fie vândut vreunul dintre captivi, nici în public, nici la mica înţelegere, nici vreunul dintre aceşti sclavi nu avea voie să se răscumpere, fără ca mai înainte să fie adus înaintea acestuia; şi, dacă i se părea că nu putea câştiga decât treizeci de scuzi, îi plătea stăpânului sclavului şi-l dobândea şi, după aceea, nefericitul captiv trebuia să depună mii de scuzi în buzunarul beiului spre a se răscumpăra" (p. 181). Acest Hassan Paşa, mai degrabă veros şi cinic, îndată ce a ajuns în Alger, la 29 iunie 1477, a început prin a jefui sclavii de acolo, uneori extorcându-i pur şi simplu de la proprietarul lor. Dacă stăpânul era suficient de puternic, îi propunea o sumă de bani modică la schimb. Astfel, aşa-numiţii *rats* locali, burghezii turci, maurii, şi chiar câteva paşale de mai mică importanţă, precum Rabadan Paşa, s-au văzut spoliaţi de bunurile lor cele mai preţioase.

Pentru a ilustra amploarea comerţului în Mediterana, să evocăm peripeţiile lui Miguel de Cervantes (1547 – 1616). Celebrul scriitor spaniol a luat parte la bătălia de la Lepanto (7 octombrie 1571) dusă împotriva puterii otomane, apoi la ciocniri

cu corsarii algerieni. A fost capturat de unul dintre aceştia, Dalí Mamii când sie întorcea în Spania după cucerirea oraşului La Goulette. A urmat o şedere de cinci

ani în Alger, timp în care Cervantes a cucerit prin cunoştinţele sale autorităţile turce ale vremii. A încercat de patru ori să scape, şi de patru ori a fost prins de zbirii *dey*-ului din Alger, Hassan Paşa, care l-a răscumpărat de la beiul din Mascara. După numeroase tratative, Cervantes a fost din nou răscumpărat de călugării trinitari, care i-au redat libertatea la 24 octombrie 158. O pe când, se spune, stăpânul lui se întorcea în Turcia cu toţi sclavii. Mai târziu, în amintirea captivităţii la Alger, Cervantes avea' să redacteze două texte savuroase, *Tratamentul din Alger* (1854) şi *Temniţele din Alger* (1615).

Deşi această poveste's. – a terminat mai degrabă, cu bine, ţinând cont de personalitatea părintelui lui *Quijotei* câţi alţi captivi anonimi.au fost abandonaţi în temnjţele umede, molestaţi, violentaţivânduţi, sau exploataţi de stăpânii lor? în 1, 63 i, situaţia eră de aşa manieră încât un englez, pe nume Francis Knight, spunea despre Alger că era „fatal pentru roţi creştinii" şi-l califica drept „abatorul umanităţii".

Prezenţa corsarilor algerieni a fost cu iscusinţă exploatată de grupul de presiune colonialist, înlocuit de propaganda oficială de la mijlocul secolului al XIX-lea, totuşi anti-sclavagistă declarată. Scopul era să se demonstreze că regiunea era împânzită de hoţit şi de mercenari periculoşi, motiv suficient pentru a justifica o>expediţie punitivă şi „după caz, pentru ocuparea ţinuturilor.

Urmărind docil cuvântul de ordine, literatura a brodat multă vreme pe marginea presupusului primitivism al arabilor. De-a lungul acestei perioade, imaginea autohtonului algerian – „indigenul", cum era numit atunci – a fost pusă în scenă indirect. Numeroase gravuri ce-l reprezintă, apărute între 1830 şi 1860, sunt un indiciu elocvent în acest sens, dar exemplul cel mai sugestiv rămâne *Iconographie de l'Algérie*, de Esquer. Acolo este cu strălucire valorificat interesul.pe care-toată această generaţie îl nutrea faţă de ţinuturile virgine, uneori

sălbatice, din nordul-Africii! Găsim mai multe gravuri dezvăluind martiri creştini, sclavi vânduţi în pieţe deschise, ocnaşi, Chestiunea sclaviei a rămas în suspans timp de o jumătate de secol după 1830, data debarcării francezilor în Algeria. În acest timp, ideile vehiculate în metropolă se regăseau aproape identice şi pe celălalt ţărm al Mediteranei. Unii umănişti francezi erau partizanii abolirii, un mod de a se cónforma progresului social, aşa cum era el perceput în Franţa, şi de a respecta legea abolirii din 1848. Alţii „precum baronul Băude, Ausone de Chancel, şi chiar Bugeaud, pledau pentru menţinerea unei forme de sclavie cu riscul de a le face pe valoroasele căpetenii tuarege nişte subperceptori cu capacitate egală, de a importa negri, zişi şi „negri liberi", pentru a crea coloane de penetrare în serviciul, misiunii de pacificare a Franţei: un soi de mână de lucru liberă provenită din Touat, din Tidikelt, din Sudanul francez, din Tombouctou, din Sahara, ce avea să tranziteze prin taberele nomade situate la porţile deşertului şi care ajungea pe plantaţiile de portocali din Mitidja, pe câmpurile de grozamă dinspre Bou-Saada şi dinspre Sidi Bel Abbes sau, în cazul celor mai norocoşi, în vreo casă mare de mauri din Alger sau din Blida.

Alt avantaj declarat: cel de a înfrânge rezistenţa grupurilor mici de „indigeni" din Nord ce aveau mania de a se opune tuturor iniţiativelor de valorizare a pământurilor luate de coloni pe câmpiile de coastă. În cartea sa, *L'Algérie*, *histoire*, *conquête et colonisation*, Paul Gaffarel – unul dintre cei mai buni reprezentanţi ai acestei doctrine – traduce (ară vreo pasiune excesivă, dar cu convingere, voinţa politică a Franţei faţă de Algeria înainte de colonizare. Chestiunea sclaviei nu este pusă explicit în cele câteva pagini foarte instructive pe care autorul le consacră traseelor piraţilor algerieni şi galerelor. Paul Gaffarel dezvăluie, în realitate, tentativele de alianţă dintre cele două state şi mişcările ambasadelor de-o parte şi de alta a Mediteranei. Vorbeşte, de asemenea, despre deziluzii,

erori, încălcări ale cuvântului dat, ce au sfârşit prin a transforma marea păcii într-un poar sângeriu. Şi prin a instala colonizarea.

Care era situaţia sclavajului în acest context? Existase, înainte de dominaţia Franţei, un comerţ cu sclavi autohtoni, adică algero-algerian sau, după caz, algeroafrican? Şi cum avea să-l gestioneze metropola? Da, la M'zab nu există îndoială, dar şi la Kenadsa, la Sijilmassa şi pe toată lungimea frontierei algero-marocane, dacă ar fi să ne luăm după mulţimea de autori europeni precum Daumas, Lefèbre, Aucapitaine, Rozer, Lespès etc., care au însufleţit coloanele *Revistei africane*. Aceasta a apărut la fiecare două luni, începând din 1856, şi a tradus punctul de vedere al Societăţii Istorice Algeriene. Aceşti noi istorici avansau ideea că unul dintre motivele ce determinaseră Franţa să supună aceste pământuri unor reglementări comune era comerţul cu sclavi, pentru care M'zab a fost unul dintre centrele cele mai puternice, până la sfârşitul secolului al XIX-lea. În 1872, într-un articol semnat de un cunoscător, Lois Charles Féraud, principala interpretă a părerilor armatei, *Revista africană*, publica mărturisiri ale „sclavilor negri eliberaţi în sudul provinciei Constantinois" Autorul evoca experienţa unui anume general Lacroix, care ar fi interceptat, nu departe de oraşul algerian El-Oued, sclavi provenind din sud, fie din Mali, fie din Niger, unul dintre aceşti fugari povestea: „Am mers vreo douăzeci şi cinci de zile ca să ajungem de la Agadès la R'at, şi nouăsprezece de la R'at la R'damès. Ne-aţi vândut pe piaţa din R'damès (coasta tunisiană); m-a cumpărat de un anume El-Hadj el-imam, negustor de sclavi în acest oraş care, cam la o săptămână, m-a expediat în Souf (algerian), la unul dintre prietenii săi, împreună cu două tinere negrese devenite şi ele sclave 1 (Féraud, *Délivrance d'esclaves nègres*... p. 174). S-a văzut deja că Ghadamès şi Chat erau etape importante în care se opera joncţiunea între traficul făcut în centrul Africii, în special la Agadès, şi coasta mediteraneana, în special Tunis şi Tripoli.

Conform estimărilor captivilor, în pentapolul din M'zab ar fi existat çam 1 200 de indivizi aserviţi ibadiţilor, seniorii regiunii. Conform lui Emile Dermenghem, care şi-a popularizat calculele şi le-a dat credit, în 1837 existau 327 de sclavi şi 960 de eliberaţi. Când au fost eliberaţi au rămas în sânul familiilor care le exploatau, chiar dacă unii s-au căsătorit cu femei libere şi şi-au întemeiat cămine. Cu timpul, au format o castă metisă, *homria*, ce avea ca semn distinctiv tenul roşcat. Dar, conform doctrinei ibadite, nu puteau accede la posturi de responsabilitate şi nici să îndeplinească sarcini spirituale.

Ibadiţii din M'zab nu erau singurii care întreţineau un negoţ cu sclavi. Burghezii din Alger, cei din Oran, din Biskra, din M sila şi din Bou-Saada participau şi ei la traficul pe care ultimii vasali otomani din Teii îl încurajaseră fără ruşine. Sclavii bărbaţi erau destinaţi sarcinilor grele, folosiţi ca fabricanţi de rogojini, zidari, văruitori, gunoieri, pe când femeile erau doici, servitoare, maseuze sau bucătărese. „La Alger", consemna Emile Dermenghem, „ar fi existat, în 1830, nu mai puţin de 2000 de negri, la o populaţie de 30.000 de suflete. Turcii organizaseră *berraniya* (străine în oraş) în patru corporaţii; *béni mzab*, *biskris*, *laghouatis*, *ouaçfane* sau *negri*" (*Le culte des saints dans l'islam maghrébin*, p. 256).

Alt element de apreciere: până la începutul secolului al XX-lea existaseră mai multe pieţe de sclavi negri aprovizionate regulat de transporturile din Tafilalet. Cei din Médéa şi din Chellala erau cei mai activi, căci se aflau pe tot parcursul rutei caravaniere venind de la Figuig şi legând A în Sefra, El Baydh şi Tiaret. În aceeaşi epocă, un autor precum Isabelle Eberhardt (1877 – 1904), ce a fost trimisă special de *La Dépêche* în regiunea Kenadsa, descria pe scurt activitatea sclavagistă a şefilor locali ai aşa-numitelor *zawiyas*, modeste confrerii religioase ce-şi fondaseră bogăţia pe darurile oamenilor de rând, pe comerţ şi pe creşterea vitelor. Citez în anexe textul lucid al călătoarei elveţiene care declara, mai ales, că „ar fi

interesant de scris un studiu despre sclavii ce trăiesc aici”, căci ei duc o viaţă dublă, de sclavi şi de oameni liberi.

Nu demult, atât în Algeria cât şi în Tunisia – Marocul, vom vedea, avea o situaţie uşor diferită servitutea agricolă era omniprezentă la ţară. Se asocia cu statutul aşa-numiţilor *khammes* (colon obligat să dea o cincime din venituri) şi caracteriza condiţiile de producţie cele mai arhaice. Conform părerii unor cercetători, precum Ines Mrad Dalí, spre exemplu, această situaţie nu era altceva decât o aservire în sensul clasic al cuvântului: moştenitori ai foştilor stăpâni – latifundiari – continuau să-i exploateze pe descendenţii sclavilor sub un ingenios aranjament. Deşi situaţia marca un uşor recul faţă de trecut, Inès Mrad Dalí pretindea că nu este vorba decât de o stratagemă, ca atâtea altele, pentru a se „eschiva de la interdicţiile impuse de abolire şi pentru a satisface nevoia de mână c’e lucru” (*De l’esclavage à la servitute*, p. 936).

Maroc

Cazul Marocului este învăluit într-o atitudine occidentală aparte, izvorâtă dintr-o evidentă omisiune. Punând pe primul plan afabilitatea populaţiei sale şi rafinamentul elitei, lumea se face că uită avatarele manifeste ale unui sclavagism datând de mai multe secole. Autorii englezi şi francezi fideli makhzenului (guvernarea sultanului) chiar din clipa când au păşit pe pământul şerifului –, nu au văzut arhaismul pronunţat al unor cutume marocane, ci aspectul lor încântător, inspiraţia din *1001 de Nopţi*. Ceremonialul a devenit o faţadă destul de propice pentru lin compromis pitoresc prin care să fie redusă la tăcere conştiinţa umanistului, oricât de atent. Este descris în detaliu, fără a se omite nimic, nici culorile, nici fluierele, nici harnaşamentul cailor, nici marea umbrelă makhzeniană. Se vorbeşte despre burnuzuri imaculate, grădini minunate, stropitori cu apă de trandafiri. Dar şerifii (sau *chorfas*), protejaţi de ascendenţii lor, „nobili religioşi”, nu sunt niciodată întrebaţi despre servitorii lor, nici despre tratamentul pe care-l aplică

sclavilor, eunucilor, concubinelor, maseuzelor, pentru *dada* (bătrână guvernantă) şi *ouçifate* (*waçifate* sau *ivaçfân*, doici)".

„Nu trebuie să vezi dincolo de oglindă", scria Dominique Torrès acum câţiva ani în articolul său polemic: „Sclavi; 200 de milioane de sclavi astăzi". Ea îi rezervă Marocului un capitol crud în care pune accent pe opacitatea societăţii. Călcâiul lui Ahile. Au fost inutile diversele iniţiative ale creatorilor marocani, precum cineastul Hakim Nouri, cu filmul *Copilăriefurată*, care au încercat să împrăştie somnolenţa ce îi copleşise pe notabili. Aici „servitoarea" este semnul distinctiv al parvenitului, cap de familie sau stăpână. O familie care nu are servitoare este considerată strâmtorată. Bijutieri, comercianţi, funcţionari, universitari, medici, avocaţi – niciun sector profesional nu se lipseşte de sclavii familiari. Ritmul de viaţă al unui scriitor, al unui cercetător, al unui jurnalist sau al unui om de afaceri, nu. Se măsoară după criteriul productivităţii, ci după numărul de servitori care-l slujeşte. Străinii ce locuiesc în ţară fac la fel, după îmblânzirea umanismului revoluţionar de care se agaţă în primele săptămâni. Glumeţi, autohtonii îi privesc ca pe nişte fiinţe sensibile ce urmează să se integreze rapid. Sufletele milostive explică faptul că această domesticitate nu are nimic de-a face cu sclavia în sensul comun al termenului; este vorba despre un tutorat, respectiv de o formaţie în spiritul riturilor citadine de primire şi de servire.

Totuşi, indecenta nu este departe. Femeile servitoare sunt recrutate de foarte tinere, cumpărate din vreun *fondouk* ferit vederii, la furnizor, *samsarul*, apoi expediate într-un cămin al cărui semn exterior de bogăţie este tocmai să aibă o servitoare. Cele mai norocoase sunt, totuşi, educate, hrănite şi adăpostite confortabil; altele sunt chiar bine plătite, între 400 şi 1.500 de dirhami, ceea ce nu e deloc puţin. Evident, nu pot spera la un contract de muncă, nici la zile de odihnă, dar nu asta este esenţial. Poliţia

închide ochii, la fel şi agentul de fisc; bacşişul e prevăzut. Fără a se ţine seama că turismul este la început, regulile lui rămân imprecise. Se pot invoca bricolajul, amatorismul, rămăşiţele unei tradiţii seculare. Unul dintre articolele de lege aflat încă în curs de elaborare la Secretariatul General al guvernării stipulează că orice servitoare trebuie să aibă un contract de lucru, să fie plătită şi să primească 21 de zile de concediu pe an…

Documentaţia cea mai pertinentă şi mai abundentă asupra sclaviei am găsit-o aici, în Maroc. Trebuie să spunem că fenomenul era atât de răspândit în cursul secolelor trecute, iar rezistenţa la schimbare atât de puternică, încât nici linguşitorii regimului nu puteau face nimic. Un cercetător recent, John Wright, a sfârşit prin a pune întrebarea: *„Morocco*: *The Last Great Slave Market*\ la care a răspuns afirmativ. Numeroşi marocani au deschis, de altfel, acest dosar spinos, în numele unei memorii ce trebuia restabilită cu orice preţ.

Principiul monarhic presupune ca la palat să existe două categorii de rezidenţi: stăpânii şi sclavii. Primii sunt instruiţi şi cultivaţi, practică artele şi literele, sportul, călătoresc şi fac zaiafeturi atunci când se întâlnesc; ceilalţi formează masa cea mai obscură, o masă bună de exploatat după bunul plac, alcătuită din umbre inculte, cu origini tulburi şi care nu ar putea participa la duelurile descendenţilor makhzenului. Ea serveşte, deserveşte şi tot aşa. Aleargă. Aşteaptă. Tace. Dacă se constată cea mai mică greşeală, lovitura şefului de echipă pleacă rapid. Se concediază pe capete, se loveşte fără reţinere. Societatea marocană este scindată: fiecare trebuie să rămână la locul lui.

Să începem un tur al Marocului dintr-un oraş astăzi dispărut, sau aproape: Sijilmassa. Situat la frontiera maroco-algeriană, dar şi la graniţa cu deşertul, a avut o nesperată putere graţie poziţiei sale srrategice pe ruta sclavilor provenind din Sudan, dar şi pe cea a celorlalte mărfuri tranzitând acest oraş de răspântie la care până şi

numele suna a promisiune. La mijlocul secolului al X-lea, deja, gedgraful Ibn Hav/kal (mort după 977) semnala prezenţa la Sijilmassa a negustorilor din Koufa, Bagdad şi Bassorah, dornici să-şi extindă influenţa comercială şi să dea ajutor opoziţiilor şiite locale. La acea vreme, Karidjiţii erau puternici în oraşul pe care îl ocupaseră de suficientă vreme pentru a oferi ospitalitate tuturor sultanilor, emirilor, sau califilor alungaţi din Maghreb şi Machreq. La sfârşitul secolului al X-lea, Ibn

Hawkal însuşi, fin observator şi călător neîntrecut, a fost bănuit că era negustor, misionar şi propagandist laolaltă, acţionând în favoarea ismaelienilor.

În secolul al XI-lea, Abou Obeid el-Bekri (1028 – 1094), mare călător andaluz, autor al unei *Relatări de călătorie* lăudată pentru exactitatea informaţiilor, vorbea despre fapte interesante pentru regiunea Meknés (Miknaţa). Când a murit prinţul Saleh ibn Said, în 803 sau 804, Said, fiul mezin, l-a înlocuit la conducerea Nokour. Abia instalat, sclavinii aparţinând de drept familiei sale l-au căutat şi i-au cerut eliberarea colectivă. „Sunteţi miliţia şi servitorii noştriu, le-a răspuns el, „sunteţi ca şi liberi, de vreme ce nu vă număraţi printre lucrurile ce se transmit prin moştenire şi nu vi se aplică legea ce reglementează împărţirea succesiunilor. Aşadar, de ce vreţi să fiţi eliberaţi?” (El-Bekri, *Description de lAfrique septentrionale*, pp. 187 – 188). Dar nu s-au respectat spusele lui: teologii, cadiii, juriştii şi feţele bisericeşti, precum Ahmed Al-Wancharissi (mort în 1508), au umplut lacunele juridice şi s-au hazardat să emită interpretări coranice sterile. Discursul noului sultan nu a avut niciun efect asupra sclavilor. La rândul său, nici acesta nu voia să cedeze la somaţiile lor. La palat a izbucnit o rebeliune, iar majoritatea sclavinilor au trecut de partea lui Obeid Allah, fratele tânărului Said, la fel ca şi un unchi numit Abou Ali Rida. A urmat o bătălie desfăşurată pe mai multe zile. Sătui de luptă, expulzaţi din oraş de populaţia ce trecuse de partea sultanului, sclavinii s-au refugiat într-un sat

numit Qariyat as Saqaliba, „satul cu sclavi”, apoi au fost alungaţi de către Said după o săptămână.

De la invazia marocană din teritoriile din Sud, situată în 1591 şi care a fost atribuită lui Djouder, această ţară a întreţinut un raport mai degrabă „domolit” cu sclavia, în asemenea măsură încât istoricii nu mai acordă atenţie „haloului de sclavi negri (! *aband*) şi de clienţi (*wusfân*) care-l înconjoară pe rege”, ca să reluăm o expresie a marelui geograf Al-Omari, mort în 1349. Marocul şi-a înregistrat primele victorii pe seama regatelor tipic africane, precum vechiul regat Ghana, ce avea şi el pretenţii hegemonice, sau a poporului Songhai.

La începutul secolului al XVI-lea, Juan-Leon Africanul, care cunoştea bine regatul Fes, scria: „Servitorimea regelui este alcătuită în cea mai mare parte din negrese sclave. Cameristele şi servitoarele sunt din această categorie. Mai există şi câteva sclave creştine; spaniole sau portugheze. Toate femeile sunt păzite de eunuci, sclavi negri totodată” (*Descrierea Africii*, vol. 1, p. 238).

În cursul secolului al XIX-lea, toate marile oraşe africane erau prevăzute cu pieţe de sclavi. Cea din Marrakech era cea mai importantă deoarece primea caravanele sosite din Sudanul Occidental şi din interiorul Africii, dar nu mai puţin active erau pieţele din Rabat, Fes, Meknés şi Salé. Juan-Leon Africanul o semnalase şi pe cea din Tadia, în circumscripţia Marrakech. Aţii istorici au pus accent pe zona frontalieră algero-marocană, pe oazele din jurul Dra şi din Tafilalet, care au rămas active până la începutul secolului al XX-lea. Traseele folosite de caravanele transsahariene ne sunt deja cunoscute. Unele erau protejate de „apărarea secretă” a marilor negustori ce se temeau de razii şi de atacurile-surpriză.

Arhivele marocane examinate de diverşi cercetători englezi şi marocani au stabilit curba taxelor şi a dărilor obligatorii – deci ordinare – în vânzările de sclavi. Pe aceste grafice apar şi variaţiile lunare, sosirile

încărcăturilor, preţurile, densitatea comerţului transsaharian. Aflăm, astfel, că se vindeau mai mulţi sclavi în lunile calde, faţă de lunile de iarnă, fără îndoială că din cauza dificultăţilor create de întreţinerea marilor case, de aprovizionarea cu apă, de muncile la câmp, de păscutul animalelor, într-o scrisoare trimisă de ministrul plenipotenţiar englez ministrului marocan al Afacerilor Străine, sayyd Mohamed Bargash, se poate citi un fragment extraordinar de clar pe acest subiect:

„În cursul lunii august trecute, Mr White, însărcinat cu supravegherea legaţiei în absenţa noastră, a adresat, la ordinul guvernului nostru, după cum ştii, un înscris către vizir, care să-l aducă la cunoştinţa sultanului. Subiectul era deţinerea de sclavi. Menţiona în el că această practică a fost abandonată în toate ţările civilizate, printre care şi statul turc şi Egiptul. Guvernul Marii Britanii a abolit sclavia de cincizeci de ani, în întreg statul, şi a depus, cu titlu de despăgubire, o sută de milioane denali pentru proprietarii de sclavi. Domnul White a insistat cu înflăcărare pe lângă sultan, să-l ajute Dumnezeu, şi pe lângă viziri, ca să depună eforturi spre a urma exemplul altor sultani mahomedani. Este în interesul Maiestăţii Sale să acţioneze în acest sens, căci menţinerea proprietăţii asupra sclavilor într-o asemenea ţară precum Marrakech (Maroc), care se află aproape de Europa, provoacă o profundă nemulţumire şi lasă loc comentariilor numeroase în gazetele din Marea Britanie şi ale altor naţiuni (…). Răspunsul sultanului, prin mijlocirea vizirului, pe această temă, a fost notificat către guvernarea britanică ce a dobândit certitudinea dificultăţii abolirii imediate a sclaviei (…). De altfel, ţi-am enumerat de mai multe ori toate păcatele pe care şi le imaginează supuşii străini rezidenţi, sau oamenii de condiţie bună ajunşi la Tanger, când văd vânzările de sclavi cu strigare publică şi că se întâmplă adeseori ca mama să fie vândută unuia, iar fiul altuia, ceea ce este insuportabil de văzut, date fiind lacrimile mamei despărţite de copilul ei. Ţi-am cerut să pui capăt acestei

forme de vânzare a fiinţelor umane prin licitaţie publică, ca nişte vite (...). Pe de altă parte, s-a spus în gazetele europene că numeroşi copii negri, cu vârste fragede, au fost importaţi aici din Sudan (Africa neagră vestică) de către traficanţi, şi castraţi pentru a fi folosiţi pe lângă femei. Această practică este o josnică infamie, mai ales că unii dintre ei au murit în urma acestei operaţii, într-un mod pe care nici Dumnezeu, nici slujitorul lui nu l-ar aproba. Dacă e adevărat, atunci e totuna cu o crimă împotriva făpturilor lui Dumnezeu... (citat de Ben Schirşi Ennaji, *La Grande-Bretagne et l'esclavage au Maroc au XIX siècle*, pp. 256 – 257).

Într-o carte publicată la Londra în 1921 (şi tradusă în franceză în 1929), intitulată *Morocco that was*, devenită în franceză *Le Maroc au temps des sultans*, presărată de anecdote despre viaţa intimă a lui Mulai Hafid, a lui Mulai Abd El Aziz şi a lui Rai Souli, un soi de „căpetenie de hoţi" devenit erou popular datorită opoziţiei pe care a manifestat-o faţă de sultan, autorul, Walter B. Harris (1866 – 1933), corespondent la *Times*, menţiona ici-colo prezenţa sclavilor în jurul sultanului, pe care el îi numea „mulţimea de militari", chiar şi de contingentele luate de sultan de la triburile supuse după unele razii, pentru a înfrunta alte triburi, şi care aminteau, în speţă, de ienicerii turci; dar nu a insistat. Când sultanul se deplasa, nota el, era „însoţit de numeroasele sale femei, de toţi vizirii şi familiile şi suitele lor, dar mai avea pe lângă el şi vreo zece mii de soldaţi şi numeroşi servitori". Admitea, totuşi, că, la acea vreme, Marocul era încă un ţinut necunoscut „şi, atâta vreme cât acţiunile sultanului nu iscau conflicte internaţionale, îi era permis să acţioneze după voie", cel puţin în interiorul frontierelor. Evident, sclavii erau cantitate neglijabilă, iar autorul nu vorbeşte despre ei decât ocazional şi pentru a le evoca necinstea. De fiecare dată când era invitat la palat, ne spune el, era uşurat de câte ceva de către sclavi, chiar şi de cal: „Ajungând la poarta palatului, sclavii luau calul; când ieşeai din palat erau tot acolo, dar nici urmă de cal"

(p. 305).

Mai mulţi autori europeni au descris această lume a servituţii fără să manifeste vreodată ceva mai mult decât uimire. La sfârşitul anului 1920, doi dintre ei, fraţii Jérôme şi Jean Tharaud, ce călătoreau împreună, notau: „În aceste case [din Fès], ceea ce şochează mai întâi privirea unui străin este mulţimea de sclavi" (*Fès ou le bourgeois de l'Islam*, p. 2 5). La acel moment, comerţul cu femei avea mai ales finalitate domestică. Fetele ce ajungeau în haremurile din Fès sau din Mèknes erau aduse din Souss şi din jurul Marrakech-ului. Erau „spălate" înainte de a fi prezentate, *via* un circuit bine pus la punct, dar invizibil, unor bogaţi negustori din Nord. Cele mai nefericite aterizau în cel mai apropiat bordel.

Sclavajul din Maroc datează din timpul când această ţară era o mare putere regională. În câmpul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea, saadienii au reuşit să elimine ultima ramură a wattasizilor şi să impună întregului Bilând al-Makhzen (ţinutul sultanului) autoritatea şefului lor, Mohamed Al-Mahdi al-Qa am bi-amr Allah. Însă lui Ahmed Al-Mansur i se datorează ocuparea oraşului Tombouctou, după ce a distrus regatul Gao, situat pe fluviul Niger, şi a supus la impozite toate triburile din Balad as-Siba (Ţinutul războiului). O vreme, puterea lui s-a întins din

Senegal până la Bournou, când regatul Maroc a cunoscut extinderea maximă. În acest fel, controla şi traseele de caravane care, venind din Africa subsahariană, urcau către Nord. Se pare că, sub domnia lui Mulai Ismail, sultan aluit aflat la putere între 1672 şi 1727, s-a hotărât introducerea oficială (în 1697 – 1698) a unui corp de sclavi (! *abia*!) Conform opiniei istoricilor, amploarea acestei „armate negre" ar fi atins la un moment dat cifra de 150.000 de persoane; a constituit coloana vertebrală a puterii sale militare. Aceşti mercenari sclavi erau recrutaţi din toate posesiunile africane ale Marocului, din Marrakech până la fluviul Senegal şi la cotitura Nigerului,

într-o zonă pornind de la Tafilalet până la Tombouctou şi Gao, în Mali, trecând prin ceea ce pe atunci se numea Sudan şi depăşea cu mult Sudanul (şi Mali) de astăzi. La vremea aceea, populaţiile maure îl luaseră pe sultanul Marocului drept călăuză spirituală, şeriful căruia îi datorau respect şi supunere. În fapt, oamenii gărzii naţionale, cei din miliţia privată a sultanului, şi toţi mercenarii armatei regale erau sclavi negri proveniţi din aceste regiuni retrasei numite mai apoi *aband el-Bokhari* (şi *bwakhar*), pentru că depuseseră jurământ pe culegerea de tradiţii islamice reunite de acest mare erudit al Islamului; teologul al-Bokhari (810 – 870) este, de fapt, autorul celei mai importante culegeri sunnite ale spuselor Profetului (*ḥadīth*) \ intitulată *Sahih* (*Autentica*), opera lui a fost tradusă în franceză la începutul secolului al XX-lea.

Sclavii bărbaţi erau educaţi în cadrul unităţilor militare de la palat; femeile primeau o educaţie paralelă, înainte de a fi căsătorite cu sclavi-soldaţi cu scopul de a crea în cadrul apărării ţării un amestec între diferitele unităţi – „Tânărul cuplu se constituia pe cheltuiala vistieriei imperiale” (G. Hardy, *Histoire du Maroc*, p. 242) –, iar copiii născuţi din aceste uniuni erau crescuţi pentru a se dedica trup şi suflet apărării lui Mulai Ismail şi a societăţii sale.

În secolul al XX-lea, Marocul a pornit pe calea modernităţii. Expus gloriosului său trecut, el lucrează să-şi îmbunătăţească imaginea. Percepţia pe care o au europenii despre el este esenţială pentru soarta lui. De aceea trebuie să-şi disimuleze aspectele cele mai şocante ale dispozitivului sclavagist. În 1905 şi 1910, Edmond Michaux-Bellaire, care a iubit Marocul şi a locuit acolo multă vreme, descria sistemul în paginile sale intitulate *Une histoire de rapt*, în care se poate citi cum tinerele erau furate prin viclenie pentru a fi revândute triburilor vecine, Jbala. Uneori, însăşi supuşii potentatului local aveau sarcina de a fura aceste tinere ce urmau să fie oferite ca dar de nuntă unui cuplu tânăr din clanurile

prietene, sau unui general de armată proaspăt avansat. A fost o vreme în care prinţul din Ouezzan a servit drept intermediar în răscumpărarea şeptelului feminin, asupra căruia şi marabuul avea ceva de spus. În 1907 sclavia era încă înfloritoare în Maroc, chiar dacă strădaniile de a asciinde acest lucru de ochii străinilor erau din ce în ce mai mari. Michaux-Bellaire dezvăluie că existau mai multe categorii de sclavi: rurali şi citadini, bărbaţi şi femei, negri şi albi. A tradus mai multe scrisori în care se vorbea despre acest troc ordinar cu privire la care nicio autoritate nu atrăgea încă atenţia.

Nu demult aceste practici găseau un teren favorabil înfloririi lor în trei mari oraşe ale ţării: Fes, Marrakech şi Mogador (fosta denumire pentru Essaouiră). Burghezii din Fes erau consideraţi cei mai vechi sclavagişti din Maroc, urmaţi îndeaproape de cei din Marrakech. Ne întrebăm dacă nu cumva Fes a păstrat câţiva sclavi pe care proprietarii lor îi numesc astăzi „personal” sau „oameni în casă” Marrakech, care în 2069 va sărbători primul său mileniu de existenţă, este un oraş ce a jucat întotdeauna rolul de placă turnantă în comerţul cu provenienţa Sudan având, cum spune Gaston Deverdun – două lungi prelungiri către văile Dra şi Dades” (*Marrakech des origines a 1912*, vol. 1, p. 581). A fost şi cazul aurului, al fildeşului, al penelor de struţ, al cafelei, al ceaiului, al zahărului şi al lumânărilor. Sclavii deţineau un loc de cinste în acest comerţ, chiar la multă vreme după abolirea din 1912. În 1789, medicul de curte William Lempriere propunea o cifră medie de 4.000 de sclavi sosiţi anual la Marrakech. Potentatul local îşi oprea câte unul la fiecare douăzeci de sclavi. După opinia lui Godard, regele îşi aroga dreptul de a alege cea mai bună „marfa” Lucru uimitor, fixa el însuşi suma pe care trebuia s-o dea proprietarului. Dacă cel din urmă îşi manifesta nemulţumirea faţă de acest procedeu, îşi pierdea imediat licenţa de importator.

Istoricii Marrakech-ului, printre care Gaston Deverdun, semnalează existenţa a două pieţe de sclavi,

suk al – abidâne, fără îndoială că cel mai bine aprovizionate din regat. Una se afla nu departe de actuala piaţă Jama al-Îna, mai exact între bazarul as-Samarân şi Derb arjân. Prin tăcerea lor, autorităţile religioase din Koutoubia, faimoasa moschee ce străjuieşte cu umbra ei piaţa Jama al-Îna, au acoperit acest odios trafic (cf. foto). Cealaltă piaţă se afla în centrul unui grup de case numite Forum sau bazarul Rahba. Vânzările se derulau în general marţea şi joia, chiar după rugăciunea *fajr* (rugăciunea din zori) şi înainte de expunerea altor „mărfuri" Exista şi un depozit, pe care un cunoscător din Marrakech, precum Mohamed Oujamaa, istoric şi universitar, îl situa la începutul străzii Riad Zitoun, în locul actualului cinematograf *Eden*. Astăzi, locul unde se ţinea această piaţă poartă cochetul nume de Piaţa cu Gazele (*Rhaht Elghzayet*).

La peste treizeci de ani după Lempriere, la 11 iulie 1821, Abraham Bendelac, consul interimar al Olandei, nota în jurnalul său: „Doi curieri veniţi de la Raoat au adus vestea că fratele Maiestăţii Sale, Mulai Moussa, sosise în acest port ¡Tanger] de la Marrakech, însoţit de 500 de călăreţi negri în calitate de ajutoare ale suveranului" (*Chronique de Tanger*, p. 57). Mai departe spune: „Sultanul a ordonat, celor 300 de soldaţi negri din cavaleria de la Meknes să facă tabără în faţa oraşului Tetouan şi a trimis 5.000 de ducaţi la plecarea armatei" (*idem*, p. 86).

Recurenţa mărturiilor stabileşte evidenţa: Marocul nu a încetat niciodată să întreţină o armată impozantă de sclavi negri. Şi astăzi, oamenii Gărzii regale, jumătate din locuitorii din Marrakech şi din oraşele din Sud* se pot revendica din această îndepărtată moştenire ce a dat ţării câţiva suverani.

Celălalt fenomen ce trebuie semnalat ca să scap de teama de a nu fi incomplet, şi care astăzi este aproape o replică a sclaviei, este existenţa menajerelor marocane, numite şi *garsûna*, textual „fată emancipată" şi pe care

Nasima Moujoud şi Dolorès Pourette, ce au studiat problema transporturilor de femei marocane în migraţie, le descriu ca furnizoare ale „unei munci invizibile, neremunerată şi nerecunoscută ca muncă”, fiindcă „era săvârşită în sfera privată” (*Trăite defemmes migrantes, domesticité et prostitution*, p. 1095). Toate marile familii se foloseau de „micuţele lor servitoare”, adeseori ţărănci şi/sau negrese, la muncile cele mai umile, şi asta în cea mai totală indiferenţă faţă de edictele religioase sau faţă de morala universală. În rest, cei mai buni avocaţi ai acestui sistem nu erau familiile angajatoare, ci familiile furnizoare, nimic altceva decât familii de traficanţi. Astfel de comerţ cu fiinţe umane este acum denunţat chiar de autorităţi.

La începutul anului 2007, a fost lansată o campanie de sensibilizare, de către Secretarul de Stat însărcinat pe probleme de familie, de copii şi de persoane cu handicap. Această operaţiune, numită *Inqât* (Salvarea), venea după mai multe tentative oficiale de a reprima fenomenul. Totuşi, demersul a revelat că fenomenul avea amploare naţională. O hartă geografică este în curs de elaborare, căci nu există decât Marrakech, Fès, Meknès, Rabat sau Tanger ca centre ce întreţin acest trafic. Peste 600.000 de servitori (băieţi şi fete) au fost recenzaţi în 2004, ceea ce înseamnă 11% dintre copiii cu vârste între 7 şi 14 ani. Vânduţi de propriile familii pentru sume derizorii variind între 500 şi 3.000 de dirhami (50 – 300 de euro), aceşti copii ajung în dependinţele vilelor bogate ce împânzesc regatul. Psihologii marocani au inventat un neologism, „părinţi fugiţi”, pentru a califica femeile care, forţate de sărăcie şi disperare, îşi abandonează copiii înainte de a părăsi satul, spre a merge către altundeva şi a găsi un anonimat provizoriu. Alţii sunt furaţi de traficanţi spre a fi vânduţi pe pieţele paralele. Toate indiciile arată că cifra oficială nu traduce decât parţial o realitate imprecisă şi difuză, căci copiii care lucrează urmând un simulacru de şcoală nu sunt incluşi în socoteli. Or, unii dintre aceşti

tineri marocani merg la şcoală un număr redus de ore, apoi se întorc la angajatorii lor pentru a efectua tot atâtea ore de menaj. Cu totul, estimările oferă o cifră de 2 sau 2, 5 milioane de copii marocani care lucrează, deşi nu au încă vârsta potrivită. Biroul Internaţional de Muncă a decis să se alăture operaţiunilor vizând extirparea acestei practici, în timp ce autorităţile par acum decise să-l stopeze.

Când mă aflam pe punctul de a opri această anchetă, am aflat de la Anne Remiche-Martinow, producătoare la RTBI, care a realizat un reportaj despre sclavie la care am apreciat munca depusă, că se pregătea un colocviu despre sclavie în Maroc. Plasat sub egida UNESCO, ce a avut iniţiativa şi l-a finanţat, acest colocviu trebuia să se ţină la Rabat în zilele de 17, 18 şi 19 mai 2007. Am decis să iau fără întârziere legătura cu responsabilul colocviului, M. Ali Moussa Iye, preşedintele secţiei de Istorie şi Cultură pe lângă Departamentul de Politici Culturale şi de Dialog Intercultural din cadrul organizaţiei şi cel care a conceput programul „Drumul sclavilor”. De obicei nu am încredere în subdiviziunile UNESCO pentru că, adeseori, sunt nişte nişe în care prosperă diplomaţi îndepărtaţi de pe scena politică din ţara lor şi care găsesc aici locuri propice unde să-şi încheie în linişte cariera. După un schimb de mailuri, am obţinut programul colocviului axat pe „Interacţiunile culturale rezultate din comerţul cu negri şi sclavia din lumea arabo-musulmană”. Nu puteam decât să fiu entuziasmat de această formulare ce părea să corespundă perfect cu ceea ce întreprinsesem eu. Dincolo de asta, majoritatea ţărilor pe care le străbătusem pentru această anchetă erau reprezentate acolo.

Cuvintele organizatorilor erau fără echivoc: Acest colocviu, organizat în strânsă colaborare cu biroul UNESCO de la Rabat, va reuni între 20 şi 25 de cercetători provenind din următoarele ţări: Algeria, Egipt, Emiratele Arabe Unite, Etiopia, India, Iran, Irak, Libia, Oman, Maroc, Mauritania, Sudan, Somalia, Siria, Tunisia, Turcia, Yemen”. Totuşi, mă chinuia o neliniştе. Formularea broşurii

preliminare avea ceva. Am vrut să am inima uşoară şi am recitit documentul. Mi-am dat seama că orientarea aleasă de organizatori era, în fond, la antipozii părerii mele. În fapt, scopul colocviului nu era să denunţe ororile sclaviei, ci să arate că urmările ei nu au fost atât de dezastruoase precum se pretindea! în realitate, întâlnirea de la Rabat urmărea să pună în valoare „avantajele secundare" ale sistemului sclavagist instaurat în ţările arabe şi musulmane aproape cu acordul statelor africane afectate. Această orientare era, de altfel, anunţată ca premisă: „Specificitatea contextului istoric, sociocultural şi religios al lumii arabo-musulmane a favorizat deschiderea unor spaţii ce au permis sclavilor proveniţi din traficul cu negri să-şi afirme competenţele în unele domenii ale vieţii sociale şi să-şi lase amprenta asupra culturilor acestor societăţi. De asemenea, un anume sincretism cultural, religios şi artistic, s-a manifestat în această parte a lumii, dând naştere unor expresii încă foarte vii astăzi".

Ei, poftim! Mă vedeam confruntat cu o acţiune de regularizare morală a sclavului arab! De altfel, pentru a ilustra această idee, organizatorii propuneau cercetătorilor participanţi să facă o deplasare la Marrakech şi să asiste la o serată *gnaoua*. Se ştie dintotdeauna că *gnaoua* este o confrerie marocană de dansatori cu trăsături negroide şi pielea foarte închisă. Ei practică, în schimbul banilor, transa de inspiraţie africană ce ilustrează, numai ea, anticul metisaj dintre stăpâni şi sclavi din timpul în care Marocul se întindea de la Sevilla la Tombouctou. Ceremonia *gnaoua* era, astfel, un soi de *protest song* marocan, similar bluesului american şi jazzului din New Orleans şi Chicago. Cultura negrilor din Sudan s-a impus la Nord aşa cum a făcut-o, la vremea ei, cea a negrilor din Guinea, din Coasta de Fildeş şi Ghana? în viziunea organizatorilor întâlnirii de la Rabat, lucrul era evident. Se alăturau, astfel, opiniei curente la Maghreb conform căreia toate şedinţele de extaz şi de magie ţinute de confreriile *gnaoua*, *ai ssaoua* şi altele, nu erau decât un catharsis al

situaţiei de criză a strămoşilor, manieră specifică de a se elibera de o energia negativă moştenită fără a fi asumată.

Toate astea pentru a ajunge la o unică constatare, nemărturisită: sclavajul arab nu a desăvârşit depersonalizarea sclavului, aşa cum a fost în cazul traficului din triunghiul Africa-America-Europa! în fond, o parte a organizatorilor acestei manifestări, printre care Aisha Bilkhair-Khalifa, din Emiratele Arabe Unite, o cercetătoare pasionată, descindea ea însăşi din sclavi eliberaţi, ceea ce demonstrează că natura sclaviei orientale nu seamănă deloc cu omoloaga occidentală, încât să se tragă concluzia că legea islamică a jucat rolul de liant, făcând din sclav stăpânul proprietarului său şi din proprietar un filantrop ce nu are conştiinţa propriei valori!

În ciuda rezervelor pe care le-am formulat, am decis să-mi continui călătoria marocană şi să rămân receptiv la toate vocile, inclusiv la cele mai discordante. Nu am fost dezamăgit.

Numeroşii cercetători care s-au deplasat acolo s-au dovedit nuanţaţi, inclusiv critici, ceea ce era un fapt excepţional într-o ţară cultivând un discurs cum nu se poate mai discret în materie de sclavie. Sinceritatea cu care au îmbrăţişat un subiect ce-i afecta îndeaproape i-a încurajat să se revadă mai târziu, într-o altă ţară, Senegal, Kenya, sau Tunisia. Alegerea era greu de făcut de vreme ce nu există nicio ţară în Africa Centrală care să fi avut un trecut fără sclavi. În final, comitetul de organizare a cerut „organizarea unei reţele de cercetători şi de instituţii competente” pentru a ridica tabuul ce apasă asupra comerţului cu negri la arabi, dar şi pentru a lumina dintr-o altă perspectivă aporturile marcante ale acestei interacţiuni culturale la scară largă. Excelente iniţiative pe care ar trebui să le proiectăm pe termen lung, în special pentru capacitatea lor de a depăşi nivelul experţilor şi de a se adresa marelui public!

15

Córdoba musulmană şi Europa înspăimântată

Fără îndoială că trebuie să relativizăm părerea lui Ibn Hawkal, autorul unei excelente Configuraţii a Pământului (Kitab sürat al-ard), care consemna că „toţi eunucii slavi – adică albi – care se aflau pe suprafaţa pământului proveneau din Spania” (vol. 1, p. 109). Dar este posibil ca Spania musulmană, cu capitala ei, Córdoba, oraş al toleranţei religioase ţi al dezbaterilor filosofice, chiar cea care l-a văzut născându-se ţi pe Maimonide ţi pe Ibn Rushd (1126 – 1198), să fi fost un oraş sclavagist? Pare puţin credibil… Şi totuşi, în ciuda tăcerilor vinovate ale specialiştilor Spaniei musulmane, trecutul sclavagist al Cârdobei pare stabilit acum, cel puţin în măsura în care Córdoba de atunci, cu aţa-numiţii saqâliba (sclavini) ai ei, concentra puterile politice, economice ţi religioase. Nivelul de viaţă era atât de ridicat acolo, iar fastul atât de larg răspândit, încât eră nevoie de efort pentru întreţinerea acestui dispozitiv. Dar ceea ce a justificat cel mai bine recrutarea sclavilor era postura defensivă predicată de sultanii cuceriţi de profit şi de divizare.

În rest, Spania musulmană a epocii era percepută ţi ca un loc de origine al sclavilor europeni. La fel, dincolo de cazul Cârdobei, ar fi interesant să extindem ancheta chiar aici, în Europa, în special în Italia, pentru a evalua importanţa traficului cu sclavi albi.

O cifră: 10.000 de slavi! E suficient să stabilim că omeyyazii din Occident, aflaţi la putere între 756 şi 1031, au folosit şi ei iâumeroşi *saqâliba*, acei „sclavi albi” ce au populat Andaluzia începând din secolul al IX-lea – asta împotriva dezminţirilor celor îndrăgostiţi de Andaluzia, precum Henri Pérès, ce pretindea că numărul indivizilor aserviţi pe vremea Spaniei andaluze era derizoriu. Nimeni nu-şi mai imaginează astăzi că marea moschee de la Córdoba, Giralda din Sevilla, Madinat az-Zahra sau, mai târziu, Alhambra, din Granada, au fost construite fără a se recurge masiv la forţa de muncă a sclavilor. Într-o epocă în care muncitorul salariat, cu asigurare socială şi zile de odihnă nu era la modă, este foarte probabil, ba chiar sigur,

că majoritatea lucrărilor de amploare au fost încredinţate sclavilor, fie că se numeau *aband*, fie *khădim*, „angajat” (plural *khaddamân*) şi mai ales *saqâliba*.

Contează mai puţin că aceşti sclavi au fost albi, negri (*zanj*), mai sigur berberi (*barabâr*) sau turci (*atrâk*). Într-adevăr, îndată ce principiul a fost omologat de diferiţi suverani fondatori, apoi confirmat printr-un *fatwa* emanat de autoritatea religioasă, se adevereşte că practica devenise curentă. Lui Evariste Lévi-Provençal (1894 – 1956), unul dintre cei mai buni cunoscători ai Andaluziei musulmane căreia i-a consacrat numeroase lucrări, i se datorează faptul de a fi făcut cunoscut un *Tratat al pieţelor*, pe care un anume Sakati din Málaga l-ar fi redactat în vederea instruirii contemporaniidespre diferitele manevre delatorii ale samsarilor: „Negustorii de sclavi”, prevenea Sakati, „au femei ingenioase şi înzestrate cu o frumuseţe remarcabilă, care stăpânesc la perfecţiune limba romanilor şi ştiu să se îmbrace ca nişte creştine” (citat de Lévi-Provençal, *L’Espagne musulmane*, p. 192).

Asta ne face să ne gândim la acele „call-girls” despre care vorbea Al-Jahiz într-o epistolă a sa despre sclavele-cântăreţe, faimoasele *qayânate* ce populau odinioară nopţile de la Bagdad şi Bassorah: „*Qayna* nu poate fi sinceră şi loială în dragoste căci, prin educaţia ei şi temperament, este făcută să întindă capcane şi să arunce plase galanţilor ca să-i prindă în laţul lor” (*Les Esclaves-chanteuses*, p. 142).

Marele trafic cu sclavi a fost definitiv atestat la sfârşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al X-lea. Astfel, Ibn al-Faqih al-Hamadani (mort în 903) consemna că această regiune – adică Spania – producea, pe lângă pieile de castor şi de zibelină, parfumuri, stirax, guma de mastic, coralul roşu, şi „eunuci slavi, tineri sclavi [*ghilman*] greci şi francezi, şi sclave andaluze” (*Abrégé du Livre des pays*).

Prin poziţia sa geografică, Andaluzia a fost un excelent popas între Africa apropiată – mai ales Maroc – şi

Europa Meridională. Am spus anterior cât ar fi fost de interesant să urmăm această cercetare şi să analizăm, aşa cum a făcut recent UNESCO pentru traficul negro-arab (Rabat, mai 2007), influenţele pozitive sau negative pe care le-au avut cohortele de sclavi albi ce au participat de voie sau de nevoie la islamizarea Peninsulei Iberice. Asemenea studiu ar trebui să includă mai multe capitole, începând cu aceşti interesanţi Abderrahman I (731 – 788), emirul omeyyad care a fondat Córdoba, şi Abderrahman al III-lea (890 – 961), fondator al emiratului Córdobei în care numărul de sclavi albi se ridica, după consideraţiile specialistului arab al Andaluziei, Al-Maqqari (mort în 1632), la peste 13.000 de suflete (cf. Lévi-Provençal, *L'espagne musulmane*, p. 30).

Am aflat multe despre această sclavie, fie că a fost albă sau neagră, urbană sau rurală, masivă sau sporadică, şi despre integrarea ei în arhitectura socială. Am putea să evaluăm mai bine efectivele ce au circulat pe pieţe (*mă'arâd*, textual „expoziţie") şi despre cele furnizate de „fabricile de eunuci", cum a fost cazul, în special, în nord-vestul Siciliei, după cum amintea Ibn Khurdadbah în *Livre des routes et des provinces*, pe lângă „numărul de sclavi prevăzuţi de *bakt*.

Ultimul apendice al acestui dosar: sclavia „creştină" în Spania. Ne amintim că Cristofor Columb – care, „a deschis sclaviei două continente" (Malcolm Cowley) – a adus 500 de indieni din America pentru a-i vinde la Sevilla (cf. *Introduction aux confessions d'un négrier*, p. 13). O asemenea practică atribuită spaniolilor a trezit, se pare, un val de indignare la englezi care au fost, în timpul acestor întunecate secole, „capitaliştii comerţului cu sclavi", apoi au revenit la sentimente mai bune în materie. În sfârşit, dar chestiunea rămâne să se confirme, se pare că Bartolomé de Las Casas, vajnicul apărător al indienilor din America de Sud, a fost cel care, şocat de tratamentul pe care *conquistadores* îl aplicau indienilor, i-a sugerat lui Carol Quintul să înlocuiască aceste suflete pe cale de

convertire cu un număr egal de negri animişti. Soluţia a părut suficient de atrăgătoare spre a primi adeziunea suveranilor europeni care s-au năpustit cu mâinile întinse către Continentul Negru.

Dacă ne luăm după pictorul francez Alfred Dehodencq, în Les *Adieux de Boabdil à Grenade* (1869, cf. copertei actualei lucrări), pânză conservată astăzi la Muzeul Orsay, chiar ultimul rege musulman al Spaniei – pe numele adevărat Abu Abd Allah – nu a luat nimic cu el când, în 1492, a trebuit să-şi părăsească precipitat regatul, cu excepţia notabilă a calului său alezan şi a sclavului său negru!

16

India; maharadjahi şi paria

Ţara castelor şi-ar fi pierdut faima de gigantism dacă n-ajă avut una dintre cele mai vechi tradiţii sclavagiste, mai ales în timpul uneia dintre dinastiile musulmane, cea a „sultanilor-sclavi", ce au guvernat în nordul ţării începând din 1090, Clasă de eliberaţi de origine turcă, sultanii-sclavi (sau regii-sclavi) i-au servit mai întâi cu docilitate pe foştii lor stăpâni, înainte de a se înălţa puţin câte puţin la puterea pe care au păstrat-o apoi timp de mai multe decenii.

Pakistanul, care a făcut parte din India până la mijlocul secolului al XX-lea, are un profil identic cu al provinciei Rajahstan. Nu mă voi opri prea mult asupra acestui caz, dar nici nu pot rezista ocaziei de a prezenta două aspecte: cel dintâi se referă la munca depusă de copii, plagă ce afecta întreaga Asie; cel de-al doilea este specific ansamblului tribal Afghanistan-Pakistan: nu mai departe de primăvara anului 2006 – deci e un fenomen ce persistă –, au avut loc nişte căsătorii, practic incestuoase, înlesnite de bani, între bătrâni munteni bolnavi la pat şi fetiţe de 10 – 12 ani pe care familiile doreau cu orice preţ să le plaseze. Fie că s-a recurs la numeroase eufemisme pentru a masca acest trafic cu came juvenilă, fie că s-a invocat o pseudocutumă ancestrală, asta nu a schimbat cu

nimic situaţia: în speţă, sclavia îmbracă mai multe înfăţişări pentru a disimula viciile umane.

Trei motive m-au determinat să merg în India. Cel dintâi: voiam să verific la faţa locului dacă „paria", rebotezaţi de Mahatma Garidhi (1869 – 1948) „copiii lui Dumnezeu" (*hijras* sau *harijan*), pe care englezii îi numeau *scheduled castes* (clase anexe sau caste), ca şi „hors-caste", aborigenii indieni, au fost mereu aceeaşi clasă blestemată pe care o descria Wllliam Dabymple, în *l'âge de Kali*. În al doilea rând, o să încerc să regăsesc urmele dinastiei sultanilor-sclavi care au domnit în zona Indusului şi a Sindului pe tot parcursul secolului al XIII-lea. Al treilea: trebuia să înţeleg cum, în secolul al XVII-lea, Shah Jahan a putut începe construirea fastuosului Taj Mahal, reuşind să clădească o „locuinţă eternă" pentru defuncta lui soţie, fără a refăcurge la munca sclavilor.

Pentru a elimina orice umbră de îndoială, am pornit cu avionul, la 2 mai 2007, către Delhi, unde am ajuns târziu în noapte. Periplul meu în India musulmană a început dintr-un oraş de talie medie – „medie" pentru India, pentru care gigantismul constituie o regulă – numit Alugarh. Acest oraş lipsit de farmec a fost, în trecut, un centru activ al reformismului musulman. Universitatea de aici, Aligarh High School, datând din 1920, era iniţial un „colegiu" organizat pe modelul englez, Aligarh Collège, fondat de sir Sayyid Ahman Khan în 1875 – care a fost înnobilat de Coroana Angliei. Instituţia era suficient de prestigioasă pentru a atrage studenţi musulmani din toată India, şi chiar din ţările învecinate. Umbrele primilor reformatori ai Islamului, care au fost Sayyid Amr Ali (1849 – 1928) şi Mohamed lqbal (1873 – 1938), planează încă asupra locului.

Majoritatea autorilor insistă, totuşi, asupra aşa-zisei perioade islamice a Indiei, cea a sultanilor-sclavi. Într-un studiu substanţial despre India contemporană, condus de Cristophe Jaffrelot, au putut fi citite recent fraze ce ne confirmă impresia: „Există, în realitate, o suprastructură

islamică, în care prim-planul este ocupat de descendenţii cuceritorilor sau de imigranţi ce au adus islamul în India; în ordinea descrescătoare a ierarhiei, acestea au fost persoanele de origine arabă (numite Sayyid şi Chaikh în Nord, Thangal în Sud), turcii (numiţi Mughel) şi afghanii (numiţi Pat han)" (*LInde contemporaine, de 1950 a nos jours*, pp. 601 – 602). Aflăm de aici că indivizii de condiţie inferioară, sau *ailaf*, erau folosiţi, în funcţie de castă, ca agricultori şi grădinari, filatori, ţesători, în fine, la „meserii josnice", precum cele din vopsitorii, spălătorii, călcătorii.

Ce cunoaştem cu exactitate despre India musulmană, despre ponderea ei în sânul statului federal, despre numărtfl locuitorilor, despre originea ei politică? Un văl gros acoperă istoria fiordului subcontinentului indian, pământ ales de cei pe care istoria i-a numit „sultanii-sclavi" ce au ocupat acum multă vreme ţinutul cu numele Ghaznevizilor, o dinastie turco-afgană. Teritoriul lor se întindea, la început, între diferitele braţe ale Indusului, în jurul Multanului şi Mansurahului, înainte de a ocupa un imens teritoriu la nord-vestul Indiei, echivalând cu Franţa, Belgia, Luxemburg, Elveţia şi Germania ia un loc. Această dinastie a păstrat puterea pentru o perioadă cu puţin peste optzeci de ani, din 1206 – data la care s-a desprins de tutela afghană – până în 1290. Trei dintre suverani erau de origine servilă: Quth ad-Din Dybak, adevăratul fondator, ajuns la putere în timpul vieţii stăpânului său turc Mu izz ad-Din (mort în 1206), înainte de a pune mâna pe cheile domeniului care, totuşi, nu a domnit decât patru ani. La un an după moartea lui, fiul său, Shams-ud-Dân Iltutmish, a ajuns în fruntea regatului pe care l-a condus până în 1236. Iltutmish a strâns în jurul lui un grup influent de patruzeci de sclavi turci, printre care şi propriul său succesor, generalul Ghiyas ad-Din Balban, care a hotărât destinul sultanatului până la moartea lui, în 1287.

Cum s-a întâmplat adeseori în ţinuturile islamice, sultanul a început prin a se supune autorităţii imperiale – aici abbasidă – înainte de a zbura cu propriile aripi, în

momentul în care autoritatea suzeranului său a început să se fisureze. Este imprudent să disociem perioada de veritabilă autonomie, pe care a cunoscut-o această regiune, înainte de jefuirea Bagdadului în 1250.

În India, pe vremea când sultanii erau atotputernici, sclavii se numeau *habachi* („abisinieni") şi constituiau coloana vertebrală a puterii stăpânilor. Aceştia au procedat precum mamelucii egipteni, ocupând funcţii strategice şi revendicând pentru ei o autonomie pe care autoritatea centrală nu era în măsură să le-o refuze. Numele colectiv de „regi-sclavi" sau de „sultani-sdavi" a fost atribuit foştilor sclavi de pe pieţele orientale ale Imperiului Musulman, în India gangetică.

Între 1206 şi 1290, apoi sub diverşi succesori până în 1555, aceşti sultani au guvernat la Delhi făcându-şi ireversibilă eliberarea. Le-au urmat progeniturile: astfel, Jalat Ad Din Radya Begum, fiica unică a lui Iltutmish (numele ei este transcris adeseori ca Rasiya sau Raziya) a urcat pe tron în 1236 recurgând la unul dintre favoriţi, un sclav negru (*habachi*), cu numele de Jamal Ud Din Yaqut (textual „hiacint"). Dar domnia ei ca sultană a fost perturbată de mai multe revolte, iar ea a murit asasinată în 1240. Mu izz ad-Din Kay-Qubadh, care a preluat ştafeta, era nepotul lui Balban, ultimul „rege-sclav" al Indiei musulmane; a murit în 1290. Cei alţi şase regi ai dinastiei nu erau sclavi, nici sclavi eliberaţi, aşa că îi putem cu greu încadra în categoria „regilor-sclavi" din Delhi. Acest lucru deriva din faptul că sclavul „pur" din acea epocă putea, ca şi în timpul Profetului, să eludeze părerea comună şi să domnească, folosind pe rând seducţia, viclenia şi forţa.

Se pare că negustorii indieni au finanţat negoţul unor armatori arabi – în general omanezi – care străbăteau Oceanul Indian pentru a-şi obţine încărcăturile de sclavi. Fără banii pe care negustorul indian îi dădea traficantului de negri arab, comerţul acestuia din urmă nu ar fi avut fundamentul necesar spre a se dezvolta. Ce a fost, de fapt?

*

Imediat ce am debarcat în India m-am văzut permanent înconjurat, fie că era pe stradă, fie în pieţe, fie în restaurante. Solitarul în căutarea liniştii nu trebuie să vină aici, unde totul pare să aibă câte o poveste de spus.

Măsurând străzile din Delhi, pe o căldură sufocantă, m-am surprins comparându-i pe paria cu *negrilles* care, sub tutela Batekes, defrişau exploatările forestiere din Congo. Sunt evocaţi în *Afrique ambigue*, de Georges Balandier, cel care-şi însuşeşte date oferite în anii 1950 de către alţi etnografi. Era universală supunerea omului de către om? Paria şi sclavi: aveau aceeaşi manieră de a fi şi de a acţiona? *Abid* (denumirea cea mai folosită pentru sclav) şi *harijan* (paria): era vreo diferenţă?

Aşă-numiţii *harijan*, ce reprezentau a zecea parte din populaţia indiană (unii spun că 15%, în jur de 180 de milioane), erau expuşi unui ostracism ce venea dintr-o altă epocă: „Dacă *hijra* (paria) dorea să scoată apă dintr-o fântână publică, o persoană din castele superioare trebuie să vină s-o facă în locul lui. Paria nu are voie să se atingă de rezervorul cu apă. Acelaşi lucru se întâmplă în toate domeniile. La casa ceaiului din sat, ceştile *harijan-ul*\x\ se aşază separat de cele ale apartenenţilor la alte caste. Dacă este o reuniune publică, *harijan* nu pot împărţi acelaşi *duree* (covoraş) sau acelaşi *charpoy* (hamac) cu *rajputs*. Dacă unii copii *harijan* sunt admişi la şcoala primară, aceştia trebuie să stea direct pe pământ” (C. Jaffrelot, *L’Inde contemporaine*, p. 136). Toate aceste tabuuri relevă o cultură în care supranaturalul şi misticul se dispută cu logica sănătoasă. Poate că opera lui Lucien Lévy-Bruhl (1857 – 1939) a fost eliminată după ce a fost prost citită (sau prost înţeleasă), aşa că trebuie să ne întoarcem la ea pentru a reînnoda legăturile pe care autorul le găsise în analiza funcţiei supranaturalului, în tabuurile atingerii şi cele sexuale.

Deşi astăzi ni se pare intolerabil sub aspect filosofic, problema fenomenului paria este, vai, foarte veche. Asta înseamnă că s-a încrustat în mentalitatea rurală şi în

fracţiunea conservatoare a populaţiei urbane. Toţi istoricii Indiei pe care i-am consultat fie direct, fie indirect, în special Sunil Khilnani, S.A.A. Rizvi, John Keay sau Romila Thapar, sunt unanimi: chestiunea cea mai arzătoare este paria, căci aceştia sunt sclavi ereditari, aşa cum alţii sunt plantatori de cacao, bijutieri, comercianţi sau oameni ai puterii. Şi când statutul actual coincide cu determinismul originilor, este adeseori dificil să faci să evolueze reprezentarea sclavului, statutul lui, însăşi esenţa lui. Astfel se explică în parte de ce, începând de la Mahatma Gandhi, mecanismele vizând abolirea condiţiei sale au eşuat parţial.

Pe parcursul unei discuţii pe această temă cu doi indieni din Jaipur, Harish şi Ajoiy, unul dintre ei mi-a declarat că problema indivizilor paria devenise greu de abordat, statul federal permiţându-le să acceadă la funcţii în interiorul administraţiei, iar legea interzicând orice urmă de condescendenţă în privinţa lor. „India este o ţară progresistă”, trage el COncluzia. „Barierele seculare ce existau înainte între stăpâni şi sclavi au tendinţa să se estompeze”. Conform părerii interlocutorilor mei, aceste progrese sunt foarte recente. În fond, nu demult, propriii părinţi le interziceau să iasă cu o fiică de paria. Era o ruşine pentru clan, o ştirbire a valorii.

Dar cum puteau să-i distingă? Au paria nume aparte, sunt marcaţi fizic?

„Am ajuns să-i deosebim perfect”, a spus Harish ridicându-se, parcă în sfidare. „Sunt numele, bineînţeles, dar şi gesturile, privirea, vestimentaţia, şi un anume fel de a se strecura. Acum folosesc tot felul de porecle şi, când au posibilitatea, părăsesc satele unde s-au născut. Dar se reîntorc acolo ca să moară”.

În anii ’80 existau 600.000 de astfel de sate. Astăzi trebuie să fie mai multe. Gandhi ar fi spus că adevărata Indie era cea de la sate. Provocarea nu poate fi decât şi mai constrângătoare, căci cum să te eliberezi de un apartheid social de mai multe sute de mii de indivizi legaţi

de pământuri sau de structuri feudale fără să aduci atingere organizării societăţii indiene, bazei sale celei mai solide?

Ce fac paria în aceste sate? „Se ocupă de muncile degradante pe care brahmanii nu vor să le facă şi pe care le dau în sarcina castelor sociale mijlocii, care nu şi le asumă nici ele şi le pasează categoriei paria”.

Am vrut să ştiu dacă hainele verde-pal ale muncitorilor din Compania Feroviară ar putea fi un înlocuitor pentru zdrenţele purtate de paria pe pământurile stăpânilor. „Desigur”, îmi răspunde Ajoy, ai cărui ochi de un verde frumos îi dădeau un aer oarecum italian. „Asta îi face mai comuni, îi banalizează. Nu se mai vede originea, ci funcţia. Într-adevăr, India a făcut un imens progres de acum treizeci de ani. El însuşi avea 29 de ani.

Există două moduri de a aborda marile realizări musulmane în India, aceste palate faimoase precum Taj Mahalul, precum „forturile roşii” (Red Forts), precum palatul din Agra, ca şi cel din Delhi, sutele de palate rajpur mari şi mici. Primul constă în a te extazia la vederea fastului în care au trăic marii moguli, la moştenirea florentină pe care au lăsat-o, la frumuseţea copleşitoare a locuinţelor din Rajahstan („ţinutul rajahilor”). Fără îndoială că asta caută, şi găsesc, vizitatorii veniţi de departe: o călătorie în timp pe conturul unui triunghi isoscel ce porneşte de la Srinagar, la nord, până la Bombay, la sud, trecând prin oraşe onirice precum Udaipur, Jodhpur, Jaipur, Gwalior sau Agra. Cât despre Taj Mahal care este, desigur, una dintre minunile arhitecturale ale omenirii (cf. foto), se spune că ar fi servit pentru mii de femei neiubite ce şi-ar fi găsit aici un soi de pace interioară, o speranţă. Cât despre bărbaţi, ni-i putem încă imagina, pe lângă maharadjah sau sayyid, în măsură a satisface aşteptările soţiilor lor înlăcrimate. Dualitatea Indiei musulmane trece, fără îndoială, prin această axă, alianţă simbolică a dragostei eterne şi a morţii, imediat

contrazisă de o alta, mizerabilă şi furioasă, care vorbeşte despre sclavi, despre posesori, călăuzitori, servitori.

Al doilea mod a fost să descopăr ce era dincolo de decor, părăsind o clipă „elegia marmoreană” despre care vorbeşte atât de clar *Guide Bleu* atunci când evocă Taj Mahalul, depăşind metafora dăruirii de sine din jurământul regelui Jahan de a-şi imortaliza dragostea pentru Mumtaz Mahal (Aleasa căminului”). Căci dincolo de oglinda Cât ciocârlii, dincolo de luminozitatea vaporoasă a Taj Mahalului, există faţa obscură şi nedorită, chiar cpa a construirii mausoleului. Mai trebuie să ne întoarcem într-un timp în care problema luptei de clasă, în sensul marxist al termenului, nu era nici teoretizată, nici măcar pusă, şi în care sistemul Taylor şi mecanizarea nu pătrunseseră în manufacturile indiene. Rămânea atunci doar soluţia sclaviei, cea mai rea din punct de vedere uman, dar singura capabilă să rezolve ecuaţia în timp record.

Aici, la Agra, la Delhi, la Gwailor, dincolo, la Roma, în Egipt, în Mexic, cine a furnizat energia necesară, mâna de lucru tăcută şi nesindicalizată, cea a tăietorilor de piatră, a hamalilor, toată armata de braţe care se străduia să transforme visul prinţului înlăcrimat într-un sipet de lumină admirat pentru armonia imaterială? Pretutindeni acelaşi răspuns: sclavii.

Or, despre acest lucru, nicio vorbă! Puţine studii ştiinţifice de necontestat, puţine investigaţii, foarte puţine arhive. În meandrele vreunei lecturi descoperi câte o frază sibilinică, o gravură, un detaliu, o reflecţie. Aşa este şi această miniatură extrasă din *Babur Nameh* (memoriile fondatorului Imperiului Mogul, Babur [1483 – 1530] şi conservată astăzi la Victoria and Albert Museum din Londra, ce reprezintă numeroşi oameni lucrând la construirea fortului din Agra, în 1565. Lucrarea este colectivă, magnifică, cu detalii ce arată că destinatarul şi comanditarul operei erau una şi aceeaşi persoană: însuşi Babur. Căci, cum s-ar putea explica altfel faptul că toţi meşteşugarii sunt îmbrăcaţi atât de elegant, pe când într-o

reprezentare realistă i-am vedea scăldaţi în sudori şi în sânge? în plus, absenţa elefantului, animal de povară indispensabil la asemenea construcţii faraonice, confirmă ideea că viziunea miniaturistului a fost cât se poate de serviabilă.

Sclavul devenit stăpân s-a făcut la rândul său sclavagist. Fără îndoială că rumegase, pe când era încă servit, versetul Coranului ce spunea că „o parte din bugetul statului trebuie să fie destinată răscumpărării sclavilor şi pentru a-i ajuta pe sclavii contractuali să se elibereze” (IX, 60), şi s-a grăbit să-l uite îndată ce a ajuns la putere. Plăcerile temporare au un efect euforizant ce îndreptăţeşte toate amneziile.

17

Zanzibar, insula condimentelor amare

Paradiziaca insulă a Zanzibarului m-ar fi putut găzdui timp de câteva luni în cursul cărora aţ şi putut încheia acest studiu despre sclavia pe pământul islamic, căci ea oferă toate condiţiile cerute. Timp de peste două secole, a fost centrul nervos al traficului cu sclavi din întreg Oceanul Indian, incluzând chiar Mozambicul ţi arhipelagul Cornore. În secolul al XIX-lea, când a sosit vremea de a se pune capăt sclaviei, cei mai puternici sclavagişti, negustorii europeni ţi traficanţii de arme, pe de o parte, de cealaltă parte colonii englezi, Biserica anglicană ţi abolţionştii au făcut din el un loc simbolic în care trebuia dusă această luptă. Acolo, în Zanzibar, s-a asistat la dezarmarea navelor ce transportau negri pe când Tippo-Tip, ultimul sclavagist arab, cel carefăcea să tremure populaţia până pe malurile lacurilor Victoria şi Tanganyika, a fost obligat la o retragere pe cât de strălucitoare, pe atât de pioasă.

*

Karibu Zanzibarl Binc aţi venit la Zanzibar! Poetic şi melodios, numele insulei cu mirodenii, dintre care producţia majoritară o deţin cuişoarele, considerate de unii şi afrodiziace. Cu zece cuvinte în swahili (sau

kiswahili), limba Zanzibarului şi a Africii estice, mixtură fonetică de arabă, de persană şi bantu, v-aţi putea descurca în Zanzibar: *Karibu*, bineînţeles, pe care-l auziţi pretutindeni, dar şi *jambo* (ce mai faci?), *habari gani* (cum îţi merge?), *aşanti* (mulţumesc), *kwaheri* (la revedere), *hakuna matata* (nicio grijă), *tafadhali* (vă rog), *rafiki* (prieten), *kahawa* (cafea) etc.

Sunt întrunite toate condiţiile pentru ca această carte să fi început de aici, din această insulă de 1 660 km² separată doar prin 35 de kilometri de continent şi de fostul pol al comerţului cu sclavi. Dacă ar fi trebuit să tratez problema sclaviei doar din punct de vedere istoric, nu aş fi avut decât o ieşire: să mă instalez durabil în acest colţ de pământ cu o climă subtropicală unde altitudinea nu depăşeşte niciodată 120 de metri, apoi să pornesc pe traseele maritime ce legau diferitele centre ale comerţului cu sclavi: coasta mozambicană, Madagascar, Réunion, Insula Mauritius.

Comore, Kilwa, insuliţa Mafia, Dar Es Salaam, capitala actuală a Tanzaniei şi, mai la nord, insula Pemba, Mombasa, Mogadiscio şi Somalia.

Informaţia mi s-a oferit sub multiple aspecte şi pe diferite căi. Îmi dau seama în ce măsură Zanzibarul, concentrat al întreg comerţului oriental cu sclavi, este înspăimântător şi voluptuos laolaltă. Desigur, Stonetown, capitala, nu mai miroase a mirodenii şi nu mai e sufocată, ca în trecut, de recoltele de cuişoare, dar a fost o vreme în care cele trei comerţuri-cheie din insulă, *„slaves*, *spices and ivory”*, după cum spune Abdul Sheriff (1987), erau înfloritoare. Istoricii estimează că numărul sclavilor ce au tranzitat porturile Zanzibarului a fost, între 1850 şi 1860, de 30.000 pe an. Erau 40.000 când „recolta” era bună, dar cifra a scăzut la 13.000, chiar 12.000, între 1875 şi 1880. Astăzi, doar *dhows*, felucile de pe Nil, alunecă pe ape ca nişte corăbii-fantomă ieşite dintr-un peplu italian. Construirea lor, armamentul, întreţinerea au rămas neschimbate de pe vremea sultanilor din Oman. Spun

Oman, căci Mascat şi Zanzibar aveau acelaşi obiectiv. Monarhul din Mascat, am văzut, era, de altfel, numit şi sultan de Zanzibar, deoarece locuia o parte din an pe insulă.

În 1801, în *Le Négrier de Zanzibar*, Louis Gameray descria transformările prin care a trecut în Zanzibar *Dons*, navă ce transporta negri, cu un nume atât de frumos, ca şi *Esperanza*, de altfel, ca *Fortuna* şi *Estrella*, pentru a efectua transporturile de sclavi. El evocă şi tratativele pe care trebuia să le întreprindă căpitanul navei *Doris* cu stăpânul locului, un anume Yacout, fost favorit al imamului din Mascat – deci fostul său sclav: „La Zanzibar", nota Gameray, „nu există vânzare cu licitaţie a africanilor (…). Negrii din Zanzibar sosesc în acest port ca încărcături, fie din insulele învecinate, fie de pe coastă. Echipajele navelor ce servesc la astfel de transporturi sunt, în general, foarte reduse ca număr şi alcătuite din arabi şi din africani convertiţi la islam" (*Le Négrier de Zanzibar*, p. 135). Uimit de resemnarea lor, autorul adaugă: „Ei bine! în ciuda proximităţii pământului lor natal, în ciuda slabei supravegheri exercitate asupra lor şi a superiorităţii numerice, nu există vreun exemplu de situaţie în care sclavii să se fi revoltat" (*ibid*).

În fond, existau mai multe moduri de a deveni sclav. Razia era unul, dar interveneau şi numeroşi alţi factori în decăderea progresivă, de-a lungul vieţii, a unui individ la origini liber. Adulterul, spre exemplu, îl conducea pe vinovatul care şi-a recunoscut fapta la situaţia în care libertatea lui trecea în mâinile şefului de trib. Acesta îl putea închiria sau vinde scump, sclavia de pe pământul islamic permiţând posedarea parţială a unui sclav. Cazul se extindea la tot soiul de greşeli: furt, crimă, apostazie etc. Existau tot atâtea cauze ale situaţiei de sclavaj câte păcate omeneşti.

Primele relatări pe tema sclaviei datează din secolul al XVII-lea, dar abia în secolul al XVIII-lea această practică a fost considerată o anomalie. Abia în acest moment

negustorii de negri omanezi şi din Shīrāz au fost semnalaţi în Zanzibar, în ciuda unei prezenţe arabe datând cu câteva secole mai înainte. Deşi coasta swahili era deja cunoscută şi clasată de călători şi de coloni, în special portughezi, interiorul ţării rămăsese virgin oricărei incursiuni, exceptând cele câteva drumuri marcate. Exclud aici comptoarele pe care sclavagiştii le stabiliseră de-a lungul coastelor, aşezându-le în bătaia binoclului. În fapt, arabii au fost chemaţi în această regiune de către autohtoni care, de la Vasco da Gama, în 1499, nu au avut altă soluţie de a se debarasa de portughezi decât să-i cheme în ajutor pe arabii omanezi. Sultanii din această vastă regiune mărginind Yemenul le-au acordat ajutor armat. S-au instalat masiv în insulă şi au practicat o politică de supunere a negrilor din Africa.

Totuşi, naţiunile europene au început să-şi dispute Africa, iar Zanzibarul a devenit, astfel, miza rivalităţilor anglo-germane. Karl Peters (1856 – 1918), călător german, a acţionat în interesul ţării sale. Simţindu-se înlăturată, Anglia a decis să-şi instaleze o colonie. În noiembrie 1890, şi-a fixat protectoratul asupra Zanzibarului. La mai puţin de zece ani distanţă, în 1897, sclavia a fost interzisă aici. Dar sclavajul real nu s-a estompat decât atunci când căpeteniile negre au reuşit să încheie cu englezul Jackson şi cu germanul Peters tratate ce stabileau frontierele presupuse a-i proteja de atacurile negustorilor de sclavi.

În Zanzibar puteţi să nu vedeţi deloc acest aspect al realităţii, căci sclavia este considerată o atracţie turistică, benignă şi cuminte. Un panou în engleză – *Former Slave Market Site*" – instalat de biserica anglicană din Zanzibar, The Cathedral Church of Christ, indică intrarea în piaţa de sclavi. Dar nu descifrăm nicio martirologie zanzibarită, nicio urmă de vinovăţie, nicio veleitate de răzbunare. Ghidul oficial, Critopher G. Faraji, face parte din decor. Cu o mină veselă şi un pic ştrengărească, vă întâmpină la ore fixe. Totuşi, îşi opreşte discursul în faţa celulei unde aerul este atât de apăsător încât transpiri din abundenţă. Placa

spune că există o galerie de pictură în interior, în curs de renovare, şi bibelouri pe care ţi le poţi achiziţiona cu 5 şilingi. Când am vizitat locul se vorbea chiar şi despre amenajarea unui restaurant acolo, prăvălia cu suveniruri existând deja de ceva vreme.

Când a trebuit amenajat Memorialul Sclaviei (*Memory for the Slavei*), în special fosele unde stăteau sclavii (cf. foto), lucrarea a fost sponsorizată de firme private, majoritatea europene: Bengt Ulin, Tanzania Cigarerte Company, Boliden Contech, Asea Brown Boveri, Shańska, Swedfund, Ericsson etc.

Dar, cine vrea să evite Stonetown, poate merge direct în sudul sau nordul insulei şi să se refugieze într-unul dintre aceste paradisuri pentru turişti pe care ţara le exploatează cu un incontestabil succes.

Am aflat la întoarcere despre o rezervaţie pe care o adăposteşte Insula Ţestoaselor gigantice, situată la nord-vesi, la o jumătate de oră de navigat pe timp prielnic, ce adăposteşte şi un fost penitenciar (*jail*) pentru sclavi. Iniţial se dorea construirea unei replici la penitenciarele insulare (precum cel de ia Long Island, unde a fost încarcerat

Nelson Mandela), un soi de cazemate invincibile de unde nimeni nu putea evada. E şocant contrastul dintre condiţiile de detenţie ale prizonierilor şi mediul înconjurător: nisipul alb de pe ţărmul insulei, fără a mai pune la socoteală marea azurie, bancurile de coral, lumina irizată. Ghidul mi-a mărturisit că această închisoare trebuia să slujească la izolarea unor sclavi recalcitranţi şi agresivi, dar soarta a vrut altfel. La sosirea englezilor, amenajarea acestui Alcatraz tropical a fost oprită definitiv. Astăzi nu au măi rămas din ea decât ruinele. Am hotărât, totuşi, să merg acolo. Ţestoasele uriaşe mă interesâu mai puţin; închisoarea îmi aţâţa curiozitatea. La sosire, ghidul porni glonţ către nordul insuliţei. Acolo am descoperit vestigiile clădirii, construită la marginea mării pentru a împiedica evadările sau pentru a elimina dificultăţile de

transfer. îmbarcarea şi debarcarea s-ar fi făcut cu uşurinţă, graţie unei rampe amenajate chiar la subsol.

*

Din locuinţa lui Tippo-Tip (1840 – 1905), faimos negustor de sclavi pe care englezii îl numeau Tippu Tib, singura rămasă intactă astăzi este uşa, caracteristică a artizanatului local (cf. foto). Pe faţadă, un artist şi-a agăţat picturile, pentru turişti. L-am întrebat dacă locuinţa este încă locuită. Mi-a răspuns că nu. Un miros greţos mă sufocă chiar de la intrare. Mă caţăr, totuşi, pe scara interioară, ca să ajung la etajele superioare. Casa este şubredă, părând gata să se prăbuşească. Reşedinţa foarte temutului traficant de negri a devenit astăzi o dărăpănătură mai mult sau mai puţin mizerabilă, năpădită de libărci. Să nu existe nicio fundaţie în lume care să accepte restaurarea casei celui mai celebru neguţător de sclavi din întreg Oceanul Indian? Ce face UNESCO, care a clasat această insulă drept „patrimoniu universal al umanităţii" fără să asigure şi reabilitarea a ceea ce a constituit principala atracţie?

Cu atât mai mult cu cât cel din urmă sclavagist arab era un potentat celebru, bogat şi temut. A trăit şi a muncit în Zanzibar de unde conducea comptoare de „lemn de abanos" stabilite în toată Africa Centrală. Pe numele adevărat Hamed ben Mohamed al-Murjebi, acest zanzibarit s-a ivit dintr-un mediu de înalţi notabili din Mascat (sultanat din Oman), dintre cei care au reuşit remarcabila faptă de a fonda sub nasul englezilor, noii stăpâni ai regiunii, un comerţ înfloritor cu sclavi. Traficant de fildeş şi de sclavi, a fost interlocutorul favorit al negustorilor de negri belgieni, englezi şi germani, şi al exploratorilor precum Cameron şi Stanley. În 1880, Tippo-Tip atinsese puterea maximă. Nu avea decât 40 de ani. Era atât de prosper încât numeroşi comanditari puternici, printre care şi regele Leopold al II-lea, au trebuit să lucreze cu el, să utilizeze reţelele sale şi să-i solicite serviciile. Odată trecută această glorie, Tippo-Tip şi-a

încheiat viaţa acolo unde a trăit, în Zanzibar. Acest „faimos arabi negustor şi transportator de sclavi din Congo Superior, care s-a asociat cu Cameron şi Stanley în expediţiile prin Africa”, aşa cum preciza un scurt necrolog din *Times* la data de 15 iunie 1905, a lăsat o autobiografie nepublicată. O călătorie în Europa şi un pelerinaj la Meca au fost două dintre proiectele lui nerealizate. Când a îmbătrânit, toţi denigratorii i-au descoperit o alură de dandy, scoţând la iveală tot binele pe care până atunci nu-l gândiseră în privinţa acestui mare senior arab de pe coasta swahili, mergând chiar până la a-i uita voracitatea, loviturile răuvoitoare, cinismul.

Beit al-*Ajaib* (textual „Casa minunilor şi a miracolelor”, *House of Wonders*) este celălalt edificiu reprezentativ al acestei taste perioade. În fond, este vorba despre reşedinţa sultanilor traficanţi de negri. Această construcţie într-un stil mixt, pe jumătate oriental, pe jumătate colonial, este situată la mare, puţin mai la nord de Stonerown. Ridicată în 1883 de către Sattid Barghash, îşi datorează numele faptului că electricitatea a fost introdusă pe insulă cu ocazia construirii ei, ca şi utilizarea ascensorului. În fapt, aceste inovaţii au fost miracole la care nimeni nu se aştepta, atât de departe de Europa industrială. Căci, cu siguranţă, sultanii ştiau să-şi adune dividendele obţinute din traficul făcut, dar trăiau pe modelul seniorilor de odinioară, rafinaţi în uzanţe referitoare la ospitalitate, feudali în sistemul lor politic, rustici în modul lor de viaţă.

În ciuda acestora, Zanzibarul rămâne o insulă căreia i-am trecut rapid în revistă aspectele sclaviei. Restul documentaţiei se găseşte închis în arhive interzise, din păcate, accesului cercetătorilor, din 1964. Presupunând că documentele există, mai trebuia să mă asigur şi de viabilitatea lor. Aşa că am hotărât să părăsesc insula, anunţând recepţia micului hotel indian unde poposisem, în centrul capitalei Stonetown, că voi pleca în zori. Plătind cazarea şi cerând o factură detaliată a consumaţiilor mele,

a doua zi am părăsit oraşul, la ora când vânzătorii de suveniruri dormeau încă. Este adevărat că turiştii nu se aventurează niciodată în afara hotelului lor luxos înainte de ora 10. Am cerut un taxi care să mă conducă la aeroport, nu fără a face un mic ocol prin clădirea mică şi albă ce adăpostea arhivele. În timpul decolării am revăzut întreaga insulă Zanzibar defilând prin faţa ochilor mei şi am putut zări arabescul coastelor şi golfuleţelor. E de înţeles că a fost uşor să se eludeze vama, cu o astfel de configuraţie atât de ramificată tăcută din braţe de mare, din lagune, din insuliţe pustii!

Pe calea aerului, am refăcut drumul invers al marinarilor arabi din trecut ce profitau de musonui de la est pentru a merge în India, în Ceylon, şi care se întorceau la Oman, în Yemen şi pe coasta zanzibarită, odată cu masonul de vest. Cuvântul *mawsâm*, „muson”, însemna, de altfel, chiar „voiaj sezonier”, apoi „sezon”. Iată de ce sezonul înfloritor pentru negustorii de negri de odinioară, ţinând cont de regimul vânturilor, începea anual de la 1 august şi ţinea până la 1 decembrie.

18

Mombasa, magazinul micilor virtuţi

y

Situat nu departe de Zanzibar, căruia-i este geamănul occidental, se pare că Mombasa şi-a avut ora lui de glorie în comerţul cu sclavi într-o vreme când, pe coasta atlantică, de aici se trimiteau încărcături întregi către plantaţiile din Lumea Nouă. Astăzi, acest port dinamic păstrează încă unele vestigii ale acestei similitudini, cât şi ale trecutului omano-portughez.

La o oră după ce părăsisem Zanzibarul mă aflam pe aeroportul din Mombasa, pe coasta kenyană, pe care o cunoşteam deja. Asupra acestei ţări planează o influenţă arabă veche, deşi eu nu pot să estimez la ce nivel se situează acest aport, nu mai mare decât cel al portughezilor, despre care am citit c-a fost considerabil. Fără îndoială că acest lucru s-a datorat domniilor busaide

de acum două secole, pentru care singura lucrare istorică, nici aceea oficială, datează din 1971. Este vorba despre teza de doctorat a lui Fred James Berg, *Mombasa under Busai Sultanate*. *The city and its hinterland in the I9 h century*, susţinută la Universitatea din Wisconsin. Conform acestui autor, cel mai bogat dintre sultanii busaizi, a cărui avere se ridica, la moartea lui, la mai multe milioane de dolari, a fost Salim bin Khalfan al-Busaidi, originar din Mascat şi rezident la Mâlindi (sau Melinde, la nord de Mombasa, pe coastă), pe care el o deţinea în mare parte.

La ieşirea de pe aeroport, o mulţime de taxiuri defilează prin faţa fiecărui călător, exceptându-i pe cei care au deja un ghid rezervat. M-am lăsat condus în centrul oraşului, luând-o pe podul ce lega Mombasa de uscat. Schema mea vă e deja cunoscută: sosirea şi, imediat, plecarea. Pentru mine însemna să trec incognito printr-o ţară care mă ignoră pe mine şi toate proiectele mele. Odată instalat într-un hotel în întregime alb, ţinut de o congregaţie creştină, am sărit într-un soi de minicar şi am pornit direct spre Port Jeslis. Construcţia este impunătoare, asemănătoare clădirilor militare din secolul al XVI-lea pe care portughezii le-au ridicat la acea vreme pe toată lungimea coastei. Se ştie că litoralul vestic al Africii este jalonat de aceste „forturi-ventuză", pe care Jean-Michel Deveau, autor contemporan, le-a descris într-un studiu documentat despre forturile din Ghana ridicate în secolele XVI şi XVIII. Aici se depozitau mărfuri precum aurul, mirodeniile, obiectele preţioase şi sclavii. Însă măndria turistică a Mombasei e departe de a mă mai surprinde. Sunt chiar destul de dezamăgit, căci îmi făcusem o idee mai măreaţă despre monument, lipsit de eleganţă. Înainte de a intra, îl ocolesc în sensul invers al acelor de ceasornic, pentru a intra printr-o ascunzătoare pe care n-o cunoşteau decât autohtonii. De altfel, mă interpelă şeful autoproclamat al sindicatului ghizilor locali:

„Domnule, e interzis să treceţi pe acolo!

— Îmi pare rău, dar un grup de tineri, cu tot cu

mame şi prieteni, care căutau un loc pentru picnic, tocmai au ocolit fortul. Vreau să fac şi eu la fel, neîntârziat”.

Înţelegând el că nu mă lăsam aşa uşor, interlocutorul meu încetă să mă mai dojenească.

În fond, imediat ce am ocolit primul turn de pază, am observat că eram înconjurat de un număr considerabil de tineri locali, unii flirtând pe sub boscheţii biciuiţi de vânt, alţii jucându-se cu mingea şi vorbind. Unii se chinuiau să tragă foloase de pe urma micului lor comerţ cu băuturi răcoritoare şi cu cărţi poştale.

Construit la mare, Fort Jésus e îniestrat cu o rampă ce ducea direct la locul de îmbarcare. La intrare există încă nişte gratii negre. Desigur că a existat şi aici un comerţ cu negri, ca şi în Gorée şi-n Senegal. Totul arată că pe aici au trecut încărcături importante. Ştiu deja că Mombasa a fost o escală importantă în comerţul cu fildeş şi cu piei de leopard, poate şi în cel cu carapace de ţestoase, cu aur şi cu animale sălbatice care, la începutul secolului al XV-lea mai ales, erau destinate grădinilor, zoologice portugheze, spaniole, franceze şi engleze. Hrănea, o faună de traficanţi ce nu s-ar fi dat înapoi de la nicio aventură şi de hoţi capabili de orice.

Ce a mai rămas azi? Câteva plaje la nord şi la sud, palmieri, hibiscus de cultură ce decorează intrările în logiile şi palatele de la marginea mării. Mi-am promis c-o să-mi continui căutările după aceea.

Peste câteva luni am aflat de la Clifford Pereira, cercetător kenyan născut la Mombasa şi stabilit la Londra că, nu departe de Mombasa, exista un mic muzeu dedicat memoriei sclaviei. El nu-l vizitase încă, dar părea foarte încântat de ideea de a face o călătorie. Pereira studiază interacţiunile dintre transporturile indo-oceanice şi lumea arabo-musulmană. Mulţumită lui, am descoperit o nouă faţetă a comerţului cu sclavi derulat în această regiune. Mai întâi că un astfel de trafic cu negri, pe care eu îl bănuiam fără să-l pot şi dovedi, a existat cu adevărat. Fiinţe umane au fost vânate, capturate şi reduse la

condiţia de sclavi în Africa de Est, apoi erau trimise în India, via Bombay, unde erau folosite la munci agricole, în artizanat şi comerţ. Ca urmare, luând cunoştinţă despre rădăcinile lor africane, unii dintre urmaşii acestora, deveniţi între timp negustori bogaţi, au vrut să-ţi regăsească rădăcinile kenyene şi canzaniene. De aici existenţa acestui mic muzeu privat finanţat, în esenţă, de afrodescendenţi – aşa sunt numiţi strănepoţii sclavilor capturaţi şi trimişi în India –, stabiliţi în India, Mozambic şi Africa de Sud.

Ce-mi mai putea oferi Mombasa, în afară de plaje şi hoteluri, această escală la jumătat de drum între locurile de aprovizionare şi cele de exploatare? în acest oraş, negustorii de sclavi vedeau, negreşit, ca şi în Zanzíbar, cheia de boltă a sistemului sclavagist de la acea vreme, pe lângă Barawa, Lamou, Pemba, Kilwa, Bagomoyo, Mélinde şi marea savană din jurul Kilimandjaro-ului. Kilwa a fost un faimos centru din cauza puterii lui, dar nu ca Mombasa care, la sfârşitul secolului al XIV-lea, şi-a văzut steaua urcând foarte sus pe firmament, când portughezii au pus ochii pe bogatele plaje din ţinut. Chiar Sofala, în Mozambic, care nu era pe atunci decât o grămadă mizerabilă de colibe apărate de un fort portughez, nu putea rivaliza cu Mombasa, în ciuda celorlalte două specialităţi pe care le trafica: pulberea de aur şi colţii de elefant.

Ştiute fiind acestea şi constatând că Mombasa nu se aflase la modul propriu în centrul comerţului arab cu negri, am decis să plec la Nairobi, în capitală. Aveam două posibilităţi: pe uscat, sau cu avionul. Nu departe de hotei se afla o autogară. Am întrebat dacă puteam ajunge cu vreunul dintre multele autocare ia Nairobi. Funcţionarul mi-a răspuns că, dacá luam unul de-ale lor, „Cosmos” sau „Caravelle”, aveam să ajung a doua zi foarte devreme la Nairobi, poate pe la 5 dimineaţa: „Doar o noapte, îmi zise. O să dormiţi pe scaun, aşa se face. Următorul autobuz e aproape plin”.

Argumentul forte: preţul. Însă perspectiva de a nu închide un ochi toată noaptea, fără să văd măcar peisajul, mă-ndeamnă şi renunţ: o să iau avionul. A doua zi dimineaţă, după un ultim tur prin Mombasa, m-am întors la aeroportul „Moi internaţional" – de la numele lui Daniel Arap Moi, preşedinte al republicii în 1980 – pe care-l părăsisem în ajun. În acea duminică nu ateriza la Nairobi niciun avion al curselor regulate naţionale. Doar o mică companie privată, numită „540", care m-a dus cu gândul la Easyjet* îmi propunea un zbor ce avea să plece în următoarele două ore. Era un zbor de-o oră şi costa 7 050 de şilingi, pe care funcţionarul i-a convertit în moneda locală.

Aşadar, la 6 decembrie 2006, m-am îmbarcat la bordul zborului FI. 002 ce lega Mombasa de Nairobi. Speram să văd Kiiimandjaro dar, fiindcă cerul era acoperit, n-am putut vedea nimic.

Nairobi este o imensă metropolă în care, la „sclavia de trenă", pe care o poţi ghici pretutindeni în această regiune, se adaugă sărăcia şi suprapopularea. Magazinele sunt deschise şi duminica dar, la hotel, am fost avertizat asupra pericolelor ce mă pândeau dacă mă aventuram într-o anumită zonă a oraşului. Nesiguranţa! Ce mă

ameninţa? Furtul, agresiunea, intoxicaţia alimentară, prostituţia, delincvenţa, fauna ordinară a marilor metropole. Africa se complace să întindă capcane străinilor aflaţi în trecere, dar mă simt demult familiar cu ea, aşa că relativizez riscurile.

A doua zi, la orele 10, voi fi din nou la aeroport; epuizat, nu m-am hotărât să mă întorc la Mombasa ca să iau zborul Corsar cu destinaţia Paris. Am decis să schimb sfârşitul parcursului meu, dar nu era niciun zbor direct care să mă ducă la Paris. Aveam de ales între un zbor spre Roma şi altul la Amsterdam, cu legătură pentru Roissy. Am optat pentru un zbor eu Kenya Airways, un dus simplu

Nairobi-Amsterdam-Paris, la 690 de dolari. La 11.30, marele transportor a părăsit pista aeroportului Jomo Kenyatta. Cerul era limpede şi puteam să contemplu prin hublou cursul sinuos al Nilului Alb din inima Sudanului. Acolo, exploatatorii englezi Bruce, Speke, Baker, şi-au făcut odinioară investigaţiile înspre izvoarele fluviului. În special cel din urmă a evocat precis în scrierile sale vânârea sclavilor, raziile, tranzacţiile şi trocurile pe care le-au făcut negustorii sudanezi de-a lungul secolului al XIX-lea. Astăzi, dat fiind că această formă de comerţ masiv a cedat în faţa dezaprobării morale cvasi-universale, or mai fi rămas câţiva negustori nostalgici, misiţi nelegiuiţi sau fără credinţă gata să transporte o încărcătură de „lemn de abanos" până pe coasta somaleză, la Djibouti sau în Libia?

19

Sultanatul Brunei: comerţul invizibil

Mai sunt astăzi sclavi în palatul celui mai bogat sultan de pe planetă? E o întrebare la care nu putem răspunde atâta vreme cât nu avem acces la arhivele oficiale sau la registrele sultanatului. Poate că unele relatări diplomatice ar putea conţine câteva informaţii pe acest subiect, ar putea scăpa câteva mărturii. Dar sunt că şi inexistente. Acest mini-sultanat mărginit de Marea Chinei meridionale este unul dintre cele mai misterioase, iar lucrările tipărite consacrate lui lipsesc. Şi de ce-ar fi altfel? Studiile universitare şi anchetele jurnalistice nu sunt făcute tocmai pentru a destabiliza, pentru a nelinişti şi trezi spiritele? Exact asta nu vrea regimul din Brunei. În paralel, sute de mii de muncitori asiatici ajung aici pentru ca să compenseze deficitul de locuitori autohtoni ce nu practică decât meserii nobile.

Sultanatul Brunei Darussalam („Locuinţa Păcii") este un punct aproape inexistent pe harta lumii sau, în orice caz, atât de neînsemnat încât se întâmplă să fie confundat cu insula Borneo, în care este încastrat. Acest minuscul regat, condus de un suveran de drept cvasi-divin, a cărui guvernare discretă a rămas neschimbată de aproape un

secol – Bruneiul a fost fondat în 1888 – este situat la sudul Mării Chinei, pe coasta nord-vestică a insulei Borneo care, la rândul ei, face parte din Malaysia. Sub protectoratul britanic, acum treizeci de ani (31 decembrie 1983), ţinutul, de dimensiunea unui mic departament francez şi divizat în două părţi, depindea de colonia Sarawak, odinioară condusă de un ciudat rajah, James Brooke (1803 – 1868), care a fost, mai ales, un duşman înverşunat al piraţilor ce bântuiau deja Marea Chinei. În fapt, în 1841, acest James Brooke a primit Sarawak drept fief din mâinile sultanului din Brunei pentru ajutorul pe care i l-ar fi dat împotriva etnicilor Dayak. Peste douăzeci de ani, graţie lui Charles Johnson Brooke (1829 – 1917), care a continuat opera unchiului, vasalul englez s-a întors împotriva suzeranului său malaez ca să guverneze, practic, în insulă, în numele mai multor puteri, printre care şi Marea Britanie.

Climatul tropical din Brunei – ca şi cel din Borneo, în ansamblu – şi fauna exotică fac din el cea mai ciudată ţară de pe planetă, cu o populaţie foarte redusă (350.000 de locuitori) şi nespus de bogată, mulţumită petrolului de pe fundul mării. Totodată, este şi cea mai secretă monarhie orientală, cu un regim special, puţin depăşit, fără vârstă, cu acel aer „monegasc” de enclavă mai presus de orice bănuială. În orice caz, e la adăpost de toate nevoile materiale, dacă judeci numai după numărul cilindreelor germane şi japoneze ce străbat străzile capitalei. De altfel, cea mai bine primită găselniţă a secolului este, aici, automobilul. Simţi asta pe pielea ta îndată ce te apropii, chiar înainte de a părăsi Parisul, căci formalităţile de intrare sunt foarte minuţioase. Prea puţin curtenitoare, funcţionara de la consulat cere un bilet de avion dus-întors, un paşaport valabil – îmi mai rămăseseră trei pagini goale, şi asta nu părea suficient –, două fotografii, un formular completat cum se cuvine şi 15 euro pentru viză. În fond, asta-i regula în toate ţările, ce ajung să ceară pentru fiecare viză de intrare şi 50 – 60 de euro, chiar 100

– 200 pentru oamenii de afaceri.

Musulman în proporţie de peste 80%, Bruneiul nu este în măsură să-şi fie autosuficient cu puţinii locuitori pe care-i are. E nevoie de mână de lucru, multă, ca să exploateze zăcămintele de gaz şi de petrol şi, mai ales, să întreţină modul de viaţă princiar. Turismul înghite şi el multă, dar mâna de lucru neimportantă este activă mai ales în reparaţii, în micul comerţ, curăţenie (fireşte că aici se găseşte cel mai îngrijit gazon din lume) şi defrişare. Trebuie ştiut că pe fiecare bucată de teren despădurit se construieşte imediat. Drumul ce duce la Bandar Seri Begawan – numit Begawan Sultan („Sultanul Lăudat”), în cinstea tatălui actualului sultan, care a abdicat în favoarea fiului înainte de decesul din 1986 – la Muara, în nord-est, cunoscut foarte bine de diplomaţii în funcţiune, este foarte vesel. Mă duce cu gândul la peisajele antileze. Vegetaţia este absolut identică: manglieri, palmieri pitici, mangrove (termenul ar fi de origine malaezã), arborele călătorului, manghieri, cocotieri, bananieri, bougainvillea şi ale esenţe pe care doar un botanist cu experienţă le-ar putea recunoaşte. Promenada Sunga Brunei, cu vilele înstărite vopsite în alb, albastru sau verde, construite într-un stil colonial de altă vârstă, cu drumul bine conturat, cu imaginea proiectată în lacul de la poale, nu poate fi decât una uluitoare. Nu e o întâmplare că aici se află reşedinţele ambasadorilor acreditaţi la Brunei – Arabia Saudită, Japonia, Franţa, Marea Britanie, de-a lungul aleilor discrete ce şerpuiesc de-a lungul muntelui. Fie că este vorba despre reşedinţele elitei străine, fie că este vorba despre celelalte sectoare ale vieţii economice a sultanatului, de orice fel, nu există segment de activitate care să nu aibă nevoie de un volum tot mai mare de muncitori asiatici.

Sclavi? Niciodată n-a vorbit vreun ambasador despre aşa ceva. La fel au stat lucrurile şi cu oficialii interogaţi, în special din mediile religioase, cu care am fost multă vreme în contact. Totuşi, după modelul sistemului în vigoare în

ţările din Golf, aceşti muncitori formează un contingent considerabil faţă de autohtoni. Se observă imediat că Asia s-a revărsat în acest paradis terestru pe care producţia locală de orez, sago – specie de palmier –, bivolii şi pescuitul abia reuşesc să-i hrănească.

În marile hoteluri sunt filipinezi – în cele „de patru stele şi chiar mai multe", îmi zise admirativ un muncitor indian de la Shell, foarte bine implantat aici, şi pe bună dreptate: acest mare trust petrolier e la el acasă în măsura în care a participat chiar la crearea sultanatului. Să ne amintim că Shell a găsit petrol în Brunei, că a forat în beneficiul stăpânilor ţării, şi asta din 1889, deşi petrolul nu a fost exploatat decât din 5 aprilie 1929. Pe lângă filipinezi şi malaezi, care pătrund cu uşurinţă în Brunei şi împart chiar o frontieră terestră cu acesta, indonezienii, indienii şi chinezii îngroaşă valul continuu al noilor sosiţi. Aceştia susţin domeniul textilelor, al bijuteriilor, construcţiile, curăţenia, reparaţiile şi sectorul hotelier. Sunt şi servitori sau paznici de imobile. La piaţa de peşte poţi vedea numeroşi bătrâni chinezi şi mongoli blajini, veniţi aici de demult, cu bărbile lor ftliforme ce te duc cu gândul la Confucius. Malaezii sunt extrem de politicoşi şi, mai presus de tot, foarte pioşi. Un tânăr lucrător în turism îmi încredinţează, totuşi, că ţara lui e întruparea plictiselii. La întrebările mele, ce face ca să se relaxeze după muncă, dacă are viaţă de noapte la Brunei, dacă se întâlneşte cu alţi tineri, mi-a răspuns, contrariat, că nu există nimic din toate astea, nici măcar librărie. Cât despre televiziunea naţională, e atât de puritană încât e mai bine să stai în moschee unde, cu siguranţă, vei gusta mai multe plăceri.

„O televiziune la care nu vezi decât acvarii şi mereu aceleaşi cascade nu poate fi nici credibilă, nici atrăgătoare". Cugetă puţin şi adăugă: „Îmi iau o bere şi stau acasă, departe de orice agitaţie artificială, mai ales de cea de la Mal! [un ansamblu comercial aşa cum sunt la toate intersecţiile în ţările Golfului]". Mai rămase o vreme tăcut, apoi luă din nou aerul celui ce nu poate face nimic.

„Imperiul acesta al banului uşor e ţinut de un ministru.

De unde bei bere dacă nu vinde niciun magazin comercial, nici chiar *Imperiul*, palatul regal? Poate doar la negru, bineînţeles”.

Tânărul nu este, desigur, decât un caz singular, dar disperarea lui oferă o măsură despre aseptizarea locului care este Brunei Darussalam, capitala unei ţări relativ independente şi calme în care, prin deviza celor trei M, „malaez, musulman, monarhist”, eşti îndemnat să rămâi. Al doilea element este vizibil de la prima vedere: moscheile sunt multe şi foarte frumoase, cu cupolele lor bulbare specifice arhitecturii asiatice. Sunt atât de albe încât noaptea luminează cerul sultanilor de parc-ar fi ziuă, ca un reflex al patimilor celor ce le frecventează asiduu. Caracterul malaez se vede cel mai bine în culoarea caramel a elitelor ţării. Cât despre monarhie – în fond, una dintre cele mai vechi din lume, după cum se precizează la Muzeul Naţional care o plasează la mijlocul secolului al XIV-lea –, este omniprezentă, oricând şi oriunde. Cultul personalităţii nu capătă aspecte caricaturale, ca în Uniunea Sovietică stalinistă, dar e suficient să ridici privirea ca să vezi că portretele Maiestăţii Sale, Haji Hassanal Bolkiah Mu izza din Waddaulah („Apărătorul religiei şi al statului”), născut în 1946, dar care pare atât de tânăr în fotografiile oficiale, fotografiile lui ocupă întreg peisajul urban. De la urcarea pe tron, în 1967, e pretutindeni: în toate prăvăliile, pe toate siglele, pe tricouri, pe holurile de ceramică, pe panourile publicitare, pe monede, pe bancnote şi, evident, în Royal Regalia Building, muzeul care, în 1992, i-a fost consacrat cu ocazia jubileului domniei.

Sclavi? Nici vorbă! Niciun sclav, niciun servitor, nici cea mai mică aparenţă de servitute. Aflând că palatul regal putea fi vizitat, am vrut să văd cu ochii mei dimensiunile spectaculare ale reşedinţei sultanului. Prost informat, m-am prezentat a doua zi dimineaţa… când am aflat că palatul nu era deschis decât câteva zile după ramadan,

ceea ce însemna poate mai bine de şase luni. Poliţistul ce m-a întâmpinat în ziua aceea era, desigur, nou, şi de aceea nu ştia că palatul e deschis pentru vizite. Îşi chemă superiorul, postat într-o gheretă, care-l admonesta destul de aspru: „Palatul nu-i deschis vizitatorilor”.

Poliţistul părea neliniştit. Îşi regla nervos dispozitivul walki-talki, deşi funcţiona perfect. Brusc, sosi în trombă o maşină şi intră în incinta palatului fără să se oprească. După salutul militar al paznicului am înţeles că ocupanţii – două femei – nu puteau fi decât nişte personalităţi importante. Înţelegând că vizita mea era compromisă, făcui cale întoarsă când, într-un concert de claxoane, am văzut sosind un cortegiu de maşini blindate, negre; în frunte, un superb Rolls Royce, negru, cu adevărat „dizabetan”, precedat de două motociclete cu farurile clipind. Sultanul venea la lucru. De obicei părăseşte locuinţa, ocoleşte canalul şi se arată populaţiei, nu fără a trece mai înainte în revistă regimentul de ghurka britanici ce veghează atenţi ta siguranţa şi stabilitatea regimului.

Au avut malaezii sclavi, sau nu? Chestiunea e lămurită de relatările călătorilor şi marinarilor ce fac parte dintr-o castă numită *habachis*, care a deţinut multă vreme un rang inferior. De altfel, termenul nu ne este necunoscut. Arabii din Meca îl utilizau spre a-i desemna pe sclavii negri, proveniţi mai ales din Abisinia. Într-un anumit fel, sclavii din lumea arabă sunt întotdeauna *habachis*, chiar şi când vin din Sudan, din Ciad, din Niger sau alte locuri. Informaţia nu ne-a picat din cer, ci a fost difuzată în 1932 de către foarte respectabilul Royal Asiatic Society în *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*. J.R. Maxwell a publicat un articol intitulat „The Law relating to slavery among the Malays”.

A trecut o săptămână. Am văzut toate monumentele, am vizitat Muzeul Naţional, am văzut toate moscheile, am asistat la rugăciuni. Chestiunea sclaviei rămâne un tabu. Nimic nu răzbate. Nicio carte, nicio arhivă oficială, nici cel mai mic articol de presă. Nici chiar o librărie, în afară de

cea din Mall, pe de-a-ntregul consacrată cărţii religioase. Un „blanc genetic" cu grijă întreţinut. Aşadar, există prea multe lucruri inavuabile ce trebuie ţinute departe de ochii lumii? Ciudat acest „islam al musonilor" care, ca un bivol în orezărie, nu conteneşte să se îngraşe şi să se umfle fără a se şi arăta vreodată…

La întoarcerea din Brunei am început să visez la meseria asta de cronicar al unui timp trecut, îndepărtat, sau al viitorului. Meserie de visare dar şi de observator, dar partea din umbră e tocmai cea care-i conferă bogăţia. M-am gândit din nou la toate locurile pe care le-am vizitat în aceste ultime luni, la toate capitalele – Delhi, Istanbul, Zanzibar, Cairo, Marrakech, Sana', Tombouctou – ce atrag atenţia atâtor turişti. Călătoria nu a fost numai repaus: când turiştii croazierelor coboară în bazaruri o fac ca să cumpere bunuri de consum, bijuterii, ţesături, cadouri. În traseul meu obişnuit am fost interesat mai ales de ceea ce-i în spatele decorului – servitorul, sclavul, eliberatul, leprosul, paria, ciumaţii, intangibilii. Această ingerinţă în mentalitatea popoarelor m-a făcut să întâlnesc nu numai partea luminoasă – căci ea există –, ci şi întunecimile lor, mizeria umană ce izvorăşte adeseori de sub poleiala pe care ne-o vâră ghizii sub nas. Pentru a redacta această carte a trebuit să explorez jumătate din lumea musulmană şi să parcurg cel puţin 120.000 de kilometri. Am călătorit zi şi noapte, am înfruntat toate condiţiile climaterice, chiar şi cele paroxistice, am folosit cele mai diverse mijloace de locomoţie, de la trenul expres până la vapor, trecând prin avion, dar şi prin ricşa indiană, prin dromader, taxi, 4 x4, fără a uita de mersul pe jos. Seara, când vreun apus de soare purpuriu înlocuia ardoarea zeului Ra ce mi-a arămit necontenit pielea, mi s-a întâmplat să dorm în loggiile din Kenya, în Asia, în hotelurile amărâte pline de gândaci ce te sfidează şi se cărăbănesc îndată ce te văd împroşcând peste ei un insecticid mortal. Chiar în aceste hoteluri am auzit, adeseori, în camerele vecine, gâfâielile de oameni grăbiţi să termine mai repede cu prostituatele cu farmece

stridente. Dar, când avionul ateriza la ore decente şi când am avut timp să caut o cameră la un hotel cochet, asta făcea mai mult decât apartamentele la Sheraton sau la Meridian, fiind divină recompensă după efortul ingrat şi incertitudinea călătoriei neorganizate.

Cartea aceasta am conceput-o ca pe un soi de misiune. Trebuia să scot de pe poziţie fenomenul sclaviei şi să-l reconstitui bucată cu bucată, atât în timp, cât şi în spaţiu. Islamul spune invers decât ce practică musulmanii, şi asta rămâne o enigmă. Duplicitatea umană ce constă în a transforma un mesaj de emancipare în gulag uman face parte din acest paradox. Din aceste motive, mi s-a părut mai prudent să-i evit pe reprezentanţii oficiali ai diferitelor ţări pe care le-am străbătut. M-am temut de primirile lor bănuitoare: agent în solda inamicului (care?)? trădător al cauzei arabe (care?)? islamofob (există în Islam ceva care te incită la asta?)? În orice caz, acestea vor fi întotdeauna motive împotriva mea, fie doar prin mijloacele de dezinformare de care dispun şi pe care le aplică pentru a-mi discredita demersul, pentru a-i contesta rezultatele, să-mi ruineze reputaţia. Cu atât mai rău! Libertatea merită toate sacrificiile, fără a pune la socoteală că adevărul nu face casă bună cu propaganda.

Când avionul survola coasta malaeziană îmi simţeam inima împăcată la gândul că, niciodată în cursul acestei anchete nu am simţit nici ură, nici dispreţ. Înainte de a judeca, am căutat întotdeauna să înţeleg mecanismele, să pun în perspectivă, să îmbogăţesc apropierea mea concretă de ţara respectivă prin vizita mea, desigur, dar şi prin consultarea aprofundată a documentelor. Chiar şi în cazurile cele mai disperate, am acordat prioritate, în ciuda a ceea ce aveam sub ochi, scânteii pe care o putea reprezenta un edict regal, o ordonanţă, un text guvernamental în favoarea abolirii sclaviei. Nu am cedat la vreo complezenţă oarecare, nici la metoda Coué, dar ideea că fiinţa umană confruntată cu evidenţa ar putea să purceadă de la sine la convertirile necesare – cel puţin

psihologice şi intelectuale – înainte de a le traduce în texte de lege, îmi place mai mult decât fatalismul. Da, să superi câţiva suverani, câţiva oameni politici obtuzi, câţiva apărători ai privilegiilor medievale, ca să poţi transmite un mesaj de pace, de autodepăşire, de respect absolut faţă de fiinţa umană, valorează mai mult decât câteva neplăceri.

Avionul se pregăteşte să aterizeze la Kuala Lumpur, capitala Malaeziei, una dintre acela mai active metropole din lume. O uşurare mută şi contagioasă îi copleşeşte, ca la fiecare aterizare reuşită, pe pasagerii aeronavei. Mă va mulţumi Kuala Lumpur, dăruindu-mi informaţii despre comerţul arabo-malaezian şi indian, aşadar cel care lega coasta africană de subcontinent, înainte de a se răspândi în toată Asia de Sud-Est?

Îndată ce am ajuns, mi-am organizat şederea în aşa fel încât să rămân în centrul transportului urban, aşa că am decis să mă instalez în apropierea gării centrale. Graţie celor două linii de metrou aerian şi subteran voi avea legătură cu toate cele patru colţuri ale capitalei fără să aştept prea mult…

Concluzie:

ISLAMUL ŞI SCLAVIA, SAU CULTURA SĂRUTĂRII MÂINII STĂPÂNULUI

Trebuia să tragem concluzia, în ciuda faptului că fenomenul a persistat fi s-a consolidat pe alocuri? La peste paisprezece secole de la consacrarea islamului, s-a văzut pe larg în această carte că moravurile arhaice ale unor feudali proveniţi din toate mediile sociale au barat ideile inovatoare ale islamului chiar de la început. Pe tot parcursul lucrării am putut observa rezistenţele la schimbare, dificultăţile inerente revoluţiilor mentale susceptibile a lovi un mediu conservator sau altul. Concluzia mea s-ar putea reduce astfel: „Sărutarea mâinii stăpânului continuă să existe/”.

În secolul al XIX-lea, datorită impulsurilor venite de la doi reformişti din Orientul Apropiat, şeicul Mohamed Abduh (1849 – 1905) şi Mohamed Raşid Rida (1865 –

1935), s-a înregistrat o denunţare atenuată a traficului cu sclavi şi o condamnare morală a traficanţilor, consideraţi pentru prima dată nişte delincvenţi. Pentru aceşti teologi ce s-au exprimat îndeosebi în *Interpretările Coranice* (*Tafsir al Coran*, în 12 volume.), sclavia din ţinuturile islamice era de două tipuri: cea rezultată dintr-un război just, *fihad*, ce permitea eventualilor captivi de război să primească, după convertire, un soi de protecţie din partea noilor stăpâni, aşa cum se stipula şi în Coran (surata IV, verset 24); era o obligaţie socială şi căsătoria cu femeile rămase de izbelişte după un soţ ucis în luptă sau dezertat fără intenţia de a reveni. Profetul însuşi a adunat pe lângă sine astfel de femei şi era de datoria musulmanului să facă la fel. Celălalt tip de sclavie, al negustorilor de sclavi, era strict interzis.

În afară de Mohamed Abduh, Raşid Ridha, Mârza Ali Mohamed (1820 – 1850), fondator iranian al babismului, care a interzis strict sclavia, majoritatea reformatorilor musulmani au rămas foarte dezorientaţi în faţa gravităţii problemei, Cei ce au emis consideraţii în privinţa acestei chestiuni pun accentul pe necesitatea eliberării sclavilor, fără a trece dincolo de acest punct minim. Preceptul coranic al eliberării ca milostenie revine ea laitmotiv. Uneori are valoare de scuză programatică, de final în sine. Explicaţia dată în primul rând este că abolirea ar trebui făcută progresiv, căci nu este permis ca aţâţi sclavi să fie eliberaţi dintr-odată; argumentul specios cel mai des enunţat fiind cel că eliberatul nu are nici acoperiş, nici de lucru.

În mod straniu, unele şcoli dogmatice, precum hanefismul şi hanbalismul, consideră uniunea cu un captiv de război ca fiind nelegitimă atâta vreme cât femeia nu s-a despărţit legal de soţ, ceea ce reducea considerabil trocul cu caracter sexual cu femei rămase fără statut. În fapt, teologii au fost adeseori depăşiţi de minciunile traficanţilor.

Sclavele ordinare nu le erau interzise credincioşilor:

e o stare de fapt constatată şi-n secolul XX, la Constantinopole. Până la abolirea călifarului, în 1924, africanele şi circazienele erau vândute liber pe pieţele turceşti, iară ca autorităţile religioase să fie ofuscate. Raşid Rida a condamnat traficarea tinerelor musulmane născute libere ce alimentau, totuşi» ca şi celelalte, haremurile în care erau hărăzite concubinajului, în 1939, la cererea indonezienilor, un *fatwa* emis la Cairo de moscheea-universitate Al-Azhar – cea mai înaltă autoritate a Islamului sunnit – dezaproba net comerţul cu copii musulmani, chiar şi când avea loc între coreligionari. Or, această altă formă de punere în servitute – iniţiată chiar de părinţi, în esenţă din motive de sărăcie lucie

— Este practicată şi în zilele noastre în Indonezia, în Africa şi în alte ţări musulmane, în India, evident, este extrem de răspândită sub forma muncii remunerate a copiilor, dar şi simbolic.

Astăzi sunt salvate aparenţele! Dacă ar fi să ne ghidăm după discursurile oficiale, chestiunea sclaviei nu se mai pune în nicio ţară musulmană, nici direct, nici indirect. Totuşi, am bănuit, unii întreţin încă o mică armată de sclavi adevăraţi

— Adică deţinuţi de un stăpân, pe baza unui act de proprietate – şi de sclavi asimilaţi: servitori, concubine, tinere prostituate, inclusiv „sclavi economici”, aşa cum e cazul în bogatele ţări ale Golfului. După toate probabilităţile, Locurile Sfinte ale Islamului sunt încă păzite de eunuci. În sfârşit, dacă în Mauritania sclavii au fost eliberaţi de la sfârşitul anului 1980 – adică nu de mult –, ei constituie astăzi stratul cel mai de jos al societăţii. Desemnaţi cu numele de *hartani* (plural*: harratine*) şi recunoscuţi ca atare de mauritanienii „albi”, sunt, ca şi odinioară, maleabili şi buni de corvoadă, în ciuda – discriminarea pozitivă obligă! – unor promovări fulgurante pe câmpul de luptă. Cei ce reuşesc să scape de soartă lor tristă putrezesc în imensul cartier de magherniţe din

Nouakehott, ce aminteşte de leproasele *favellas* din America Latină. În India musulmană, statutul intangibililor rămâne alarmant, ca şi munca sistematică a copiilor de mai puţin de zece ani. În Zanzibar, un muzeu păstrează cu religiozitate relicvele comerţului cu negri africani practicat în secolele XVIII şi XIX (cf. foto). În Istanbul, haremul sultanului, unde sute de femei şi de eunuci au supravieţuit timp de mai multe secole, păstrează urmele acestui sistem absurd, amestec de despotism al sultanilor dispreţuiţi, belicoşi, şi de arhaism dinastic. Dacă, în Maroc, sclavia a fost practicată la scară largă în folosul makhzenului şi al logicii sale imperiale, se pune şi astăzi problema „servitorilor" pe care înseşi autorităţile îi evaluează la un milion.

În Brunei, în Yemen, în ţările Sahelului, la tuaregi, în Libia, în sudul tunisian, în Egipt, în Arabia, în Mesopotamia, în Sudan sau în Djibouti, nu există un loc câştigat de Islam unde să nu se fi practicat niciodată comerţul cu sclavi. Mai multe milioane de indivizi şi-au schimbat proprietarul, smulşi de pe pământul natal ca să îngroaşe grămada de zombi care, în oaze, în fabrici, în palate, în cariere, se plecau sub biciul stăpânului, privaţi de orice, începând cu ce e mai important, dorinţa şi dreptul de a fi un bărbat sau o femeie înrădăcinat (a) undeva.

Putem încheia acest paragraf printr-un cuvânt al lui Gustav von Grunebaum, de la Universitatea din Chicago, care n-ar putea fi considerat un orientalist detestând legea islamică, dar niciun rău creştin sau rău evreu. Iată ce scrie într-una dintre cărţile apărute în 1960 şi care-şi păstrează în mod uimitor actualitatea: „Sclavia a continuat până astăzi, sub o formă sau alta, în unele regiuni ale lumii musulmane. Călătorii sunt aproape unanimi în a susţine că soarta sclavilor era una bună. Oricum ar fi fost, singurul factor ce scuză această stare de lucruri este absenţa fariseismului sclaviei (cu toată satisfacţia preţului bun pe care o oferea stăpânilor şi, la fel, cu tot dispreţul acumulat

la sclavi) ce s-a dezvoltat în ţările creştine pentru a justifica ceea ce conştiinţa ştie că nu poate fi justificat" (*L'Islam medieval*, p. 194).

Unele dintre ţările ce au constituit trama anchetei mele sunt conştiente de această realitate şi încearcă s-o integreze în dezvoltarea lor. Altele o suportă încă şi vor s-o conteste. Cele care au reprimat-o sunt Senegal, Tanzania, Tunisia. Altele, precum Mauritania, ţările din Golf sau Arabia o resping. Şi altele, precum Marocul, abia încep s-o accepte şi duc campanii în vederea eradicării. Toate aceste ţări speră că situaţia va evolua rapid către o eliberare totală, dar mijloacele pe care le pun în aplicare sunt adeseori derizorii. Când s-au publicat decrete în acest sens – în Mauritania, spre exemplu –, personalul implicat le aplica fără energie, fără convingere. Nu se doreşte abolirea, ci doar o organizare utilă.

De altfel, majoritatea persoanelor chestionate, inclusiv miniştri şi diplomaţi, nu văd unde este problema. În ţinutul tuareg, în Sudan, în Ciad, în Eritreea, în Somalia, în Djibouti, chestiunea sclaviei este rapid expediată sub pretextul că populaţiile trăiesc alte tragedii „mai dezastruoase decât sclavia", se pare. Desigur, războaiele endemice, foametea, bolile, malnutriţia, seceta, lipsa flagrantă a îngrijirilor, conflictele recurente dintre triburi sau regiuni frontaliere antrenează deplasări ale populaţiilor şi o dislocare a structurii sociale. Dar asta nu se întâmplă din cauză că armonia iniţială a societăţii a fost parţial afectată încât să trebuiască împiedicată (sau doar ignorată urgenţa ei) o resorbţie rapidă a fenomenului servituţii. Or, asociaţiile umanitare ce lucrează în aceste zone fac constatarea inversă: aceste situaţii de conflict destabilizează organismul social încât să provoace alte tragedii mai observabile, desigur, dar şi mai şocante: supunerea sexuală a femeilor, eradicarea elementului masculin prin recursul nemăsurat la gherilă, înregimentarea copiilor-soldat. Pentru comandanţii războiului sunt tot atâtea ocazii de a se înconjura de o

servitute nouă.

Am văzut în cursul acestei anchete că fiecare ţară trebuie încă să înfrunte specificităţile locale ale trecutului său prea puţin glorios. Marocul trebuie să rezolve problema servitorilor. Mauritania se confruntă cu chestiunea ostracizării negrilor în general – un rasism pe de altă parte foarte bine ancorat în majoritatea ţărilor arabe – şi cel al prezenţei a mii de sclavi în locuinţele particulare şi pe ogoare. Tuaregii au fost obligaţi să revizuiască înseşi fundamentele societăţii lor ierarhizate şi scindate, să-i admită pe sclavi în sânul lor cu acelaşi titlu ca şi propriii copii, fără a transfera asupra altora motivaţiile ancestrale ale acestei puneri în carantină a aşa-numiţilor *iklan*. Arabia Saudită trebuie să reglementeze problema sclaviei domestice, ca şi ţările Golfului, dar să şi întoarcă pagina cu eunucii ce protejează Locurile Sfinte. Toate ţările Golfului trebuie să revadă de sus în jos politica lor migratorie, stabilind o cartă a transparenţei cu privire la populaţiile destabilizate venind din Asia şi din Maghreb. Faptul că patronii reţin paşapoartele muncitorilor şi că trebuie să combată comportamentul medieval, fără să conteze pentru ei că emigratul are nişte drepturi universale inerente funcţiei pe care o ocupă, chiar în virtutea muncii pe care o prestează. În Iran mai trebuie condamnat şi mariajul de plăcere, numit şi „căsătorie temporară”, veche practică şiită. Această cutumă propagată acum câţiva ani în unele ţări sunnite, precum Algeria, în numele satisfacţiei sexuale cerute de mai-marii războiului, pare să se bucure de complicitatea imamilor celor mai retrograzi, tocmai cei care justifică circumciziile, căsătoriile forţate, poligamia şi lapidarea. Această practică a „mariajului temporar” este un sclavaj deghizat, o formă de prostituţie, un viol ritualic.

Proxeneţii ce recurg la obicei nu se sprijină, de altfel, pe nicio clauză a islamului şi nu pot furniza altă justificare decât satisfacţia sexuală a bărbaţilor în contexte ideologice ce o autorizează.

În Bangladesh, în India, în Pakistan, copiii plătesc scump laşitatea guvernanţilor care, netăind răul de la rădăcină, preferă să tergiverseze înainte de a deplasa abil axa reformelor asupra chestiunilor marginale. Se observă, astfel, că, mai mult decât o practică sclavagistă la modul propriu (exceptând Sudan, Mauritania şi alte câteva centre restrânse), supravieţuieşte o anumită mentalitate care, acolo unde predomină, face ravagii. Această mentalitate este făcută din orgoliu, din siguranţa de sine şi din condescendenţa puternicilor ce nu aşteaptă decât un singur mod de a-şi recunoaşte superioritatea: sărutarea mâinii. Pretutindeni în acest mare arc de cerc pe care l-am parcurs, între Maroc, pe care-l cunosc de douăzeci de ani, şi sultanatul Brunei, pe care l-am descoperit cu această ocazie, un lucru. m-a frapat mai mult decât orice: supunerea milioanelor de oameni faţă de câţiva feudali ce abuzează de puterea lor sau de cea pe care le-o oferă banii. Aceşti feudali se bucură de complicitatea sistemului politic şi, în special de impunitatea juridică ce le este acordată de un număr zdrobitor de teologi conservatori. Nu se dau înapoi de la nimic: seduc fără nicio reţinere atât fete, cât şi băieţi; supun adeseori concupiscenţei lor sau rapacităţii familii întregi, clanuri, sate, simulacre de state. Fie că este vorba despre familii bogate din Maroc, despre ţările Golfului, despre India sau despre Egipt, de oraşe sau de sate, toate ţările Islamului sunt vizate.

Dacă domesticitatea este o nouă sclavie de oraş, meseriile cele mai periculoase sunt, în general, încredinţate tot sclavilor şi proaspăt eliberaţilor. În fapt, am constatat că sclavia, în forma ei cea mai arhaică, mai degrabă a regresat, cu excepţia demnă de reţinut a câtorva focare saheliene, dar „cultura sărutării mâinii stăpânului” tinde să se propage şi să se amplifice. O umilire individuală, aproape invizibilă, greu de cuantificat, a înlocuit progresiv formele brute ale sclaviei. În secolul al XII-lea deja, călătorul arab Ibn Jobayr împărtăşea acest sfat acelor contemporani ce participau la pelerinaj: „Nu

săruta nicio mână; se zice că aceasta e o mică prosternare”. Ofer în anexe două scrisori ale consulului general al Franţei din epoca revolută a beilicatului din Tunis, ce vorbesc despre modul în care au fost făcute tratativele de către diverse personalităţi franceze în urma acestei supărătoare propensiuni a sărutării mâinii. În secolul al XIX-lea, lucrurile fiind rezolvate în Tunisia, sărutarea mâinii s-a perpetuat în stat în majoritatea monarhiilor din Golf, cu Arabia Saudită în frunte, ca şi în Maroc. Imaginea degradantă a miniştrilor ce se pleacă în faţa suveranului nu este de natură să semene la cei din urmă o mare stimă de sine. Etnologii cred că acest rit rezidual derivă din practica atingerii corpului regelui în cadrul triburilor celor mai primitive. În viziunea lor, acesta era înzestrat cu puteri magice ce-i putea proteja de orice agresiune exterioară. Cât îl priveşte pe rege, sărutarea mâinii era un semn de supunere faţă de persoana lui şi de supunere aproape oarbă faţă de autoritatea lui. În unele cazuri, suveranul îşi umilea public potenţialul adversar, accentuând gradul de supunere printr-o durată mai mult sau mai puţin lungă a sărutării mâinii, sau prin multiplicarea gesturilor de denigrare. În Arabia Saudită, sărutarea mâinii este însoţită de sărutări fugare pe haina de ceremonie *l-abaya*), pe nas, umăr, piept – tot atâtea simboluri ale puterii de mărire a monarhului.

Aşadar dacă, precum am constatat de mai multe ori, sclavia a regresat oarecum, asta nu ţine – nici pe departe – de generozitatea sclavagiştilor ce ar fi cugetat şi ar fi decis să pună capăt afacerii lor înfloritoare. Într-adevăr, cauza a fost epuizarea surselor de aprovizionare. Raziile de odinioară au fost înlocuite de războaie mai convenţionale. Sistemul *devşirme* al otomanilor făcuse prea multă vâlvă. Islamul nu mai era capabil să-i supună pe adepţii altor religii şi nu mai făcea *dhimini*.

În paralel, s-a amplificat considerabil servitutea economică, în nişte proporţii dezonorante pentru Islam. Bogăţia în hidrocarburi i-a înzestrat brusc pe vechii feudali

cu resurse colosale; deveniţi potentaţi informaţi, ei au dobândit capacitatea materială de a se înconjura de un alai de omuleţi ce trebuiau să-şi plece coloana, să se prosterneze, inclusiv să se arunce la pământ, la fiecare încruntare a proprietarului. Dar această neoservitute este mascată vizitatorilor străini, în timp/e ipocrizia, celor puternici – guvernanţi, negustori şi chiar imami – veghează să nu facă valuri. Totuşi, rezultatul este palpabil: în faţa sclavajului rezidual, deşi vechi şi cristalizat, un ocean de supunere, de servitute cotidiană şi de subminare a drepturilor umane celor mai elementare funcţionează ca *vade mecum* pentru milioane de persoane. Acest neosclavaj este cel ce rezistă cel mai bine la diferitele campanii de abolire. Cum ar putea legifera juriştii sau imamii pe această temă în astfel de condiţii, deţinând ei înşişi numeroşi servitori? Cum ar putea burghezii ghiftuiţi de bani de la oraşe să-şi măture ei înşişi casa, să-şi coasă veşmintele, să-şi pregătească masa? într-un scurt dialog cu William Dalrymple, autor al lucrării *The Age of Kali*, eruditul Tyagi, abolţionist indian, făcea această remarcă: „Clasele inferioare au fost întotdeauna sclavele claselor superioare. Lucrează la câmp pentru un salariu de nimic, mătură străzile, spală hainele. Dacă le educăm, cine va face treburile murdare?” (*The Age of Kali*, p. 134). Ce diferenţă e între această atitudine şi cea pe care o adopta Aristotel în *Politka* unde, vai, sclavia era la fel de utilă pe cât era de dreapta: „Utilitatea animalelor particulare şi a sclavilor e cam aceeaşi: ne ajută cu forţa corpului lor să ne satisfacem nevoile existenţei”. Această revoluţie a mentalităţilor a devenit de neconceput.

Am putea pune problema şi altfel. Sub masca „dreptului democratic”, câţi ambasadori folosesc sclavi la ei acasă sau chiar la ambasadă? O anume jenă înconjoară aceste spaţii închise, cu atât mai mult cu cât transparenţa nu are aici drept de a figura. Cu toate acestea, presa liberă reuşeşte cu regularitate să dezvăluie cazuri flagrante de servitute şi de exploatare. Acest aspect se referă de

asemenea, şi în principal, la atelierele clandestine, la antreprizele de zidărit, la şantierele izolate, dar şi la unele reşedinţe particulare, inclusiv legaţii. Este bine cunoscut orgoliul anumitor ambasade pe acest subiect.

În anul 1960, Jean Larteguy semnala acest obicei vechi de când lumea: sub pretextul imunităţii diplomatice a avut loc vânzarea unui cuplu de sclavi mauritanieni către un şeic yemenit aflat în vizită oficială în acea ţară, vânzare ce s-a efectuat cu ştiinţa autorităţilor mauritaniene. Acest eveniment se petrecea la Timbadrat, la 300 de kilometri de Kayes. Bărbatul avea 36 de ani, femeia 24. Au fost duşi în Arabia.

Când unii nemulţumiţi au vrut să facă anchete li s-a replicat că acel cumpărător era fiul unui demnitar ONU şi că vânzătorul însuşi avea o funcţie în FAO (*Food and Agriculture Organization*), ceea ce-i conferea o greutate economică de natură să-i facă să tacă pe moralişti.

La drept vorbind, numeroşi sclavagişti invocă încă o lectură fidelă a Coranului pentru a se înconjura cu servitori şi concubine. Structura feudală ce caracterizează societatea sclavagistă a ţinut întotdeauna pasul cu recomandările doctrinei. Această flexibilitate a moralei islamice se explică, fără justificare, prin mai mulţi factori:

1) Sclavia era foarte răspândită înainte de islam, şi aşa avea să rămână şi după predicile lui Mohamed.

2) Era convenabilă pentru clasa dominantă, inclusiv pentru imami şi teologi care, totuşi, ml se atingeau niciodată de musulmanii născuţi liberi. („Free born Muslim could not be enslaved", consemna C.S. Colin în articolul consacrat aşa-numiţilor *harratini* în *Encyclopédie de* 1 *islam*).

3) în măsura în care comerţul cu sclavi genera o enormă plus-valoare – lucru pe care spiritul negustoresc al arabilor l-a asimilat ca pe un fapt firesc –, *jellab-ul* a căutat întotdeauna să se sustragă legii importând, sortând şi expediind tot atâţia sclavi cât le permiteau mijloacele.

4) îndelungata perioadă de expansiune a islamului,

mai întâi militară, economică, şi culturală mai apoi, nu a fost propice unei revizuiri a certitudinilor coranice. Atâta vreme cât sistemul funcţiona, spiritele luminate închideau ochii, fie pentru că erau minoritare, fie pentru că nu se simţeau suficient de înzestrate sau interesate pentru a-l reforma.

5) Elitiste şi scolastice, filosofia, ştiinţele umane, sociologia şi chiar ştiinţa politică arabă nu au reuşit să se impună intelectual în faţa samsarilor al căror singur scop, în acest imens troc, era banul. Faptul că toate aceste discipline nu au putut conduce la o politică activă a blocat emergenţa unei gândiri critice care, singură, ar fi putut revizui atotputernicia aşa-numitei *sharia*, una dintre piedicile dezvoltării unui drept modern al individului.

6) Particularitatea sclaviei orientale a fost, de asemenea, şi una dintre cauzele menţinerii sale. Căci, foarte curând, sclavii şi stăpânii au avut relaţii fie sexuale. stăpânul şi sclava lui), fie economice (stăpânul latifundiarist şi şefii de echipă de origine servilă), fie umane (sclavul devenit musulman căpăta, pe această cale, un statut particular). Eliberarea era indirectă ca, de altfel – acesta era un argument puternic al anti-abolţionişţilor –, şi statutul servil. Cine era sclav, cine nu era? Adagiul arab ce stipula că „singurul om cu adevărat sclav este cel care deţine mai mulţi servitori” era cu totul fals, asta dacă nu era, în felul său, un avertisment salutar împotriva tentaţiei sclaviei.

7) în sfârşit, amestecarea populaţiilor era frecventă. Expansiunea militară a Islamului n-ar fi putut să cunoască o asemenea amploare fără contribuţia populaţiilor servile ce au operat departe de ţinutul lor natal – „mercenari pe calea lui Dumnezeu” Exemplele sunt numeroase: în 711, în fruntea unei armate de 7.000 de berberi, Tariq Ibn Ziyad, un protejat al lui Musa ibn Nusayr, omeyyad, conducea Peninsula Iberică în numele său. În 969, alţi berberi, Kutama, conduşi de eunuci slavi, au luptat în Egipt şi l-au ocupat în folosul fatimizilor. Numeroşi sclavi khorassaniani

(adică iranieni) au servit puterea abbasidă până în 1250, data căderii Bagdadului, imediat după jefuirea mongolă, etc.

Singura regulă pe care am respectat-o şi care mi-a servit drept busolă a fost apărarea drepturilor inalienabile ale fiinţei umane, la câteva grade de avere şi de autonomie, unde se află în spectrul social. O regulă? Nu, un angajament, o etică fără greş. Karl Jaspers spunea: „Ceea ce au gândit întotdeauna oamenii, au făcut şi au produs, se referă la ceilalţi oameni”. La rândul lui, Islamul timpuriu afirma că societatea umană – aici musulmană – funcţiona ca un organism în care toate părţile erau solidare. Nu poţi atinge un membru al acestui organism fără ca întreg ansamblul să fie afectat. Faţă de asta, ceea ce am observat eu este consternant. Islamul este prezentat pretutindeni ca o etică sublimă, un orizont posibil pentru traiul laolaltă: în realitate, este pretutindeni ignorat şi dispreţuit. Uneori, aceiaşi care o făceau pe pedanţii la moschee erau şi cei care batjocoreau morala sub acoperişul lor.

Pentru a duce la bun sfârşit această lucrare, mi-am refuzat a escamota şi cea mai mică informaţie utilă, cel mai mic argument explicativ, cu riscul de a trece rând pe rând drept un adversar ireductibil al sclaviei, sau drept unul prea îngăduitor cu ea. Deşi eu sunt visceral împotriva oricărei forme de servitute, filosofia mea mă obligă spun adevărul, oricare ar fi preţul. Cred că am demonstrat-o deja, în timpul ultimilor douăzeci şi cinci de ani, prin lucrările despre falocraţia arabă şi despre respectarea femeii, despre lupta împotriva inegalităţii sexelor, despre refuzul poligamiei, despre repudiere şi circumcizie. După mine, demnitatea islamului nu trebuie disociată de cea a musulmanului.

Nu am rămas acelaşi la capătul acestei lungi perioade. Şi oricine ar fi făcut-o, împreună cu mine, ar fi fost, la fel ca şi mine, transformat sub aspect uman şi intelectual. Presupunem că, oricât de infim poate fi

germenul libertăţii, dacă este semănat cu discernământ, va sfârşi prin a da o libertate mai vastă şi mai puternică.

Ianuarie-iunie 2007

ANEXE „DOSARUL NEGRU” AL SCLAVIEI PE PĂMÂNTURILE ISLAMICE

Vă recomand să vă temeţi de Allah, să vă ascultaţi conducătorul ţi s-a vă supuneţi lui, fie el ţi sclav.

(Cuvintele Profetului Mohamed, consemnate de Abu Dawud şi Thirmidi. Este şi cel de-al 28-lea *ḥadīth* autentic al lui Nawawi)

Ancheta continuă într-o altă formă. Daţi am schimbat instrumentul de cercetare, obiectivul rămâne acelaşi. Unealta mea este aici una „intelectuală”: trebuie să consult texte care evocă această chestiune, trebuie să merg în timp, să interoghez istoria spre a recompune puzzle-ul cu ajutorul multelor piese. Cititorul va găsi în această ultimă parte un dosar complet despre situaţia sclaviei în ţinuturile islamice.

Dacă unele documente pun în valoare istoria veche, altele sunt contemporane. Extrasele referitoare la secolele al XVIII-lea ţi al XIX-lea sunt foarte bine reprezentate datorită abundenţei literaturii conservate ţi interesului crescând pe care-l trezea pe atunci chestiunea comerţului cu sclavi negri în Europa. Este sigur că nu s-ar putea face o evaluare exactă a problemei sclaviei pe pământ islamic fără să aflăm mai multe despre extinderea ţi vechimea ei. Menirea acestui dosar este de a furniza informaţii complementare despre tot ceea ce am expus anterior.

1

Sclavia în Coran în secolul al VII-lea, Coranul nu a încercat să legifereze condiţia sclavului. Nu a făcut decât să-i precizeze condiţia, recomandând credincioşilor pioşi să-i atingă paradisul înmulţindu-şi iniţiativele de eliberare. Să însemne asta că toţi credincioşii dispuneau pe atunci de servitori, sau era o recomandare rezervată doar celor bogaţiâvom vedea, în eşantioanele de versete pe care le-am selecţionat şi tradus, că ecuaţia războinică contează

mai mult în dispozitiv îndată ce răscumpărarea captivilor, dar şi convertirea prizonierilor intervin pe jumătate în noua condiţie a sclavului.

Iată versetele coranice evocând chestiunea sclaviei şi a eliberării.

Sclavi contractuali

„Devoţiunea (…) constă şi în a-ţi împărţi bogăţia, chiar şi în ciuda ataşamentului (pe care-o ai faţă de ea), cu apropiaţii, orfanii, cei în nevoie şi cu cei aflaţi pe drumuri [*ibn as-sabâl*, călătorii], cu cei care cer [*sâilân*, cerşetorii] şi prin eliberarea sclavilor [*riqâb*]. În fine, pietatea constă şi în respectarea rugăciunii şi o cheltuire efectivă a milosteniei legale" (II, 177).

Legea talionului

„O, voi cei credincioşi! Sunteţi pedepsiţi după cum cere obiceiul în caz de crimă: om liber pentru om liber [*al-hürrú bilhúrri*]; sclav pentru sclav [*al – abdu bilabdi*\\ femeie pentru femeie [*al-únta bil-ünta*]" (II, 178).

Reguli de căsătorie

„Nu luaţi de soţii femei politeiste decât dacă se hotărăsc să devină credincioase-o sclavă credincioasă este mai preţioasă decât o femeie liberă necredincioasă, chiar şi atunci când vă e dragă. La fel, nu vă măritaţi fetele cu necredincioşi, atâta vreme cât rămân aşa, căci sclavul credincios înseamnă mai mult decât necredinciosul, chiar dacă cel din urmă v-a cucerit" (II, 221).

Unirea stăpânului cu sclavul lui

„Dacă vă temeţi că n-aţi fost drept faţă de orfan (e) i, luaţi ca soţii două, trei sau patru femei, afară doar dacă nu vi se pare că n-aţi fost drept cu ele, situaţie în care nu veţi lua decât una dintre ele sau captive de război. Este cea mai bună măsură ca să nu riscaţi neputând satisface un număr mai mare" (IV, 3).

Căsătoria cu prizonierele de luptă

„Vă sunt interzise femeile libere, în afară de prizonierele de război, aşa cum spune Cartea Sfântă, dar, dincolo de asta, vă e permis să vă uniţi legitim din

momentul în care i-aţi împărţit din bunurile voastre, după cum se cere” (IV, 24).

Acela dintre voi care nu se poate căsători legal cu femei libere şi credincioase, să ia ca soţii captive credincioase, Dumnezeu fiind Cel ce vă recunoaşte credinţa adevărată. Luaţi-le de soţii cu acordai familiei lor şi oferiţi-le o zestre asemănătoare cu cea care se dă femeilor credincioase şi libere, nu unor dezmăţate. În schimb, din momentul în care ele capătă condiţia dorită şi comit vreo faptă imorală, suportă doar jumătate din pedeapsa aplicată femeilor libere. Asta ca să nu judecaţi greşit, dar este preferabil să te arăţi răbdător, Allah fiind acela ce iartă şi se înduplecă” (IV, 25).

Omucidere involuntară a unui musulman

„Nu-i e permis unui credincios să omoare un alt credincios decât dintr-o confuzie. Cel ce ucide un credincios din greşeală se poate corecta eliberând un sclav credincios [*raqbatân muminat în*] şi plătind familiei acestuia echivalentul sub forma preţului sângelui, familie ce poate transforma această sumă, la rândul ei, în milostenie. Dacă victima aparţine unui clan rival credincios, este recomandat să fie eliberat un sclav credincios. Dacă, în schimb, aparţine unui clan cu care aţi încheiat o înţelegere [*mithă*], o anumită sumă [preţul sângelui] va fi cedată familiei acestuia, pe lângă eliberarea unui sclav. Cel ce nu se poate achita de toate acestea trebuie să postească două luni, mărturisindu-şi, astfel, supunerea în faţa lui Allah. Allah ştie mereu totul şi rămâne drept” (IV, 92).

Trădare răscumpărată printr-o eliberare de sclavi

„Dumnezeu nu vă condamnă că nu vă ţineţi jurămintele decât dacă sunteţi trădători şi le încălcaţi cu voie. Ca să vă răscumpăraţi de această greşeală ar trebui să hrăniţi zece săraci la fel cum vă hrăniţi şi familia. Puteţi să-i şi îmbrăcaţi ca şi cum i-aţi îmbrăca pe ai voştri, sau să eliberaţi un sclav [*tartru raqbatân*]. Însă cel ce nu are mijloacele să facă aceasta va posti trei zile. Acesta este

preţul unui jurământ pe care l-aţi făcut şi l-aţi încălcat voit. Păstraţi-vă credinţa de vreme ce Dumnezeu vă arată semnelfe lui sperând că veţi fi recunoscător" (V, 89).

Prizonierii Profetului

„O, Profetule! Spune prizonierilor ce v-au căzut în mâini că, dacă Dumnezeu ştie că-n inimile lor se ascunde şi binele, le va insufla un bine şi mai mare decât cel de care sunt privaţi, şi-i va ierta. Căci Dumnezeu e cel ce iartă. El este cel Bun" (VIII, 70).

Răscumpărarea captivilor

„Cât despre milostenie [*gadâqa*\, este menită celor săraci şi înfometaţi, agenţilor ce o percep [*al – amilân*], celor ale căror inimi sunt alături de Creator, sclavilor ce trebuie eliberaţi, îndatoraţilor aflaţi pe calea Domnului şi călătorilor, cât şi ca obligaţie divină *farâda*]. Dumnezeu le ştie pe toate cel mai bine şi e cel mai înţelept" (IX, 60).

Inegalitatea de fapt între indivizi

„Dumnezeu i-a favorizat pe unii faţă de alţii în bogăţii şi bunuri. Cei favorizaţi ajung să-şi împartă bunurile cu sclavii şi să devină egali? Se îndoieşte cineva de mărinimia lui Dumnezeu?" (XVI, 73).

Unirea dintre stăpâni şi sclavi

„Fericiţi credincioşii ce se prezintă umil la rugăciunile lor, care se ţin departe de discuţiile vane [*laghwi*], care îşi fac milosteniile, ce rămân căşti, care nu-şi întreţin decât soţiile şi sclavii, fapt pentru care nu pot fi blamaţi. Cei care, dimpotrivă, doresc alte femei decât cele despre care am vorbit, sunt nesupuşi" (XXIII, 1 – 7).

Există obligaţia de a te căsători cu sclavii virtuoşi, femei şi bărbaţi

„Căsătoriţi-vă cu celibatarii din mediul vostru, căsătoriţi-vă şi cu sclavii cei mai virtuoşi. Dacă ei nu reuşesc să-şi satisfacă nevoile, (aflaţi că) Dumnezeu e Cel care te răsplăteşte cu binefacerile Lui. Allah e mare şi luminat" (XXIV, 32).

Eliberarea sclavilor şi interdicţia de a-i prostitua

„Cei care nu au cu cine să se căsătorească se

păstrează şi rămân căşti *yastafi*ful până-n ziua în care vor fi răsplătiţi de Dumnezeu ce le va da satisfacţie. Cât despre aceia dintre captivii voştri care doresc eliberarea, redactaţi în favoarea lor o înţelegere *fakatibuhunna*] care le stipulează libertatea, dacă o merită. Dăruiţi-le o parte dintre bunurile pe care vi le-a dat Dumnezeu. Nu le obligaţi pe fetele captive pe care le aveţi, în schimbul unor avantaje pământeşti, să se prostitueze, dacă ele vor să rămână cinstite. Dacă sunt obligate să o facă, la presiunea unei terţe persoane, când ele nu vor, Dumnezeu va şti asta. El este cel ce iartă, El este Milostivul" (XXIV, 33).

Precauţii ce trebuie luate înainte de a pătrunde în casa stăpânului

„O, voi cei Credincioşi, prizonierii sau servitorii vă pot cere permisiunea înainte de a intra în casa voastră doar în trei momente ale zilei: înainte de rugăciunea din zori [*al-fijr*], când vă schimbaţi veşmintele de zi, şi după ultima rugăciune [*al-icha*]. Sunt cele trei momente din zi în care puteţi fi goi. În afară de ele, nu se poate reproşa nimic nici unei părţi, nici vouă înşivă, dacă vă vizitaţi reciproc. Allah vă arată semnele Lui [*ayât*], căci El este atoateştiutor şi înţelept" (XXIV, 58).

Sclavii pot fi egali cu stăpânii lor?

„Vi s-a arătat un exemplu din ceea ce ştiţi: aveţi comanditari, printre captivi, care vă contestă avantajele şi care, pe acest motiv, devin egalii voştri? Vi temeţi de ei aşa cum vă temeţi de voi? Aşa se ţes versetele pentru un popor [majoritatea, *qawmân*] ce vrea să ştie" (XXX, 28).

Limita exterioară a incestului

„O, Profeţiile! Allah a declarat că-ţi sunt permise soţiile legitime, prizonierele de război pe care Domnul ţi le-a destinat, fiicele unchilor paterni şi materni, fiicele mătuşilor pe linie paternă şi maternă ce au plecat împreună cu tine [hajarnâj, la fel ca şi (femeia) credincioasa care ţi se oferă pentru ca tu s-o iei de soţie. Toate sunt ale tale, în afara celorlalte credincioase. (Căci) Domnul ştie ce le-a fost scris soţiilor şi sclavelor. Nu e

locul, Profetule, să ai cea mai mică stingherealã în această privinţă. Domnul este Cel care iartă. El este Milostivul" (XXXIII, 50).

„Nu ţi se va reproşa nimic dacă hotărăşti să o faci pe vreuna dintre ele să aştepte, sau dacă accepţi o alta, chiar dintre cele pe care le-ai îndepărtat pe moment. Spre mulţumirea lor, ele nu pot nutri suferinţa şi nici să refuze ce le oferi. Dumnezeu ştie ce aprinde inimile. Este învăţatul şi Generosul" (XXXIII, 51).

„Nu este permis să-ţi schimbi soţia sau să iei alte femei, exceptând cele din rândul sclavelor, atunci când eşti răpus de frumuseţea lor. Allah ştie şi vede tot (*raqâby* (XXXIII, 52).

„Nu se reproşează nimic femeilor Profetului dacă decid să-şi coboare vălul în prezenţa taţilor, a fiilor, a fraţilor, a fiilor surorilor lor, a soţiilor tuturor acestora şi a propriilor sclavi. E suficient să se teamă de Dumnezeu, căci Allah ştie totul" (XXXIII, 55).

Împărţirea claselor

„Sunt deţinătorii mizericordiei Domnului? Atunci noi suntem cei care i-am înzestrat cu darurile acestei lumi înainte de a-i ridica pe unii mai sus decât pe alţii, în aşa fel încât cei dintâi să-i supună pe ceilalţi [*sukhriyâri*]. Mizericordia Domnului valorează mai mult decât ce au strâns ei" (XLIII, 32).

Prizonieri de război

„Dacă vă întâlniţi cu necredincioşi, striviţi-i. Apoi strângeţi-i (astfel încât să nu poată fugi). Odată încetată lupta, o să-i eliberaţi, sau o să-i daţi pe o răscumpărare. Dac-ar fi vrut Dumnezeu, ar fi scăpat chiar El de ei, dar aşa, vă pune la încercare. Cei care au luptat pe calea Domnului nu au făcut eforturi în van" (XLVII, 4).

Să repudiezi sau să eliberezi, trebuie să alegi!

Aceia dintre voi care-şi repudiază femeile şi care revine la ele trebuie să elibereze un sclav [*raqbatân*] în chip de compensare, înainte de a-şi relua comerţul obişnuit. Promisiunea făcută trebuie ţinută! Dumnezeu află

tot ce faceţi!” (LVIII, 3).

Castitatea impusă, exceptând soţiile şi concubinele

„Bărbatul este o creaţie versatilă şi schimbătoare. Timorat şi întors către sine când e lovit de nefericire, energic când e fericit, exceptându-i pe oranţi [*mugallân*], ce respectă cu asiduitate rugăciunile, ce rezervă o anume parte a bunurilor pe care le deţin pentru săraci şi nevoiaşi, care cred în Ziua Judecăţii, ce se tem de pedeapsa lui Dumnezeu care este implacabilă, care-şi păstrează castitatea, exceptând cu soţiile şi cu prizonierele de război, fapte pentru care nu trebuie blamaţi. Cât despre cei ce doresc femei ce nu le aparţin (din afara cercului prescris), aceştia sunt păcătoşi” (LXX, de la 19 la 31).

Hrănirea captivilor

„Din dragoste faţă de Dumnezeu, ei oferă hrană celor nevoiaşi, orfanului şi celui captiv [*yassâram* textual «prizonierul»]” (LXXVI, 8).

Eliberarea sclavilor este o cale benefică

„Ana orientat-o către două căi, dar nu s-a angajat pe calea ascendentă. Care este această cale de ajutor potrivit (de salvare)? Este eliberarea unui sclav *fakku raqbatân*] sau faptul de a hrăni, în zilele de foamete, un apropiat orfan sau un sărac fără niciun mijloc” (XC, de la 10 la 16).

2

Sclavia în literatură

Document 1 – Conduita de urmat pentru achiziţionarea celor mai buni sclavi, conform lui Abul Hassan ibn Mukhtar ibn al-Hassan Ibn Butlan (secolul al XI-lea).

Document 2 – Şiretlicurile folosite de samsarii din Málaga pentru a-i înşela pe cumpărătorii de sclavi, conform lui As-Sakati, inspector de impozite (*muhtassib*) (secolul al XII-lea).

Document 3 – Alexis de Tocqueville şi sclavia din Algeria.

Document 4 Sclavii din Alger în viziunea lui Venture de Paradis (secolul al XVIII-lea).

Document 5 – Sclavia din Algeria conform căpitanilor genişti Rozet şi Carette (mijlocul secolului al XIX-lea).

Document 6 – Un punct de vedere francez (sfârşitul secolului al XIX-lea).

Document 7-Tehnica de razie (1872).

Document 8 – Sclavii Zouaoua (1859 – 1860).

Document 9 – Preţul tăcerii (1894).

Document 10 – *r* Sclavi la Kenadsa (începutul secolului al XX-lea).

Document 11 – Suprimarea uzanţei sărutării mâinii în Tunisia, conform scrisorilor trimise de consulul general al Franţei, Schwebel, către ministrul Afacerilor Străine, în 1836.

Document 12 – Extras din scrisorile pe care Lady Lucie Duff-Gordon (1821 – 1869), burgheză englezoaică atinsă de tuberculoză şi care se îngrijea în Egipt, i le trimitea soţului ei rămas în Anglia.

Document 13 – Un aboliţionist marocan (sfârşitul secolului al XIX-lea).

Document 14 – Testamentul unui aboliţionist marocan (secolul al XX-lea).

Document 1 – Conduita de urmat pentru achiziţionarea celor mai buni sclavi, conform lui Abul Hassan ibn Mukhtar ibn al-Hassan Ibn Butlan

(secolul al XI-lea)

„Sfaturi utile în timpul cumpărării sclavilor, conform spuselor înţelepţilor şi filosofilor: zece sfaturi, dintre care patru se aplică fără deosebire pentru femei şi bărbaţi. Începând de la cel de-al patrulea, trei se referă la sclavii bărbaţi şi două se referă la femei:

1) Este imperativ ca cel care cumpără să facă o examinare minuţioasă înainte de a cumpăra şi de a nu lua o decizie la prima vedere (…).

2) Avertismentul bătrânilor înainte de cumpărare. Ei spuneau: Feriţi-vă să cumpăraţi sclavi la sărbători sau la târguri, căci cu astfel de ocazii înşelătoriile negustorilor sunt cele mai subtile. De câte ori nu s-a vândut câte o fată

scheletică drept o fată rotofeie, o brunetă murdară drept o blondă aurie, un bărbat în vârstă drept un tânăr zdravăn, un burdihan revărsat drept o talie bine definită şi zveltă, o gură urât mirositoare drept respiraţie parfumată. De câte ori au reuşit să ascundă defectele sau urmele de lepră şi au făcut albastru-deschis nişte ochi albastru-închis? De câte ori au fardat cu roşu nişte obraji gălbejiţi, de câte ori n-au rotunjit obrajii brăzdaţi, au mărit orificiile mici, au epilat obraji, au vopsit părul blond în negru tuci, au încreţit pletele linse, au albit feţele brune, au prefăcut picioarele slabe, au îndesit părul rar şi au poleit petele, tatuajele, pistruii, plăgile de râie. De câte ori nu s-a vândut un sclav bolnav drept unul bun de muncă, un băiat drept fată? Toate astea pe lângă încurajările făcute de negustorii de sclavi către fetele lor de a se arunca fără nicio ruşine la gâtul tinerilor ce treceau şi care considerau stârvurile drept carne bună, lucruri care le îndreptăţesc să se împopoţoneze cu roşu, cu henna şi cu straie frumos colorate. A fost auzit un negustor de sclavi spunând: «Un sfert de dirham de henna creşte preţul unei fete la 100 de dirhami de argint!»

3) Este absolut necesar să nu te decizi după ce ai auzit vorbindu-se doar o singură dată despre un sclav, bărbat sau femeie. Ei spuneau: «Nu luaţi o decizie la prima vedere a unui sclav… Fiţi mai predispuşi să vă-ndoiţi decât să credeţi. E mai sigur să fiţi bănuitori.»

4) Avertisment special pentru cei mari. Ei spuneau: Aristocraţii (fiecare, dacă are un inamic de care se teme, poate încerca să-i ucidă său să-i afle secretele) trebuie să se îndoiască atunci când cumpără un eunuc sau un sclav iară să facă o anchetă minuţioasă pe seama lui mai înainte, în special dacă el sau ea ştie să scrie şi vine din casa unui guvernator; să se îndoiască şi atunci când cumpără o mulatră de la un negustor sau de la un traficant, căci este un şiretlic prin care au pierit numeroşi regi şi notabili.

[Trei sfaturi exclusive referitoare la cumpărarea sclavilor bărbaţi:]

5) Avertisment împotriva cumpărării unui sclav obişnuit cu violenţa şi cu cearta. Ei spuneau: Nu cumpăraţi un sclav pe care stăpânul l-a obişnuit să lovească, şi nu ezitaţi să vă informaţi în privinţa precedentului proprietar şi a motivelor pentru care îşi vinde sclavul; încercaţi să aflaţi chiar de la sclav şi de la alte persoane, căci se poate câştiga mult de la o astfel de anchetă, fie că vă legaţi de el pentru totdeauna, fie că renunţaţi la el.

6) Cauza acestei vânzări este neobrăzarea unui sclav de a-şi blama stăpânul şi de a-l insulta, sau nemulţumirea stăpânului în faţa reclamaţiilor şi a lipsei de respect a sclavului său? Cauza vânzării aparţine sclavului, sau stăpânului?

7) Sfat despre ceea ce este potrivit să faci înainte de a-l folosi. Ei spuneau: Caracterul sclavului vostru va fi determinat de modul în care îl veţi trata în momentul în care vă intră în casă pentru prima dată. Dacă-l încurajaţi, va deveni curajos; dacă-l ridicaţi, va fi supus; dacă se asociază cu sclavi răi sau alţi oameni răi, va fi şi el rău.

[Două sfaturi referitoare la sclave:]

8) Cum să te asiguri că o sclavă nu este însărcinată înainte de cumpărare? Ei spun: Asiguraţi-vă că sclavele nu sunt însărcinate înainte de intra în posesia lor, şi nu vă încredeţi în explicaţiile mincinoase şi în retenţiile false. Sunt multe care-şi introduc în părţile intime sângele altor femei. Cea care vă va spune adevărul trebuie să fie o femeie ce nu doreşte să vă împovăreze cu copilul altui bărbat. Ordonaţi să i se cerceteze sânii şi stomacul. Puteţi să vă asiguraţi şi din paloarea pielii şi în gustul sărat al mâncării ci, căci este vorba aici de o poftă legată de sarcină.

9) După cumpărare, despre modul de a dejuca şiretlicurile de a rămâne însărcinată în ciuda voinţei stăpânului. Ei spuneau: Nu aveţi încredere în două lucruri: dacă luaţi o sclavă nubilă, ajunge adeseori să devină puberă fără să vă daţi seama căci, dorindu-şi o maternitate, ea vă va ascunde acest lucru; nu aveţi

încredere în sclavele lesbiene care-şi închipuie că sunt sterile şi resping ideea de sarcină, căci adeseori vă înşală cu asta.

10) Sfat pentru vânzător, nu pentru cumpărător. Ei spuneau: Nu trimiteţi niciodată o sclavă la negustorul de sclavi dacă nu este în timpul ciclului menstrual. În caz contrar, riscă să rămână însărcinată în celulele cu sclavi şi va pretinde că sunteţi tatăl. Pe vremea noastră, am fost martorii unui caz de sângerare în timpul sarcinii, dar asemenea fenomene sunt rare…" (în B. Lewis, op. cit., pp. 140 – 142).

Document 2 – Şiretlicurile folosite de samsarii din Málaga pentru a-i înşela pe cumpărătorii de sclavi, conform lui As-Sakati, inspector de impozite (*múhtassib*) (secolul al XII-lea)

„Negustorii de sclavi, declară *mühtassib*-ul din Málaga, dispun de femei ingenioase şi înzestrate cu o remarcabilă frumuseţe, ce stăpânesc la perfecţiune limba romanilor şi ştiu să se îmbrace ca nişte creştine. Când un client ce nu e din oraş cere unui negustor o sclavă frumoasă recent adusă din ţările creştine, acesta din urmă promite că-i va găsi imediat una şi-l face pe client să-şi dorească arzător acest lucru; dar îl amână de pe o zi pe alta, întreţinându-i pofta. Într-un sfârşit îi prezintă una, asigurându-l că este epuizată de pe urma călătoriei, căci tocmai fusese adusă de curând din Nord. În acelaşi timp, negustorul se asigură de ajutorul unui cumătru ce pretinde că este stăpânul sclavei şi că el trebuie să primească banii pentru sclavă: susţine că tocmai o cumpărase de pe Piaţa superioară şi că a plătit-o foarte scump, dar e fericit, totuşi, că a putut aduce o sclavă de achiziţie recentă pe care o putea prezenta ca pe-o marfa rară. Odată încheiat târgul, ce doi tovarăşi împărţeau banii cu sclava. Aceasta mergea apoi cu cumpărătorul la reşedinţa acestuia. În cazul în care era mulţumită de modul în care era tratată, profita de situaţia pe care o câştigase pe lângă el ca să-i ceară s-o elibereze şi s-o ia de nevastă; în caz contrar, îşi

dezvăluia condiţia de femeie liberă şi raporta acest lucru în faţa ofiţerului poliţiei judiciare din localitate, unde se aflau şi actele ei de *istir a* (adică acte ce permiteau obţinerea anulării unei tranzacţii) şi altele ce dovedeau indubitabil condiţia de femeie liberă. Cumpărătorul se întorcea atunci cu actul de cumpărare şi cu cel ce l-a condamnat la eliberarea femeii, ca să-şi recupereze banii de la vânzător. Dar negustorul de sclavi declara că a uitat unde locuieşte vânzătorul şi spunea simplu. «Este bine cunoscut drept comerciant şi importator de sclave creştine şi altele! Toate eforturile nefericitului erau, aşadar, zadarnice, şi îşi pierdea banii.

O istorie de acelaşi fel i s-a întâmplat unui locuitor din Elvira ce a jurat să nu se mai căsătorească în Andaluzia şi care nu ştia cum să-şi rupă jurământul. A mers la Córdoba, pe atunci capitala Spaniei musulmane, sediul regalităţii şi metropolă a ştiinţei. A cumpărat de acolo o sclavă de o frumuseţe perfectă, fără egal. A urcat-o pe un catâr ce-i aparţinea, a aşezat-o pe un covor de brocart şi a îmbrăcavo cu o rochie dintr-o ţesătură de mătase în felul celor produse de manufacturile regale şi pe care o purtau pe atunci fetele suveranilor creştini. Nu-i putea înţelege nimeni limba, decât cu ajutorul unui interpret ce-i traducea dorinţele. Omul a adus-o, însoţită de un servitor ce îndemna catârul. Femeia nu putea să urce o colină sau vreo pantă, să meargă de-a lungul unei văi sau râpe, fără să-şi manifeste admiraţia faţă de peisajul ce i se desfăşura sub ochi, ceea ce-l umplea pe bărbat de o bucurie şi de-o voioşie crescânde. A ajuns în final în oraş; ca să evite a apărea cu sclava în plină zi, a poposit într-o casă de ţară pe care o avea în afara oraşului. La căderea nopţii, a intrat cu ea; el însuşi a întâmpinat-o, intrând călare în oraş ca să ajungă mai repede în casa lui pe care o pregătise ca s-o primească şi s-o găzduiască. În mahalaua oraşului trăia un fabricant de colivii ce avea reputaţia unui şnapan şi un dezmăţat dar care, ajuns la bătrâneţe, se îndreptase şi trăia singur în prăvălia lui. Viaţa singuratică, condiţia

mizeră şi sărăcia ţării în care locuia îl ţineau adeseori treaz, fie în prăvălia lui, la lumina lămpii, fie afară, la lumina lunii. Îndată ce femeia l-a văzut, vechiul obicei pe care-l avea de a-l batjocori şi de a glumi cu el o făcu să spună (în arabă): «Bătrânul ăsta dezmăţat mai trăieşte!» Ridicându-şi privirea către ea, el răspunse: «Cutare! ai venit?» Servitorul, auzind-o pe femeie grăind, fu uimit de uşurinţa cu care vorbea şi de verva apostrofării, iar când ajunseră acasă îi povesti stăpânului său ce se petrecuse. Acesta regretă că o cumpărase şi s-a supărat că şi-a pierdut banii într-o afacere proastă, îşi trimise un prieten la fabricantul de colivii, să-l chestioneze. «Dar», zise acesta, «este Cutare, ştrengăriţa, prietena supuşilor neascultători şi tovarăşa dezmăţaţilor de care se fereşte toată lumea!» Informat exact, omul rămase perplex şi începu să caute soluţii de a se debarasa de femeie. Aceasta, când îşi dădu seama despre intenţiile stăpânului, acum la curent cu obiceiurile ei dezmăţate, îi zise: «Nu te nelinişti de ceea ce s-a întâmplat! Dacă te temi pentru banii tăi, du-mă la Almería, unde vei primi, vânzându-mă, mai mult decât ai dat tu!» Almería era pe atunci portul în care se debarcau încărcăturile şi locul unde se întâlneau negustorii şi călătorii. Îi urmă sfatul; cât despre ea, îşi păstră deghizarea şi continuă să-şi joace rolul. Dar, fără sfaturile femeii, dată fiind ţinuta perfectă pe care ea o păstrase pe drum şi acasă la el, nefericitul şi-ar fi pierdut banii; jurămintele l-au condus la o asemenea nenorocire!” (*Du manuel du parfait sahib as-suq*, de Sakati din Málaga [secolul al XII-lea] în E. Lévi-Provençal, *L’Espagne musulmane au Xe siècle*, pp. 192 – 194.)

Document 3 – Alexis de Tocqueville şi sclavia din Algeria

„Nu doar Franţa a avut oameni liberi în rândul supuşilor săi musulmani. În plus, Algeria deţinea, în număr foarte mic, sclavi negri. Trebuie să lăsăm sclavia să subziste în ţinuturile pe care le conducem? Unul dintre

suveranii musulmani ai vecinilor noştri, beiul din Tunis, a declarat că servitutea a fost abolită în imperiul său. În aceste condiţii, putem să facem mai puţin decât el? Nu uitaţi, domnilor, că sclavia nu are, la mahomedani, acelaşi caracter precum în coloniile noastre. Această odioasă instituţie şi-a pierdut o parte a rigorilor în întreg Orientul. Dar, devenind mai blajină, nu înseamnă că e mai puţin contrară drepturilor fireşti ale omului. Aşadar, este de dorit ca, în curând, s-o facem să dispară, iar Comisia şi-a exprimat hotărârea în acest sens la modul cel mai formal. Fără îndoială că nu trebuie să purcedem la abolirea sclaviei decât cu precauţie şi măsură. Avem motive să credem că, procedând astfel, nu vom stârni rezistenţe prea violente şi nu vom risca pericole. Această opinie a fost exprimată de mai mulţi oameni ce cunoşteau bine ţara. Domnul ministru al Războiului i s-a alăturat şi el" (în A. de Tocqueville, *De la colonie en Algérie*, p. 179).

*

Document 4 – Sclavii din Alger în viziunea lui Venture de Paradis (secolut al

XVIII-lea)

„Particularii care cumpără sclavi prin speculă îi închiriază pentru o jumătate de ţechin algerian pe lună. Prin acest mijloc, sclavul recuperează banii ce s-au dat pe el, iar patronul lui aşteaptă momentul potrivit ca să obţină un profit bun. Toţi servitorii consulilor, ai neguţătorilor, muncitorii şi meşteşugarii europeni, Părinţii din Misiune şi din Spitalul spaniol, erau aleşi dintre sclavi. Cei care cădeau în mâinile evreilor se stabileau rapid în vreo casă. Erau folosiţi şi în ascunzătorile şi cazărmile turcilor ca să le păstreze curate şi să servească. Nu sclavele erau cele demne de plâns; turcii le tratau cu blândeţe şi cu omenie.

În Alger existau trei băi în care se aflau închişi sclavii creştini aparţinând beilicului (guvernarea; centrală) şi destinaţi serviciului flotei şi lucrărilor publice. Aceştia erau singurii sclavi demni de compasiune, exceptându-i, totuşi, din rândul lor pe tâmplari, călăfătuitori şi pe cei care

arendau taverne: toţi aceştia aveau mijlocul de a câştiga bani şi chiar să se răscumpere în câţiva ani. Cei care conduceau sclavii şi munca se numeau *caravana*, aveau mijloacele de a câştiga bani şi de a trăi îndestulat.

Fiecare temniţă deţinea un sclav cu titlu de grefier şi care făcea în fiecare seară inventarul; pe lângă el mai era şi marele grefier al sclavilor, cu o soartă foarte fericiră. Acesta era acceptat în societăţile europene şi în puţini ani se putea răscumpăra, dacă avea conduita corespunzătoare. Grefierii erau ofiţerii gardianului *bacbi*, un ofiţer turc ce comanda sclavii şi le distribuia sarcinile.

Cele trei băi despre care vorbesc se numeau astfel: cea dintâi şi cea mai mare, baia beilicului; a doua, baia de la Sidi Hamoude, din cauza unui ascet musulman cu acest nume îngropat în apropiere; cea de-a treia se numeşte temniţa galerelor: a fost construită pentru cele două galere napolitane conduse în Alger de mauri şi pentru ceilalţi întemniţaţi ce le serveau. Maurii sclavi i-au făcut pe ceilalţi napolitani de la galere să creadă că vor fi liberi la sosirea în Alger. Aceştia au intrat în complot şi au condus cele două galere, cu întregul lor stat-major. Ajunşi în Alger, guvernarea i-a făcut sclavi pe toţi creştinii şi doar musulmanii au fost eliberaţi. Neapole i-a răscumpărat pe ofiţeri, dar regele a interzis până şi Părinţilor Redempţiunii să-i răscumpere pe nefericiţii ce intraseră în complotul musulmanilor; şi astăzi (1788) au rămas vreo treizeci ce au scăpat de flagelul ciumei ce a devastat regatul în 1787 şi 1788, ca urmare a ciumei aduse în Tunis din Alexandria, unde se declanşase în 1783.

Este numit *aaldj* un creştin ce devine turc şi *selami* un evreu ce devine mahomedan. Beilicul nu permitea sclavilor creştini să devină musulmani, iar Dey-ul aflat la domnie şi-a exprimat chiar această dorinţă cu lovituri de bâtă aplicate sclavilor ce avuseseră această fantezie. Dar, dacă se întâmpla ca sclavul, chiar al unui evreu, să devină turc, asta nu însemna că nu rămânea sclavul lui dacă Dey-ul nu-l accepta în soldă şi nu-l înscria în rândul aşa-

numiţilor *iodiach*. Evreul însuşi îl putea vinde în Turcia, şi au existat exemple. Această lege a fost făcută pentru ca sclavii, printr-o schimbare de religie, să nu lipsească beilicul de dreptul răscumpărării. De altfel, există convingerea că un om de o anumită vârstă nu-şi poate schimba religia de bună credinţă şi că trebuie să fii tânăr sau copil pentru a te converti cu sinceritate.

Ciuma din aceşti ultimi doi ani a făcut să dispară din Alger între 700 şi 800 de sclavi creştini; acum au mai rămas puţin peste 500, fie în posesia beilicului, fie a particularilor. Înainte de această ciumă şi de răscumpărările ce au avut loc ca urmare a păcii dintre Spania şi Alger prin Redempţiunea de la Neapole, din Franţa şi din Spania, numărul sclavilor era de 2000.

Franţa i-a răscumpărat pe francezii dezertori din Oran, în număr de 315, cu suma de 150 de ţechini algerieni pe fiecare cap, fără cheltuieli. Cei din Spania şi din Neapole au costat 1.000 şi 1 200 de piaştri; această cumpărare a necesitat 1 milion de pilaştri, 700.000 pentru Spania şi 300.000 pentru Neapole.

Din cauza păcii pe care au încheiat-o cu numeroase puteri europene, algerienii fac astăzi mult mai puţini sclavi decât odinioară. Dar n-au pierdut nimic: au crescut preţul răscumpărărilor. Un bărbat ce se vindea odinioară pentru 200, 250 de ţechini algerieni, inclusiv cheltuielile, valorează astăzi între 500 şi 600 de ţechini. Un căpitan, un pilot, un bărbat zdravăn valorează dublu.

Piaţa din Oran procură, de la un an la altul, 100 de sclavi de toate naţiile. Sunt soldaţi sau oameni condamnaţi la un exil perpetuu, care preferă sclavia unei vieţi duse într-o astfel de temniţă; escaladează barierele şi merg pe pământurile guvernării din Occident, unde sunt arestaţi. Aceşti sclavi, în general greu de supus, sunt mai puţin preţioşi decât marinarii; diferenţa de preţ a răscumpărării este foarte mare. Beiul Occidentului aduce cu el câte 60 – 80 de fiecare dată când vine la Alger, adică la trei ani, şi îi oferă în dar beilicului, pe lângă un anumit număr pe care-i

dăruieşte mai-marilor din *odjac* (miliţie, militari turei) (...) *

Sclavii ce servesc în casa Dey-ului şi a altor personaje cu greutate nu au de ce să fie compătimiţi: sunt bine hrăniţi, îmbrăcaţi somptuos, şi toată munca lor constă în a avea grijă de bucătărie, de casă şi de apartament. Au parte de *avaid* (cadouri), care sunt foarte frecvente în armată, la sosirea unui bei, a unui calif, a unui consul, a unui negociator ce vin să încheie vreo afacere, etc. în casa aşa-numitului *cogea* al cailor s-a împărţit un avaidde 14 ţechini de fiecare sclav, la sosirea beiului din Mascara, în octombrie 1788, şi asta independent de darurilor făcute celui ce aducea cafeaua şi lui *mouchache* de *golphe*, adică valetului de cameră. Dey-ul, *khaznaji* (vistiernicul), *aga* (comandant), *cogea* al cailor (administrator) aveau în casa lor între 20 şi 30 de sclavi. Cei care aveau în grijă curăţenia casei se numeau *capitaln prove*. Toţi slujbaşii din *odjac* aveau şi ei sclavi, în funcţie de starea casei.

Nu mai este necesar să spunem că în casa aristocraţilor sunt aleşi cei mai buni dintre sclavi, după aspect. Cei mai frumoşi erau siguri de favorurile stăpânului şi strâng în puţină vreme suma necesară răscumpărării lor. Politica ce-l obliga pe un turc ce avea ambiţia de a nu se căsători şi de a nu căuta femei conducea, în mod necesar, la gustul pentru băieţi. Este un viciu la modă în Alger şi există puţini tineri, mauri şi evrei, care să nu se preteze la această infamie.

Un sclav care, prin comportament, va fi cafegiu, grefier în marină şi în temniţe, sau în casele aristocraţilor şi ale particularilor bogaţi, va câştiga în puţini ani preţul de răscumpărare; dar cei mai mulţi dintre ei risipesc totul la joc, pe ospeţe, pe dezmăţuri, şi puţini sunt cei se gândesc să-şi ofere libertatea printr-o economie înţeleaptă. Singurii sclavi demni de milă sunt cei obligaţi la muncile publice. Trebuie, totuşi, exceptaţi sclavii *caravana*, sau conducătorii şi supraveghetorii de lucrări, tâmplarii, călăfătuitorii, cei ce repară pânze. Cât despre cei ce

slujesc la Dey, la ofiţerii superiori din *odjac*, la ceilalţi turci particulari, la evrei, la consuli, în spital, la Părinţii din Misiune, aceştia nu sunt nefericiţi decât în ideea privării de libertate dar, în fapt, sunt bine îmbrăcaţi, bine hrăniţi, neavând decât o slujbă destul de blândă şi mijloacele de a câştiga banii pentru a-şi satisface fanteziile şi a strânge în câţiva ani preţul răscumpărării.

Marele copist al sclavilor deţine un loc foarte onest, pe care oricine ar fi fericit să-l păstreze toată viaţa, dacă n-ar fi un sclav. Cel care-l deţine azi (1788) şi-a obţinut locul prin merite. Trebuie să ştie să citească şi să scrie pentru a ţine registrele sclavilor şi ale locurilor unde se află aceştia. Dar, de obicei, asemenea loc se cumpără. Beilicul trebuie să primească 1.000 de ţechini algerieni, dar iată care-i sunt drepturile: are o tavernă liberă de taxe pe care o exploatează şi dreptul de a fi răscumpărat; când intervine o izbăvire, indiferent din ce ţară, el este răscumpărat cel dintâi. Răscumpărarea lui este fixată la 1.000 de ţechini algerieni. Acest mare grefier, independent de profitul tavernei sale, are dreptul asupra răscumpărării sclavilor, drepturi din *avaâd* de la bei şi *caïd*. Marii grefieri de la cele trei temniţe au şi o soartă onestă. Poartă un mic inel la picior. Sclavii nu au lanţuri decât când fac vreo prostie sau când e vreo fregată franceză în radă.

Sclavii Dey-ului sunt îmbrăcaţi anual şi primesc *avaâd*. *Capo di golphe* (majordomul), *cavagi*, primul bucătar, au profituri care-i ajută să-şi plătească răscumpărarea dacă sunt mai economi; dar folosesc banii pentru a-şi face straie somptuoase şi brodate care-i costă şi 40 – 50 de ţechini, centuri care-i costă 10 – 12 ţechini. *Capo di golphe* al Dey-ului este obligat să poarte caftanul beilor ce sosesc; pentru asta are 100 de ţechini algerieni sau *mahboub*. *Cavagi*, care aduce cafeaua, primeşte special pentru el 20 de ţechini de fiecare dată când beii beau cafeaua; pe lângă asta, cei doi sclavi au parte de *ava*ându-l sclavilor, asta însemnând de fiecare 20 – 25 de ţechini. Nimeni, nici turc, nici creştin, nici maur, nu poate

ieşi din regatul Algeriei fără permisiune.

După ultima pace a Spaniei, au venit în Alger Părinţii Redempţiunii, pentru a trata răscumpărarea spaniolilor sclavi, şi au propus să dea la schimb turci şi mauri sclavi în Spania. Dey-ul nici nu a vrut să audă de aşa ceva: i-a vândut pe spanioli şi i-a lăsat în Spania pe maurii şi pe turcii pe care sultanul Mohamed, sultanul Marocului, i-a răscumpărat sau pe care i i-a dăruit regele Spaniei. Conform principiilor, beilicul nu trebuia să cumpere pe nimeni. Călugării Redempţiunii au propus trei mauri pentru un sclav din Oran, ceea ce n-a făcut prea mare impresie pe aici, dat fiind că sunt nesupuşi, vorbind la modul general, şi nu au putut niciodată să reuşească. Şi dac-ar fi oferit 10 mauri pentru un sclav din Oran, schimbul nu s-ar fi putut petrece.

Singura hrană ce se dă sclavilor din temniţe constă în 4 pâini pe zi, cântărind cel puţin 2 livre şi un sfert; aceeaşi pâine se dă şi pentru *ioldach* (soldaţi din miliţie), adică aproape nimic. Nu li se dă niciodată supă, sau altfel de hrană.

Când un creştin făcut sclav ajunge la Alger i se dă o cămaşă grosolană, o centură de postav gros, o pereche de pantaloni şi un caftan din aceeaşi stofă, care-i ajunge până la genunchi, o bonetă roşie, o pereche de încălţări şi o pătură de lână pe care trebuie s-o păstreze pentru totdeauna. Cât despre veşminte, sunt reînnoite în fiecare an" (în J.-M. Venture de Paradis, *Tunis et Alger au XVII P siècle*, pp. 152 – 159).

Document 5 – Sclavia din Algeria conform căpitanilor genişti Rozet şi Carette

(mijlocul secolului al XIX-lea)

„Sclavia de la musulmani nu seamănă deloc cu ceea ce este ea în coloniile creştine; sclavul este tratat aici cu o mare blândeţe; face parte din familie şi i se încorporează adeseori prin legături de sânge. Astfel, guvernarea franceză a acţionat cu înţelepciune, abţinându-se de la orice măsură violentă, pentru a suprima un obicei pe care

chiar forţa împrejurărilor trebuia să-l facă să dispară; pretutindeni unde drapelul francez a fost arborat, simpla lui prezenţă a fost suficientă pentru a face să înceteze vânzarea sclavilor la licitaţie. A fost ca un omagiu spontan adus populaţiei cucerite faţă de moravurile, de principiile şi de repulsia poporului cuceritor. Guvernarea republicană s-a grăbit să proclame abolirea sclaviei; dar a provocat, astfel, dezechilibrul în sânul a numeroase familii musulmane; am văzut mai mulţi sclavi regretând, confruntaţi fiind cu mizeria, lanţul uşor şi plăcut ce-i asigura zi de zi pâinea. Din 1830, importurile de negri în Algeria au devenit pe zi ce trece mai rare; populaţia sclavă s-a mai diminuat şi prin plecarea marilor familii sau prin sărăcirea altora. Nu era departe vremea când n-aveau să se mai reînnoiască decât prin naşteri. Recensământul din 1844 a constat că, la 31 decembrie 1843, existau în resortul administraţiei civile 1 595 de negri liberi şi 1 277 de sclavi. Se poate evalua la aproximativ 10.000 numărul sclavilor răspândiţi pe toată suprafaţa Algeriei în momentul în care s-a decretat abolirea sclaviei. Numărul negrilor liberi a fost cel puţin egal. Este inutil să spunem că nu a existat niciodată nici măcar un sclav în casele creştine. În toate oraşele Algeriei, negrii au obiceiul de a se întâlni o dată pe an pentru a celebra în comun o sărbătoare ce-i face să regăsească timp de câteva ore bucuriile nevinovate ale leagănului lor. Am asistat de câteva ori la aceste reuniuni anuale, slabă compensaţie pentru sclavie şi exil: nu am văzut ceva mai ciudat şi care să se petreacă în circumstanţe mai fantastice decât la Bon. Solemnitatea are loc în ziua sărbătorii Lella-Bona-bent-el-Hamra (Doamna B6 na, fiica celei Roşii); este numele dat de arabi ruinelor Hippone unde pretind că a fost îngropată o sfântă cu acest nume. Scena se petrece în vastele subterane din oraşul vechi. Ziua este consacrată sacrificiilor; pentru sfântă sunt sacrificaţi cocoşi, întotdeauna roşii, pentru că Lella-B6 na era fiica celei Roşii (*bent el-Hamara*). La căderea serii se aprind lumânările ce

aruncă o lumină tremurătoare pe zidurile din subterană. Negresele pregătesc *couscoussou*. În acest timp, se aude neîncetat sunetul asurzitor de tamburină şi fluiere. Nu peste mult, negrii şi negresele încep să danseze, flecare la locul lui, fiecare în felul său; mai întâi, mişcările sunt lente şi au un soi de nonşalanţă dar, treptat, ritmul se precipită, cadenţele devin tot mai vii; dansatori şi dansatoare, gâfâind de oboseală, şiroind de sudoare, cad într-un soi de beţie ocultă în mijlocul căreia scot strigăte incoerente. Toate acestea se pot vedea la lumina nesigură a celor câteva lumânări, în toiul nopţii, în subteranele uriaşe pe care toate aceste chipuri negre le fac să semene cu internul; ici şi colo se aprind focuri; femeile şi copiii zac de-a lungul zidurilor; altele aleargă, despletite, în timpul dansurilor. Deasupra tuturor acestor capete în mişcare străjuieşte o boltă enormă, în parte distrusă, în mijlocul căreia se zăresc stelele de pe firmament şi culmile înalte ale arborilor ce au crescut în crevase. Toată aceasta fantasmagorie durează până la primele lumini ale zilei. Atunci, caravana negrilor, a negreselor şi a micuţilor revine în oraş, obosiţi dar satisfăcuţi de plăcerile oferite de acea noapte" (*în Algérie*, de Rozet şi Carette, pp. 108 – 109).

Document 6 – Un punct de vedere francez (sfârşitul secolului al XIX-lea)

Generalul de Lacroix, staţionat la El-Oued, a văzut venind către tabăra lui sclavi negri abandonaţi sau fugari. I-a făcut să vorbească, în timp ce Louis-Charles Feraud, interpret oficial, relata ce spuneau. Două extrase (doc. bri 7):

„Ar trebui să întreprindem un studiu de alt gen, căci s-ar putea să aibă o considerabilă utilitate din punctul de vedere al algerienilor. Ar trebui găsit mijlocul practic de a-i atrage pe emigranţii negri în Nord. Pe rutele noastre, în porturi, pe cheiuri şi în şantiere, vedem pretutindeni negri ce muncesc cu o energie exemplară sub soarele cel mai arzător cu putinţă: sunt cei pe care i-a eliberat din sclavie

cucerirea engleză. Mereu veseli şi cu surâsul pe buze, sunt harnici şi serioşi laolaltă, calităţi preţioase într-o ţară bogată precum Algeria noastră, unde trăiesc îndestulat atât meşteşugarii care, prin firea lor, nu se aşază şi nici nu dorm trei sferturi din an, cât şi arabii fatal işti şi contemplatori stupizi care mai degrabă mor de foame decât să muncească. Sudanul ar putea furniza Algeriei o parte din aceste braţe de muncă ce lipsesc cultivatorilor europeni de cereale pe câmpiile vaste, fete pentru fermă; într-un cuvânt, o clasă muncitoare foarte înzestrată pentru muncile la câmp pe timpul supărătorului anotimp al căldurilor. Aşa-numiţii *souata* (locuitori în Soufiil algerian), cărora neguţătorii din oraşele noastre algeriene le-au putut deja aprecia inteligenţa şi activitatea, au căpătat meritata reputaţie de comercianţi neobosiţi şi de călători îndrăzneţi. Odinioară, traseul de la R'dames la R'at le era familiar; au fost citaţi unii care, împinşi de firea lor aventuroasă, mergeau să-şi facă negoţul până la Kano, în statele regatului Houssa, în inima Sudanului (...). Interzicerea comerţului cu sclavi pe teritoriul algerian nu a împiedicat ca în Tunisia şi în Tripoli să se desfăşoare la scară largă, mai dezvoltat şi mai Vast decât înainte, pe motiv că acel curent ce se răspândise odinioară aici şi-a schimbat direcţia în folosul statelor limitrofe. Din punct de vedere filantropic, nu împiedicăm, deci, ca mii de fiinţe umane să fie puse anual în vânzare pe pieţele vecinilor noştri, ba dimpotrivă; şi, în acelaşi timp, noi favorizăm extinderea comerţului englez în detrimentul comerţului nostru. Desigur, sunt departe de a vrea să pun întrebarea grea a oportunităţii comerţului cu sclavi, chiar în sudul extrem al ţinutului nostru, pe care civilizaţia noastră l-a abolit cu motiv; oricine ar îndrăzni să intre în conflict ar atrage asupra lui toate anatemele filantropilor, căci doar ideea acestui odios trafic repugnă conştiinţei umane. Dar, ce s-ar putea practica, sau mai degrabă s-ar putea încerca cu perseverenţă, din punctul de vedere al interesului colonizării, al comerţului algerian şi al oazelor noastre din

Sud ce se depopulează, ar fi să găsim un mijloc practic de a utiliza aptitudinile celor din Souata, prin mijlocirea unei momeli oarecare oferite cupidităţii lor, pentru a reînnoda relaţiile cu Sudanul. Negrii, deja formaţi în spiritul ideilor noastre ne-ar putea da ajutor, servind drept intermediari între noi şi compatrioţii lor. Şi tuaregii ar fi interesaţi de această iniţiativă. Sudanul trebuie să ofere unele resurse ce ne sunt la îndemână, despre care nu avem o idee şi pe care le neglijăm din lipsa studiilor pe această temă sau din lipsa iniţiativei. Dacă, în ciuda distanţelor enorme de parcurs şi a infinităţii de alte dificultăţi materiale inerente ţării şi moravurilor locuitorilor ei, englezii îşi extind comerţul aici, asta înseamnă, evident, că obţin profit. Cum ar putea fi altfel?

După ce am văzut ce se petrece aici, în Souf, la Touggourt şi Ouargla, şi ce se povesteşte despre vechile relaţii cu Sudanul, după ce am văzut aceste frumoase oaze pierind sub invazia nisipurilor, pentru că elementul negru nu alimentează decât în secret populaţia şi nu acoperă golurile, am crezut de datoria mea de algerian să emit reflecţii pe care mi le-a sugerat această stare de lucruri. Dacă nu le consideră drept utopii, alţii le-ar putea studia mai bine decât mine şi să recurgă la o manieră mai convingătoare” (în Louis-Charles Féraud, principalul interpret al armatei, „Délivrance d’esclaves nègres dans le sud de la province de Constantine”, *Revue africaine* nr. 16, 1872, pp. 177 – 179).

Document 7 – Tehnica de razie (1872)

„Atman ne-a furnizat câteva detalii curioase despre comerţul cu sclavi care, în moravurile ţării, pare a fi un uzaj consacrat de obişnuinţă şi nu le pare atât de barbar şi de odios precum ne închipuim noi. În statele din Haoussa chiar, regii mărunţi ai diverselor provincii se războiesc adeseori ca să-şi asigure marfa umană pe care o schimbă cu tuaregii pentru produse din Africa Septentrională. Tuaregii tratează cu ei, le fac comenzi şi achită adeseori şi contravaloarea şi, îndată ce marfa e gata, sunt anunţaţi să

vină s-o ridice. Capturarea sclavilor este, se pare, reglementată de legile Sudanului. Cel care face capturarea are drept la o jumătate din pradă, iar cealaltă jumătate este luată de către suveranul ţării care are *oukil*, sau mandatari, însărcinaţi să supravegheze operaţiunile. Cel mai adesea, căpetenia plăteşte celui care a făcut captura jumătatea la care are drept şi păstrează prizonierul pe care-l alătură turmei de sclavi până când caravanele tuaregilor, aceşti negustori de sclavi negri ai deşertului, vin să trateze cu el şi să-l scape de marfa. Un negru este estimat la 80 de *koudi* (cauri); o femeie la 100. Un copil valorează mai mult pentru că, spun ei, este mai uşor să-l creşti după voinţele stăpânului –, educându-l. Cele două direcţii principale urmate de tuaregi pentru exportarea «mărfii» umane sunt prin Arouan, spre Maroc, şi prin R'at şi R'damès în direcţia Alger, Tunisia şi ţinutul Tripoli. Uşurinţa cu care s-a făcut acest comerţ, încă din cele mai îndepărtate vremuri, ne explică originea a numeroşi negri pe care-i întâlnim la Souf, la Tougourt şi la Ouargla. În rest, etnografia a trebuit să demonstreze că rasa numită Rouar a, ce populează aproape în întregime oaza din uedul Râr, provine din încrucişarea negrilor cu nomazii arabi. Dacă unii şi-au pierdut tipul caracteristic rasei negre, asta nu înseamnă că nu au păstrat urmele culorii generice şi ceva din caracterul servil al strămoşilor" (în Louis-Charles Féraud, „Délivrence d'esclaves nègres dans le sud de la province de Constantine", *Revue africaine*, nr. 16, 1872, pp. 175 – 176).

*

Document 8 – Sclavii Zouaoua (1859 – 1860)

„Găsim, în triburile de kabyli limitrofe confederaţiei Zouaoua (sau Gouaoua) câteva aglomerări de familii negre a căror origine şi istorie se leagă de politica urmată de paşalele din Alger vizavi de berberi. Negrii nu sunt numeroşi printre locuitorii din Djurdjura; în unele oraşe abia găseşti câţiva descendenţi ai foştilor fugari, ce trăiesc din munca lor ca nişte montaniarzi aprigi. Faptul are

explicaţia lui firească: preţul unui negru în oraşele cele mai apropiate variază între 200 şi 300 de duros. E de înţeles că, într-o ţară atât de săracă şi în care proprietatea s-a fărâmiţat, nimeni nu cumpără sclavi. De altfel, nimeni nu are nevoie, de vreme ce stăpânii acestui pământ foarte populat sunt adeseori forţaţi, şi ei, să caute de lucru la câmpie. Aşadar nu la marile căpetenii, posesori de vaste domenii în văile kabyle, se află familiile de negri.

În est (algerian), erau aduşi din sud, din pieţele din Biskra, Bou Saâda, Msila, de unde negustorii îi mânau până la Madjana. Uneori, când şefii mergeau ei înşişi să-şi vândă forţa pe pieţele nomazilor, aduceau la întoarcere câţiva negri.

Este sigur că în ultimii ani ai guvernării turce au fost introduşi puţini sclavi în Kabyliy, căci paşalele, ocupate exclusiv cu acţiunile lor maritime, se limitau doar la a supraveghea pieţele şi la a bloca astfel triburile cele mai turbulente. În vest, unde negrii formau adevărate colonii, provenienţa lor are legătură cu o migraţie, venită din Sidi Abed, din Oulad-Merdja de lângă Miliana, la instigarea guvernării turce. În epoca la care paşalele din Alger au făcut primele încercări de a domina triburile kabyle din regiunea occidentală, politica lor a fost obligată să fracţioneze şi să izoleze confederaţiile berbere. Au construit caravanseraiuri (Bouâra, Bour ni, Sebaou, Tizi-Ouzou), au instituit *makhzen*-uri (Nezloua, Am-raoua, etc.). Dar, în afară de această organizare generală care-l opunea pe arab *kabyl*-ului, au introdus un element cu totul nou, negrii (...). Negrii din Tala-ez-Zaouiya erau în jur de 400, iar tribul lor există şi astăzi (1859). Fostele ajutoare în Odjak sunt păstori, fierari şi măcelari, frecventează pieţele din valea Drâal-Mizan şi din Hamza, până-n Aumale (...). În rest, în regiunea Sebaou, ca şi în alte regiuni din Kabilya, soarta negrilor e cea pe care le-o hărăzise Coranul în acest sublim precept: «îmbrăcaţi-vă sclavii cu straiele voastre şi hrăniţi-i cu mâncarea voastră...» Viaţa lor era pretutindeni blândă. Ş, i astăzi pot fi găsiţi pe pământurile unde

străbunii lor au ajuns ca sclavi (...). Forma berberă a cuvântului «negru» este *Akli*, plural *Aklân*: un obicei ciudat cere ca atunci când copiii unei mame mor pe rând, cel de-al cincilea să primească numele Akli. Graţie acestui prenume, este ferit de boala ce i-a răpus toţi fraţii. De aceea pot fi găsiţi kabyli ce nu au niciun pic de sânge negru, dar se numesc Akli. În diversele triburi vecine regiunilor arabe, termenul *Tazmal t*, forma kabylă pentru arabul *Zmâla*, se regăseşte frecvent, în special în uedul Sahel şi în Kabylia de Babor. În tribul Beni-Menasser, această altă Kabylie, există şi o colonie formată din negri evadaţi de la stăpânii lor, originari din Oran. Au venit să ceară azilul inviolabil pe care legea ospitalieră a kabylilor le-o oferea exilaţilor şi fugarilor. Principalul sat alcătuit aproape exclusiv din negri este El-Malayan (la marabu din Ai t Hafein) al căror patronim este Imersag, de la numele bunicului Herzoug (Fericitul). Cel de-al doilea este Ididjin (de la verbul «a veni»: subînţeles de la vest), iar între ei îşi spun Ibouramehri" (Baron H. Aucapitaine, *Revue africaine*, 4, 1859 – 1860, pp. 73 – 76).

Document 9 – Preţul tăcerii (1894)

Jules Gervais-Courtellemont (1863 – 1931) a fost fotograf. La sfârşitul secolului al XIX-lea a fost autorizat să viziteze Meca, nu fără ca mai înainte să îmbrăţişeze religia islamică, adoptând numele de Hadj Abdallah. Aşadar a descris cu o privire de convertit ceea ce a văzut în timpul pelerinajului din 1894. La reîntoarcerea de la Meca, a fost făcut Cavaler al Legiunii de Onoare pentru „misiunea lui oficială" dusă la bun sfârşit la Meca în circumstanţe excepţionale. Avea mai multe funcţii?

Adevărul mă obligă să spun că această prea puţin seducătoare aparenţă [a femeii de la Meca comparată cu o rasă de călugăr] ascunde adeseori persoane foarte frumoase, din Circazia ca şi din Persia, din Abisinia, din Siria şi din Egipt, la Meca nu trebuie să vină doar hidoşeniile... mai ales în calitate de sclav. Căci sclavia persistă în Hedjaz şi nimeni nu se plânge. În fond, viaţa

sclavilor este foarte blândă. Sunt trataţi mai degrabă ca nişte copii, adică; datorează o supunere pasivă şi iară replică stăpânului şi, aşa cum un tată mai pătimaş îşi loveşte copiii peste faţă, la fel şi stăpânul irascibil va merge până la a-şi pălmui sclavul, dar niciodată mai departe. Legea este formală: este riguros interzis să loveşti un sclâv sau să-i aplici vreun rău tratament. Coranul nu admite abateri, iar pedeapsa pentru orice contravenţie la această lege este inexorabilă. Daci mai adaug şi că, înainte de a cumpăra un sclav, uzanţa voia ca viitorul stăpân să-l întrebe în primul rând: «Vrei să mă serveşti?», şi că, dacă răspunsul este negativ, nimic în lume nu-l putea constrânge iar târgul era imposibil de încheiat, se va vedea că sclavia este considerabil temperată în Arabia contemporană" (în Jules Gervais-Courtellemont, *Mon voyage à La Mecque*, pp. 122 – 123).

Document 10 – Sclavi la Kenadsa (începutul secolului al XX-lea)

Iată o mărturisire făcută în timpul vieţii de Isabelle Eberhardt, femeie de origine rusă cu un destin unic, care a murit din dragostea ţi pasiunea pentru Algeria deşi nu avea încă 27 de ani. Născută în Elveţia, la 17 februarie 1877, ea a adoptat un pseudonim de călător arab, Mohamed Saadi, ca să se abandoneze fără nicio rezervă civilizaţiei islamice ale cărei frumuseţi le împărtăşea, ca şi arabii, fie că erau sublime sau tragice, în mai 1897, Isabelle a debarcat în Algeria, la Annaba, în această ţară aflată pe atunci sub dominaţie franceză, dar care părea că-şi începuse deja metamorfozarea. Din acest sud al Oranului, unde avea să moară înecată într-o zi de octombrie 1904, a descris întâlnirea cu sclavii negri din Kenadsa, în apropiere de Bechar, o citadelă a deşertului pe care o comandau la acel moment şefii zaouiya, un soi de celule ale islamului popular pe atunci în exerciţiu.

„Să fii mereu înconjurat de feţe negre, să le revezi în fiecare zi, să râu auzi decât vocea subţire a sclavilor cu accent tărăgănat, este prima mea impresie de zi cu zi la

Kenadsa, o impresie ciudată şi puternică. În afară de câteva rare familii de berberi, toţi locuitorii din cetate sunt harratini negri. La *zaouiya*, elementul sudanez adaugă o notă de depopulare mai îndepărtată.

Fii ai captivilor din triburile Souah şi din Mossi, părinţii acestor sclavi au venit la Kenadsa după lungi suferinţe şi peregrinări complicate.

Prinşi mai întâi de cei din rasa lor în cursul nesfârşitelor lupte dintre sate şi regii mărunţi ai negrilor, au fost vânduţi traficanţilor mauri, apoi au ajuns în mâinile tuaregilor sau ale Chaamba care, la rândul lor, i-au pasat berberilor.

Urmaşii lor nu au păstrat limba ţării lor de origine, pe care doar câţiva bătrâni o mai înţeleg. La Kenadsa, toată lumea vorbeşte arabă. Idiomul berber, *chelha*, atât de răspândit pe frontiera Marocului, este şi el necunoscut aici.

Sudanezii din *zaouiya*, în măsura în care sângele le-a rămas pur, sunt robuşti şi adeseori frumoşi, de o frumuseţe pe deplin arabă ce contrastează într-un mod aparte cu negrul de abanos al pielii lor. Cei rezultaţi din metisajul cu harratini sunt, dimpotrivă, de obicei slabi şi urâţi, cu feţe ascuţite, cu membre subţiri şi disproporţionate.

Impresia neliniştitoare şi respingătoare pe care o provocau negri asupra mea provine aproape doar din mobilitatea singulară a feţelor lor cu ochi vicleni, cu trăsături permanent agitate de ticuri şi grimase. Este o impresie irezistibilă de nonumanitate, de non-apartenenţă animală pe care o resimt pueril, în primul rând în faţa fraţilor mei negri.

Singur printre sclavi, purtătorul cheilor, omul de încredere al lui Sidi-Brahim, Ba-Mahamadou sau Salem, îmi este simpatic. Este un sudanez înalt şi liniştit, cu chipul brăzdat de semnele fierului înroşit. Poartă straie de o albeaţă strălucitoare sub un burnuz negru. Pe chipul şi în gesturile lui, ca şi în trăsăturile regulate, nu are nimic din oamenii-maimuţă, ce se strâmbă şi sunt vicleni, nimic din

acea şiretenie animalică ce serveşte drept inteligenţă negrilor.

Ba-Mahamadou se deosebeşte de ceilalţi negri. El stăpâneşte, în fundul sufletului său, sau în cultura lui de sclav, secretul gesturilor grave şi al atitudinilor respectuoase. Asemenea sentiment nu este al servituţii deprimante. Pune nobleţe în saluturile lui. De obicei, negrii nu ştiu să salute.

De fiecare dată când Ba-Mahamadou se prezintă în faţa musulmanilor albi, începe prin a se înclina de trei ori în faţa lor şi nu se apropie decât desculţ, lăsându-şi papucii la uşă. Totuşi, simţul respectului pe care-l are nu-l face cu nimic mai umil.

Ar fi interesant de scris un studiu despre sclavii ce trăiesc aici. Ca să încerci să faci asta ar trebui să nu ai nici prejudecăţi de stânga, nici de dreapta, să faci istorie naturală dar şi istorie socială. Ar trebui, simt asta, să te debarasezi de prejudecata raselor superioare şi a superstiţiilor raselor inferioare.

Aproape toţi aceşti sclavi au case în cetate, grădini, mai ales de palmier, şi chiar mici turme. Vând lână, carne, curmale, pe cont propriu, dar rămân obligaţi să muncească pentru stăpânul lor.

Ca să se căsătorească, trebuie să ceară autorizaţia şefului din *zaouiya*, dar la ei acasă sunt stăpâni, «caid în casa lor».

Duc astfel o dublă existenţă de oameni aproape liberi afară, şi de sclavi la *zaouiya*, unde funcţiile sunt, de altfel, distribuite destul de vag" (în *Un Voyage oriental*, pp. 146 – 147).

*

Document 11 – Suprimarea uzanţei sărutării mâinii în Tunisia, conform scrisorilor trimise de consulul general al Franţei, Schwebel, către ministrul Afacerilor Străine, în 1836

Tunis, 31 mai 1836

De la Schwebel, Consul General al Franţei la Tunis

Către Thiers, ministrul Afacerilor Străine, Paris

„Am fost anunţat că o navă de comerţ îşi va întinde pânzele astă-seară către Marsilia. Profit în grabă ca să am onoarea de a informa pe Excelenţa Voastră despre sosirea mea la Tunis, care a avut loc alaltăieri dimineaţa, după o navigare de cinci zile pe frumoasa fregată *Iphigenia*, la bordul căreia se afla MM. Ferd. de Lesseps şi de Rabaudy, căpitan al vasului care merge în Levant ca să ia conducerea taberei noastre.

După ce l-am anunţat ieri pe bei că voi merge astăzi ca să-i dau scrisorile mele de creanţă, am fost de dimineaţă la Barde (Bardo), însoţit de dl. Deval, de dl. Rabaudy, de dl. Perseval, comandant pe *Iphigenia* şi de o parte a statului său major. Beiul m-a primit în sala unde în fiecare dimineaţă face dreptate în audienţele publice. Le dreapta lui se afla fiul său, Ahmed, bei al taberei, şi alţi membri ai familiei. La stânga era Saheb Tapa, prim-ministru, şi câţiva mauri cu titluri. Apropiindu-mă de bei la câţiva paşi, mi-am făcut reverenţa în stil european şi m-am aşezat fără a-i săruta mâna. Omisiunea acestui ceremonial i-a schimbat într-o clipă dispoziţia beiului, lucru ce i se putea citi pe chip, trăsăturile i se alungiră şi păru brusc stupefiat şi, după ce i-a adresat câteva cuvinte lui Saheb Tapa, şi-a exprimat prin intermediul interpretului surpriza pe care i-o provocase faptul că uitasem acest obicei pe care-l respectă toţi consulii, şi-mi ceru o explicaţie. I-am răspuns că nu uitasem, ci aşa fusesem autorizat de guvernul regelui care a considerat că o etichetă instituită la curţile creştine şi chiar la Constantinopole nu se potrivea delţe cu demnitatea de reprezentant al Naţiunii Franceze, nici cu poziţia pe care trebuie-s-o ocupe acesta la Tunis şi nu mai putea să dureze mult. Beiul îmi spuse atunci că obiceiul în chestiune data dintr-un timp imemorial şi că pentru el devenise un drept pe care trebuia să şi-l susţină şi de care nu admitea să fie privat, că protesta împotriva suprimării lui şi că se va adresa direct la guvernului regal şi, în aşteptare, chestiunea rămânea în

suspans. După această explicaţie de dinaintea înmânării scrisorii regelui, beiul, mai calm, se informă despre sănătatea Majestăţii Sale şi a familiei regale şi păru să asculte cu interes detaliile pe care i le-am oferit în această privinţă şi cele despre călătoria prinţilor noştri în Germania.

După audienţa de la bei, i-am făcut o vizită fiului său, Sidi Hadem, şi lui Saheb Tapa; şi unul şi celălalt m-au primit bine şi nu au lăsat să se vadă neplăcerea pe care o simţiseră faţă de ceea ce se petrecuse la audienţa tatălui.

Senzaţia pe care a produs-o la Bardo omiterea sărutării mâinii din partea-mi a lăsat să se vadă câtă importanţă dau maurii acestei etichete ce le flatează orgoliul, umilindu-i pe creştinii care continuă să fie ţinta urii şi a dispreţului majorităţii dintre ei. În ciuda acestui fapt, şi oricât de vie o fi fost neplăcerea pricinuită beiului de această noutate, nu cred că el vrea să mai continue în vreun fel ceea ce a zis în primul moment al indispoziţiei sale. Se va resemna când se va convinge că eu nu m-am eliberat de această umilitoare etichetă decât cu autorizarea guvernului meu”.

Tunis, 5 iunie 1836.

De la acelaşi către acelaşi

„Sunt capabil astăzi să completez ceea ce am avut onoarea să vă comunic pe tema suprimării sărutării mâinii, informând-o pe Excelenţa Voastră că beiul, aşa cum am prevăzut, s-a resemnat la abolirea uzanţei fără o discuţie ulterioară. Iată ce s-a petrecut în acest sens:

A doua zi după audienţa mea, aflând despre întoarcerea la Bardo a domnului Raffo, pe care pescuitul de ton îl îndepărtase de Tunis de mai multe zile, l-am trimis pe dl. Duchenoud la el ca să discute mai ales câteva reclamaţii aparte, apoi pentru a căuta să afle dacă, şi cum, dorea beiul să dea o continuare la ceea ce-mi spusese despre suprimarea sărutării mâinii, şi să obţin o explicaţie despre sensul pe care-l clădea acestor vorbe – «lucrurile rămân în suspains» – pe care le spusese. În urma discuţiei

pe care cancelarul meu a avut-o cu dl. Raffo, şi în care acesta din urţnă căutase să atenueze impresia pe care o făcuseră asupra mea vorbele stăpânului său, mi-a adresat, chiar în aceeaşi zi, o invitaţie a beiului de a merge la Bardo ca să primesc o explicaţie pentru ce mă interesa. După ce m-am asigurat că fusesem chemat la o întrevedere cu beiul, am mers la 4 la Bardo şi, când acest suveran a părăsit Sala Dreptăţii şi s-a întors în apartament, am fost introdus la el de dl. Raffo. îl avea cu el pe fiul lui, Ahmed, pe fostul Saheb Tapa şi Chakir şi pe Saheb Tapa Mustafa. Îndată ce m-am aşezat, beiul mi se adresă şi-mi spuse că, luând cunoştinţă de scrisorile regelui, a găsit cele mai mulţumitoare asigurări pentru continuarea sentimentelor de prietenie şi de bunăvoinţă ale Sfintei Maiestăţi, pentru care, la rândul lui, ar face tot ce i-ar sta în puteri ca să întreţină buna armonie existentă între cele două naţiuni şi, ca o consecinţă a acestei dorinţe, se va abţine de la orice obiecţie împotriva abolirii sărutării mâinii, văzând că acest ceremonial displace guvernului regal şi că, de altfel, nu punea mare preţ pe menţinerea acestui obicei, deşi exista de foarte mulţi ani, obicei din care nu rezulta nici diminuarea, nici creşterea consideraţiei sale şi a puterii. Adăugă apoi că, în ce priveşte expresia pe care o folosise – «Lucrurile rămân în suspans» –, vorbele nu aveau legătură decât cu acest unic aspect al etichetei care, fiind acum scos din discuţie, trebuiau considerate ca neavenite. După această explicaţie i-am spus beiului că vedeam cu plăcere că a abandonat o uzanţă pe care guvernul regelui o considera contrară demnităţii agenţilor lui la Tunis şi a cărei suprimare nu însemna o diminuare a consideraţiei regelui faţă de el, că Maiestatea Sa era prietenul cel mai sincer, că dispoziţiile binevoitoare pentru care primise o dovadă nu demult rămâneau aceleaşi, şi că-l rugam să creadă că-mi dădeam toate silinţele pentru ca felul în care mă purtam şi toate relaţiile mele cu el să fie pe măsura sentimentelor suveranului meu.

În timpul acestei discuţii, trăsăturile beiului nu s-au

înseninat niciun moment, nu mi-a aruncat nicio privire binevoitoare, nicio vorbă bună, şi sunt convins că indiferenţa de care a dat dovadă faţă de ceremonialul abolit nu a fost decât una simulată, că simţea o mare furie. În ciuda acestor lucruri, a ştiut să se stăpânească şi să anunţe în aceeaşi zi consulului din Sardinia, care venise să-l vadă, că se dispensa de sărutarea mâinii, la fel pentru toţi consulii ce aveau legături cu Franţa, eliberaţi pe viitor de acest ceremonial umilitor” (în Pierre Grandehamp, „Suppression du baisemain des consuls à la cour du bey de Tunis”, *Revue africaine*, nr. 62, 1921, pp. 335 – 339).

Suprimarea sărutării mâinii, aţa cum este prezentată de consulul Schivebel, urmează, la un secol distanţă, după un incident destul de comic referitor la consulul precedent, Jean-Lenis Gautier, căruia beiul din Tunis, Ali Paşa, îi impusese sărutarea mâinii. În urma acestui eveniment avură loc mai multe Consilii ale Naţiunii, dintre care cele din 9 – 10 martie 1740. Ele au apreciat că această uzanţă trebuia respinsă de consulii Franţei. La I4: mai 1740, acelaşi Jean-Louis Gautier a fost, totuşi, constrâns să se execute în faţa beiului cu riscul de a declanşa o gravă criză diplomatică, fapt despre care vorbesc mai multe scrisori ale consulului contrariat. Aşadar a fost nevoie de un secol pentru ca ritualul să dispară pentru totdeauna la Bardo.

*

Document 12 – Extras din scrisorile pe care Lady Lucie Duff-Gordon (1821 – 1869), burgheză englezoaică atinsă de tuberculoză şi care se îngrijea în Egipt, i le trimitea soţului ei rămas în Anglia

„Pe de altă parte, totul este profund întristător: chipurile, înfăţişarea ţinutului, murdăria oamenilor, oribila lor sărăcie şi cruzimea cu care li se aplică lovituri băieţeilor şi fetiţelor ce au aici sarcina de a munci, precum calfele de zidari irlandezi de la noi. Asta este prima mea impresie despre Egipt (*Scrisori. din Egipt*, p, 28) (…) Am o sclavă negresă, o sclavă adevărată. I-am privit urechile micuţe şi m-am mirat că nu fuseseră găurite. Probabil că

ea şi-a închipuit c-aş fi vrut să le aibă aşa. S-a aşezat pe jos, aproape de mine şi, într-o clipită, a fost din nou în picioare arătându-mi urechea pe care o străpunsese cu un ac mare: «E bine, doamnă?» Această biată creatură are 8 ani. Aproape că mi s-a făcut rău imediat. Ce teroare a redus această minte tânără la o asemenea hotărâre? Mi-a mărturisit că, în primele zile, credea c-aveam s-o mănânc; acum se teme să nu renunţ la ea (...). A.fost trimisă la Khartoum drept cadou pentru consulul general al Americii ce nu avea servitoare acasă. A venit să mă caute ca să mă duc s-o văd şi, când am văzut biata creatură înspăimântată de tratamentele violente ale bucătăresei şi ale surugiului, am zis că o iau imediat (...). Plânge cu hohote când Omar îi spune că nu e sclava mea. Este liniştită şi foarte blândă, biata mititică sălbatică! Dar e mai neagră decât abanosul. Servilismul absolift al acestei mici fiinţe mă copleşeşte; n-are nicio umbră de voinţă proprie. Pp. 61 – 62) (...). Micul meu Ahmed, care este conducător de măgari şi sclav şi care este fiinţa cea mai mică şi mai liniştită pe care ai putea-o vedea vreodată, m-a rugat să-l iau cu mine în Anglia sau în vreun *beledfrangi*, şi pretutindeni unde voi merge. Aş, vrea ca R. să-l poată vedea; ar fi tare uimită de feţişoara lui brună, atât de fina, şi de ochii lui de veveriţă (p. 192) (...). Ne-a lovit o mare căldură; nu putem ieşi la orele amiezii, Este foarte cald. Am văzut opt negri care înotau şi ţopăiau în apă, cu pielea lor lucioasă ca de vidră udă. Aparţin *gellab*-ului sau sunt de pe vaporul unui negustor de sclavi pe care-l văd de aici (pp. 136 – 137) (...). Noul servitor negru ce trebuie să sosească la mine este, mi se spune, un creştin copt, lucru neobişnuit de vrtme ce vine din Darfour, ţinut mahomedan. Mabrouk îmi convine din ce în ce mai mult, are un caracter excelent şi o inimă bună; m-am ataşat cu adevărat de el (p. 286) (...) Mi-a fost adus micul servitor din Darfour; este foarte inteligent (...) în curând îşi schimbă dinţii de lapte. La prima întrevedere nu mi-a plăcut; mă temeam să nu fie morocănos, dar era din cauza fricii (...). Acum, că a scăpat de ea, vine mereu

ţopăind să se joace cu mine. Este extrem de inteligent şi are o mutriţă simpatică de copil negru (p. 288). (...). Mă simt foarte bine cu cei doi servitori ai mei; Mabrouk spală foarte bine şi e şi bun bucătar. Copilul din Darfour îmi este, cu puţinele lui mijloace, cameristă şi valet" (p. 296) (*Scrisori din Egipt 1862 – 1869*, Ediţia Payot & Rivages, „Voyageurs Payot", 1996).

*

Document 13 – Un aboliţionist marocan (sfârşitul secolului al XIX-lea)

Dacă Ahmedibn Khaudăn-Nasiri (născut la Salé, mort în 1897), autor al Kitab al-Istiqţa, a fost un aboliţionist înnăscut. Bazându-se pe contradicţia inerentă sclaviei în cadrul musulman – interzis de Coran –, istoricul marocan scrie în toate scrisorile:

„Am văzut, după faptele istoricilor referitoare la Sudan pe care le-am povestit anterior, că locuitorii acestei ţări au adoptat de mult religia islamică, că erau socotiţi printre musulmanii cei mai tradiţionalişti, şi că aveau mai mult decât orice alt popor pasiunea studiului şi a venerării savanţilor. Această stare de spirit era foarte răspândită în ţările limitrofe Maghrebului şi cunoscută în lumea întreagă. Acest adevăr istoric arată îndestul monstruozitatea acestei practici nefericite care, de multă vreme, s-a generalizat în întreg ţinutul Maghrebului; vorbesc de plaga socială care a fost sclavia negrilor originari din Sudan, oricare ar fi fost confesiunea rasei căreia-i aparţineau, musulmană sau păgână, adu-ţi în fiecare an, în număr mare, ca nişte turme, ca să fie vânduţi la lictaţie precum animalele de povară, sau într-un mod şi mai indecent, pe pieţele din oraşele şi satele Maghrebului. Fără ruşine, oamenii închid ochii la această crimă ce se comite în văzul tuturor de mai multe generaţii, încât masa poporului crede că originea legală a sclaviei stă în întunecimea tenului şi în provenienţa sudaneză. Pentru Dumnezeu, e una dintre practicile cel mai abominabile şi mai grave în materie de religie, căci aceşti negri sunt

musulmani şi, prin urmare, se bucură de aceleaşi drepturi şi se supun aceloraşi îndatoriri ca şi noi. Admiţând că printre ei ar exista şi politeişti, sau adepţi ai unei alte religii; decât islamul, majoritatea este de confesiune musulmană la ora actuală, şi chiar cu mult înainte. Or, în dreptul canonic, orice judecată dogmatică trebuie să se sprijine în majoritatea cazurilor pe speţa pe care o determină. Şi, admiţând chiar că această majoritate renunţă în cazul prezent, şi că islamul şi păgânismul să fie egal ca număr şi ca valoare în aceste ţinuturi, cine ne-ar putea informa la modul exact în privinţa provenienţei acestor negri puşi în vânzare, şi dacă sunt dintr-o rasă păgână sau de o rasă musulmană?

În principiu, toţi oamenii sunt, prin natură, de condiţie liberă şi scutiţi, în consecinţă, de orice acuză de aservire; aşadar, oricine neagă libertatea individuală, neagă acest principiu fundamental. Declaraţiile pe care le fac importatorii şi negustorii de sclavi pe această temă sunt îndoielnice, fiindcă e lucru stabilit şi cunoscut de toată lumea că vânzătorii, în general când e vorba să-şi plaseze marfa, nu se dau înapoi să mintă ca s-o laude peste măsură şi să-i atribuie calităţi imaginare, şi că cei ce se dedau la comerţul cu sclavi, în mod special, merg prea departe pe această cale. De altfel, toţi cei ce se dedau la această meserie josnică sunt, aşa cum o vedem, nişte oameni fără credinţă, fără moralitate şi fără religie. Vremurile sunt aşa cum sunt iar oamenii în mijlocul cărora trăim sunt cei pe care-i vedem! Nu trebuie să ne încredem mai mult nici în spusele sclavilor înşişi în ceea ce priveşte condiţia lor, după cum spun juriştii, dată fiind diversitatea circumstanţelor şi interesele în această privinţă. E posibil, în fond, ca vânzătorul să-i fi supus anterior la tortură ca să nu spună nimic ce ar putea aduce atingere legitimităţii acestui trafic; se poate, de asemenea, ca sclavul pus în vânzare să fi avut tot interesul să iasă din posesia fostului stăpân prin toate mijloacele posibile, şi să-l intereseze prea puţin să-şi atribuie servitutea în faţa dorinţei de a se vedea

vândut de urgenţă; e posibil să existe şi alte interese de acest gen, ceea a r necesita mult spaţiu pentru enumerare.

Pe de altă parte, este de notorietate publică (fondat pe mărturisirea oamenilor demni de crezare) că triburile din Sudan, la ora actuală – şi chiar mult înaintea vremii noastre – tac incursiuni unii la alţii, departe de ţinutul tribului lor. Aceste triburi acţionează ca şi triburile din iMaghreb ce comit acte hoţie: furturi, razii, jefuirea turmelor, atacuri armate, la întâlnirea cu fraţii lor de sânge. Oameni aceştia sunt, totuşi, proveniţi cu toţii din musulmani; dar absenţa religiei şi a autorităţii îi împitige la aceste crime.

Prin urmare, cum şi-ar putea permite un om ce nu are nici cel mai mic scrupul în privinţa religiei sale să achiziţioneze astfel de persoane de această condiţie? Cum ar putea avea curajul de a lua femeile lor drept concubine atunci când nu trebuie niciodată, după lege, să aibă relaţii intime cu cele a căror condiţie este îndoielnică...?” (în *Kitab* al-*Istiqţa*, vol. V, *Saadienii*, p. 229. Traducere de Mohamed An-Na9 iri [chiar fiul autorului, şi Ahmed An-Naţiri], 1936, în *Arhive marocane*, vol. XXXIX).

Document 14 – Testamentul unui abolţionist marocan (secolul al XX-lea)

j

Pentru a contrazice documentul precedent (nr. 13), iată testamentul unui notabil din Tanger ce arată că sentimentul „abolţionist” progresase în timpul în care Tangerul era sub administraţia internaţională.

Administraţia internaţională a zonei Tanger

Serviciul conservării proprietăţii funciare

Copie certificată a actelor depuse în arhivele Conservării Funciare

Mohamed C. – licenţiat în litere, licenţiat în drept, diplomat cu studii superioare de limbă şi literatură arabă şi de drept musulman. Brevetat şi cu diplomă pe limba arabă. Brevetat în kabylă şi cu diplomă pe dialectele berbere. Diplomat al Camerei Naţionale de experţi

traducători juridici din Franţa. Laureat al Facultăţii de Drept din Alger. Interpret autorizat pe lângă Jurisdicţia Internaţională a zonei din Tanger englezo-arabă-berberă-spaniolă-francezo-italiano-portugheză.

TRADUCERE

Elogiu singurului Dumnezeu!

Excelenţa Sa, eminentul faqih, virtuos şi glorios vizir, mendub al Maiestăţii Sale sherifiene, Sidi El Hadj X.

Prevăzând momentul când se va afla în faţa lui Allah – fie preamărit! –, diruia speră să-i merite iertarea, şi pregătindu-se de moarte fără să aştepte ca aceasta să-l lovească subit, supunându-se recomandărilor imediate privind utilitatea testamentului edictat de Profetul lui Allah – Dumnezeu să pogoare asupra lui binecuvântarea şi iertarea!

După ce şi-a declarat dragostea faţă de Dumnezeu şi sinceritatea misiunii profetice a lui Allah, eveniment necesar şi ineluctabil pentru orice fiinţă vie, a decretat că va împărţi, din toate bunurile ce-i compun succesiunea, de orice natură şi importanţă ar fi, mobile sau imobile:

O treime, cu rezerva sarcinilor specificate mai jos şi instituite înfavoarea sclavilor săi ce trăiesc sub acoperiş şi desemnaţi special mai departe, dintre care o treime va fi în totalitate atribuită exclusiv nepoţilor de sex masculin, proveniţi de la fiul său, eminentul şi distinsul faqih Sidi Ahmed, delegat de Marele Vizir, însărcinat cu funcţii de prim calif al mendubului Sfintei Maiestăţi sherifiene – Dumnezeu să-l facă triumfător! – în zona Tanger, adică tinerii Omar, rezultaţi din unirea lui cu soţia Seyda Zineb, şi Mohamed, din unirea cu soţia lui Seyda Fatma, amândoi în viaţă azi, şi toţi ce se vor naşte, dacă aşa binevoieşte Dumnezeu.

Aceste bunuri vor intra în deplina şi legitima lor proprietate şi oricare dintre ei va ajunge la maturitate va putea dispune de ea după cum îi e voia, cu condiţia, totuşi, de a-l consulta în prealabil pe tatăl lor şi de a obţine o autorizaţie din partea lui pentru orice acţiune referitoare

la bunurile despre care este vorba, atâta vreme cât tatăl va fi în viaţă. După moartea acestuia din urmă, orice legatar major va putea dispune de bunurile ce fac obiectul prezentului testament fără a mai trebui să recurgă la autorizaţia cuiva. În caz de deces al unuia dintre moştenitori, totalitatea bunurilor moştenite va reveni fraţilor supravieţuitori.

Se va atribui legatarilor sus-amintiţi un total de bunuri constituind o treime succesorală, adică totalitatea palatului Marchan, unde se află reşedinţa autorului testamentului, la care, una dintre porţile principale poartă acum nr. 2, cu toate casele şi construcţiile ridicate pe acest teren, exceptând casa dată anterior de autorul testamentului fiului său, faqih Sidi Ahmed, citat anterior, tatăl nepoţilor şi legatarilor citaţi, ale cărei graniţe sunt precizate în actul de donaţie ce se află în posesia numitului donator.

Dispoziţia succesorală nu cade nici asupra acestei din urmă locuinţe, nici asupra pavilionului asupra căruia autorul testamentului a constituit un drept de uzufruct viager (*omra*) în favoarea sclavilor săi mai jos menţionaţi, până la decesul beneficiarilor, aşa cum se va preciza mai departe.

De asemenea se va atribui, din numărul bunurilor lăsate prin testament în termenii prezenţi, tot ce conţine grădina în care se află reşedinţa autorului testamentului, ca şi toate casele şi construcţiile şi mobilele, obiectele de mobilier din numita locuinţă, lenjerie şi accesorii, provizii şi toate celelalte bunuri ce se găsesc acolo la momentul decesului autorului testamentului şi susceptibile de a se numi „bunuri”, exceptând ceea ce se află în casa donată lui faqih Sidi Ahmed citat anterior, ce rămâne proprietarul acesteia din urmă.

Autorul testamentului a cerut, dincolo de asta, şi actul celor pe care-i declara eliberaţi postmortem, cei. 14 sclavi ce urmează: Hadja Mbrouka, ten negru, membre subţiri şi talie medie; Farha, piele uşor brună, talie zveltă;

Henia, piele brună, talie medie; El-Ghalia, uşor brună, talie peste medie; ZeKoua, corpolentă, ten alb, talie medie; Zahra, membre subţiri, piele uşor brună; Mahjouba, talie mică, ten alb; El Khili, piele brună spre negru, talie mică; Saada, talie zveltă, piele neagră; El-Anbar, talie zveltă, ten alb; Massaoua, piele brună spre negru, talie mică; Mbirika, piele neagră, talie zveltă; Daouia, piele brună, talie mică; Fatima, corpolentă, piele neagră, talie mică.

Eliberare perfectă şi legală ce leva consacra libertatea după moartea stăpânului, conform principiilor şi regulilor eliberării postmortem.

Printre altele, el dispune că nu vor face parte din bunurile alcătuind treimea succesorală sus-menţionată, spre a *fi* atribuite celor din urmă, cu titlu de donaţie testamentară, toate bijuteriile, veşminte şi lenjerie, şi declară a constitui. În favoarea lor un drept de uzufruct viager (*omra*) asupra întregii grădini îngrădite în marea curte citată anterior, numita grădină fiind delimitată de un zid lângă terenul pe care sunt clădite salonul-belvedere şi celelalte clădiri, de intrarea casei ce a făcut obiectul donaţiei, amenajată pe terenul pe care se ridică grajdul din curtea unde se află reşedinţa autorului testamentului.

Beneficiarii sus-numiţi ai acestui drept de uzufruct viager se vor bucura de el până se recăsătoresc sau decedează. Dacă una dintre ele se recăsătoreşte, beneficiarii rămaşi vor păstra dreptul. La decesul tuturor beneficiarilor, sau după ce se recăsătoresc, curtea şi tot ce conţine vor reveni, cu titlu de moştenire treimii succesorale sus-numite, nepoţilor autorului testamentului citat anterior şi se vor supune aceloraşi dispoziţii.

Se va da numiţilor sclavi tot ce va fi necesar pentru cheltuielile lor şi pentru nevoile alimentare şi de vestimentaţie, pe toată viaţa, conform uzanţei, fără abuzuri sau restricţii, după estimarea executorului testamentar desemnat la sfârşit. Sumele necesare pentru a face faţă acestor cheltuieli vor fi prelevate din beneficiile bunurilor alcătuind treimea succesorală moştenită. În cazul

căsătoriei sau decesului uneia dintre ele se va preleva din aceleaşi venituri o sumă adecvată pentru a face faţă cheltuielilor de nuntă sau de înmormântare, după estimarea numitului autor de testament.

Dacă una dintre ele se căsătoreşte, sau pleacă fără consimţământul numitului executor testamentar, nu va mai avea niciun drept asupra celor menţionate anterior.

Restul veniturilor din bunurile alcătuind treimea succesorală lăsată moştenire va reveni legatarilor numitei treimi.

După căsătoria sau decesul tuturor sclavelor eliberate postmortem, totalitatea veniturilor din prezentul testament va reveni beneficiarilor.

Autorul testamentului constituie, ca executor testamentar al dispoziţiilor prezentului testament referitor la sclavele eliberate postmortem pe fiul său, faqih Sidi Ahmed, citat anterior, care-i va asigura executarea în conformitate cu ce s-a decis mai sus, fără control exercitat de altcineva; pe lângă altele, îi conferă facultatea de a denumi o altă persoană, la alegerea lui, care să îndeplinească în întregime sau parţial dispoziţiile anterioare.

Autorul testamentului îşi interzice pe mai departe orice revocare a prezentului testament, astfel încât o revocare oarecare ce ar interveni dinspre partea sa ar trebui considerată ca o coroborare a termenilor numitului testament, un asemenea act fiind considerat nul şi neavenit.

Autorul testamentului a avut în vedere, prin acest act, să facă pe placul Domnului şi să merite generoasa-i recompensă şi favorurile de pe lumea cealaltă. Şi

Dumnezeu nu lasă niciodată fără răsplată actul prin care cineva face binefacere şi nu dezamăgeşte niciodată pe cei ce-şi clădesc speranţa pe El!

Succesiune, declaraţii, numiri, eliberare, uzufruct viager, donaţie şi numire a executorului testamentar

săvârşite, cărora autorul testamentului le cunoaşte importanţa.

Drept pentru care s-a încheiat prezentul act, adăugat şi completat în prezenţa declarantului, în deplină cunoştinţă de cauză, fapt cunoscut de subsemnaţii notari, în data de 29 qi da 1364, adică 5 noiembrie una mie nouă sute patruzeci şi cinci.

Parafele celor doi notari asistenţi.

Act autentificat de cadiul din Tanger.

Parafa şi sigiliul lui şi Mohamed R.

Pe margine: „Act transcris în data de 29 qi da 1364 – 3 noiembrie 1945 – P 19 – Nr. 29 – Registru al Succesiunilor, vol. 9”.

Pentru traducerea conformă cu originalul, făcută la cererea celui interesat, spre a servi şi a fi aplicat legal. Tanger, 31 decembrie 1945.

Interpretul judiciar, şeful biroului de interpreţi la tribunalul mixt. Semnat: Charif.

Copie certificată conform cu originalul la cererea lui şi Ahmed X., ministru onorific al S.M. charifiene, Tanger, 13 noiembrie 1956.

3

Trei coduri ale sclaviei pe pământul Islamului i – la moudawwana de ibn el-qasim

Extrase din Moudawwana lui Ibn el-Qasitn, conform recenziei lui Sah noun analizată de G.-H. Bousquetân Analele Institutului de Studii Orientale, Alger, 1960 – 1961, pp. 73 – 165, cu anexe deMuhammad Diakbo, L’Esclavage en islam et ies ḥadīths de 1 imam Shaft-i.

Despre Războiul Sfânt – Locul sclavilor în cadrul schimburilor de prizonieri, al vânzărilor, al trocului şi al rezolvării conflictelor:

Articolul 1 – Este dezaprobat a ucide, pe pământ inamic, femei, copii, bătrâni, călugări; nu sunt jefuiţi aceştia din urmă…

Articolul 2 – Sclavul (musulmanului) negru sau redus la servitute este protejat prin lege.

Articolul 3 – Necredincioşii din Dar al-Harb (textual „Casa Războiului”, sau ţările nemusulmane) au capturat un sclav; un musulman îl răscumpără de la ei; primul stăpân, ca să-l recapete, va trebui să-i plătească preţul; nu şi dacă este un dar. În schimb, dacă sclavul era un om liber, va trebui să ramburseze preţul.

Articolul 4 – Dacă o musulmană sau o *dhimmi* (v. Glosar), capturată de necredincioşi, naşte acolo, progenitura nu va face parte din pradă (*fay*), dar este asimilată mamei.

Articolul 5 – Dacă un inamic posedă sclavi capturaţi de la musulmani, dar se converteşte între timp, sclavii îi sunt lăsaţi.

Articolul 6 – Un inamic, dacă se converteşte, soseşte pe pământ islamic. Tot ce lasă în urmă, inclusiv rudele, va fi Considerat ca pradă de război (*fay*) pentru musulmani. Un duştifran este făcut sclav: el iese din categoria bunurilor lăsate pe pământul inamic. Conform lui Ibn an-Nujaym, „sclavul nu are parte din prada de război, dar imamul poate să-i cedeze din milostenie o parte” (Diakho).

Articolul 7 – Un musulman răscumpără, apoi eliberează sclavi luaţi de inamici, sau aceştia sunt eliberaţi de cel ce i-a avut ca parte din pradă. Eliberarea este licită în ambele cazuri. *Umm al-walad* (textual „Mama copiilor”, fie ea şi sclavă rămasă grea cu stăpânul) este considerată ca eliberată.

Cazul *dhimmi*, adepţi ai celorlalte două religii din Carte, trăind pe pământ islamic, este tratat în mai multe articole. La modul general, *shatia* nu interzice pentru *dhimmi* a poseda sclavi, cu condiţia ca aceştia din urmă să nu fie musulmani: *„The sharīʿa does not forbide dhimmis from keeping slaves, but it does not allow them to have Mustim slaves”* (în Winter Michael, *Egyptian Society under Ottoman Rute (1517 – 1798)*, p. 214).

Articolul 8 – Un *dhimmi* nu poate oferi azil unui sclav fugit de la un musulman.

Articolul 8. a – Un *dhimmi* care a rupt înţelegerea

devenind *harbi*, sau tăietor de drumuri, este arestat. Devine trofeu (*fay*) sau i se aplică tratamentul rezervat musulmanilor?

Articolul 8. b – Conform *Baqt*, nubianul care primeşte un sclav aparţinând unui musulman, pierdut sau fugit, va trebui s-o facă fără a stârni proteste sau unele dificultăţi în materie.

Articolul 9 – Sclavul, furnizor al unui inamic, se converteşte pe pământ islamic: mărfurile îi rămân şi nu intră la împărţeală (quint, o cincime din pradă).

Articolul 10 – Inamicii se convertesc la islam pe pământ necredincios: le rămâne proprietatea asupra sclavilor, cu condiţia să nu ajungă pe pământ islamic.

Articolul 11 – Sclavul unui inamic se converteşte la islam pe pământul inamicului apoi este cumpărat de un musulman: r & nâne sclav.

Articolul 12 – Un asemenea sclav este făcut pradă de război *fay* de musulmani: este liber.

Articolul 13 – Bunurile războinicului (*harbî*) înzestrat cu un permis de liberă circulaţie care moare pe pământ islamic revin moştenitorilor săi, ca şi „preţul sângelui” său (*diya*), dacă este ucis.

Articolul 14 – Pe timpul asedierii unei fortăreţe inamice în care există prizonieri musulmani, poate fi atacată cu focul? Cazul prizonierilor aflaţi la bordul unei nave. Un asemenea atac este blamat dacă există femei şi copii necredincioşi prin Tradiţie.

Articolul 15 – Despre partea prăzii ce revine celor ce nu sunt încă puberi, femeilor şi sclavilor ce au luptat.

Articolul 16 – Este valabilă mizericordia acordată femeii, cât şi celor ce nu-s încă puberi sau sclavilor.

Ḥadīth-ul Profetului: „Dacă una dintre sclavele voastre comite păcatul fornicaţiei şi este dovedit acest lucru, stăpânul ei o flagelează” (în Shafi-i, *Risala*, p. 124). Se pare că toţi învăţaţii credinţei sunt de acord asupra faptului că această greşeală cu caracter sexual nu conduce la lapidare (rezervată femeilor libere) din cauză că nu a

fost codificată. Acelaşi cuvânt al Profetului este menţionat de o sursă paralelă, mult mai precis: „Dacă această sclavă păcătuieşte prin fornicaţie, flagelaţi-o; dacă ea continuă să nu fie castă, vindeţi-o chiar drept o coadă de păr” (*Bokhari*).

Cartea rugăciunilor şi a sperjururilor

17 – Sclavul sperjur îşi spală păcatele printr-un post egal cu cel al omului liber. Shafi-i spune că „soluţia femeii sclave (*ishan*), este să se convertească la islam” (în *Risala*, p. 124).

18 – Ispăşirea prin hrană: nici protejaţii Islamului (*dhimmi*), nici sclavii, nici „mamele de copii”, nici apropiaţii lor nu pot beneficia de ea decât dacă sunt sărace, caz în care intră în categoria beneficiarilor milosteniei legale (*zakât*).

19 – Ispăşirea prin eliberare urmează reguli stricte. Eliberarea unui sclav mutilat. Eliberarea pe seama altuia. Eliberarea pentru ispăşirea unei crime de sânge.

După Shafi-i, „sclavul posedă în comun cu cămila trăsătura că răscumpărarea lui este egală cu preţul” (în *Risala*, p. 366).

Cartea vânzării cu clauză – Vânzarea cu alternativă consta, pentru vânzător, să stipuleze dreptul de a rezilia contractul la capătul unui termen variabil, în funcţie de obiectul vândut: spre exemplu, două zile pentru o haină, cinci zile pentru un sclav, etc. La fel se întâmpla şi pentru cumpărător.

20 – S-a cuhipărat un sclav cu clauză. Dacă vânzătorul dispare, se poate considera că a renunţat la cumpărare. Actele ce implică renunţarea cu clauză: *rahn*, eliberarea din cauza morţii, copulaţie, închiriere etc. Familiarităţile cu sclavul implică renunţarea la clauză?

21 – Se schimbă un sclav cu un altul dacă acesta moare în timpul clauzei. Situaţia este asemănătoare pentru un animal de povară, dar pentru care s-a achitat deja preţul. Clauza este trecută moştenitorilor titularului.

22 – Se cumpără un sclav cu clauză în timpul căreia

este eliberat de vânzător: soarta acestui act depinde de clauză.

23 – Cumpărarea cu clauză a unei sclave ce este lovită în această perioadă de un defect. Nu poate fi luată printr-o scădere a preţului. Un *ḥadīth* al Profetului este adeseori citat în sprijin: „Cumpărătorul trebuie să restituie sclava dacă se dovedeşte că a fost afectată de un defect redhibitoriu, dar cel care-o achiziţionează poate păstra uzufructul pe care-l obţine în virtutea principiului conform căruia «profiturile sunt pe măsura riscurilor»” (Shafi-i *Risala*, p. 348).

24 – Se cumpără o sclavă şi, pe timpul clauzei, naşte sau este rănită. Poate fi restituită, exceptând dacă nu a rănit-o chiar proprietarul şi voluntar. Cazuri similare sunt şi ale sclavelor ce au anumite economii ce dispar în timpul clauzei. Ce se întâmplă cu clauza când sclavul achiziţionat piere în timpul perioadei prescrise sau dacă se descoperă că este homicid?

25 – Există clauza de a cumpăra doi sclavi. Or, unul dintre ei piere în timpul clauzei (sau ambii). Ce atitudine trebuie să adopte vânzătorul? Trebuie să plătească cumpărătorul partea restantă?

26 – Se pot cumpăra doi sclavi cu o clauză ce obligă să-l ia pe unul dintre ei, dar se dezavuează ca cei doi să nu aibă, în acest caz, acelaşi preţ.

27 – Revânzarea în beneficiul unei sclave deflorate cu care s-a întreţinut un act sexual. Cazul în care era fecioară. Acest lucru îi poate diminua preţul.

28 – Se cumpără o sclavă. Este dată spre căsătorie. Acest fapt este un „defect” ce trebuie declarat înainte de a o revinde în beneficiu.

Cartea negoţului pe pământ inamic

29 – Pe pământul inamicilor, negoţul este foarte condamnabil. Dar, dacă acesta trebuie să aibă loc, musulmanul nu va căuta să practice camăta. Se pot vinde sclavi creştini unui creştini, dar nu adoratori ai focului. Chestiuni diverse referitoare la sclavii necredincioşi.

Această clasă este comparabilă cu *fatwa* enunţată de imamul Abu Yusuf în *Kitab* al-*Kharâdj* (Cartea impozitelor): „Ei (creştinii şi evreii) nu vor deţine sclavi musulmani. Dacă unul dintre sclavii lor îmbrăţişează islamul, va trebui dus la piaţă pentru a fi vândut celui care dă mai mult şi ultimului care licitează" (în M. Belin, *Fatwa* referitoare la condiţia *dhimmi*, în special a creştinilor din ţinutul musulman de la consacrarea islamului şi până ia mijlocul secolului al VIII-lea al Hegirei, p. 116).

30 – E interzis a cumpăra de la oamenii din Dar al-Harb copii luaţi de pe pământul unde s-a încheiat pacea.

31 – Oamenii din Dar al-Harb fac comerţ cu musulmanii având permis de liberă trecere. Pot fi cumpăraţi membrii familiei lor pe care-i pun ei în vânzare, copii sau alţii?

32 – Există operaţiuni juridice ce permit anularea proprietăţii unui creştin, fie că este războinic sau nu, asupra unui captiv musulman. Aceeaşi situaţie pentru un exemplar al Coranului.

33 – Nu se poate accepta un tribut de capitulare sub formă de copii provenind din această regiune.

34 – Un infidel necredincios vinde un sclav necredincios cu clauza de trei zile în timpul cărora acesta se converteşte. Dacă vânzătorul optează pentru restituirea sclavului, acesta va fi vândut pe contul lui. Aceeaşi problemă pentru cazul în care alegerea îi aparţine cumpărătorului musulman.

35 – Se vinde pe contul lui sclavul creştinului care s-a convertit. Aceeaşi soluţie în cazul în care este un copil ce poate judeca. Cazul în care un sclav creştin al unui musulman cumpără un sclav musulman.

36 – Sclavul unui creştin se converteşte. Stăpânul său îl foloseşte ca depozit sau garanţie (*rahn*), sau îl face donaţie. Părerile sunt împărţite.

37 – Dacă un musulman dă un sclav musulman unui creştin, este condamnat cu asprime.

38 – Vârsta de la care poate fi despărţită, pentru

vânzare, mama sclavă, musulmană sau nu, de copilul ei; nu interesează celelalte rude. Dar s-ar putea cumpăra pentru un necredincios străin fără a se ţine cont de această interdicţie.

39 – Dacă o mamă sclavă şi prea fragedul ei copil aparţin a doi stăpâni diferiţi, există obligaţia de a-i reuni, la nevoie vânzându-i pe amândoi.

40 – Aceeaşi regulă şi dacă cineva vrea să dea copilul sclavei sale unui terţ.

41 – Cum se împacă această regulă cu abandonarea morală a mamei sau a copilului în cazul unui delict comis de unul dintre ei.

42 – La fel, în cazul unui defect la unul sau la celălalt după cumpărare.

43 – Este legal să cumperi jumătate din mamă şi jumătate din copil.

44 – Ce este de făcut când, după eliberarea copilului, se doreşte vânzarea mamei.

45 – Un om nu poate cumpăra mama când sclavul autorizat cu comerţul a cumpărat copilul.

46 – Lăsarea ca moştenire a mamei şi a copilului la două persoane diferite: este valabilă, dar există obligaţia de a-i reuni.

47 – Cumpărarea unei sclave cu cializă în timpul căreia este cumpărat copilul.

48 – Un cuplu căsătorit de sclavi creştini; soţul se converteşte; copiii mici sunt consideraţi musulmani? Ce se întâmplă cu mama care se converteşte?

Cartea şiretlicurilor

49 – Se cumpără un sclav: apare un defect cât este la proprietar, dar se dovedeşte că vânzătorul a ascuns în mod fraudulos existenţa unui defect anterior. Poate fi restituit? Da, zice Shafi-i bazându-se pe un *ḥadīth* al Profetului (*Risala*, p. 348, cf. articolului 23).

50 – Se cumpără laolaltă doi sclavi, unul moare şi se descoperă un defect la celălalt: este restituit.

51 – Cumpărarea unui bun în posesia căruia nu se

intră decât peste două luni, situaţia schimbându-se. Un sclav cu defect; moare după ce este luat în posesie de noul achizitor…

52 – Este cumpărat un sclav care are un defect, dar nu este descoperit decât după revânzare. Ce se întâmplă cu restituirea?

53 – Se vinde o sclavă care naşte apoi şi i se descoperă un viciu, dar copilul moare. Restituirea se poate face fără să se ţină cont de el. Sau naşterea a diminuat valoarea, etc.

54 – Cumpărarea unei sclave ca fiind de o rasă, şi ea este de altă rasă: este o înşelăciune.

55 – Cerere de anulare împotriva vânzătorului fraudulos când se descoperă, la sclav, un defect, dar este atins de un alt defect sau moare. Sclavii care au fost învăţaţi meserie şi la care, abia apoi, se descoperă un defect: este un caz în care nu se restituie? Şi când copilul sclav creşte? Şi cel dat în căsătorie? Achiziţionarea sclavilor în schimbul altor bunuri…

56 – Vânzarea defectuoasă a unui sclav ce a fost eliberat înainte de a fi luat în posesie. Eliberarea se menţine.

57 – Vânzătorul căruia se doreşte a i se restitui un sclav la care s-a găsit un defect este absent.

Cartea „proprietăţii sexuale” – Dacă sclavul aparţine stăpânului, acesta dispune de el sau de ea după bunul plac. În special femeia sclavă a făcut obiectul unei legiferări juridice foarte stricte. Cu câteva nuanţe, aceste elemente au fost reluate în Sclavia în Islam de Muhammad Diakho, pp. 114 – 123.

58 – „Părţile ruşinoase” ale femeii sclave aparţin de drept stăpânului ei. La fel şi pântecul ei (copiii) şi spinarea ei (forţa de muncă).

59 – Sclava nu se poate căsători fără acordul stăpânului, dar acesta o poate obliga.

60 – Sclavul nu se poate căsători decât cu două femei (spre deosebire de patru, câte îi erau permise bărbatului

liber).

61 – Sclavul nu are dreptul de a-şi lua „sclave concubine” (*at-tassarrî*).

62 – Repudierea unei sclave este acceptată de două ori (spre deosebire de trei ori, în cazul femeii libere), iar perioada de izolare este de două menstre (spre deosebire de patru).

63 – în cazul decesului soţului, perioada este redusă la jumătate din intervalul prevăzut, adică şase săptămâni.

64-O sclavă nu poate fi soţie alături de o femeie de condiţie liberă.

65 – Partea sclavei concubine este cu jumătate inferioară celei a soţiei legitime. Este vorba despre împărţirea nopţilor pe care musulmanul este obligat să le respecte faţă de soţii, cel puţin o dată la 4 zile pentru un regim de 4 soţii.

66 – Copilul sclavei îi revine stăpânului, exceptând cazul în care acesta din urmă nu îl recunoaşte.

67 – Perioada de abstinenţă (*il a*) pronunţată de soţ este de două luni.

68 – Numărul concubinelor pe care le poate deţine un musulman nu este limitat (spre deosebire de numărul soţiilor legitime şi de condiţie liberă).

2 – CODUL HANEFIT AL SCLAVIEI

Hanefismul este una dintre cele patru şcoli ale sunnismului. A fost fondat de Abu Hanifa (700 – 767), teolog din Koufa. Acest extras i se datorează lui Mukhtasar à Al-Qudûri (974 – 1039), şef al şcolii hanefite din Irak, în Statut personnel en droit musulman hanéfite (traducere de G.H. Bousquet şi Léon Bercher, Culegerea Sirey, Institut des hautes études de Tunis, s. d, pp. 219 – 260).

I – Cartea sclavilor fugari

Când sclavul fuge pe nedrept (*ibâq*) şi cineva îl înapoiază stăpânului de la o distanţă de trei zile de mers cel puţin, această persoană are dreptul de a cere de la stăpân o recompensă forfetară de 40 de dirhami. Dacă îl aduce de mai aproape, recompensa va fi calculată

proporţional.

Dacă valoarea unui sclav este mai mică de 40 de dirhami, i se va da celui care-l aduce suma valorii sale estimate, mai puţin un dirham.

Dacă sclavul scapă de la cel care-l înapoiază, acesta nu este obligat la nimic.

Este recomandabil ca cel care înapoiază un sclav să ia cunoştinţă, îndată ce a pus mâna pe el, că nu intră în posesia lui decât pentru a-l înapoia.

Dacă sclavul fugar a fost pus drept garanţie pentru o datorie, creanţierul datorează recompensa.[2]

Datoriile lui grevează persoana lui. Pentru a le stinge, va fi vândut în profitul creanţierilor, asta dacă nu îl cumpără stăpânul lui. Preţul vânzării va fi repartizat proporţional între creanţieri. Dacă, după aceasta, mai este ceva de datorat, nu i se va cere decât după ce va deveni liber.

Dacă stăpânul îi interzice sclavului său *madun*, această interdicţie nu are valoare decât când este cunoscută oamenilor ce fac comerţ în piaţă. Dacă stăpânul moare, este atins de alienare mintală, sau este renegat şi asimilat necredincioşilor din Dar al-Harb (ţările nemusulmane), sclavul *madiin* va fi interzis.

Dacă sclavul *madiin* este fugar (*ibâq*), va fi interzis.

---

2 - Cartea sclavului autorizat cu comerţul, sau ma'dûn (termenul idbn înseamnă „autorizaţie“)

Când stăpânul dă unui sclav autorizaţia (generală) de a face comerţ, sclavul poate exercita în mod licit orice comerţ. Deci, el va putea cumpăra şi vinde, să dea şi să ia în ipotecă (şi chirie). Dacă stăpânul îl autorizează la un anumit gen de comerţ, excluzându-le pe celelalte, sclavul va fi considerat ca putând să exercite acest comerţ. Dacă stăpânul îl autorizează să facă o anumită operaţiune comercială, sclavul nu va avea calitatea de sclav autorizat.

Sclavul autorizat îşi poate recunoaşte licit datoriile şi uzurpările, cât şi vărsămintele pe care trebuie să le restituie. Nu are dreptul de a se căsători, nici de a-şi căsători sclavii proprii, nici de a elibera contractual (mûkataba), nici să elibereze cu titlu oneros, nici de a face donaţii cu sau iară compensaţie, exceptând dacă dăruieşte o cantitate mică de hrană sau dacă găzduieşte pe cel pe care l-a hrănit.

Când este interzis, poate să recunoască în mod licit o datorie asupra valorilor pe care încă le deţine, şi asta conform lui Abu Hanifa (699 – 768). Dacă a contractat datorii ce absorb toate bunurile pe care le-a adunat şi propria valoare în calitate de sclav, stăpânul nu va putea dispune de numitele bunuri în posesia *mă dun*. Dacă, aşadar, stăpânul eliberează sclavii de *madiin*, ei nu vor fi eliberaţi, conform lui Abu Hanifa. Dar, după Abu Yusuf Ya qub ibn Ibrahim an-Nasari (secolul al VIII-lea) şi Abu Abdallah Mohamed ben al-Hassan ben Waqâd as Saybani (784 – 804), stăpân şi proprietar al valorilor dobândite prin *madiin* şi în posesia lor (cei doi ultimi jurişti ai dreptului hanefit vor fi desemnaţi începând de acum prin intermediul iniţialelor: A.Y. pentru Abu Yusuf, A.A. pentru Abu Abdallah).

Dacă *madiin* îndatorat îi vinde stăpânului său un lucru pentru valoare estimată a acelui lucru, sau mai puţin, vânzarea este legală.

Dacă stăpânul repune acel lucru în *madun* înainte de a fi primit contravaloaiea, această contravaloare va fi anulată.

Dacă stăpânul reţine în proprietatea lui obiectul vândut, până la plărirea integrală a preţului, acest lucru este licit.

Dacă stăpânul îşi eliberează sclavul *madiin* atunci când acesta este îndatorat, această eliberare este licită, iar stăpânul este garant vizavi de creanţieri până ce suma devine egală cu valoarea sclavului.

Pentru surplusul de datorii, va răspunde sclavul eliberat.

Când femeia sclavă autorizată să facă comerţ (*madiina*) naşte copii ai stăpânului, îşi atrage interdicţia.

Când tutorele cuiva ce nu este încă puber îl autorizează să facă comerţ, acesta din urmă va fi, pentru vânzare şi cumpărare, asemănător sclavului *madun*, cu condiţia ca acesta să ştie ce este vânzarea. lui. Dacá stăpânul îi spune sclavului său de orice sex: „Eşti liber”

sau: „eliberat” (*mutaszxx atâq*), sau „liberat” (*muharrar*), sau „Te-am liberat”, sau „Te-am eliberat”, sclavul este eliberat, fie că stăpânul a avut sau nu intenţia de a-l elibera.

La fel se întâmplă dacă spune: „Capul tău”, sau „Chipul tău”, sau „Gâtul tău”, sau; „Corpul tău, este liber” Dacă spune: „Nu am drept de proprietate. asupra ta”, cu intenţia de a-i da libertatea, sclavul va fi eliberat, dar numai dacă a existat această intenţie. La fel se întâmplă şi cu celelalte expresii metaforice de eliberare.

Dacă el spune „Nu mai am influenţă (*sultan*) asupra ta”, şi dacă a avut intenţia de a elibera spunând aceasta, sclavul nu va fi eliberat.

Dacă spune: Acesta este fiul meu” şi persistă în această declaraţie, sau spune. Acesta este *mawlă* al meu”, sau îl cheamă „O, mawlă al meu!”, sclavul va fi eliberat. Dacă spune sclavului: „O, fiul meu!” sau „O, fratele meu!”, acesta nu va fi eliberat.

Dacă spune, adresându-se unui tânăr sclav care, în mod normal, nu poate fi fiul său: Acesta este fiul meu”, sclavul va fi eliberat, conform lui Abu Hanifa.

Când stăpânul îi spune sclavei de sex feminin „Eşti repudiată”, urmărind, prin aceasta, atribuirea libertăţii, această sclavă nu va fi eliberată.

Când stăpânul spune sclavului său: „Eşti ca şi un om liber”, acesta nu va fi eliberat. Dar, dacă spune: „Nu eşti altceva decât liber”, el va fi eliberat.

Cazuri diverse. Când cineva primeşte proprietatea unui sclav care este rudă cu el într-un grad prohibit, acel sclav va fi eliberat cu drepturi depline.

Când un stăpân eliberează o parte din sclavul lui, această parte va fi (singura) eliberată, iar sclavul va trebui să lucreze pentru stăpânul său pentru restul valorii estimate. Asta conform lui Abu Hanifa. Dar, conform lui A.Y. şi A.A., va fi eliberat în totalitate.

Dacă sclavul aparţine a doi coproprietari iar unul dintre ei eliberează partea lui din sclav, eliberarea va fi

efectivă.

Dacă manumisorul [termen din dreptul roman şi feudal însemnând „cel ce eliberează un sclav”, din latinescul *manumissio*, „eliberarea unui sclav sau a unui serv”] dispune de avere, atunci asociatul său va avea de ales dintre următoarele trei soluţii: dacă vrea, îl va elibera; dacă preferă, va cere asociatului garanţia pentru valoarea părţii sale; în sfârşit, dacă vrea, îl va pune pe sclav să lucreze pentru el. Dacă manumisorul este sărac, atunci asociatul va avea de ales dintre două soluţii: eliberarea sclavului, sau să-l facă să muncească pentru el. Dar, conform lui A.Y. şi A.A., cel de-al doilea asociat nu poate decât să impună garanţia pentru partea lui de la cel dintâi, când acesta dispune de mijloace, şi să-l determine pe sclav să muncească pentru el, când primul este în stare de indigenţă.

Când doi oameni îl cumpără pe fiul unuia dintre ei, partea ce revine tatălui este eliberată (cu drepturi depline) iar tatăl nu este obligat la plata garanţiei; aceeaşi soluţie dacă amândoi primesc fiul drept moştenire: asociatul tatălui va avea de ales fie să-şi elibereze partea, fie să oblige sclavul să muncească pentru el.

Dacă fiecare dintre cei doi coproprietari depun mărturie că celălalt a eliberat partea lui din sclav (şi celălalt neagă), sclavul va trebui să lucreze pentru fiecare dintre ei ca echivalent pentru suma maximă a părţii sale, fie că sunt avuţi sau săraci, după cum spune Abu Hanifa. Dar A.Y. şi A.A. consideră că, dacă sunt avuţi, sclavul nu va trebui să lucreze (pentru ei); dacă unul este avut şi celălalt sărac, va lucra pentru cel avut, dar nu şi pentru cel sărac.

Dacă cineva îşi eliberează sclavul „de dragul lui Allah”, sau „pentru Satan”, sau „pentru Idol”, sclavul va fi efectiv eliberat.

Eliberarea pronunţată prin constrângere, sau la beţie, este efectivă.

Dacă eliberatorul subordonează eliberarea achiziţionării unui drept de proprietate sau realizării unei

condiţii, aceasta va fi valabilă, aşa cum este în cazul repudierii. Când un sclav aparţinând unui inamic necredincios şi venind din teritoriul inamic (Dar al-Harb) ajunge la noi musulman, va fi eliberat.

Când stăpânul eliberează o sclavă însărcinată, fătul este eliberat odată cu ea. Dacă stăpânul eliberează în mod special fătul, acesta va fi eliberat, dar nu şi mama.

Când stăpânul îşi eliberează sclavul în schimbul unei valori determinate şi sclavul acceptă, va fi eliberat şi ţinut pe datorie. Dar, dacă stăpânul spune: „Când îmi vei plăti o mie, vei fi liber", această stipulare va fi valabilă şi sclavul va fi autorizat să facă comerţ (*mă dun*). Aşadar, dacă sclavul prezintă valoarea (stipulată), judecătorul îl va constrânge pe stăpân să o încaseze şi va fi eliberat.

Copilul femeii sclave făcut cu stăpânul este liber. Născut din împreunarea cu soţul sclavei, el este sclav al stăpânului acesteia. Copilul unei femei libere născut din împreunarea cu un sclav este liber (căci copilul are aceeaşi condiţie ca şi mama).[3]

Dacă stăpânul subordonează *tadbâr-xt*\ cu condiţia ca el să moară într-o anumită circumstanţă, spunând, spre exemplu: „Dacă mor din cauza bolii pe care o am", sau „în călătoria pe care o fac acum", sau „de vreo boală", „vei fi *mudabbar1*, sclavul nu este *mudabbar*, iar stăpânul îl poate vinde. Dacă stăpânul moare în felul pe care l-a

3 - Despre eliberarea ca urmare a unui deces (tadbîr)

Dacă stăpânul îi spune sclavului său: „Când voi muri, vei fi liber", sau: „Vei fi liber după ce-mi dau sufletul", sau: „Te eliberez din cauza morţii", sclavul are atunci calitatea de mudabbar şi stăpânul său nu poate nici să-l vândă, nici să-l doneze. Dar stăpânul îl poate angaja ca servitor sau îi poate închiria serviciile altuia. Dacă este vorba despre o sclavă, stăpânul poate avea relaţii sexuale cu ea; va putea şi s-o ia de nevastă. Când stăpânul va muri, mudabbar va fi eliberat din treimea din patrimoniul de cujus, dacă nu depăşeşte o treime. Dacă de cujus nu lasă nici un alt bun decât mudabbar, acesta va lucra pentru moştenitori până la achitarea a două treimi din valoarea sa. Dacă stăpânul este îndatorat, va trebui să muncească pentru valoarea sa totală în profitul crean'ţierilor.

Copilul sclavei eliberate din cauza morţii este şi el mudabbar.

stipulat, sclavul nefiind vândut între timp, va fi eliberat ca *mudabbar*.

V – Cartea eliberării contractuale (*mukâtab*)

Când stăpânul încheie cu unul dintre sclavii săi, indiferent de sex, contractul *kitâba* (sau *mukâtaba*) (eliberarea contractuală), prin mijlocirea unei valori patrimoniale stipulate de stăpân şi acceptată de sclav, acesta devine *mukatâb*.

Este legal ca stăpânul să ceară întreaga valoare patrimonială pe loc, sau la un anumit termen, sau prin plăţi eşalonate. Este licit să se elibereze contractual sclavul impuber, dacă are o noţiune clară despre vânzare şi cumpărare.

Când contractul *kitâba* este valid, sclavul *mukatab* iese din posesiunea stăpânului, dar nu şi din proprietatea acestuia. Este legal să vândă şi să cumpere, cât şi să călătorească. Nu poate face donaţii, nici simple nici milostenii, exceptând valori nesemnificative. În plus, nu poate fi garant pentru altcineva.

Dacă are un copil cu o sclavă a lui, acest copil va fi inclus în contractul *kitâba*. Va avea condiţia tatălui său, iar câştigul îi va aparţine acestuia.

Dacă stăpânul îşi căsătoreşte sclavul de sex masculin cu sclavul de sex feminin, apoi îi eliberează pe amândoi contractual şi sclava are un copil cu soţul ei, acest copil va fi inclus în *kitâba* mamei, iar achiziţiile pe care le va face îi vor aparţine acesteia.

Dacă stăpânul are relaţii sexuale cu sclava eliberată contractual de el, va trebui să plătească despăgubirea de uzurpare a sexului (*un*). Dacă stăpânul comite asupra ei sau a copilului acestei eliberate contractual un delict de sânge, va răspunde. Dacă face să dispară valori patrimoniale aparţinând acestei eliberate, va trebui s-o despăgubească.

Când eliberatul contractual cumpără unul dintre ascendenţii sau descendenţii săi pe linie directă, este integrat în *kitâba* cumpărătorului. Dacă eliberatul

contractual cumpără mama copilului pe care-l are cu ea, acest copil va fi integrat în *kitâba* (a tatălui său). Dar acesta nu va putea vinde legal mama.

Când eliberatul contractual cumpără o rudă de grad prohibit a copiilor săi, această rudă nu va fi integrată în *kitâba*, după Abu Hanifa.

Când eliberatul contractual este incapabil să plătească la termen, judecătorul îi cercetează cazul: dacă are vreo creanţă de achitat sau vreo valoare patrimonială ce trebuie să i se restituie, judecătorul nu se va grăbi să-l pună în imposibilitatea de a răspunde şi-i va acorda un termen de 2 – 3 zile.

Dacă n-are niciun mijloc de a plăti şi stăpânul cere punerea lui în imposibilitate, judecătorul va face acest lucru şi va anula contractul *kitâba*. Dar, conform lui A.Y., nu-l va pune în imposibilitate decât la capătul a două termene neplătite.

Eliberatul contractual declarat în imposibilitate este supus din nou statutului de servitute. Achiziţiile pe care le-a făcut aparţin (din acel moment) stăpânului.

Dacă eliberatul contractual moare lăsând bunuri, contractul de *kitâba* nu va fi anulat; datoria contractată în virtutea *kitâba* va fi plătită din achiziţiile sale. Va fi declarat eliberat din punct de vedere judiciar *in extremis*. Dacă nu lasă suficiente bunuri (pentru a-şi plăti datoria de *kitâba*), dar lasă un copil născut în cursul *kitâba* –, acest copil va trebui să lucreze pentru a achita datoria tatălui său cu termenele stipulate. Dacă plăteşte, va face ca tatăl său să fie declarat judiciar eliberat înainte de moartea lui şi copilul este eliberat. Dacă eliberatul contractual lasă un copil pe care l-a cumpărat, i se va spune acestui copil: „Ori plăteşti pe loc datoria contractată în virtutea *kitâba*, ori vei fi din nou supus statutului de servitute”.

Când un musulman îşi eliberează sclavul contractual în schimbul vinului sau al porcilor, sau al valorii sale estimate ca sclav, contractul *kitâba* este afectat. Dacă sclavul plăteşte astfel acest vin (sau porc), el va fi eliberat,

dar va trebui să lucreze până ce-şi achită valoarea estimată. El nu va datora (niciodată) mai puţin decât valoarea stipulată, şi va datora, eventual, mai mult decât aceasta.

Dacă stăpânul eliberează contractual sclavul său în schimbul unui alt animal, contractul va fi licit.

Dacă stăpânul eliberează contractual doi sclavi prin acelaşi contract, în schimbul a o mie de dirhami, amândoi vor fi eliberaţi dacă plătesc suma. Dacă nu pot plăti, recad în statutul de servitute. Dacă stăpânul îi eliberează pe amândoi stipulând că fiecare va garanta pentru celălalt, contractul va fi licit şi, când unul dintre ei ar plăti tot, amândoi vor fi eliberaţi; cel care va plăti va apela la celălalt pentru jumătatea sumei pe care o plătise.

Când stăpânul eliberează total un sclav eliberat contractual, *kitâba* nu este anular, iar *mukâtab* trebuie să fie invitat să plătească valoarea (stipulată în contract) moştenitorilor stăpânului şi la termenele prevăzute.

Dacă unul dintre moştenitori îl eliberează, această eliberare va fi fără efect; dar dacă îl eliberează toţi moştenitorii, va fi eliberat şi nu va fi obligat să plătească valoarea stipulată în contractul *kitâba*.

Când stăpânul îşi eliberează contractual *Uram walad* („Mama copiilor”), această eliberare este legală. Dacă, aşadar, stăpânul moare (înainte de a plăti suma maximă din *kitâba*), această femeie nu va fi obligată să plătească această sumă.

Dacă sclava eliberată contractual naşte din împreunarea cu stăpânul, va avea de ales: sau menţine contractul *kitâba*, sau se declară în imposibilitate şi devine *Umm ultilad* a stăpânului.

Când stăpânul eliberează contractual sclava deja eliberată pe motiv de moarte (*mudabbara*), acest lucru este legal. Dacă stăpânul moare înainte de plătirea sumei maxime din *kitâba* şi nu are altă valoare de patrimoniu decât pe ea, ea va avea de ales: să lucreze pentru moştenitori fie până la achitarea a doua treimi din valoarea

ei, fie până la achitarea sumei maxime din *kitâba*.

Dacă stăpânul eliberează pe motiv de moarte (*tadbâr*) sclava deja eliberată contractual (*mukâtaba*), eliberarea din cauza morţii va fi valabilă iar sclava va avea de ales: sau menţine contractul *kitâba*, sau se declară în imposibilitate şi devine eliberată pe cauza morţii (*mudabbara*). Dacă ea păstrează contractul de *kitâba* şi stăpânul moare fără a avea altă valoare patrimonială decât ea, va avea de ales: să muncească pentru moştenitori până la achitarea celor două treimi din suma maximă a *kitâba* sau a celor două treimi din propria valoare, după Abu Hanifa.

Dacă eliberatul contractual îşi eliberează sclavul în schimbul unei plăţi ulterioare a unei valori patrimoniale, aceasta nu este legală. La fel, dacă face o donaţie contra recompensei, acest lucru nu este valabil. Dar, dacă eliberatul contractual eliberează contractual sclavul lui, acest lucru este legal. Dacă al doilea plăteşte suma stipulată (în contractul de *kitâba*) înainte ca cel dintâi să fie eliberat, stăpânul va deveni patronul lui. Dacă plăteşte după ce primul va fi eliberat, primul va fi patronul.[4]

4 - Cartea patronatului (wala')

Patronat asupra sclavului-. Când un bărbat eliberează un sclav al său, el devine patron (mawlâ). Femeia poate elibera la fel. Dacă manumisorul stipulează că sclavul eliberat va fi sâ'iba, stipularea este nulă.

Când eliberatul contractual (mukâtab) plăteşte suma pentru mukataba, el este eliberat şi fostul stăpân devine patronul lui. La fel se întâmplă dacă este eliberat după moartea stăpânului.

Dacă stăpânul moare, sclavii eliberaţi cu cauza de moarte (mudabbai*) şi cele pe care le-a făcut Umm tvalad vor fi eliberare, iar patronatul îi revine acestuia.

Dacă cineva devine stăpânul unuia dintre părinţii cu grad prohibit, acest părinte va fi eliberat, iar patronatul îi revine fostului stăpân.

Când sclavul unui om se căsătoreşte cu sclava altui om şi acesta din urmă o eliberează pe numita sclavă când este însărcinată cu soţul ei sclav, ea va fi eliberată cu copilul pe care-1 are. Patronatul fătului va aparţine stăpânului mamei şi nu va trece niciodată pe seama altuia.

Când un individ care nu este arab (! *ajamî*) se căsătoreşte cu o eliberată arabă şi aceasta naşte copii, patronatul acestor copii revine stăpânilor săi, conform lui Abu Hanifa.

Patronatul rezultând din eliberare atrage consanguinitatea (*tasib*). Dar dacă eliberatul are descendenţi pe linie masculină, aceştia trebuie să-i fie favoriţi. Dacă nu are descendenţi pe linie masculină, succesiunea îi va reveni eliberatorului. Dacă stăpânul moare mai întâi şi eliberatul mai apoi, succesiunea eliberatului va reveni fiilor stăpânului şi nu fiicelor sale. Femeile nu au, în fond, alt patronat decât cel al sclavilor eliberaţi de ele sau de cei care le-au eliberat şi pe ele.

Dacă stăpânul moare, lăsând un fiu şi fiul unui alt fiu decedat anterior, succesiunea eliberatului va reveni fiului, exclus fiind fiul fiului decedat anterior, iar patronatul va reveni descendentului celui mai apropiat pe linie masculină.

Patronat asupra unui convertit-Când un om se converteşte la legea islamică prin mijlocirea unui alt om şi încheie cu acesta un act de patronat-clientelă (*muwâlat*) în care va fi stipulat că cel de-al doilea va moşteni de la primul şi va plăti compensaţiile pecuniare pentru delictul comis de cel dintâi, sau dacă această convertire are loc prin mijlocirea unui terţ şi dacă înţelegerea are loc în aceleaşi condiţii ca mai sus, raportul contractual de patronat-clientelă este încheiat valid între ei şi patronul contractual va plăti compensaţiile pecuniare datorate de client. Dacă clientul moare fără a lăsa alt moştenitor, moştenirea va reveni patronului contractual. Dar, dacă clientul are un moştenitor, va fi preferat de patronul contractual.

Clientul poate transfera patronatul contractual unui

Dacă această sclavă naşte la mai mult de şase luni după eliberarea ei, patronatul copilului va reveni atât stăpânului, cât şi mamei. Dar, dacă sclavul bărbat este eliberat, patronatul copilului va trece în seama stăpânilor acestui sclav şi va fi transferat de la stăpânii mamei la ai tatălui.

altuia decât cel dintâi patron, dacă acesta din urmă nu a plătit compensaţii pecuniare pentru delictele comise de clientul său. Dar, dacă a plătit o compensaţie de acest gen, clientul nu va putea transfera patronatul contractual altcuiva.

Eliberatul nu are dreptul de a încheia cu un terţ un contract de patronatelientelă. (în Bousuet şi Bercher, *Le statut personnel en droit musulman hanéfite*, capitolul V, „Statut servile. Afranchissement et patronat", pp. 219 – 269).

I

3 – CODUL SCLAVIEI LA MUSULMANI

În opera lui, Marele deşert. Itinerar al unei caravane din Sahara în ţara negrilor, Eugène Daumas, general al ţării saleţi un bun observator al vieţii rătăcitoare – i se datorează relatări despre vânătoarea leilor ţi despre pur-sângele arab a crezut de cuviinţă să adauge acest Cod al Sclaviei pe care l-am găsit suficient de credibil şi de conform cu realitatea pentru a-i acorda un spaţiu în acest studiu, în ciuda absenţei surselor precise, cu condiţia să nu fie un cod din ţinutul Haoussa.

Capitolul I – Despre vânzarea sclavilor şi persoanele cărora le sunt permise sau interzise aceste tranzacţii

Legea permite vânzarea negrilor reduşi la statutul de sclavie, pentru că, în general, sunt necredincioşi. Totuşi, se opune vânzării acelor indivizi ce provin din popoare musulmane sau din populaţii prietene acestora. Individul care cumpără un sclav necredincios nu-l obligă să îmbrăţişeze islamul; îl lasă să acţioneze conform propriului impuls. Dar, în cazul în care acest sclav devine musulman, nu înseamnă că nu rămâne în servitute, el şi copiii lui. Şeicul şi Ahmed Baba a stabilit acest fundament: un musulman posesor al unui sclav credincios la modul sincer, ca şi el, nu-l poate vinde unui necredincios. Necredincioşii pot cumpăra sclavi necredincioşi cu condiţia ca aceştia din urmă să fi ajuns la vârsta majoratului, şi fără obligaţia de a nu-i scoate în afara pământurilor supuse musulmanilor.

Legea interzice oricărui necredincios să cumpere sclavi musulmani, în caz contrar, autoritatea intră în posesia acestora. Necredinciosul nu poate da în garanţie unui terţ sclavul său necredincios, dacă nu-l posedă într-un mod conform prescripţiilor stabilite. Îndată ce se constată că sclavul a fost achiziţionat ilegal, acesta din urmă este eliberat şi este plătit creanţierul, exceptând cazul în care datoria nu provine din speculaţii comerciale, caz în care persoana sclavului este substituită cu altă garanţie.

Capitolul II – Sclavi necredincioşi puşi garanţie şi deveniţi musulmani. Sclavi daţi spre încercare

Când un sclav necredincios îmbrăţişează islamul fiind în gaj, proprietarul lui se află în obligaţia de a-l retrage şi de a-l înlocui cu alt gaj. Dacă proprietarii unui sclav angajat tocmai l-au eliberat, simt obligaţi să ramburseze succesiv suma pentru care a fost angajat, dat fiind că legea prescrie deţinătorului să ofere imediat libertatea celui eliberat. Dacă, în ciuda prescripţiilor legii, un necredincios cumpără, apoi revinde un sclav musulman, nu doar noul achizitor va fi în drept să-i redea vânzătorului sclavul său, în caz că acesta ar avea defecte, ci şi autoritatea poate confisca acest sclav. Când un necredincios îşi vinde sclavul unui musulman, acordându-i un anumit termen pentru a-i aprecia calităţile sau defectele, se poate întâmpla ca, în timpul acestei perioade, sclavul să manifeste intenţia de a se face musulman. Această circumstanţă particulară nu-l împiedică pe achizitor să-şi păstreze supusul până la expirarea timpului stabilit pentru încercarea lui; după care, dacă acesta din urmă nu-i convine, îl înapoiază proprietarului iniţial, iar acesta, la rândul lui, îl repune în mâinile autorităţii care se constituie în proprietar. Nu se întâmplă la fel când, pe o piaţă de acest gen, musulmanul este vânzătorul şi necredinciosul este cumpărătorul. Din ziua în care sclavul îşi exprimă dorinţa de a urma cultul mahomedan, acesta trebuie să fie restituit de către necredincios vânzătorului, iară să mai aştepte sfârşitul perioadei fixate pentru încercare. Când un sclav devine

musulman în absenţa posesorului său credincios, dacă este în ţară supusă, şi doar de două zile în ţinutul rebel, dincolo de această limită există prescripţie, iar sclavul este luat de către stat. Musulmanul proprietar al unui sclav trebuie să caute a inculca la acesta, cât e tânăr, principiile islamului; dar, odată ce sclavul ajunge la o vârstă matură, stăpânul nu mai este obligat să caute a-l converti.

Capitolul III – Despre vânzarea negrilor. Diferite moduri de comerţ. Cazuri redhibitorii

Vânzarea sclavilor se face de obicei în una dintre condiţiile următoare: fie că vânzătorul oferă o garanţie pentru defectele pe care le-ar putea avea negrul, fie se convine din avans că el nu este responsabil. Garanţia se dă pentru un interval determinat în care tranzacţia poate fi reziliată la cererea cumpărătorului, spre exemplu în cazul în care acesta ar fi descoperit la sclav vicii sau maladii ce nu s-au văzut în timpul vânzării. Orice maladie ascunsă, orice înclinaţie către rău, precum predispoziţia de a fura, toate acţiunile ce denotă irascibilitate sau nebunie (*eljert*), sunt cazuri redhibitorii. Negrii atinşi de aceste rele pot fi înapoiaţi proprietarilor precedenţi, exceptând cazul în care înţelegerea a fost încheiată cu condiţie de nerăspundere. Viciile sau maladiile sunt constatate prin prezenţa simptomelor aparente şi prin declaraţiile experţilor, atunci când răul este ascuns; este suficientă părerea unui singur expert. În expertiză se manifestă grija de a stabili cu certitudine dacă răul a apărut înainte sau după perioada cumpărării. În lipsa expertului, cadiul îl va pune pe vânzător să jure că sclavul era sănătos în timpul vânzării, şi decide apoi, în ultimă instanţă. Dacă vânzătorul pretinde că l-a avertizat pe achizitor despre defectele sclavului înainte de încheierea tranzacţiei şi faptul este negat, problema este supusă atenţiei cadiului, care cere jurământul şi-şi pronunţă judecata. Tranzacţia fără garanţie nu poate fi anulată, dar vânzătorul este obligat să desemneze toate afecţiunile de care suferă sclavul la momentul vânzării căci, dacă omite una singură, este o

cauză suficientă pentru a anula vânzarea. Vânzarea de sclavi prin cadiu se face fără cauţiune; acest personaj vinde întotdeauna fără cauţiune negri provenind de la succesiunile vacante. La fel, sunt dispensaţi de a da vreo garanţie indivizii care, primind sclavi ca parte de moştenire, caută să scape de ei. Când sclavul este recunoscut a fi atins de un caz redhibitoriu iar vânzătorul este absent, aşa-numiţii *adonis* (asesorii) constată faptul. Dacă vânzătorul nu are împuternicit, iar absenţa lui se prelungeşte mai mult de 10 zile, cadiul se ocupă de acest caz, se informează de caz; dacă partea interesată nu se prezintă să-şi pledeze cauza, anulează tranzacţia după ce a obţinut toate detaliile posibile despre maniera în care a avut loc vânzarea, adică dacă preţul sclavului a fost plătit, dacă a existat sau nu garanţia, dacă vânzătorul a ascuns vreun caz redhibitoriu. Când, după examinarea acestei situaţii, nu s-a recunoscut necesitatea de a rezilia tranzacţia, cumpărătorului i se acordă o indemnitate ce se deduce din preţul de vânzare. Sclavul care a fost atins de un rău de care s-a vindecat radical nu este restituit vânzătorului. Sclavul care slăbeşte sau contractează boli ca urmare a lipsei de hrană nu se află într-un caz redhibitoriu. Dar, când achizitorul poate dovedi că afecţiunea de care este atins sclavul este anterioară vânzării şi că la acea vreme nu a fost semnalată, are dreptul de a cere o indemnitate. Un sclav care se află într-un caz redhibitoriu trece de la un proprietar la altul până la primul posesor.

Capitolul IV – Vestimentaţia sclavului în momentul vânzării. Timpul de încercare a unui sclav

Hainele în bună stare, bijuteriile sclavelor femei sunt proprietatea vânzătorului. Achizitorul nu are drept, exceptând convenţiile speciale, decât la veşmintele de zi cu zi. Se întâmplă adeseori să se pună condiţia ca sclavul să fie livrat gol; atunci, vânzătorul este obligat să-i ofere o pânză ca să-şi acopere părţile ruşinoase. Timpul stabilit pentru încercarea unui sclav variază de la 3 zile la un an,

conform condiţiilor, şi acest timp se contorizează începând din ziua cumpărării. Atâta vreme cât durează încercarea, maladiile grave ce survin, precum râia, lepra, nebunia, chiar moartea, sunt cazuri ce conduc la ruperea tranzacţiei. Totuşi, aceste uzaje nu sunt pretutindeni aceleaşi, variază în funcţie de ţară. Se respectă, în astfel de cazuri, cutuma locurilor în care te afli; garanţia dată la încheierea tranzacţiei serveşte de regulă.

Capitolul V – Sclavele însărcinate

Sarcina femeilor sclave este considerată o afecţiune şi antrenează cazul redhibitoriu, atunci când sclavele sunt vândute în această stare. În acest caz, sclava este dată în grija unui om de încredere până ce se ştie cu siguranţă că este însărcinată sau atinsă de o maladie. După naştere, copilul este cel al unei sclave, fie unul dintre moştenitori, dacă noul-născut este fructul concubinajului dintre sclavă şi noul posesor.

Capitolul VI – Conduita stăpânului faţă de sclav şi reciproc

Dacă cineva se află în incapacitatea de a întreţine sclavi, este convenabil să-i vândă (c'heikh Khelil). Stăpânul trebuie să răspundă nevoilor sclavului său, după mijloace. Imamul Malek a zis: „Profetul a stabilit că trebuie să purcedem cu conştiinciozitate la întreţinerea şi la hrana sclavului, la fel cum nu trebuie să-i impunem o sarcină peste puterile lui". I s-a cerut într-o bună zi imamului Malek să stabilească un principiu conform căruia stăpânul nu trebuia să-şi oblige sclavul să facă o muncă prea grea pentru el. „Nu pot", răspunse imamul Malek, „să stabilesc o asemenea interdicţie ce ar da naştere la numeroase plângeri. Este drept", reluă el, „ca stăpânul să nu-şi copleşească sclavul, dar este periculos să-l lăsăm în inactivitate; în rest, acesta nu poate cere de la sclav decât ceea ce facultăţile intelectuale şi fizice îi permit să facă. Astfel, sunt sclavi făcuţi pentru agricultură, aşa cum alţii nu sunt apţi decât pentru servicii comerciale". Această decizie a fost provocată de erudiţi, care au obiectat la

spusele Profetului: „Îmbrăcaţi-vă sclavii cu straiele voastre şi hrăniţi-i cu bucatele voastre”. (...). Când mai mulţi indivizi posedă un sclav în comun, întreţin fiecare partea lor şi, dacă sclavul îl serveşte de preferinţă pe unul dintre stăpâni, acesta îşi ia singur în sarcină cheltuielile, exceptând cazul în care munca, de orice natură ar fi, se reduse la foarte puţin (...). Este important ca stăpânul să-i inculce sclavului principiile religiei; să-l înveţe care sunt datoriile pe care Dumnezeu le-a impus omului. La nevoie, trebuie să folosească severitatea spre a ajunge la acest scop. Trebuie să-l oblige să respecte postul, să-şi facă rugăciunile, să cunoască tot ce este contrar legii şi să nu o încalce; într-un cuvânt, posesorul unui sclav trebuie să-l conducă în aşa fel încât să-l facă incapabil de rău împotriva musulmanilor chit că, pentru a ajunge la acest scop, trebuie să recurgă la pedepse. După sărbătoare (Aici al-Kebir), stăpânul va plăti *zakat* pentru sclavi; va trebui să cheltuiască pe măsură pentru haine şi pentru întreţinerea lor, să conducă cu blândeţe şi cu bunătate, să pedepsească pe măsura greşelilor, să-şi tempereze comportamentele, căci Profetul a spus: „Sunteţi păstori şi răspundeţi de supuşii voştri”. E recomandat şi să se manifeste respect faţă de sclavi, să fii bun cu ei.

Capitolul VII – Bunurile pe care le posedă sclavul. Dispoziţii luate în această privinţă

Sclavul nu poate dispune de bunurile lui, nici chiar de persoana lui; stăpânul este tutorele lui. La fel se întâmplă şi cu sclavul căruia i s-a promis eliberarea pentru o perioadă determinată. Sclavul ce aparţine a doi stăpâni şi eliberat de unul dintre ei e considerat liber la cel care i-a dat libertatea şi ca sclav când munceşte la al doilea stăpân, care devine atunci stăpânul său (...). Stăpânul nu-şi poate forţa sclavul să facă comerţ cu obiecte prohibite de legea musulmană, iar sclavul nu se poate deda unui astfel de comerţ nici măcar folosind propriii bani.

Capitolul VIII – Căsătoria sclavilor. Căsătorii forţate. Condiţii de a negocia căsătoria sclavilor

Sclavii nu-şi pot forţa stăpânii să-i căsătorească. Cei care sunt proprietari pe jumătate nu-şi pot forţa servitorii să se căsătorească, dar aceştia din urmă trebuie să aibă permisiunea stăpânilor de a contracta legături de căsătorie, prin care proprietarii pot, după voie, să tolereze sau să anuleze înţelegerile logodnicilor (…) Cât despre sclavii ce trebuie eliberaţi la moartea stăpânului şi cei cărora li s-a promis eliberarea la un moment dat, posesorii nu-i pot forţa la căsătorie, cu condiţia ca, totuşi, în primul caz, stăpânul să nu fie bolnav fără şansă de vindecare, iar timpul fixat pentru eliberare să nu fie mai apropiat de 3 luni. Cel care vrea să încheie căsătoria urnii sclav trebuie să respecte 6 condiţii: 1. să fie liber; 2. să fie major; 3. să fie în deplinătatea facultăţilor mintale; 4. să fie de sex masculin; 5. să nu încheie căsătoria în perioada de impuritate (*ihram*); 6. să fie musulman.

Câţiva legişti au adăugat trei condiţii care, totuşi, nu sunt exigibile. Ei vor ca cei care negociază căsătoria: 1. să fie rudă sau aliat cu persoana pe care o căsătoreşte;

2. să fie avizat în privinţa afacerii; 3. să aibă toate calităţile unui om cinstit.

Când o femeie are un sclav pe care vrea să-l căsătorească, ea trebuie să aleagă un împuternicit care să întrunească condiţiile cerute (…). Dacă sclavul poate obţine căsătoria, înşelând-o pe sclava femeie susţinând că este liber, uniunea fiind anulată, femeia astfel indusă în eroare îşi poate păstra zestrea. (…)

Capitolul X – Despre căsătoria între stăpân şi sclav

Legea recunoaşte căsătoria între proprietar, bărbat sau femeie, şi sclav (…). Stăpânul nu poate forţa două surori să se unească cu el, nici să-i fie concubine. Dacă o femeie liberă este căsătorită cu un sclav şi acesta din urmă a fost vândut sau donat rudelor femeii, căsătoria se anulează. La fel, dacă ea îşi cumpără soţul, dând bani pentru asta, atunci sclavul devine proprietatea ei, iar căsătoria nu poate avea loc. Alianţa va fi chiar ruptă dacă stăpânul consimte să-şi elibereze sclavul. Dar, dacă femeia

cere libertatea sclavului fără a-şi expune motivele şi în scopul aparent de a face o faptă bună, dacă dă chiar bani pentru răscumpărare, tot cu o intenţie generoasă, atunci sclavul poate fi răscumpărat, pus în libertate şi menţinut în relaţia conjugală (…).

Capitolul XI – Căsătoria între oamenii liberi şi sclavi

O persoană liberă, incapabilă de a face copii, se poate căsători cu o sclavă dacă, totuşi, este sigur că este neputincios. Această persoană, de orice sex, nu se poate căsători cu sclavul tatălui şi mamei sale, dar este convenabil ca acesta din urmă supus să fie de religie musulmană. Este bine ca aceste tipuri de căsătorii să aibă loc şi dacă femeia achiziţionată nu e mahomedană, în caz că achizitorul se reme că, neacţionând astfel, îşi trădează îndatoririle sau că nu va avea bani ca să ia o femeie obişnuită, o femeie ce ar cere o zestre mare. Astfel de alianţe nu sunt posibile decât în anumite cazuri, dintre care le-am citat pe principalele. Dacă un bărbat este căsătorit precum am spus şi se căsătoreşte şi cu o femeie liberă, aceasta, când are cunoştinţă despre prima legătură a soţului ei, poate recurge la divorţ sau rămâne căsătorită, după voie. (…)

Capitolul XIV – Despre divorţ. Despre starea de viduitate C*tilda*)

Există trei maniere diferite de a formula divorţul pentru oamenii liberi. Cel care spune: „divorţez prin trei” (*bi flata*, faptul de a-i spune soţiei: „Te repudiez, te repudiez, te repudiez”), nu se poate căsători cu o femeie decât dacă aceasta a fost căsătorită şi repudiată de un alt soţ. Pentru sclave există două maniere de a divorţa, iar formula, spusă de două ori, conduce la acelaşi lucru ca şi în cazul precedent. Cel care divorţează conform legii îşi poate lua din nou soţia, în ciuda voinţei acesteia şi fără consimţământul celui căruia îi aparţine. Totuşi, este de preferat ca timpul în care femeile trebuie să stea iară a contracta o nouă alianţă să se fi terminat. Femeia care i-a plătit ceva soţului ei pentru a divorţa sau care i-a cedat un

drept oarecare în acelaşi scop, nu se întoarce la soţ decât cu consimţământul ei; la fel se întâmplă şi cu cea care divorţează (...). Femeia divorţată după consumarea căsătoriei are drept la întreaga zestre, şi doar la jumătate dacă uniunea nu s-a consumat. Totuşi, femeia repudiată sau tatăl ei pot considera soţul exonerat de această sumă. În acest caz, femeia sclavă nu poate acţiona decât cu permisiunea stăpânului. Dacă un soţ refuză să plătească datoriile faţă de soţia lui, sau s-o îmbrace, cadiul fixează un termen după care, dacă soţul persistă în conduită, şi dacă femeia o doreşte, divorţul este pronunţat, înainte sau după consumarea căsătoriei. Acelaşi lucru se întâmplă dacă sclavul care nu vrea să plătească datoriile soţiei sale lipseşte. În acest soi de divorţ, soţia poate fi luată din nou înainte de săvârşirea abandonului. Când soţul aplică rele tratamente soţiei sale divorţul se pronunţă, dacă aceasta doreşte. Dacă nu, cadiul îl admonestează şi-l pedepseşte pe soţ. Acela care, fiind absent, îşi lasă femeia în nevoie, dacă are bunuri evidente, vânzarea este ordonată de cadiu şi profitul acordat femeii. La fel, dacă soţul a lăsat ceva în depozit, cadiul poate scoate la vânzare aceste obiecte şi îi dă o parte din bani femeii. Dacă femeia, fiind în rest întreţinută cum se cuvine, dar se prelungeşte absenţa soţului, se plânge cadiului, cadiul îi scrie soţului pentru a-i cere să revină. Dacă nu primeşte răspuns, sau dacă nu se cunoaşte reşedinţa soţului, se rămâne la *statut* <juotimp de 4 ani pentru oamenii liberi şi 2 ani pentru sclavi, după care se desăvârşeşte divorţul. Dacă divorţul are loc înainte de consumarea uniunii, nu există viduitate impusă de lege. La fel, dacă unul dintre cei doi soţi nu are vârsta cerută pentru ca uniunea să fie completă. Starea de viduitate a unei femei libere este de 3 luni. Viduitatea unei sclave este de 2 luni, indiferent dacă fostul soţ e liber sau sclav. Viduitatea femeii însărcinate durează până la naştere. Viduitatea femeii al cărei soţ este mort durează, pentru femeia liberă, 4 luni şi 10 zile şi, pentru sclavă, 2 luni şi 5 zile. „Mama copiilor”, când moare stăpânul, ţine o lună de

viduitate, iar cea care este însărcinată respectă viduitatea până la naştere. Este interzis prin lege să te căsătoreşti în timpul viduităţii, doar negocierile sunt tolerate; dar, dacă actul se stabileşte în timpul perioadei prohibite, nu numai că se anulează căsătoria între cei doi soţi, dar se şi interzice pentru totdeauna deşi, totuşi, actul s-a consumat. Dacă actul de logodnă s-a făcut în timpul perioadei de viduitate, căsătoria nu se consumă decât după aceea. Uniunea este aprobată de unii legişti şi condamnată de alţii.

(Codul sclaviei se sprijină şi pe o serie de reguli, mai bine tratate în cele două coduri precedente.)

4

Legea de eliberare a sclavilor în Mauritania

Texte de lege nr. 025/2003 vizând represiunea comerţului cu persoane ţi promulgată în Mauritania la 17 iulie 2003:

Republica islamică a Mauritaniei Preşedinţia Republicii

Adunarea Naţională şi Senatul au adoptat;

Preşedintele republicii promulgă legea al cărei conţinut exact urmează:

Capitolul I: prevederi generale

Articolul 1: în ciuda definiţiilor prevăzute în tratatele şi convenţiile internaţionale referitoare la drepturile omului, ratificate de Mauritania, expresia „trafic cu persoane” desemnează recrutarea, transportarea, transferul de persoane cu forţa sau prin recursul la forţă sau la ameninţare, sau alte forme de constrângere prin răpire, înşelăciune, abuz de autoritate sau exploatarea unei situaţii de vulnerabilitate, sau prin oferirea şi acceptarea de bani sau de alte avantaje, pentru a obţine consimţământul unei persoane având autoritate asupra alteia, în scopul exploatării.

Exploatarea presupune cel puţin munca neretribuită, munca sau serviciile forţate, cât şi practicile analoge, prelevarea de organe în scopuri lucrative, exploatarea

prostituţiei altuia sau alte forme de exploatare sexuală.

Capitolul al doilea: prevederi particulare

Articolul 2: Consimţământul dat de o victimă a traficului cu persoane în vederea exploatării este considerat nul şi neavenit când a fost utilizat unul dintre mijloacele enunţate la articolul precedent.

Articolul 3: Recrutarea, transferarea, adăpostirea sau primirea unui copil cu scopul de exploatare sunt considerate ca „trafic de persoane”, chiar dacă nu recurg la niciunul dintre mijloacele enunţate la primul articol.

Capitolul al treilea: prevederi penale

Articolul 4: Comiterea unuia dintre actele enunţate la articolul 1, 2 şi 3 constituie delictul de a face trafic cu persoane.

Articolul 5: Pe lângă decăderea din drepturile civile şi civice, autorii delictului de trafic cu persoane vor fi pedepsiţi cu muncă forţată pe timp de 5 – 10 ani şi cu o amendă de 500.000 şi 1.000.000 de ouguya1.

Vor primi aceeaşi pedeapsă cei care cu încheiat convenţii având ca obiect alienarea, fie cu titlu gratuit, fie cu titlu oneros, a libertăţii unei terţe persoane.

Vor primi aceeaşi pedeapsă şi o amendă de 600.000 până la 1 200.000 de ouguya[5] dacă autorii acestei infracţiuni aparţin unui grup criminal organizat.

Capitolul al patrulea: prevederi finale

Articolul 6: Prezenta lege abrogă toate dispoziţiile anterioare care-i sunt contrare.

Articolul 7: Prezenta lege va fi publicată conform procedurii de urgenţă şi executată ca lege de stat.

Nouakehott, 17 iulie 2003.

Parafele preşedintelui Republicii, Maaouya Ould Sid Ahmed Taya, a Prim-ministrului, Sghair Ould M’Bareck şi a ministrului Justiţiei, Diabira Bakary.

Copie certificată conformă trimisă lui Dah Ould Abdel Jelii, ministru secretargeneral al preşedinţiei Republicii.

5

5 între 2 000 şi 4 000 de euro.

Sclavi iluştri, sclavini, eunuci, concubine.

NEGUSTORI DE SCLAVI ŞI ABOLIŢIONIŞTI DIN ŢINUTURILE ISLAMICE, ÎNCEPÂND DIN SECOLUL AL VII-LEA

Abd al-Jalâl: mare senior tribal din Fezzan şi conducător al comerţului cu sclavi în toate regiunile pornind de la graniţele egiptene până la marele deşert al Libiei. Sheykh ‘Abdul al-Jalâl a pus capăt comerţului cu sclavi libian în 1842.

Abd al-Masân (secolul al XII-lea): numele unui eunuc din Sicilia citat de Ibn Jobair (1145*1217) în *Rihla*.

Abd al – assă: textual „sclavii bâtei”. Nume colectiv atribuit tribului Beni Ased din Arabia care, revoltându-se împotriva lui Hodir ibn al-Harith, rege în Kinda (cca. 525 d.Hr., adică înainte de Islam), a pierit sub loviturile de bâtă după ce membrii lui au fost aserviţi până la ultimul.

Abd al-Bokhari (sau *abid sidi el-Bokhari*): Numele foştilor sclavi negri din makhzenul marocan, numiţi şi *btvakhâr*. Numiţi altfel din cauza sfântului patron ce le-ar fi fost imamul al-Bokhari (810 – 870), colecţionar al tradiţiilor profetice respectate de credincioşi.

Abu Ayyub (secolul al VIII-lea): ca Rabi, acest sclav eliberat de Al-Mansur (709 – 775) şi *mawla* al său (tributar, client) a ocupat funcţia de secretar al finanţelor califului, post din care a fost decăzut la sfârşitul vieţii. Atunci a fost exilat până la moartea sa. Vezi *Rabi*.

Abu Bakr Shehem Ibrahim (1810 – 1855): paşa de Zeyla, port la Marea Roşie situat chiar în faţa Adenului, în Yemen. Abu Bakr Ibrahim a fost, la vremea lui, cel mai important sclavagist din Cornul Africii. Asigurând controlul rutei maritime celei mai râvnite din secolul al XVIII-lea, şi-a adjudecat şi Obock, Ambabbo şi Tadjoura.

Abu Bakra (mort în 671 sau 672): sclav negru eliberat de Profet după bătălia de la Taâf ce a avut loc în 630.

Abu. D/aafar Yazid ibn al-Qa qa al Makhzumi (mort pe la 747): eliberat de origine persană.

Abu Dulama (mort pe la 776): textual „Omul nopţii”. Acest poet al Arabiei pare să fi fost un sclav celebru. „Va deveni poet de curte – şi bufon – în timpul primilor califi abbasizi” (B. Lewis, *Race et esclavage*, p. 51).

Abu Al-Khattab an-Nakhkhas (secolele VIII-IX): i se cunoaşte numele din cauza escapadei uneia dintre concubinele sale care, cântăreaţă fiind şi de o frumuseţe sporită de aluniţa ei (*khala*), îl sedusese pe cel mai mare muzician de la curtea abbasidă, Ibrahim al-Mausili (Al-Isfahani, *Cartea Cântecelor*).

Abu Madyan, Sidi Boumediene (mort în 1197): sfântul patron la Tlemcen, acest mare mistic din Sevilla, care s-a stabilit la Fès, apoi la Bougia, după ce a făcut marele pelerinaj, avea un sclav negru pe care îl numea Bilal, de la numele primului muezin al Islamului, eliberat de Profet.

Abul Makarim Tastaqân (secolul al XII-lea): sclav eliberat de puterea abbasidă şi numit în fruntea unei delegaţii de pelerini la Meca.

Abu Yazid (secolul al X-lea): supranumit „Omul cu măgarul”, Abu Yazid a fost un agitator kharidjit ce ar fi pornit din sud-estul algerian pe la 943 ca să ducă o cruciadă în numele familiei Kharidji.

Achmet (sau Ahmet) (secolul al XIV-lea): sclavin al Imperiului Otoman supranumit Hercule, din cauza forţei sale fizice. A trăit şi a crescut în seraiul sultanului Selim, căruia i-a devenit ginere şi confident (cf. Philippe du Fresne-Canaye, *Voyage du Levant* [1573], Paris, Ernest Leroux, 1897, p. 65).

Agar/Hagar: sclavă egipteană şi personaj din Antichitatea biblică. Ca mamă a lui ismaël, strămoş al arabilor, s-a bucurat de un prestigiu aparte la musulmani.

„Agha suveran”: nume dat şefului regenţei din Alger în timpul otomanilor, pe care o revoltă a ienicerilor l-a adus la putere. „Agha suveran” nu a domnit decât 12 ani, între 1659 şi 1671.

Agh a: numele primului eunuc ce a trăit la Bardo,

folosit de beiul din Tunis.

Ahmadi Bakari (secolul al XIX-lea): numele unui sclavagist din Mayotte, înainte de sosirea francezilor.

Ahmed de Bellah (secolul al XIX-lea): tânăr conducător de caravane, unul dintre fiii lui Aii-Mami, rege din Fouta-Djalon, citat în *Confessions d'un négrier* de Théodore Canot.

Ahmed Ibn Tulun (868 – 884): de condiţie servilă (tatăl său era un ofiţer în garda califiană din Samarra), a avansat până la a deveni un emir fondator al micii dinastii tulunide din Egipt ce s-a stins în 905. Moscheea lui Ibn Tulun, ce poate fi încă vizitată la Cairo, ar fi fost una dintre realizările sale. Ibn Tulun a organizat administraţia şi armata recrutând un mare număr de sclavi turci şi negri. La moartea lui, fiul acestuia, Kumarawayh, i-a urmat la tron până în 896. Totuşi, dinastia tulunizilor nu a supravieţuit expediţiilor califului abbasid din Bagdad, o vreme înfrânate de revolta sclavilor *zanf*, ce a sfârşit prin a fi înfrântă. Vezi *Zanj*.

Al – Agfa: numele unei sclave-cântăreţe din Bagdad cumpărate şi aduse în Spania. Numele ei face obiectul unei însemnări redactate de Al-Maqqari, istoric al Spaniei musulmane, în *Analecte*. Vezi *Fadl, Ilm*, *Qalam*.

Al-Mansur/Mansour (secolul al VTII-lea): al doilea calif abbasid, a cărui mamă a fost sclavă.

Alpteghin (secolul al X-lea): după Nizam al-Mulk (mort în 1092), Alpteghin era a fost un sclav hrănit şi crescut de şamanizi, aflaţi la putere între 819 şi 999. A luat conducerea guvernării militare din Khorassan, în actualul Iran, pe care a condus-o cu sagacitate. A murit între 963 şi 965.

Al-Zubayr Pasha Rahma Mansur (1830 – 1913): sclavagist din Bahr al-Ghazal., Al-Zubayr Pasha Rahma Mansur is a particularly sinister figure in the English literature dealing with the nineteenth century Sudan. He has been execrated as sultan and slaver and the «greatest slaver who ever lived»" (Laurence Mire, „Al-Zubayr Pasha

and the Zariba Based Slave Trade in the Bahr al-Ghazal, 1855 – 1879" în J.R. Willis, *Slaves and Slavery în Muslim Africa*, vol. 2, pp. 101 – 122).

Amir ibn Fuayran (secolul al VII-lea): sclav eliberat de Abu Bakr.

Anbari (secolul al XIV-lea): textual „Mica Ambră"; numele unei tinere sclave a lui Coromandel oferită în Maldive lui Ibn Battuta (1304 – 1377), unul dintre cei mai intrepizi călători ai Islamului.

Arqam (secolul al XI-lea): numele unui bastard mulatru născut dintr-o sclavă de condiţie umilă şi din Az-Zafâr, fondator al micii dinastii din Toledo, Dhoul-Nounide (1023 – 1085), care a devenit un poet cu un verb caustic. Az-Zafâr îl făcuse cu acea concubină în stare de beţie.

Axoum: numele unui regat african ce a fost, într-o perioadă preislamică, exportator de sclavi, în special în direcţia Arabia, Egipt şi Siria.

Badr Ad Din Lulu (secolul al XVI-lea): nume al unui sclav al marelui cadiu din Cairo, Fakhr ad-Din Al-Qotbi.

Baktamur As-Saqi (1333): paharnic al lui Al-Malik an-Nasir. A avut o moarte violentă.

Baybars: suveran al Egiptului din 1260 – până în 1277. Este fondatorul dinastiei mameluce.

Berke: fiul lui Baybars. A domnit în Egipt din 1277 până în 1279.

Băbî Maryam (secolul al XIV-lea): sclavă de origine turcă şi soţia suveranului din Hormuz. A domnit după moartea soţului ei, din 1311 până în 1312.

Bilal ibn Rabah (mort în 643): sclav negru al familiei Banu Umayya. A fost răscumpărat de Abu Bakr şi eliberat. Sclav „pur", a fost primul muezin al islamului.

Cervantes, Miguel de (1547 – 1616): scriitor spaniol, autorul lui *Don Quijote*. A fost capturat pe mare de către corsarii algerieni şi dus în Alger. Încarcerat pentru mai mulţi ani, Cervantes a făcut totul pentru a scăpa, dar a fost prins de patru ori.

Cha-Cha (mort în 1849): adevăratul nume al acestui

traficant fără pereche, un metis indian originar din Rio de Janeiro, care a fost un negustor de negri impozant, este Da Souza. Ar fi emigrat la Dahomey după ce a dezertat din armata stăpânului său, a făcut avere, înainte de a servi drept comisionar pentru toţi traficanţii de pe coasta Africii de Vest. Se pare că regele din Dahomey de la acea vreme îl stima foarte mult şi încheia cu el tot soiul de tranzacţii comerciale: „Se străduia să treacă drept un african, atunci când avea de-a face cu africanii, deşi, printre albi, afişa mereu manierele şi abordarea amabilă a ţării lui natale” (Théodore Canot, *Confessions d’un négrier*, p. 205).

Devşirme: numele unei categorii de soldaţi sclavi ai Imperiului Otoman. Ienicerii erau recrutaţi în această clasă şi constituiau elita. Vezi *Ieniceri*.

Djaudar (secolul al X-lea): eunuc puternic din timpul fătimizilor din Egipt. Djaudar a avut sclavi, servitori, proprietăţi şi chiar păduri în Sicilia, din care lua lemn de lucru pe care-l revindea stăpânului său.

Fadl, Ilm, Qalam: trei sclave-cântăreţe originare din Medina şi citate de Al-Makkari în *Analecte*. Ele au fost achiziţionate în schimbul aurului şi trimise în Spania, unde însufleţeau curtea princiară. Qalam, cea de-a treia, ar fi fost de origine bască. A intrat în mâinile negustorilor de foarte tânără şi a fost trimisă la Medina, unde a învăţat toate disciplinele artei vocale. Devenită expertă, a revenit astfel în ţara de origine (vezi H. Pérès, *La Poésie andalouse*).

Gazlan, Hunaida: nume a doua sclave-cântăreţe aparţinând lui Ziryab (vezi acest nume).

Gnawa, Gnaoua: numele unei confrerii de muzicieni cu sediul la Marrakech, în Maroc. Istoricii pretind că aceşti barzi şi muzicieni erau foşti sclavi, eliberaţi mai apoi, poate din Guineea, dacă ne încredem în pluralul arab. Lalla Mimouna, din Tamgrout, o femeie sfântă aproape marabu, ar fi fost străMoaşa eponimă a formaţiunilor *gnaoua*.

Gulistan (secolul al XIV-lea): textual „Grădina cu

trandafiri”. Numele unei sclave mahrate a lui Ibn Bartuta (1304 – 1377), în Maldive.

Hadj Ali Shermarke (născut în 1776): nepotul unui sclav din Abisinia şi negustor la Zeyla, Shermarke a fost un temut comerciant de sclavi.

Hassan Agha (secolul al XVI-lea): eunuc sard ce à renegat credinţa creştină pentru a intra în serviciile lui Moulay Hassan, rege al Tunisului în 1532.

Hayzuran (secolul al VIII-lea): sclavă yemenită eliberată şi căsătorită cu califul abbasid al-Mahdi, la putere din 775 până în 785.

Hilal Catalanul (secolul al XIV-lea): născut în captivitate, la Granada, din părinţi catalani, Hilal era un creştin convertit târziu la legea islamică. După ce a fost cumpărat de curtea din Tlemcen, a devenit tovarăşul de joc al prinţului moştenitor cu care a crescut. Când acesta a ajuns la putere, l-a făcut, firesc, confidentul lui, apoi favoritul şi, în final, Marele Vizir. Timp de mai mulţi ani, puterea reală a statului Tlemcen s-a aflat între mâinile lui (cf. C.-E. Dufourq, *La Vie quotidienne dans les ports méditerranéens*).

Husuk Huseyni, devenit Căpitan Paşa (secolul al XVIII-lea): sclav georgian al lui Selim al III-lea (1789 – 1807), sultan otoman, care a devenit unul dintre cei mai puternici amirali ai flotei turce.

Hussein (626 – 686): imamul Hussein era căsătorit cu o prinţesă din Persia ce a fost o tânără sclavă.

Ibn Battuta (1304 – 1377): călător din Tanger, credincios, epicurian şi mare senior, era foarte sensibil la numărul sclavilor şi eunucilor pe care-i avea în servicii, în timpul lungilor sale peregrinări i-a cumpărat şi i-a primit ca ofrandă din partea seniorilor din fiecare loc pe care-l vizita.

Ibn Fadian (secolul al X-lea): în 912 – 922, Ahmed Ibn Fadian ibn al-Abbas ibn Raşid în Hammad, trimis special al califului Al-Muqtadir la khazarul din Saqaliba, conducea o ambasadă de islamizare în ţinuturile de la marginea Volgăi.

Acest călăcor se prezenta el însuşi ca un „client” (*mawla*) al lui Mohamed ibn Suleiman.

Ibnâulun (secolul I): descendent al unui sclav turc, Ahmed Ibnâulun a reuşit să impună abbasizilor din Bagdad independenţa ţării sale, Egiptul. A murit în 888.

Ibrahim şi Marwan II, zis Al-Himar (secolul al VIII-lea): mamele celor doi ultimi califi omeyyazi din Damasc erau sclave.

Ibrahim Chorbadji al-Sabundji (mort în 1717): în timpul în care Egiptul se afla sub dominaţia turcă, Ibrahim Chorbadji al-Sabundji deţinea un mare număr de mameluci. Poseda o sclavă-cântăreaţă ce atrăgea în casa stăpânului său elita poeţilor şi scriitorilor din Bagdad (Al-Isfahani, *Cartea Cântecelor*)

Ikhtiyar ad-Din (sfârşitul secolului al XII-lea – începutul secolului al XIII-lea): a devenit guvernator al provinciei Bengal după ce a ocupat capitala, Nadya.

Iltutmish Shams ad-Din (mort în 1236): fiul lui Aybaq (mort în 1210 sau 1211), fondator real al sultanatului din Delhi, Shams ad-Din Iltutmish a extins puterea musulmană în nordul Indiei.

Ishraq as-Suwayda (secolul al XI-lea): numele unui sclav negru din Valencia, în Spania, care aparţine lui Abul-Mutarif Ibn Gălbun. Se spune că avea o mare cultură filologică.

Ieniceri: din turcescul *Yeni Qeri*, textual „Noua Gardă” sau „Noii recruţi” Este vorba despre un ordin al foştilor captivi georgieni, circazieni şi greci, educaţi la palatul sultanului otoman şi destinaţi, prin urmare, gărzilor şi armatei. Vezi *Devşirme*.

Jafar ibn ‘Abd Allah as-Saqlabi (mort în 992): fost sclav fatimid eliberat de califul Al-Mansur înainte de a fi pus în fruntea armatei musulmane ce conducea Egiptul. La puţin după aceea, Jafar a lansat construirea Victorioasei (Al-Qahira), nume dat oraşului Cairo.

Jafar (secolul al XIV-lea): nume al unui sclav ataşat de *zaxviya* din Tustar, în Iran.

Kadidje (secolul al XIX-lea): concubina unui bătrân comerciant turc intrat în posteritate cu numele de Aziyade. În fond, scriitorul francez Pierre Loti (1850 – 1923), pe numele adevărat julien Viaud, a făcut o pasiune pentru Turcia, în special pentru Constantinopole, după ce a zărit ochii verzi ai acestei frumoase circaziene (*Aziyade*, 1879).

Kafour/Kafur (mort în 968): numele său complet este Abd-Al-Mask Kafur, zis al-Ikhehidi, ceea ce s-ar traduce prin antifraza „Omul de mosc şi de camfor" Nubianul (sau abisinian) Kafur, eunuc de felul său, se afla iniţial în serviciile sultanilor ikhehidi, la putere în Egipt între 935 şi 969. Vizir renumit, a devenit puţin câte puţin piesa de rezistenţă a dinastiei în fruntea căreia a trecut vreme de două decenii, din 946 şi până la moartea lui.

Kafur (secolul al XIV-lea): nume al unui sclav ataşat de *zatviya* din Tustar, în Iran.

Kafur Sharabdar (secolul al XIV-lea): eunuc şi paharnic al lui Mohamed Shah.

Khalis (secolele XII-XIII): eunuc şi înalt demnitar din armata abbasidă. A servit mai ales sub domnia califului An-Nasâr (1180 – 1225).

Khanush/Abu Khanush (secolul al XI-lea): numele unui sclav al suveranului zind Yahya ibn Tamim (cf. Idris, vol. 1, p. 313).

Khauwas Khan/ Khawas Khan (secolul al XVII-lea): abisinian la origine, a devenit prim-ministru, general, apoi regent al sultanatului din Bijapur, înainte de a fi eliminat în 1675.

Khayran (secolele X-XI): sclavin din epoca Andaluziei musulmane pe care-l cita Ibn Hazm în *Colierul porumbiţei*. *A* fost conducătorul Almeriei.

Khayr Ed Din (1822 – 1889): fost sclav circazian, născut în Caucaz şi cumpărat de beiul Ahmed din Tunis, Khayr Ed Din a devenit, după o educaţie aprofundată la palatul din Bardo şi în înalta administraţie, un om de stat şi un reformator foarte bine văzut în cursul secolului al XIX-lea, numit „secolul renaşterii Islamului" (*nahda*). Este

autorul unei opere intitulate *Essai sur les réformes nécessaires aux États musulmans* (Aix-en-Provence, Édisud, 1987).

Khayzuran bine Aţa (moartă în 789): concubina califului Al-Mahdi şi mama celor doi califi abbasizi. Vezi şi Hayzuran.

Lubayna (secolul al VII-lea): sclavă neagră a lui Omar, mare senior din Meca. A fost răscumpărată de Abu Bakr şi eliberată.

Lu lu' (secolul al XIV-lea): supranumit „Khwaja", Lu lu' era un eunuc apropiat regelui Irakului.

Mabur (secolul al VII-lea): numele unui eunuc din Medina implicat într-o întâmplare vizând-o pe Marya, concubina coptă a Profetului.

Mahmoud (secolele IX-X): fiul lui Sebukteguin pe care l-a înlocuit în fruntea dinastiei. Vezi *Sebukteghin*.

Makhul (secolul al VII-lea): textual „Cel care a turnat tuş pe pupitre" Numele unui sclav eliberat de Profet, dar căruia nu i se cunoaşte supranumele.

Malik Amber (1546 – 1626): sclav abisinian, şambelan şi general în sultanatul din Ahmednagar (India).

Malik Na'ib Al-Alfi (mort în 1316): alt nume al lui Kafur, sclav hindus achiziţionat în 1299 şi devenit vizir al sultanului Ala Ad Din.

Maruluk sau Mameluci (1250 – 1517): textual „Posedaţi", cu referire la un grup de indivizi. Nume al unei dinastii de foşti sclavi de rasă albă, eliberaţi de ayyubizi, care au reuşit să cucerească puterea la Cairo (1250) în detrimentul numitei dinastii şi pe care a păzit-o cu străşnicie până în 1517.

La origine, un mameluc era un soldat în solda Palatului. Când Egiptul a trecut sub dominaţia otomană, mamelucii şi-au păstrat privilegiile regale şi le-au perpetuat până la tresărirea de modernitate din Turcia. Au jucat un rol de prim-plan în administraţie şi în armară şi şi-au păstrat poziţia până la sosirea lui Napoleon Bonaparte, pe care l-au înfruntat în timpul bătăliei de la piramide. Iată

lista celor mai importanţi dintre ei, cu datele de ascensiune la tron: Baybars (1260 – 1277), Al-Malik Al-Mansur Qalawun (1279 – 1280), al optulea sultan mameluc şi tatăl lui Al-Malik an-Nasir (1299 – 1341). Apoi a fost Barquq (1382 – 1399), Qaitbey (1468 – 1495) şi nu mai puţin de 46 de alţi sultani, dacă se iau în socoteală cele două ramuri mameluce, respectiv Bahrit şi Bourjit. Vezi *Baybar*, *Berke*, *Jund*.

Maghalita (secolul al XIV-lea): sclavă albă de origine greacă cumpărată de Ibn Battuta în timpul unei călătorii în Turcia.

Marya sau Maria, zisă Copta (secolul al VII-lea): sclava regelui Mauqawqis al Egiptului, oferită Profetului, care şi-a făcut-o concubină. A fost singura care i-a dăruit un fiu, Ibrahim, ce a murit la o vârstă fragedă. De atunci, Marya a fost venerată de musulmani, în ciuda originilor sale servile.

Massawa: port din Eritreea situat la Marea Roşie şi fostă piaţă de desfacere naturală de pe ruta sclavilor etiopieni.

Mehmet Ali (1769 – 1849): pe numele său arab Mohamed Ali, acest suveran luminat al Egiptului a întreţinut o gardă numeroasă de soldaţi mameluci, înainte de a ordona masacrarea lor.

Mamele califilor: unele sclave ce au dat naştere mai multor personalităţi masculine din lumea arabă, începând cu suveranii şi califii, au devenit *Umm alwalad* şi s-au eliberat prin acest subterfugiu. A fost, astfel, cu Salama, o sclavă berberă, mama lui Abu Jafar Harun, fiul lui Al-Mutassim, mort în 842, ultimul calif abbasid dinainte de venirea mongolilor; cu Qutul, mama lui Al-Mansur, fiul lui Al-Mutatând, mort în 902. Mai mulţi suverani meghrebini şi africani sunt născuţi din mame achiziţionate mai întâi de stăpânii lor drept concubine sau sclave.

Mohamed ben Ahmedi (secolul al XIX-lea): sclavagist la Mayotte. În 1847 era încă proprietar a 23 de sclavi pe care s-a hotărât să-i vândă autorităţilor franceze din insulă.

Mubachehir (secolele XIII-XIV): numele unui sclav al lui Ala Ad Din, suveran musulman al Indiei între 1296 şi 1316. Se spune că l-a asasinat pe Kafur, locotenent al lui Ala Ad Din, „Malâk na ăb”, la cererea presantă a mamei acestuia.

Muhamed ibn Maimun al-Wazzan (secolul al X-lea): numele unui sclav ce a dus o scrisoare (*sijjil*), trimis de Cairo prin Al – Aziz la Al-Mansur (Idris, vol. I, p. 76).

Muizzi: alt nume dat regilor-sdavi sau sultanilor-sclavi din Delhi. Vezi *Sultanii-sclavi*.

Mujahid Al-Muwaffaq Abul-Jaych (secolul al XI-lea): sclavin în timpul omeyyazilor din Occident, citat de Ibn Hazm (994 – 1064) în *Colierul porumbiţei*. A devenit senior de Denia şi al Insulelor Baleare.

Munis (mort în 932): eunuc devenit general musulman în timpul abbasizilor, a reuşit să-şi impună executanţii şi vizirii califului Al-Muqtadir, ce s-a aflat la putere în Bagdad, din 908 până în 932. „Voluptuosul” Al-Muqtadir avea 13 ani când a devenit jucăria lui Emir al-umara – „Emirul emirilor” –, titlu pe care şi l-a atribuit o vreme intrigantul dictator. Muqtadir, care-l „l-a omorât ca pe o oaie”, conform spuselor istoricului Ibn al-Kathir (1300 – 1373).

Murad ben Hammuda (secolul al XII-lea): între 1666 şi 1675, acest sclavagist egiptean a deţinut peste 800 de sclavi.

Nahdayn (secolul al VII-lea): sclav negru eliberat de Abu Bakr, însoţitorul Profetului.

Nusayb ibn Rabbah (mort în 726): poet negru al timpului omeyyazilor din Damasc.

Osman Agha de Temeşvar (secolul al XVII-lea): ofiţer al Imperiului Otoman făcut prizonier de Habsburgi timp de 11 ani (1688 – 1699). A descris astfel unul dintre episoadele servituţii sale: „Într-o zi, pe când înduram de ceva vreme suferinţa şi supliciul, au venit negustorii de sclavi din Veneţia. Au scos un înscris şi un certificat de vânzare conform căruia stăpânul meu, aflat în Bosnia, mă

vânduse lor. Spuneau că m-au achiziţionat, fără măcar să mă fi evaluat, pentru 20 de monede de aur, şi acum veneau să mă ia în posesie în virtutea hârtiei pe care o aveau" (*Prisonnier des infidèles*, p. 66).

Prenume de sclavi: *Femeile*. Mabruka: Benefică; Farha: Festiva; Henia: Paşnica; El-Ghalia: Oneroasa; Zehoua: Bucuroasa; Zahra: Floarea; Majouba: Protejata, Ascunsa; El-Anbar: Ambra; Mbirika: Benedictina; Daouia: Iluminata; Dahab: Aur; Musk: Mosc. Sitt ar-Roum: textual „Regina bizantinilor/a francilor" – titlu prestigios purtat în Egipt. *Bărbaţii*: Marouf: nume rezultat dintr-o poveste din *1001 de Nopţi*, ca şi Messaoud, Rihan (mirt, busuioc), Jasmin. Masrour (Fericitul), cel care purta spada lui Harun al-Raşid; Kafur („camfor"), prenume şi nume de sclavi foarte folosite, care a fost dat în mod special eunucului Abd al-Mask Kafur (secolul al X-lea), în serviciul dinastiei ikhehidide.

Qiyan: sclave-cântăreţe abbaside devenite celebre prin *Cartea Cântecelor* a lui Al-Isfahani şi prin opera critică a lui Djahiz.

Qutb-Ud Din Aibaq (mort în 1210): sclav turc al lui Muizz ad-Din Guri (secolul al X-lea) şi fondator al primului sultanat musulman în India din 1206 până în 1920. Armatele musulmane ce au cucerit Pendjab, Hindustan şi Bengalul, erau conduse de foşti sclavi, printre care însuşi fiul lui Aybaq. I se datorează superbul Quth al-Minar, la Delhi. Vezi *Iltutmish*.

Rabah (secolul al VII-lea): numele unui sclav al Profetului.

Rabi (secolul al VIII-lea): eliberat al califului Al-Mansur (709 – 775), Rabi a devenit şambelanul său şi mâna dreaptă a acestuia. A condus Casa Sclavilor, situată pe o stradă cu acelaşi nume (*Chari ar-raqâq*) şi despre care vorbesc autori precum Al-Yakubi (mort în 897) şi Masudi (893 – 956).

Rabia al-Adawia (născută între 713 şi 721 – 801): poetesă, fostă sclavă şi mistică celebră a începuturilor

Islamului. Având imaginea unei Tereza din Ávila, a cântat dragostea divină sub diferite forme. Dincolo de credinţa sa, renunţarea ei la lucrurile lumeşti şi angajamentul iniţiatic au făcut să devină sfânta ce patronează Bassorah (sudul Irakului), oraş unde a trăit ascetic toată viaţa.

Radiya (sau Razziya): Jalalat Ad Din Radyia Begum, fiica unică a lui Iltutmish, a urcat pe tron în 1236. Pentru a-şi atinge scopurile a apelat la unul dintre favoriţii ei, Jamal Ud Din Yaqut. Domnia i-a fost de scurtă durată. Vezi *Iltutmish*.

Rasim Pasha Ahmed (1881 – 1896): i se datorează abolirea sclaviei în Libia. Cf. B.G. Martin, „Ahmad Rasim Pasha and the Suppression of the Fazzan Slave Trade, 1881 – 1896" în J.R. Willis, *Slaves and the Şlavery în Mustim Africa*, vol. 2, pp. 51 – 82.

„Regii-sclavi" din Delhi. Vezi „*Sultanii-sclavi*".

Roxelane (cca. 1505-cca 1559): sclavă ce a devenit favorita, apoi soţia lui Soliman al II-lea Magnificul. Ajunsă la statutul de mamă a sultanului (*sultane valide*), ea nu a încetat să urzească intrigi la palat în favoarea fiului său, Selim (viitorul Selim I), în detrimentul lui Mustafa, fiul vârstnic al lui Soliman, pe care a reuşit să-l stranguleze, cu ajutorul tatălui ei. A fost înmormântată la Istanbul, lângă soţ, într-un mausoleu situat în spatele Sulaymaniya, una dintre cele mai mari moschei din oraş.

Sabir (secolul al X-lea): numele unui sclavin al dinastiei fatimide. A comandat flota ce a dus război în Adriatica şi în Marea Ioniană. (cf. *Sclavinî*).

Salman ăl-Farissi (mort pe la 657): sclav de origine persană (de unde şi Al-Farissi) eliberat de Profet şi inclus apoi în rândul apropiaţilor şi familiei sale *ţahl al-bayt*). L-a sfătuit pe Profet să sape un tranşeu (*khandaq*) în jurul Medinei. Considerat ca sfântul patron al ordinului (*Jutuwwa*) bărbierilor.

Sayyd: textual „Stăpân" Numele celei de-a patra dinastii musulmane din Delhi. Puterea i-a fost efemeră (din 1414 până în 1451).

Sclave-cântăreţe: vreo 40 de sclave cântăreţe au devenit celebre până la a figura în vreo 10 opere ale istoricilor arabi. Următoarele nume aparţin secolului I al dinastiei abbaside şi nu figurează în această listă decât în măsura în care le-a identificat Al-Isfahani (897 – 967), autorul *Cărţii cântecelor*. Ne putem imagina că numărul lor era de necalculat, poate sute, chiar mii. Acestea au fost Amara, Salama, Hawa, Sallafa din Hejaz, Nafissa, Khulayda din Meca, proprietatea lui Ibn Chammas, Anissa, fiica cântăreţului Mabad, Nuwar, Qaz a din Hijaz, Utayba din Medina, Chuhda, Mamna'a, Ghadir, sclava califului Al-Hadi (care a domnit din 785 până în 786) înainte de a-i deveni soţie, apoi soţia lui Harun al Raşid (766 – 809), Atiqa, fiica lui Ch'unda, cântăreaţa, Behar, sclava mamei lui Jaafar Barmekidul, Mulk, o sclavă frumoasă râvnită de Ibrahim, fiul califului Al-Mahdi, Dananir, Barmekida, cunoscută pentru antologia de cântece, Dhalfa, sclava lui Ibn-Târkhan, dar care a încercat să-l seducă pe Harun al-Raşid, Su ad din Koufa, Manhala, proprietatea unei femei bogate din tribul Bani Abs, care cobora periodic la Koufa, Dha ifa, o sclavă curtată de Suleiman Ibn Al-Mansur, Haylana, sclava califului Harun al Raşid, Amama, Fanda, Abaţia, sclava lui abi Umayr an-Nakhidias, Hadiya, Mutaym al-Hichamiya, din oraşul irakian Basra (Bassorah), Qurat al «-Ayn (textual: „Pupila ochiului", Arib al Ma munya, cea pe care califul Al-Mă'mun (813 – 833) o dorise, Bad atu, Khansa din Basra, Badl, sclava unui anume Abdallah ibn Moussa al-Hadi care cunoştea 30.000 de versuri, Rakhâm, sclava emirului credincioşilor Al-Mahdi (775 – 785) şi mama lui Abassa, sora lui Harun al-Raşid, Khuzami, Nabat, Qalm as-Salihiya, Amel, o sclavă pe care Al-Isfahani, autorul *Cărţii cântecelor*, o îndrăgea în mod special, Tajani, sclava ministrului Abu Mohamed al-Muhallabi. (Unele nume erau date mai multor sclave în acelaşi timp.)

Sclavi-teologi: prin tradiţie se spune că primul muezin al Islamului, Bila! (mort în 641), a fost un sclav

abisiniani eliberat de Profet, dar se uită că numeroşi jurişti eminenţi, generali, lingvişti, imami, şi chiar comentatori ai Coranului erau sclavi, fii sau nepoţi ai sclavilor. Aceştia erau sclavii-teologi. Numele ce revin cel mai des sunt cele ale însoţitorilor Profetului, precum Zayn al-Abidin, Salem ibn Abdullah sau Qasim ibn Mohamed ibn Abi Bakr. Mai trebuie citat şi Hassan al-Basn (642 – 728), fondator al primei confrerii islamice, Mohamed ibn Sairin, povestitor al *ḥadīth*-urilor profetice. Nafity, fost stăpân al imamului Malik (711 – 796) era sclavul lui Ibn Mubarik. Ikramah, alt interpret al Coranului, era un sclav eliberat. În sfârşit, Mohamed Ibn Ishaq (704 – 767), faimosul biograf al Profetului, era nepotul unui sclav numit Yasar.

Sclavi-suverani: Vezi *Mameluci*.

Sebukteghin (secolul al IX-lea): sclav cumpărat în Turkestan în vremea lui Abd al-Malik Mansur de către un negustor de sclavi numit Nasir al-Kharidji, înainte de a fi cedat lui Alpteghin. Deşi Sebukteghin avea o ascendenţă nobilă – putea descinde din yezdedjird –, calităţile personale au fost cele ce i-au permis să se propulseze în vârful ierarhiei militare şi să lă locul stăpânului său când acesta a murit în luptă.

Sumaya (secolul al VII-lea): una dintre sclavele lui Abu Jahl, inamic al lui Mohamed. Convertită în secret la legea islamică, a fost torturată de stăpânul ei până a omorât-o.

Saqaliba: nume colectiv dat sclavilor albi veniţi din ţările frontaliere ale Imperiului Musulman: greci, bulgari, bizantini, circazieni, ruşi, polonezi, finlanadezi etc.

Sartiz mad ad-Din (secolul al XIV-lea): sclav eliberat de Mohamed Shah, rege al Indiei. A fost căpitanul armatelor sale înainte de a deveni viceregе în Sind.

Shermarke Hadj Ali. Vezi *Hadj Ali Shermarke*.

„Sultani-sdavi” (secolul al XIII-lea): nume colectiv dat foştilor sclavi ai Imperiului Musulman din regiunea Indus care, între 1206 şi 1290, au devenit sultanii din Delhi înainte de a-l înzestra cu numeroase realizări. Iată întreg

lanţul dinastic, cu perioadele de putere ale fiecărui sultan sau sultane: Quth ad-Din Aybak (1206 – 1210); Aram Shah (1210 – 1211); Shams ad-Din Iltutmish (1211 – 1236); Rukn ad-Din Firuz Shah (1236); Jalalat ad-Din Radiya Begum (1236 – 1240); Muizz ad-Din Bahram Shah (1240 – 1242); Ala ad-Din Masud Shah (1242 – 1246); Nasir ad-Din Mahmud Shah (1246 – 1266); Ghiyas ad-Din Balban (1266 – 1287); Muizz ad-Din Kaykubadh (1287 – 1290); Shams ad-Din Kayumarth (1290). Acesta din urmă a fost ultimul „rege-sclav" al Indiei musulmane a epocii. Ceilalţi 6 regi ai dinastiei nu erau sclavi, nici chiar sclavi eliberaţi, deşi au fost incluşi în rândul regilor-sclavi din Delhi. Acest aspect decurge din faptul că, la acea vreme, ca şi în timpul Profetului, sclavul „pur" putea depăşi prejudecata comună şi să domnească, recurgând pe rând la seducţie, la forţă şi la viclenie.

Suhaym (mort în 660): poet de origine servilă, fără îndoială că african.

Sunbul (secolul al XIV-lea): eunuc al călătorului Ibn Battuta. Vezi *Ibn Battuta*.

Şukran: textual „Mulţumesc" Numele unui sclav eliberat de Profet (secolul ai VII-lea). Tradiţia pretinde că el a fost cel care l-a depus în mormânt, asistat de trei personaje importante din anturajul direct al lui Mahomed. Vezi *Ibn Hicham*, *Tabari*, *Ibn Qutayba*, *Kitab* al-*Maarif*.

Tariq ibn Ziyad (secolul al VIII-lea): general berber care l-a înfrânt pe regele Roderic pe rio Barbate în 711 şi a deschis calea cuceririi Peninsulei Iberice, ceea ce s-a întâmplat în anul următor, când Musa ibn Nusayr (640 – 717), pentru care Tariq ibn Ziyad nu era decât *mawla* („clientul", „tributarul"), s-a prezentat la rândul lui cu o armată puternică de 6.000 de oameni. Astăzi, Gibraltar (*Jebal Tariq*, „muntele lui Tariq"), poartă numele cuceritorului său berber Tariq ibn Ziyad.

Tekân şi Baris (sau Farâs) (secolul al X-lea): numele a doua tinere sclave (*ghilman*) folosite de călătorul arab Ibn Fadian în timpul expediţiei sale în direcţia Volga (cf.

Călătorie la bulgarii de pe Volga, p. 35). Vezi *Ibn Fadian*.

Thaqâf (sclavi de secolul al VII-lea): grup de sclavi aparţinând tribului Thaqâf ce au fost eliberaţi de Profet când tribul era asediat.

Thedenat (secolul al XVIII-lea): originar din Uzes, unde s-a născut în 1758, Thedenat, captiv catolic, a fost o vreme sclav în Alger şi ministru al beiului din Mascara. Memoriile sale s-au păstrat la BnF, manuscris N.A. Fr., nr. 10.877.

Tippo-Tip (1840 – 1905): pe adevăratul nume Hamed ben Mohamed al-Murjebi, potentat zanzibarit celebru, bogat şi temut, cu siguranţă ultimul sclavagist din istoria arabă, Tippo-Tip a trăit şi a lucrat în Zanzibar şi Kisangani. Conducea comptoare de „lemn de abanos" în toată Africa Centrală şi pe coasta est-africană.

Umm Ubays (secolul al VII-lea): sclav negru eliberat de Abu Bakr, însoţitor al Profetului, la începutul Islamului.

Usama (secolul al VII-lea): fiul unui fost sclav al lui Khadidja ce a fost eliberat de Profet. A condus armatele otomane în Siria.

Usami Akida (secolul al XIX-lea): numele unui sclavagist din Mayotte.

Uthman Dey: sclavagist din Egiptul superior. Între 1595 şi 1610, a deţinut mai multe sute de sclavi înainte de a se hotărî să-i vândă când valul aboliţionist a ajuns în valea Nilului.

Wydah (sau Ouidah): în secolul al XIX-lea, acest port situat între Cotonou, capitala, şi Grand Popo, la frontiera cu Togo, era principalul port în comerţul cu negri de pe coasta Dahomey (astăzi Benin).

Yachback Sayfaddin (Emirul): „Yachbak, fiul lui Abdallah, fost sclav al lui Djani-beg", supranumit As-Soufi, La origine era unul dintre mamelucii sultanului Chaykh, unul dintre cei ce au fost promovaţi paji după moarte stăpânului lor. Apoi a trebuit să suporte vicisitudini sub domnia lui Barsabay: când generalisimul Djanibeg as-Soufi a evadat din închisoarea din Alexandria şi când Barsbay,

căutându-l cu înverşunare, a supus la mai multe pedepse corporale numeroase persoane, şi-a îndreptat bănuielile asupra acestui Yachbak şi asupra fratelui său, Inal, ca scutier, căci Djani-beg era din aceeaşi ţară ca şi ei şi amândoi erau supranumiţi, ca şi el, as-Soufi (în Sauvaget, *Histoires arabes*, p. 172).

Yacout/Yaqut (secolul al XIX-lea): fost favorit al imamului din Mascat (sultanatul Oman), acest sclav eliberat, ce avea o poftă nemăsurată de aur, a devenit guvernator în Zanzibar. A tratat cu numeroşi traficanţi de negri arabi şi europeni care v cheau în insula mirodeniilor să facă provizii de sclavi. În *Le Négrier de Zanzibar*, Louis Garneray vorbea despre el ca despre un „băiat drăguţ".

Yaqub ibn Ishaq al-Hadrami (secolul al VII-lea): eliberat la începutul islamului, acest erudit a fost discipolul lui Kisai, cititor al Coranului şi lingvist recunoscut. A murit în 820.

Yaqubi (A1) (mort în 897): faimos geograf abbasid şi autor al unei opere intitulate *Al-Buldan* (Ţările) (891), tradusă de Gaston Wiet în 1937. Conform istoricilor, Al-Yaqubi ar fi fost descendentul unui eliberat al califului Al-Mansur (709 – 775), guvernator al Egiptului, motiv pentru care a fost supranumit „Secretarul abbasid" (al-*Katib al-abbassî*).

Yaqut (secolul al XIII-lea): Jamal Ud-Oin Yaqut (textual „Rubin", sclav negru (*habachi*) şi favoritul lui Begum Radiya, descendenta sultanelor-sclave din Delhi, pe care a ajutat-o să urce pe tron. Nu se ştie cum a sfârşit. A fost asasinat în 1240? Vezi „*Sultaniisclavi*".

Yaqut ar-Rumi (1179 – 1229): textual „Rubinul bizantin". Numele unui sclav bizantin convertit la legea islamică şi unii dintre eminenţii savanţi enciclopedişti. *Mujam al Buldan* (Enciclopedia Ţărilor), ce urmează după o enciclopedie a scriitorilor (*Mujaim* al-*Udaba*), este o sursă inepuizabilă pentru toţi cei ce vor să aibă o idee exactă despre Marulaka musulmană din secolele al XII-lea şi al XIII-lea.

Yusuf Dey (secolul al XVI-lea): sclavagist din Egiptul superior. A lăsat moştenire copiilor săi peste o sută de sclavi abisinieni.

Zayed ibn Harita (secolul al VII-lea): sclav al lui Khadidja, răscumpărat de Profet şi eliberat. Acesta din urmă l-a făcut secretarul său, l-a căsătorit cu Zaynab, înainte de a lua parte la expediţiile militare din jurul Muta, unde a murit pe la 630.

Zinnirah (secolul al VII-lea): numele unei sclave negre al lui Omar, senior din Meca ce a devenit un fervent apărător al islamului. A fost răscumpărată de Abu Bakr înainte de a fi eliberată. Vezi *Bilal*, *Lubayna*.

Ziiyab (cca. 789 – 845): supranumit „Privighetoarea arabilor”, Ziryab şi-a început cariera la Bagdad unde a fost eliberat de califul abbasid Al-Mahdi. Muzician fără pereche, stârnea invidia rivalilor săi. Astfel, constrâns să fugă la Bagdad, s-a alăturat curţii lui Abd ar-Rahman II, la putere între 792 şi 852, unde a devenit, se spune, „arbitrul eleganţei şi model al bunului-gust”.

6

Vocabularul servituţii pe pământ islamic

Abd: „sclav”, „servitor”, dar şi „supus voluntar”. Astfel, prenumele Abdallah înseamnă „servitorul lui Allah”, iar! *abidiyya* înseamnă „sclavi regali”.

Abdâr. termen persan însemnând paj, copil de trupă, ajutorul unui suveran sau al unui militar de vază.

Abd qânn. sclav născut din părinţi sclavi.

Aband\ categoria aservită; *abd qann* –, a reduce la sclavie, a aservi; *ibad*\ sclavi născuţi din părinţi sclavi; *abâdad-Dâr*: în Maroc, sclavii de la Palat (sau din locuinţele burgheze); *musta bid*. cineva cu multră putere, sclavagist, coleric, tiranic.

Adj am sau *Adjemi*: străin, barbar sau non-arab. În trecut, termenul *adjemi* era adeseori folosit pentru populaţiile negre, acestea fiind în majoritate non-musulmane până târziu.

Aghă (*s*): termen turc însemnând „stăpân” sau „şef

Eunuc al casei turce din timpul otomanilor, aproape un frate mai mare sau un tată, şi personaj din ierarhia puterii mamelucilor. „În Alger, căpetenia ienicerilor turci era calificată drept *agha*, la fel ca cei din Noubas, garnizoane cu efective variabile” (P. Boyer, „Agha”, *Encyclopédie berbere*, pp. 254 – 258).

Alfaqueque: din arabul *faqq*, „a deschide”, „a desface”. Astfel erau numiţi cei ce răscumpărau oficial captivii, mai ales în timpul corsarilor din Mediterana.

Afli: textual: „mie” Nume comun dat acelor sclavi cumpăraţi cu preţul de o mie şi două mii de dinari.

I

Ama (plural *ima*): sclavă de sex feminin (iraniană).

Angok: se dădea numele ţării de origine sclavilor ce debarcau în Brazilia.

Anqast (fem. *Nasqa*) se spune despre un sclav din casa cuiva.

Ascunzători –, nume dat cazărmilor turceşti în secolul al XVIII-lea, care erau 12 (conform lui Venture de Paradis).

Assif ((em. ûsafa): servitor, serv.

Assir. captiv; *Assâr denubu*: captiv al păcatelor sale; *nasâra asâra*: „captivi creştini”.

Attirqâq: „punere în sclavie”, ca şi în expresia *yasta-riqq al-chub al-munzahin* –, poporul învins va fi „pus în sclavie” Vezi *Raqq* sau *Riqq*.

Atâq: una dintre accepţiunile acestui termen arab este „eliberat” cu sensul de „despovărat”, „eliberat” Este cunoscut că un supranume al lui Abu Bakr, primul calif, căruia Profetul i-ar fi zis că va fi „eliberat” de Dumnezeu din focurile iadului C*atâq an-nâr*). În mod paradoxal, termenul *atâq*, care mai înseamnă şi „antic”, „bătrân”, desemnează şi nobleţea cuiva.

Baie –, termenul ar fi de origine italiană, din *bagno*, care însemna „baie” în secolul al XVI-lea, primii sclavi musulmani au fost găzduiţi în băile din Livorno (cf. Salvatore Bono). Un secol mai târziu, folosirea termenului s-a impus ca atare în Africa de Nord. Conform lui André

Raymond (*Ibla*, 2004), între 1600 şi 1660, în Tunis funcţionau vreo 40 de băi pentru sclavi creştini, în perioada de apogeu a curselor corsarilor din Mediterana. Gabriel Audisio, care a făcut cercetări despre originea şi semnificaţiile termenului „bagne", scria acestea: „În această privinţă, aproape în unanimitate, lexicografii şi lingviştii francezi furnizează o explicaţie ce ar putea fi rezumată astfel: «Denumire dată de italienii din secolul al XVI-lea unei închisori din Constantinopole unde erau închişi sclavii creştini, din cauza băilor ce se aflau acolo, termenul fiind apoi extins la toate închisorile creştine din ţările musulmane»" (*Revue africaine*, nr. 101, 1957, p. 367). Vezi *Zandala*.

Baria: „sclavă". În Abisinia, termenul era folosit de casta superioară pentru a-i desemna pe cei presupuşi a le fi inferiori.

Baqp. a fost numit astfel un tratat încheiat în 652 între armatele musulmane ale lui Abdallah ben Sayd Abou Seran şi nubieni. Conform acestui tratat, nubienii trebuiau să furnizeze anual învingătorului un contingent de 360 de sclavi. Maqrizi (secolul al XV-lea), mare istoric al Egiptului vechi, a furnizat un text relativ complet pe care François Renault a studiat în lucrarea lui *La Trăite des Noirs au Proche-Orient medieval* (*VIIe-XIVe siècle*). Vezi Bibliografia.

Barka –, denumire comună pentru sclavii tunisieni. La origine s-ar afla numele Birka, piaţa de sclavi cu sclavi din Kairouan şi Tunis din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea.

Bawu/ab –, uşier. Însărcinat cu servicii la uşă.

Bende. termen persan însemnând „sclavin".

Bidoum nume dat beduinilor (de unde „bidoun", *bad w*) din Kuweit care, deşi cetăţeni ai acestei ţări, au fost daţi la o parte din cauza sărăciei.

Bilâdas-Sâba. „Ţara revoltei". Orice pământ sălbatic şi ostil ce se afla la frontierele ţinuturilor islamice şi care nu se supunea legii islamice. Pământ al inamicului, al discordiei, al agresiunii. Termenu*l să iba* înseamnă

„sălbatic”, „animal sălbatic”.

Bilând as-*Sûdan*: Textual „Ţara negrilor”, desemna Sudanul. Călătorii arabi din Evul Mediu au utilizat expresia pentru a desemna întreaga Africa neagră. La începutul secolului al XII-lea, Ibn Abdun, în *Tratatul* său, utiliza termenii *Sudan Barabir* şi *aband al-barabir* pentru a desemna sclavii din Sevilla.

Boq îne\ Desemnează şi sclavii albi şi pe cei negri.

Boq îne Chami: sclavi din Siria.

Bwakhâr. Vezi Aband al-Bokhari.

Caïd al-*Wasfâne*: şef al sclavilor negri. „Când un sclav fugea, el îl căuta, îl înapoia stăpânului sau îl obliga pe acesta să-l vândă, dacă sclavul avea ceva de reproşat” (E. Dermenghem, *Le Culte des saints dans Tistam maghrébin*, p. 257).

Chaddami: era numit astfel, în Yemen, un grup social inferior, pe vremea marilor fabrici de cafea, în special la Hodeida, port la Marea Roşie. Conform lui Hans Helfritz. femeile *chaddami* erau folosite în fabrici şi antrepozite şi aveau ca sarcină să mestece boabele de *boun* (cafea), ca să fie mai bine triate în funcţie de provenienţa şi mărime, înainte de a le ambala (vezi *L'Arabie heureuse*, pp. 179 – 181).

Chiking servitor, eunuc (chinez).

Chorfa (plural de la sherif, „sfânt”): descendenţi ai vechilor nobili marocani. Termenul are o conotaţie religioasă şi marabutică.

Couloughli (*s*) /*Kouloughli* (*s*): erau numiţi astfel copiii născuţi din unirea dintre un turc otoman şi o femeie maghrebină, în special tunisiană sau algeriană. Şi astăzi, există în Maghreb numele de familie Couloughli sau Kouloughli. Este o rămăşiţă a prezenţei otomane în nord-estul Africii.

Dhimmi (*s*): „protejat”, „tributar”. Îi desemnează pe non-musulmanii de pe pământurile islamice, în special evrei şi creştini, dar şi pe indienii (în timpul dinastiilor musulmane de la Delhi) şi, în sens mai larg, orice individ

de orice confesiune, care este pus în servitute, în special după un război, caz în care *dhimmi* este obligat la plata unei taxe numite *jiziya* (vezi acest termen).

Dihqan (*s*): textual „şef (I) ai statului", în persană. Erau numiţi astfel micii nobili de ţară, pretorienii şi membrii aristocraţia rurale care, mai ales în Persia, făceau mai ales comerţ, prin urmare şi cu sclavi.

Djelib: sclav în vânzare. *Jellab* şi *jdeliba*, din *djalaba*, „a trage", desemnau negustorul de sclavi (*jellab* era utilizat şi pentru a desemna un negustor de animale). Vezi *Jallab*/*jellab*.

Fată: băieţel sau adolescent, dar şi paj, sclav, favorit. În Spania, în timpul prezenţei musulmane, *fată* îl desemna pe „asesorul" unui mare personaj (Levi-Provençal). Pe aceeaşi bază, s-a construit numele arab *f atât*, „fată", „adolescentă" Pluralul *fată*, *jâtyâan*, desemnează grupurile de tineri care, prin prezenţa lor, pigmentau petrecerile între bărbaţi.

Ferrâche: persoană folosită la curăţenie.

Fidă: răscumpărare a captivului, uneori schimbul unui captiv cu altul.

Gallab: Vezi Jallab/Jellab.

Gardian bachi –, nume al ofiţerului turc care, în secolul al XVII-lea, la Alger, comanda sclavii şi le distribuia atribuţiile.

Ghanma, *maghnâm*: pradă de război.

Ghazur. război-fulger dus cu un trib rival cu scopul de a-l deposeda de bunuri şi de a prinde sclavi. Se foloseşte şi termenul *salatiyya*.

Ghellabi: Vezi Jallab/Jellab.

Ghûlam/*Ghoûlam* (plural *ghilman*): paj, copil de trupă, uneori secretar.

Habirri: termen egiptean, denumire veche a conducătorului caravanei ce ducea sclavii la Cairo.

Hadi sau *Hadika*: servitor (India).

Hadjâb: şambelan, cel mai apropiat ofiţer al prinţului; *hadjib al-hudjâb*: mairnarele şambelanilor.

Flarim: femeia sau femeile dintr-un cămin arab. Este echivalentul gineceului (harem, a cărei origine etimologică este), ceea ce germanii numesc şi *Frauengimner*.

Hortani sau *Harratine*. nume dat sclavilor eliberaţi din Sahel, din Mauritania, din Mali, din Niger, din Ciad. Tuaregii îi priveau, astfel, pe *hartani*, ca pe nişte suboameni. Etimologia acestui cuvânt este complexă; unii cred că a avut un loc important în agricultură, în cultivarea pământului, la arat; alţii spun că ar fi o formă condensată a expresiei arabe: *hwr tani*, textual: „din nou liber".

Flasham: se spune despre o trupă de mercenari ai suveranilor almoravizi Yusuf ibn Tashfin (mort în 1106), recrutat din rândul berberilor, al slavilor şi negrilor pentru a limita puterea contingentelor arabe.

Horuria: textual „roşcovanul". Denumire comună dată în Algeria negrilor din Africa după ce au contractat uniuni cu autohtonii.

Horr/*Hurr* (fem. *hurra*): născut (a) liber (a). Pronunţia maghrebină este *horr*. Se spune despre un sclav că este *mouch horr*, „aservit", textual „care nu e liber" (cf. Inès Mrad Dalí).

Ibăcp desemnează un sclav fugar.

Icht-Oghlan: în sistemul otoman, paj la serai. Vezi *Oghlan*.

Iqta\ atribuirea unui venit fiscal, a unui bun, al unei concesionări teritoriale, a unui fief, în schimbul vasalităţii faţă de un suveran la domnie. A fost, în special, cazul la primii califi şi, mai târziu, la Mameluci (1250 – 1517). Unii dintre marii seniori locali, pretendenţi la tron, militari şi Mări Viziri, şi-au arogat astfel o parte din pământurile Egiptului şi a Siriei. Fenomenul a fost destul de puternic sub ayyubizi, începând din 1171.

Istakhal sau *Istikhal*: faptul de a lua pe cineva în servitute pentru a-l face sclav sau servitor.

hră (pluralul de la *asir*): prizonieri, de unde *tassari*: faptul de a pune pe cineva în sclavie.

Isrirqâq. faptul de a pune pe cineva în sclavie

Jabarti. aşa era numit un negustor de sclavi egiptean de către primii vizaţi, sclavii din Etiopia.

Jallab/*Jellab*, *Gallab*/*Ghellabi*: negustori de sclavi itinerant, negustor de „lemn de abanos”. Acelaşi cuvânt era folosit şi pentru a desemna un negustor de bovine. Termenul era folosit în Egipt unde se pronunţa *gallab*. Lady Lucie Duff Cordon, pentru care am prezentat anterior nişte extrase, a văzut cu ochii ei una dintre corăbiile acestor negustori de sclavi, acostând pe malul Nilului, în Egiptul superior.

Jâriyer. concubină aservită sexual în căminul unui bărbat căsătorit sau al unui senior ce întreţine mai multe femei. În turcă, termenul *jâriya* se pronunţă *cariya*\ în persană *keniz*. Vezi *Umm al-walad*.

Jinkivăte: termen persan arabizat desemnând sclavele femei care Cântă la *jink* sau *junk*, instrument muzical din familia harpei (cf. Al-Maqrizi).

Jiziya impozit periodic prelevat de statul musulman din toate provinciile non-musulmane ce-i erau supuse.

und\ corp de armată constituit din soldaţi-sclavi sau din eliberaţi. În 1250. sub sceptrul unuia dintre ei, Baybars, aceşti sclavi s-au revoltat împotriva suveranului egiptean de la acel moment şi i-au înlăturat. Au format o dinastie importantă, Mainelucii („Posedaţii”) care a domnit în regiune până în 1517

Kafbur/*Kajur*. denumire generică a eunucilor, cam ca „Jasmin” pentru sclavii din Antile. În istoria Islamului a existat un anume Abu al-Misk Kafour („camforul moscat”) – cf. V. Monteil) care a fost mai întâi sclav în timpul familiei Ikhehidide (935 – 969), apoi suveran al Egiptului.

Kapi Kullari: sclav al Sublimei Porţi.

Khădim (fem. *kbedimay*. sclav, servitor. Termenul era rezervat exclusiv servitorilor negri şi eunucilor.

Khammh: colon, folosit pentru quint şi, conform cercetătorilor, noi sclavi ai latifundiarilor.

Khassiy. eunuc. Se mai spunea şi mukhsi. Vezi khădim, maslouh, muallim.

Khururi (a): nume al unei culori a pielii între roşu, brun şi negru. Prin extensiune, mulatru.

Laqâr. sclav eliberat. La ofigine, copil găsit, fără casă şi apartenenţă. Termenul denumeşte azi orfanii sau cerşetorii adunaţi de pe stradă.

Madin/*Medăm* sclav bărbat.

Ma dum sclav autorizat pentru comerţ. Termenul *idhn* semnifică autorizaţi. Este vorba despre autorizarea acordată de un sclavagist unuia dintre sclavii săi în situaţii de semieliberare.

Mafii: castrat; *mafiiyâne*, castraţi.

Mahmak se numea astfel litiera pe care Egiptul o trimitea odinioară la Meca în semn de omagiu pentru Locurile Sfinte. Această caravană purta în special *kiswa*, pânza neagră ce acoperea Kaaba.

Mahyuss (fem. *mahyussa*): sclav (a) născut (a) din părinţi sclavi.

„Ma malakate aymanakum” („Ceea ce a posedat mâna ta dreaptă”): expresie coranică ce desemna captivii non-musulmani pe timp de război. Expresia se regăseşte în vânzarea la licitaţie a sclavilor, în special în Maroc, unde expresia: Mâna dreaptă mi-o procură», înseamnă că a avut loc o vânzare de sclavi.

Maruluk (*e*) *Mameluc*. Textual: „posedat”, „aservit”, prin referinţă la casta militară a sclavilor egipteni, albi la origine, circazieni sau georgieni, care s-au eliberat puţin câte puţin de sub domnia suveranilor pe care-i servise anterior. În fapt, după ce s-au emancipat în timpul dinastiilor fatimide şi ayyubide, Mamelucii – termenul s-a substantivizat cu această ocazie – au reuşit să ajungă la putere, ceea ce a dat naştere unei puternice dinastii ce a domnit din 1254 până în 1517, data cuceririi otomane. Graţie administraţiei sale şi proprietăţii asupra pământului, dinastia mamelucă s-a menţinut până în 1811, data înlăturării ei de către Mohamed Ali Paşa. În sensul comun al termenului, Mamiuk desemnează şi miliţia formată din sclavi pe care anumiţi suverani – în special în

marile provincii otomane – o folosea pe lângă palatul şi garnizoanele sale.

Manumisiune. vechi termen juridic semnificând „eliberare”.

Maqâf. sclav eliberat. Vezi *Laqât*.

Maslouh. „Aranjat” (eufemism utilizat pentru a denumi eunucul). Se mai folosea şi *masnu* („lucrat”) şi *mukhsi*.

Masnii: textual „lucrat, ornat, fabricat”. Eufemism prin care este desemnat eunucul, care mai era numit şi *maslouh*.

Massahu ar-riqq\ textual „afectat de sclavie” Se spunea despre vreun sultan care fusese mai înainte pus în servitute.

Mawlq: calitatea celui ce eliberează un sclav. El devenea „patronul” lui, căci Profetul a spus că „patronatul aparţine celui ce eliberează” Or, în vechiul drept, eliberarea unui sclav echivala cu o renaştere acordată de stăpân acestui sclav, cu venirea pe lume a unei noi fiinţe. Cf. Daniel Pipes, „Mawlas: Freed Slaves and Converts in Early Islam” în J.R. Willis, *Slaves and Slavery în Muslim Africa*, vol. 1, pp. 199 – 247.

Matvalis (din *mawla*): nume dat creştinilor, sirieni, bizantini, copţi şi zoroastrieni ce au servit Imperiul Musulman, mai ales la începutul secolului al VIII-lea.

Medin: sclav bărbat.

Mrubbiy în textual „educaţi, elevaţi” Se folosea pentru copiii de sclavi tunisieni care, după abolirea comerţului cu sclavi în 1846, apoi în 1890, continuau să trăiască sub acoperişul stăpânilor. De atunci, termenul este aplicat servitorilor din marile case, în principal din marile oraşe (cf. Inès Mrad Dalí).

Muallim. textual „stăpân” Termen folosit prin antifrază pentru a desemna un eunuc important. Vezi şi *khassiyy*, *khădim*, *maslouh*, *mûkhsi*.

Muatvaq: sclav eliberat.

Mudabbar; statut al sclavului eliberabil ca urmare a

decesului stăpânului.

Mûharrar sclav eliberat.

Mùhtassib: inspector de pieţe. Era foarte temut în bazarurile cu sclavi.

Mukataba. contract de eliberare semnat de un stăpân pentru sclavul său care dobândea astfel statutul de *mùkatib*. Acest statut implica o serie de jurisprudenţe prestabilite.

Mûkhsi „Castrat", „jugănit" Se spunea astfel despre eunucul căruia i se tăiau testiculele (*khasyata în*). Vezi şi *maslouh*, *muallim*, *khadăm*, *khassiyy*.

Mushtarak: se aplică pentru un sclav în coproprietare.

Muwallad: se spunea despre un sclav eliberat, dar tributar faţă de fostul stăpân şi care-i rămânea dependent, cu titlul de „client".

Nakhkhâs: negustor de sclavi, comisionar în comerţul cu oameni (vine de la un cuvânt care înseamnă „să înţepi un animal ca să-l faci să meargă", aşa cum se procedează cu un măgar încăpăţânat). Iniţial, un *nakhkhâs* era un vânzător de măgari. Termenul semnifică şi, în alt context, samsar.

Nas să mă: sclav cumpărat (valabil pentru ambele sexe).

Naqâth (fem. *nûqitha*): sclav (a) născut (a) din părinţi deja sclavi.

Nekhkhas: negustor de sclavi. Vezi *Nakhkhâs*.

Nou aşa se numea sclavia în China în timpul dinastiei Chao (secolul al XII-lea î.Hr.).

Odjac/*Odiq*: din turcescul *ujaqât*, desemna miliţia turcă a ienicerilor.

Oghlam unul dintre titlurile ce se dădeau pajilor din seraiul turc în perioada splendorii sale.

Ouagfân: Negri folosiţi ca sclavi sau servitori în Maroc şi în Tunisia. Vezi şi *Wasifa*.

Qânn: califica un sclav născut în locuinţa stăpânului părinţilor sclavi. Se spune *abd qinn*.

Rabib sau *marbub*: „aservit” (Rabb este unul dintre numele lui Dumnezeu, „Stăpânul lumii”).

Raqâq/*Raqq*: „sclav” / „sclavă” în limba arabă clasică. De aici expresia *Ar-raqâq ghanimatu al-harb*, „Sclavul este pradă de război”. După unele variante lexicale, cuvântul *raqâq* se folosea pentru un sclav achiziţionat de curând. Se utilizează termenul *istirqâq* pentru a desemna procesul de aservire (*enslavement*), în timp ce *araqq* înseamnă „să devii sclav” Termenul coranic cel mai folosit este, totuşi, *raqbah* sau expresia *„mă malakat ayrnanukum”* (vezi aceste cuvinte). Vezi şi *Riqq*.

Raqbah, *Riqbah*, *Raqbatun*: textual „gât”, „cap”, „ceafa” Sclav. Termeni coranici. Cf. sura XC, verset 13, unde este vorba despre eliberarea unui sclav pentru a-şi deschide calea către Cer.

Razzia: război între triburi practicat mai ales sub forma unor atacuri rapide, jaf sau atacuri armare având ca scop provocarea tribului inamic, fie să răspundă unei provocări mai vechi (vendetta), sau să supună un şef la exigenţele învingătorului. Razia era mijlocul cel mai rapid de a procura provizii, animale sau copii ce deveneau sclavi, erau vânduţi sau schimbaţi pe o răscumpărare.

Rebib sau *merbub*: aservit.

Rihan: textual: „Busuioc”. Supranume dar servitorilor din *1001 de Nopţi*. Este echivalentul lui Jasmin (Iasomie) nume dat odinioară lacheilor din casele europene.

Riqq. sclavie, comerţ cu sclavi. Vezi *Raqâq*/*Raqq*.

Rom (numiţi şi *Dom*): paria identificaţi ca atare din secolul al VI-lea. Strămoşi ai ţiganilor.

Saclabi (plural *saqaliba*): textual „slavi” Nume dat popoarelor din nord: circazieni, germani, polonezi, etc. Poate că s-a aflat la originea termenului „sclav” Termenul *saclabi* a sfârşit prin a-i desemna şi pe eunuci.

Samidj: textual „urât, hidos” Este vorba despre o poreclă atribuită de poetul Abu Nuwas (762 – 815) unuia dintre sclavi care era foarte frumos, pentru a-i alunga deochiul.

Samsar, termen familiar folosit în Maroc pentru a-l desemna pe un furnizor capabil să descopere servitoarea care să accepte să servească o familie în aceiaşi termeni ca şi o sclavă.

Sandala: provenit din tată shudra (a se vedea acest termen) şi dintr-o mamă brahmană (India).

Sanhaj'sau *sinhadj* (plural *sanahâdj*): sclav născut din părinţi sclavi.

Saraylis. Vezi Saclabi.

Sclavin: sclav creştin aflat pe pământ islamic, mai ales în Andaluzia şi în Balcani.

Serai: se numea astfel palatul sultanului aflat la domnie în timpul otomanilor. Seraiul era, prin definiţie, locul unde se aflau cei mai mulţi sclavi, eunuci, paji şi concubine. Cea mai bună descriere de care dispunem este cea a lui Albertus Bobivius, născut în 1610 în Ucraina care, devenit paj al sultanului din Topkapî sub numele de Ali Ufkî Bey, a descris în detaliu toate atribuţiile personalului ataşat locuinţei suveranului: *kyzlar agasy* (eunuc servind partea feminină a seraiului, „servitorul fetelor"); *kapi aghasi* (omologul său pentru bărbaţi, cel mai important dintre eunucii albi). Acesta din urmă comanda eunucii de un rang inferior: *büyük oda* (marea cameră a novicilor, *kutchuk oda* (camera mică a novicilor), *srferli odasi* (camera pajilor rezervaţi căsătoriilor sultanului). Fiecare ordin, uneori fiecare uşă ce separa un spaţiu de altul, avea eunucul lor. Evident, toate departamentele Divanului erau conduse de personaje importante, precum intendentul seraiului sau căpetenia ienicerilor care, în majoritate, erau eunuci. Unii eunuci nu aveau grad; erau numiţi *nefer*. În sfârşit, erau mulţi cei care trăiau aproape închişi laolaltă cu femeile, în harem: aşa era eunucul sultanei-mamă, cel al copiilor sultanului, eunucul vistiernic, eunucul chelar, eunucul primei camere, al celei de-a doua, al celei de-a treia, etc. în jurul lor se aflau paji, pitici, sclavi muţi, halebardieri, gardieni, ieniceri şi concubine numiţi *khasseki*. Când o concubină aducea pe lume un copil băiat,

accedea! a rangul de *khasseki-sultane*.

Shubâshî: nume al ofiţerului ienicerilor.

Siddis: din arabul *sayyd* („stăpân"). Aşa se numeau abisinienii din insuliţa Janrira (India).

Südane (singular *aswâd*): „Negru" în *Epistole* (*Rassa il*), Al-Jahiz a consacrat un capitol acestei chestiuni: „Cartea avantajelor negrilor faţă de albi" („Kitab faklir as-Sudan ăla al-Bidâne"). Trebuie să spunem că era chiar el de origine servilă. Vezi *Bilud* as-*Sudan*.

Sudras sau *shudras*: ultima dintre castele hinduse. Era constituită în esenţă din servitori şi ţărani, adică majoritatea populaţiei totale a ţării (60%).

Suk al-abid: piaţa sclavilor. În marile oraşe adriatice, precum Veneţia (nu departe de piaţa San-Marco), mediteraneene, precum Alexandria, Istanbul, Alger sau Tunis, era rezervat un chei special pentru comerţul cu sclavi. La Marrakech, piaţa de sclavi se ţinea la unul dintre colţurile pieţei Djama' al-Îna. Toate oraşele imperiale marocane aveau piaţa lor cu sclavi.

Suk al-bachir. idem, dar *bachir* are aici sensul de „fiinţe umane".

Swahili: din arabul *sawahil*, „ţărmuri", *şahii* fiind coasta. Nume al populaţiilor vorbind swahili (amestec de limbă bantu şi arabă) şi (în vechime) locuitorii coastei orientale a Africii, în special Kenya, Tanzania, Zanzibar. Ei înşişi preferau să-şi numească limba *kiswahili*. Vorbită mai întâi în Zanzibar, *kiswahili* este limba oficială din Kenya (1693) şi din Tanzania (1964).

Sultan al-*Bahr*. textual „Stăpânul mărilor". Astfel erau denumiţi în arabă piraţii şi căpeteniile lor.

Sultan al-*Ghawz*: textual „Stăpânul războiului". Desemnează căpetenia unui corp de armată, în general.

Şambelan: Vezi Hadjâb.

Tarabiy. tineri paji proveniţi din familii de militari, în timpul dinastiei fatimide (cf. Al-Makrizi).

Tadbâr. Eliberare postmortem, ceea ce dă sclavului statutul de *mudabbar*, „liber după moartea stăpânului

său”.

Tso-tehuen: servitor, eunuc (chinez). Vezi *Chiking*.

Ucenici: nume dat în vechime sclavilor din Antilele Mici, în special în insula Barbados, după ce scăpau din lanţurile lor.

Umeyya: „să devii sclavă”, pentru o femeie.

Umuwa: a pune o femeie în sclavie.

Umm al-walad: textual „Mama copiilor” (care vine de la „a naşte”), „Mama patului” sau a copiilor (*Umm al-banin*). Astfel era desemnată sclava, concubina care aducea pe lume un copil al stăpânului musulman. Graţie acestei naşteri, „mama copiilor rămânea, cu siguranţă, sub dominaţia stăpânului, dar nu mai putea să fie vândută. Devenită egală în drepturi cu o femeie de condiţie liberă, căpăta o formă avansată de libertate şi de drepturi, în timp ce copilul ei, din momentul în care era recunoscut de părintele său, era considerat liber. „Mama copiilor” accedea automat la libertate în cazul decesului „proprietarului” său, care devenea soţul ei cu titlu postum. Ceea ce însemna că o parte a moştenirii era susceptibilă de a-i reveni ei, cu acelaşi titlu ca şi în cazul soţiilor „libere”.

Ustând. textual „stăpân, învăţător”, dar termenul a căpătat o accepţiune diferită. A fost dat mai ales eunucilor ce exercită funcţii de preceptori ai tinerilor prinţi, apoi demnitarilor statului mameluc din Egipt, înainte ca ei înşişi să devină stăpânii ţării.

Wadila: se spune sclavului născut din părinţi sclavi.

Waghd: servitor.

Wala: patronat. Vezi *Mawla*.

Walad az-zina: bastard.

Waqii. reprezentant, agent, tutore.

Wassifa, *waçifa* (plural *wasfane* sau *wasfân*): sclav negru, servitor. Vezi şi

Outifan.

*Zandal*a’. numele familiar al băii, în Tunisia.

Zanj/*Zendj*. sclavi negri în timpul dinastiei abbaside,

în esenţă proveniţi din Africa. La mijlocul secolului al IX-lea, sub conducerea unui anume Aki ibn Mohamed, aceştia s-au revoltat în mlaştini (sudul Irakului actual), şi asta „à la Spartacus”, consemna Claude Cahen în *L'I slam des origines au début de l'Empire Ottoman* (p. 160).

Zeriba. comptoar destinat depozitării, sclavilor negri din Sudan când negustorii fără scrupule s-au lansat, pe întreg secolul al XVIII-lea, şi în special în prima parte a secolului al XIX-lea, într-un comerţ ce avea să se dovedească şi mai rentabil decât comerţul cu fildeş şi cu mirodenii: cel cu fiinţe umane. Aceşti *zéribas* erau construite sumar, pe malurile Nilului şi în regiunea Bahr al-Ghazel.

Zimmis: Vezi Dhimmis.

Zouaouas –, nume comun atribuit colectiv unei clase de sclavi în Algeria, în special în Kabylia.*

7

Cronologia universală a sclaviei

Cu caractere îngroşate, evoluţia sclaviei în lumea musulmană. Aceste date au fost confruntate cu datele strânse de Nel/y Schmidt în lucrarea sa L'Abolition de lesclavage, Fayard, 2005, pp. 353 – 356.

Secolul al VII-lea – Coranul interzice în mod clar punerea în servitute a musulmanilor de către coreligionarii lor. Coranul stipulează că acel credincios care are mijloace şi care le utilizează pentru a elibera sclavi este bine văzut de Dumnezeu. Era un merit prin care se accedea la Paradis.

997 – 1030 – Debutul pătrunderii musulmanilor în India, via Afghanistanul actual, dinastia Gaznavide invadând Penjabul în 1206.

1030 – Al-Biruni, călător arab de origine iraniană, a vizitat India pe care a descris-o în manieră savantă şi precisă.

Secolul al XII-lea – Papa Adrian al IV-lea abrogă (*Corpusjuris canonici*, c. 1, *De conj. Serv.*, IV, XIX) interdicţia impusă sclavei de a se căsători fără

consimţământul stăpânului. Pentru a-şi păstra rolul şi funcţia de instituţie ecleziastică, această facultate a fost extinsă şi la sclavii cu stăpâni diferiţi ce voiau să ia calea bisericii.

1208 – 1211 – Sosirea la putere a dinastiei „regilor-sdavi" în India. Fondată de Quth ad-Din, textual „Polul religiei", această dinastie de origine turcă s-a instalat la Delhi (unde mai poate fi încă vizitat marele minaret al mescheii, Quth Minar, şi vestigiile unui mare ansamblu religios).

1211 – 1227 – Iltutmish, primul sultan din Delhi, a fost primit – aşadar recunoscut – de califul abbasid din Bagdad.

Secolul al XIII-lea – Catalanii vând mauri şi sarazini în Italia.

1250 – 1517 – Mamei Ucii, sclavi musulmani eliberaţi, acced la putere în Egipt şi formează aici o oligarhie militară care se impune în întregul Orient. Vor fi imitaţi de numeroşi „sultani-sdavi", în special în islamul asiatic.

1330 – Apariţia ordinului paramilitar al ienicerilor, creştini răpiţi şi înrolaţi de copii în armata sultanului musulman. Murad al II-lea (mort în 1451) a favorizat înflorirea acestui sistem numit devşirme, dar Selim I (mort în

1520) ar fi ridicat ordinul la rangul pe care avea să-l ocupe până în 1826, data suprimării violente (cf. *infra*, 1826).

1350 – Ibn Battuta, călător din Tanger, se află în Asia. Foloseşte mai mulţi sclavi. Unii i-au fost oferiţi în chip de dar de ospitalitate, alţii au fost cumpăraţi de el în diferite circumstanţe.

Secolul al XIV-lea – Catalanii au cumpărat tătari, ruşi, balcanici şi sardinieni de pe toate pieţele din Geneva, Palermo şi Candi (cf. Verge-Franceschi, p. 155). În aceeaşi perioadă, sclavii formau legiune în Baleare şi, mai ales în Majorca (ordonanţa din 1387 care-i supuneau unui control

pentru a evita revoltele).

Secolul al XV-lea – Peninsula Iberică este un ţinut de trecere pentru „produsele umane”, un loc de negoţ şi de tranzitare, un creuzet în care se amestecă toate rasele sudului.

1453 – în *Cronica Guineei*, scriitorul portughez Zurara descrie vânătoarea sclavilor pe care portughezii au organizat-o în ţinutul maur (Maroc şi Mauritania) şi în Golful Guineei: „Cu colonizarea insulelor Madeira şi Azoie, se simţea şi mai puternic penuria de mână de lucru în teritoriul naţional, iar sosirea sclavilor avea să dea o asemenea satisfacţie portughezilor, încât aveau să devină de-a dreptul nesătui” (Verge-Franceschi, p. 157).

1492 (12 octombrie) – Cristofor Columb a păşit pe pământul Americii. Odată cu el începe să se interzică sclavia în Europa, în special din cauza acţiunii Bisericii, şi traversează Atlanticul, unde putea fi practicată fără ruşine.

1581 – Ienicerii deveniţi bărbaţi, partea ce constituia elita armatei otomane, obţin dreptul de a se căsători şi de a fonda familii.

1590 – Trupele marocane ocupă Tombouctou-Gao şi rămân aici până la mijlocul secolului al XVIII-lea. Infleuenţa marocană rămâne, totuşi, perceptibilă în Tafilalet şi în Mauritania.

1609 – Moriscii, minoritate musulmană, sunt alungaţi din Spania sau aserviţi de Regii Catolici.

1625 – 1658 – La moartea soţiei sale, Mumtaz Mahal, Shah Jahan începe construirea la Agra a celui mai frumos mausoleu pe care l-a ridicat vreodată fiinţa umană pentru a celebra un mort, Taj Mahal.

1626 – în Spania, printr-un edict, sclavii sunt obligaţi să treacă la creştinism.

1638 – începerea unei mişcări *Antistavery* în Anglia şi în Statele Unite. Acţiunea va continua până în 1870. Louis Filler evocă chiar „o cruciadă” împotriva sclaviei, al cărei vârf va fi atins între 1830 şi 1860.

1685 – Redactarea unui „Cod negru” în timpul

Regelui Soare. Lina dintre legile acestui ced stipula că negrii sclavi ai Maiestăţii Sale, aflaţi în insulele Americii, trebuiau să fie botezaţi şi instruiţi în religia catolică, apostolică şi romană, cu interdicţia oricăruia alt cult.

1685 – Pieţe pentru sclavi turci funcţionau cu regim neîntrerupt pentru alimentarea galerelor regalé.

1712 – Filip al V-lea a expulzat din Spania toţi maurii care se mai aflau acolo, exceptând sclavii.

1767 – Eliberarea sclavilor creştini din temniţele marocane ca urmare a insistenţelor contelui Breugnon pe lângă sultanul din Marrakech. Istoricii au fost de acord în a considera că această dată constituie sfârşitul captivităţii creştine în regatul Maroc (exceptând câteva cazuri izolate).

1768 – 1775 – Scrierile lui Voltaire despre sclavie, abolirea ei.

1769 – Naşterea, în Albania, a lui Mehmet-Ali, viitor vicerege al Egiptului şi fondator vizionar şi necontestat al Egiptului modern. A murit în 1849, când sclavia destabiliza încă societatea feudală din Egiptul superior.

1784 – 1848 – Suprimarea sclaviei în Anglia şi în Franţa. În 1787 s-a semnalat formarea unei asociaţii ce a încercat să delimiteze frontierele reale ale servituţii. Un an mai târziu (1788), în Europa încep să apară îndoielile în privinţa lucrului cu copii.

1794 – Abolirea sclaviei prin Convenţie (Franţa).

1798 – 1799 – Campania din Egipt. Cei câţiva călători ce fac cercetări în privinţa sclaviei negrilor în această ţară spun că era încă prezentă, fără a fi excesivă. Dimpotrivă, una dintre urmările pozitive ale campaniei din Egipt a fost suprimarea progresivă a fabricilor de eunuci.

1802 – Restabilirea sclaviei în Franţa, de către Napoleon I.

1803 – 1830 – Suprimarea comerţului în Statele Unite (1808), în Chile (18M) şi în majoritatea ţărilor europene: Danemarca (1803), Anglia (1807), Portugalia, Suedia (1813), Olanda (1814), Franţa (1815, dar debutul

efectiv al luptei împotriva sclaviei în 1827), Spania (1820). Din 1815, tratatul de la Viena stipula dispariţia definitivă a comerţului cu sclavi în Marea Britanie, în Franţa, în Austria, în Prusia, în Suedia, în Portugalia şi în Rusia. La 29 martie, Napoleon I a emis un decret care interzicea sclavia.

1812 – 1904 – Henri Wallon, istoric, aboliţionist, unul dintre părinţii Celei de-a I'reia Republici, redactează *L'Histoire de l'esclavage dans l'Antiquité*.

1820 – Un tratat de bune intenţii s-a încheiat între diferiţi capi de pe Coasta Piraţilor pentru interzicerea sclaviei. Doar imamul din Mascat şi şeicul din Kuweit au refuzat să semneze textul. Decretul a eşuat.

1822 – Sultanul din Mascat acceptă că navele sale, întâlnite în larg, să fie abordate dacă se stabileşte că transportă „lemn de abanos". Fără rezultat.

1826 – Revoltă a ienicerilor care, cu armele-n mâini, s-au opus creării de către Mehmet al II-lea a unei miliţii de siguranţă pe deplin devotate cauzei sale (*muallem eshkinjt*). Au fost excomunicaţi, izolaţi şi exterminaţi de trupele loiale. Acest masacru va alimenta multă vreme cronicile de la palat ce vorbeau pe seama ei ca despre un traumatism national. De atunci) confreria sincretica a bektaşi – un soi de francmasonerie musulmană, legată intim de ordinul ienicerilor – a fost declarată în afara legii religioase.

1830 – La această dată, primii coloni francezi puneau piciorul în Algeria. Fără să fi existat o declaraţie solemnă, se consideră că sclavia a fost abolită. Dar eliberarea efectivă a sclavilor a continuat până la sfârşitul secolului al XIX-lea şi va depăşi acest secol, dacă este să o credem pe Isabelle Eberhardt (cf. *supra*). Articolul lui Louis-Charles Féraud, „Délivrance d'esclaves nègres dans le sud de la province de Constantine", apărut în *Revue Africaine*, (nr. 16, 1872, pp. 167 – 179), este bogat în informaţii despre „sfârşitul" acestui trafic devenit din ce în ce mai dur: „Prohibiţia comerţului cu sclavi pe teritoriul algerian nu a

împiedicat ca în Tunisia şi în zona Tripoli să fie practicat la scară largă, mai dezvoltat şi mai vast decât înainte, din cauza schimbării curentului care odinioară se răspândise aici în favoarea statelor limitrofe" (p.178). Totuşi, Féraud pune întrebarea: „Trebuie întreţinut un comerţ paralel, în ciuda legilor stabilite?" Răspunsul se dă în doi timpi, dar fără echivoc: „Desigur, sun: departe de a releva grava problemă a oportunităţii comerţului cu sclavi, chiar în sudul nostru extrem, pe care civilizaţia noastră l-a abolit pe bună dreptate; oricine ar îndrăzni să i se opună va atrage asupra lui toate anatemele filantropilor, căci doar ideea acestui trafic odios repugnă conştiinţei umane. Dar ceea ce ar putea fi practicabil, sau mai degrabă s-ar putea încerca perseverent, din dublul punct de vedere al interesului şi al colonizării, al comerţului algerian şi al oazelor noastre din sud ce se depopulează, ar fi să găsim un mijloc practic de a folosi aptitudinea populaţiei Souata (locuitori din Souful algerian), cu ajutorul unei momeli oarecare oferite cupidităţii lor, pentru a renunţa la relaţiile cu Sudanul. Negrii deja formaţi în spiritul ideilor noastre ne-ar putea da concursul servind de intermediari între noi şi compatrioţii lor. Tuaregii ar fi şi ei interesaţi de această iniţiativă" (pp. 158 – 179). Deja „imigraţie aleasă"!

1832 – Un acord încheiat cu şefii triburilor din Arabia şi din Yemen, dar şeicii din Kuweit şi din Bahrein au refuzat să semnez.

18, 34 – Marea Britanie a pus capăt sclaviei din colonii.

1836 – Beiul din Tunis acceptă să nu mai ceară sărutarea mâinii din partea consulilor Franţei.

1837 – 1865 – Final progresiv al sclaviei din Statele Unite ale Americii. Sclavia este considerată interzisă în toate teritoriile din India aflate sub dominaţie britanică.

1839 – Crearea: la Londra a British and Foreign Ami-Slavery Society. Reprezentantul său pentru Mediterana, James Richardson, s-a stabilit pe insula Malta şi plănuia să conducă campania de abolire în Tunisia, Maroc şi Libia.

Astăzi, acţiunea Anti-Slavery International – denumirea oficială din 1909 – se concentrează pe abolirea sclaviei în Africa.

1840 – Continuarea comerţului clandestin, represiune mai puternică în Europa.

1841 – Decret de interdicţie a exportării sclavilor în Tunisia.

1842 – în aprilie, sclavia este declarată ilegală în Tunisia. Acest aspect se referă la sclavii din interior, dar şi la cei care ajung în interirul beilicatului ca urmare a unui naufragiu, sau pentru fiind transportaţi.

1843 – Abolirea sclaviei în Bengal şi în India. Mai multe legi au fost deja edictate în 1774, 1789, 1811 şi 1832, dar fenomenul a rezistat multă vreme (cf. J. Pouchepadass, *La maind oeuvre rurale non libre dans l'Inde orientale après l'abolition de l'esclavage* (1843).

1844 – Anti-Slavery Society încearcă să pună capăt sclaviei din Maroc. James Richardson se vede obligat să notifice o concluzie de neacceptare din partea autorităţilor marocane.

1845 – Victor Schoelcher (1804 – 1893), care a vizitat Egiptul, este „scandalizat" de fabricile de eunuci ce funcţionează încă în ţinut şi la care participă şi Mehmet Ali în persoană. „Pretinsul civilizator al Egiptului nu este decât un josnic negustor de negri", nota el în *L'Égypte en 1845*. Află că fabricile de eunuci erau, în parte, opera copţilor ce foloseau şi ei sclavi.

1846 – Decretele din 1841 şi 1842 rămânând, în parte, literă moartă, beiul din Tunis a promulgat un nou decret, mai constrângător, prin care-i elibera pe toţi sclavii şi interzicea definitiv practica sclavagistă. Se stipula că, începând din 26 ianuarie a acelui an, orice copil născut din părinţi sclavi era considerat liber.

1847 – Abolirea sclaviei în Tunisia este pusă treptat în practică.

1847 – Un firman otoman decretează abolirea sclaviei în Golful Persic.

184?

— Abolirea sclaviei de către Suedia, Danemarca, Uruguay, Valahia.

1848 – Abolirea sclaviei în Franţa. În timpul celor opt ani anteriori, numeroase petiţii aboliţioniste, cu cea a lui Victor Schoelcher în frunte, au zdruncinat sistemul sclavagist şi au condus la acest eveniment.

1850 – Suprimarea comerţului cu sclavi în Brazilia.

1851 – Abolirea comerţului cu sclavi în Iran.

1852 – Apariţia *Colibei unchiului Tom*, de Harriet Beecher Stowe.

1853 – Abolirea în Argentina.

1854 – Abolirea în Perú.

1855 – în lupta sa împotriva hegemoniei turce – turcii otomani erau percepuţi pe atunci ca „renegaţi” –, Arabia Saudită decretează că abolirea sclaviei e contrară shariei. Acest *fatwa* a fost conceput şi redactat de Cheikh Jamal, căpeteniaulama din Meca, răspunzând ordinelor lui Abd al-Muttalib, pe atunci şerif la Meca.

1856 – Abolirea sclaviei în Portugalia.

1856 – 1878 – Abolirea progresivă a sclaviei în Brazilia (1856, 1871, 1888), în coloniile olandeze (Insulânda; 1860), în Antilele olandeze (1862), în coloniile spaniole (Cuba; 1866, 1971), în coloniile portugheze (1878).

1857 – Prin decret, Sultanul cere abolirea sclaviei în întreg Imperiul Otoman, cu excepţia notabilă a Hedjazului. Dar acest lucru nu are efectul scontat, în special în provincii.

1861 – 1865 – Războiul de secesiune în Statele Unite. Ameliorarea condiţiei sclavilor.

1862 – Ultimul transport clandestin de sclavi din Mozambic înspre Brazilia, în Statele Unite, preşedintele Lincoln i-a eliberat pe negri.

1863 – în Maroc, sultanul Mohamed Ben Abderrahman dă un decret conform căruia orice sclav fugar se poate pune sub protecţia makhzenului; era

declarat atunci proprietate a autorităţii Palatului. Se prevede şi o despăgubire pentru fostul stăpân în cazul în care acesta dovedeşte că pierderea acelui sclav l-a prejudiciat.

1873 – 1907 – Oprire progresivă a comerţului cu sclavi, interzis definitiv în

1907.

1875 – Decretul beiului din Tunis neavând prea multe efecte asupra comerţului cu sclavi, acesta este din nou denunţat într-un tratat anglo-tunisian, şi se iau măsuri mai coercitive faţă de negustorii de negri.

1876 – Sclavia este abolită în Turcia.

1877 – La 4 august, sclavia este abolită în Egipt, în acel moment guvernată de kediv.

1881 – La 2 iunie, Adunarea Naţională Franceză a adoptat Codul Indigenatului, substitut al Codului Negru. Se dorea a se da un cadru juridic fostei regenţe din Alger.

1885 – Prima conferinţă de la Berlin pe tenta sclaviei. Cea de-a doua a avut loc în 1890.

Pe la 1890 – Nasiri, istoric marocan originar din Salé, redactează *Kitab* al-*Istisqa*, frescă globală a Marocului pornind de la origini, în care se ridică făţiş împotriva sclaviei negrilor din regatul sherifian.

1895 – Abd el-Rahman Khan, rege al Afghanistan ui ui între 1880 şi 1901, aprobă o lege interzicând traficul cu sclavi, aservirea şi castrarea.

1896 – Abolirea sclaviei în Madagascar.

1897 – Sub dubla acţiune a Bisericii şi a administraţiei Protectoratului britanic, sultanul Hamid ben Mohamed, la putere între 1896 şi 1902, declară abolită sclavia din Zanzibar.

1904 – Naşterea lui Faisal ibn Abd Al-Aziz ibn Seoud, viitor rege al Arabiei şi prudent „reformator” al societăţii peninsulei graţie refuzării sclaviei. A fost asasinat în 1975.

Pe la 1910 – O piaţă de sclavi se ţine încă regulat la Rabat. „În epoca despre care vorbeşte Lalla Zohra şi care nu este prea îndepărtată, de vreme ce sunt doar 15 ani de

atunci, piaţa de sclavi se ţine la Rabat în fiecare după-amiază, într-unul dintre caravanseraiuri. Sclavii sunt expuşi în micile compartimente amenajate pe cele 3 părţi ale curţii interioare: «Puţini bărbaţi, explica Zohra. Femeile erau preferate ca sclave. Făceau mai multe servicii. Telalul le plimba în jurul curţii pe cele puse în vânzare. Făceau ofertele: O, credincioşilor! Se vinde cu 25, 30, 35 de duros... 35 de duros, nu e scump!...»" (Henriette Celarié, *La vie mystérieuse des haremsy* Paris, Librăria Hachette, 1925, p. 16).

1922 – În Maroc, abolirea sclaviei este special citată într-un decret regal.

1923 – Abolirea oricărei forme de sclavie în Etiopia şi în Afghanistan.

1924 – Abolirea sclaviei în Irak.

1926 – La 25 septembrie, Societatea Naţiunilor (SDN) declară sclavia în afara legii.

1927 – Conform lui Kathleen Simon (*Slavery*, Londra, Hodder & Staughton, p. 50), Arabia Saudită – care nu a semnat niciodată vreo convenţie împotriva sclaviei – dau protectorilor englezi o declaraţie de principii în care se evocă problema abolirii sclaviei. Regele Ibn Seoud ar fi semnat acest acord, rămas literă moartă.

1928 – La 1 ianuarie, Consiliul Legislativ din Sierra Leone, una dintre cele două ţări, alături de Liberia, ce întreţineau încă o „colonie de negri liberi", a abolit orice formă de sclavie.

1939 – Regatul saudian promulgă un decret intitulat „Instrucţii privind comerţul cu sclavi", pentru a reglementa (şi de a „restrânge") vânzarea lor şi, în caz contrar, să li se asigure condiţii decente de viaţă (sursă: Jonathan Derrick, *Africa's Slaves Today*, p. 136). Presiunile occidentale asupra regatului wahhabit debutaseră cu 10 ani înainte, pe la 1923, când sclavia era încă considerată deulamas şi de către regi drept o „instituţie divină". Ibn Seoud (mort în 1953) deţinea doar el peste 3.000 de sclavi. I se întâmpla chiar să doneze unii (sau unele)

colaboratorilor apropiaţi: „He distributed slave girls to his dose collaborators” (W. G. Clarence-Smith, *Islam and the Abolition of Slavery y* p. 181).

1948 – Declaraţia Universală a Drepturilor Omului.

1952 – Şeicul Kuweitului îşi reiterează dorinţa de a declara sclavia ilegală.

1962 – Sclavia este interzisă în Republica Yemen, cel puţin formal.

1963 – Abolirea de către regatul wahabbit a sclaviei ca instituţie.

1981 – Declaraţia de abolire a sclaviei în Mauritania.

1989 – În Mauritania, conflictele interetnice conduc la un exod masiv al negrilor (*harratini*). Unii aveau să îngroaşe rândurile populaţiilor din cartierele de magherniţe din Nouakehott, alţii au plecat în sud şi s-au stabilit în vecinătatea fluviului Senegal. Alţii, în sfârşit, au părăsit ţara.

1990 – în Declaraţia Drepturilor Omului în Islam, de la Cairo, în articolul 11 se menţionează că „fiinţa umană se naşte liberă şi că nimeni nu are dreptul s-o aservească, s-o exploateze sau s-o umilească”.

1992 – Seceta din Sahel şi rebeliunea armată a tuaregilor din Niger conduc la un exod al populaţiilor tuarege către sudul algerian.

1992 – Abolirea sclaviei în Pakistan.

1994 – UNESCO a pus la punct un program de sensibilizare numit „Drumul sclavilor”.

1996 – Raport al grupului de lucru cu privire la formele contemporane ale sclaviei în timpul celei de-aXXI-a sesiuni (19 iulie 1996) a Naţiunilor Unite, comisia Drepturilor Omului şi subcomisia de Lupta împotriva Măsurilor Discriminatorii şi a Protecţiei Minorităţilor.

2001 – în Franţa, legea din 10 aprilie califica comerţul cu sclavi şi sclavia drept crime împotriva umanităţii.

2003 – La 5 mai, Nigerul promulgă o lege fermă împotriva sclaviei, dar grupurile izolate poartă încă

lanţurile de fier la glezne, simbol al stării de servitute.

2003 – Legea nr. 025/2003 vizând reprimarea traficului cu persoane este promulgată în Mauritania.

2004 – Anul internaţional al sclaviei şi al abolirii ei.

2007 – Primul colocviu internaţional pe tema Sclaviei în ţările arabomusulmane, Rabat-Marrakech, 17 – 18 – 19 mai 2007. Organizat de UNESCO, acest colocviu a reunit 20 de cercetători veniţi din majoritatea acestor ţări sclavagiste (sau care au avut de suferit de pe urma ei).

2007 Mauritania a abolit sclavia. Preşedintele Adunării Naţionale Messaoud Ould Boulkheir a anunţat că Parlamentul mauritânian a adoptat la 8 mai o lege ce făcea din sclavie un delict pasibil de o pedeapsă mergând până la 10 ani de închisoare.

8

Hărţi

India musulmană, teritoriu al sultanilor-sclavi, secolele X-XI

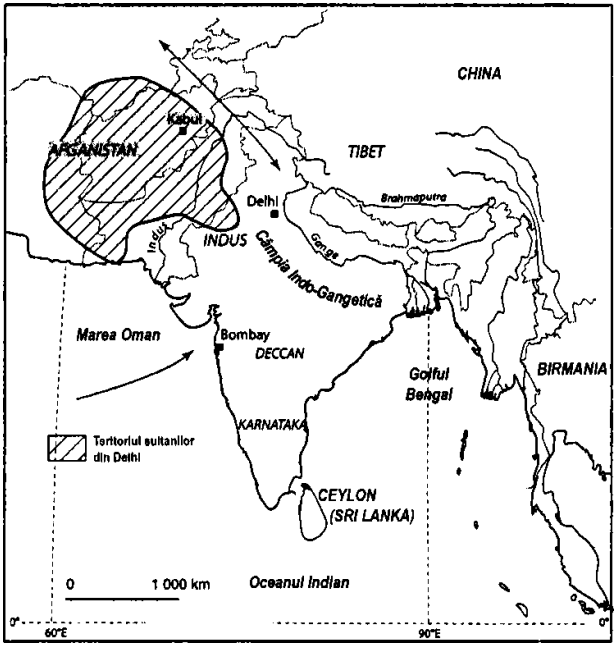

Planul oraşului Marrakech

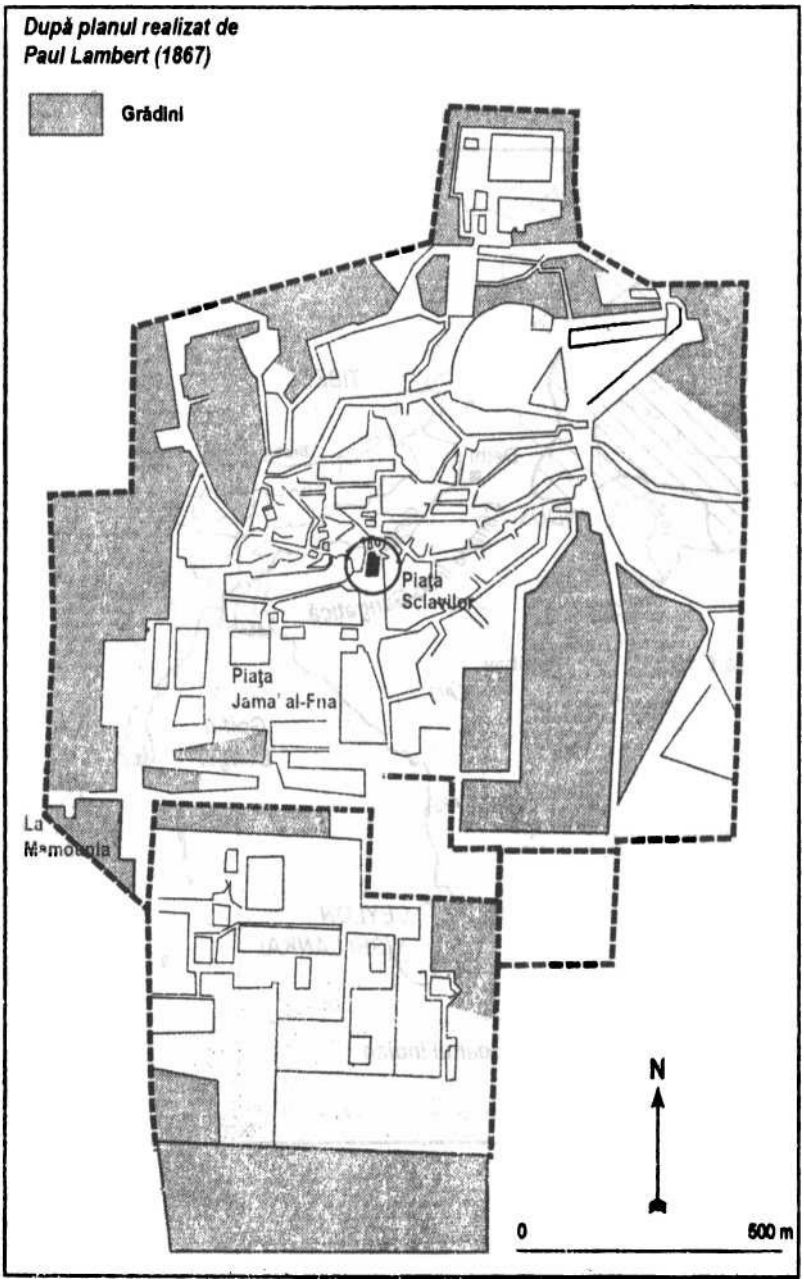

Africa mijlocie. Primul zăcământ de sclavi, secolele XVII-XVIII

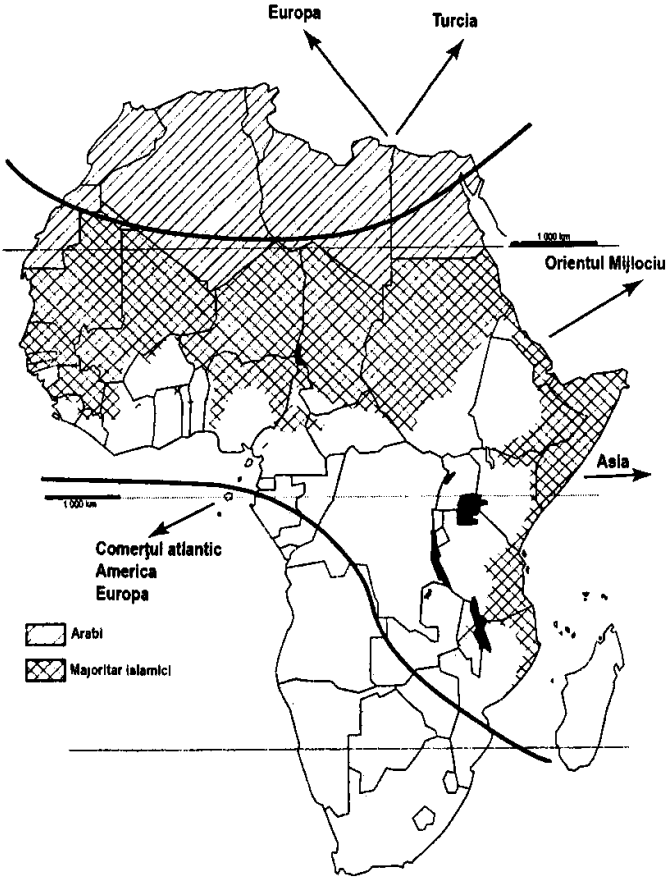

Sclavia în ţinuturile islamice

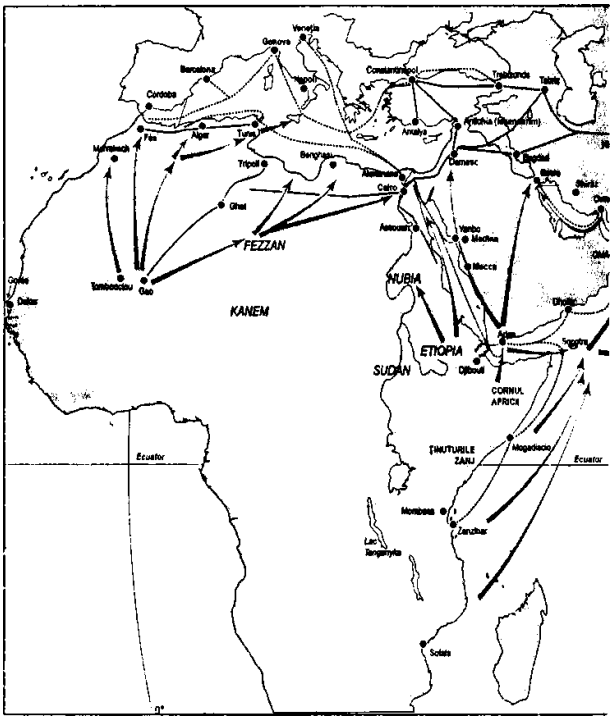
Venetia
Genova
Barcelona
Napoli
Constantinople
Trebizond
Tabriz
Cordoba
Kirkuha (Nebuchadnezzar)
Fez
Algier
Tunis
Antalya
Mediterranean
Tripoli
Beng'asi
Damasc
Baghdad
Basra
Alexandria
Cairo
Ghat
Aswan
Yanbo
Medina
FEZZAN
Mecca
NUBIA
Timbuctoo
Oao
Dhofar
KANEM
Aden
ETIOPIA
SUDAN
Djibouti
CORNUL AFRICII
TINUTURILE ZANJ
Mogadiscio
Equator
Equator
Mombasa
Zanzibar
Lac Tanganyka
Solala

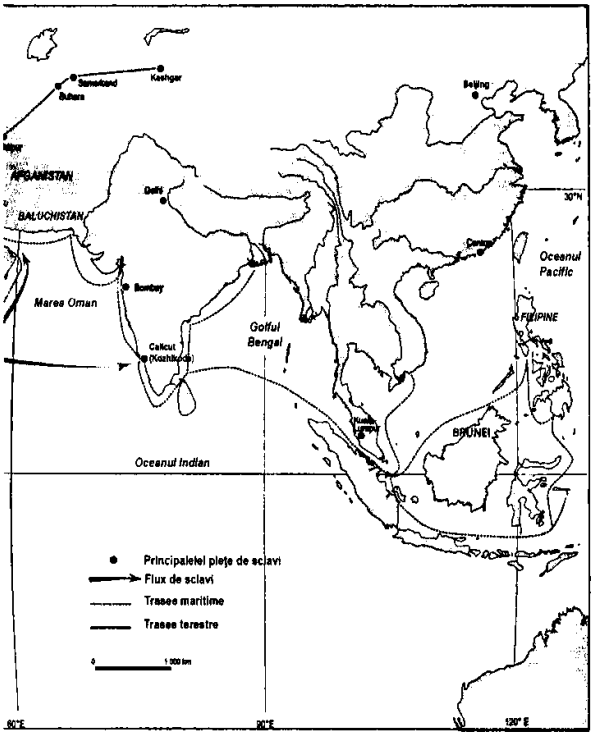

9

Bibliografie

[NB. Semnele în tir. Ţip., care semnifică de obicei „în”, „număr” şi „pagina” au fost suprimate din cauza importanţei bibliografiei. Locul editării nu este indicat decât pentru editurile străine.]

Iniţialele instituţiilor şi periodicelor celor mai utilizate:

AI: Annales islamologiques AN: American Neptune

AESC: Annales, Économies, Sociétés, Civilisations (Paris)

A H SS: Annales, Histoire, Sciences sociales (Paris)

AAI: Archives marocaines (Paris)

Ar: Arabica (Paris)

BEA.: Bulletin des études arabes (Alger)

BIFAN: Bulletin de l’Institut fundamental d’Afrique noire (Dakar)

CEA: Cahiers d’études africaines (Paris)
CT: Cahiers de Tunisie (Tunis)
EB: Encyclopédie bérbère (Aix-en-Provence)
El: Encyclopédie de l’islam (Leiden)
H. – t Hespéris (Rabat)
HAT: Hisrorical Association of Tanzania (Nairobi)
IBLA: Institut des belles-lettres arabes (TUnis)
IC: Marnie Culture (Hyderabad)
IFAN: Institut fundamental d’Afrique noire (Dakar)
IFAO: Institut français d’archéologie orientale (Çairo)
IFD: Institut français de Damas (Datnasc)
IJAHS: International Journal of African Historical Studies IJMES: International Journal of Middle East Studies.
A: Journal asiatique (Paris)
J AH: Journal of African History (Cambridge)
JAS: Journal of African Society.
JASP: Journal of the Asiatic Society of Pakistan.
JESHO: Journal of Economic and Social History of the Orient (Leiden)
JHSN: Journal of the Historical Society of Nigeria
JIM BRAS: Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society (Singapore) JNH: Journal of Negro History JNAS: Journal of North African Studies (Londra)
JOAS: Journal of Oriental andfrican Studies
JRCAS: Journal of Royal Central Aslan Society
KHR: Kenya Historical Review
MES: Middle East Studies
MW: Moslim World
RA: Revue Africaine (Alger)
RFOM: Revue française d’outre-mer RH: Revue historique
RICR: Revue internaţionale de la Croix-Rouge RMM: Revue du Monde musulman
ROMM: Revue de l’Occident musulman et de la Méditerranée (Aix-en-Provence) RSO: Rivista degli Studi Orientali (Roma)

RTM: Revue du tiers monde ŞI: Studia islamică (Paris)

Traité négrière (UNESCO): La Trăite négrière du XV-e au XIX-e siècle, Paris, UNESC0,1979

WILLIS 1 sau 2: J.R. Willis (editor), Slaves and Slavery în Muslim Africa, Londra/ Totowa, N J, F. Cass, 1985, vol. 1 fi 2 ZDMG. Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschajten (Leipzig)

1 – Sclavia pe pământul islamic

ABD EL WAHED All, *Contribution à une théorie sociologique de l'esclavage*, Étude des situations génératrices de l'esclavage avec appendice sur l'esclavage de la femme et bibliographie critique, Éd. Albert Méchelinck, 1931.

ABD ER-RAZIQA., „Un document concernant le mariage des esclaves au temps des Marulûks", *JESHO*, Leiden, XII, 3, 1970 – 1971, 289 – 306.

— La Femme au temps des Mamelouks en Égypte, Cairo, EFA0,1973.

ABDILLAH Fadei, „Islam, Slavery and Racism the use of strategy in the pursuit of human rights", *American Journal of Islamic Social Sciences*, IV, 1, 1987, 31 – 50.

ABDUL JABAR BEG Mohamed, „The «serfs» of islamic society under the abbassid period", *IC*, 49, aprilie 1975, 107 – 118.

ABI-AYAD Ahmed, *Sources documentaires étrangères*. *L'Algérie, histoire et société, un autre regard*, Études des archives, Oran, Centre de recherches en anthropologie sociale et culturelle, 2005 (în particular: Slhnane Rafik Nébia, „Des esclaves chrétiens aux aristocrates – Des Allemands séjournent dans l'Algérie du XIX siècle", 29 – 35, şi Ismet Terki Hassaine, „Les captifs algériens en Espagne au XVIII siècle", 37 – 48).

ABIR Mordechai, „The Etiopian Slave Trade and its Relation to the Islamic World", Willis 2, 123 – 136.

ABITBOL Michel, „Le Maroc et le commerce transsaharien du XVII's. au début du XX siècle", *ROMM*,

XXX, 1980, 5 – 19.

ABIR Gabriel, „Slavery în Nineteenth Century Egypt”, *JAH*, VHI, 3, 1967.

ABU HAMID. AL-GHARNATI, Tuhfat al-albab (XII* siècle), *A*» CCVII, 1925, 1-148, 193 – 293.

ABUL-FARAJ AL-ISFAHANI, *Kitab al-aghani* (*Cartea cântecelor*), Egipt, Bûlaq, 1868, 20 vol.

ABUL-KHALIL Chawqi, Al-Islamfi qafi al-attihâm (Islamul în boxa acuzaţilor), Damasc, Dar al-fikr, 1982.

ABUL-QASSIM, Kitab tabaqat al-umam (Cartea diferitelor naţii) (XI s.), 1935.

AHMAD Z., „Slavery în Eighteenth Century Bengal, 1557 – 1785”, *JASP*, XI, 3, 1966.

AHMAD I. (din), *Caste and Social Stratification among the Muslims*, Delhi, Manohar Book Service, 1973.

AKBARM – uhammad, „The Image of Africans în Arabic Literature: Some unpublished Manuscripts”, Willis 1, 47 – 74.

AKINOLA G.A., „Slavery and Slave Revolts in the Sultanete of Zanzibar in the ninetheenth century”, *JHSN*, VI, 1972, 215 – 228.

AL-ABCHIHI Chihad Ud Din Mohamed Abil-Fath, *Al-Mustatra*f şi *kûlli fann muztazrâf*, Beirut, Dar al-Kitab al-ilmiyya, 2003.

AL-AFGHANI S., *Aswâq* al-*’Arab fil-Jahilyya wal-Islam*, Damasc, Dar al-Fikr, 1960.

AL-BALADHURI, *Futuh al-bûldan*, Beirut, Dar al-Kûtub al-ilmiyya, 1983.

AL-GHAZALI Mohamed, *Ihya, Ulûm* ad-*Din*, Damasc, Alam al-Kûtub, f. d., 4 vol.

— Temps et prières, Sindbad, 1990.

AL-ISFAHANI sau AL-ISBAHANI Abu al-Faraj, *Kitabal-aghani* (*Cartea Cântecelor*), Mûfam lin-nachr, reeditare în 17 volume în format de buzunar, 1992.

AL-MAS UDI, *Păşunile de aur* (*Murûj ad-dahab*), Imprimerie Naţionale/Leroux, 1872 – 1877, 9 vol.

ALLAN G.-B. şi FISHER H.J.B., *Slavery and Muslim*

Society în *Africa*, Londra, Churst şi Cie, 1970.

ALLARD Paul, *Esclaves, serfi et mainmortables*, Librairie catholique, 1883.

ALPERS Edward A., „The East African Slave Trade", HAT, East African Publishing House, Articol III, 1967.

— The Coast and the Development of Caravan Trade. A History of Tanzania, 1. N. Kimambo şi A.J. Temu (ed.), Nairobi, 1969, 35 – 56.

— „Trade, State and Society among the Yaô in the 19th Century", *JAH*, X, 1969, 405 – 420.

— „The French Trade Slave în East Africa, 1721 – 1820", *CEA*, X, 1970, 80 – 124.

— *Ivory and Slaves în East Central Africa*, Londra, Heinemman Berkeley, University of California Press, 1975.

ALPIN R, *Histoire naturelle de l'Égypte* (1581 – 1584), Cairo, IFA0,1979, 3 vol.

AL-QYRAWANI, *La Risâla*, Alger, J. Carbonel, 1960.

AL-WAQIDI, *Kitab* al-*Maghâzi*, Jones (ed.), Londra, Oxford University Press, 1966.

AMAR E. Vezi WANSHARISI Ahmed Al-Wansharisi.

AMAT Dr., „L'Esclavage au Mzab. Études d'anthropologie des Nègres", *Bulletin de la Société d'anthropologie*, 1885.

AMIN Ahmad, *Dûha* al-*Islam* (*Crepusculul Islamului*), Beirut, Dar al-Kitab al – arabi, 1933 (Cap. 4: „Sclavia şi influenţa ei asupra culturii în timpul primilor abbasizi").

AMNESTY INTERNAŢIONAL, „Mauritania, un viitor fără sclavie?" Ediţiile francofone ale Amnesty International, dovezi spre argumentare, 2003.

ANENE J.C., Slavery and the Slave Trade în Africa in the XIXth and XXth centuries, Ibadan, Ibadan University Press, 1962.

ANGOULVANT G. şi VIGNERAS S., *Djobouti, mer Rouge, Abyssinie*, Librairie africaine et coloniale, 1903.

AOUAD-BADOUAL Ghita, „L'esclavage tardif au Maroc sous le protectorat", revista *Maroc-Europe* (Rabat), 1, 1991, 138 – 139.

ARAFAT Walid, „The attitude of Islam to Slavery”, *Islamic Quaterly*, X, 1 – 2, ianuarie-iunie 1966, 12 – 18.

ARNAUD T.M. Îi VAYSSIERE A., „Ixs Akhdam du Yémen, leur origine probable, leurs moeurs”, *A*, XV, 1850, 376 – 387.

ASHTOR Eliyalon, Histoire des prix et des salaires dans l’Orient medieval, École pratique des hautes études, 1969.

AUBIN Jean, „Les princes d’Ormuz du XIIIe au XV siècle”, *A*, 1953, CCXLI, 1, 77 – 138.

— L. a ruine de Sârâf et les routes du golfe Persique au XIeet XII – e siècles”, *Cahiers de civilisation medievale*, II, 1959, 295 – 301.

— „La survie de Shilau et la route du Khunj-o Fâl”, *Iran*, VII, 1969, 21 – 37.

AUCAPITAINE, „Colonies noires de Kabylie”, 1859 – 1860, IV, 73 – 77.

— Étude sur la caravane de la Mecque et le commerce de l’intérieur de l’Afrique, 1861.

AUCAPITAINE? i FEDERMANN, „Beylik de Titteri”, *RA*, XI, 1867, 113 – 129, 212 – 219, 289 – 301 şi 357 – 371.

AUDISIO G., „Recherches sur l’origine et la signification du mot «bagne»”, *RA*, CI, 1957, 363 – 380.

AUSONE DE CHANCEL, D’une immigration de Noirs libres en Algérie, Alger, Bastide, 1858.

AUSTEN Ralph A., „The Trans Saharan Slave Trade: a Tentative Census”, H.A. Gemery şi J.S. Hogendorn (editori), *The Un common Market*; *Essays in the Economie History of the Atlantic Slave Trade*, New York, 1979.

— „The Mediterranean Islamic Slave Trade aut of Africa: a Tentative Census”, E. Savage (ed.), „The Human Commodity Perspective son the Trans Saharan Slave Trade”, *Slavery and Abolition*, XIII, 1, aprilie 1992, 214 – 248.

AYALQN David, *Sclavia Mameluciler*, extras din *Oriental Notes and Studies* publicate de The Israel Oriental Society (Ierusalim), I, 1951.

— „The Maruluk Army”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, XV, 1953, 203 – 228.

— „Aspect of Maruluk Phenomenon”, *Der Islam*, 53, 1976, 196 – 225.

— „On the Eunuchs în Islam”, *Jérusalem Studies în Arabic arid Islam*, 1977, 67 – 125.

AZVEDO M., „Power and Slavery în Central Africa: Chad, 1890 – 1925”, *JNH*, LXVII, 3, 1982, 198 – 211.

BABA Ahmed, Scara pentru ridicarea la condiţia juridică a sudanezilor redaţi la sclavie, 1611.

BABA Kaké Ibrahima, *La Trăite négrière du XVsiècle*, Paris, UNESC0,1979.

BABUR, Tuzak-i Baburi (Babur-Nama), The History of India as Told by its Historians, H.M. Elliot şi J. Dowson (ed.), Londra, Trubner, 1872, apoi Babur-Nama, Londra, Luzac, 1921.

BACHARAH J.L., „African Military Slaves in the Medieval Middle East: the cases of Iraq (869 – 955) and Egypt (868 – 1171)”, *IJMES*, XIII, 1981, 471 – 495.

BAECHLER L., La Solution indienne. Essai sur les origines du système des castes, PUF, 1988.

BAER Gabriel, „Slavery în nineteenth century Egypt”, *J AH*, VIII, 3 1967, 417 – 441.

— „Slavery and its abolition”, *Studies in the Social History of Modern Egypt* (Chicago), 1969, 161 – 189.

BAIER Stephen şi LOVEJOY Paul E., „The Tuareg of the Central Sudan. Gradations in servility at the desert edge (Niger and Nigeria)”, *Slavery în Africa*: *Historical and Anthropological Perspectives*, 1980, 391 – 412.

BĂRBIER DE MEYNARD, Dictionnaire géografique, historique et littéraire de la Perse et des contrées Adiacente (Extrase traduse de Yaqur, Mu jam al-Buldan), Paris, 1861.

„Surnoms et sobriquts dans la littérature arabe”, *A*, martie-aprilie, 173 – 244.

BARTH F., Sohar. Culture and Society în an Omani Town, Baltimore, 1983.

BARTH Henri, *Chez les Touareg*, Niamey, Centre nigérien de recherches en sciences humaines, 1972.

BATHILY Abdoulaye, „Job ben Salomon, 1700 – 1773, marabout négrier et esclave affranchi", *Les Africains*, Vol. VI, Jeune Afrique, 1977, 191 – 227.

BĂTRÂN Aziz Abdallah, „The «Ulama» of Fas, M. Ismail and the Issue of the Hărăţin", Willis 2, 1-15.

BAZIN J. şi TERRAY E., *Guerres de lignage et guerres d'États en Afrique*, Paris, Édition des Archives contemporaines, 1982. Vezi, în special, R. Cabannes, „Guerre lignagère et guerre de trăite sur la côte nord-est de Madagascar aux XVIIE et XVIII* siècle".

BEACHEY R. W" A Collection of Document son The Slave Trade of Eastern Africa, Londra, Rex Collings, 1976.

BECKER C. şi MARTIN V., „Kayor et Baol: royaumes sénégalais et trăite des esclaves au XVIIe siècle", *Revue française d'histoire d'outre mer*, 62, 1975, 226 – 227 şi 270 – 300.

BEDOUCHA G., „Un noir destin: travail, statuts, rapports de dépendance dans une oasis du Sud tunisien", M. Cartier (din), *Le Travail et ses représentations*, Paris, Éditions des Archives contemporaines, 1984, 71 – 122.

BEECH Mervyn W., „Slavery on the East Coast of Africa", *JAS*, 15, 1916, 145 – 149.

BEHERAIN Henri, L'Égypte turque. Pachas et mameluks du XVIE au XVIIIe siècle, Plon, 1931.

BELIN M., „Fetoua relative à la condition des zimmis, et particulièrement des chrétiens en pays musulman depuis l'établissement de l'islamisme jusqu'au milieu du VIII siècle de l'hégire", *A*, februarie-martie, 1852, 97 – 140.

BENMLIH Abdallah, Dhahirat ar-râqq fil-gharb al-islami (Le Phénomène de l'esclavage dans l'Ouest de l'islam), Rabat, Ediţia Az-Zaman, 2002.

— Ar-Râqq fi bilând al-Maghrib wal-Andalûsie), Beirut, Arab Diffusion, 2004.

BENOTBEN SHRIR Khalid şi ENAJI Mohamed,

„Marea Britanie şi sclavia în Maroc în secolul al XIX-lea”, *Hesperis-Tamuda*, vol. XXIX, fasc. 2, 1991, 249 – 291.

BERG F.J., „The Swahili community în Mombasa, 1500 – 1900”, *JAH*, IX, 1968, 35 – 58.

BENACHIR Bouazza, Esclavage, diaspora africaine et communautés noires au Maroc, L'Harmattan, 2005.

BERLIOUX Étienne Félix, La Trăite orientale. Histoire des chasses à l'homme organisées en Afrique depuis quinze ans pour Je marchés d'Orient, Lyon, P. Guillaumin, 1870.

BESHIR B.L., „Fatimid Military Organization”, *Der Islam*, 1978, 37 – 56.

BIOT Édouard, „Mémoire şur la condition des esclaves et des serviteurs gagés en Chine”, *A*, seria 3, martie 1837, 246 – 299.

BISSON R. du, Les femmes, les Eunuques et les Guerriers du Soudan, Paris, Dentu, 1868.

BOKHARI DE DJOHORE, *Mokâta Radja-Râdja ou la Couronne des rois*, tradus din malaeză de Aristide Marre, Maisonneuve et Cie, 1978.

BOMPARD Maurice, *Légistation de la Tunisie*, Paris, 1888.

BONNET Jean, în Antoine Galländ, *Histoire de l'esclavage d'un marchand de la ville de Cassis, à Tunis*, C. Guénot şi N. Vásquez (ed.), Paris, 1993.

BONO Salvatore, „Richerche scientifiche ed archeologiche nella Tunisia del XVII sec.”, *Levante*, XI, 1964, 46 – 62.

— „Les esclaves musulman sen Italie (XVI siècle – 1830)”, *Le Jihad maritime dans l'histoire arabo-ïslamique*, Rabat, 1999, 171 – 180.

BONTE P., „Esclavage et relations de dépendance chez Touareg Kel Gress”, Meillasoux (ed.), *État et condition des esclaves à Gumbu (Mali) au XIXe siècle*, 1975, 49 – 76.

BOSE N.K., The Structure of Hindu Society, Calcutta, 1975.

BOTTE Roger, „Riimaybe, Hărăţin Iklan: les damnés de la terre, le développement et la démocratie”, A. Bourget (ed.), *Les Sociétés pastorale sen Afrique sahélienne*: *environnement*, *développement et démocratie*, Karthala, 1999, 55 – 78.

— „L’esclavage africain après l’abolition de 1848. Servitude et droit du sol”, *AHSS*, Paris, Ediţii EHESS-Armand Colin, 2000.1009 – 1037.

BOUCHON Geneviève, „Les musulmans du Kerala à l’époque de la découverte portugaise”, *Mare Luso-Lndicum*, II, 1973, 3 – 59.

BOURGEOT André, „Affranchi: chez les Touareg”, *EB*, 2, Aix-en-Provence, Édisud, 1985, 202 – 205.

BOUSQUET G.H. şi BERCHERL., *Le Statuptersonnel en droit musulman hanéfite*. Text şi traducere de mukhtasarul Al-Kuduri, Tunis, Institutul de înalte Studii din Tunis, f. d.

— „Saqaliba la Ibn Khaldun”, *RSO*, XL, 1, 1965, 139 – 141.

BOUZID Lamjed, Pouvoir et esclavage dans la régence de Tunis. Les serviteurs des beys husseiniens (XVLt-début du XIX siècle), Tunis, Centre de publication universitaire, 2005.

BOYER P, „La révolution dite des «aghas» dans la régence d’Alger” (1659 – 1671), *Mélanges Le Tourneau*, *ROMM*, 1314, 1973.

— „Agha”, *EB*, II, Aix-en-Provence, Édisud, 1985, 254 – 258.

BOVILL G.-W., „The Moorish imbasion of the Sudan”, *JAS*, 1927, XXVI, 245 – 292 şi 380 – 387, şi XXVII, 47 – 56.

— *Caravans of the Old Sahara*, Londra, Oxford University Press,.1933.

— *The Golden Trade of the Moors*, Oxford University Press, 1968.

BOWEN Richard (Baron), „Arab Dhows of Eastern Arabia”, *AN*, IX, 1949, 87 – 132.

— „Maritime superstitions of the Arabs”, *AN*, XV,

1955, 5 – 48.

BRAHIMI Denise, „Quelques jugements sur les Maures andalous dans les régences turques au XVIII siècle”, *Revue d’histoire et de civilisation du Maghreb*, Alger, IX, 1970, 39 – 52.

BREHIER, Louis, *La civilisation byzantine*, Albin Michel, 1950, 1970.

BRETT M., „Ifriquiya as a markat for Saharan trade from the tenth to the twelfth century”, *JAH*, 1959, 347 – 364.

— „Islam and trade în che Bilal as-Sudan, tenth-eleventh century”, *JAH*, 24, 1983, 431 – 440.

BROCKELMANN C, Histoire des peuples et des États islamiques depuis les origines jusquà nos jours, Payot, 1949.

BROCKOPP Jonathan E., Early Mâliki Law. Ibn ‘Abdal-Hakam (772 – 829) and his Major Compendium of Jurisprudence, Leiden-Boston, Brill, 2000.

BROWN L.C., *The Tunisia of Ahmed Bey*, Princeton, 1974.

BRUNSCHWIG Robert, „‘Abd”, *El*, A, vol. 1, 1960, 26 – 34.

— „Métiers vils en Islam”, *Études d’islamologie*, vol. 1, Maisonneuve şi Larose, 1976, 145 – 164.

BULLIET R.W., Conversion ti Islam in the Medieval Period: an Essay în Quantitative History, Cambridge-Londra, 1979.

BURTON PAGE, „Habshi”, *El*, Leiden-Londra, 14 – 16.

BURTON T. E, *Zanzibar City, Islandând Coast*, Londra, 1872, 2 vol.

BUSNOT părintele Dominique, Histoire du règne de Mouley Ismaël, roy du Maroc, Fez, Tafilet, Souz, etc., Rouen, G. Behourt, 1714.

BUSH M.L., *Servitude în Modern Times*, Cambridge, Malden (Mass.), Polit) – Press.

2000.

BUXTON Thomas Fowell, *The African Slave Trade and iis Remedy*, Londra, Frank Cass Ltd, 1967 (prima ediţie, 1840).

CAHEN Claude, „Le commerce musulman dans l'océan Indien au Moyen Âge", *Sociétés et compagnies de commerce en Orient et dans l'océan Indien*, M. Mollat (ed.), Paris, 1970.

— Introduction à l'histoire du monde musulman medieval, VIT-XVe siècles, Adrien Maisonneuve, 1982.

— L'Islam des origines au début de l'Empire ottoman, Hachette, 1997

CALLIES DE SALIES Bruno, „Guerres et tensions à toutes les frontières: la Mauritanie cernée par les conflits", *Le Monde diplomatique*, februarie 1997, 6.

CAM PAG N O LO – PI TH ITO U Maria, „Les échanges de prisonniers entre Byzance et l'islam aux IXE et X siècles", *JOAS*, vol. VII, 1995, 1 – 55.

CAMPS Gabriel, „Recherches sur les origines des cultivateurs noirs du Sahara", *ROMM*, 7, 1970, 35 – 45.

CANARD Marius, „Les expeditions des Arabes contre Constantinople dans l'histoire et dans la légende" „CCVIII, 1926, 61 – 121.

Byzance et les musulmans du Proche-Orient, Londra, Variorum, 1973.

CARDÜNNE D.-D., Histoire de l'Afrique et de l'Espagne sous la domination des Arabes, Paris, Saillant, 1765, 3 vol.

CAUSSIN DE PERCEVAL, „Sur les trois poètes arabes Akhtal, Farazdak et Djérir", *A*, iunie, 1834, 308 – 509.

CELARIE Henriette, *La Vie Mystérieuse des harems*, Librairie Hachette, 1925.

CERULLI Enrico, Somalia. Scritti vari ediţi ed inediţi. 1 Storia della Somalia; l'Islam, Somalia; îl libro degli Zengi, Roma, 1957 – 1964.

CHANANA D., Slavery în Ancient India as Depicted în Pali and Sanskrit Texts, Delhi, 1960.

CHASSEY Francis de L'Êtrier, la Houe et le Livre. Sociétés traditionnelles au Sahara et au Sahel occidental, Ed. Anthropos, 1977.

CHAUHAN R.R., Ajricans în India, from Slavery to Royalty, New Delhi, 1995.

CHEIKH-MOUSSA Abdallah, „Figures de l'esclave-chanteuse à l'époque abbasside", *Figures de l'esclave au Moyen Âge et dans le monde moderne*, Henri Besc (ed.), L'Harmattan, 1996, 31 – 76.

CHENIER Louis de Recherches historiques sur les Maure set histoire de l'Empire du Maroc, Paris, 1787, 3 vol.

CHLEYH Abdelhafid, Lea Gnaoua du Maroc. Itinéraires initiatiques, transes et possession, La Pensée sauvage, 1999.

CHITTICK H. Neville, „The «Shirazi» colonization of East Africa", *JAH*, VI, 1965, 275 – 294.

— An Islamic Trading on the East African Coast, Nairobi, 1974.

CHFITICK N. şi ROTBERG R.I. (ed.), *East Africa and the Orient*, Londra, 1975, 115 – 146 şi 272 – 283.

CHRISTIE James, „Slavery în Zanzibar as it is", *The East African Slave Trade*, E. Steere (ed.), Londra, 1971.

CLAISSE P.-A., Les Gnawa marocains de tradition loyaliste, L'Harmattan, 2003.

CLARENCE-SMITH William Gervase (ed.), The Economics of the Indian Ocean Slave Trade in the Nineteenth Centur, Londra, 1989.

— Islam arid the Abolition of Slavery, Londra, Hurst & Company, 2006.

CLÔT André, L'Égypte des mamelàuks. L'Empire des esclaves (1250 – 1517). Perrin, 1996.

COINDREAU Roger, Les Corsaires de Salé, Publications de l'Institut des hautes études marocaines, XLVII, 1948.

COLECTIV, *Regards sur l'Afrique et l'océan Indien*, SEDES, Le Publâeur, Universitatea Réunion, 2005.

COLECTIV, *Esclavage et abolition dans l'océan Indien (1723 – 1860)*, Actele colocviului din Saint-Dénis, L'Harmattan, 2002.

COLECTIV, Introduction à la Mauritanie, CNRS, 1979.

COLOMB Căpitan P., Slave Catching in the Indian Ocean, Londra, 1873.

CONDOMINAS Georges, *L'Esclavage en Asie du Sud-Est*, Paris, 1986.

— (din), Formes extrêmes de dépendance. Contribution à l'étude de l'esclavage en Asie du Sud-Est, Ed, de EHESS, 1998.

COOPER Frederik, From Slaves to Squatters: Plantation Labor and Agriculture în Zanzibar and Coastal Kenya, 1890 – 1925, New Haven, Yale University Press, 1980.

— Plantation Slavery on the East Coast of Africa in the 19th Century, Portsmouth/ New Hampshire, Heinemman, 2002.

— „The treatment of Slave son the Kenya Coast in the 19th century", *KHR*, I, 1973, 87 – 108.

COOPER]., Le Continent pierdu ou l'Esclavage et la trăite en AFrique, Hachette, 1876.

CORTAMBERT E., *Géographie universelle de Malte-Brun*, Paris, Legrand, Troussel et Pomey, 1829, 8 vol.

COU LIBALY T, „La communauté noire d'Algérie", *Peuples noirs, peuples africains*, 2, 1979, 9, 113 – 123.

COUPLAND Reginald şir, East Africa and its Invaders. From the Earliest Times to the Death of Sayyid Sayd în 1856, Oxford, Clarendon Press, 1938.

— The Exploitation of East Africa 1856 – 1890: the Slave Trade and the Scramble, Londra, Faber & Faber, 1939.

COURSIER Henri, „Le problème de l'esclavage", *RICR*, 1954, 91, 204, 260 şi 468.

CRONE Patricia, Slave son Florses. The Evolution of the Islamic Policy, Cambridge University Press, 1980.

— Meccan Trade and the rise of Islam, Oxford, 1987.

CUOQ J.-M., Recueil des sources arabes concernant l'Afrique occidentale di VIII au XVI – siècle, Paris, Ediţiile CNRS, 1975.

DACHRAOUI Farhat, Le Califat fatimide au Maghreb, 296 – 362/909 – 973, Tunis, 1981.

DADDAH Amel, „Le longue marche des harratines: Mauritanie, les héritiers de l'esclavage", *Le Monde diplomatique*, noiembrie, 1998, 13.

DEGET Serge; *De la trăite à l'esclavage*, *du V au XVIII siècle*, Actele colocviului internaţional despre comerţul cu negri, S. Deget (ed.), Nantes, Paris, Société française d'histoire d'outre-mer, 1985, 2 vol.

— „L'abolition de la trăite des esclaves", J.F. Ade Ajayi (ed.), *Histoire générale de l'Afrique*, VI, *L'Afrique au XIX siècle jusque vers les années 1880*, UNESC0,1996, 91 – 115.

DAGÈT S. fi RENAULT F., *Les Traités négrières en Afrique*, Karthala, 1985.

DAUMAS Eugène, le. *Grand Désert* (urmat de *Code de Teclavage chez les musulmans*), Paris, Michel Levy Frères, 1856.

DAVIDSON Basil, *The African Slave Trade*, Boston, Little Brown & Company, 1980.

DAVIS Robert C., Esclaves crétiens, mă tres musulmans. L'esclavage blanc en Méditerranée (1500 – 1800), Jacqueline Chambon, 2006.

DEBANNE Nicolas J., L'Influence arabe dans la formation historique, la littérature et la civilisation du peuple brésilien, Cairo, 1911.

DE CASTRIES, „La conquête du Soudan", *H*, 1923, 433 – 488.

DE JONG Garret E, „Slavery în Arabia", *MW*, vol. 24, aprilie 1934, 126 – 144.

DELAFOSSE M., „Les débuts des troupes noires du Maroc", *H*, vol. 3, 1923, 1-12.

— „Les relations du Maroc avec le Soudan à travers

les âges", *H*, vol. 4, 1924, 153 – 176.

DELIEGE Robert, Les Intouchables en Înde. Des castes d'exclus, Paris, Imago, 1995.

— Les Caste sen Înde aujourd'hui, PUF, 2004.

DELVAL R., Les Relations actuelles entre les Il es de l'océan Indien occidental et les pays arabes, Ed. FNSP fi CHEAMĂ, 1982.

DERMENGHEM Émile, „Le confréries noires en Algérie – Diwans de Sidi Blal", *RA*, 1953, 97, 314 – 367.

— Le Culte des saints dans l'islam maghrébin, Gallimard, 1954.

— *Le Pays d'Abel*, Gallimard, 1960.

DERRICK Jonathan, *Africa's Slaves Today*, Londra, George Allen & Unwin Ltd., 1975.

DESCHAMPS Hubert, Histoire de la Trăite des noirs de l'Antiquité à nos jours, Fayard, 1971.

DESPOIS J., „Le Fezzanu, *Algérie et Sahara*, *Encyclopédie de l'Empire français*, Eugène Guernier fi G. Forment-Guyeysse (din), 1948, 355 – 364.

DEUTEH G., Slavery under German Cohnial Rule în East Africa, c. 1860 – 1914, Berlin, Humboldt University, 2000.

DEVEAU Jean-Michel, *Femmes esclaves d'hier à aujourd'hui*, Paris, France-Empire, 1998.

— L'Or et les Esclaves. Histoire des forts du Ghana du XVI au XVIIIE, UNESCO/ Karthala, 2005.

DEVII L. Marcel, Dictionnaire étymologique des mots français d'origine orientale, Paris, 1876.

— Le Pays des Zendis ou la Côte orientale de l'Afrique au Moyen âge d'après les écrivains arabes, Paris, 1883.

DEVISSE J., „Routes de commerce et échanges en Afrique occidentale en relation avec la Méditerranée. Un essai sur le commerce africain medieval du XIe au XVIe siècle", *Revue d'hiatoire économique et sociale*, 1972, 42 – 73.

DIAKHO Abu Iliyâs Muhammad, L'Esclavage en Islam

entre les traditions arabe set les principes de l'islam, Beirut, Al-Burâq, 2004.

DIAKITE Drissa, „Le Pays des Noirs dans les récits des auteurs arabes anciens" *Notre Librairie*. *Dialogue Maghreb-Afrique noire*. *Au-delà du désert*, 95, octombrie decembrie, 1988, 16 – 25.

DLALMY Abdessamad, *Logement*, *sexualité et islam*, Casablanca, Eddif, 1995. DJAHIZ (Al-Jahiz), *Rassa al* (*Épître*), A.M. Haroun (ed.), Beirut, Dar-al-Jil, 1991, 2 vol. Vol 1: „Manâq b at-Turk" şi „Kitab fakhr as-Sûdan ăla al-Bidane", 2 – 87. Vol 2: „Éloge des éphèbes et des courtisanes", 89 – 137 şi 177 – 226. (Ed. Fr. Payot Rivages, 1997).

— „Les esclaves-chanteuse de Gahiz", *Ar*, X, 2, iunie 1963, 121 – 147.

— *Kitab* al-*Hayatvan*, Cairo, Ed. Mustapha al-Babi al-Halabi Press, 1938 – 1945, I, 16.

DKAMI, *Le Béharistan* (*Le Pays du printemps*), Paul Geuthner, 1925. DONALDSON D.M., „Temporary mariage în Islam", *MW*, 26, 1936, 358 – 364. DORESSE J., *Histoire sommaire de la* Conte *orientale de l'Afrique*, Paul Geuthner.

1972.

DORIGNY M., *Les Abolitions de l'esclavage*, PUV-UNESC0,1995.

DOZY R., Histoire des musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almorávides (711 – 1110), Ediţienduă revăzută şi tipăriră de Lévi-Provençal, Leiden, E.J. Brill, 1932, 3 vol.

DRESCH Paul, *A History of Modern Yeman*, Cambridge University Press, 2000. DU CASSE André, *Les Négriers ou le Trafic des esclaves*, Paris, 1938.

DUFOURQ Charles-Emmanuel, La Vie quotidienne dans Us ports méditerranéens au Moyen âge, Hachette, 1975.

La Vie quotidienne dans l'Europe medievale sous domination arabe, Hachette, 1978.

DUMONT P.-J., Histoire de l'esclavage en Afrique, Paris, 1819.

DUSH Sabine, *Le Trafic d'êtres humains*, Paris, PUF, 2002.

EL HAMEL Chouki, „Race, Slavery and Islam in the Maghribi Mediterranean Thought: The Question of Hărăţin în Morocco", *The Journal of North African Studies*, Londra, 2002, 7 – 3 şi 29 – 32.

EMERIT Marcel, „Les aventures de Thédenat, esclave et ministre d'un bey d'Afrique", *RA*, 92, 1948, 143 – 184.

— „Les liaisons terrestre entre le Soudan et l'Afrique du Nord au XVIIIe siècle et au début du XIX – e siècle", *Travaux de l'Institut de recherches sahariennes*, Alger, vol. XI, 1954, *21 Al*.

ENCYCLOPÉDIE DE L'ISLAM: Articole „Abd", I, 26 – 34; „Agha", I, 253 – 254; „Hanshi", 14 – 16; „Sakaliba", 2, VII, 908 – 911.

ENNAJI Mohammed, Soldats, domestiques et concubines. L'esclavage au Maroc au XIX siècle, Balland, 1994.

— „Vols d'esclaves et rapts de personnes libres. Un aspect des rapports sociaux au Maroc du XIXe siècle", *Bulletin économique et social du Maroc*, Mahommedia, 159 – 161, 1991, 249 – 181.

ESCALLIER Robert (din), „L'esclavage en Méditerranée à l'époque moderne", *Cahiers de la Méditerranée*, vol. 65, Nisa, Centre de la Méditerranée moderne et contemporaine, decembrie 2002.

ETIENNE Abatele, „La secte musulmane des Malés du Brésil et leur révolte en 1835", Anthropos, ianuarie-martie, 1909.

EULDJ" şi, EULDILA" „Sens des mots «euldj» şi «euldjia»", *BEA*, 3, 1943, 48 – 49.

FADL HASSAN Yusuf, The Arabs and the Sudan from the Seventh to the Early Sixteenth Century, Edinburgh, 1967 (Khartoum, 1971).

FAHMY Mansur, La Condition de la femme dans Tistam, Paris, Alia, 2002.

FARES Bichr, *L'Honneur des Arabe savant Tistam*, Adrien Maisonneuve, 1932.

FARSI Mustafa „Le qarmatisme. Révolte des esclaves contre les maîtres", bulletin 1BLA, 1, 89, 1960, 7 – 50.

FAUBLEE Jacques şi URBAIN-FAUBLEE Marcelle, „Madagascar vue par les auteurs arabe savant le XIe siècle", *Studia* (Lisabona), XI, ianuarie 1963, 445 – 462.

FAUREC V, L'Archipel aux sultans batailleurs, 1941.

FERAUD Louis Charles, „Délivrance d'esclaves nègres dans le sud de la province de Constantine", *RA*, XVI, 1872, 167 – 179.

— Annales tripolitaines, Tunis-Paris, 1927.

FILLIOT J.-M., La Trăite des esclaves vers les Mascareignes au XVIII siècle, Paris, Memorii din ORSTOM, 72, 1974.

FINLEY Moses L, „Slavery", *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, David L. Sills (ed.), vol. 14, The Macmillan Compagny & The Free Press, 1968.

— Esclavage antique et idéologie moderne, Ediţii Minuit, 1981.

FISHER Allan G.B. şi FISHER Humphrey J., Slavery and Muslim Society în Africa: The Institution in Saharan and Sudanic Africa and the Trans Saharan Trade, George Bernard (1895), Londra, C. Hurst & Cie, 1970.

FITZGÉRALD W.W.A., Travels in the Coastland àf British Eastand the Islands of Zanzibar and Pemba, Londra, Chapman & Hall, 1898.

FIUME Giovanna, „La schiavitù nel Mediterráneo", *Quademi Storici*, august 2001.

FONDACCI, „Maure set serviteurs noirs en pazs nomades d'Afrique occidentale française", CHEAMĂ, 1946, memoriu nr. 811.

FONTENAY Michel, „L'esclavage en Méditerranée occidentale au XVIIe siècles", *La Méditerranée occidentale au XVIIe siècle*, Paris, 1990, 11 – 50.

— „Le Maghreb barbaresque et l'esclavage méditerranéen aux XVIe et XVII – e siècles", *CT*, XLV, 1991, 7 – 44.

— „L'esclave galérien dans la Méditerranée des Temps modernes", *Figures de l'esclave au Moyen âge et dans la monde moderne*, Paris, 1996, 115 – 143.

FONTRIER Marc, Abou-Bakr Ibrahim. Pacha de Zeyla, marchand d'esclaves. Commerce et diplomaţie dans le golfe de Tadjoura entre 1840 et 1885, L'Harmattan, 2003.

FORÂND P.-G., „The relation of the slave and the client to the master or patron în medieval islam 1, *International Middle East Studies*, 2, 1971, 59 – 66.

FOUCAULD părintele Charles de *Dictionnaire touareg-français*, Imprimerie naţionale, 1908.

FOLTRNIER J., „Un marché de Tures pour les galères royales (1685)", *Bulletin historique et philologique*, XVI, 1901, 571 – 575.

FRANK Louis, *Tunis, description de cette régence (1816)*, Université pittoresque, vol. VII, 1850, 124 – 129.

— „Mémoire sur le commerce des Nègres au Kaire et sur les maladies auxquelles ils sont sujet en y arrivant", *Mémoires sur l'Égypte publiés dans les années VII, VIII, IX*, Paris, P. Didot cel Vârstnic, 1802; vol. IV, *An XI*, 125 – 233.

FREEMAN-GRAINVILLE G.S.P., „The Sidi and Swahili", *Bulletin of the British Association of Orientalists*, serie nouă, 6, 1971, 3 – 18.

FUMA Sudel şi THIEL Marie José, Mémoire de l'esclavage dans les Il es du sud-est de l'océan Indien, UNESC0,2002.

GALOTTI Jean, „Les corsaires barbaresques", *L'Illustmtion, numéro spécial Algérie (1830 – 1930)*, 24 mai 1930.

GARCIN Jean-Claude, Un centre musulman de la Haute-Égypte medievale: Qûs, Cairo, IFA0,1974.

— (ed.), États, sociétés et cultures du monde

musulman medieval (Xe-XV siècles), PUF, 1995, 3 vol.

GARNETT Lucy M.J., The Turkish People. Their Social Life, Religions Beliefi, Institutions and Domes tic Life, Londra, 1909.

GAST Marceau, „Affranchi: *éderef* (chez les Touareg)", *EB*, II, Aix-en-Provence, Édisud, 1985, 201 – 202.

GAUDEFROY-DEMOMBYNES, La Syrie à lépoque des Marulouks d'après les auteurs arabes, Paris, 1923.

GAURY Gerald de *An Arabian Joumey and Other Desert Travels*, George G. Harrap & Co Ltd.

GERBEAU Hubert, „La trăite esclavagiste dans l'océan Indien", *La Trăite négrière* (UNESCO), 194 – 218.

GIBB H.A.R., „The Armies of Stadin", *Cahiers d'histoire égyptienne* (Cairo), seria 3, fasc. 4, 1951, 304 – 320.

GIBSON-HILL C.A., „Cargo Boats of the East Coast of Malaya" *JMBRAS*, XXIII, 3, 1949, 106 – 125.

GIUFFRIDA Alessandra, „Métamorphoses des relation de dépendance chez les Kel Antessar du cercle de Goundam", *CEA*, 179 – 180 şi 805 – 829.

GOITIEN S.D., „Slaves and Slavegiris in the Cairo Geniza Records", *Ar*, IX, 1962, 1 – 20.

GOLDEN P.B., „Sakaliba", *El*, II, 7, 902 – 908.

GORDON Murray, L'Esclavage dans le monde arabe, VIT au XX siècle, Laffont, 1987 (Titlul original: Slavery in the Muslim World).

GRANDCHAMP P., „Supression du baisemain des consuls (de France) à la cour du bey de Tunis", 62, 1921, 335 – 339.

GRAND DICTINNAIRE LAROUSSE, 1866 – 1870. Articol „Nègres".

GROSRICHARD A., Structure du sérail. La fistion du despotisme asiatique dans l'Occident classique, Le Seuil, 1979.

GRUNEBAUM Gustavvon, L'Islam medieval, Histoire et civilisation, Payot, 1962.

GUEMARA Raoudha, „Eliberarea şi răscumpărarea musulmanilor. O iectură musulmană”, *La libérazione dei „captivi” tra cristianită e islam*, Giulio Cippolone (ed.), Roma, Collectanea archivi vatocani, 46, Archivio segreto vaticano, Cetatea Vaticanului, 2000, 333 – 344.

GUEYE M’baye, l’Affaire Chantemps (aprilie 1904) et la suppression de l’esclavage de case au Sénégal, Dakar, Ifan, vol. XXVII, iulie-octombrie 1965, nr. 3 – 4, 543 – 559.

— „The slave trade withiri che African continent”, *The African Slave Trade fom the firteenth Century*, UNESC0,1979, 156 – 170.

GUILLAIN M., Documents sur l’histoire, la géographie et le commerce de l’Afrique orientale, Paris, 1856, 3 vol.

GUILLAUMET E., Le Soudan en 1894. La vérité sur Tombouctoul’esclavage au Soudan, Paris, Savine, 1895.

GUSSENBAUER Herbert, „Vorkoloniale Aspekte des Wirtschaft der Air-Tuareg” (Aspecte precoloniale ale economiei tuaregilor din Aïr), Viena, *Wiener Ethnohistorische Blatter*, 19, 1980, 35 – 77.

HABIB Mohamed că-şi MAGNIN J.G., „Les femmes de l’époque aghlabide, Fadhl, affranchie de Abu Ayyoubat”, text şi traducere, buletin IBLA, XII, 1949, 369 – 372.

HABIBLÏLLAH A.B.M., *The Foundation of Muslim Rule în India*, Allahabad, 1961.

HADJINIKOLLAOU-MARAVA Anna, *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantini*, Atena, Colecţia Institutului francez din Atena, 45, 1950.

HAKAN ERDEM Y., *Osmalnida Kôleligin Sonu, 1800 – 1909*, Istanbul, Kitap Yayinevi, 2004.

HAMES Constant, „La société maure ou le système des castes hors de l’Inde”, *Cahiers internationaux de sociologie*, Paris, XLVII, 1969, 163 – 177.

HAMIDULLAH Mohamed, Corpus des traités et lettres diplomatiques de l’Islam à l’époque du Prophète et des khalifes orthodoxes, Paris, 1935.

— „Les Ahabish de la Mecque”, *Studiorientalistici* in

onore di *Giorgio Levi della Vida*, Roma, 1956, vol. 1, 434 – 447.

HAMILTON Genesta, *Princes of Zinj. The Rulers of Zanzibar*, Londra, Hutchinson & Cie, 1957

HANOUN Leïla, *Le Harem impérial au XIXe siècle*, Bruxelles, Editions Complexe, 1991.

HARDY G., *Histoire du Maroc* (lucrare colectivă), Paris-Casablanca, 1967.

HARRIS Joseph E., *The African Presence în Asia*: *Consequences of the East African Slave Trade*, Evanston (Illinois), Northwestwern University Press, 1971.

HARRIS Patrick, „Making Mozbeikers: Histori, Memory and the African Diapora at the Cape", *Slaves Routes and Oral Tradi*tion in *Southeastern Africa*, Maputo, 2005.

HEERS Jacques, Esclaves et domestiques au Moyen âge dans le monde méditerranéen, Fayard, 1981.

— Les Négriers en terre d'islam. La première trăite des Noirs (VIIe-XVIE), Perrin, 2003.

HERNÀNDO Joseph, Els esclavs islamics a Barcelona. Blanc, negres, Hors i tures: de l'esclavituda la liberatat (s. XIV), Barcelona, Consiliu superior de cercetri ştiinţifice, 2003.

HJEJLE B., „Slavery and Agriculture Bondage în South India in the Ninetheenth Century", *Scandinavian Economie History Review*, XV, 1 – 2, 1967.

HOLLINGSWORTH L W, *Zanzibar Under The Foreign Office*, *1890 – 1913*, Londra, Macmillan & Co Ltd., 1953.

HORMATALLAH Abdallahi, „Le cri de l'esclave. Mécanismes et enjeux d'une domination", *Regards sur Mauritanie*, L'Harmattan, 2004, 137 – 157.

HUNKANDRIN L., *Un forfait colonial*: *l'esclavage en Mauritanie*, Paris, imprimerie moderne Privas, 1931.

— „L'esclavage en Mauritanie", IFAN, *Études dahoméennes* (Cotonou), 3, 1964, 31 – 49.

HUNWICK J.O., „Notes on Slavery in the Songhay Empire", Willis 2, 16 – 32.

HURGRONJE S., Meca in the Later Part of the 19 h Century, Leiden-Londra, 1931.

— Ahd", *EL* Londra-Leiden, I960.

HUTCHINSON E., The Slave Tradeof East Africa, Londra, 1874.

HUTTON J.H., *Les Castes de Tinde*, Payot, 1949.

IBCHICHI (AL): *Kitâb* al-*Mustatraffi kûlfann mûztazraf* Cairo, 1933. (Trad. Pe. G. Rat, *Al-Mostatraf* Paris, 1902.

IBN ABDUN, Traité de Hisba: un document sur la vie urbaine et les corps de métier à Séville au début du XJ T siècle, Introducere şi note de Lévi Provençal, A, aprilie-iunie 1934, 177 – 299.

IBN ADAM, *Kitab* al-*Kharadj*, Leiden, T.W. Juynboll, 1896.

IBN AL-ATIR, Annales du Maghreb et de l'Espagne, Akger, 1901.

IBN BUTLAN, Rissala fi charyi ar-raqâqiva taglib al – abid, Abd as-Salam Harûn (ed.), în Race et couleur en pays d'islam, Payot, 1982, 140 – 147).

IBN HAZM, *Colierulporumbiţeai*, Papyrus, 1983, 187 – 188.

IBN HICHAM, *Strat Rassûl Allah*. Traducerea lui Wahib Atallah sub titlul *La Biographie du prophète Mahomet*, Fayard, 2004.

IBN KHALDUN, Discours sur l'histoire universelle. Al-Muqaddimă (XIV's.), Sindabad, 1967, 3 vol.

— Histoire des Berbères et des dynasties musulmanes de T Afrique septentrionale, Paul Geuthner, 1925 – 1956, 4 vol.

IBN SULAYM Al-ASWANI, *La Description de la Nubie*, trad. G. Troupeau, *Ar.*, 1954, vot. 1, 276 – 288.

INSTITUTUL BOURGUIBA PENTRU LIMBILE Vil, *Ar-Riqq fil hadarah al – arabiyya al-islamiyya*, Actele sesiunii din Tunis din 21 – 22 februarie 1997, Aniversarea. abolirii sclaviei în Tunisisa, Tunis, 1998.

IVRAY J. d! Les Mémoires de l'eunuque Béchir Agha,

Albin Michel, 1921.

JACQUEMIN M., „Travail domestique et travail des enfants. Le caz d'Abidjan (Côte d'Ivoire)", *RTM*, XLin, 170, 2002, 307 – 326.

JACQUES-MEUNIE D., „Hiérarchie sociale au Maroc présaharien", *H*, 3 – 4, 1947, 410 – 412.

JAFFRELOT Cristophe, L'Inde contemporaine de 1950 à nos jours, Fayard – CERI, 2006.

JAHIZ. Vezi Djahiz.

JAHN Janheinz, Muntul'homme africain et la culture néo-africaine, Le Seuil, 1961.

JAMOUSSI Habib, „Mariano Stânca: image d'un esclave au pouvoir sous le règne de Hammouda-Pacha Bey", *Revue d'histoire maghrébine*, 23, 1996, 431 – 465.

JENNINGS R.C., „Black Slaves and Free Blacks în Ottoman Cyprus", 1590 – 1640, *JESHO*, XXX, 1987, 286 – 302.

JOBARD G., L'Esclavage en Tunisie, Tunis, 1890.

JOINT DAGUENET Roger, Histoire de la Mer Rouge (de Mois à Bonaparte), Paris, Perrin, 1995.

JOMIER J., Le Commentaire coranique du Manâr. Tendances modernes de l'exégèse coranique en Égypte, G.-P. Maisonneuve et Cie, 1954.

JONES-BATEMAN P.L. (din), The Autobiography of an African Slave-Boy, Londra, 1891.

JONES M.K., The Slave Trade at Mauritius, 1811 – 1829, Oxford University.

1936.

KABA L., „Les chroniqueurs musulman set Sonni Ali ou un aperçu de l'islam et de la politique au Songhay au XV* siècle", *BIFAN*, 1978, 5 – 56.

— Archers, Musketeers and Mosquitoes: the Moroccan invasion of the Sudan and the Songhay resistance, 1591 – 1612", *JAH*, 22, 1981, 457 – 475.

KADI CUMANI Mustafa, *L'Esclavage en Afrique*. *Cas du Niger*, L'Harmattan, 2005.

KAKE I.B., „La trăite négrière et le mouvement de

populations entre l'Afrique noire? l'Afrique du Nord et le Moyen-Orient", *La Trăite négrière*, (UNESCO), 171 – 182.

KASANI Ala ad-Din Abû Bakr ibn Mas ûd Al –, *Bada-i al-sana-i fi tartâb ach-chara-i*, Beirut, Dar al-kutûb al –, ilmiyya, 2003 (16 capitole despre diferitele tipuri de sclavi. Definiţii, vocabular), 1973.

KAT1 Mahmud, *Tarikh el-Fettach*, Ernest Leroux, 1964.

KEAY John, *India, a History*, New Delhi, Haper-Collins Publishers, 2007.

KELLY J.B., *Britain and the Persan Gulf 1795 – 1880*, Oxford, Clarendon Press, 1968. „The Arab Slave Trade, 1800 – 1842", 411 – 451, şi „The Attack on the Slave Trade, 1842 – 1873", 376 – 637.

— *Sultanate and Imamate în Oman*, Oxford University Press, 1959.

KESWANI D.G., Indian Cultural and Commercial Influences in the Indian Ocean, from Africa and Madagascar to South-East Asia, Port Louis, 1974.

KHALIFA Abdul Karim, *Les Sources de la révolte des Zendj*, culegere de texte cu traducere adnotată şi o introducere despre această mişcare revoluţionară, teză nepublicată, Paris, 1954.

KI-ZERBO J., Histoire de l'Afrique noire. D'hier à demain, Hatier, 1978.

KNIGHT Francis, A Relation of Seven Years of Slavery under the Turks of Argel (Alger), Londra, 1640, 2 vol.

KOUBBEL L.E., „Les agglomérations d'esclaves sur leur place dans l'histoire ethnique du delta moyen du Niger au XVIe siècle (după *Tarikh el-Eettach*)", al 7-lea congres internaţional de ştiinţe antropologice şi etnologice, Moscova, 3 – 10 august 1964; Moscova, 1970.

LACROIX L., Les Derniers Négriers. Derniers voyage de bois d'ébène de coolies et de merles du Pacifique, Paris, 1952.

LAMMENS Henri, *Le Berceau de l'islam*. Vol. I *Le*

Climat. Les *Bédouins*, Roma, Institut pontifical, 1914.

— „Les Ahabish et l'organisation militaire de la Mecque au siècle de l'Hégire", *A*, VIII, 1916, 425 – 482.

LANE Edward William, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, Londra, Ward, Look & Cie, i842, 1890 (reed. New York, Dover Publications Inc, 1973).

LANGE D., Le Diwan des sultans du (Kanem) Bemu: chronologie et hiatoire d'un royaume de la fin du Xe siècle jusqu'en 1808, Wiesbaden, 1977.

— „Un texte de Maqrizi sur «les races du Soudan»", *Annales islamologiques*, 1979, 187 – 209.

LAOUST Émile, *Mots et choses berbères*, Rabat, Société marocaine d'édition, 1983.

LAPANOUSSE Mercure Joseph, *Mémoire sur les caravanes qui arrivent du Royaume de Dârfouth en Égypte, avec des détails sur les lieux*, memoriu asupra Egiptului publicat în anii VII, VIII, IX, Paris, P. Didot cel Vârstnic, vol. IV, XI (1802), 77 – 89.

LARGUECHE Abdelhamid şi LARGUECHE Dalanda, *Marginale sen terre d'islam*, Tunis, CERES, 1992.

LARGUECHE Abdelhamid, „L'abolition de l'esclave en Tunisie", *Les Abolitions de l'esclavage*, UNESCOP resses universitaire de Vincennes, 1995, 371 – 381.

— Les Ombres de Tunis. Pauvres, marginaux et minorités aux XVIIIE et XIX siècles, Arcantère, 2000.

LARQUIE C., „Le Maroc, l'Espagne et l'Atlantique à travers les campagnes de rachat au XVIIe siècle", A. Kaddouri, *Le Maroc et l'Atlantique*, Rabat, universitatea Mohamed-V, 1992, 147 – 162.

LEFORT François şi BADER Carmen, *Mauritanie*: *la vie réconciliée*, Fayard 1990.

LEJEAN G., „La trăite des esclaves en Égypte e ten Turquie", *La Revue des Deux Mondes*, august 1870.

LE TOURNEAU Charles, *L'Évolution de l'esclavage dans diverses races humaines*, Paris, Vigot Frères, 1897. „L'esclavage islamique", 278 – 289.

LETOURNEAU R., La Vie quotidienne à Fès en 1900, Hachette, 1965.

LEVl-PROVEN CAL Évariste, *L'Espagne musulmane au Xe siècle*, Larose, 1932.

LEWICKI T., „Quelques extraits inédits relatifs aux voyages des commerçants et des misionaires ibadites nord-africains au pays du Soudan occidental au Moyen âge", *Folia Orientalia*, II, 1960, 1 – 27.

— „Traits d'histoire du commerce sahariens: marchands et misionnaires ibadites au Soudan occidental et central au cours des VIIIe-IXe siècles", *Etnografia Polska*, 1964, 291 – 311.

— „Les origines de l'islam dans les tribus berbères du Sahara occidental", *ŞI*, 1970, 203 – 214.

— Arabie Externai Source for History of Africa to South of Sahara, Wtoclaw (Polonia), 1969.

LEWIS Bernard, Race et couleur en pays d'islam, Payot, 1982.

— *Race et esclavage au Proche-Orient*, Gallimard, 1993 (ed. originală: *Race and SLavery in the Middle East*, New York, Oxford University Press, 1990).

LIBÉRATION, „La Mauritanie esclave de ses 100.000 esclaves", 15 iunie 1983, 20 – 22.

LISOWSK1 J., Cu privire la un schimb de prizonieri între sultanul Ahmed III şi Charles XII, regèle Suediei, *Folia orientalia*, XIV, 1972 – 1973, 289 – 292.

LITTLE D.P., „Six Fourtheenth Century Purchase Deeds for Slaves from Al-Haram As-Sharif, *ZDmg*, 131, 1981, 297 – 337.

LLYOD Cristopher, *The Navy and the Slave Trade* in the *Nineteenth Century*, Londra, 1968 (pria ed.: Londra, Longmâns, Green & Co, 1949. Opera evocă comerţul arab şi ofensiva engleză îndreptată împotriva ei. În apendice, „Les esclaves capturés par les arabes").

LOARER căpitan, „L'ale de Zanzibar", *Revue de l'Orient*, IX, 1851, 240 – 299.

LODHI Abdulaziz Y., *The Institution of Slavery în*

Zanzibar and Pemba, Uppsala, The Scandinavian Institute of African Studies, 1973.

LOMBARD Maurice, L'Islam dans să première grandeur (VIIIE XIe siècle), Flammarion, 1971.

— Les Textiles dans le monde musulman (VIT – XIIe siècle), Paris-la Haye-New York, Mouton, 1978.

LOUPIAS B., „Destin et témoignage d'un Marocain esclave en Espagne (1521 – 1530)", *H*, XVII, 1976 – 1977, 69 – 84.

LOVEJOY Paul E., „The volume of the Atlantic trade: a synthesis", 7/4//, XXII, 4, 1982, 473 – 501.

— Transformation in Slavery. A History of Slavery în Africa, Londra-Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

— *Slavery on the Frontiers of Islam*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 2004. LUGAN B., „Vérités et légendes sur l'esclavage", *L'A frique réelle*, 3, toamna 2001.

10 – 31 şi 29 – 43.

LUTHI Jean-Jacques, La Vie quotidienne en Égypte eu temps des khédives (1863 – 1914), L'Harmattan, 1998.

MacDonald A.W. „Înde. La conquête musulmane", *Histoire universelle*, Gallimard, col. „La Pléiade", 1958, 1319 – 1351.

MACKENZIE Donald, „A Report on Slavery and the Slave Trade în Zanzibar, Pemba and the Mainland of the British Protectorates of East Africa", *Anti-Slavery Reporter*, séria IV, vol. 15, 1895, 69 – 96.

MACLEAN D.N., Religion arid Society în Arab Sind, Leiden, 1989.

MAEŞTRI Edmonde (ed.), *Esclavage et abolitions dans l'océan Indien (1723 – 1860)*. Actele colocviului din Saint-Dénis de la Réunion, L'Harmattan-universitatea Réunion, 2002.

MALOWIST M... Le commerce de l'or et des esclaves au Soudan occidental", *Africană Bulletin*, 4, 1966, 49 – 72.

MANN ING Patrick, Slavery în African Life.

Occidental, Oriental and African Slave Trade, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

(ed.), Slave Trade, 1500 – 1800. Globalization of Forced Labour, Aldershot, Ashgate, 1996.

MARCHESIN Philippe, *Tribus, ethnies et pouvoir en* Mauritanie, Khartala, 1992. MARISSAL J., „Le commerce zanzibarite dans l'Afrique des Grands Lacs au XIXe siècle", *Revue française d'histoire d'outre-mer*, 1978, 212 – 235.

MARMON Shaun E., *Slavery in the Islamic Middle East*, Princeton, M. Wiener, 1999 (sclavia în Egipt, 1250 – 151" 7. Africa de Nord).

MARSH Zoe şi KINGSWORTH G. W, *An Introduction to the History of East Africa*, Cambridge University Press, 1957.

MARTIN Esmond B. fi RYAN T.C.I., „A Quantitative Assessmet of the Arab Slave Trade of East Africa, 1770 – 1896", *KHR*, X, I, 1977, 71 – 91.

— „The Slave Trade of the Bajun and Benadil Coast", *Transafrican Journal of History*, IX, 1 – 2, 1980, 103 – 132.

MARTIN Bradford G., „Kanem, Bornu and the Fezzan", *JAH*, X, 1, 1969.

— „Migrations from Hadramaut to East Africa and Indonesia c. 1200 to 1900", *Research Bulletin*, Ibadan (Nigeria), 7, 1971, 1 – 21.

MARTIN J., Comores, quatre Il es entre pirate set planteurs, vol. 1 fi 2, Paris, 1983.

MARTY Paul, „L'islam en Mauritanie et au Sénégal", *RMM*, XXXI, 1913 – 1916, 308 – 323.

— Études sur l'islam et les tribus du Soudan, Paris, Leroux, 1920 – 1921, 4 vol. (vol. II. La Région de Tombouctou (islam songhai), Djenné, la Macina et dépendances (islam peul).

MASSIGNON Louis, *Parole donnée*, UGE, 1962.

MATHEW Gervase, „The Land of Zanj", *The Dawn of African History*, Roland Olivier (ed.), Londra, Oxford University Press, 1961.

MAUGHAM Robin, *The Slaves of Timbuctoo*, Londra,

Longmans, 1959.

MAUNY R., Les Navigations medievales sur les côtes sahariennes antérieures à la découverte portugaise (1434), Lisabona, Centro de Estudos Historiens Ultramarinos, 1960.

— Tableau géographique de l'Ouest africain au Moyen âge, Dakar, IFAN, 1961.

— „L'esclavage de Timimoun", *BIFAN*, XXXIV, 2, 1971.

MAXWELL R.J., „The law relating to slavery among the Malays", *JMBRAS*, X, prima parte, 1932.

MBARAK Al-Hinawy, *Al-akida and Fort Jesus Mombasa*, Londra, 1950.

MBOTELA James Juma, *The Freeing of the Slaves în East Africa*, Londra, Evans Bros, 1956.

M'BOW A.M., KI-ZERBO J. fi DEVISSE J., La Trăite négrière du XVIII – e siècle au début du XIXe siècle, Hatier, 1965.

MC DENOLJGH Craig, „Slavery în production and trade. The case of modern Tuareg", *Peasant Studies*, VIII, 3, 1979, 45 – 58.

MC DOUG ALL Elizabeth Ann, *Topsy-Turuyn World*: *Slaves and Freed Slaves in the Mauritanian Adrar 1910 – 1950* (Esclaves et affranchis en Adrar mauritanien, 1910 – 1950), University of Wisconsin Press (MICRS and Roberts), 1988, 362 – 388. „North Africa: Sahara region" fi „North Africa: Morocco", P. Finklemand şi Joseph C. Miller (ed.), *Encyclopaedia of World Slavery*, II, 664 – 669.

MEILLASSOUX Claude, Anthropologie de l'esclavage: le ventre de fier et d'argent, PUF, 1986 (reed. Cvadrige, 1998).

— „Rôle de l'esclavage dans l'histoire de l'Afrique occidentale", *Anthropologie et Sociétés*, II, 1, 1978, 117 – 148.

— L'Esclavage en Afrique précoloniale, Maspero, 1975.

— „État et conditions des esclaves à Gumbu (Mali) au

XIXe siècle", *J AH*, XIV, 3, 1973, 429 – 452.

MELTZER Milton, *Slavery. A World History*, New York, Da Capo Press, 1993.

MEMEL-FOTÊ Harris, *L'esclavage lignagier africain et l'anthropologie des droits de l'homme*, Colegiul Franţei, Lecţia inaugurală rostită la 18 decembrie 1995.

MENDELSOHN Isaac, *Slavery in the Ancient Near East*, New York-Oxford, 1949.

MENOUFI, „Les sources du Nil", 7/4, februarie 1837, 97 – 144.

MEOUAK Mohamed, Saqaliba, eunuques et esclaves à la conquête du pouvoir. Géographie et histoire des élites politiques „marginales" dans l'Espagne umayyade, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2004.

MEOUAK M. şi GUICHARD P., „Sakaliba", *El*, II, 7, 908 – 911.

MERCADIER F.-J-G., *L'Esclave de Timimoun*, France-Empire, 1971.

MEYERS A.R., „Class, ethnicity and slavery: the origin of the Moroccan ABid", *IJAHS*, 1977, X, 3, 427 – 442.

MEYER lean, *Esclaves et négriers*, Gallimard, col. „Découvertes", 1986.

MEZ Adam, *Die Renaissance des Islams*, Heidelberg, 1922.

MICHAUX-BELLAIRE Edmond, „Une histoire de rapt", *AM*, 5, 1905, 436 – 442.

— „L esclavage au Maroc", *RMM*, XI, 1910, 422 – 427.

MILLANT R., Les Eunuques à travers les âges, Paris, 1908.

MIQUEL André, L'Islam et sa civilisation (VIIe-XXe siècle), Armand Colin, 1977.

MIRE Lawrence, „AJ-Zubayr Pasha and the Zariba Based Slave Trade in the Bahr al-Ghazal, 1855 – 1879", Willis 2, 101 – 122.

MÂRZAI Behnaz, „African Presence în Iran: Identity

and its Reconstruction", *RFOM, 2, 200*2, 229 – 246.

MONOT A., „Esclavage", *Encycbpédie des sciences religieuses* de K Lichtenberg, Paris, Librăria Sandoz et Vischbacher, vol. IV, 1878, 501 – 507.

MONTEI L Vincent, „Les Janissaires", *L'Histoire*, 8, 1979, 22 – 30.

MORABIA Alfred, Le Jihad dans l'Islam medieval. Le combat sacré des origines au XIIe siècle, Albin Michel, 1993.

MORLEY J.A.E., „The Arabs and the Easter Trade", *JMBRAS*, XXII, 1949, 143 – 176.

MOUFAZZAL, „Histoire des sultans marulouks (XIV's.)", *Patrología Orientals*, vol. XII, fasc. 3, 343 – 550; vol. XIV, fasc. 3, 375 – 672; vol. XX, fasc. 1, 1 – 270.

MOUJOUD Nasima şi PÜURETTE Dolorès, „Trăite de femmes migrantes, domesticité et prostitution", *CEA*, 179 – 180, XIV, 3 – 4, 2005, *Esclavage moderne ou modernité de l'esclavage*? 1093 – 1121.

MRAD DALÍ Inès, „De l'esclavage à la servitute. Le caz des Noirs de Tunisie", *CEA*, 179 – 180, XLV, 3 – 4, 200, 935 – 955.

MUHAMMAD Mahmoud S., *Islam Condemns Racial Discrimination*, Cairo, Consiliul superior al afacerilor islamice, Studii despre islam, 1967.

MUIR W, The Marulûks or Slave Dynasty of Egypt, ¡8996 şi 1968.

MUKHERJEE N" *The Ryotwari Sistem în Madras, 1792 – 1827*, Calcutta, Mukhopadhyay, 1962.

MÜLLER Hans, Die Kunst des Sklavenkaufi nach Aravischen, Persichen und Türkischen Ratgebern von 10 bis zum 18 Jahrhundert, Freiburg-en-Brisgau, Klaus Schwarz, 1980.

MUZEUL DE ETNOGRAFIE DIN GENEVA, „Mémoires d'esclaves", text de Claude Savary şi Gilles Labarihe, Geneva, 1997.

NAIPUL V.S., Crépuscule sur l'Islam. Voyage aux pays des croayants, Paris, Albin Michel, 1981

NAWAW1, *Riyad* as-*Salihân* (*Grădina celor virtuoşi*), Beirut, Dar al-Kûtub alilmiyya, 2005.

NEWBURY C.W., „North African and West Sudan Trade in the Nineteenth Century: A Re-Evaluation", JAH, VII, 2, 1966.

NEWITT Malyn, „The Comoro Islands în Indian Ocean Trade before the J 9 " Century", *CEA*, XXIII, 1 – 2, 1983.

NEWMAN Henry Stanley, Banani: the Transition from Slavery to Freedom în Zanzibar and Pemba, Londra, Headley Bros, 1898.

NICHOLLS C.S., The Swahili Coast: Politics, Dipbmacy and Trade on the East African Littoral, 1798 – 1856, NEW York, Africană Publishing Corporation, 1971.

NICOLAIDES Démetrius, Légistation ottomane ou Recueil des lois, Règlements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de l'Empire ottoman, Constan duopole, 1873.

NICOLAS F. j., „L'origines et la signification du mot *hartani* et de ses équivalents" *Notes africaines*, 156, 1977, 1Ô1 – 106.

NIZAM AL-MULK, *Traité de gouvernement*, Sindbad, 1984.

O'FAHEY R.S., „Slavery and Slaves în Dâr-Fûr", ¿4//, XIV, 1, 1973, 29 – 43. „Slavery and Society în Dar Fur", Willis 2, 83 – 100.

OGOT Bethwell A., „Les mouvements de populations entre l'Afrique de l'Est, la Conte de L'Afrique et les pays voisins" *La* Trăite *négrière* (UNESCO), 183 – 191.

UN BÀTRÂN MISIONAR, „Some Slaves în Morocco", *MW*, Princeton, New Jersey, 26, 1936, 176 – 185.

O'NEILL H.E., The Mozambigue and Nyasa Slave Trade, Londra, 1888.

QULD BRAHIM Déye, *L'Esclavage tel qu'il se présente en Mauritanie*, Paris, École naţionale de la France d'outre-mer, 1959.

OULD SHEIKH Abdel Wedoud, „L'évolution de

l'esclavage dans la société maure", Nomade set commandants (administration et sociétés nomades dans l'ancienne AO F), Karthala, 1943, 181 – 192.

OULD HAMIDOUN Mokhtar, *Precis sur la Mauritanie*, Saint-Louis du Sénégal, Centrul IFAN-Mauritania, 1952.

PANKHURST Richard, „The Habshi of India", Introducere la *Economie History of Etiopia*, 1961, 409 – 422.

— „The Ethipian slave trade in the nineteenth and early twetieth centuries: a statistical inquiry", *Journal of Semitic Studies*, X, 1964, 220 – 228.

— „The Trade of Northern Etiopia in the Nineteenth and early Twentieth Centuries", *Journal of Etiopian Studies*, Addis-Abeba, ianuarie 1964, 49 – 159, şi iulie 1964, 41 – 91.

PANKHLIRST Richard şi JAYASURIYA Shihan de S., *The African Diaspora in the Indian Ocean*, 2003.

PARLAT IR Ismail, *Tanzimat Edebiyatinda*, Ankara, Türk tarih kurumu Basimevi, 1987.

PELLEGRIN A., „Notes d'histoire tuisienne: un document sur les esclaves, en Tunisie", *Bulletin économique et social de la Tunisie*, 1953, 98 – 107.

PEREIRA Cliff, „Les Africains de Bombay et la colonie de Freetown", *Cahiers des Anneaux de la Mémoire*, Nantes, 9, 2006, 231 – 249.

PERES Henri, La Poésie andalouse en arabe classique au XI siècle, Adrien-Maisonneuve.

1937.

PERRON, Precis de jurisprudence musulmane ou principes de légistation musulmane civile et religieuse selon le rite Malékite par Khalil Ibn Ishaq, Paris, 1848 – 1849.

PESCATELLO Ann M., „The African presence în Portuguese India", *JAH*, Wiesbaden, II, 1, 1977, 26 – 48.

PIGNON Jean, „L'esclavage en Tunisie de 1590 à 1620", *Revue tunisienne* (Tunis, 1930), 24, 1976, 145 – 165

(extras Universitatea din Tunis, 1976, 23 de pag.).

— „La milice des janissaires de Tunis au temps des deys, 1590 – 1650”, *CT*, 15, 1956, 301 – 326.

PIPES Daniel, From Mai via to Mamluk: the Origins of a Islamic RIilitary SLavery, Cambridge, Harvard University Press, 1978.

— „Black Soldiers in Early Muslim Armies”, *IJAHS*, XIII, 1, 1980, 87 – 94.

— Slaves Soldiers and ¡slam: The. Genesis of a Military Sistem, Londra, New Haven/ Yale, Yale University Press, 1981.

— „Mawlas: Freed Slaves and Converts in Early Islam”, Willis 1, 189 – 247 PLANHOL Xavier de *L'Islam et la Mer. La mosquée et le matelot* (*VIIe-XX*), Perrin.

2000.

POLENIK Michel, „La trăite en Afrique orientale et à Zanzibar au XIXe siècle. Esquisse de réflexion à partir de sources anglaises, françaises et allemandes”, *Esclavage et abolition*, 153 – 172.

POPOVIC Alexandre, „Quelques remarques inédites concernant «le Maître des Zanj», Ali ben Muhamad”, *Ar*, XII, 2, 1965, 175 – 187.

— La Révolte des esclaves en Iraq aux HT-IXe siècles, Paul Geuthner, 1976.

POTTS D. T, The Arabian Gulf în Antiquitiy, Oxford, 1990.

POUCHEPADASS Jacques, „La main d'oeuvre rurale non libre dans l'Inde orientale apès l'abolition de l'esclavage (1843)”, M. Cottias, A. Stella şi B. Vincent (ed.), *Esclaves et dépendances serviles. Histoire comparéel, 2006, 325 – 342*.

PRAKASH G., Bondel Histories: Genealogies of Labor Servitute în Cobnial India, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

QUATRF. MERE E., „Mémoire sur les ZÀndïf, Mémoires géographiques et histu-iqites sur l'Égypte et sur quelques contrées voisines, Paris, F. Schoell, 1811, vol. II,

181 – 189.

— „Vie du khalife farimide Moezz-i-Din-Allah”, *A*, 1836, vol. 2, 401 – 439; 1837, vol 111, 44 – 49 şi 165 – 208.

RAGIB Yusuf, „Pieţele de sclavi din teritoriile islamice”, *Mercad e mercanti nel Talto medioevo*: *Tarea euroasiatica e Tarea mediterránea*, Spolete, XL settimane di studio del centro italiano di studi sull’alto medioevo, 1993, 721 – 763.

„Les esclaves publics aux premiers siècles de l’islam”, *Figures de l’esclave au Moyen Âge et dans le monde moderne*, Henri Bese (ed.), L’Harmattan, 1996.

RAHMAN Afzalur, *Muhammad. Encycbpedia of Seerah*, vol. 1, Londra, „The Muslim School institution of slavery”, 809 – 814.

RASHIB BIN HASSANI, „The Story of Rashib bin Hassani of the Bisa Tribe, Northern Rhodesia”, *Ten Africans*, Margerie Perham (din). Londra, Faber, 1963.

RAYMOND André, *Artizans et commerçants au Caire au XVHT – siècle*, Damasc, IFD, 1974, vol. I şi II.

— „La localisation des bagnes à Tunis aux XVIIE et XVIIIe siècles”, buletin IBLA, II, 194, 2004, 135 – 148.

RAYMOND A. şi WIET G., *Les Marchés du Caire*, traducere adnotată după textul lui Maqrizi, Cairo, 1979.

REID Anthony (ed.), *Slavery, Bondage and Dependency în South East Asia*, St. Martin’s, University of Queensland Press, 1983.

REINAUD M., Invasions des Sarrazins en France et de France en Savoie, en Piémont et dans La Suisse pendant les VHP, IXE et X siècles de notre ère, d’après les auteurs chrétiens et mahométans, Paris, Dondey-Dupré, 1836.

RENAULT François, „La trăite des esclaves noirs en Libye au XVIII siècle”, *JAH*, 23, 1982, 163 – 181.

— *Les Traites négrières en Afrique*, Khartala, 1985 (eu Serge Deget).

— Tippo-Tip, un potentat arabe en Afrique centrale au XIXe siècle, Paris, Société française d’histoire d’outre-

mer, 1987.

— „The Structures of the Slave Trade în Central African in the 19th Century", *Slavery and Abolition*, 3, 1988, 145 – 165.

— La Trăite des Noirs au Proche-Orient medieval. VIP – XIV – şi de Paul Geuthner, 1989.

RICHARDS D.S. (ed.), *Islam and the Trade of Asia*, Oxford şi Pennsylvania, 1970.

RICKS Thomas M., „Slaves and Slave Traders in the Oersian Gulf, 18th and

19th Centuries: an Assessment", P. Manning (ed.), *Slave Trade, 1500 – 1800. Globalization of Forced Labour*, Aldershot, Ashgate, 1996.

RIZVI M.S. A.A., „Zenj: its First Known Use în Arabic Literatur", *Azama*, 2, 1967, 200 – 201.

The Wonder that was India. Vol. Îi A Survey of the History and Cultureof the Indian Sub-Continent from the Coming of the Muslims to the British Conquest, 1200 – 1700, Picador, India, 2005 (ediţia I 1987).

ROBERTS R., *DasFamilien, Sklaven underbrechtim Korân*, Leipzig, J.C. Hinrichs, 1908.

RODNEY Walter „African Slaver) and Other Forms of Social Oppression on the Upper Guinea Coast in the Context of the Atlantic Slave-trade", *JAH*, VII, 3, 1966, 431 – 443.

ROTMAN Youval, Lès Esclaves et l'Esclavage. De la Médierranée antique à la Méditerranée medievale (VIE – XIE), Urbana, Université of Illinois Press, 1925; Paris, Les Belles-Lettres, 2004.

ROUX J.

— P, *L'Islam et L'Occident*, Payot, 1959.

RUDT DE COLLENBERG W.H., „Le baptême des musulmans esclaves à Rome aux XVII ŞI XVIII siècles", Mélanges de l'École française de Rome, *Italie et Méditerranée*, 1989, 9 – 181 şi 519 – 670.

RUF V. P, Ending Slavery: Hierarchy, Dependency and Gender în Central Mauritania, Bielefeld, Transcript Verlag,

1999.

RUSSEL C.E.B., General Righy, Zanzibar and the Slave Trade; with documents, Londra, Alien & Unwin, 1935.

RUTTER Eldon, „Slavery în Arabia", *JRCAS*, XX, 1933, 315 – 332.

SALAHDINE M., „Les emplyées domestiques à Fès", M. Alhyane *et al.*, *Portraits de femmes*, Casablanca, Le Fermec, 1987, 107 – 124.

S ALDAN HA J.A., (ed.), Precis on the Slave Trade in the Gulfof Oman and the Persan Gulf 1873 – 1905, with a Retrospect into Previous History from 1882, Calcutta, Simla, 1906.

SALIMA N., *Harem set musulmanes*, Paris, Juvens, s. d.

SALMON, Baghdadi, Introduction topographique à Thiostoire de Bagdad, Paris, 1904.

SAMB A., „L'islam et l'esclavage", *Notes africaines*, Dakar, 168, 1980, 93 – 97.

SANCHEZ-ALBORNOZ, *L'Espagne musulmane*, Paris, OPU-Publisud, 1985.

SARADAMONI K... Agrestic Slavery în Kerala in the Nineteenth Century", *Indian Economic and Social History Review*, X, 4, 1973.

SAUNERON. S., „Beni Ady: l'arrivée des caravanes du Soudan", *Villes et légendes d'Égypte*, buletin 1FAO, LXVI, 1968, 30 – 35.

SAVARY Claude şi LABARTHE Gilles. Vezi Muzeul de etnografie de la Geneva.

SHAIKH Anwar, *Islam, Sex and Violence*, Cardiff, The Principality Publishers, 1999.

SCHATZMILLER Maya, *Labour in the Medieval Islamic World*, Leiden-New-York-Koln, 1994.

SCHWEINFURTH G., *Au coeur de l'Afrique*, Paris, 1875, vol. 1 şi IL

SEBAG Paul, Tunis au XVIT siècle. Une cité barbaresque au temps de la course, L'Harmattan, 1989.

SEGAL R., *Islam's Black Slaves*, Londra, 1997.

SENGHOR Leopold-Sédar, Les Fondements de l'africanité ou Négritude et arabité, Présence africaine, 1967.

SERJEANT R.B., The Portuguese of the South-Arabian Coast, Oxford, 1963.

SHAFI l, La Risala. Les fondements du droit musulman, Sindbad-Actes Sud, 1997.

SHAFIQ BEY Ahmed, *L'Esclavage au point de vue musulman*, Cairo, Imprimerie naţionale, 1891.

SHEPERD GUI, „The Comorians and the East African Slave Trade" Warso James L. fed.), *Aslan and African Sistem of Slavery*, Berkeley, University of California Press, 1980.

SHROETER D.J., „Slave Markets and Slavery în Moroccan Urban Society", E. Savage (ed.), *The Human Commodity*: *Perspective son the* Trans *Saharan Slave Trade*, Londra, Frank Cass, 1992, 185 – 213.

SIDI KHALIL, *Code musulman*, trad. N. Seignette, Constantinois, Arnolet, 1878.

SRIVASTAVA A.L., *The Sultanate of Delhi*, Agra, 1964.

ATACK Lee (şir), „The slave trade between the Sudan and Arabia", *JRCAS*, VIII, 3, 1921, 163 – 164.

STROBEL M., *Muslim Women în Mombassa*, *1890 – 1975*, New Haven-Londra, Yale University Press, 1979.

TABARI, *Chronique traditionelle*, trad. H. Zotenberg, Paris, Sindbad, 1980, 6 vol.

TAUZIN Aline, „Le gigot et l'encrier. Maîtres et esclaves en Mauritanie à travers la littérature orale", *ROMM*, LIV, 1989, 74 – 90.

TESTA I. de Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissance étrangères depuis le premier traité conclu en 1536 entre Suleyman!" et François!" jusqu'à nos jours, Paris, Arnyot, Muzard et Leroux, 1864 – 1912, 11 vol.

THAPAR Romila, The Penguin History of Early India

from the Origins to AD 1300, New Delhi, Penguins Books, 2002.

TIB BETS G.R., Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portugeses, Londra, 1971.

TINKER HA New Sistem of Slavery: The Exportoflndian Labour Overseas, 1830 – 1920, Londra, Oxford University Press, 1974.

LIPPU TIP, Maisha ya Hamed bin Muhammed el Murjebi yaani Tippţi Tip, tradus de W.H. Whiteley, supiiment la East Africa Swahili Committee Journal, 28 – 29, 1938 – 1959.

TOLEDANO Edward]., *The Ottoman Slave Trade and its Suppression, 1840 – 1890*, Princeton New Jersey, Princeton University Press, 1982.

— „The Imperial Eunuchs of Istanbul: from Africa to the Heart of Islam", *MES*, XX, 3, iulie 1984, 379 – 390.

— *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, Seattle, University of Washington Press, 1998.

TORRES Dominique, Esclaves. 200 millions d'esclaves aujourd'hui, Phébus, 1996.

TRABELSI Salah, „L'esclavage domanial dans les paysage agraire musulman au Moyen âge", M. Cottias, A. Stella şi B. Vincent, *Esclavages et dépendances serviles. Histoire comparée*, L'Harmattan, 2006, 305 – 324.

TRIAUD J.

— L –, Islam et sociétés soudanaises au Moyen âge, Ouagadougou, 1936.

La Légende noire de la Sanûsiya. Une confrérie musulmane saharienne sous le regard français, 1840 – 1930, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1995.

TUAILLON G., Bibliographie critique de l'Afrique occidentale française, Paris, 1936.

USAMA, Autobiografia lui Usama ibn Munqidh, Instruirea prin exemple (secolul al XII-lea), Paris, 1895.

VAN DEN BERG, L'Hadramoui et les colonies arabes dans l'archipel indien, Batavia, 1886.

VERIN P., „Sechelele sclaviei în Comore şi Madagascar la 150 de ani după prima abolire în Oceanul Indian”, *Slavery în South West Indian Ocean*, Maurizius, Institutul Mahatma Gândi, 1989, 349 – 354.

VERLINDEN C., „Les esclaves musulmans du midi de la France”, Cahiers de Fanjeaux, nr. 18, *Islam et chrétiens du Midi, XIIe-XIV – siècles*, 1983, 215 – 234.

— „La trăite des esclaves: un grand commerce internaţional au Xe siècle”, Studii de civilizaţie medievală în *Mélanges Edmond-René Labaude*, Poitiers, CESCM, 1975, 221 – 230.

VILLASANTE DE BEAUVAIS Mariella, „La question des hiérarchies sociale set des groupes serviles chez les *bidân* de Mauritanie”, *Groupes serviles au Sahara. Approche comparative à partir du caz des arabophones de Mauritanie*, CNRS, 2000.

VIVIAN Herbert, Tunisia and the Modern Barbary Pirates, 1904.

WALSIN-ESTERHAZY, De la domination turque dans l’ancienne régence d’Alger, 1840.

WALZ Terence, „Notes on the Organization of the African Trade în Cairo, 1800 – 1850”, *AI*, Volum dedicat memoriei lui Gaston Wiet, IFAO, vol. XI, 1972, 263 – 286.

— „Trade between Egypt and Bilad as-Sudan”, IFA0,1978, 124 – 130 şi 173 – 220.

WANSHARISI Ahmed Al (secolul al XV-lea), *Kitab* al-*Mi’vâr* al-*Mughrib*, Fez.

1896, 12 vol. Extrase editate de E. Amar, *La Pierre de touché des fetwas*, 2 vol., Arhive marocane, XII-XIII, Paris, 1908 – 1909.

WATSON James L. (ed.), *Aslan and African Sistems of Slavery*, Berkeley, University of California Press, 1980. (în special Gill Sheperd).

WECKWARTH B., Der Sklave im Muhammedanischen Recht, Berlin, 1909.

WILLIS John Ralph, Slaves and Slavery în Muslim Africa, Londra-Totowa, New Jersey, Frank Cass, 1985, 2

vol. I. Islam and the Ideology of Enslavement. II. The Servile Estate.

WINK A., Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World. I. Early Medieval India and the Expansion of Islam (7 – I Ithcenturies), New York-Leiden, E.J. Brill, 1990.

WINTER Michael, *Egyptian Society under Ottoman Rule* (*1517 – 1798*), Londra-New York, Routledge, 1992.

WORKS John A. Jr, *Pilgrims* in a *Strânge Land*, New York, Columbia University Press, 1976.

WRIGHT John, „The Wadai-Benghazi Slave Route", E. Savage (ed.), *The Human Commodity*: *Perspective son the* Trans *Saharan Slave Trade*, Londra, Frank Cass, 1992, 174 – 184.

— „Morocco – The Last Great Slave Market?", *JNAS*, VII, 3, toamna 2002, 53 – 66.

YUSUF Fadi Hassan, „The slave trade", *The Arabs and the Sudan*, Edinburgh, University Press of Edinburgh, 1967, 42 – 49.

ZAYAS Rodrigo de *Les Morisques et le racisme d'État*, La Différence, 1992.

ZEYS E., „Esclavage et Guerre sainte. Consultation adressée aux gens du Touat par un érudit nègre, cădi de Tombouctou au XVII siècle", *Bulletin de la Réunion d'études algériennes*, Alger, 1900, II, 3 – 4, 125 – 151 şi 166 – 189.

ZOGHBY Samir M., „Blacks and Arabs, past and present", *Current Bibliography on African Affairs*, III, 5, 1970, 5 – 22.

ZOUBER Mahmud A., Ahmad Baba de Tombouctou (1556 – 1627). Să vie et son oeuvre, Paris, Maisonneuve et Larose, 1977.

2 – Literatura de călătorie, etnografie, folclor

AL-NASIRI Ahmad, Kitab al-istisqa li-akhbar duwal al-Maghrib al-aqsa, 1881.

AL-OMARI Ibn Fadl-Allah, Masalik al-absarfi marulik el amsar. 1. L'Afrique moins l'Égypte, Paul Geuthner, 1927.

AL-WARTILANI, „À travers la Berbérie orientale du

XVIII siècle avec le voyageur Al-Wartilani", prezentare Hadj-Sadok, *RA*, XCV, 1951, 314 – 396.

ANONIM, Journal d'un voyage sur les côtes d'Afrique et aux îndes d'Espagne, Rouen, 1723.

ANONIM (poate Bozorg), *Livre des merveilles de l'Inde* (*Xr's*), traducere Marcel Dévie, Leiden, 1883 – 1886. Cf. şi lui J. Sauvaget, *Mémorial Jean Sauvaget*, vol. I, *Damas*, 1954, 189 – 309.

ANONIM, *Relation de la Chine et de Tinde* (redactată în 851), Les Belles Lettres, 1948.

AUCHER-ELOY P.M.R., Relations de voyage en Orient de 1830 à 1837, Paris, 1843.

BAKER Samuel White (Sir), Découverte de l'Albert IVY – anza. Nouvelles explorations des sources du Nil, Hachette, 1868.

BALADHÛRI, AL –, *Fûtûh* al-*Büldân*, Leiden, Ed. M.J. De Goeje, 1866.

BARTH Henri, Voyages et découvertes dans l'Afrique septentrionale et centrale pendant les années 1849 à 1855, Paris, 1861 – 1863, 3 vol.

BEAUCORPS Jean-Marie de Shivaji. Le roi hindou vainqueur de l'Empire moghol, 1627 – 1680, Perrin, 2003.

BEAUVAU Henry de *Relation journalière du voyage du Levant* (1615), Paris, Paul Geuthner şi Beirut, Dar an-Nahar, 2001.

BEN MANSUR Abd El-Hadi, Alger, XVI – XVIIe siècles. Journal de Jean-Baptiste Gramaye… évêque d'Afrique", Ed. du Cerf, 1998.

BIRUN1, *Le Livre de l'Inde*, Sindbad/Edipile UNESC0,1996.

BLACHÈRE Régis, *Extraits des principaux géographes arabes du Moyen âge*, Paris, Biblioteca Arabica, VIII, 1932.

BLACHÈRE R. şi DARMAUN H., *Géographes arabes du Moyen âge*, *C*. Klincksieck, 1957

BOBOVIUS Albertus, Topkapî. Relation du sérail du Grand Seigneau, Sindbad/Actes Sud, 1999.

BOILLEY Pierre, „Les Kel Adagh et la colonisation. Étude des évolutions politiques, sociale set économiques du groupement touareg de l'Adrar des lfoghas (1894 – 1965) *", *Islam et sociétés au sud du Sahara*, Éditions Maison des sciences de l'homme/Paris – VII, 3, 1989, 233 – 252.

BRODE Heinrick, Tippou Tib: the Story of his Career în Central Africa, Londra, Edward Arnold, 1907.

8 URKHARDT, *Travels în Arabia*, Londra, 1929. Rééditât de Frank Cass, 1968.

— *Travels în Nubia*, Londra, 1822 p 1919.

BURTON Richard, *Pilgrimage to* al-*Madinah and Meccah*, Londra, Dover Edition, 1964, 2 vol.

BUZURG 1BN SHAHRIAYAR, Kitab aja ăb al-Hind, Memorial Jean Sauvaget, vol. I, Damas, 1954, 221 – 227.

CAIGNARTDE SAULCYL. F., *Carnets de voyage en Orient (1845 – 1869)*, publicat de Fernande Bassan, PUF, 1955.

CAILLÉ René*, Journal d'un voyage à Tombouctou et à Jenné dans l'Afrique australe*, Imprimerie royale, 1830, 3 vol. Reed: Club des Éditeurs, 1961; La Découverte, 1979, 2 vol; Anthropos, 1988.

CHARDIN Jean. Voyages de M. le Chevalier de Chardin en Perse at autres lieux de l'Orient, 20 vol., Paris, 1830 (prima ed., Paris, Mazuel, 1723).

CHARLES-DOMINIQUE Paule, *Voyageurs arabes*, Gallimard, col. „La Pléiade", 1995.

CANOT Théodore» Confessions d'un négrier. Aventures du capitaine Poudre-à-Canon, trafiquant en or et en esclaves, 1820 – 1840, Payot, 1993.

CRAFTS Hannah, Autobiographie d'une esclave, Payot, 2006.

DALRYMPI. E. William, *L'Âge de Kali. À la recherche du sous-continent indien*, Montricher (Elveţia), Les Editions Noir sur Blanc, 2004.

DAPPER O., *Description de l'Afrique*, Amsterdam, 1686.

DAUMAS (general), *Sahara algérien*, 1845.

— *Le Grand Désert*, Paris, M. Lévy, 1860. Despre sclavie: 199 – 207, 215 – 221 şi 319 – 344.

DAVID Pierre, *Journal d'un voyage fait en Bambouc en 1744*, publicat de André Delcourt, Paris, Société française d'histoire d'outre-mi, 1974.

DEVERDUN Gaston, *Marrakech des origines à 1912*, 1. Text; II. Index, bibliografie, tabla de materii. Casablanca, Ediţia Frontispice, îl d. (reeditare a copiei originale în două volume apărută în 1912).

DOUGHTY Charles, *Travels în Arabian Deserts*, Londra, 1926.

DL FF-GORDON *Lady Lucie*, *Lettres d'Égypte*, *1862 – 1869*, Payo*th e* Rivages, «Voyageurs Payot», 1996.

EBERHARDT Isabelle, *Un voyage oriental* (sudul Oi anului), Le Livre de poche, 1991.

EDRISSI. Vezi IDRISSI.

EL-BEKRI Abou-Obeid (s. XI), *Description de l'Afrique septentrionale*, Adrien Maisonneuve, 1965.

— „Routier de l'Afrique blanche et noire du Nord-Ouest", *BIFAN*, 1968, 39 – 116.

ES-SA D1 A., *Tarikh* as-*Sûdan* (Istoria Sudanului), Leroux, 1964.

FABRI Félix, *Le Voyage en Égypte de Félix Fabri*, 1483, Cairo, IFA0,1975, 3 vol.

FORMENTIN Eugène, *Un été au Sahara*, Le Sycomore, 1981.

Une année dans la Sahel, Flammarion, 1991.

GARNERAY Louis. *Le Négrier de Zanzibar*, Phébus, 1985: Payot, 1992.

GERVAIS-COURTELLEMONT Jules, *Mon voyage à La Mecque*, Hachette, 1897; Desclée de Brouwer, 1990.

GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, *Les Costumes des petiples*, Paris, Bibliothèque des ARts décoratifs, 1796.

HACKIN Ria şi KOHZAD Ahmad Ali, *Légendes et coutumes afghanes*, Imprimerie naţionale – PUF, 1953.

HAMPÂTÉ BÎ, *Oui, mon commandant, Mémoires 11*,

Arles, Actes Sud, 1994 şi 2000.

HARRIS Walter, *Le Maroc au temps des sultans*, Balland, 1994.

HELFRITZ Hans, *L'Arabie heureuse*, Albin Michel, 1961 (*Glückliches Arabien*, 1956).

1 BN BATTUTA, *Voyages*, traducere C. Defremery şi R. Sanguinetti (1858), Ed. Anthropos, 1968, 4 vol; Le Découverte, 1982, 3 vol. Cf. P. Charles-Dominique, *Voyageurs arabes*, Gallimard, col. „La Pléiade", 1959.

IBN FADLAN, Voyage chez les Bulgares de la Volga, Sindabad, 1988.

1 BN AL-FAQIH AL-HAMADANL, *Abrégé du Livre des Pays*, trad. H. Massé, Damasc, IFD, 1973.

IBN HAWQAL, *Configuration de la terre* (*Kitab surat al-ard*), trad. J.-H. Kramers şi G. Wiet, G.-P. Maisonneuve et Larose, 1964, 2 vol.

IBN JOBAIR, *Voyages*, Paul Geuthner, 1949 – 1956, 3 vol.

IBN KHURDADBAH, *Le Livre des routes et des privinces*, trad. C. Bărbier de Meynard, Paris, 1965.

IBN SALYM AL-ASWAN1, „La Description de la Nubie d'Al-Uswani (IM s. de l'Hégire/X's. ere chrétienne)", *Ar*, 1, 1954, 276 – 288.

IDRISSI, *Description de l'Afrique et de TEspagne*, trad. E. Dozy şi de Goege, Leiden, 1864 – 1866.

— *La Première Géographie de l'Occident* (cca. 1154), Garnier-Flammarion, 1999.

JAUSSEN A., *Coutumes des Arabes au pays de Moab*, Paris, Libraire Lecoffre, 1908.

JUAN-LEON AFRICANUL, *Description d l'Afrique*, Adrien et Jean Maisonneuve, 1981, 2 vol.

KATI Mahmoud, Tarikh ei-Fettach ou Chronique du chercheur pour servir à l'histoire des villes, des armées et des principaux personnages du Tekkoum, trad. O. Houdas şi M. Delafosse, Paris, 1913 – 1914; reed. 1964.

KESSEL J., *Marchés d'esclaves*, Paris, 1933.

LA ROQU E, Voyage to Arabia the Happy by the Way

of Eastern Ocean and the Struggle of the Red Sea, Performând by the French for the First Time, A.D. 1708, 1709, 1710, etc., Londra, 1726.

LEM PRIÈRE William, Voyage dans l'empire de Maroc et au royaume de Fez. Un médecin anglais pénètre le harem, Paris, Sylvie Messenger, 1990.

LIVINGSTONE D., Le Dernier Journal de David Livingstone. Relations de ses explorations et découvertes de 1866 à 1873, trad. H. Loreau, Paris, 1876.

LUDIVICO DI VARTHEMA, *Voyage en Arabie et aux îndes*, Paris, 1972.

MAGEE., *Voyage dans leSoudan ociidental* (Senegambia-Niger), Hachette, 1868.

MALCOLM J., Histoire de la Perse depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'époque actuelle, Paris, Pillet A îné, 1821, 4 vol.

MAQRIZI Taki-Eddin Ahmed, *Histoire des Sultans Mambuks de l'Égypte* (*XV siècle*.), tradus din arabă de M. Quatremère, Paris, Firmin Didot, 2 vol., 1837 – 1845.

— *Kitab al-suluk li-mă rifat duivalal-muluk* (Cronica lui Ahmed Ibn ALI al-Maqrizi), Cairo, Ed. Mustapha Ziada, 1939, 3 vol.

MARWAZI, *Sharaf dz-Zaman*, trad. Minorsky, Londra, 1942.

MAS UDI (AL), *Les Prairies d'or* (secolul al X-lea), trad. C. Bărbier de Meynard şi Pavet de Courteille, Paris, 1861 – 1877, 9 vol. (trad nouă C. Pellat, Paris, 1963 – 1971, 3 vol.).

— Le Livre de l'avertissement et de b révision, trad. Baron Carra de Vaux, Paris, 1897.

MIECE Jean-Louis, Journal de Bendelac, chronique de Tanger, 1820 – 1830, Rabat, ed. La Porte, 1995.

— 1001 de Nopţi.

MODAVE, Voyage en Înde du Comte de Modave, 1773 – 1776. Nouveaux mémoires sur l'état actual du Bengale et de l'Indoustan, Paris, École française d'Extrême-Orient, 1971.

MONCONYS, *Voyage en Égypte* (1646 – 1647), Cairo, IFA0,1973.

MOOREHEAD Alan, *The White Nile*, Londra, Penguin Books, 1971.

MUQADDASS1 (AL), *Description de l'Occident musulman aux IX – X siècles*, trad. C. Pellat, Alger, Ed. Carbonel, 1950.

NACIRI Şi Ahmed ibn Khaled An –, *Kitab* al-*Istiqça*, vol. V. Les *Saâdiens*, p 229. Trad. Mohamed An-Nasiri (însuşi fiul autorului, şi Ahmed An-Nasiri), *AM*, XXXIX, 1936) (reluat de E. Dermenghem, Les *Plus Beaux Textes arabes*, 489) Cairo, Bahya, 1886 – 1887 (trad. De Fumey, Graulle şi Colin, *AM*, IX, X, XXX şi XXXI).

NASSIR-I KHOSRAU, Sefèr Nameh. Rebtions de voyage de Nassir-i Khosrau en Syrie, en Pabstine, en Égypte, en Arabie e ten Perse (1035 – 1042), trad. C. Schefer, Paris, 1881.

NEUFELD Charles, A Prisoner of the Khaleefa. Twelve Years Captivity at Omdurman, Londra, Chapman & Hall, 1899.

NIEBUHR Carsten, Description de l'Arabie d'après les observations et recherches faites dans le pays même, Paris, Brunet, 1779, 2 vol.

OLIVIER Roland, „The Arab Empire în Africa", T *Short History of Africa*, Middlesex, Pnguin, 1985, 67 – 77.

— *The African Middle Ages, 1400 – 1800*, Cambridge Universicy Press, 1981.

OSMAN AG HA DE TEMESVAR, Prisonnier des infidèles. Un soldat ottoman dans *l'empire des Habsbourg*, Arles, Actes Sud, 1998.

PESCE Angelo, Jiddah. Portrait of an Arabian City, Cambridge, 1977.

PEYSONNEL J.A., Voyage dans les régences de Tunis et d'Alger, Paris, 1987.

PHILBY H. St. John, *Să udi Arabia*, Londra, Ernest Benn Ltd, 1955.

POCOCKE R., Voyage de Richard Pococke en Orient,

dans l’Égypte, l’Arabie, la Palestine, la Syrie, la Grèce, etc., Paris, Coastard, 1772.

POIRON Jean, Mémoire concernant l’état présent du royaume de Tunis de 1701 à 1752, prezentare J. Serres, 1925.

ROCHET D’HÉRICOURT Charles François Xavier, Voyage sur ia côte orientale de la mer Rouge, dans le pays d’Adel et le Choa, Arthus Bertrand, 1841.

— Second voyage sur les deux rives de la mer Rouge, dans le pays des Adels et le royaume du Choa, Arthus Bertrand, 1846.

ROSET, Voyage dans la régence d’Alger, 1833, 3 vol.

ROZET ET CARETTE, *Algérie (XIX – e siècle)*, Tunis, reed. Bouslama, 1980.

RU ETE Epiily, *Mémoires d’une princesse arabe*, Karthala, 1991.

RUSSEL Stanislas, Une mission en Abyssinie et dans la mer Rouge, 23 octobre 1859 – 7 mai 1860, Plon, 1884.

SARTRE J.-P., „Orphée Noir”, Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache, Paris, 1948.

SAUGNIER, Relations de plusieurs voyages à la côte d’Afrique, au Maroc, au Sénégal, à Corée, à Galant, Paris, Gueffier Jeune, 1791.

SAUVAGET J., *Historiens arabes*, Adrien Maisonneuve, 1946.

SEGHIR Ben Youssef Mohamed, *Mechra el-melki* (al-mashra’ al-maliki), *Chronique tunisienne 1705 – 1771*, Tunis, Ed. Bouslama, 1978 (reluare a traducerii lui Serres şi Lasram, *Revue algérienne*, 1895 – 1898).

SHAW Thomas, Voyages dans plusieurs provinces de Barbarie… concernant des observations sur les royaumes d’Alger et de Tunis, 1742, 2 vol.

SON BOL Amina Al-Azhari, *Mémoires d’un souverain. Abbas-Hilmy* II *khédive d’Égypte (1892-/914)*, Çairo, CEDEJ, „Recherches et témoignages”, 1996.

SU LAYMAN, *Voyage du marchand arabe Sulayman en Înde et en Chine rédigé en 851*, urmat de *Remarques* de

Abu Zayd Hasan (cca. 916), trad. G. Fenând, Paris, 1922.

TAMGROUTI Aboul-Hassan Ali ben Mohamed Et –, En-Najhai el-iskiya ţi-s sifarat et-Tourkiya. Relation d'une ambassade marocaine en Turquie, 1589 – 1591, tradus şi adnotat de Henri de Castries, Paris, 1929.

Tarikh as-Soudan, trad. O. Houdas şi Benoist, Paris, 1901 (retipărit 1964).

TAVERNIER J.-B., Les Six Voyages de Jean-Baptiste Tavernier en Turquie, en Perse et aux îndes, Paris, 1712, 6 vol.

THARAUD Jérôme şi Jean, *Ţes ou les Bourgeois de l'islam*, Plon, 1930.

THESIGNER Wilfred, Les Arabes des marais, Tigre et Euphrate, Plon, 1983.

TIDJAN1, Voyage du Cheikh Tidjani dans la Régence de Tunis pendant les années 706 – 708 de l'Hégire, 1306 – 1309, A, XX, 1852 – 1853, 57 – 208, şi XXI, 101 – 168 şi 354 – 425.

THÉDÉNAT E.M., „Les Aventures de Thédénat, esclave et ministre d'un bey d'Afrique (XVIII – e siècle)", *RA*, XCI1, 1948, 143 – 184 şi 331 – 362.

TOCQUEVILLE Alexis de *De la colonie en Algérie*, Ed. Complexe, 1988.

VARREL A., „Itinéraires du travail domestique en Înde: les filles d'Arayur", *RTM*, XLIII, 170, 2002, 354 – 371.

VENTURE DE PARADIS, jean-Michel, „Tunis et Alger au XVIII, siècle", *RA*, XXXIX, 1895, 265 – 314: XL, 1896, 33 – 78 şi 256 – 277; XLI, 1897, 68 – 118; Sindbad, 1983.

YA QUBI (A1), *Les Pays* (*Kitab* al-*Buldan*, s. iXJ, Ediţia M.J. de Goeje, Biblioteca geographorum Arabicarum, Vil; a doua ed., Leiden, 1892; Cairo, IFAO, trad. G. Wiet, 1937

ZOUBIR A., Ahmad Baba de Tombouctou (1556 – 1627). Să vie, son oeuvre, Maisonneuve et Larose, 197?

3 – Creştini captivi pe pământ islamic şi invers. Rolul Bisericilor

ARANDA DONCEL J. d, Relation de la captivité et la

liberté du sieur Arartda, emmené esclave à Alger en 1640 et mis en liberté en Tan 1642, Bruxelles, 1656. AYMARD M., „Chiourmes et galères dans la Méditerranée du XVI – e siècle”, Mélanges en l’honneur de Ferdinand Braudel, I, Toulouse, 1973, 49 – 64.

— „De la trăite aux chiourmes: la fin de l’esclavage dans la Sicile moderne”, *Bulletin de l’Institut historique belge de Rome*, XLIV, 1974 a (*Mélanges en l honneut de Charles Verlinden*), 1 – 21.

BACHROUCH Taoufik, „Rachat et libération des esclaves chrétiens à Tunis au XVIIe siècle”, *Revue tunisienne des sciences soaciales*, 40 – 43, 1975, 121 – 162. BELHAMISSI Moulay, *Les Captifi algériens et l’Europe chrétienne (1518 – 1830)*, Alger, Entreprise naţionale du livre, 1988 (a 2-a ed., 1995).

BELLON DE SAINT-QUENTIN, Dissertation sur la trăite et le commerce des Nègres, 1764.

BERMASSAR Bartolomé şi BERMASSAR Lucile, Les Chrétiens d’Allah. L’histoire extraordinaire des renégats (XVIE – XVIIe siècles), Perrin, 1989.

BENNETT N.R., „Christian and Negro Slavery în Eighteenth Century North Africa”, *JAH*, II, I960, 65 – 82.

BERBRUGGER L.A., „De l’esclave musulman en France”, *RA*, 1, 1856 – 1857.

38 – 41.

„Voie set moyens du rachat des captifs chrétiens dans les États barbaresques”, *RA*, 11, 1867, 326 – 332.

BERGIER (abate), „Esclavage, esclave» şi «Servitude», *Dictionnaire de théobgie*, Toulouse, Jean-Matthieu Douladoure, 1823, 196 – 200 şi 410 – 411.

BONO Salvatore, „Les esclaves musulmans en Italie”, *La Méditerranée au XVIIe siècle*, Aix-en-Provence, 1987, 189 – 209.

— „Schiavi musulmani sulle galere e noi bagni d’Italia dal XVI al XIX secolo”, *Le genţi del Maditerraneo*, Neapole, 1981, 837 – 875.

— „Achats d’esclaves tures pour les galères

pontificales (XVI – XIX siècle)”, *ROMM*, 39, 1985 a, 79 – 92.

— „Le Maghreb dans l’histoire de la Méditerranée à l’époque barbaresque (XVIe siècle – 1830)”, *Africa*, LIV, 2, iunie 1999, 182 – 192.

— Schiavi musulmani nell’Italia moderna. Galeotti. vu „cumpăra”, dorneştia, Perugia, Üniversità degli studi, edizioni scientifiche italiene, 1999.

BOYER Pierre, „Les renégats et la marine de la régence d’Alger”, *ROOM*, XXXIX, 1985, 93 – 106.

— La Vie quotidienne à Alger avant l’intervention française, Hachette, 1963. BRATLANU G. L, Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIe siècle.

Paris, 1929.

CARRIÈRES, „Le trafic des esclaves en Méditerranée française”, *Neptuna*, 108, 1972.

CAZILLY P, Notice sur Porto-Farina (Tunisie), port corsaire et arsenal des beys, son passé, l’esclavage, Paris, Impression de Person, 1912.

CLISSOLD Stephen, *The Barbary Slaves*, Londra, Paul Elek, 1977.

COMELIN François, *Voyage pour la rédemption des captifs*, Rouen, P. Machuel, 1731.

DESLANDREA L, L’Ordre des Trinitairespour le rachat des captifs, Toulouse, Privât, 1903.

DAVIES G., „Greek slave sat Tunis în 1823”, *English Historical Review*, XXXIV, 1929, 84 – 89.

DAVIS David Brion, *The Problem of Slavery în Western Culture*, Ithaca, Cornell University Press, 1966.

DE ROTALIER, Histoire d’Alger et de la Piraterie des Tures dans la Méditerranée à apartir du XVIe siècle, 1841.

DUNANT H., Notes sur la régence de Tunis, Geneva, 1858.

FRANK L., „Tunis, description de cette régence”, *L’Univers pittoresque*, Paris, Firmin-Didot, 1856, 124 – 129.

FRIEDMAN Ellen G., Spanish Captives în North

Africa in the Early Modern Age, Madison (Wisconsin), ed. 1983.

— „Merchant Friars în North Africa: the Trade în Christian captives", *The Maghreb Review*, XII, 3 – 4, 1987, 94 – 98.

G ARCIA FIGUERAS Thomas, Presencia de España en Berbería central y oriental: Tromecen, Argel, Túnez, Tripoli, Madrid, Ed. National, 1943.

GODARD Léon N. (abate), Les Soirées algériennes. Corsaires, esclaves et martyrs de Barbarie, Tours, 1857 (1857).

— La Maroc. Notes d'un voyageur (1858 – 1859), Alger, Chez Tissier, 1889.

GODECHOT J., „La course maltaise le long des côtes barbaresques à la fin du

XVIII* siècle", *RA*, 1952, 105 – 106.

GRAMMONT DE H.-D., „LTri épisode diplomatique à Alger au XVII* siècle", *RA*, 26, 1882, 130 – 138.

— „Un académicien captif à Alger, 1674 – 1675", *RA*, 26, 1882, 309 – 320 şi 387 – 396.

— „Études algériennes: la course, l'esclavage et la rédemption à Alger", *Revue historique*, XXV, 1884 – 1885, 1 – 42.

GRANDCHAMP P., „L'esclavage chrétien en Barbarie au XVIII* siècle, par le Dr Albert Sacerdori. Notes et documents", *RA*, 93, 1949, 133 – 139.

— „Un marchand provençal esclave à Tunis (1669 – 1670)", *La Kahema*, iulie septembrie 1938, 97 – 103: octombrie 1938, 131 – 136.

GRÉGOIRE (abate), *De la trăite et de l'esclavage des Noirs*, prezentată de Aimé Césaire, Arléa, 2005.

HAEDO DIEGO de (XVII* siècle), *Histoire des rois d'Alger*, trad. Henri-delmas de Grammont, Paris, Bouchène, 1998 (articole apărute în *RA*, 1880 – 1881).

— „De la captivité à Alger", trad. Moliner-Violle, *RA*, 39, 1895, 54 – 103, 199 – 258 şi 321 – 367; 40, 1896, 5 – 32; 41, 1897, 153 – 184.

HOMSY Basile, Les Capitulations et la protection des chrétiens au Proche-Orient aux X l, XVII et XVIII siècles, Harissa, Imprimerie Saint-Paul, 1956.

KOEHLER H., „Quelques points d'histoire sigur les captifs chrétiens de Meknès", *H*, vol. 8, 1928, 177 – 187.

LA VÉRONE Chantal de „Quelques processions de captifs en France à leur retour du Maroc, d'Algérie ou de Tunisie", *RMM*, 1970, 131 – 142.

LOGAN Raymond W., „The Attitude of the Church Toward Slavery Prior.ro 1500", *JNH*, XVII, octombrie 1932.

MASCARENHAS João, Esclave à Alger, Récit de captivité de João Mascarenhas, 1621 – 1626, trad. P. Teyssier, Paris, Chandeigne, 1993.

MATHIEX J., „Trafic et prix de l'homme en Méditérranée aux XVIL et XVIIP siècles", *AESC*, IX, 1954, 157 – 164.

MITTON Gilles, Captifs en Barbarie. L'histoire extraordinaire des esclaves européens en terre d'islam, Lausanne, Éditions Noir sur Blanc, 2006.

MORTEUIL A., „Moeurs et institutions mrseillais au Moyen âge. L'esclavage", *Revue de Marseille*, IV, 1858.

PAVY A., „Li piraterie musulmane", *RA*, 2, 1857, 337 – 352.

PENZ C., Les Captifs français au Maroc au XVII siècle, Rabat, 1944.

RIGGIO A, Tăbârca e il riscatto degli schiavi în Tunisia, da Kara-Othman Dey a Kara Moustafa Dey (1593 – 1702), Geneva, 1938.

— „Un censimento di schiavi în Tunisia ottocentiesca", *Archivio storicoper la Caabria e la Lucanid*, VIII, tasc 3 – 4, 1938, 333 – 352.

— „Esclaves et missionnaires en Barbarie, 1672 – 1682", *RA*, 1949, 38 – 64.

SEBAG Paul, „Sur une chronique des beys mouradites. Une oeuvre posthume de Guillergues", buletin IBLA, nr. 131, 53 – 78.

— „L'hôpital des Trinitaires espagnols, 1720 – 1818",

buletin IBLA, 174, 1994, 203 – 218.

TER MEETELEN Maria, L'Annotation punctuelle de la description de voyage étonnante et de la captivité remarquable et triste durant douze ans de moi, Maria TerMeetelen, et de l'heureuse délivrance d'icelle… Horn, 1748, trad. din olandeză de G.-H. Bousquet-Mirandolle, Ed. Larose, 1956.

VALENSI Lucette, „Esclaves chrétiens et esclaves noirs à Tunis au XVIII siècle", *AESC*, XXII, 1967, 1967, 1267 – 1288.

VATIN N., „Notă despre atitudinea sultanilor otomani şi a supuşilor lor faţă de captivitatea pe pământ creştin (sfârşitul secolului al XV-lea-secolul al XVI-lea)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, LXXXII, 1992, 375 – 395.

ZYSBERG André, „Marseille, cité des galères à l'âge classique", *Revue municipale* (Marsilia), 3, 1980.

— Les Galériens. Vie set destins de 60.000 forçats sur les galères de France, 1680 – 1748, Le Seuil, 1987.

4 – Sclavia în general. Africa, comerţul atlantic, abolirea

ALEXANDRE-DEBRAY Janine, Victor Schoelcher, l'homme qui a fait abolir l'esclavage, Perrin, 2006.

BALANŢIIER Georges, *L'Afrique ambiguë*, Plon şi 10 – 18, 1957.

— La Vie quotidienne au royaume du Congo du XVIE au XVIIIe siècle, Hachette, 1965.

COTTIAS Myriam, STELLA Alessandro şi VINCENT Bernard, *Esclavages et dépendances serviles*, L'Harmattan, „Histoire comparée" 2006.

CRÊTÉ Liliane, La trăite des Nègres sous l'Ancien Régime, Perrin, 1998.

DAN Shi, Mémoires d'un eunuque dans la cité interdite, Arles, Philippe Picquier, 1995.

DAVIDSSON Basil, Black Mother. The Years of the African Slave Trade, Boston, Little Brown, 1961.

DRALSE DE GRAND PIERRE, Relation de divers

voyages faits dans l'Afrique dans l'Amérique et aux îndes occidentales, contenant la description du Royaume de Juda, Paris, 1718.

DAVIES G., „Greek Slave sat Tunis în 1823", *English historical Review*, XXXIV, 1929, 84 – 89.

DAVIS David Brion, *The Problem of Slavery în Westwm Culture*, Ithaca, Cornell University Press, 1966.

DOCUMENTAŢIE FRANCEZĂ, *Les Traités négrières*. Documentaţie fotografică, nr. 8032. Text de Olivier Petré-Grertouilleau. Vezi PETRÉ-GRENOUILLEAU O.

DU BOIS W.E.B., Suppression of the African Slave Trade to the United States, 1638 – 1870, Cambridge, Harvard University, 1896.

DUMONT Dwight Lowell, *ANtistavery*, New York, Norton, 1966.

DUMONT Louis, Homo hierarchies. Essai sur le système des castes, Gallimard, 1967.

DUNANT H., Notes sur la Régence de Tunis, Geneva, 1858.

FATTAL Antoine, *Le Statut légal des non-musulmans en paxs d'islam*, Beirut, Imprimerie catholique, 1958.

FOLLIE Adrien-Jacques, Mémoires d'un Français qui sort de l'esclavage, Amsterdam/ Paris, 1785.

FOHLEN Claude, Histoire de l'esclave aux États-unis, Perrin-Tempus, 2007.

FREEMAN-GRENVILLE G.S.P., *The Coast*, *1498 – 1840*. *History of East Africa*, Roland Oliver şi Gervase Mathew (ed.), Oxford University Press, 1976.

FRF. YRE Gilberto, *Maîtres et esclaves* (*Casa grande e Senzala*), Gallimard, 1952.

GAFFAREL Paul, *L'Algérie*. *Histoire*, *conquête et colonisation*, Paris, Librăria Firmin-Didot et Cie, 1883.

GARNSEY Peter, Ideas of Slaveryfrom Aristotle to Augustine, Cambridge, Cambridge University Press, 1996; Conceptions de l'esclave d'Aridtote à saint Augustin. Les Belles lettres, 2004.

HARDYMAN J.-T., „The Madagascar Slave Trade to

the Anericas (1632 – 1830)”, *Studia* (Lisabona), XI, ianuarie 1963, 501 – 521.

HISTORIA. Număr tematic Consacrat sclaviei (traseul atlantic), noiembrie decembrie 2002.

KÖNIGSVELD P.S. Van, „Muslim Slaves and Captives în Western Europe during the Late Middle Ages”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, VI, 1995, 5 – 23.

LAROQUE Patrice, De l’esclavage chez les nations chrétiennes, Paris, 1864.

LEVI DELLA VITA G., Les Sémites et leur rôle dans l’histoire religieuse, Paul Geuthner.

1938.

LEVI-STRAUSS Claude, *Race et histoire*, Denoël-Gonthier, 1979.

MAUGHAM Robin, Les esclaves existent encore (The Slaves of Timhuktu), Paris, Ediţii universitare, 1966.

MAINZ Ernest, „Les Juifs d’Alger sous domination turque”, *A*, CCXL, 1, 1952, 197 – 217.

MARMY Émile, La Communauté humaine selon l’esprit chrétien, Montreal, Librăria dominicană.

MARRE Aristide, Malais et Chinois. Coup d’oeil sur leurs relations mutuelles antérieurement à l’arrivée des Portugais dans les îndes orientales, Paris, Alphonse Picard, 1892.

MARRYAT Frank S., Bornéo and the Indian Archipelago with Drawings of Costume andăcenery, Londra, Longman, Brown, Green & Longmans, 1848.

MAUVI Raymond, Tableau géographique de l’Ouest africain au Moyen âge, Dakar, ed. 1961.

— „Le livre de bord du navire *Santa Maria de Conçeica* (1522)”, *BIFAN*, 1967, 512 – 535.

— Les Siècles obscurs de l’Afrique noire, Fayard, 1970.

MILTON Gilles, Captif en Barbarie. L’histoire extraordinaire des esclaves européens en terre d’islam, Lausanne, Les Éditions Noir sur Blanc, 2006.

MINTZ S., Esclave-facteur de production. L’Économie

politique de l’esclave, Dunod, 1981.

MOLINARI Gustave de „Esclavage”, *Dictionnaire de V économie politique*, Paris, Guillaumin, 1852, vol. 2, 712 – 731.

ORSE (abate), Alger pendant cent ans et la rédemption des captifs, Paris, Adrien Le Cler et Cie, 1853.

PAQUES Viviana, L’Arbre cosmique dans la pensée populaire et dans la vie quotidienne du Nord-Ouest africain, Paris, Institutul de etnologie, 1964.

PAULHAN Jean, „Le bonheur dans l’esclavage”, preambul la *Histoire d’O* de Pauline Réage, Jean-Jacques Pauvert, 1974, 1 – III.

PAVY A., „La piraterie musulmane”, *RA*, 2, 1857, 337 – 352.

PF. NZ C, Les Captif français au Maroc au XVII siècle, 1577 – 1699, Rabat, 1944.

PENZERN. M „*The Harem*, Londra, Spring Books, 1936.

PETIT M., Traité sur le gouvernement des esclaves, Paris, Knapen, 1777, 2 vol.

PETRE-GRENOUILLEAU Olivier, L’Argent de la trăite. Milieu négrier, capitalisme et développement: un modele, Aubier, 1997.

— *Les Traites négrières*. Essai d’histoire globale, Gallimard, 2004. Vezi şi *Documentaţia francezà*.

PHILIPS William D., *Historia de la esclavitud en Espaha*, Madrid, Playor, 1990.

PINGAUD, „Un Captif à Alger au XVIII siècle”, *RH*, 1880.

PORFIROGENETUL Constantin, *De administratione emperii*, în Banduri, *Imperium Orientale*, vol. 1.

QUEIROS MATTOSO Katia de (din), Esclavages. Histoire d’une diversité de l’océan Indien à l’Atlantique sud, L’Harmattan, 1997.

RAYNAL Guillaume, Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux îndes, Neuchitel şi Geneva,

Libraires Associées, 1770.

RENAULT François, *Lavigerie, l'esclavage africain et l'Europe*, Parisk de Boccard, 1971, tom 1.

RIGGIO A., „Esclaves et missionnaires en Barbarie, 1672 – 1682", *RA*, 1949, 38

64.

ROUSSEAU Jean-Jacques, Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, Le Livre de Poche, 1996.

SARWAT ANIS AL-ASSIOUTY, Civilisations de répression etforgeurs de livres sacrés, Letouzey et Ané, 1995.

SAUNDERS A.C. C.M., *A Social History of Black Slaves and Freedmen în Portugal, 1441 – 1555*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982.

ACHMIDT Nelly, L'Abolition de l'esclavage. Cinq siècles de combats, XVI – XX siècles, Fayard, 2005.

SCHOELCHER Victor, *Esclavage et colonisation*, texte alese şi adnotate de E. Tersen, Paris, 1948 (în spécial p. 43: aviz de vânzare a sclavilor, /O de Martinica, 22 iunie 1840).

STELLA A., „L'Esclavage en Andalousie à l'époque moderne", *A ESC*, XLVII, 1992, 35 – 63.

STRAUS Jean A., L'Achat et la vente des esclaves dans l'Égypte romaine, München-Leipzig, Saur, 2004.

TESTART Allain, „L'esclavage comme institution", *L'Homme*, vol. 145, ianuarie-martie 1998, 31 – 70.

THOMAS Hugh, La Trăite des Noirs, 1440 – 1870. Histoire du commerçe d'esclaves transatlantique, Robert Laffont, 2006.

TRAORÉ Ismaila Samba, *Les Amants de l'esclaverie*, Le Cavalier bleu, 2004.

TRELAWNEY E.J., Mémoires d'un gentilhomme corsaire, Phébus, 1988.

TOURMÀGNE A. Pseudonimul lui A. Villard), *Histoire de l'esclavage ancie net moderne*, Paris, 1880.

TURBET-DELOF Guy, L'Ajrique barbaresque dans la

littérature française aux XVI et XVIIe siècles, Geneva, Librăria Droz, 1973, 110 – 132.

VAZ CABRAL Georgina, La Trăite des êtres humains, Réalités de l'esclavage contemporain, La Découverte, 2006.

VERBEEK Yves, Histoire de l'esclavage de l'Antiquité à nos jours, Geneva, Ed. Falot, 1976, vol. 1.

VERGES Françoise, Abolir l'esclavage: une utopie coloniale, Albin Michel, 2001.

VERLINDEN Charles, L'esclavage dans l'Éurope medievale. Vol. I: Péninsule Iberique-France, Bruges, De Tempel, 1955. Vol. II Italie, colonies italiennes du Levant, Levant latin, Empire byzantin, Gand, De Tempel, Rijksuniversităt, 1977.

VERNANT Jean-Pierre şi VIDAL-NAQUET Pierre, *Travail et esclavage en Grèce ancienne*, Bruxelles-Paris, Complexe, 1988.

VIDAL-NAQUET Pierre, *La Chasseur noir*, La Découverte, 1981.

VILA VILAR Enriqueta, *Hispanoamérica y el commercio de esclavos*, Sevilla, EEHA-CSIC, 1987.

VILA VILAR E. şi VIIA VILAR L. (ed.), *Los Abolitionistas espagnoles*, *siglo XIX*, Madrid, Cultura Hispanica., 1996.

VINCENT Bernard, „La esclavitud en Málaga en 1581", *Minorías y marginados en la España del siglo XVI*, Granada, ed. 1987, 239 – 270.

VISSIÈRE Isabelle şi Jean-Louis, La trăite des Noirs au siècle des Lumières (témoignage des négriers), Editiile Metaillié, 1982.

VLASTOS Gregory, „Slavery în Platos Republic", *The Philosophical Review*, L, 1941.

WALLON Henri, *Histoire de l'esclavage dans l'Antiquité* (1847), Robert Laffont, 1988.

5 – Arhive oficiale, numere speciale, dări de seamă, rapoarte ale comisiilor (ONU, UNESCO, Anti-Slaverx, Amnesty International), corespondenţe diplomatice

AWAD Mohamed, „1966 Report on Slavery”, *Publicaţiile Naţiunilor Unite*, 67, XIX, 2.

Raport cu privire la comerpil cu sclavi în Abisinia, încheiat de căpitanul W.C. Harris şi adresat lui Willouby, Aden, iulie 1841 şi 20 iulie 1842.

RIGBY, „Report on Zanzibar”, *Records of the Bombay Government*, LIX, 1861.

9 – 12.

Raport al comisiei de anchetă cu privire la comerţul cu sclavi (coasta orientală a Africii) în 1871 (XII).

Corespondenţă referitoare la abolirea sclaviei în Zanzibar şi Pemba, C. 8858, Londra, 1989.

L’Homme, „De l’esclavage”, nr. 145, ed. EHESS, ianuarie-martie 1998.

NAŢIUNILE UNITE, United Nations Economic and Social Council, Ad Hoc Committee on Slavery, Memorandum by the Secretary General, *The Work of the League of Nations for the Suppression of Slavery*, E/AC. 33/2.23, ianuarie 1950.

— Raport de comisie despre sclavia în Mauritania, misiunea Bossuyt, ECOSOC, Geneva, 1984.

UNESCO, *Le droit d’être un homme*, Robert Laffont, 1968.

— *Comerţul cu sclavi din secolul al XV-lea în secolul al XIX-lea*, Paris, UNESC0,1979. (Documente de lucru şi dări de seamă ale experţilor reuniţi de UNESCO la Port-au-Prince, Haiti)

Index general

Numele de persoane sunt scrise cu majuscule, termenii arabi cu caractere italice

Abadía: 89.

Abbasizi: 5.19, 30, 31, 36.44 – 47, 51.52, 64, 94, 95, 115, 119, 272, 276, 278, 280, 314.

Abd, *ubând*. 26, 35, 43, 64, 66, 217, 285, 292.

ABD ALLAH 1BN AL-ABBRAS (secolul al Vli-lea): 21.

ABDALLAH MOHAMED IBN AL-KATIB (secolul al X-lea): 163.284.

ABDAL-AZIZ IBN MARWAN (mort în 704): 124, 276.
ABD ACH-CHAMS, vezi SABĂ.
ABD AR-RAZIQ Ali (1888 – 1966): 120.
ABDALLAH IBN MOUSSA AL-HAD1 (mort în 786): 93, 275.
ABDERRAHMAN AL II1-LEA AN NASIR (912 – 961): 28, 64, 181.
ABDERRAHMAN 1 (756 – 788): 181.
ABDUH, Mohamed (1849 – 1905): 25.
ABDUL HAMID AL. 11-l. EA (sfârşitul secolului al XIX-lea): 88.
ABDUL JALIL, şeic (secolul al XIX-lea): 131.132.
ABDUH, Mohamed (1849 – 1905): 204.
ABDUL SHERIFF: 190.
ABDÚL-HAMID AL II-LEA (1842 – 1918): 88.
Abid el-Bokhari\ 175.
Abolire: 176, 186, 204, 205! 206, 209, 227, 231, 239, 281, 291, 298, 300 – 303.
ABU BEKR sau BAKR SHEHEM IBRAHIM (1810 – 1885): 128, 271.
ABU AL-FARAJ AL-1SBAHANI sau ISFAHANL (897 – 967): 94, 314.
ABU DAWUD (817 – 889): 81, 215.
Abu Dhabi: 107.
ABU HANIFA (696 – 767): 24, 254 – 258, 260, 261.
ABU HORAIRA (secolul al VII-lea): 32.
ABU JAAFAR AL-MANSUR (709 – 775): 92, 271.
ABUL KHALIL, Chawki: 18.
ACH-CHAFT1, imam (767 – 820), vezi CHAFE l.
AD DIN AL-AFGHAN1, Djamal (1838 – 1897): 25.
Aden, Golful Aden: 60, 105, 111, 113, 128, 271, 357.
Africa: 7, 29, 30, 35, 38, 49.66, 74.77, 99.110, 115, 119, 122, 124, 129, 131, 134, 147, 160, 162, 173.175, 179, 191, 192, 195 – 197, 233, 283, 286, 288, 295, 300, 352.
Agadeis: 164, 168.
AHMED BEY, bei de Tunis (1837 – 1855): 13, 162.
AHMED IBNTULUN (835 – 884): 120, 272, 276.

Ahwaz: 95 – 96.
AICHA, soţia Profetului (624 – 678): 71.
Aïn Sefre: 169.
Ajarni: 261.
AKBAR cel Mare (1542 – 1605): 46.
Albania/Albanez/Albanezà: 19, 98, 121, 298.
AL-AYACHI (mort în 1679): 127.
Al-Azhar (moscheea universitate din Cairo): 205.
Albi: 34, 57, 61, 98, 103, 112, 149, 149, 151, 153, 155, 156, 176, 180, 181.205, 237, 274, 282, 287, 290, 293, 294.
AL-BUKHARI/ EL-BOKHARI (810 – 870): 18, 250.
Alexandria: 283, 294.
Alger/Algeria/Algérieni: 42, 47, 62, 72, 77.
132, 294, 295, 299, 301, 303.
AL-HADI, cf. Abdallah ibn Moussa al-Hadi.
AL-HARIRI de Basra (1054 – 1121): 112.
AL-IDRISS1 (1100 – 1165): 22.
ALI IBN ABITALEB (mort în 661): 97.
ALI IBN MOHAMED AL-BURQU I (secolul al X-lea): 95.
AI.
— ISTAKHRI (mort cca. 95!): 22.
AL-JAHIZ (776 – 869): 5, 19, 34 – 36, 58, 59, 94, 95, 181, 2 t>4.323.
Aligarh: 184.
AL-HAKJM Al. Il-LEA AL-MUSTANSIR BILLAH (961 – 976): 28.
Germani/Germania: 29, 88, 89, 117, 184, 191, 199, 239, 288, 293.
AL-M AH DI, calif abbasid (775 – 785): 44, 94.
AL-MĂ MUN, calif (813 – 833): 275.
AL-MANSUR, Ahmed (1549 – 1603): 174.
AL.
— MAQQARI (cca. 1591 – 1632): 181, 273.
AL-MAS UDI (897 – 957): 92.
Almoravizi: 28, 152, 153, 164, 288.

AL-MUI ZZ LI DIN ALLAH (932 – 975): 39, 119;
AL-MUQADDASJ (cca. 946 – cca. 1.000): 59, 60.
AL-MURJEB1, Hamed ben Mohamed: 192, 283.
AL-ML TAMID (844 – 892): 96.
AL-MUTASIM (794 – 842): 93.
AL-MUWAFFAQ (mort în 891): 96, 279.
AL-OMARI (mort în 1349): 22, 59, 172, 342.
ALFONS AL VI-LEA (cca. 1040 – 1109): 28.
AL-QABISI (mort în 1012): 18.
AL-YACOUBU, vezi AL-YACUBI.
Amazigh: 144 – 148.
Amenokal: 145, 146.
America: 66, 159, 179, 182, 205.
AMIN Mohammed El (mort în 813): 93.
AMR Ali Sayyid (1849 – 1928): 184.
Anatolia: 29, 61, 62, 121.
Englezii: 126, 131, 156, 170, 173, 182, 183, 189, 192, 197, 233, 302.
Anglia, Marea Britanie: 92, 100, 156, 173, 191, 198, 199, 222, 241, 297, 298, 299.
ANTAR IBN HADDAD (525 – 615): 14, 70.
Andie: 113, 157, 158, 285.
Arabia: 18, 25, 30, 35, 47, 100, 102, 103, 104, 105, 115, 125, 139, 206, 209, 236, 271, 273, 299.
Arabi: 6, 8, 9, 14, 23, 27, 28, 29, 34, 41, 43, 46.58, 59, 68, 89, 93, 95, 98, 103, 110, 117, 121, 124, 127, 129, 139, 146, 151, 161, 167, 179, 185, 190, 191, 193, 210, 231.234, 236, 272, 274, 283, 284, 287.
Arabia Saudită: 7, 39, 69, 102, 106, 107, 110.142, 199, 207, 208, 301, 302.
Arabică (Peninsula): 13, 20, 61, 83, 102 – 110.
ARISSAL AG AMDAGUE: 133
ARISTOTEL (384 – 322 î.Hr.): 33, 34, 209.
Armatori: 114, 185.
Armenia: 98.
Asia: 200, 202, 203, 207, 297.
Asia Mică: 47, 55.

Assaba: 153.
Assuan: 72, 124.
AUCAPÏTAINÉ, Baron H. (secolul al XIX-lea): 168, 235.
AUSTEN, Ralph A: 63, 64, 315.
Austria: 85, 88, 298.
Awlad Dayman: 153.
Awlad Ebyeri: 153.
Axoum, regat: 273.
Ayyubizi: 46, 278, 289, 290.
BABUR ZAHID UD DIN Muhammad (1483 – 1530): 188.
Bacşiş: 100, 171.
Bagdad: 5, 31, 46, 52, 54, 68, 92 – 96, 112, 119, 171, 181, 185, 211, 272.
Bahr al-Ghazal: 112, 273.
BAKER, Sir Samuel White (1821 – 1893): 125, 126, 156, 343.
BALANŢIIER, Georges (n. 1920): 185, 353. BALBAN GHIYAS AD DIN (1200 – 1287): 185: 282.
Balcani: 29, 61, 77, 85, 120, 121, 288. Baluchistan: 92, 99, 100.
Bamako: 134.136, 151, 153.
Bambara: 134, 137, 151.
Bantu: 5, 35, 99, 189, 294.
Bantiistan: 125, 126.
Baqtl Baktl Bakbt. 118, 125, 249.
Barbari: 110, 161, 165.
BARBAROSSA, Arudj (cca. 1474 – 1515): 62, 161.
BARBAROSSA, Kheireddine (cca. 1476 – 1546): 62, 161.
BARGASH Mohamed Sayyid (Maroc, secolul al XIX-lea): 173.
BARTH, Henri (1821 – 1865): 141, 316. Basra/Bassorah: 24, 35, 45, 275.
BEAUVAU, Henry de (începutul secolului al XII-lea): 87.

Beduini, „Bidoun”: 104, 110, 112, 286. BEHNAZ, Mârzai A.: 99, 334.
Beital-Ajaib (House of Wonders): 193.
Beiul Tunisului, vezi Ahmed Bey.
Bella: 141, 142.
Bendelac, Abraham (1800 – 1877): 176.
Bengal: 26, 139, 277.
Benghazi: 131.
Benin: 62, 283.
Berberi: 28, 37, 38, 42, 59, 66, 93, 159, 161, 162, 181, 211, 279, 282, 288. BERBRUGGER, Adrien (1801 – 1869): 72. BERLIOUX, Étienne Félix (1828 – 1910): 21. BERQUE, Lacques (1910 – 1995): 16.
Biblia: 111.
Bilând as-Sûdan: 287.
BILAL AL-HABACHI (mort în 641): 37. BILKHAIR-KHALIFA, Aïsha: 179.
BILQUIS, regina: 111.
Birka: 163, 286.
Biroul Internaţional de Muncă (BIT): 177. BIROUNI/ALBIRUNI (973 – 1050): 22. Bizanţ/bizantini: 29, 31, 51, 55, 62, 84, 94, 280, 282, 284, 291.
BLACHÈRE, Régis (1900 – 1973): 343.
Blida: 146, 168.
BOLKIAH MU IZZADDIN WADDAULAH, Haji Hassanal (născut în 1946): 201. Bombay: 50, 100, 113, 116, 187, 195. BOMPARD, Maurice (1854 – 1935): 75, 317. BONO, Salvatore: 286, 318.
Borneo: 73, 198.199.
Bosfor: 62, 83, 91, 96, 129.
BOTTE, Roger: 146, 318.
BOUCHARD, Paul Louis (1853 – 1937): 91. BOUCTOU (patroana oraşului Tombouctou): 137, 139.
BOULET, Marc: 6.
Bou-Saada: 168, 169.
BOUSQUET, Georges-Henri (Începutul secolului al XX-lea): 46, 77.248.

Brazilia: 152, 159, 162, 285, 300, 301. BROOKE, Charles Johnson (1829 – 1917): 198. BROOKE, James (1803 – 1868): 198.
Brunei Darussalam, sultanat: 198, 200. BRUNSCHWIG, Robert: 27, 319. BUGEAUD, mareşal (1784 – 1849): 167. Bulgari/Bulgaria: 29, 51, 56, 120, 282. BURTON, Richard F. (1821 – 1890): 102, 105. Busaizi: 116, 194.
Bushehr: 99.
Cadiu: 23, 47, 76.142, 143, 247.
CAILLÉ, René (1799 – 1838): 137, 138, 141. Cairo: 32, 64, 72, 112, 118, 119, 121, 125, 131, 202, 205, 272, 273, 277, 303. Calcutta: 50, 318.
CAMERON, Verney Lovett (1844 – 1894): 192. Caravanserai: 90, 92, 121, 235. Cartagina/cartaginez: 14, 162, 163.
Casa Sclavilor: 92, 158, 281.
Casablanca: 162.
Caste: 53, 155, 183, 186, 187, 294.
Castitate: 47, 221.
Castrare: 6, 55 – 60, 85, 110, 129, 173, 290. Caucaz/caucazian: 17, 42, 51, 61.93, 94, 120, ¿78.
Căsătorie: 48, 78, 92, 98, 100, 101, 207, 217, 246, 251, 253, 265, 266, 267. CERVANTES, Miguel de (1547 – 1616): 166, 167, 274.
Cetăţean: 22, 91.
Cey! on/Sri Lankan 139, 193.
CHANCEL, Pierre-Ausone de (1808 – 1878): 167.
Chatt al-Arab: 95, 110.
Chicago: 179, 206.
China/chinez: 7, 13, 29, 55, 59, 89, 108, 139, 200, 287.
Ciad: 61, 125, 130 – 133, 144, 145, 157, 201, 206. Cirlazia/circazieni: 29, 89, 236, 278. CLARENCE-SMITH, William Gervase: 63, 302.
Coasta de Fildeş: 179.
Coasta Piraţilor: 298.

Colonizare: 146, 168, 297.
Colţi de elefant: 128.
COLUMB, Cristofor: 182, 297.
Comore: 99, 189, 190.
Concubine: 6, 20, 21, 23, 29, 35, 44, 46, 49, 50, 54, 56, 62, 73, 83, 88, 91, 93, 101.
102, 120, 122, 140, 161, 164, 170, 205, 210, 221, 243, 253, 266, 271 – 293.
Confrerie: 132, 179.
Congo: 185, 192.
CONSTANTIN AL VII-LEA PORFIROGENETUL (905 – 959): 29.
Constantinopole: 30, 87, 90, 129, 131, 161, 205, 239.
Convertit/convertire: 22, 35, 37, 38, 41, 78.
103, 140, 159, 182, 190, 196, 203, 217, 228, 235, 282, 284.
Copiii lui Dumnezeu (*hijras*, *harijan*): 183.
Coran/Cartea Sfântă: 8, 13, 14 – 36, 37, 39, 42, 64, 67, 71, 95, 103.111, 123, 132, 134, 141, 143, 188, 204, 210, 217 – 221, 235, 242, 251, 275.
Córdoba: 27, 51, 59, 64, 180 – 182, 225.
Corsari: 113, 114, 161, 167, 274, 285, 286.
CORTAMBERT, Eugène (1805 – 1881): 89.
COWLEY, Malcolm: 182.
Credincioşi: 17, 19, 21, 34.37, 44, 53, 57, 81, 103, 115, 116, 127, 148, 205, 217, 219, 220, 271, 275, 302.
Creştini: 8, 17, 29, 45, 58, 66, 67, 72, 73, 74, 88, 119, 140, 162, 166, 167, 172, 206, 225, 227, 228, 230, 241, 251, 287, 291, 296, 298.
Cruciade/cruciaţi: 104, 120, 272, 297.
Dada (guvernantă marocană): 26, 43, 170.
DADDAH, Amel: 155, 321.
DEGET, Serge: 63, 166.
DALRYMPLE, William (n. 1965): 209.
Damasc 14, 97, 112, 276.
Damiette: 122.
DAPPER, Ol iert (cca. 1635 – 1689): 166.
Darfour: 123.241, 242.

DAUMAS, Eugène (1803 – 1871): 77, 78, 168, 261.
DAVIS, Robert C: 67, 161.
Dayak: 198.
DÉBY, Idriss (n. 1952): 132.
DEHODENCQ, Alfred (1822 – 1882): 182.
DELACROIX, Eugène (1798 – 1863): 91.
Delhi: 38, 120, 184, 185, 187, 188, 202, 277, 279, 281, 282, 286, 294, 296.
DERMENGHEM. Émile (începutul secolului al XX-lea): 47, 169, 287.
DESPOIS, Jean (mort în 1978): 131, 164.
DEVEAU. Jean-Michel: 195.
D EVE RD UN, Gaston f sfârşi cul secolului al XIX-lea): 176.
DEVII, Marcel (1832 – 1888): 94.
Devfirmr. 83, 85, 88, 120, 209, 274.
Dey: 228, 229, 230.
Dev-ul din Alger: 166, 167.
Dhaba: 122.
DHAT AL.
— KHÀL (secolul al VIII-lea): 44, 93.
Dhimmr. 8, 17, 209, 248, 249, 250, 251, 287, 295.
DIAKHO, Muhammad: 248, 253.
Dioscurias: 89.
Divan: 86, 87, 293.
Djenné: 134, 135, 136.
Djerba: 163.
Djibouti: 61, 92, 113, 127, 128, 129, 197, 206.
DJOUDER (cca. 1550-cca 1600): 172.
DJUWAYRA, vezi Juwayriyyah Al-Hârith.
Dogoni; ţinutul Dogon: 136, 144.
Dra: 173, 176.
Dubai: 107, 108, 109, 110.
DUFF-CORDON, Lady Lucie (1821 – 1869): 121, 222, 241.
DUFOURCQ, Charles-Emmanuel (1914 – 1982): 58.
DURAND, Claude: 6.

EBERHARDT, Isabelle (1877 – 1904): 169.
236, 299.
Ederef. 145.
Egipt: 7, 14, 25, 29, 30, 32, 38, 43, 51, 52, 53, 60, 61, 83, 89, 105, 115.118 – 123, 124, 127, 131, 134, 135, 139, 173.178, 188, 206, 208, 211, 222, 236, 241, 242, 271, 272, 273, 276.277, 279, 280, 284, 286, 289, 290, 295, 296, 298, 300.
EL-BEKRI, Abou Obeid (cca. 1028-cca 1094): 146, 172.
Eliberat, eliberare: 8, 13.15, 16, 18, 20, 22 – 29.37 – 39, 41.42, 1, 64, 70 – 75, 79 – 89, 106, 110, 136, 142, 145, 172, 179, 183, 185.202, 204, 205, 208, 210, 217, 218, 219, 221, 225, 228, 232.240, 247, 249, 250.255 – 262, 269 – 270, 271.275, 276, 277, 278, 279, 280, 283, 286, 288, 290, 291, 292, 294, 298.
El-Oued: 168, 232.
Emancipare: 21, 38, 155, 203.
Emirat: 52, 102 – 110, 115, 178, 181.
ENNAJI, Mohamed: 174.
Ennedi: 133.
EPICTET: 33.
ESQUER, Gabriel (1876 – 1961): 167.
Essaouiră: 176.
Etiopia/etiopieni, vezi şi Abisinia: 31, 35, 44, 55, 65, 110, 118, 123, 125.127, 128, 178, 279, 289, 302.
Eufrat: 94, 97.
Eunuc (I): 23, 30, 48, 50, 51, 55 – 60, 83, 84, 86, 87, 88.90, 91, 102, 105, 119, 129, 161, 170, 172, 180, 182, 205, 207, 211, 223, 271.
EURIPIDE (480 – 406): 33.
Europa/europeni: 13, 58, 66, 87, 108, 117.
120, 121, 131, 133, 141, 155, 158, 159, 163 168, 173, 174, 179, 180 – 188, 193, 215, 232, 297.298, 300.
Evrei: 8.13, 17, 58, 62.74, 119, 227, 229.
Evul Mediu: 53, 72, 115, 161, 287.
I’ ABRI FELIX, fratele (cca. 1440-o: ca 1502):

122.
FAHM1, Mansur (1886 – 1959): 48.
FANON, Franz (1925 – 1961): 146.
Faraoni: 118, 123, 125.
FARINELLI (Carlo BROSCHI, zis) (1705 – 1782); 56.
Fatimizi: 52, 119, 211, 274.
Fama. 24; 25, 39, 122, 181.205, 251, 301.
FÉRAUD, Louis Charles (1829 – 1888): 168, 232.
Fès: 141, 162, 172, 174, 176, 177, 272.
Ftzzan: 50, 61.130, 131, 132, 164: 271.
Figuig: 169.
Fildeş: 124, 125, 128, 132, 133, 176.
Filipine/lllipinez: 66, 107, 110, 116, 200.
FIRDOUSI (940 – 1020): 101.
Florenţa: 61.
FOUCAULD, Charles de (1858 – 1916): 145, 147.
Foulou: 141.
FRANK, Louis (1864 – 1917): 48, 49, 164. Franţa/francez: 7, 59, 89, 98, 104, 112, 126, 132, 141, 151, 158, 161, 165, 167, 184, 199, 208, 222, 226, 228, 240, 244, 298, 300.
FREYRE, Gilbert (1900 – 1978): 159.
Fujairah: 107.
Fustat: 119.
Gabès: 164.
GAFFAREL, Paul (1843 – 1920): 168.
Galata (Turnul): 84.
Galere: 73, 168, 227.
Gallab/*Jallab*. 121, 288, 289.
GALLAND, Antoine (1646 – 1715): 31. Gambia; fluviul Gambia: 133.
GANDHI, Mahatma (1869 – 1948): 183, 186, 187.
Gao: 134, 135, 141, 144, 153, 174, 175, 207. GARCIN, Jean-Claude: 68.
CARNERAY, Louis (1783 – 1857): 117, 155, 190, 283.
Garsüna: 177.
GASSELIN, Édouard (1846?): 26. Geneva/genovez:

61, 62, 297.
Georgia/georgieni: 17, 29, 85, 89, 98, 276. GÉRÔME, Jean-Léon (1824 – 1904): 90. GERVAIS-COURTELLEMON, Jules (1863 – 1930): 102, 104.
Ghadamès: 168.
Ghana: forturile din Ghana: 172, 179, 195. Ghât (R'at): 164, 168.
GHAZAL1 al – / GHAZALLI al-46.
Ghûlam, pl. *Ghilman*: 26, 51, 52, 288.
Ghûlamv. 97.
GIATH UD DIN, sultan de Mawla (1469 – 1500): 46.
Gibraltar: 38, 96, 282.
Gineceu: 162, 288.
Gnaoua: \79, 275.
GOITEIN, Shelomo Dov: 32.
Golful arabo persic: 110.
GORDON, Murray: 105.
Gorée: 62, 158, 195.
Gorgol (valea): 50, 153.
Goundam: 141, 153.
GRAMAYE, Jean-Baptiste (1579 – 1635): 72.
GRAMMONT, H.D. de (secolul al XIX-lea): 72, 73.
Granada: 180, 276.
Grecia/greci: 14, 17, 28, 33, 51, 62, 67, 70, 89, 96, 98, 181, 277, 282.
GRIGORJE, abate (1750 – 1831): 72.
Griot: 63, 74.142.
GRUNEBAL M, Gustav von (1909 – 1972):
206.
Guineea: 134, 275.
Gwailor: 188.
Habachi Uibisinian): 14, 35, 37, 110, 185, 201, 284.
Ḥadīthi. 8, 18, 21, 24, 70, 81, 175, 215.
HAËDO, fratele Diego de (sfârşitul secolului al XVI-lea – începutül secolului al XVII-lea): 166.
HAJJ ABD AL-KARIM AL-BAGHL (cca. 1835): 122.
Hajj: 142, 143.

HAKAN ERDEM, Yusuf (n. 1962): 88.
HAMIDULLAH, Muhammad (1908 – 2002): 72.
HAMPATÉ BÎ, Amadou (1901 – 1991): 74, 135, 136.
Hanefit, hanefism: 77, 254.
Haoussa: 233, 261.
Harar: 7.
Harem: 6, 46, 47, 48, 51, 56, 57, 64, 65, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 110, 129, 174, 205, 288, 293, 302.
HARRIS, Walter B. (1866 – 1933): 174.
Hartani, *harratine*. 145, 147, 150, 205, 288.
HARUN AI.
— RAŞID (776 – 809): 44, 93, 94, 275, 280.
HASSAN (AL) ibn Mohamed al-Wazzan az-Zayati, vezi Juan-Leon Africanul.
HASSAN BEN KHEIR ED DIN (secolul al XVI-lea): 161.
HASSANAL BOLKIAH, vezi Bolkiah.
Hedjaz: 44, 45, 70, 84, 112, 236, 301.
HERODOT (cca. 484-cca 420): 118.
Hidrocarburi: 115, 209.
Homicid: 251.
Horuriii. 169, 288.
Hormozgan: 99.
Hudaydah/Hodeïdah: 111.
HUSSAYN (mort în 680): 93.
Ibadiţi/ibadism: 163, 169.
Iberică, peninsula: 211, 297.
IBN ABIZAID-QAYRAWANI (922 – 996): 29.
IBN AHMAD, sultan în Oman (secolul al XIX-lea): 116.
IBN AL-FAQIH AL-HAMADANI (mort în 903): 181.
! BN ANAS, Malek (cca. 716-cca 795): 24.
IBN AN-NUJAYM (secolul al IX-lea): 248.
IBN BATTUTA (1303 – 1377): 23, 127, 139, 140, 141, 273.
IBN BUTLAN (1001 – 1066): 76, 222.
IBN EL-QASIM: 248.

IBN FADLAN, Ahmad (780 – 855): 29, 51, 56, 276, 282, 283.
IBN HAWQAL (sfârşitul secolului al X-lea): 59, 98, 161.
IBN HAZM (994 – 1063): 47, 278, 279.
IBN HISHAM (mort în 834): 38.
IBN JOBAIR/1BN JOBAYR (1145 – 1217): 271.
IBN KHALDUN (1332 – 1406): 22, 23, 53, 76, 164.
IBN QALAWUN, An-Nasir Mohamed (1293 – 1340): 120, 279.
IBN RUSHD, zis AVERROES (1126 – 1198): 180.
IBN SAOUD (1889 – 1953): 105.
IBN SARAF, vezi Nawawi.
IBN SULAYM AL-AS WANI. (secolul al X-lea): 124.
ldablahsen: 153.
Idaghzeynbú: 153.
IDRIS, Hady Roger: 161, 163, 164.
Ieniceri: 17, 38, 50, 52, 74, 85, 88, 89, 120, 121, 174, 272, 274, 296, 297, 298.
Ifriquiya: 163.
Iklam 145, 146, 207.
luelan/LUan: 146.
Imam Ascuns: 115.
Imam: 9, 22, 23, 24, 34, 39, 77, 78, 97, 113, 133, 134, 143, 153, 166, 207, 209, 210, 248, 251, 264, 265, 271, 275.276, 283, 298.
Imperiul Manding: 13 v
Imperiul Musulman: 291.
Imperiul Otoman: 74, 89, 94, 301.
Impozit pe persoană (*fiziydy* 17, 287, 289.
India: 7, 26, 52, 53, 58, 61, 64, 66, 67.98.
107, 115, 127, 139, 145.162, 178, 183
188, 207, 208, 278, 281, 288, 296, 299, 300.
Indus: 95, 183, 282.
INGRES, Jean Dominique (1780 – 1867): 90, 91.
Inhadam 145, 146.

Intangibili: 202, 205.
IQBAL, Mohamed (1873 – 1938): 184.
Irak: 7, 26, 30, 35, 44, 84, 92, 94, 95, 96, 99, 115, 178, 254, 278, 281, 295, 302.
Iran: 7, 47, 52, 66, 92, 97, 99, 114, 178, 207, 273, 277, 300.
ISFAHAN I AL – vezi ABU AL-FARAJ AL-ISBAHANI.
Islamizare: 30, 118, 119, 181, 276.
ISMAIL BEN RADI (cca. 1843): 122.
Ispahan: 27, 101.
Istanbul: 7, 47, 61, 72, 83 – 91, 93, 125, 129, 131, 202, 205, 281, 294.
Italia/italieni: 56, 117, 130, 132, 180, 187, 286, 296.
IYÉ, Ali Moussa: 178, 377.
Izmir: 23.
JAFFRELOT, Cristophe: 184, 186.
JAHN, Janheinz (1918 – 1973): 9.
Jaipur: 186.
Jama' al-Îna: 176, 294.
Japonia: 108, 199.
Jariya al-mûghaniya (al): 94.
JASPERS, Karl (1883 – 1969): 211.
JAWHAR, Al-siqili (911 – 992): 119.
Jihad: 17, 38, 204.
Jodhpur: 187.
JUAN-LEON AFRJCANUL (1483 – 1552): 22, 33, 56, 134, 135, 140, 141, 172.
Jurisprudent *ifiqh*): 21, 46, 78.
Kaaba: 103, 104, 290.
Kabara: 138.
Kafir (a): 166.
Kahina: 163.
Kairouan/kairouanezi: 162, 163, 164, 286. KAMAL KIRA, Najwa: 46.
Kambir. 140.
Kanem: 50, 125, 130, 131, 163.
Kankan: 141.

KANKAN-MOUSSA (1312 – 1337): 135. Kano: 232.
Karamanţi: 131, 132.
Kacsina: 153.
Kayes: 153, 209.
KEAY, John (n. 1941): 186.
Kel Adagh (tuareg din Mali): 145.
Kel Taquelmoust: 144.
Kelâamacheq: 144.
Kenadsa: 168, 169, 222.
Kenya: 179, 194, 202, 294.
KENYATTA, Jomo (1893 – 1978): 197. Kerala: 66, 116.
Kerbela: 99.
Khadinr. 39, 146, 290.
Khammès –, 169, 290.
Kharidjit: 272.
Khartoum: 123, 125, 126, 241. KHAYZURAN BINT AŢA (moartă în 789): 93, 278.
Khediv: 30, 60.
KHILNANI, Sunil (n. 1961): 186.
Khuraiba: 122.
Kilimandjaro: 196.
Kilwa: 99, 196.
Kiswabili: 189, 294.
Kolelik: 87, 88.
Kordofan: 35, 123.
Koufa: 171, 254.
Koufra: 131.
Kurzi/Kurdistan: 51, 85, 89, 97, 144.
Kutama: 211.
Kuweit: 110, 286, 298.
LACROIX, Henri de general (1844 – 1909): 168, 232.
Lamou: 128, 196.
LARTEGUY, Jean (n. 1920): 209.
LAS CASAS, Bartolomé de (1474 – 1566): 182.
LECOMTE du NOUY, Jean Jules Antoine (1842 – 1923): 90.

Lemn de abanos: 61, 123, 130, 135, 155, 192, 197.
LEMPRIÈRE, William (secolul al XVIII-lea): 56, 176.
LEON, papa (1475 – 1521): 140.
LEOPOLD AL II-LEA (1835 – 1909): 192.
LÉVI-PROVENÇAL, Évariste (1894 – 1956): 181, 226, 288.
LÉVY-BRUHL, Lucien (1857 – 1939): 186.
LEWICKI, Tadeusz: 64.
LEWIS, Bernard (n. 1916): 34, 39, 99, 106, 130, 224.
LIARD, căpitan traficant de negri (secolul al XIX-lea): 117, 155.
Libertate: 5, 17, 19, 21, 24, 33, 39, 40, 42.
47, 65, 68, 70, 78, 79, 100, 156, 167, 190, 203, 211, 219, 229, 243, 245, 256, 262, 266, 294.
Libia: 118, 130 – 133, 144, 162, 178, 197, 206, 281, 300.
Literatură: 88, 125, 167, 222 – 247.
Locurile Sfinte: 83, 104, 106, 139, 205, 207, 290.
LOMBARD, Maurice (1904 – 1965): 64, 147.
LOVEJOY, Paul E.: 63.
LUDOVIC AL IX-LEA (1214 – 1279): 162.
MA MUN, AL –, calif (786 – 833): 44, 275. Madagascar: 99, 189.
Madinac az-Zahra: 180.
Maghiari: 98.
Maghreb: 7, 23, 29, 30, 47, 48, 49, 51, 61, 62, 65, 83, 97, 107, 118, 121, 141, 160, 161 – 179, 207, 242, 287.
Mahdia: 51, 163.
Mahdi u: 51.
MAHOMED: 8, 15, 18, 274.
Mahoré: 99.
MAIMONIDE (1138 – 1204): 180. MAKTOUM, familia: 108.
Malaysia: 7, 198.
Mai dive: 23, 139, 273, 276.
Mali: 61, 77, 130, 134, 135, 137, 139, 140, 144, 145, 147, 157, 161, 168, 175, 288. Malta: 43, 131, 300.

Malûk. 97.
Marulukl Mimz Xucv. 26, 38, 43, 52, 53, 278, 290.
MANDELA, Nelson (n. 1918): 192.
Mansurah: 184.
Mansuriyya: 163.
Manumisiune: 291.
MAQRIZI, al – (1364 – 1442): 118, 286, 289. Marabu: 132, 133, 138, 142, 146, 175, 235, 275.
MARDRUS, Joseph Charles (1868 – 1949): 31. Marea Caspică: 99.
Marea Chinei: 61, 168, 198.
Marea Mediterană: 61, 67, 130, 163, 166, 285, 286, 299.
Marea Neagră: 29, 53.
Marea Oman: 7.
Marea Roşie: 35, 62, 64, 99, 105, 111, 122, 128, 129, 271.
Maroc/marocan: 25, 42, 61, 65, 90, 91, 134, 142, 143, 158, 162, 170 – 179, 181, 206, 230, 234, 237, 244, 271, 275, 285, 287, 290, 293, 297, 298, 300, 301.
Marrakech: 162, 172 – 178, 202, 275, 294, 298, 303, 377.
MARTIN, Bradford G.: 50, 64.
MARTY, Paul: 142.
MARX, Karl: 91.
Mascat: 113, 114, 116, 190, 192, 194, 283, 298.
MASSIGNON, Louis (1883 – 1962): 16.
Mastura: 122.
MAUNY, Raymond (secolul al XX-lea): 65.
Maur (I), ţinutul maur: 48, 141, 142, 153, 159, 160, 161, 166, 227, 229, 230, 237, 238, 296, 297.
Mauritania/mauritanian: 50, 62, 66, 103, 144, 149 – 157, 158, 162, 178, 205, 206, 269 – 270, 288, 297, 303.
Mauritius, insula: 189.
MAWARDI, Abul Hassan al – (1058?): 24.
Mawla\ 24, 38, 43, 65, 271, 276, 282, 291.
Meca: 15, 35, 37, 44, 48, 49, 66, 70, 99, 103, 104,

105, 107, 112, 132, 135, 139, 193, 201, 235, 236, 272, 274, 278, 284, 290, 301.
Médéa: 169.
Medina: 37, 45, 48, 98, 99, 105, 107, 112, 274, 275, 278.
MEHMED AL V-LEA RESHAD (1844 – 1918): 88.
MEHMET, Ali (1769 – 1849): 119, 120, 279, 298.
MEILLASSOUX, Claude (1925 – 2005): 21.
Meknès: 172, 174, 176, 177.
Mesopotamia: 14, 27, 28, 59, 61, 62, 92 – 101, 112, 115, 118, 122, 129, 206.
Metis/metisaj: 50, 116, 151, 161, 169, 179, 237, 274.
Metropolă: 136, 148, 167, 168, 196, 225.
Mexic: 188.
MICHAUX-BELLAIRE, Edmond (1857 – 1930): 175.
Milostenie: 16, 20, 204, 217, 218, 219, 248, 250.
Mingrelia: 89.
MIQUEL, André (n. 1929): 95.
Mirodenii: 108, 128, 189, 190, 195, 283.
MÂRZA ALI MOHAMED (1820 – 1850): 204.
Mississippi: 6.
Mitidja: 168.
Mogadiscio: 115, 117, 127, 128, 190.
MOHAMED (Profetul) (570 – 632): 8, 15, 18, 19, 21, 24, 32, 37, 38, 41, 43, 67, 70, 71, 77, 78, 81, 97, 98, 125, 135, 136, 142, 175, 204, 210, 215, 219, 220, 244, 249, 250252, 264, 265, 271, 272, 274, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 291.
MOHAMED ABDUH (1849 – 1905): 204.
MOHAMED RAŞID RIDA (1865 – 1935): 204, 205.
MOHAMED, Bin Al-MAKTOUM (n. 1949): 109.
MOI, Daniel Arap (n. 1924): 196.
Mombasa: 114, 128, 190, 194 – 197.
Mongoli: 29, 200, 279.
MONTEI L, Vincent (1913 – 2005): 16, 160.
MONTESQUIEU (1689 – 1755): 53, 55.
Moschee: 37, 41, 76, 84, 90, 94, 102, 127, 139, 140,

176, 180, 200, 202, 205, 211, 272, 281.
Mozambic: 68, 133, 189, 196, 301.
Mozarabi: 159.
MRAD DALÍ, Inès: 169, 170, 289, 291.
Msila: 234.
MU IZZAD DIN (mort în 1206): 185.
MU IZZ AD DIN KAY-QUBADH (mort în 1920): 185.
Muezin: 37, 44, 272, 273, 275.
Muhtassib. 90, 112, 225, 291.
Mulatru/mulatră (*müwalladate*): 14, 161, 223, 273, 290.
MULAY ISMAIL (1646 – 1727): 175.
MULAY MOUSSA (începutul secolului al XIX-lea): 176.
MUMTAZ MAHAL (moartă în 1631): 187, 297.
MUQTADIR, Al (mort în 932): 29, 276, 280.
MURAD Al. Il-LEA (mort în 1451): 88, 296.
Murzuk: 131.
MUSA IBN NUSAIR (640 – 717): 38, 163.
Muson: 113, 193, 202.
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK (1881 – 1938): 84.
MUSTAFA RASHID (1839 – 1871): 130.
Musulman: 163, 178, 180 – 187, 195, 199, 200 – 206, 210, 226, 228, 231, 242, 243, 248, 249, 251, 252, 254, 257, 259, 261 – 268, 272, 273, 277 – 295.
Nabateeni: 14.
Nairobi: 50, 196, 197.
NAWAWI, Yahya ibn Saraf al – (1233 – 1277): 21, 81, 215.
Neapole: 51, 58, 119, 228.
Nefzaoua: 164.
Negru, sclav negru: 26, 31, 35, 36, 42, 60, 87, 104, 156, 160, 165, 182.185, 233, 234, 248, 271, 272, 273, 277, 280, 294.
Negustor de sclavi: 121, 168, 192, 223, 282, 289, 292.
Niafounke: 141, 153.

Niger, fluviu: 136, 137, 139, 174, 175.
Niger/nigerian: 61, 77, 130, 132, 133, 135, 144, 147, 153, 168, 201, 288, 303.
Nil: 190, 197, 283.
Nioro: 153.
NIZAM AL-MULK (1018 – 1092): 22, 23, 273. NIZAMI (1141 – 1209): 101.
Nomad: 168.
Nouakehott: 152, 154, 205, 270, 303, 377. NOURI, Hakim (n. 1952): 170. Nubia/nubieni: 14, 30, 31, 55, 71, 118, 123, 124 – 126, 249, 277, 286.
Numidia: 162.
Oaze: 131, 164, 173, 206, 233, 234, 299. Obock: 7, 129, 271.
Oceanul Indian: 113, 114, 115, 116, 185, 189, 192.
OKBA 1BN NAFA (mort în 683): 163. OMAR IBN AL-KHATTAB (581 – 644): 17, 24.
Omeyyazi: 38, 46, 51, 64, 180, 276.
Orientul Apropiat: 30, 204.
ORSE, abate (secolul al XIX-lea): 72.
OSMAN 1 (1258 – 1326): 85.
Otomani, vezi Imperiul Otoman.
Ouaddai: 132.
Ouargla: 166, 233, 234.
Ouedj: 122.
Ouidah: 62, 283.
Pact (*mithâej*): 124, 125.
Pakistan: 107, 114, 183, 207, 303. PANKHURST, Richard M. (1834 – 1898): 65. PARLATIR, Ismail (1946): 88.
Păgânism: 30, 34, 38, 243.
Pelerinaj la Meca: 49, 99, 104, 132, 193. Pemba, insula: 190, 196.
Persia/persan: 6, 14, 19, 31, 34, 38, 41, 51.
52, 55, 62, 64, 97, 98, 101, 115, 139, 236, 276, 281, 287.
PETERS, Karl (1856 – 1918): 191.

PETRE-GRENOUILLEAU, Olivier (n. 1962): 63.
Peul (I): 133, 141.
Phanagoria: 89.
Phasis: 89.
Piraţi: 61, 62, 72, 107, 108, 168, 198, 294.
298.
PLANHOL, Xavier de (n. 1926): 51, 119.
Plantaţii: 30, 99, 110, 125, 126, 159, 160, 168, 194.
PLATON (cca. 428 – cca. 348): 55.
PLINIUS (23 – 79): 113.
Poligamie: 19, 211.
Polonia: 61, 88, 120.
POPOVII, Alexandre (n. 1931): 94, 95.
Portugalia/portughez: 159, 298, 301.
Potentaţi: 104, 123, 209.
Prizonieri: 20, 26, 29, 30, 50, 65, 71, 74, 78, 145, 192, 217, 219, 220, 221, 248, 249, 289.
Prostituţie: 100, 151, 207, 269.
QABOOS IBN SAID (sultan din 1970): 115.
Qata-i (sau ic] ta): 120.
Qatar: 107, 108, 110.
QUTB AD DIN AYBAK (mort în 1210): 282.
R'at, vezi Ghât.
R'dames, vezi Ghadames.
Rabat: 162, 172, 176, 177, 178, 179, 181, 302, 303.
Rabigh: 122.
RADYA sau RAZIYA JALALAT AD DIN, Begum (mort în 1240): 185.
Rajput: 186, 187.
Raqâq/*Riqq*/*lstirqâq*: 14, 16, 43, 92, 146.
Ras al-Khaymah: 107.
RAYMOND, André: 164, 286.
Razia: 190, 292.
Răscumpărare: 20, 70, 71, 72, 79, 136, 161, 175, 217, 219, 221, 229, 230, 250, 266, 288, 292.
Regatul wahhabit: 106, 302. REMICHE. MARTINOW, Anne (RTBI):

178, 377.
RENAULT, François: 166, 286.
Repudiere: 8, 48, 211, 253.
Réunion, insula: 189.
Revolta din Barbados: 157.
Revoltă: 5, 89, 95, 96, 157, 163.
Rezzous, vezi Razia.
RIDA, Mohamed Raşid (1865 – 1935): 204, 205.
Riimaybe: 146.
RIMBAUD, Arthur (1854 – 1891): 7.
Roma/romani: 13, 28, 33, 55, 67, 70, 96.
140, 162, 181, 188, 197, 225, 256.
Rosette: 122.
ROXELANE (1505 – 1558): 44, 83, 281. *Rûm* (I): 161, 164.
Rus/Rusia: 7, 51, 53, 61, 85, 88, 89, 120, 139, 236, 282, 297, 298.
RUTTER, Eldon (începutul secolului al XX-lea): 105.
Saadieni: 174, 243.
SABĂ: 71.
Saftarizi: 95.
Sahara: 144, 145, 164, 168, 261.
Sahel: 33, 153, 206, 208, 235, 288, 303. SAHNOUN (776 – 854): 77.
SALADIN (1138 – 1193): 53, 98.
Salé: 242.
SALIM BIN KHALFAN AL-BUSAIDI (cca.
1806): 194.
Şamanizi: 52, 64, 273.
Samarkand: 98, 112.
Sambatikila: 141.
Sanhadja: 163.
Sanusiya, vezi Senoussiya.
Săracolet/Sarakole: 141.
Sarawak: 73, 198.
Sarazini: 27, 29, 296.
SARGON AL II-LEA (772 – 705 î.Hr.): 95. Sassanizi:

14, 92, 99, 101.
SATTID BARGHASH (cca. 1883): 193.
Sawahil/Sawahili: 30, 294.
Sayyd: 116, 281, 293.
Sărutarea mâinii: 204, 207, 208, 240, 299. *Scheduled castes*\ 183.
SCHOELCHER, Victor (1804 – 1893): 165.
300.
Sclavajul transsaharian: 161.
Sclave-cântăreţe: 50, 68, 93, 273.
Sclavi cafri: 115.
Sclavi ereditari: 186.
Sclavi militari: 50, 51, 52, 53, 162.
Sclavia de trenă: 50, 64, 65, 66, 97, 99, 196. Sclavin (I): 51, 88, 119, 161, 172, 180, 217, 273, 274, 278, 279, 286, 288.
Seguia\ 125.
Senegal, fluviu: 62, 151, 153, 175, 303. Senegal: 51, 158 – 160, 179, 195, 206.
Sennar: 35.
Senouissiya (confreria): 132.
Serai: 57, 83, 86, 87, 93, 272.
Servitor: 8, 15, 16, 26, 30, 34, 39, 43, 48, 50, 51, 52, 54, 57, 62, 64, 65, 66, 73, 79, 85, 91, 102, 116, 120, 145, 146, 148, 149, 152, 162, 165, 170, 172, 174, 177, 187, 200, 201, 205, 207, 209, 210, 217, 220.
225, 226, 227, 241, 242, 257, 265, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 375.
Sexualitate: 46 – 49.
SHACKLETON, Lord Ernest (1874 – 1922): 106.
SHAH JAHAN (1592 – 1666): 183, 297.
SHAMS-UD DIN ILTUTMISH: 184, 185.
Sharia: 39, 103, 210, 249.
Shârif-ghayr sharif. 41.
Sharjah: 107.
SHERIF, Abdul (n. 1939): 190.
Shiraz: 99, 190.

Sicilia: 27, 51, 61, 131, 271, 274.
Sidi Bel Abbes: 168.
Sijilmassa: 168, 171.
SINAN, Mimar (1489 – 1588): 84.
Sind: 183, 282.
Sindbad, marinarul: 114.
Siria: 27, 29 30, 43, 51, 53, 61, 62, 84, 85, 96, 121, 129, 139, 178, 236, 273, 280, 287.
Slav (I), ţinuturile slave: 17, 27, 28, 58, 59, 61, 66, 85, 98, 119, 129, 180, 181, 211, 293.
Socotra: 61, 68, 92, 99, 112, 113, 115.
Sofala: 196.
SOLEILLET, Paul (secolul al XIX-lea): 7.
SOLIMAN MAGNIFICUL (1494 – 1566): 44, 83, 84, 281.
SOLOMON, rege (cca. 970 – cca. 931): 100.
Somalia: 55, 103, 112, 127, 128, 178, 190, 206.
Seninké: 151, 155.
Soţii legitime: 19, 20, 83, 85, 120, 140, 220, 254.
Soţii: 15, 19, 140, 164, 187, 217, 218, 219, 221, 253, 294.
Souf: 165, 299.
Sour: 114.
Sousse: 164.
Spania/spaniol: 29, 38, 58, 59, 129, 166, 167, 172, 180, 182, 195, 225, 227, 228, 230, 230, 244, 273, 274, 275, 277, 288, 297.
SPARTACUS (mort în 71 î.Hr.): 92, 95, 96.
295.
SPEKE, John Hanning (1827 – 1864): 197.
Srinagar: 187.
STANLEY, John Rowlands (Sir Henry Morton) (1841 – 1904): 192.
Statele Unite: 64, 106, 109, 297, 298, 299.
301.
Stonetown: 190, 191, 193.
STRABON (58 – 21 î.Hr.): 14.

Strâmtoarea Ormuz: 110, 115.
Sublima Poartă: 53, 83, 88.
Sudan/sudanezi, vezi şi Mali (Sudanul francez): 30, 51, 55, 60, 61, 66, 103, 110, 111, 121, 122, 124 – 126, 130, 131, 135, 139.140.
142, 145, 147, 161, 163, 166, 168, 171, 172, 175, 178, 197, 201, 206, 232, 233, 237, 242, 243, 273.
Suez: 96, 113.
SULEIMAN IBN AL-MANSUR: 28, 44. Sunniţi: 39, 41, 99, 115.
Swahili: 30, 189, 294.
Şambelan: 51, 52, 86, 93, 278, 281, 287, 288.
Şiiţi: 39, 41, 95, 98, 99, 103, 115, 116, 119, 142, 143, 171, 207.
Tabaski: 135, 136, 154.
Tadjoura: 7, 271, 127, 128, 129.
Tafilalet: 169, 173, 175, 297.
Taj Mahal: 183, 187, 297.
Tamehakett: 153.
Tánger: 23, 25, 173, 177, 244, 247, 297.
Tanzania/tanzanieni: 7, 99, 190, 196, 206, 294.
TARIQIBN ZIYAD (secolul al VIN-lea): Tataouine: 164.
TAVERNIER, Jean-Baptiste (1605 – 1689): 98. *Tawser*. 145.
Teii: 169.
Temniţă: 227, 228.
Tendgha: 153.
Ténéré: 131, 133.
THAPAR, Romila: 186.
THARAUD, Jean (1877 – 1952) şi Jérôme (1874 – 1953): 174.
THESIGER, Wilfred (1910 – 2003): 97.
Tiaret: 169.
Tibesti: 130, 132, 133, 144.
Tigru: 94, 97.
Tihama: 111.
Tijaniyya (confreria): 132.

Iilaojqiunn: 146.
Timbadrat: 209.
TIPPO-TIP (HAMED BEN MOHAMED AL-MURJB1) (1840 – 1905): 189, 192, 283. TOCQUEVILLE, Alexis de (1805 – 1859): 222, 226.
TOLÊDANO, Eh ud R.: 63.
Topkapî: 47, 83, 84, 86, 88, 293.
TORRÈS, Dominique: 170.
Touat: 69, 165.
Toucouleur: 151.
Toumbouctou: 61, 69.
Traficanţi: 60, 114, 127, 128, 130, 173, 177, 189, 193, 195, 204, 205, 237, 274, 283, 375.
Trarza: 153.
Trestie de zahăr: 6, 159.
Triburi: 28, 43, 45, 47, 49, 70, 97, 105, 114, 124, 125, 142, 144, 153, 163, 174, 175, 206, 208, 234, 235, 243.292, 299. Tributar: 17, 18, 41, 65, 113, 145, 163, 271.
282, 287, 291.
Trinitari: 72, 167.
Tripoli: 61, 130, 131, 164, 169, 232, 234, 299.
Troc: 49, 128, 166, 176, 197, 205; 210, 248.
Tuareg: 42, 133, 134, 141, 144 – 148, 164, 167, 206, 233, 234, 237, 288, 299, 303.
Tulunizi (dinastia): 64, 119, 272.
Tunis/Tunisia/tunisieni: 13, 48, 66, 72, 74.
119, 162, 163 – 165, 169, 178, 206, 208, 222, 226, 280, 230, 232, 234, 238, 239, 240, 272.
Turc (I) /Turcia: 27, 34, 38, 41, 51, 52, 55, 51, 66, 73, 83, 86, 88, 89, 91, 98, 118, 120, 132, 161, 169, 174, 178, 181, 227, 228, 230, 272, 277, 278, 279, 285, 298, 300, 301.
TUWAYNI (sultan din Oman, secolul al XIX-lea): 116.
Ţigani: 95, 293.
Udaipur: 187.
Umm al-Qaiwain: 107.
Umm al-walad: 289, 294.
Umm Ledj: 122.

UNESCO: 153, 156, 178, 181, 192, 377.
Vânzarea sclavilor: 231, 262, 263.
Victoria & Albert Museum: 188.
Victoria, lac: 128, 189.
VIMERCAT1, Cesare (secolul al XIX-lea): 86.
Vizir, mare vizir: 22, 26, 31, 52, 87, 89, 130, 173, 244, 276, 277, 278, 289.
Wafifa/Wusfane: 32, 43.
Wadai: 131.
WALLON, Henri (1812 – 1904): 96.
WANCHARISSI, Ahmed Al (mort în 1508): 78, 172.
WHITE BAKER, Sir Samuel (1821 – 1893): 73, 125.
Wilaya. 43, 146, 154.
WILLIS, Ralph John: 67, 273, 281, 291. Wolof: 151.
WRIGHT, John: 171.
YACOUT/YAQUT, sultan: 117, 190, 283. YAQUBI/YACOUBI, al – (mort în 896 sau 897): 284.
Yemen: 7, 35, 42, 61, 84, 104, 111 – 113, 139, 178, 191, 193, 206, 271, 287, 299, 303. Yezidi din Kurdistan: 85.
YU CHUNHE (sfârşitul secolului al XIX-lea): 55.
YUSUF IBN TASHFIN (mort în 1106): 28, 29.
Zabid: 61, 111 – 113.
Zakât, vezi Milostenie.
Zandj, *Zarti*: 26 30, 34, 35, 42, 44, 54, 94, 95, 110, 147.
Zanzibar: 26, 30, 61, 64, 68, 99, 114 – 117, 128, 189 – 193, 194, 196, 202, 205, 283, 294.
302.
Zawila: 130.
Zawiya. 169, 277.
Zaydit: 95, 112.
ZAYED BIN SULTAN AN-NAHAYAN (1918 – 2004): 107.
Zinder: 153.
Zirid: 278.
Zoroastrieni: 17, 291.
Zott: 95.

Apel la conştiinţa guvernanţilor musulmani
DE ASTĂZI

În numele sclavilor despre care vorbesc în această carte, lansez un apel către toţi regii, sultanii şi preşedinţiiţărilor musulmane pe care le-am citat. Constatarea mea este de clară: Dacă sclavajulriguros, cel al traficanţilor de negri din trecut cu pieţele lor sub cerul liber, a dispărut, din fericire, în virtutea moralei universale ce o dezaprobă, servitutea indirectă şi domesticitatea s-au dezvoltat, ineluctabil, şi asta în toate ţările musulmane. Domnilor preşedinţi, nu mai consideraţi sclavia drept un tabu, ci o crimă. Acţiunile voastre se pot canaliza în cel puţin trei direcţii:

1) Juridic şi teobge, consolidând bgile civib şi religioase existente, făcându-le şi mai constrângătoare. Toţi imamii, ca personalităţi morale, trebuie să acţioneze în acest sens. Nu trebuie, în niciun caz, împiedicate principiib universab, prin consideraţii etnice, ideologice sau religioase.

2) Politic, făcând demersuri voluntariste în direcţia popubţiilor aservite sau foste aservite, debbcând mai abs mijbaceb materiale şi veghind ca tocmai aceste mijbace să nu fie deturnate prin corupţie, corupătorii şi sebragiştii dovedind acelaşi cinism şi aceeaşi inumanitate.

3) Mediatic, comunicând regubt pe acest subiect. Scorul uită adeseori că are drepturi şi nu ştie cum să scape din cercul vicios al sărăciei şi al închiderii. Scoragistul însuşi nu ştie întotdeauna că iese din cadreb dreptului pozitiv şi al credinţei musulmane. Graţie acestor campanii regubte de informare, tentaţia sebragismului va dispărea.

Domnilor suverani şi alţi desmnitari, aveţi sebri pe pământul vostru şi, adeseori, chiar şi în pabtek voastre. Nu este demn să-i menţineţi sub jug. Nu vorbesc aici doar despre „sebria neagă”, ci de o întreagă minoritate a popubţiei care, ieşind b modiul propriu din servitutea de odinioară, rătăceşte în cartierele mărgnae ale marilor metropole şi se vând mai nou ca servitori. Această „sebrie

gri” nu este mai puţin întristătoare decât cea ordinară, chiar dacă recurge b un vocabubr de faţadă ieşit din fabrica seccolului al XIX-lea, precum „muncitor”, sau „lucrător sezonier” în ce priveşte sebrajul „modern”, deschideţi ochii şi priviţi în jurul vostru, sunt acob, sunt mulţi cei care vă apără şi vă servesc zi de zi.

Trebuie promulgate rapid legi care să-i elibereze pe sebri din bnţurile br ancestrab. Ruşinea br e ruşinea noastră.

Aflaţi că în ziua în care veţi adopta politici abolţioniste chre, în care veţi vota bugete corespunzătoare şi în care veţi bnsa programe de educaţie pentru copiii sebrilor vom fi mulţi cei care vă vom aproba. Sclavii voţtri vor deveni cetăţeni, mândri să aparţină unei naţiuni. Vă vor arăta toată recunoştinţa lor căci atunci, mulţumită vouă, vor gusta din cel mai important dintre drepturile inalienabile, în Islam ca şi în toate civilizaţiile, acela al libertăţii.

Mulţumiri

Cercetarea este, prin excelenţă, un act solitar. Acest act îl angajează pe cel ce i se dedică. Aşadar este pe deplin responsabil. Dar munca de pregătire necesită o mulţime de „truditori” care sunt tot atâtea spirite strălucite şi pe care aş vrea să le numesc aici: Anne Remiche-Martinow, producătoare la RTBI, m-a atenţionat asupra diverselor probleme legate de sclavie; Dr. Zineb Derbal (Paris) pentru ajutorul său în documentare; Frédéric, pentru îngrijirile lui la Tombouctou şi curiozitatea binevoitoare; M.M. din Nouakehott; Ali Moussa Iye, de la UNESCO, pentru invitaţia la colocviul din Rabbat; Georges A. Bousquet a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a-mi îmbogăţi documentaţia pentru Marrakech. Fie ca toate aceste persoane, la care trebuie să-l adaug pe M. Mohamed Oujama, de la universitatea Cădi Ayad din Marrakech, să găsească aici întreaga expresie a recunoştinţei mele.

Nu uit echipa de la Fayard care a lucret remarcabil într-un timp record, mai întâi lui Claude Duran pentru

„lectura lui cadru”, lui Chantal Marion, Hélène Guillaume, Sophie Kucoyanis şi Manon Subilia, cât şi iconografului Josseline Rivière, cartografului Anne Varet-Vitu, corectorului Viviane Debiesse şi indexistului Jeanne Auzenet.

Nu voi încheia această notă de recunoştinţă fără a face o mică plecăciune familiei mele ce mi-a suportat absenţa prelungită din cauza numeroaselor călătorii pe care a trebuit să le fac în străinătate, dar şi stresul şi nopţile albe la care am supus-o.

M. C.

Cuprins

Cuvânt-înainte 5

Partea întâi: DOCTRINA

1. Ce spune islamul despre sclavie? 13
2. Termeni care o denumesc 26
3. Paisprezece secole şi jumătate 28
4. Negri şi albi 34
5. Sclavi „puri”, sclavi „impuri” 37
6. Etnie contra religie 41
7 Cei „fără nume” 43
8. Sclavagism şi sexualitate 46
9. Diferite categorii de sclavi 50
10. Eunucul, un sclav „deplin”? 55
11. Rutele sclaviei 61
12. Numărul şi preţul 63
13... Eliberarea 70
14. Codurile arabe ale sclaviei 76

Partea a doua: CĂLĂTORIE ÎN ŢINUTUL SCLAVILOR

1. Istanbul: guvernarea uterului 83
2. Mesopotamia, pământ al supunerii şi al revoltelor 92
3. Peninsula Arabică: Arabia Saudită şi Emiratele Arabe Unite 102
4. Yemen: Zabid, piaţa de sclavi 111
5. Sultanatul Oman, furnizorul oficial pentru negustorii de negri 114

6. Egiptul, „creierul” comerţului arab cu sclavi 118
7. Sudan şi Nubia: „cooperare” forţată cu vecinii egipteni. 124
8. Cornul Africii, „rampa” traficului 127
9. Libia, Ciad, Niger, furnizori de „lemn de abanos” 130
10. Tombouctou: 333 de sfinţi şi niciun sclav! 134
11. Tuaregii „Amazigh” cu sandalele de vânt 144
12. Mauritania: ţara „albilor” fără cusur 149
13. Senegal: politici confruntate cu uitarea 158
14. Maghreb, alt continent negru 161
15. Córdoba musulmana şi Europa înspăimântată 180
16. India: maharadjahi şi paria 183
17. Zanzíbar, insula condimentelor amare 189
18. Mombasa, magazinul micilor virtuţi 194
19. Sultanatul Brunei: comerţul invizibil 198
Concluzie: islamul şi sclavia, sau cultura sărutării mâinii stăpânului 204
ANEXE: „DOSARUL NEGRU” AL SCLAVIEI PE PĂMÂNTURILE ISLAMICE
1. Sclavia în Coran 217
2. Sclavia în literatură 222
Document 1 – Conduita de urmat pentru achiziţionarea celor mai buni sclavi, conform lui Abul Hassan ibn Mukhtar ibn al-Hassan Ibn Butlan (secolul al XI-lea) 223
Document 2 – Şiretlicurile folosite de samsarii din Málaga pentru a-i înşela pe cumpărătorii de sclavi, conform lui As-Sakati, inspector de impozite (*mühtassib*) (secolul al XII-lea) 225
Document 3 – Alexis de Tocqueville şi sclavia din Algeria 226
Document 4 – Sclavii din Alger în viziunea lui Venture de Paradis
(secolul al XVIII-lea) 227
Document 5 – Sclavia din Algeria conform căpitanilor genişti Rozet şi Carette (mijlocul secolului al XIX-lea) 231

Document 6 – Un punct de vedere francez (sfârşitul secolului al XIX-lea) 232
Document 7-Tehnica de razie (1872) 233
Document 8 – Sclavii Zouaoua (1859 – 1860) 234
Document 9 – Preţul tăcerii (1894) 235
Document 10 – Sclavi la Kenadsa (începutul secolului al XX-lea) 236
Document 11 – Suprimarea uzanţei sărutării mâinii în Tunisia, conform scrisorilor trimise de consulul general al Franţei, Schwebel, către ministrul Afacerilor Străine în 1836 238
Document 12 – Extras din scrisorile pe care Lady Lucie Duff-Gordon
(1821 – 1869), burgheză englezoaică atinsă de tuberculoză şi care se îngrijea în Egipt, i le trimitea soţului ei rămas în Anglia 241
Document 13 – Un aboliţionist marocan 242
Document 14-Testamentul unui aboliţionist marocan (secolul al XX-lea) 244
3. Trei coduri ale sclaviei pe pământul Islamului 248
1 – La *Moudaivwana* de Ibn el-Qasim 248
2 – Codul hanefit al sclaviei 254
3 – Codul sclaviei la musulmani 261
4. Legea de eliberare a sclavilor în Mauritania 269
5. Sclavi iluştri, sclavini, eunuci, concubine, negustori de sclavi şi abolişionişti din ţinuturile islamice, începând din secolul al VII-lea 271
6. Vocabularul servituţii pe pământ islamic 285
7 Cronologia universală a sclaviei 296
8. Hărţi 305
9. Bibliografie…313
Index general 361
Apel la conştiinţa guvernanţilor musulmani de astăzi 377
Mulţumiri 379